

ACTA HISTRIAE

26, 2018, 2

UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185 (Print)
ISSN 2591-1767 (Online)

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE

26, 2018, 2

KOPER 2018

ISSN 1318-0185 (Tiskana izd.)
ISSN 2591-1767 (Spletna izd.)

UDK/UDC 94(05)

Letnik 26, leto 2018, številka 2

Odgovorni urednik/

*Direttore responsabile/
Editor in Chief:*

Darko Darovec

Uredniški odbor/

*Comitato di redazione/
Board of Editors:*

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralic (HR), Darko Darovec, Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleksej Kalc, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašić (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Jože Pirjevec, Claudio Povoło (IT), Marijan Premović (MNE), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

Urednika/Redattori/

Editors:

Gorazd Bajc, Urška Lampe

Gostujoča urednica/

Guest Editor:

Maja Katušić

Prevodi/Traduzioni/

Translations:

Urška Lampe (slo.), Gorazd Bajc (it.)

Lektorji/Supervisione/

Language Editor:

Urška Lampe (angl., slo.), Gorazd Bajc (it.)

Stavek/Composizione/

Typesetting:

Založništvo PADRE d.o.o.

Izdajatelj/Editore/

Published by:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / Società storica del Litorale - Capodistria® / Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment / Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente®

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000
Koper-Capodistria, Garibaldijeva 18 / Via Garibaldi 18
e-mail: actahistriae@gmail.com; www.zdjp.si

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

Finančna podpora/

Supporto finanziario/

Financially supported by:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency, Mestna občina Koper, Luka Koper d.d.

Slika na naslovnici/

Foto di copertina/

Picture on the cover:

Horace Vernet: Papeževi vojaki presenetijo italijanske razbojnice / Briganti italiani sorpresi dalle truppe Pontificie / Italian Brigands Surprised by Papal Troops, 1831 (Wikimedia Commons).

Redakcija te številke je bila zaključena 15. septembra 2018.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: Thomson Reuters: Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL)

Vsi članki so v barvni verziji prosto dostopni na spletni strani: <http://www.zdjp.si>.

All articles are freely available in color via website <http://www.zdjp.si>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Filip Novosel:** Vojnički život u pozadini ratovanja: svakodnevica mletačkih vojnika u Zadru za vrijeme Kandijskog rata (1645.–1669.) kroz analizu spisa zadarskih bilježnika 369
Vita militare durante la guerra: la quotidianità dei soldati veneziani a Zara nel corso della Guerra di Candia (1645–1669) attraverso l'analisi degli atti notarili zaratini
A Soldier living behind Military Lines: Everyday Life of Venetian Soldiers in the City of Zadar during the War of Candia (1645–1669) in the Acts of the Zaratini Public Notaries
- Lovorka Čoralić & Nikola Markulin:** Kotorski plemić Benedikt Paskvali (1704.–1790.) – zapovjednik mletačkih prekomorskih pješačkih postrojbi 393
Il nobile di Cattaro Benedetto Pasquali (1704–1790) – comandante veneziano delle unità di fanteria d'oltremare
The Nobleman of Kotor Benedict Pasquali (1704–1790) – A Commander of Venetian Overseas Infantry Units
- Pavao Nujić:** Između očekivanja i stvarnosti – pogled na Petrovaradinsku pukovniju kroz serijalne vojne popise 1765.–1768. 429
Tra aspettative e realtà – uno sguardo sul reggimento di Petrovaradin attraverso le liste militari seriali, 1765–1768
Between Expectations and Reality – A Look at Petrovaradin Regiment through Serial Military Lists, 1765–1768
- Juraj Balić:** Baron Franz von der Trenck and his Pandours in British Newspaper Articles 449
Il barone Franz von der Trenck e i suoi panduri negli articoli dei giornali britannici
Baron Franz von der Trenck in njegovi pandurji v člankih britanskih časopisov
- Grozdana Franov-Živković:** Društveni položaj pripadnika mletačkih teritorijalnih snaga (černida) sa zadarskog područja u 17. i 18. stoljeću na temelju glagoljskih matičnih knjiga i ostalih dokumenata..... 473
Posizione sociale dei membri delle milizie territoriali della Repubblica di Venezia (cernida) nella regione di Zara nel Seicento e Settecento in base ai registri anagrafici in glagolitico e altri documenti
Social Status of Members of the Venetian Territorial Forces (černida) from the Zadar Area in the 17th and 18th century on the basis of Glagolitic Registers and other Documents

Marija Kocić: Od Oxfordskog štićenika do odmetnutog pirata i gusara u službi Vatikana: slučaj Georgea Aptala	503
<i>Dallo studente di Oxford al pirata ribelle e corsaro al servizio del Vaticano: il caso di George Aptal From the Oxford Protégée to a Renegade Pirate in Vatican's Service: The Case of George Aptal</i>	
Žarko Leković: Operacije crnogorske vojske u Novopazarskom Sandžaku 1912. godine	521
<i>Le operazioni dell'esercito montenegrino nel Sangiaccato di Novi Pazar nel 1912 Operations of the Montenegrin Army in the Sanjak of Novi Pazar 1912</i>	
Mira Miladinović Zalaznik: Alice Schalek na črnogorski meji	539
<i>Alice Schalek alla frontiera con il Montenegro Alice Schalek at the Montenegrin Border</i>	
Tatjana Novović: Pedagoški uticaj S. P. Mertvago na razvoj predškoolstva u Crnoj Gori	557
<i>L'influenza pedagogica di S. P. Mertvago sullo sviluppo dell'educazione prescolastica nel Montenegro Pedagogical Impact of S. P. Mertvago on the Development of Preschool Education in Montenegro</i>	
Tilen Glavina: Služenje koprskoga meščana pri modenskem grofu Claudiu Rangoneju med letoma 1528 in 1531: oris zgodovinskega dogajanja izpod peresa dvorjana Girolama Muzia »Iustinopolitana«	575
<i>Il cittadino capodistriano al servizio del conte modenese Claudio Rangone tra gli anni 1528 e 1531: delineamenti di avvenimenti storici dalla penna del cortigiano Girolamo Muzio "Iustinopolitano" A Koper Townsman's Service to the Modena Count Claudio Rangone between 1528 and 1531: An outline of Historical Developments as Presented in the Letters of the Courtier Girolamo Muzio "Iustinopolitano"</i>	
Savo Marković: Plan preseljenja Barana u Toskanu. Marco Samuel Caloian velikom vojvodi de' Mediciju: Fiorenza, 1574	599
<i>Il piano di rimozione degli abitanti di Antivari in Toscana. Marco Samuel Caloian al granduca de' Medici: Fiorenza, 1574 The Plan for Settlement of the Inhabitants of Bar in Tuscany. Marco Samuel Caloian to Grand Duke de' Medici: Fiorenza, 1574</i>	

Vladimir N. Shaidurov: The Polish Community in Western Siberia: Adaption and Integration Features in the Second Half of the 19 th Century	641
<i>La comunità polacca in Siberia: particolarità dell'adattamento e integrazione nella seconda parte del secolo XIX</i>	
<i>Poljska skupnost v Sibiriji: značilnosti prilagajanja in integracije v drugi polovici 19. stoletja</i>	
 Navodila avtorjem	661
<i>Istruzioni per gli autori</i>	664
<i>Instructions to authors</i>	668

VOJNIČKI ŽIVOT U POZADINI RATOVANJA: SVAKODNEVICA MLETAČKIH VOJNIKA U ZADRU ZA VRIJEME KANDIJSKOG RATA (1645.–1669.) KROZ ANALIZU SPISA ZADARSKIH BILJEŽNIKA

Filip NOVOSEL

Hrvatski institut za povijest, Opatička 10, 10000 Zagreb, Republika Hrvatska
e-mail: novosel@isp.hr

IZVLEČEK

Na podlagi notarskih listin mesta Zadar se autor v članku ukvarja s študijem določene profesionalne skupine. Gre za vojake, katerih stalna prisotnost v mestu je bila pomembna predvsem za prevlado Beneške republike na vzhodnem Jadranu, obenem zaradi preprečevanja nenehnih groženj celotni regiji v obdobju pete beneško-osmanske vojne (Kandijska vojna). Omenjeni viri vsebujejo številne informacije o materialnih in socialnih razmerah vojakov, o njihovi interakciji s civilnim prebivalstvom in o vsakdanjem življenju, ki ni bilo vedno povezano z vojaškimi dejavnostmi. Z analizo smo poskušali pridobiti bolj poglobljen vpogled v to, kako je vojak zgodnje moderne dobe preživel čas izven bojnega polja, torej v družbi, ki so jo sestavljali predvsem civilisti.

Ključne besede: vojaška zgodovina zgodnjega novega veka, Beneška republika, Dalmacija, Zadar, urbana zgodovina, družbena zgodovina, vsakdanje življenje

VITA MILITARE DURANTE LA GUERRA: LA QUOTIDIANITÀ DEI SOLDATIVENEZIANIAZARANELCORSODELLAGUERRADICANDIA (1645–1669)ATTRAVERSOL'ANALISIDEGLIATTINOTARILIZARATINI

SINTESI

Sulla base degli atti notarili della città di Zara l'autore prende in esame una categoria professionale specifica. Si tratta del gruppo di militari la cui presenza costante in città era importante innanzitutto per il dominio della Repubblica di Venezia nell'Adriatico orientale, come pure per contrastare le costanti minacce all'intera regione durante gli eventi bellici nel periodo della Guerra di Candia. Le fonti menzionate contengono numerose informazioni riguardo le condizioni materiali e sociali dei soldati, il loro interagire con la popolazione civile e la loro quotidianità, non necessariamente legata alle attività militari. Con questa analisi si è cercato di ricavare una visione più approfondita del modo nel quale un soldato della prima età moderna trascorrevva il tempo al di fuori del campo di battaglia, dunque all'interno di una società composta in prevalenza da civili.

Parole chiave: storia militare della prima età moderna, Repubblica di Venezia, Dalmazia, Zara, storia urbana, storia sociale, quotidianità

UVOD¹

Jedna šesnaestostoljetna francuska definicija vojnika plaćenika glasi: „čovjek koji je prisiljen riskirati smrt kako bi živio“ (Tallet, 2003, 93). Život na ratnom frontu uvijek je bio vrlo nezahvalan u mnogo pogleda, pogotovo ako se radilo o običnom vojniku, često pejorativno nazivanom topovskim mesom. Pritom razdoblje ranog novog vijeka očito nije iznimka, kako pokazuje i spomenuti citat. Naprotiv, izgleda da je senzibilitet za sve strahote rata od tog razdoblja donekle porastao pa i umjetnici, uz još uvijek standardnu glorifikaciju ratova, počinju naglašavati loše strane vojničkog života, obraćajući mnogo pažnje upravo običnom vojniku i njegovom okruženju te općenitoj surovosti vojničkog života i ratovanja u koji je često bilo upleteno i civilno stanovništvo. Također, velik broj ondašnjih intelektualaca u svojim je tekstovima počeo izražavati antiratne stavove, iako je standardni prikaz ratovanja kao nečeg potrebnog i opravdanog, ili pak herojskog, ostao sveprisutan (Tallet, 2003, 232–235).

Rezultat gore navedenih činjenica može se objasniti brojnim promjenama u samom ratovanju u odnosu na prethodna razdoblja. Naime, suvremeni se vojni povjesničari uglavnom slažu kako je od 16. stoljeća nadalje broj aktivnih vojnika znatno porastao, a u kontekstu sveopće vojne revolucije u Europi utjecaj rata na civilno stanovništvo, kako ruralno tako i urbano, bio je veći nego ikada do tada u povijesti.² Novi sustavi fortifikacija promijenili su izgled gradova, ratovi su trajali dulje i zahtijevali više vojnika za koje je bilo potrebno osigurati logistiku čiji bi se izostanak nadoknađivao pljačkom, a ukoliko bi i izbjegli izravan ratni utjecaj, civili nisu bili pošteđeni povećanja poreza za ratne potrebe (Tallet, 2003, 4, 232).

Okruženje koje je vojniku bilo najprirodniji habitat, osim samog bojišta, zasigurno je bio pogranični teritorij. S obzirom da Dalmacija, kao uostalom i ostale hrvatske zemlje u razdoblju ranog novog vijeka, predstavlja dio nesigurnog i dinamičnog europskog *Antemurale Christianitatis*, ona je u velikoj mjeri svjedočila gore navedenim promjenama vezanima za ratovanje i vojsku te je upravo iz tog razloga ovdje uzeta kao predmet analize. Dakle, na primjeru ranonovovjekovnog mletačkog vojnika u Dalmaciji sredine 17. stoljeća u ovom će radu najviše pažnje biti posvećeno nekim aspektima vezanim uz život u pozadini ratovanja kako bi se stekla nova saznanja o tome kakav je bio položaj vojnika u europskom ranonovovjekovlju. Konkretnije, da bi se barem djelomično odgovorilo na upravo postavljeno pitanje, nastojat će se pokazati kako je funkcionirao život vojnika stacioniranih u glavnom gradu mletačke pokrajine Dalmacije i Albanije – Zadru.

Dakako, kada se govori o ratovanju Mletačke Republike i Osmanskog Carstva, ono je bez svake sumnje neizostavna tema domaće historiografije. Iako po broju istraživača možda nevelika, svejedno se može reći kako postoji određena historiografska tradicija bavljenja tom problematikom. No, dok je glavni naglasak dugo vremena bio prvenstveno na proučavanju same ratne događajnice što se, primjerice, može vidjeti iz radova Gligora

1 Ovaj rad sufinancirala je Hrvatska zaklada za znanost projektima pod brojevima 3675 i 6547.

2 Uz spomenutog Franka Talleta, o problematici vojne revolucije, vidi još na primjer u: Duffy, 1980; McNeill, 1982, 117–143; Wilson, 1999.

Stanojevića (Stanojević, 1958, 93–182; Stanojević, 1970), Seida Traljića (Traljić, 1959, 409–429; Traljić, 1973, 447–458) ili Marka Jačova (Jačov, 1991), a u novije vrijeme djelomično i Josipa Vrandečića (Vrandečić, 2013),³ veći dio recentnih studija ipak sagledava ovu problematiku iz raznih drukčijih perspektiva. Tako se danas istraživanja bave istaknutijim pojedincima ili čitavim postrojbama domaćeg ili stranog podrijetla koje su služile u mletačkoj vojsci, ili pak raznim pitanjima vojne organizacije u Mletačkoj Republici. Uz radove Lovorke Čoralić, Maje Katušić i Tee Mayhew,⁴ ovdje bih posebno istakao doktorske disertacije Domagoja Madunića (Madunić, 2012) i Nikole Markulina (Markulin, 2014). Gledano iz strogo vojnopovijesne perspektive, posljednja su dvojica navedenih kolega svojim radom uvelike doprinijeli boljem poznavanju upravo brojnih specifičnosti same organizacije i funkcioniranja mletačke vojske na prostoru mletačke provincije Dalmacije i Albanije, stavljajući sam tijek ratovanja u drugi plan, iako je područje interesa kod Markulina kronološki usmjereno na nešto kasnije razdoblje od ovdje proučavanog. Raznolika arhivska građa koju su koristili pokazala se izvrsnom za rješavanje brojnih zanemarenih pitanja, od ustroja vojske i egzaktnih podataka o njezinoj brojnosti, preko problema opskrbe i financiranja, do usustavljivanja same onoveremene vojne terminologije. Nadovezujući se na njihova dostignuća, u ovom ću se kratkom radu fokusirati na samu sliku vojničkog života koja će biti prezentirana, kako je već rečeno, kroz primjer Zadra, grada koji je, unatoč ratnoj opasnosti, živio vrlo dinamičnim životom čime svakako potiče na istraživanje i pritom ću nastojati dati dodatni doprinos poznavanju i razumijevanju vojničkog života u Dalmaciji 17. stoljeća izvan samog bojišta.

O PRIRODI I SPECIFIČNOSTIMA ARHIVSKE GRAĐE

Za razliku od materijala koji su u svojim studijama koristili gore spomenuti kolege, u središtu ovoga istraživanja bit će građa za koju se ne može reći da je prvenstveno vojne prirode. No, to nikako ne znači da nije od velike važnosti za daljnje proučavanje brojnih ne striktno ratnih ili vojnoorganizacijskih tema u kontekstu vojne povijesti kao istraživačke poddiscipline, već daje širu sliku života vojnika izvan ratišta ili vojnog logora, u jednom drukčijem svakodnevnom okruženju od onog obilježenog ratom ili suživotom isključivo s ratnim drugovima. Naime, radi se o spisima iz fonda pod nazivom Bilježnici Zadra (HR-DAZD-31, BZ) u Državnom arhivu u Zadru koji će sada biti ukratko predstavljani.

Naravno, ovdje je potrebno naglasiti kako ovo nije jedina građa pogodna za proučavanje ovdje predstavljene tematike. Kao primjer dopune bilježničkim spisima mogu se navesti fondovi *Generalni providuri za Dalmaciju i Albaniju* (HR-DAZD-1, GPDA), potom *Općina Zadar. Knez Zadra* (HR-DAZD-20, OZKZ), ili *Matične knjige* iz Državnog arhiva u Zadru i Nadbiskupskog arhiva u Zadru (HR-AZDN-43, MKZd) te, iz neizostavnog Archivio di Stato di Venezia, primjerice građa iz fondova *Capi del*

3 Međutim, isti autor bavio se i vojnom tematikom na način koji se spominje u nastavku pa bi ovdje trebalo istaknuti njegov rad o vojnoj revoluciji u Dalmaciji, v. u: Vrandečić, 2001, 293–310.

4 Od velikog broja radova spomenutih autorica, ovdje se može istaknuti nekoliko novijih. V. npr.: Čoralić, Katušić, 2014; Čoralić, Katušić, 2016; Čoralić, Katalinić & Katušić, 2016; Mayhew, 2008; Mayhew, 2009.

Consiglio dei Dieci: Lettere di Rettori e di altre cariche, Inquisitori di Stato: Lettere ai Proveditori Generali in Dalmazia ed Albania 1624–1736, Senato: Dispacci, Proveditori da terra e da mar e altre cariche ili *Senato: Dispacci dei Rettori*.⁵ Naravno, ne smije se zanemariti niti već objavljena građa vrijedna za vojnu povijest Dalmacije u ranom novom vijeku. Uz neizostavno djelo suvremenika Kandijskog rata Franje Difnika pod naslovom *Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji* (Difnik, 1986) i dio vezan za ovo razdoblje nalazi se prvenstveno u ediciji Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* u seriji *Commissiones et relationes Venetae* (Novak, 1972; Novak, 1977) gdje su u najvećoj mjeri skupljeni razni izvještaji generalnih providura jednim dijelom vezani za ovdje razmatrano razdoblje, ili raznovrsna građa u knjizi Vicka Solitra *Povijesni dokumenti o Istri i Dalmaciji* (Solitro, 1989). No, za istraživanje svakodnevnog života, može se reći kako bilježnički spisi ipak govore najviše.

Što se tiče samih bilježnika unutar ovdje proučavanog razdoblja, u Zadru je sveukupno djelovalo njih devet, pri čemu vijek službe pojedinog bilježnika znatno varira, kao i njihova produktivnost. Nime, dok neki od njih bilježnički posao obavljaju preko desetljeća, drugi su tu dužnost obnašali samo nekoliko godina. Isto tako, iz različitih razloga jedni su pritom zaposleni svakodnevno, dok su drugi vrlo rijetko angažirani za obavljanje bilježničkog posla. Stoga Francesco Lantana ovdje uopće nije uzet u obzir jer kod njega nije zabilježen niti jedan vojnik, a najdugovječniji bilježnik, Šimun Brajčić, izostavljen je iz ove kvantitativne analize jer je djelovao tijekom cijelog ovdje razmatranog razdoblja (i puno dulje) te ostavio golemi opus od sedam busta materijala koji iziskuje dodatnu obradu. Građa koja se nalazi među bilježničkim spisima vrlo je raznovrsna, a sami bilježnici kategorizirali su ju otprilike ovako: *Istrumenti, Proccure, Carte varie, Estimi, Processi et Sentenze arbitrali, Inventarii, Testamenti*, s tim da su punomoći (*proccure*) kod pojedinih bilježnika sastavni dio insturmenata. Kao i u slučaju broja bilježnika, za istraživanje sam se morao ograničiti na pojedine vrste dokumenata, stoga u ovom slučaju nisu u obzir uzete procjene i sudski procesi. Zbog toga kvantitativna analiza možda donekle jest okrnjena, ali za potrebe kvalitativnog razmatranja problema na čemu se ovo istraživanje zapravo temelji, i bez uzimanja u obzir ovih vrsta dokumenata, njihov se sadržaj često posredno spominje među instrumentima ili inventarima i mirazima pa tako doznajemo za razloge sukoba ili vrijednost procijenjene robe bez potrebe zasebnog prolaženja te vrste spisa. *Carte varie* također nisu uzimane u obzir iz jednostavnog razloga da se izbjegne nepotrebno ponavljanje, s obzirom da su to svojevrsne skice dokumenata unošenih u službene spise. Pošto su instrumenti skupina vrlo šarolikih slučajeva, za potrebe ove analize podijeljeni su u više kategorija: sporazumi, kupoprodajni ugovori, mirazi, najmovi i darovnice.⁶

5 Ovdje su navedeni podaci gdje se točno nalazi građa iz spomenutih fondova Mletačkog arhiva vezana za Dalmaciju u razdoblju Kandijskog rata: ASVe, Capi del Consiglio dei Dieci: Lettere di Rettori e di altre cariche, busta (b.) 284; Inquisitori di Stato: Lettere ai Proveditori Generali in Dalmazia ed Albania 1624–1736, b. 46; Senato: Dispacci, Proveditori da terra e da mar e altre cariche, b. 304–335; Senato: Dispacci dei Rettori, filze 50–59.

6 Na žalost, bilo kakva studija o bilježnicima na istočnojadranskoj obali u 17. stoljeću još uvijek ne postoji, ali radovi nekih hrvatskih medijevista o bilježnicima u kasnom srednjem vijeku ili objavljena izvorna građa

U opisanoj građi koja za razmatrano razdoblje broji 2406 dokumenata, generalno se primjećuje kako ne postoji niti jedan društveni sloj, niti jedno zanimanje koji nisu zastupljeni, a postoje u Zadru, pa se tako među svima njima nalaze i vojnici. Koje mjesto oni, dakle, zauzimaju u tom cjelokupnom gradskom životu? Uz naglasak kako se ipak radi o ratnim godinama pa se sljedeći zaključci ipak samo s velikom dozom rezerve mogu primijeniti na mirnodopsko razdoblje, udio vojnog osoblja svih rangova, od običnih vojnika do najviših činova, kao i njihova upletenost u najrazličitije vrste poslova u dokumentima iznosi gotovo 50 % (46,84 %). Točnije, oni se spominju u 1127 isprava. Naravno, kako bi se dobila jasnija slika stvarnog udjela vojnika u svakodnevnom životu grada, ovaj broj treba reducirati uzimajući u obzir dva osnovna razloga njihovog pojavljivanja u spomenutim ispravama po kriteriju podjele na njihovu posrednu i neposrednu funkciju u određenoj ispravi. Naime, posrednima se mogu okarakterizirati oni koji se javljaju samo kao svjedoci pri sklapanju dokumenta, koji se spominju kao susjedi posjeda za koji se vrši kupoprodaja, a nemaju aktivnu ulogu u poslovanju, ili pak oni koji se samo usputno spominju kao članovi obitelji stvarnih aktera pojedine isprave. Naravno, podaci koje bilježnici redovito unose i kada se ne radi o neposrednim akterima, kao što su rod vojske, čin ili podrijetlo pojedinca, generalno su vrlo vrijedni i također se trebaju uzeti u obzir, ali oni nam ipak ne govore previše o aktivnoj zastupljenosti vojnika u svakodnevnom životu grada. Stoga će u nastavku više pozornosti ipak biti posvećeno onim vojnicima koji su i sami bili inicijatori ili neposredan razlog sastavljanja bilježničkih spisa, primjerice kod oporuka kao sastavljači ili kao nasljednici pojedinih legata, ili kod punomoći kao opunomoćitelji ili opunomoćenici i slično.

BITI VOJNIK U GRADU – NEKI ASPEKTI SVAKODNEVICE VOJNIKA U ZADRU

Zadar je u ovdje razmatranom razdoblju neupitno najvažniji grad mletačke provincije Dalmacije i Albanije (Novak, 1965). Iako zbog ratnih opasnosti i još uvijek prisutnih epidemija, broj stanovnika značajno oscilira pa tako prema procjenama u razdoblju pred Kandijski rat ima 5474, dok nakon rata ima 3300 stanovnika (Jelić, 1959, 349–509; Raukar, Petricioli, Švelec & Peričić, 1987, 371–372), prema čemu je u usporedbi s nekim drugim centrima zapadne Europe brojčano ne toliko značajan,⁷ on svejedno predstavlja upravno, gospodarsko, kulturno i vojno središte pokrajine zbog čega su njegovoj sigurnosti središnje mletačke vlasti pridavale posebnu pažnju. Njihova briga da očuvaju Zadar od neprijateljskih prijetnji vrlo je jasno manifestirana u brizi oko izgradnje najsuvremenijeg fortifikacijskog sustava onoga vremena, najvećim dijelom izgrađenim tijekom 16. stoljeća, čiji je krajnji rezultat bio izostanak izravne opsade grada kroz čitavo

za 18. stoljeće mogu poslužiti za bolji uvid u rad bilježnika i prirodu same građe, v. u: Grbavac, 2008; Ladić, 2014; Bartulović, 2016; Balić, Čoralić & Novosel, 2012; Balić, Čoralić & Novosel, 2014. Također, za bolje razumijevanje rada bilježnika, neizostavne su studije talijanske povjesničarke Marije Pie Pedani i slovenskog povjesničara Darka Darovca, v.: Pedani Fabris, 1996; Darovec, 1994.

7 Više o fenomenu manjih urbanih zajednica u ranonovovjekovnoj Europi, v. npr. u: Clark, 1995. O kretanjima stanovništva, posebno u manjim gradovima, kao i o specifičnosti sredozemnog prostora, v. u: Vries, 2007, 22, 49, 66–77, 121–172.

razdoblje ratovanja Mletačke Republike i Osmanskog Carstva.⁸ Ukoliko se u obzir uzme kompleksnost izgradnje ranonovovjekovnih fortifikacija koja je iziskivala iznimno velike troškove i angažman vrhunskih vojnih inženjera, postaje još jasnije koliko je Zadar značio Mlečanima.⁹ Prema dosadašnjim istraživanjima, ustanovljeno je kako je još od vremena nakon Ciparskog rata (1570.–1573.) u samom gradu boravilo najmanje 400 vojnika i određen broj časnika organiziranih u pet četa na čelu s po jednim kapetanom, dok su posebnu skupinu činili topnici čiji je broj varirao, da bi u vrijeme Kandijskog rata dosegao i stotinu. Kako vojarne u gradu nije bilo, vojnici su bili raspoređeni po privatnim kućama, a u prvoj polovici 17. stoljeća organizirano je logorište, *kvartir*, za vojsku i konjicu gdje se u iznimnim trenucima priprema za veće vojne operacije znalo smjestiti do 3000 vojnika, zbog čega je za njihove potrebe uziman i lazaret sv. Marka, dok je za potrebe konjice redovito bilo stacionirano 500 konja (Novak, 1972, 214–222; Raukar, Petricioli, Švelec & Peričić, 1987, 359–360; Madunić, 2012, 47, 176, 248; Pederin, 1990, 44).¹⁰ U ovdje analiziranim ispravama povremeno se, ili kao dijelovi grada u kojima se određeni ugovor sklopio, ili pak u kojima se nalazi nekretnina iz pojedinog kupoprodajnog ugovora, spominju konjanički kvartir, „Quartier della caualleria”, u predjelu sv. Ivana te „delle Segniane / di Segniani“ pokraj gradskog zida.¹¹ Također, još je 1592. godine u gradu osnovana i vojna bolnica, obnavljana i proširivana tijekom 17. stoljeća (Raukar, Petricioli, Švelec & Peričić, 1987, 405; Pederin, 1990, 47; Mayhew, 2009, 257).¹²

Prema tome, velika uloga vojnika u gradu je neupitna, a dodatno tome u prilog govori upravo njihova redovita zastupljenost u predstavljenim bilježničkim spisima. Ukoliko i nisu uvijek bili neki od aktera zbog kojih se isprava sastavljala, sama njihova česta angažiranost u ulozi svjedoka pri sklapanju najrazličitijih poslova između, u mnogim slučajevima, isključivo civilnih stranaka, govori u prilog tome da nisu bili niti zatvorena niti marginalizirana skupina već aktivni čimbenici u društvenom životu grada. Uz to, također se mora dodati kako nema izražene ekskluzivnosti s obzirom na rod vojske ili čin – među svjedocima se nalaze časnici svih rangova, ali i obični vojnici. No, od samog prebrojavanja spomena vojnika u bilježničkim spisima, detaljnija analiza sadržaja tih isprava daje mnogo konkretniju sliku tko su oni sami bili, čime su se uz svoj vojni angažman bavili te kakav je i koliko intenzivan bio njihov odnos s civilnim stanovništvom u smislu međusobnog (ne)prihvaćanja i uopće intenziteta interakcije čemu će se u nastavku posvetiti pažnja.

8 O izvještajima vezanim za važnost zadarskih zidina jednog inženjera suvremenika v.: Bertoša, 2003, 54, 101–102. O procesu gradnje zidina i značaju tog projekta, v. u: Žmegač, 2009, 31–62; Madunić, 2012, 39–40.

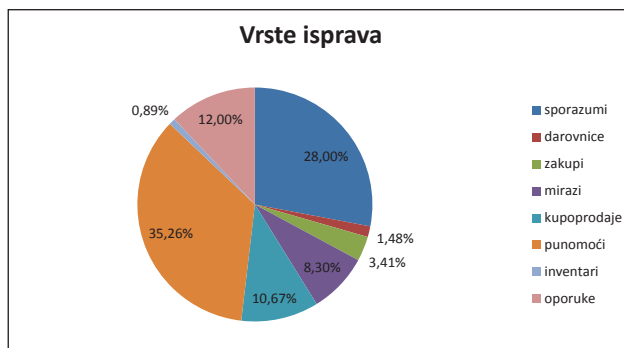
9 O važnosti i kompleksnosti ranonovovjekovnog fortifikacijskog sustava postoji opsežna strana literatura, v. npr. u: Duffy, 1979; Pollak, 2014.

10 Za ovako velik broj vojnika u pojedinim trenucima rata u Zadru, kao i o procjenama potrebnih vojnika za obranu od potencijalne opsade, v.: Madunić, 2012, 83, 99, 247, 381.

11 Za spomen konjaničkog kvartira, v. npr.: HR-DAZD-31, BZ, Z. Sorini, b. I, fasc. 5, 16. XI. 1645. Za drugi spomenuti kvartir, na temelju bilježničkih spisa ne može se odrediti točna lokacija, odnosno pokraj kojeg bi se točno zida nalazio. Može se jedino pretpostaviti kako je to upravo taj kvartir spominjan u suvremenoj literaturi, v. npr.: HR-DAZD-31, BZ, F. Sorini, b. II, fasc. 8, 2.VII. 1653.

12 Spominje se kao toponim i u bilježničkim spisima kao „hospedal de soldati“, v.: HR-DAZD-31, BZ, Z. Sorini, b. I, fasc. 5, 10. XI. 1649.

Ipak, najprije još malo brojeva. Kada se iz bilježničkih spisa uzetih u obzir odbace oni čije sastavljanje nije izravno inicirano od strane neke vojne osobe, od spomenutih 1127, ostaje broj od 675 dokumenata. Sljedeći grafikon pokazuje vrste isprava u kojima vojnici sudjeluju kao akteri, a iako se zastupljenost pojedine vrste isprava razlikuje od bilježnika do bilježnika, ovaj grafikon ipak pokazuje jedan generalni trend.

Grafikon 1: Prisutnost vojnika kao aktera u spisima zadarskih bilježnika (1645.–1669.).¹³

Prema ovome, najzastupljenije su upravo punomoći koje su sklapane najčešće zbog zastupanja stranke u novčarskim ili pravnim poslovima pred nadležnim magistraturama. Opunomoćenici su u najvećem broju slučajeva njima poznate osobe, od članova obitelji do vojnih kolega, ali javljaju se i profesionalni pravni zastupnici – odvjetnici i pravobranitelji. Slijede sporazumi, u koje spadaju najrazličitije vrste pravnih dogovora poput izmirenja ili bilo kakvog vođenja sudskih procesa, isprave o podjeli imovine, jamstva, razrješenja dugovanja, isplate vojničkih plaća ili ugovori o vojnom angažmanu kao i, karakteristično za razdoblje o kojem je riječ, razmjena ili otkup ratnih zarobljenika. Kupoprodajni ugovori najčešće se odnose na trgovinu nekretninama najrazličitijih vrsta kako gradskih tako i onih izvan gradskih zidina, a rjeđe se trguje pokretninama. Oporuke imaju standardni obrazac, a njihova duljina ovisi o imovini oporučitelja koja je u pravilu odraz vojnog čina, kao i o broju nasljednika. Po učestalosti slijede mirazi kojih detaljnost također ovisi o imovinskom statusu mladenaca. Najmovi se, kao i većinom kupoprodaje, bave nekretninama. Slijede darovnice koje se vrše kao zahvala za pruženu pomoć ili uzdržavanje tijekom boravka u gradu, a najrjeđe su zastupljeni inventari.

¹³ Na temelju navedenih dokumenata i sljedećih arhivskih fondova: HR-DAZD-31, BZ, B. Lantana; HR-DAZD-31, BZ, F. Lantana; HR-DAZD-31, BZ, Z. Braicich.

O MATERIJALNOM I DRUŠTVENOM STATUSU VOJNIKA

Kao što su zasebne profesionalne skupine činili trgovci, obrtnici ili svećenici, tako je i vojska predstavljala jednu od njih. No, u sebi je, opet kao i sve ostale, bila vrlo heterogena kako u vojnohijerarhijskom smislu koji je u pravilu ujedno reflektirao i uopće materijalni te društveni status pojedinih vojnika, tako i u onom etničkom. Kako je već rečeno, bilježnici su redovito, iako opet ne u potpunosti vojničkom strogoćom, unosili vojnički čin, rod vojske i uglavnom podrijetlo pojedinog vojnika što daje vrijednu sliku raznovrsnosti te profesionalne skupine. Stoga se iz pregledane građe lako može vidjeti kako su u gradu zastupljene apsolutno sve hijerarhijske vojne strukture, od običnog vojnika preko nižih časnika do pukovnika te svi rodovi, od pješništva, konjaništva, topništva do pomorskih jedinica i pratećeg vojnog osoblja poput oružara, ljekarnika ili konjušara.

Na samom početku vrlo je važno naglasiti kako mnogi od njih dolaze iz potpuno različitih kulturnih okruženja od onog zadarskog pa i šireg sredozemnog. Naime, njihovo podrijetlo seže od samog grada i okolice, preko čitave istočnojadranske obale, Mletaka i Terraferme te ostalih talijanskih zemalja pa sve do udaljenijih prostora zapadne i srednje Europe. Tako se u Zadru pod oružjem našlo prvenstveno mnogo lokalnih pučana i plemića, postepeno sve više Morlaka iz zaleđa, potom stanovnika drugih dalmatinskih krajeva, zatim Istrijana i stanovnika habsburškog dijela Hrvatskog Primorja, Dubrovčana, Crnogoraca i Albanaca. Od vojnika koji ne dolaze s istočne obale Jadrana, u ispravama se najčešće spominju Talijani ne samo iz Venecije i mletačke Terraferme već s cijelog Apeninskog poluotoka, od velikih gradova poput Napulja, Rima i Milana, preko manjih kao što su Brescia, Padova ili Vicenza, do malih mjesta i zabitijih krajeva od juga do sjevera Italije. Za njima, iako u mnogo manjem broju, slijede Nijemci te Švicarci, ponekad se u Zadru našao i pokojni Francuz pa čak i Poljak, a povremeno se spominju i Levantinci prvenstveno s raznih grčkih otoka.¹⁴ Pritom treba napomenuti kako se etnička slika civilnog stanovništva ne razlikuje od ovdje prikazanog vojnog te se ove dvije ionako čvrsto isprepletene grupe u etničkom smislu prilično poklapaju. Usto je vrlo bitno naglasiti kako svi ovi stranci nisu u Zadru nužno bili samo privremeno, s namjerom da prvom prilikom napuste grad u potrazi za novom destinacijom ili odu na bojište. Dio njih je iz različitih razloga odlučio trajno, ili bar na dulje vrijeme, ostati u gradu, a time mu se pružila i prilika da dobije pravni status stanovnika (*habitante*) ili građanina (*cittadino*) Zadra, kako je navedeno u Zadarskom statutu u Knjizi petoj, naslov IX., glavama 35. i 36. te Reformacijama 42 (Kolanović & Križman, 1997, 494–497, 546–547). Uz ostalu građu, i bilježnički spisi navode razne strance koji su imali određeni pravni status.

Pri sklapanju jedne punomoći Leonardo iz Karnije, nekada vojnik u satniji pod zapovjedništvom kapetana Ivana Krstitelja Testiera, stanovnik Zadra, svojim opunomoćenikom imenovao je Bastijana Gamberota, poručnika svoje bivše jedinice trenutno stacionirane u Splitu. Poručnika je zadužio za restituciju svoje vojničke odjeće i ostale opreme od narednika u spomenutoj jedinici Jakova Belina, za potraživanje jedne slama-

14 O stranim postrojbama u mletačkoj vojsci u Dalmaciji i njihovom značenju, v.: Madunić, 2012, 139–166. Primjere pojedinih studija određenih etničkih grupa u mletačkoj vojsci, v.: Čoralić, 2003; Čoralić, Katušić, 2015.

rice i košulje od kapetanovog sina Ivana Antuna Testiera te zahtijevanje isplate četiriju plaća (90 lira i 16 solida, odnosno 22,14 lira po plaći) koje je Leonardo zaradio služeći u spomenutoj satniji. Osim što detaljno govori o odnosima među vojnicima raznih činova u samoj jedinici pa i obiteljskim vezama unutar nje te spominje stranca s pravnim statusom u gradu, ono što je možda najzanimljivije, uz financijsku moć običnog vojnika vidljivu iz iznosa plaća, ova isprava donosi detaljan popis uobičajenog vojnog inventara prema kojemu se može rekonstruirati kako je bio opremljen onovremeni obični vojnik. Leonardo tako potražuje svoju mušketu sa stalkom, torbu s barutom i tanadi, bakreni lonac, neku vrstu širokog kaputa, bijele platnene hlače, crni šešir, košulju, tri para cipela, svjetiljku, pokrivalo za glavu i „ostale stvari koje mi pripadaju“ (HR-DAZD-31, BZ, Z. Sorini, b. I, fasc. 1, 18. IV. 1646.).

Dok ostale često sadržavaju jednu do dvije ovdje navedene komponente, prethodno prikazana punomoć iznimna je upravo po tome što sve te podatke donosi na jednom mjestu. No, iako su među instrumentima i punomoćima ovako detaljni primjeri opisa rijetkost, o materijalnoj situiranosti drugih vojnika i časnika mnogo govore inventari i oporuke. Od sveukupno pet inventara i 42 oporuke koje su sastavili sami pripadnici vojske u Zadru, jednako kao i u ostalim ispravama, nalaze se pripadnici različitih vojničkih činova te se prema tome može vidjeti heterogenost materijalnog stanja unutar vojnih krugova. Nekoliko običnih vojnika u rangu gore spomenutog Leonarda sastavilo je svoje oporuke u Zadru, iz kojih se vidi da vojnici nisu nužno bili slabog materijalnog stanja pa tako jedan Tršćanin, vojnik Leonardo Premi pok. Leonarda, oporučno ostavlja svoje nekretnine smještene u njegovom rodnom gradu jednoj Zadranci (HR-DAZD-31, BZ, Z. Sorini, b. I, fasc. 5, 30. XI. 1649.), dok očito prilično poduzetni vojnik Biasio Frecentese iz Napulja u oporuci navodi brojne svoje dužnike kojih se dug prema oporučitelju zbog raznih poslova popeo preko 100 reala (HR-DAZD-31, BZ, F. Sorini, b. II, fasc. 8, 21. XII. 1661.). Kao u slučaju pripadnika pješastva, razlika u ekonomskoj moći vidi se i kod pripadnika konjice pa dok Nikola Pešušić s otoka Murtera, inače ne jedini vojnik u obitelji jer mu se pokojni brat Mateša spominje kao pukovnik u službi španjolskog kralja, raspolaže pristojnim bogatstvom u pokretninama i nekretninama, Albanac Petar Samarissi s druge strane dobar dio svojeg, ionako skromnog nasljedstva, ostavlja kako bi se isplatili njegovi dugovi (HR-DAZD-31, BZ, Z. Sorini, b. I, fasc. 5, 20. VIII. 1645.; HR-DAZD-31, BZ, F. Sorini, b. II, fasc. 8, 4. IX. 1656.). Ipak, vjerojatnije je da je većina običnih vojnika živjela od plaće do plaće koje su po satniji uglavnom iznosile nekoliko lira mjesečno (HR-DAZD-31, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 11. XI. 1661.),¹⁵ odnosno na razini čitave satnije mjesečni troškovi bi se kretali od 83,6 do 150 lira (HR-DAZD-31, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 17. XI. 1661. i 18. XI. 1661.), ovisno o broju vojnika satnije koji je u manjoj mjeri mogao varirati od onog službeno propisanog. Uvijek u neizvjesnosti hoće li novac stići na vrijeme, u velikom broju slučajeva nisu imali preveliki imetak pa prema tome velikih potreba za sastavljanjem oporuka očito nije bilo.

15 Mayhew govori kako je najniža plaća vojnika iznosila dva dukata mjesečno, što se ne slaže s informacijama u citiranim izvorima. v.: Mayhew, 2009, 254–256. Najdetaljniji podaci o vojničkim plaćama koji se ujedno više slažu s podacima iz ovdje prezentiranih izvora, v. u: Madunić, 2012, 313–335.

Sve zajedno, i među istim vojnim rangom očito je da je vladala heterogenost u materijalnom smislu. Niže rangirani časnici poput kaplара, zastavnika, narednika, pa i poručnika u principu se ne razlikuju po materijalnom statusu od svojih podređenih, običnih vojnika. Također, ni u ovoj grupi nema materijalne homogenosti jer u jednom slučaju poručnik Dimitrij Bilba Sconda iz Albanije ostavlja skromni legat, dok u drugom pričuveni zastavnik Šimun di Lorenzi barata većom imovinom od koje simboličan dio daje i za siromašne (HR-DAZD-31, BZ, F. Sorini, b. II, fasc. 8, 11. IX. 1656.; HR-DAZD-31, BZ, Z. Sorini, b. I, fasc. 5, 29. V. 1647.) čime daje do znanja da on sam nikako ne spada u tu skupinu. Opet, prema puno bogatijem popisu od onog spomenutog vojnika Leonarda, u kojem se ne nalazi samo vojna oprema već razni odjevni predmeti, nakit pa i jedna ilustrirana knjiga na njemačkom, može se vidjeti kako je jedan poručnik, u ovom slučaju Jakov Pechel iz Rotuila, iako se ne može svrstati među bogatije stanovnike grada, sasvim pristojnog materijalnog stanja. K tome, među njegovim legatima nalaze se i neke nekretnine koje se, doduše, ne nalaze u samom popisu (HR-DAZD-31, BZ, Z. Sorini, b. I, fasc. 5, 8. IV. 1649.).

No, kada se pogleda prema gornjoj vojnoj hijerarhijskoj skupini, veća materijalna moć je primjetnija, makar i ovdje ima razlika. Iz nekoliko inventara, vidi se kako su kapetani i zapovjednici topnika redom pripadnici bolje stojećeg društvenog sloja, dok jedan slučaj pukovnika, u trenutku sastavljanja inventara već pokojnog Donata Civallellija, odaje dobrostojeću osobu s mnogo srebrnine i umjetnina (HR-DAZD-31, BZ, F. Sorini, b. II, fasc. 6, 15. XI. 1663.), iako u cjelini ne toliko bogatu kao što su to bili neki drugi pripadnici gradske elite. Uzevši u obzir oporuke kojih se u ovoj vojničkoj skupini sastavljanje znantno češće prakticiralo, postoji ih 29 od sveukupnog gore navedenog broja, vidi se kako se materijalni status kapetana i zapovjednika topnika, a pogotovo pukovnika koji u pravilu i jesu bili pripadnici društvenih i vojnih elita, razlikuje od niže rangiranih časnika. Uz to, i sam sadržaj oporuka često je mnogo bogatiji legatima pa se tako uz redovite novčane iznose, nekretnine i čisto praktične pokretnine, često nalaze i legati sa srebrninom i zlatninom, što se uglavnom odnosi na nakit ili finiji jedači priboro za jelo. Ponekad se uza sve to mogu pojaviti i umjetnine, najčešće slike, poput legata zapovjednika topnika Franje Scudelierija u kojem on svojim članovima obitelji ostavlja nekoliko slika religijske tematike, jedan autoportret i dva porculanska bokala iz Konstantinopola (HR-DAZD-31, BZ, Z. Sorini, b. I, fasc. 5, 12. VIII. 1649.). Ovakvi legati svakako idu u prilog tvrdnji o povezanosti viših časnika s višim društvenim slojevima. Uza sve to, s obzirom na veću količinu legata, a time i bolje odavanje obiteljskih veza, moguće je otkriti u kakvim su odnosima vojnici oporučitelji bili prema svojim članovima obitelji. Iako odnosi uglavnom jesu dobri ili su oni loši bar prešućeni jednostavnim preskakanjem nepoćudne rodbine u oporuci, nekoliko slučajeva izričito otkriva problematične obiteljske prilike pa se tako iz oporuke inače prilično bogatog kapetana Jeronima Zampandija, saznaje kako je oporučitelj razbaštinio svojeg sina Augustina jer je ovaj protiv očeve volje prodao mnoga njegova dobra. Pritom nalaže da sin vrati 20 dukata i mač, a ukoliko će se pokajati i vratiti kršćanskom životu, imat će pravo na polovicu nasljedstva uz brata Jurja. Ako se pak ne pokaje, neka mu ostane rečenih 20 dukata i mač te jedan karabin i neka sam potraži svoju sreću u životu (HR-DAZD-31, BZ, F. Sorini, b. II, fasc. 8, 10. I. 1649.).

Na ovome mjestu još treba naglasiti kako među samim vojnim krugovima postoji velika razina solidarnosti. Iako izvori ne donose puno podataka o otkupu zarobljenika, u njima se povremeno nađu reprezentativni primjeri vojničke solidarnosti u kojima se vidi kako bilo kakve potencijalne društvene barijere nestaju. O solidarnosti među raznim vojnim činovima govori primjer kapetana Franje Pacea iz Moreje koji je svim vojnicima svoje satnije oporučno ostavio po 10 lira, a svojim časnicima po jednu godišnju plaću, i to ne u smislu nekakvog dugovanja (HR-DAZD-31, BZ, S. Lovatello, b. I, fasc. 5, 1. XI. 1657.). Slično je kapetan Luka Halaburić iz Novigrada neka zemljišta donirao zastavniku Gašparu Basdariću iz istog mjesta za svu pomoć i usluge koje mu je ovaj pružio (HR-DAZD-31, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 30. I. 1660.). No, možda je najbolji pokazatelj solidarnosti među ratnim drugovima slučaj otkupa izvanrednog topnika u novigradskoj utvrdi Luke Turkata iz Trevisa, zarobljenog prilikom osmanskog zauzeća Novigrada. Za njega je grupa zapovjednika topnika, također sudionika obrane rečene utvrde, zamolila generalnog providura Leonarda Foscola da isplati traženu otkupninu u iznosu od 120 reala, a oni sami zajamčili su svojom imovinom da će novac biti namiren u roku od mjesec dana nakon što država isplati iznos i zatočenik bude pušten (HR-DAZD-31, BZ, Z. Sorini, b. I, fasc. 1, 13. I. 1647.).

O ŽIVOTU I SUŽIVOTU S CIVILIMA NA ULICAMA GRADA

Dodatno o materijalnim i društvenim prilikama pripadnika spomenutih skupina vojnika u gradu mogu reći i bračni ugovori koji redovito donose podatke o mirazima. No, možda i više od toga, mirazi pokazuju interakciju vojnika i civilnog stanovništva. Naravno, i uvidom u legatne oporuke može se iščitati mnogo o obiteljskoj pozadini vojnika, ali mirazi o povezivanju s drugim obiteljima svakako govore neposrednije. Stoga će se ovdje detaljnije obratiti pozornost na ovu vrstu izvora kako bi se vidjelo koliko su se vojnici ženili s djevojkama iz nevojničkih obitelji i koliko su vojnici očevi svoje kćeri udavali za civile ili pripadnike svojeg poziva. Uz bračne ugovore i miraze, za stjecanje boljeg uvida u to koliko je vojnički stalež bio otvoren prema pripadnicima civilnog dijela društva i kakvi su njihovi odnosi bili, poslužit će i darovnice te razni slučajevi u kojima se spominju najrazličitiji sudski procesi.

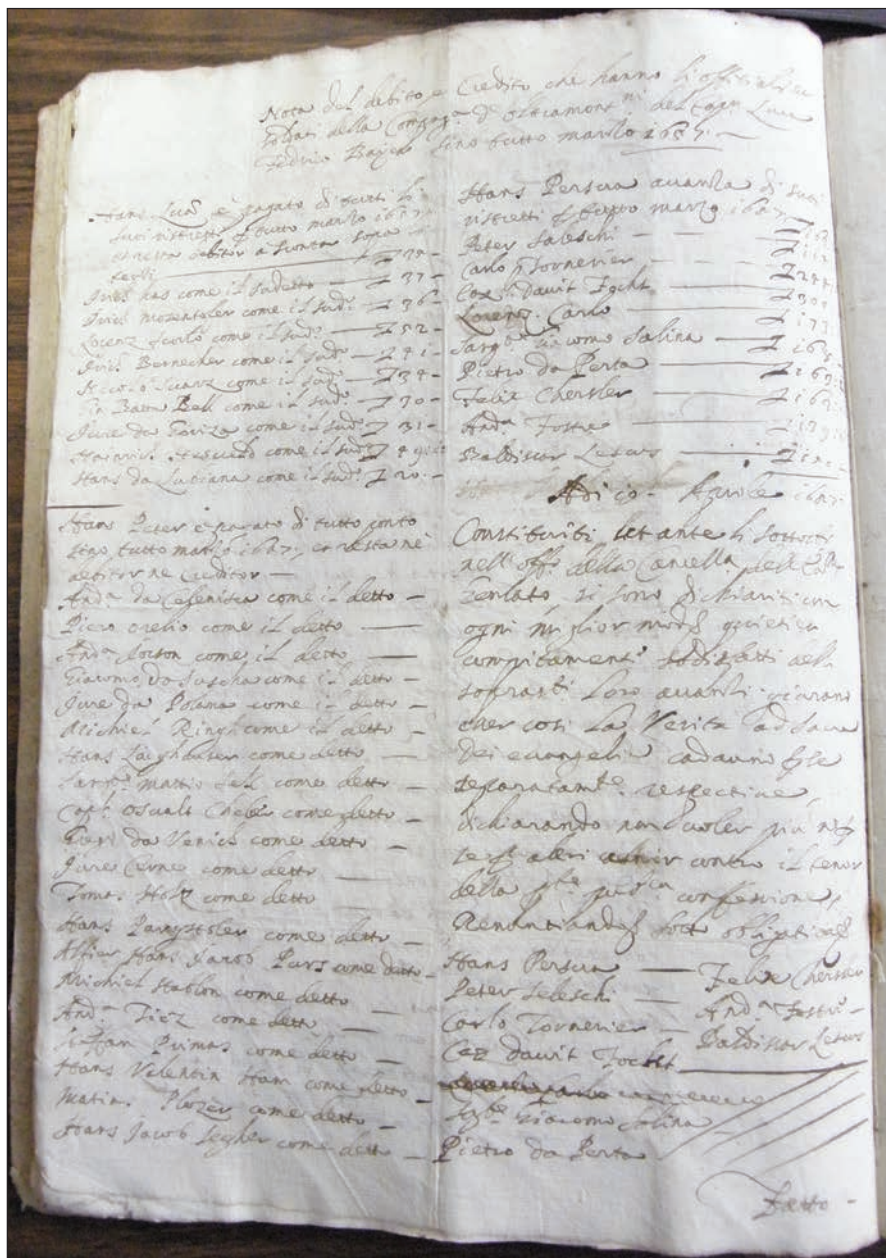
Postojećih 56 miraza jasno pokazuju kako ne postoji nikakva čvrsta granica između vojničkog i civilnog stanovništva. Primarnu ulogu u sklapanju ugovora o mirazu igra društveni faktor te se u brojnim slučajevima vojničko-civilnih brakova može uočiti kako mlada i mladoženja dolaze iz istog društvenog sloja poput pripadnika ninskog plemstva Ivana Kašića i njegove supruge Katarine, kćeri guvernadura Ivana Parenzija, trenutno konjičkog zapovjednika i također ninskog plemića (HR-DAZD-31, BZ, Z. Sorini, b. I, fasc. 1, 8. IX. 1645.), ili zadarskih građana trgovca Petra Donadonija pok. Krstitelja te njegove buduće supruge Gabrijele kojoj miraz osigurava njezin brat poručnik Šimun Sagić pok. Jakova (HR-DAZD-31, BZ, A. Lomazzi, b. I, fasc. 1, 13. XI. 1655.). Čak ukoliko se brakovi u kojima su i mladoženja i zastupatelj mladenke pripadnici vojnih krugova, poput ugovora između zadarskih plemića kapetana Jeronima Ferre pok. Petra Antuna i Pelegrine, kćeri pok. kavaljera Jeronima Fanfonje koju zastupaju majka i braća

(HR-DAZD-31, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 11. II. 1657.), primarnu ulogu ipak igra društveni faktor. Mirazi uglavnom reflektiraju saznanja o imovinskom, a time u velikoj mjeri i društvenom, položaju vojnika u Zadru, upravo dobivena na temelju analize inventara i oporuka. Drugim riječima, hijerarhijski položaj u pravilu je određivao visinu miraza pri stupanju u brak, makar i ovdje ima iznimaka, a uz novac, u miraz su ulazile i razne pokretnine i nekretnine što se sve može vidjeti iz popisa koji se ponekad nalaze na kraju sklopljenih ugovora.

Za razliku od prisutnih društvenih normi, etničke se ne mogu jasno uočiti. Brakovi među lokalnim stanovništvom općenito su, naravno, najuobičajeniji, ali ne može se reći kako su druge varijante iznimka pa tako i u slučaju vojnika jedan od bračnih drugova često nije iz Zadra već dolazi iz drugih dalmatinskih mjesta, ili iz daljih krajeva izvan provincije Dalmacije i Albanije kao i same Mletačke Republike. Ponekad oboje supružnika uopće nisu Zadran, kao Parižanin i zapovjednik artiljerije Fiachri Ardi pok. Filipa i Petronela Marićeva iz Trogira (HR-DAZD-31, BZ, Z. Sorini, b. I, fasc. 1, 15. V. 1648.) ili uopće nemaju veza s istočnojadranskom obalom poput zapovjednika topnika Apostola de Rezzija s Krfa i Nikolose, kćeri guvernadura Vasilija s Cipra (HR-DAZD-31, BZ, A. Lomazzi, b. I, fasc. 1, 3. I. 1655.). U svakom slučaju, osim što je iz miraza jasno kako zbog pripadanja vojničkom svijetu ne postoje barijere za sklapanje brakova s civilima što ide u prilog tvrdnji o dobrom odnosu između vojnog i civilnog stanovništva, vidljiva je i otvorenost domaćih ljudi prema strancima. Brojni su slučajevi da se strani vojnici žene lokalnim djevojkama, ili da stranci u vojnoj službi u Zadru udaju svoje kćeri za lokalne mladiće. S obzirom da primjera ima previše, makar su svi zanimljivi i dodatno ukazuju na etničku raznolikost vojnika u gradu, nema potrebe ovdje ih navoditi. Za sada će dovoljno biti navesti podatak kako je od navedenih 56 bračnih ugovora ili ugovora o mirazu lokalno stanovništvo, kada se izuzmu i slučajevi u kojima je oboje supružnika stranog podrijetla, za svog bračnog druga u četiri slučaja odabralo nekog iz drugog dijela Dalmacije, a 18 stranaca u punom smislu riječi, bilo da se radi o teritoriju Mletačke Republike ili nekom drugom dijelu Apeninskog poluotoka, odnosno Europe od Francuske do Levanta. Kada se u obzir uzmu udovice koje se također spominju u raznim vrstama bilježničkih spisa, što zbog nastavljanja posla pokojnog supruga, prodaje imovine, potraživanja naknada za smrt supruga od strane mletačkih vlasti, ponovne udaje ili nečeg drugog, slika šarolikih brakova lokalnog stanovništva i stranaca nije ništa drukčija.¹⁶

Mnogo rjeđe po učestalosti, ali jednako značajne za razumijevanje odnosa vojnog i civilnog stanovništva u gradu, mogu se smatrati i darovnice. One se najčešće vrše kako bi se donirana osoba zauzvrat brinula o donatoru zbog njegove starosti i nemoći, ili kao zahvala za neku učinjenu uslugu. U pravilu se doniraju novac, razne pokretnine, gradske nekretnine, posjedi u okolini, ali ponekad, ukoliko je donor stranac, i nekretnine izvan granica Dalmacije kao što je to učinio vojnik Papinskih postrojbi Diamante Giliuzzi iz

16 Fenomen udovištva u ranom novom vijeku, s posebnim naglaskom na ratne udovice, posebna je tema koja prelazi granice ovoga rada. O tome više v. npr. u: Cavallo & Warner, 2014. Posebno za literaturu, v. u: Bremmer & Bosch 2002, 248–250. Posebno o ratnim udovicama mletačkih vojnika, v. u: Mayhew, 2006, 91–93; Mayhew, 2009, 258–260.

Sl. 1: Isprava podmirivanja računa između kapetana Luke Fridrika Baiera i pripadnika njegove bivše satnije – dio s popisom vojnika i dugovanja (HR-DAZD-31, BZ, S. Lovatello, b. I, fasc. 1, 30. III. 1657.).

Offida na području Monte Alta (HR-DAZD-31, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 3. IV. 1664.). Kao i među mirazima, ovdje također postoje slučajevi interakcije isključivo unutar vojnih krugova, koja je često samo odraz odnosa članova obitelji koja ima brojne svoje pripadnike u vojnoj službi, ali moguće je naći i primjere solidarnosti među vojnicima koji nisu u rodu, kako je već prikazano ranije. Iako se, kada je riječ o uslugama, najčešće ne zna konkretnija pozadina priče, u nekoliko se primjera oni ipak spominju pa možemo saznati kako je kapetan Kamilo Mancini iz Rezza kod Modene zapovjednik talijanskih postrojbi u gradskoj tvrđavi građaninu i stanovniku Zadra Pavlu Murisu donirao sva svoja dobra kao zahvalu za sve usluge koje mu je Pavao napravio, a posebice za liječenje i njegovanje u vrijeme Kamilove teške bolesti (HR-DAZD-31, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 15. VIII. 1660.). No, možda je najzanimljiviji slučaj skladnog suživota vojnika i civila darovnica kaplara u Papinskim postrojbama Ivana Pere Perineija koji je svojoj sluškinji Ancili, također strankinji iz Ferare, darovao tkanine i nakit u iznosu od 120 reala te pridodao i tri cekina za troškove Ancilinog putovanja brodom u Anconu (HR-DAZD-31, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 10. I. 1662.).

Uz sve ovo, nadasve o skladnom suživotu i međusobnom prihvaćanju govore slučajevi kumstva između vojnika i civila. Vrlo su dobri primjeri takvih čvrstih veza dvije punomoći iz kojih se doznaje kako je kapetan Petar Pavao Parenzi bio krsni kum sinu supružnika zadarskog kneza Julija Sauorgnana i njegove supruge Pauline (HR-DAZD-31, BZ, Z. Sorini, b. I, fasc. 1, 27. IV. 1646.), odnosno kako je zapovjednik papinskih vojnika na gradskom trgu Augustin Molinari kumovao pri krštenju sina Anđela Balbija, kaštelana utvrde Sv. Nikola u Šibeniku (HR-DAZD-31, BZ, S. Lovatello, b. I, fasc. 2, ? XI. 1662.).

Naravno, daleko od toga da je život bio isključivo harmoničan. Kao u svakom drugom gradu, tako je i u Zadru postojala i ona druga, negativna, strana života vojnika i njegovog suživota s civilnim stanovništvom. Razne vrste bilježničkih spisa donose informacije o najrazličitijim sudskim procesima koji su se vodili zbog čitavog niza razloga, od parnica zbog novčanih dugovanja ili problema oko imovine i nasljedstva, preko procesa zbog fizičkih sukoba, do vojničke neposlušnosti. Ipak, u gradu kroz koji prolaze brojni vojnici iz raznih zemalja s različitim obrascima ponašanja dok u neposrednoj okolici istovremeno prijete ratne operacije, raspoloživa arhivska građa ne daje sliku jedne duboko konfliktne atmosfere, što je inače uobičajena karakteristika ranonovovjekovnog civilnog društva zahvaćenog ratom.¹⁷ S obzirom na tako šaroliko društvo i napetu situaciju, zapravo je čudno što nema najtežih slučajeva kao što su ubojstva,¹⁸ a samih fizičkih konflikata nalazi se nekoliko od kojih se jedan dogodio za vrijeme karnevala, kada je slavljenička atmosfera zasigurno bila popraćena agre-

17 O generalno konfliktom suživotu vojnika i civila u gradu, v. npr.: Duffy, 1979, 254–255. Kao paradigmatški primjer prisutnosti problematičnih odnosa između vojnika i civila u ranom novom vijeku može poslužiti temi ovog istraživanja vremenski najbliži Tridesetogodišnji rat kojeg se završne godine preklapaju s početkom Kandijskog, v.: Mortimer, 2002, 45–58.

18 Ubojstvo se spominje u jednom slučaju, ali samo kao presuda koja je donesena u Zadru za optužbu vezanu za Šibenik (HR-DAZD-31, BZ, S. Lovatello, b. I, fasc. 1, 27. II. 1661.). Ipak, za detaljniju analizu konflikata trebalo bi konzultirati drugu vrstu građe, prvenstveno sudske procese, ali njihova analiza, kako je već navedeno, prešla bi granice istraživanja za potrebe ovog rada.

sivnijim ponašanjem, vrlo vjerojatno potaknutim i većim količinama alkohola pa su šanse za obračune ionako bile velike.¹⁹ Naime, vojnik na ratnom brodu u jedinici pod zapovjedništvom kapetana Stjepana iz Neretve, Stjepan Jurjević, priznao je kako je 1645. godine u „tempo del carneuale“ Jerolima Sibiščina s Hvara napao pištoljem. No, ugovorom o kojem je ovdje riječ obojica su se izmirila, a napadač se ispričao za počinjeno nedjelo (HR-DAZD-31, BZ, Z. Sorini, b. I, fasc. 1, 6. IV. 1646.). Ipak, među onima o kojima se nešto konkretnije govori, najčešći su sporovi zbog novčanih dugovanja, raspodjele nekretnina u gradu i u okolici ili pak zbog nesuglasica oko prava na nasljedstvo, što opet sve pokazuje da su i vojnici posjedovali raznovrsna dobra. Nekoliko slučajeva vezano je isključivo uz vojnu službu, a jedna punomoć, kojom kapetan Ivan Mageri u konjaničkoj službi u gradskoj utvrdi, imenuje svojim opunomoćenikom kapetana Jurja Chiurca, stanovnika Poreča, da u njegovo ime od odbjeglog bivšeg vojnika Ivanove satnije Matije Celadina potražuje novac koji je ovaj otuđio (radi se o 132 lire) (HR-DAZD-31, BZ, Z. Ligniceo, b. I, fasc. 1, 5. IX. 1659.), donosi tragove o prisutnosti dezerterstva u redovima mletačke vojske. Da su vojnici uopće vodili brigu i ozbiljno shvaćali sudske procese, govore i popisi inventara u kojima se povremeno navode upravo spisi potrebni za njihovo vođenje (HR-DAZD-31, BZ, Z. Sorini, b. I, fasc. 4, 7. X. 1649.; HR-DAZD-31, BZ, S. Lovatello, b. I, fasc. 6, 2. XI. 1657.).

Sve u svemu, kada se uzmu u obzir obje ovdje analizirane strane međuljudskih odnosa, može se doći do zaključka kako vojska ipak nije u velikoj mjeri predstavljala strano tkivo u gradu. Otvorenost jednih prema drugima, prevladavanje dobrih odnosa, dok oni loši nisu bili zastupljeni ništa više nego među samim civilima, govore kako je civilno stanovništvo prihvatilo vojnike kao sastavni čimbenik gradskog života, vjerojatno u velikoj mjeri i zbog njihove stalne prisutnosti u gradu, kojih bi broj povremeno kulminirao, sve zbog dugotrajne ratne opasnosti i blizine granice s nikad prijateljski raspoloženim Osmanskim Carstvom.

KADA SE ODLOŽI ORUŽJE – O DJELATNOSTIMA VOJNIKA NEVEZANIM ZA VOJNU SLUŽBU

Na samom početku ovoga rada navedeno je kako je potražnja za vojnicima u Europi od 16. stoljeća porasla. Prema tome, vojnički poziv može se donekle smatrati kao samo jedna u nizu, doduše riskantnijih, djelatnosti novovjekovnog čovjeka. No, koliko je vojnik izvan bojišta bio okupiran vojničkim poslovima? Nadovezujući se na prikaz dosadašnjih aspekata života vojnika u gradu, njihovog materijalnog stanja, društvenog položaja te suživota s civilima, iz ovdje prezentirane građe može se još nešto reći i o poslovima kojima su se vojnici bavili, a da nisu nužno bili vezani za vojnu službu.

Ipak, treba odmah reći kako većini osnovna okupacija jest bila služenje u vojsci. To se jasno može vidjeti pregledom isprava vezanih za novčarske poslove u kojima uvelike prevladavaju slučajevi potraživanja i isplata vojničkih plaća, a s obzirom na to da visi-

19 O fenomenu karnevala u ranonovovjekovnoj Europi, v. u: Burke, 1991, 145–164. Posebno na primjeru Venecije, uključujući i naglasak na agresivnost, v. u: Johnson, 2011.

nom vojničkog čina raste i organizacijska odgovornost, u ovim se slučajevima češće kao glavni akteri spominju više rangirani časnici. S obzirom da su neki primjeri rješavanja vojnih financija već navedeni prilikom osvrta na materijalni i društveni status vojnika, ovdje o njima neće biti detaljnijeg govora jer takvih i sličnih slučajeva koji se bave potraživanjima i isplatama plaća postoji još mnogo, kako onih pojedinaca koji zahtijevaju razne zaostatke, tako i zapovjednika jedinica koji potražuju novac za čitave postrojbe ili od lokalnih ili od središnjih mletačkih vlasti. Svemu tome treba još samo dodati kako časnici povremeno posuđuju novac za potrebe opskrbe vojske i od privatnih osoba, kao što su to primjerice učinili poručnik Franjo Tirabosco i kapetan Matija Turlioni koji su za satniju kapetana Marcelina Grationija posudili novčana sredstva od gradskog ljekarnika Franje Armanija (HR-DAZD-31, BZ, Z. Sorini, b. I, fasc. 1, 17. X. 1648.). Ovo je jedini slučaj da ljekarnik Armani ima bilo kakvih novčanih poslova s vojskom, ali povećanu potražnju potrepština za vojsku uzrokovanu ratnim stanjem pojedinci su mogli dobro iskoristiti. U tom se kontekstu zadarski građanin i trgovac Rafael Bonicelli vrlo često spominje ili kao opunomoćenik raznih časnika koji su potraživali novac za svoje vojnike ili kao izravni kreditor upravo za vojne potrebe te se stoga može smatrati i svojevrsnim ratnim profiterom.²⁰

Na žalost, razlozi zbog kojih dolazi do isplata ili potraživanja novaca, često nisu navedeni u građi, a ponekad se to odnosi i na same iznose. No, konkretni su podaci ipak zastupljeni u dovoljnoj mjeri, ponekad i prilično detaljno, da se vidi jedan mozaik poslova od onih sitnih svakodnevnih pa do ozbiljnih trgovačkih ili kupoprodajnih ugovora. Novčana potraživanja i davanja kreću se u golemom rasponu od nekoliko desetaka lira do nekoliko tisuća dukata. Što se tiče samih vrsta poslova, kakav je bio onaj manjeg opsega može se, primjerice, vidjeti iz punomoći krznara i stanovnika Zadra Andrije Staffea koji opunomoćuje kolegu krznara Franju Frankovića, također stanovnika Zadra, da u njegovo ime potražuje novce od poručnika Stjepana Naračića iz Vrboske na Hvaru u iznosu od 18 dukata za razne predmete, točnije 14 dukata za odjevni predmet od krzna lisice, 20 lira za bačvicu vina, šest lira za janječju kožu i dvije lire za još jedan odjevni predmet (HR-DAZD-31, BZ, Z. Sorini, b. I, fasc. 1, 16. IX. 1647.). Nešto veći posao sklopio je potkivač u vojnoj službi Pavao Flora. S obzirom da se sa svojom satnijom spremio otići u Veneciju, naplatio je dug u iznosu od 300 lira koji je prema njemu imao gradski bilježnik Ambrozije Lomazzi. Novac je isplatila zadarska bratovština sv. Karla Boromejskog, odnosno njezin gastald Bernard Ultulian, a dug je nastao prilikom Florine prodaje konja Lomazziju (HR-DAZD-31, BZ, S. Lovatello, 29. X. 1658.). No, poduzetni pukovnik Vuk Crnica sklopio je i jedan mnogo ozbiljniji posao u odnosu na prethodno prikazane. On je nabavio jedan brod s 22 mornara koji će ploviti iz Vira pod zapovjedništvom paruna Ivana Zolmana s Iža te prevoziti raznu robu u vrijednosti od 800 lira. Dogovoreno je kako će se robom trgovati na raznim mjestima, a dobit dijeliti na tri dijela između posade, pukovnika i paruna broda. Zanimljiva je, ali i uobičajena,

20 Primjere izravnog Bonicellijeog financiranja vojske, v. npr. u: HR-DAZD-31, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 15. XI. 1656.; HR-DAZD-31, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 29. XI. 1656.; HR-DAZD-31, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 26. III. 1658.; HR-DAZD-31, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 20. III. 1661.

završna napomena u kojoj se parunu zabranjuje svako krijumčarenje te je on dužan čuvati brod od nevremena i gusara (HR-DAZD-31, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 20. X. 1661.; HR-DAZD-31, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 4. XII. 1661.; HR-DAZD-31, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 12. VII. 1662.). Dakle, osim pojedinačnih trgovanja koja su ipak bila učestalija, mogu se naći i pojedinci koji su sklapali veće poslove na dulji rok.

Vrlo mnogo o poslovanju govore i ugovori vezani uz nekretnine. Ukoliko se ponovno osvrne na gore prezentirani grafikon aktivnosti vojnika među bilježničkim spisima, vidi se koliko su kupoprodaje kuća i zemljišta te najmovi, dakle svi ugovori koji su na ovaj ili onaj način direktno vezani uz nekretnine, zastupljeni među vojnicima. S 10,67 % kupoprodaja i 3,41 % najмова možda ne spadaju u gornju kategoriju, ali ako se u obzir uzmu dugovanja vezana uz nekretnine u kategoriji sporazuma ili razni podaci o poslovima tog tipa među punomoćima, može se reći kako je bavljenje nekretninama zapravo zastupljeno u pristojnoj mjeri, bilo da su vojnici kupci ili prodavači, najmoprimci ili najmodavci. Ova činjenica govori kako su bili stambeno situirani ili, kada se govori o strancima, u mogućnosti često bez problema na vlastiti trošak unajmiti nekretninu. U ugovorima se nalaze primjeri prodaje i najмова najraznovrsnijih nekretnina izvan grada, od zemljišta poput vinograda i maslinika, obradivih površina i pašnjaka, do mlinova. Za potrebe rada na zemlji vojnici ugovaraju i poslove s kolonima kao što je to primjerice bio slučaj kapetana Jurja Renessija koji je u svoje te u ime svoje braće sklopio ugovor sa Šimunom Zobanofom, sinom Blaža s Kali, prema kojem Šimun stupa u službu kod Jurja kao njegov kolon uz detaljno navedene uvjete rada (HR-DAZD-31, BZ, Z. Ligniceo, b. I, fasc. 1, 9. VI. 1658.). Također, i sami vojnici uzimaju u najam nekretnine izvan grada za rad pa tako zadarski stanovnik zastavnik Jakov Bulić zajedno s Jakovom Kostulovićem s područja Nina od Jeronima Vitanovića uzima u najam jedan mlin na vodu, također uz detaljni opis uvjeta rada (HR-DAZD-31, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 28. IX. 1664.). Naravno, uz zemljišta, još je više zastupljen broj slučajeva koji se odnose na gradske nekretnine najrazličitijeg tipa. U ispravama prevladavaju kupoprodaje i najmovi čitavih kuća odnosno njihovih dijelova namijenjenih za stanovanje, ali su zastupljeni i prostori pogodni za neki oblik rada – dućani, konobe, podrumi i skladišta. Na žalost, uglavnom nije navedena konkretnija informacija što se u tim prostorima radilo pa saznanja o djelatnostima vojnika ostaju na razini fragmentarnosti, ali određeni primjeri postoje i oni uglavnom govore o sitnijim obrtima. Možda je među njima najzanimljiviji ugovor vojnika iz Papinske pukovnije Ivana Franje Fratonija koji u ime svojeg brata Dominika daje u najam vojnom bubnjaru Ivanu Krstitelju Ercolaniju iz iste pukovnije razne stvari i pokućstvo potrebno za opskrbu dućana s rakijom smještenom u zadarskom predjelu sv. Krševana zajedno s insturmentima za destiliranje, a uz sve ostale detalje najma, na kraju isprave donosi se i popis inventara sa svom aparaturom (HR-DAZD-31, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 3. II. 1664.). Same nekretnine koje se spominju u ugovorima ne nalaze se nužno u gradu ili okolici. Postoje slučajevi spominjanja posjeda u talijanskim zemljama poput mantovanskih posjeda pukovnika zadarske gradske utvrde Ivana Krstitelja Sottovije (HR-DAZD-31, BZ, Z. Sorini, b. I, fasc. 1, 17. I. 1647.) ili na Levantu gdje je svoja zemljišta na Zakintu imao kapetan Marko Turlioni (HR-DAZD-31, BZ, Z. Sorini, b. I, fasc. 1, 27. IV. 1648.). Ovdje je još

potrebno reći da je pri pregledavanju ovih izvora, uz pokoju iznimku, vidljivo kako bogatstvo temeljeno na nekretninama u pravilu jest odraz društvenog statusa uz koji je usko vezan i vojnički čin.

Za kraj analize bavljenja vojnika djelatnostima nevezanim za njihov poziv, treba navesti još jedno koje ipak donekle stoji u korelaciji s ratom. Radi se o trgovini robljem, vrlo razvijenim upravo u Dalmaciji u vrijeme Kandijskog i, kasnije, Morejskog rata, pri čemu je Zadar bio jedno od središta.²¹ Među ispravama povremeno se sklapaju upravo takvi ugovori, a tek su u nekoliko slučajeva zabilježeni i vojnici kao akteri u takvoj vrsti trgovine, poput zastavnika u Papinskoj pukovnji Josipa Martinija koji je Jakovu Jučiću iz Biograda na Moru prodao Vragina Rupaliju, „Turčina“ starog oko 14 godina, sina pok. Zafeta iz Bilaja po cijeni od 140 reala (HR-DAZD-31, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 30. VII. 1666.).

ZAKLJUČAK

Ovdje prikazani aspekti života vojnika u mletačkoj službi sredine 17. stoljeća jasno prikazuju svu kompleksnost njihova boravka u gradu. Na temelju analize, ali i samog pregleda ovdje datih primjera, može se reći kako je vojnik, bio on bez ikakvog čina ili visoki časnik, činio profesionalnu skupinu koja je imala značajnu ulogu u kreiranju svakodnevice urbanog života Zadra. No, svakako treba naglasiti kako je u gradu i dalje prvenstveno dominirao civilni život. Dakle, institucija vojske nikad nije preuzela primat u odnosu na ostale njegove funkcije te grad nije postao nekakav vojni logor primarno podređen potrebama vojske i ratovanja. Konstantna prisutnost vojnika prvenstveno se može smatrati posljedicom stalne ratne ugroženosti i velike brige središnjih mletačkih vlasti za ovaj njima iznimno važan dalmatinski grad, nego kao njihova intencija da ga pretvore u veliku vojarnu. Time bi se mogla objasniti i sasvim dobra interakcija te uopće integriranost vojnika u civilne društvene skupine, kako je vidljivo iz prezentirane građe, što u onodobnoj Europi nije uvijek bio slučaj.

Dakle, ovdje analizirani bilježnički spisi, po svojoj prirodi iznimno raznorodni, bez svake sumnje daju slojevit uvid u vojničku svakodnevicu. Kroz trgovačke poslove, oporuke, miraze i inventare vidljiva je prisutna, i razumljiva, društvena raslojenost u vojsci – dok su obični vojnici i niže rangirani časnici redovito dolazili iz nižih društvenih slojeva, osobe s višim činovima u pravilu su bili plemići ili barem bogatiji sloj građana. Pritom je često moguće dobiti detaljan uvid u ekonomsku situaciju pojedinca i njegove obitelji, od uvjeta života preko posjedovanja raznih pokretnina i nekretnina, do generalne financijske situacije koja se reflektira i kroz isplate plaća vojnicima. Punomoći također jasno ocrtavaju raznolikost vojnike djelatnosti, ali i interakciju s civilima koje su uzimali za opunomoćenike ili od njih sami bili angažirani. Mirazi i bračni ugovori među kojima broj slučajeva sklapanja braka između lokalnih djevojaka i vojnika stranaca nije zanemariv, također govore o dobroj prihvaćenosti vojske od strane domicilnog stanovništva, a tome pridonosi i mali, ali indikativan broj darovnica u kojima vojnici zahvaljuju građanima za

21 O trgovini robljem u Dalmaciji i Zadru kao bitnom središtu, v. u: Mayhew, 2013.

pomoć, od one zdravstvene do financijske, ili pak za dobro ugošćivanje tijekom boravka u gradu. Onu drugu, negativnu, stranu suživota, ocrtavaju dakako parnice i sudski procesi ili zbog raznih dugovanja ili pak zbog fizičkih sukoba koji su se uglavnom odvijali na gradskim ulicama. Svakako, sve to pokazuje kako su vojnici bili sastavni dio cjelokupnog urbanog društva i nisu predstavljali nikakvu posebnu, izoliranu, skupinu. Naravno, među svim spomenutim ispravama nalaze se i brojni podaci vezani isključivo za vojnički svijet. Tako možemo vidjeti brojne slučajeve dobrih i loših odnosa među samim vojnicima, a iako bilježnički spisi ne daju detaljan uvid u ustroj vojske i uz to povezana financijska pitanja, pojedini slučajevi u kojima se pojavljuje popis cijele satnije zbog raznih dugovanja, isplate plaća ili, u nekoliko slučajeva, formiranja nove jedinice što je ponekad povezano i s vojnim poduzetništvom, mogu se nadovezati na istraživanja koja su obavili ovdje spomenuti kolege Madunić i Markulin.

Na kraju, kao što se izražena dinamika i raznovrsnost svih segmenata gradskog života vidi pri uzimanju u obzir sveukupne razmatrane građe, jednaka se slika dobiva i ako se u toj građi pod povećalo stave samo vojnici. Kroz gradske ulice prolazi obična soldateska jednako kao i istaknuti vojskovođe, a bilježnici zapisuju detalje o njihovom djelovanju, ponašanju i materijalnom stanju, unoseći u svoje spise sve – od malih lokalnih do velikih poslova koji nadilaze prostor grada, distrikta i čitave pokrajine, od uličnih sukoba do vezivanja za grad ženidbom s lokalnim stanovništvom i, na poslijetku, od bilježenja najsitnijih svakodnevnih predmeta običnih vojnika do vrijednih umjetnina ili nekretnina vojne elite. Usto, ne smije se zaboraviti niti na vojnu nomenklaturu koja pomaže u daljnjem usustavljanju i rješavanju problema terminologije, a o kojoj ovdje nije bilo riječi. Sve u svemu, iako ne donose potpune i egzaktno kvantitativne podatke, bilježnički spisi, kroz sudbine pojedinaca, uvelike osvjetljavaju život onodobnog vojničkog svijeta van bojišnice u cjelini.

Ovaj rad nastojao je u jednakoj mjeri nadograditi dosadašnja saznanja o nekim aspektima vojne povijesti, kao i pokazati koliko su bilježnički spisi sa svim svojim specifičnostima zapravo prikladni za proučavanje vojne tematike. Uz temeljno pitanje kako je vojnik živio u civilnom, prvenstveno urbanom, svijetu, željelo s ukazati i na razne mogućnosti koju pruža građa koja nije proizvod samih vojnih struktura niti izravna posljedica njihovih najrazličitijih potreba. Naravno, daleko od toga da je ova vrsta građe ovom kratkom studijom u potpunosti iskorištena. Prema tome, uz potrebu komparativne analize s drugom građom, bilježnički spisi svakako zavređuju detaljniju obradu za potrebe pojedinih detalja iz vojničkog života, jednako kao i neke šire, općenitije vojnopovijesne tematike kako bi se saznanja o vrlo kompleksnom i dinamičnom vojničkom svijetu u ranom novom vijeku dodatno produbila.

A SOLDIER LIVING BEHIND MILITARY LINES: EVERYDAY LIFE OF VENETIAN SOLDIERS IN THE CITY OF ZADAR DURING THE WAR OF CANDIA (1645–1669) IN THE ACTS OF THE ZARATIN PUBLIC NOTARIES

Filip NOVOSEL

Croatian Institute of History, Opatička 10, 10000 Zagreb, Croatia

e-mail: novosel@isp.hr

SUMMARY

The early modern military history already has a long tradition in European historiography. Since Croatian lands in the aforementioned period were a part of the universal European borderland entitled „Antemurale Christianitatis“, many topics in contemporary Croatian historiography are concerned with the research on military issues as well. However, for a long time the focus of Croatian (and Yugoslav) historians was on the history of warfare, and some other topics not directly concerned with battles or simply chronology of wars became a matter of research only recently.

*The aim of this paper was exactly to analyse one of the problems not dealt so far extensively in Croatian military history. More concretely, the members of Venetian army in Zadar during the war of Crete (1645–1669) were taken as a case study for a research of a soldiers' daily life in an urban settlement, on the basis of the notarial acts of Zaratine notaries of that time as the mayor archival source. In this 25 years long period these notaries have produced almost 2500 documents of all kind of contracts concerning everyday business divided into following categories by the notaries themselves: *Istrumenti* (agreements of all kinds, buying and selling contracts, rents, dowrys, donations), *Proccurre* (procurements), *Carte varie* (sketches of documents), *Estimi* (estimations), *Processi et Sentenze arbitrali* (juridical documents and lawsuits), *Inventarii* (inventories) and *Testamenti* (testaments).*

Finally, the paper has shown that the presence of soldiers of all ranks and geographical origin was continuous in all kinds of cases in Zadar. As a result of the analysis, the conclusion was made that this professional group was clearly one of quite important human factors in the overall appearance of the urban society, engaged in all kind of daily enterprise not directly connected to military affairs. Yet, it must be pointed out that there was no any trace of organized militarization of the urban civil society itself. Rather, from the given material it is clearly visible how members of the military and civilian population interacted extensively, living in mostly peaceful cohabitation with only occasional frictions common for the society in general.

Keywords: early modern military history, Republic of Venice, Dalmatia, Zadar, urban history, social history, daily life

IZVORI I LITERATURA

- ASVe** – Archivio di Stato di Venezia (ASVe), Capi del Consiglio dei Dieci: Lettere di Rettori e di altre cariche.
- ASVe** – ASVe, Inquisitori di Stato: Lettere ai Proveditori Generali in Dalmazia ed Albania 1624–1736.
- ASVe** – ASVe, Senato: Dispacci, Proveditori da terra e da mar e altre cariche.
- ASVe** – ASVe, Senato: Dispacci dei Rettori.
- HR-AZDN-43, MKZd** – Arhiv Zadarske nadbiskupije (AZDN), Zbirka matičnih knjiga i parica matičnih knjiga Zadarske nadbiskupije, Zadar (MKZd).
- HR-DAZD-1, GPDA** – Državni arhiv u Zadru (HR-DAZD), Generalni providuri za Dalmaciju i Albaniju (GPDA), 1643.–1671.
- HR-DAZD-20, OZKZ** – HR-DAZD, Općina/Komuna Zadar. Knez Zadra (OZKZ), 1646.–1662.
- HR-DAZD-31, BZ, A. Lomazzi** – HR-DAZD, Bilježnici Zadra (BZ), Ambrogio Lomazzi, 1645.–1658., b. 1.
- HR-DAZD-31, BZ, B. Lantana** – HR-DAZD, BZ, Bartolomeo Lantana, 1645.–1647., b. 1.
- HR-DAZD-31, BZ, F. Lantana** – HR-DAZD, BZ, Francesco Lantana, 1669.–1687., b. 1.
- HR-DAZD-31, BZ, F. Sorini** – HR-DAZD, BZ, Francesco Sorini, 1656.–1677., b. 2.
- HR-DAZD-31, BZ, S. Lovatello** – HR-DAZD, BZ, Simon Lovatello, 1656.–1671., b. 1.
- HR-DAZD-31, BZ, Z. Braicich** – HR-DAZD, BZ, Zuanne Braicich, 1621.–1645., b. 9 i 13.
- HR-DAZD-31, BZ, Z. Ligniceo** – HR-DAZD, BZ, Zuanne Ligniceo, 1656.–1659., b. 1.
- HR-DAZD-31, BZ, Z. Sorini** – HR-DAZD, BZ, Zuanne Sorini 1645.–1650., b. 1.
- Balić, J., Čoralić, L. & F. Novosel (2012):** Oporuke iz fonda Spisi zadarskih bilježnika Državnog arhiva u Zadru: Antonio Calogera (1768.–1772.). *Starine*, 64, Zagreb, 113–183.
- Balić, J., Čoralić, L. & F. Novosel (ur.) (2014):** Gradivo za povijest istočnoga Jadrana u ranom novom vijeku, I. Spisi zadarskoga bilježnika Antonija Calogere (1768.–1770.). *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, 57. Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Bartulović, A. (2016):** Prilog životopisu zadarskoga bilježnika Petra Perencana (1365.–1392.). *Povijesni prilozi*, 50, 49–69.
- Bertoša, M. (ur.) (2003):** Tvrdavni spisi Onofrija del Campa: traktati i memorabilije jednoga kondotjera u Dalmaciji tijekom Kandijskoga rata. Rijeka, Državni arhiv u Rijeci.
- Bremmer, J. & L. Bosch van den (ur.) (2002):** *Between Poverty and the Pyre. Moments in the History of Widowhood*. London, New York, Routledge.
- Burke, P. (1991):** *Junaci, nitkovi i lude. Narodna kultura predindustrijske Europe*. Zagreb, Školska knjiga.
- Cavallo, S. & L. Warner (ur.) (2014):** *Widowhood in Medieval and Early Modern Europe*. London, New York, Routledge.

- Clark, P. (ur.) (1995):** *Small Towns in Early Modern Europe*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Čoralić, L. (2003):** Odvjetci obitelji Grasswein: istaknuti sudionici vojno-krajiške povijesti koncem 16. i početkom 17. stoljeća U: Mak, N. & R. Trischler (ur.): *Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu*. Osijek, Njemačka narodna zajednica Osijek, 41–50.
- Čoralić, L., Katalinić, V. & M. Katušić (2016):** Bubnjari, timpanisti, trubači i pifaristi: glazbena pratnja u mletačkim prekojadranskim kopnenim postrojbama u 18. stoljeću. *Arti musices: hrvatski muzikološki zbornik*, 47, 1–2, 27–78.
- Čoralić, L. & M. Katušić (2014):** Bokelj Josip Balović (1728.–1793.) – zapovjednik mletačkih ratnih brodova u drugoj polovici 18. stoljeća. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 56, 157–179.
- Čoralić, L. & M. Katušić (2015):** Vojnici iz Ugarske u mletačkim prekomorskim kopnenim postrojbama u 18. stoljeću. *Scrinia Slavonica: godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, 15, 89–111.
- Čoralić, L. & M. Katušić (2016):** Šibenčani u mletačkim prekojadranskim kopnenim postrojbama (18. stoljeće). *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 58, 147–190.
- Darovec, D. (1994):** Notarjeva javna vera: notarji in vicedomini v Kopru, Izoli in Piranu v obdobju Beneške republike. *Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko*.
- Difnik, F. (1986):** *Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji*. Split, Književni krug Split.
- Duffy, Ch. (1979):** *Siege Warfare. The Fortress in the Early Modern World 1494–1660*. London, Henley, Routledge, Kegan Paul.
- Duffy, M. (1980):** Introduction. U: Duffy, M. (ur.): *The Military Revolution and the State 1500–1800*. Exeter, Exeter University Press, 1–9.
- Grbavac, B. (2008):** Notari kao posrednici između Italije i Dalmacije – studije, službe, seobe između dvije obale Jadrana. *Acta Histriae*, 16, 4, 503–526.
- Jačov, M. (1991):** *Le guerre Veneto-Turche del XVII in Dalmazia*. Venezia, Atti e memorie della Società di storia patria.
- Jelić, R. (1959):** Stanovništvo Zadra u drugoj polovici XVI. i početkom XVII. st. gledano kroz matice v jenčanih. *Starine*, 49, Zagreb, 349–509.
- Johnson, J. J. (2011):** *Venice Incognito: Masks in the Serene Republic*. Berkley, Los Angeles, University of California Press.
- Kolanović, J. & M. Križman (ur.) (1997):** *Statua Iadertina / Zadarski statut*. Zadar, Zagreb, Ogranak Matice hrvatske, Hrvatski državni arhiv.
- Ladić, Z. (2014):** O procesu demokratizacije u pisanju kasnosrednjovjekovnih privatno-pravnih bilježničkih isprava u istočno-jadranskim komunama. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 32, Zagreb, 39–66.
- Madunić, D. (2012):** *Defensiones Dalmatiae: Governance and Logistics in the Venetian Defensive System in Dalmatia During the War of Crete (1645–1669)*. Doktorska disertacija. Budimpešta, Central European University.
- Markulin, N. (2014):** *Mletačka vojna organizacija u Dalmaciji i Boki od Morejskog rata (1684.–1699.) do Požarevačkog mira 1718*. Doktorska disertacija. Zadar, Sveučilište u Zadru.

- Mayhew, T. (2006):** *Soldiers, Widows and Families: Social and Political Status of the Professional Warriors of the Venetian Republic (1645–1718)*. U: Waaldijk, B. (ur.): *Professions and Social Identity. New European Historical Research on Work, Gender and Society*. Pisa, Edizioni Plus, 89–101.
- Mayhew, T. (2008):** *Dalmatia between Ottoman and Venetian Rule. Contado di Zara 1645–1718*. Roma, Viella.
- Mayhew, T. (2009):** Mletački vojnik na istočnoj obali Jadrana za Kandijskog rata (1645.–1669.). U: Roksandić D. & D. Agičić (ur.): *Spomenica Josipa Adamčeka*. Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Odsjek za povijest, 243–262.
- McNeill, W. H. (1982):** *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force and Society since A.D. 1000*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Mayhew, T. (2013):** Prodaja roblja na Jadranu u 17. stoljeću. *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, 1, 1, prosinac, Zadar, 107–118.
- Mortimer, G. (2002):** *Eyewitness Accounts of the Thirty Years War 1618–48*. Houndmill, Basingstoke, Hampshire, New York, Palgrave.
- Novak, G. (ur.) (1972):** *Commissiones et relationes Venetae, VII. Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, 50. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Novak, G. (1977):** *Commissiones et relationes Venetae, VIII. Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, 51. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Novak, M. (1965):** Zadar glavni grad mletačke Dalmacije i Albanije, Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, XI–XII, 187–202.
- Pedani Fabris, M. P. (1996):** „Veneta auctoritate notarius“. *Storia del notariato veneziano (1514–1797)*. Milano, Dott. A. Giuffrè Editore.
- Pederin, I. (1990):** Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409.–1797.). Dubrovnik, Časopis „Dubrovnik“.
- Pollak, M. (2014):** *Cities at War in Early Modern Europe*. New York, Cambridge University Press.
- Raukar, T., Petricoli, I., Švelec, F. & Š. Peričić (1987):** *Zadar pod mletačkom upravom*. Zadar, Filozofski fakultet Zadar.
- Solitto, V. (1989):** *Povijesni dokumenti o Istri i Dalmaciji*. Split, Književni krug Split.
- Stanojević, G. (1958):** Dalmacija u doba Kandijskog rata (1645.–1669.). *Vesnik Vojnog muzeja Jugoslavenske narodne armije* 5, 2, 93–182.
- Stanojević, G. (1970):** *Jugoslavenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI–XVIII vijeka (ćir.)*. Beograd, Izdanje Istorijskog instituta.
- Tallet, F. (2003):** *War and Society in Early Modern Europe 1495–1715*. London, New York, Routledge.
- Traljić, S. M. (1959):** Tursko-mletačko susjedstvo na zadarskoj krajini XVII stoljeća. Radovi Instituta JAZU u Zadru, 4–5, 409–429.
- Traljić, S. M. (1973):** Tursko-mletačke granice u Dalmaciji u XVI. i XVII. stoljeću. Radovi Instituta JAZU u Zadru, 20, 447–458.

- Vrandečić, J. (2001):** The ‘military revolution’ in sixteenth and seventeenth-century Dalmatia. U: Rajšp, V. et al. (ur.): Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjevropski sosjedje. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 293–310.
- Vrandečić, J. (2013):** Borba za Jadran u ranom novom vijeku: mletačko-osmanski ratovi u venecijanskoj nuncijaturi. Split, Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest.
- Vries, J. de (2007):** European Urbanization 1500–1800. London, New York, Routledge.
- Wilson, P. (1999):** European warfare 1450–1815. U: Black, J. (ur.): War in the Early Modern World. London–New York: Routledge, 177–205.
- Žmegač, A. (2009):** Bastioni jadranske Hrvatske. Zagreb, Školska knjiga, Institut za povijest umjetnosti.

KOTORSKI PLEMIĆ BENEDIKT PASKVALI (1704.–1790.) – ZAPOVJEDNIK MLETAČKIH PREKOMORSKIH PJEŠAČKIH POSTROJBI

Lovorka ČORALIĆ

Hrvatski institut za povijest, Opatička 10, 10000 Zagreb, Republika Hrvatska
e-mail: lovorka@isp.hr

Nikola MARKULIN

Nikole Tesle 14D, 23000 Zadar, Republika Hrvatska
e-mail: nikola.markulin@gmail.com

IZVLEČEK

Prispevek temelji na studiji virov, shranjenih v Državnem arhivu Zadra (Državni arhiv u Zadru) in v Državnem arhivu v Benetkah (Archivio di Stato di Venezia). Osrednji interes avtorjev je usmerjen v življenje in vojaško kariero kotorskega plemiča Benedikta Paskvalija (1704–1790), beneškega generala in poveljnika beneške čezmorske pehote (Fanti oltremarini) v drugi polovici 18. stoletja. V prvem delu analizirata njegovo vojaško kariero in poskušata slediti administrativnim spremembam beneške vojske v drugi polovici 18. stoletja, v drugem pa postavita v ospredje njegove aktivnosti polkovnika, kakor tudi strukturo in pripadnost njegovih zasebnih vojakov. V prilogi so prepisi nekaterih dokumentov, ki se neposredno vežejo na Paskvalijevo vojaško kariero.

Ključne besede: Benedikt Paskvali, Kotor, Beneška republika, čezmorska pehota, vojaška zgodovina, 18. stoletje

IL NOBILE DI CATTARO BENEDETTO PASQUALI (1704–1790) – COMANDANTE VENEZIANO DELLE UNITÀ DI FANTERIA D'OLTREMARE

SINTESI

Il saggio si basa sulle ricerche di fonti depositate presso l'Archivio di Stato di Zara (Državni arhiv u Zadru) e presso l'Archivio di Stato di Venezia. L'interesse principale degli autori è incentrato sulla vita e la carriera militare del nobile di Cattaro Benedetto Pasquali (1704–1790), generale veneziano e comandante della fanteria d'oltremare (Fanti oltremarini) veneziana durante la seconda metà del Settecento. Nella prima parte del saggio gli autori, analizzando la sua carriera militare tentano di tracciare i cambiamenti amministrativi nell'esercito veneziano durante la seconda metà Settecento, mentre nella seconda parte si mette in risalto l'attività del Pasquali con il grado di colonello, come pure la struttura e la componente conterranea presso i soldati della sua compagnia personale. In appendice vengono riportate le trascrizioni di alcuni documenti che si riferiscono direttamente alla carriera militare del Pasquali.

Parole chiave: Benedetto Pasquali, Cattaro, Repubblica di Venezia, fanteria d'oltremare, storia militare, Settecento

UVOD¹

Nastojeći obraniti svoje istočnojadranske posjede koje je od konca 15. stoljeća ugrožavalo šireće Osmansko Carstvo, Mletačka Republika je bila prisiljena izgradivati snažnu vojnu organizaciju koja se – izdržavši osmanski pritisak u 16. stoljeću i prelaskom u ofenzivu prema unutrašnjosti polovicom 17. stoljeća – pokazala prilično žilavom i u konačnici uspješnijom od lokalne osmanske vojne organizacije u zaleđu istočnojadranske obale.² Pored izgradnje niza modernih „artiljerijskih utvrđenja“, snažne pomorske prisutnosti mletačke flote i angažmana tehnološki i taktički moderno opremljene i uvježbane kopnene vojske, važnu je kariku mletačke vojne organizacije na istočnojadranskoj obali činila masovna participacija lokalnih elita, odnosno viših društvenih slojeva s određenog područja. Plemići dalmatinskih i bokeljskih komuna, pripadnici utjecajnih građanskih obitelji kao i elite zajednica koje su u jeku ratova s Osmanlijama počele „mijenjati stranu“ i priznavati mletački suverenitet podjednako su se angažirali u novačenju i organiziranju profesionalnih postrojbi mletačke vojske i postrojbi mletačke teritorijalne milicije. To je bio jedan od glavnih mehanizama kojim su lokalne elite ispreplićući svoje interese s interesima središnje vlasti čvrsto integrirane u mletački pomorski imperij.

Kvantitetom i kvalitetom važan dio mletačke profesionalne vojske činile su prekomorske postrojbe novačene duž *Stato da Mar*. Nekadašnje stradiote u 17. stoljeću istisnule su postrojbe novačene na istočnojadranskom prostoru za koje je mletačka vojna administracija postupno usvojila dva naziva. Pješačke postrojbe najčešće su nazivane (*Fanti*) *Oltramaroni*, a konjaničke *Croati a cavallo* (*Cavalleria Croati*). One su, kao što je to bio slučaj s većinom profesionalnih postrojbi suvremenih europskih vojski bile organizirane, opremane i vođene oslanjanjem države na široki spektar privatnih poduzetničkih aktivnosti koje se u novijim historiografskim raspravama uvriježilo označavati sintagmom „vojno poduzetništvo“. ³ Upravo su vojno-poduzetničke aktivnosti otvorile mogućnost masovnog angažmana lokalnih elita koje su se zdušno odazivale pozivima mletačkih vlasti za novačenjem i organiziranjem novih profesionalnih postrojbi osobito u jeku dva posljednja rata protiv Osmanlija (Morejski rat: 1684.–1699. i Drugi morejski rat: 1714.–1718.). Ulažući svoje organizacijske, a nerijetko, u početnim stadijima novačenja postrojbi, i financijske potencijale, pripadnici dalmatinskih i bokeljskih viših slojeva nastojali su izvući materijalnu korist (u pravilu u vidu časničkih plaća i državnih novčanih „poticaja“ za organiziranje postrojbe), ali i unaprijediti ili

1 Ovaj rad je sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom broj 3675.

2 Za pregled vojnih operacija i općih prilika u Dalmaciji i Boki u 17. i 18. stoljeću vidi detaljnije u: Stanojević, 1962a; Stanojević, 1962b; Stanojević, 1970; Mayhew, 2008; Madunić, 2012; Vrandečić, 2013.

3 Općenito o pojavi vojnog poduzetništva u Europi vidi detaljnije u: Kiernan, 1957; Redlich, 1965; Thompson, 1976; McNeill, 1982, 63–116; Thomson, 1994; Parrott, 2001; Parker, 2003; Parrott, 2012; Fynn-Paul, 2014. Ovdje je potrebno napomenuti da je Marko Šunjić pojavu vojnog-poduzetništva na istočnojadranskoj obali uočio (uz ponešto stariju terminologiju, pa tako u radu nema ni spomenute sintagme) daleko prije ostalih (Šunjić, 1962). Noviji radovi o toj problematici su: Markulin, 2014, te uz dosta proširenu argumentaciju: Markulin, 2015, 89–150.

učvrstiti svoj društveni status u mletačkom pomorskom imperiju. S vremenom su te aktivnosti postale svojevrsni obiteljski posao koji se prenosio s generacije na generaciju i podrazumijevao široku patronatsko-klijentsku mrežu. Primjerice, to je bio slučaj s obiteljima Benja, Buća, Burović, Corponese, Crnica, Detriko, Divnić, Fanfonja, Ginni, Kruta, Marinović, Marković, Mitrović, Nassi, Posedarski, Progina, Radnić, Radoš, Smiljanić, Visković ... Karijera nekih pripadnika tih obitelji bila je okrunjena visokim časničkim činovima mletačke vojske.⁴ Pored nekoliko desetina pukovnika u 18. stoljeću svojim su se činovima među dalmatinskim i bokeljskim vojničkim elitama izdvajali Ivan Marinović, Ivan Antun Bolica, Jerolim Buća, Karlo i Šimun Benja, Nicolò Rizzo (Rizzi), Antun Medin, Petar Corponese, Ivan Isij (svi s činom bojnika vojske – *sargente maggiore di battaglia*).⁵ Prvi je od vojničkih elita mletačkog istočnojadranskog posjeda dosegno najviši (generalski) čin Šimun Fanfonja, zadarski plemić koji je u generala promaknut 1706. godine. Sudeći prema dosadašnjim istraživanjima generali mletačke vojske u 18. stoljeću bili su i Marko Antun Bubić, Franjo Buća, Lujo Detriko, Ivan Antun Kumbat i Antun Stratiko (Sabalich, 1908; Peričić, 2000, 196–206; Čoralić & Katušić, 2010a; Čoralić & Katušić, 2015).

Benedikt Paskvali (Benedetto Pasquali), kotorski plemić, također je sedamdesetih godina 18. stoljeća nakon višedesetljetne vojničke karijere postao general mletačke vojske. On je središnja tema ovoga rada koji čine dva dijela. U prvom će se dijelu na temelju službenih spisa mletačke vojne administracije (koji se danas čuvaju u Državnom arhivu u Zadru) pokušati rekonstruirati njegovo vojničko napredovanje. No, što je po sudu autora ovih redaka jednako važno, praćenje putanje Paskvalijeve uspješne vojničke karijere omogućava (doduše, ne posve cjelovit) uvid u nekoliko značajnih promjena koje su oko sredine 18. stoljeća zahvatile mletačku vojnu organizaciju u Dalmaciji i Boki.

U drugome će se dijelu rada, raščlanjajući arhivsko gradivo iz Archivio di Stato di Venezia (fond državne magistrature za novačenje vojnika pod nazivom *Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli*), ukazati na sastav vojnoga ljudstva pukovnije (*reggimento*), odnosno satnije (*compagnia*) kojom je Paskvali osobno zapovijedao dugi niz godina.⁶ Raščlamba sastava vojničkoga kadra u rečenim postrojbama pruža nam nova saznanja o društvenoj, zavičajnoj, ali i etničkoj strukturi vojnoga ljudstva djelatnog u Dalmaciji, ali i na širem području mletačkih prekojadranskih stečevina te na mletačkoj terrafermi. Naposljetku, ovo istraživanje i njegova znanstvena obrada imaju za cilj ukazati na važnost određenog tipa serijalnih izvora za vojnu (ali i društvenu) povijest istočnojadranske obale u kasnoj etapi ranoga novovjekovlja.

4 O nekim mletačkim visokim časnicima podrijetlom iz Dalmacije i Boke vidi detaljnije (donosimo samo novije radove) u: Čoralić, 2006; Čoralić & Balić Nižić, 2006; Čoralić & Katušić, 2009; Čoralić & Katušić, 2010a; Čoralić & Katušić, 2010b; Čoralić, 2011; Čoralić, 2012a; Čoralić, 2012b; Čoralić & Katušić, 2012a; Čoralić & Katušić, 2012b; Čoralić, 2014; Čoralić & Katušić, 2015.

5 Riječ je o danas nepostojećem činu između pukovnika i generala. O nomenklaturi činova mletačke vojske, njihovoj hijerarhiji, ali i problemu njihovog prevođenja na suvremeni hrvatski jezik vidi u: Markulin, 2015, 54–80.

6 Osnovne podatke o fondu *Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli* vidi u: Da Mosto, 1937, 210.

OBITELJ PASKVALI I NJEZINI ZASLUŽNICI U POVIJESTI BOKE KOTORSKE I DALMACIJE

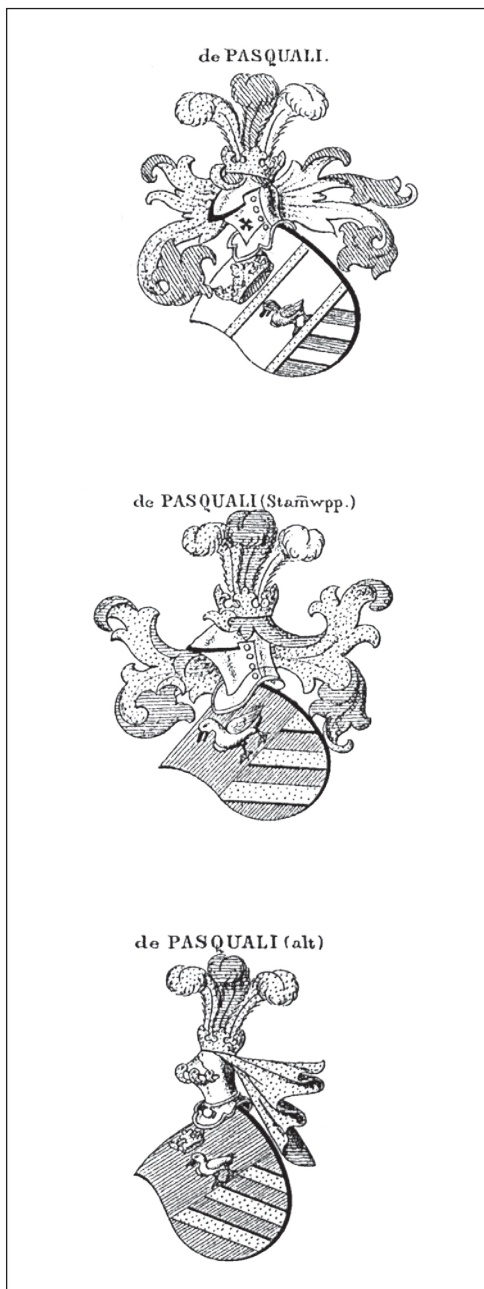
Benedikt Paskvali odvjetao je ugledne kotorske plemićke obitelji čiji su se pripadnici, kako to kazuju spisi mletačke administracije u Dalmaciji i Boki, odavno isticali vjernom službom Republici obnašajući podjednako civilne i vojne dužnosti.⁷

U plemićkome vijeću rodnoga grada članovi su obitelji Paskvali (Pasquali, Pascali, Paskalić, Paskvalić) prisutni od srednjega vijeka, nerijetko obnašajući vodeća mjesta u gradskoj upravi. Iz obitelji potječu brojni kotorski svećenici i redovnici. Primjerice, svećenik Marin iz 14. stoljeća, svećenik Nikola Tripunov iz 15. stoljeća, dominikanac Anđelo iz 16. stoljeća te misionari Ivan i Pavao iz 17. stoljeća, Antun, svećenik i predavač u kotorskoj gimnaziji u 18. stoljeću, opati (komendatori) glasovite opatije svetoga Jurja pred Perastom – Pompej, Frano i Vicko iz 16. stoljeća – kao i zapaženi humanistički pisci Frano Paskvali i njegov sin Ljudevit iz 16. stoljeća.⁸ Nadalje, u 17. i 18. stoljeću spominju se Antun Paskvali koji je bio prevoditelj slavenskih jezika u Kotoru, Bernard Paskvali legat samostana svetoga Pavla u Kotoru, a Marko Paskvali državni fiskalni savjetnik (*avvocato fiscale*) (DAZD, GPDA, kut. 65, 413; kut. 77, 207; kut. 103, 123; kut. 106, 278). Početkom osamdesetih godina 18. stoljeća preminuo je Benediktov brat Nikola Paskvali koji je bio fiskalni savjetnik (*avvocato fiscale*), a mletačke vlasti su tada na njegovo mjesto u veljači 1782. godine postavili Nikolinog sina Tripuna (DAZD, GPDA, kut. 194, 51).

Podjednako je stara njihova služba u mletačkoj vojsci. Još 1327. godine Paskval Martolov je bio zapovjednik kotorske ratne galije, a u 17. stoljeću zapaženi su Jakov Paskvali (guvernadur kotorskoga okružja) i njegov sin Nikola – kavaljer (*cavaliere*) svetoga Marka (imenovan 1634. godine). Pored članova uže obitelji Benedikta Paskvalija o kojima će biti riječi u nastavku izlaganja, respektabilnu je vojničku karijeru u redovima mletačke vojske ostvarilo nekoliko pripadnika ove kotorske obitelji. U vrijeme Morejskog rata istakao se Ludovik Paskvali, jedan od ljudi u razgranatoj patronatsko-klijentskoj mreži pukovnika Šimuna Fanfonje, najmoćnijeg vojnog poduzetnika na istočnojadranskoj obali toga razdoblja. Ludovik je za Fanfonjinu drugu pješačku pukovniju 1693. godine

7 *Tra le Famiglie Nobili di quel Consiglio che si distinguono nelle memorie de secoli passati, e presenti si convennera anco quella di Benetto Pasquali ...* (DAZD, GPDA, kut. 106, 107–107v). ... *la Famiglia Nobile Pasquali Pima, i di cui auttori, non menche li discendenti sia in Guerra, che in Pace a fronte de nemichi o negli impieghi Cittadini ... segnalavano la propria fede per il nome Pubblico ...; Una delle antiche nobili di Cattaro la famiglia Pasquali, si è ne tempi andati, e presenti distinta in fede verso il pubblico nome, et ha dati al pubblico servizio soggetti, che nell'occasioni di Guerra, e di Pace si fecero conoscer valorosi ...* (DAZD, GPDA, kut. 127, 65v–66, 178–178v). ... *Pasquali Pima ... Famiglia Nobile di Cattaro, da cui sortirono in tutti tempi soggetti eccellenti nelle Lettere, e nell'armi ...* (DAZD, GPDA, kut. 194, 51).

8 Podrobnije o odvjetcima obitelji Paskvali do 18. stoljeća vidi u: Ljubić, 1856, 238–240; Heyer von Rosenfeld, 1873, 17, 69, 123; Radonić, 1950, 38–39, 180, 183–185, 297–298, 300, 337–339, 343; Martinović, 1964, 60–62; Ghezzi, 1992, 37, 45, 47, 79, 100, 106, 133; Banac, Novak & Sbutega, 1993, 13–22; Butorac, 1999a, 46, 65–66, 105; Butorac, 1999b; Butorac, 1999c; Čoralić, 2001, 102–103, 123–131, 144–145; Krasić, 2003, 345, 348–353; Milošević, 2003; Stjepčević, 2003, 66; Kovijanić & Stjepčević, 2003, 39–40, 49–50, 61–62, 74, 83, 204, 226–227; Martinović, 2005, 141–142; Franić Tomić & Novak, 2015, 148–156.

Sl. 1: Grbovi obitelji Paskvali (Heyer von Rosenfeld, 1873, tabla 12).

unovačio dvije satnije i trebao je biti postavljen za njezinog bojnika (*sargente maggiore*). (DAZD, GPDA, kut. 60, 155–155v, 204–205). Godine 1713. postavljen je za guvernadura vrličke utvrde, a 1720. postao je vojnik šibenske utvrde s ugovorom o službi na pet godina (DAZD, GPDA, kut. 77, 273v; kut. 90, 168). Franjo Paskvali je 1727. godine postavljen za guvernadura Risna (DAZD, GPDA, kut. 97, 88).

Sredinom Morejskoga rata jedan od vojnih poduzetnika koji je s mletačkim vlastima uspio ugovoriti novačenje pješačke pukovnije (doduše, riječ je o novačenju dvjesto pedeset vojnika dok je uobičajena pukovnija *Oltramarina* u to vrijeme nominalno imala pet stotina ljudi) bio je Josip Paskvali koji je već zapovijedao jednom pješačkom satnijom. Sudeći prema mletačkim izvještajima, Josip je loše organizirao posao, te u ugovorenom roku nije uspio izvršiti svoju obavezu. Umjesto toga unovačio je tek jednu satniju. Na čelo svojih postrojbi potom je kao kapetane postavio svoje sinove Tripuna i maloljetnog Jakova, umjesto kojeg je postrojbom stvarno zapovijedao guvernadur kojeg je Josip uzdržavao o vlastitom trošku (DAZD, GPDA, kut. 60, 74, 82–82v, 139–140). No, nevolje za ove časnike nisu prestale. U rujnu 1694. godine, točno godinu dana nakon što su maloljetnog Jakova potvrdile za kapetana satnije *Oltramarina*, mletačke su ga vlasti, želeći poboljšati djelotvornost vojske i prekinuti praksu kojom su postrojbama zapovijedali maloljetni i neiskusni časnici, uklonile sa zapovjedničkog položaja i na njega postavile dotadašnjeg guvernadura Biaggija Ottonea koji je postrojbu vodio umjesto dječaka kapetana i kojeg je dječakov otac Josip bio uzdržavao o vlastitom trošku (DAZD, GPDA, kut. 60, 239). Godine 1708. Tripun je još imao dugovanje prema kotorskoj blagajni na račun iznosa (*donativo*) koji su mletačke vlasti koncem 1692. godine dodijelile njegovom ocu za novačenje i opremanje njegove i satnije brata mu Jakova (DAZD, GPDA, kut. 70, 183v–184).

VOJNA KARIJERA BENEDIKTA PASKVALIJA

Benedikt Paskvali, središnja figura ovoga rada, rođen je 1704. godine u Kotoru te je u tamošnjoj katedrali svetoga Tripuna kršten u kolovozu iste godine. Sin je Josipa i Anđelike Paskvali, a kao kum na krštenju bio je zabilježen ugledni kotorski plemić Nikola Bizanti.⁹ Njegova je vojnička karijera započela 1716. godine u jeku Drugoga morejskog rata između Mletačke Republike i Osmanskoga Carstva, kada je kao dječak (*in età appena adulta a coprir l'Armi*) s činom zastavnika (*alfiere*) uvršten u pješačku satniju brata (*di lui fratello*) Jakova. Potonji je, naime, od 1711. godine obnašao dužnost kapetana kotorskoga okružja (*Contado*) podređenu tamošnjem nadintendantu, a tu su funkciju početkom 18. stoljeća obnašali pripadnici moćne kotorske plemićke i vojničke obitelji Buća (*Bucchia*).¹⁰ Izbijanjem novoga rata između Serenissime i Osmanlija vojnik vojske (*sargente maggiore di battaglia*) Jerolim Buća sklopio je s mletačkim vlastima

9 BAK, Matične knjige katedrale sv. Tripuna; Matične knjige krštenih III (1703.–1722.). Podatke nam je ljubazno ustupila dr. sc. Maja Katušić, na čemu joj zahvaljujemo.

10 U ovom se spisu njegovo prezime navodi kao Paskvali Pima (DAZD, GPDA, kut. 74, 405v). O spajanju obitelji Paskvali i Pima vidi u: Katušić, 2013, 58–60.

ugovor o novačenju pješačke pukovnije, te je tražio da za njezinog pukovnika bude postavljen njegov sin Stjepan (DAZD, GPDA, kut. 81, 225v–226; 267v–268; 350v). Kao jedan od clijenata u njegovoj poslovnoj mreži Jakov Paskvali je unovačio jednu satniju za pukovniju u ustrojavanju. Zato ga je Jerolim predložio za njezinog bojnika (treći čin po hijerarhiji unutar pukovnije), što su mletačke vlasti i potvrdile u veljači 1716. godine (DAZD, GPDA, kut. 81, 203v–204).

Bućina je pukovnija, a s njom i novoizabrani bojnik Jakov i njegov maloljetni brat Benedikt, nakon ustrojavanja poslana na levantinsko bojište (Grčka s otocima, Jonsko i Egejsko more) gdje su mletačke snage od izbijanja rata trpile teške poraze. Nakon sklapanja mira (1718. godine) Bućina je pukovnija raspuštena, a Jakov je uvršten među pričuvne časnike (*riformati*). Kao što je to inače bio slučaj *Oltramarini* su se borili kao posade ratnih brodova, ali i u kopnenim bitkama.¹¹ Tako je mladi Benedikt sudjelovao u pomorskoj bitci kod Paganije, u desantnoj operaciji mletačke vojske na Kreti, te u opsadama utvrda Prevese i Venizze (DAZD, GPDA, kut. 97, 305v–306; kut. 106, 107–107v; kut. 147, 234v–235). Godine 1745. Jakov je ponovno postavljen za kapetana kotorskoga okružja nakon što su preminuli Franjo Hijacint Paskvali i Bernardo Drago koji su tu službu bili obnašali u međuvremenu. Poslije dvije godine na tu je funkciju postavljen Antun Paskvali, pa je izgledno pretpostaviti kako je Jakov u međuvremenu preminuo (DAZD, GPDA, kut. 127, 67v–68).

Iako se to ne može sa sigurnošću utvrditi, vrlo je izgledno pretpostaviti kako je Benediktov brat bojnik *Oltramarina* i kapetan kotorskog kontada Jakov Paskvali isti onaj maloljetni Jakov za kojeg je otac Josip davne 1693. bio unovačio jednu pješačku satniju i kojeg su mletačke vlasti potvrdile za kapetana, da bi ga nakon godinu dana uklonile s njezinog zapovjedništva, odnosno da je vojni poduzetnik iz Morejskoga rata Josip Paskvali Benediktov otac. Spis koji gotovo da ne ostavlja mjesta sumnji u ovu pretpostavku je onaj kojim je generalni providur Dalmacije i Albanije Vincenzo Vendramin u travnju 1711. godine Jakova Paskvalija postavio za kapetana kotorskoga okružja. U spisu je providur izrijekom napisao kako se Jakovljev otac za prošlog rata angažirao novačeći za državu velik broj postrojbi *Oltramarina* te kako je Jakov u još dječjačkoj dobio bio postavljen za kapetana jedne satnije koju je njegov otac unovačio.¹²

Bez obzira na to je li Josip Paskvali, kotorski vojni poduzetnik koji je u vrijeme Morejskog rata s mletačkim vlastima ugovorio novačenje pukovnije *Oltramarina*, Benediktov otac ili ne, započinjanje vojne karijere u dječjačkoj dobi, kao što je to bio slučaj s Benediktom, za vojničke elite mletačkog istočnojadranskog posjeda bila je posve uobičajena praksa. Desetine su dječaka njihovi očevi, stričevi ili starija braća u razdoblju od 1684. do 1718. godine postavljali za zapovjednike (*capitano*) prekomorskih satnija mletačke vojske. Kako bi postrojba ostala funkcionalna morali su, međutim, o vlastitom

11 O borbenoj taktici i opremi prekomorskih pješačkih postrojbi vidi detaljnije u: Markulin, 2015, 223–243.

12 ... suo Genitore nell'amasso di molte Compagnie d'Oltramarini con dispendio non lieve della sua Casa all'ora quando nel tempo della passata Guerra correivano urgenti premure per la raccolta di Genti in aumento delle pubbliche Forze. Creato lui in quel tempo in età tenera Capitano d'una delle stesse Compagnie ... (DAZD, GPDA, kut. 74, 405v).

trošku uzdržavati guvernadura (*governatore*) koji bi njome stvarno zapovijedao. Kao što smo vidjeli, takav je bio put Benediktovog starijeg brata Jakova. Zapravo, baš se kroz ove prakse najjasnije ocrtao udio privatničke inicijative u mletačkoj vojnoj organizaciji. Naime, zato što su u njihovo novačenje, organizaciju i uzdržavanje ulagali vlastita materijalna sredstva i organizacijske sposobnosti, vojne postrojbe su smatrane (polu)privatnim vlasništvom. Jedna od glavnih povlastica koju su poduzetnici koji su s državom ugovorili novačenje postrojbe imali bila je da sami imenuju časnički kadar postrojbe. To je bila i jedna od glavnih odredbi (*capitulazioni*) ugovora o novačenju. Postupci kao što je bio onaj kojim su mletačke vlasti maloljetnom Jakovu Paskvaliju oduzeli zapovjedništvo nad satnijom i koji svjedoče o pokušajima središnje vlasti da učvrsti svoju kontrolu nad vojnim postrojbama bili su rijetkost i možemo ih smatrati izuzecima. Među nekoliko stotina ugovora o novačenju prekomorskih postrojbi koje su u razdoblju od 1684. do 1718. godine s lokalnim vojnim poduzetnicima sklopile mletačke vlasti ne postoji nijedan primjer da je nekom od poduzetnika odbijeno imenovanje časnika koje je predložio. Uostalom, takva je praksa u to vrijeme bila raširena u svim europskim vojskama.¹³

Više od trideset godina trajala je neprekinuta potreba Presvjetle Republike za vojnicima. Naime, između dva rata protiv Osmanskoga Carstva morala je održavati ratni ustroj svoje vojne organizacije jer su se njezini talijanski posjedi našli ugroženi djelovanjem vojski sukobljenih europskih sila (sjeverna Italija stoljećima je bila „omiljena“ ratna pozornica) u Ratu za španjolsku baštinu (1701.–1714.) u kojemu je Venecija proglasila naoružanu neutralnost. Nakon sklapanja Požarevačkoga mira 1718. godine Republika je mogla početi raspuštati svoje skupe profesionalne postrojbe i vojsku svesti na mirnodopski ustroj.¹⁴ U godinama koje su uslijedile mletačkoj se središnjoj administraciji pružila prilika da učvrsti kontrolu nad vlastitim vojnim snagama, a prva prepreka koja je tomu stajala na putu bila su vlasnička prava nad postrojbama ljudi koji su ih kroz ugovore s državom novačili, opremali i organizirali. Kroz 18. stoljeće takva se nastojanja mogu uočiti u brojnim europskim državama, ali je državno-privatno partnerstvo u europskim vojnim snagama nastavilo egzistirati, kako je to nedavno pokazao britanski povjesničar David Parrott, puno snažnije i dulje nego li se to često smatralo, pa čuveni weberovski koncept državne monopolizacije nasilja u europskoj ranomodernoj prošlosti i nije bio tako jednoobrazan proces (Duffy, 2005, 45–55; Parrott, 2012, 260–306).

Vojna karijera Benedikta Paskvalija nakon 1718. godine prilično jasno odražava neke od promjena u mletačkoj vojnoj organizaciji, a poglavito one koje su s jedne strane polazile za time da se udio privatne inicijative u njoj ograniči, a s druge da se časnički

13 O tomu vrlo opširno u vremenskom rasponu od 15. do 18. stoljeća i s brojnim razlikama koje su u pogledu shvaćanja i priznavanja privatnog vlasništva nad vojnim postrojbama postojale među europskim zemljama vidi u: Parrott, 2012. O vojnom poduzetništvu i privatnom udjelu u vlasništvu nad profesionalnim postrojbama, pogotovo o tomu kako su europski suvereni od sredine 18. stoljeća pokušavali napustiti sustav privatnog vlasništva nad vojnim postrojbama svojih vojski vidi u: Black, 1994, 89, 130, 155; Tallett, 1992, 72, 80, 114, 175, 203–204. O privatnom vlasništvu vojnih postrojbi u 18. stoljeću vidi u: Duffy, 2005, 52–54. Za mletačke profesionalne postrojbe u razdoblju od 1684. do 1718. godine vidi u: Markulin, 2015, 89–109.

14 O smanjivanju vojske i razmjerno tomu državnih troškova neposredno nakon Požarevačkog mira vidi u: Markulin, 2015, 258–263, 268–269.

kadar profesionalizira.¹⁵ Nakon sklapanja mirovnog sporazuma pukovnija Stjepana Buće zajedno je s još desetinama postrojbi mletačke vojske raspuštena. Ipak, mletački su časnici čije su postrojbe bile raspuštane, poglavito ako se radilo o zaslužnima i istaknutima, uvrštavani među pričuvne (*offtiali riformati*). Nastavljali su primati smanjenu plaću, a u slučaju da u nekoj od stalnih postrojbi (koje nisu raspuštane) bude upražnjeno neko časničko mjesto (dakako, njihovog ili nižeg čina) mogli su za njega konkurirati. Benedikt, pričuvni zastavnik, odlučio je nastaviti službu kao običan vojnik na mletačkoj flotili koja je nadzirala Jadransko more (*Squadra del Golfo*) istaknuvši se u nekoliko navrata u borbi protiv pirata (posebice se spominje Rais Beg). Strpljenje je urodilo plodom i 1726. godine Benedikt je ponovno postao (*rimpiazzamento*) aktivan zastavnik u satniji kapetana Stjepana Piljevića (*Pigliovich*) (DAZD, GPDA, kut. 97, 305v–306; kut. 106, 507). Nakon tri godine ukazala se nova prilika za napredovanje u službi te je, zahvaljujući zaslugama (*merito*) i godinama službe (*servizio passato*), postavljen za dokapetana (*capitano tenente*) u pukovnji pukovnika Šimuna Cergne. Dokapetan se birao među najzaslužnijim i najstarijim (po godinama službe) zastavnicima i narednicima (*sargente*) pukovnije i zapovijedao je pukovnikovom vlastitom satnijom (*compagnia colonnella*) (DAZD, GPDA, kut. 97, 305v–306).¹⁶ Na tom se položaju Benedikt prema pisanju svojih nadređenih također istaknuo revnošću i sposobnošću. Tako se posebice ističu njegove zasluge prilikom izbijanja epidemije u Osmanskom Carstvu kada je nadzirao granicu u Dalmaciji (zbog čega ga je posebno pohvalio providur zdravstva Contarini), potom pri čuvanju važne utvrde Imotski, te opet prilikom epidemije u mjestu Studenci (DAZD, GPDA, kut. 106, 107–107v).

Godine 1733. pukovnik Šimun Cergna je preminuo ostavivši državi na raspolaganje (*a pubblica dispositione*) vlastitu satniju *Oltramarina*. Budući da je njome u Cergnino ime kao njezin dokapetan bio zapovijedao Benedikt, promaknut je u kapetana te je, nakon osamnaest godina vojne službe, dobio vlastitu satniju (DAZD, GPDA, kut. 106, 107–107v). Čin kapetana donosio je Paskvaliju mjesečnu plaću od četrnaest dukata, a sada je iz vlastite satnije mogao izvlačiti i dodatnu korist uspješnim „menadžmentom“.¹⁷ No, ovo nije bila jedina promjena u ovoj mletačkoj prekomorskoj pješачkoj pukovnji. Uslijed Cergnine smrti za njezinog je pukovnika postavljen pričuvni pukovnik Josip Antun Fanfonja, a njegova vojna karijera zorno oslikava prakse koje su postojale u vremenima kada je privatna inicijativa bila mnogo zastupljenija u mletačkoj vojnoj organizaciji i koje su mletačke vlasti sada nastojale ograničiti. Naime, Josip Antun bio

15 Takvi su se procesi, dakako, mogli uočiti i u drugim europskim državama 18. stoljeća. Tako J. Black navodeći važne reformske inicijative europskih suverena piše: „Ove su promjene bile povezane s trendom (uočljivim) na duge staze u kojem su vojske postajale manje vlasničke (*less proprietary*), a više profesionalizirane. Sustav vojnog poduzetništva, privatnog vlasništva pukovnija koji je opterećivao djelotvornost vojske i ograničavao izgled za promaknuće sposobnih časnika postepeno je razmonitran.“ (prev. a.) (Black, 1994, 130).

16 Satnije *Oltramarina* u pravilu nisu imale poručnika (*tenente*), pa stoga ni dokapetan nije bio biran među njima. O tome i o pojmu *tenente* u mletačkoj vojnoj terminologiji vidi u: Markulin, 2015, 61, 73.

17 Za plaću kapetana 1733. godine vidi u: DAZD, GPDA, kut. 106., 97. O problematiki koristi od ustroja postrojbe vidi detaljnije u: Parrott, 2012, 208–210.

je sin generala Šimuna Fanfonje, najuspješnijeg vojnog poduzetnika iz redova vojničkih elita mletačkih istočnojadranskih posjeda i prvoga među njima koji je promaknut u čin generala. Vjerojatno uslijed opterećenosti novim obavezama koje su mu donijela promaknuća u činoe bojnika vojske i general-narednika (*sargente-generale*) Šimun je upravljanje pukovnijom povjerio bratu Antunu (koji je postavljen za pukovnika). Potonji je zbog zdravstvenih tegoba 1702. godine morao odustati od zapovjedništva, pa je Šimun, tvrdeći kako je unovačio i organizirao vlastitu pukovniju, od mletačkih vlasti tražio da joj se za pukovnika postavi njegov maloljetni sin Josip Antun (DAZD, GPDA, kut. 64, 598–598v). Mletačke su vlasti odobrile zahtjev svoga generala koji je svoje vojno-poduzetničke aktivnosti nastavio i u poznoj dobi. Godine 1704. unovačio je konjaničku satniju (*Croati a cavallo*) i tražio da joj se na čelo kao kapetan postavi njegov najmlađi sin Krsto koji je također bio maloljetan i umjesto kojega je Šimun bio spreman o vlastitom trošku uzdržavati guvernadura koji će zapovijedati postrojbom. Vlasti su odobrile i ovaj Šimunov zahtjev (DAZD, GPDA, kut. 68, 136). Spis iz 1733. godine kojim je Josip Antun Fanfonja imenovan novim pukovnikom pukovnije kojom je dotad zapovijedao Šimun Cergna otkriva nekoliko postupaka kojima su mletačke vlasti nastojale raskinuti sa starim praksama. U spisu stoji kako su vlasti nakon Cergnine smrti odaslale cirkularni poziv, te kako je Fanfonja izabran na temelju vremena provedenog u službi (*anzianità*) i zasluga. Izrijeком se navodi da je sudjelovao u bitkama u dolini Neretve, napadu na Bar, opsadi Ulcinja, te u nizu pomorskih okršaja na Jadranu, gdje je nakon mira i raspuštanja pukovnije neko vrijeme nastavio služiti na brodovima jadranske flotile.¹⁸ Piše, nadalje, kako je komisija proučila kvalitete svakog kandidata, kako je Josip Antun izabran kao najbolji, te kako je na taj način državnoj blagajni osigurana ušteda za plaću jednog pukovnika koju je on ionako čitavo vrijeme bio primao. Naposljetku, na margini spisa stoji kako se u roku od više od godine dana nije pojavio niti jedan časnik koji bi osporio Fanfonjin izbor, te kako je stoga on postao važeći.¹⁹

Da su se te, 1733. godine u spisima mletačke vojne administracije mogli posve jasno uočiti obrasci postupaka koji su nastojali učvrstiti državnu kontrolu nad vojnim postrojbama i istisnuti udio privatne inicijative u vlasništvu nad njima svjedoči još nekoliko odluka. U travnju je te godine Pietru Sograffiju generalni providur izdao patent kapetana pješačke satnije *Oltramarina* koju je nedavno unovačio. No, uvjeti pod kojima je Sograffi s mletačkim vlastima bio ugovorio novačenje donekle su se razlikovali od uobičajenih. Druga odredba ugovora propisivala je, naime, kako niže časnike (kaplare, narednike i zastavnike) Sograffi treba izabrati među reformiranim časnicima (koji su već služili u mletačkim postrojbama), te kako će onda na uobičajen način magistrat *Savio (di Terra*

18 *Scortato perciò dalli titoli della propria anzianità, merito, e Servizio, ed invitato da' nostri circolarni Proclami, s'è presentato alla concorrenza per ottenere il Reggimento vacante de Nazionali ...* (DAZD, GPDA, kut. 106, 22v–23).

19 *Non essendo comparso nel fratermo d'un anno e più alcun offitiale al magistrato al militar per opponer l'elatione seguita di colonello Conte Giuseppe Antonio Fanfogna colonnello riformato alla testa del Regimento colonello Simon Cergna mancato di vita, resta l'elletione medesima da questo Consiglio approvata per la sua esecuzione.* (DAZD, GPDA, kut. 106, 22v–23).

Ferma) alla Scrittura potvrditi njegov izbor.²⁰ U prosincu 1733. godine Senat je objavio proglas kojim je pozvao vojne poduzetnike da unovače dvije tisuće i petsto ljudi (vjerojatno uslijed rata za Poljsku baštinu: 1733.–1735.) koji će služiti kao *Oltramarini* ili *Croati a cavallo*. Proglas je uobičajeno objavljen i razglašen u svim naseljima Dalmacije i Boke. No, u njemu je sadržano nekoliko, za minula razdoblja, posve neuobičajenih formulacija. Prvo, proglasom su (najprije) pozvani svi pričuvni časnici da prihvate punude za novačenje.²¹ Nadalje, u spisu stoji kako je neophodno da satnije koje će se utemeljiti budu pokrivene pričuvnim časnicima, a tek ne bude li ovih da se izaberu najsposobniji ljudi. Potom je opet ponovljeno kako će se prilikom odabira kapetana i nižih časnika davati prednost onima koji su već služili u regularnim postrojbama, te da će prednost pri dobivanju nižih činova imati čak i bivši vojnici.²² No, prilike su na terenu tražile fleksibilnost, pa je dukala od 23. XII. iste godine kojom je potvrđen ugovor o novačenju pukovnije od šest stotina *Oltramarina* što su ga s državom sklopili kapetani Dupilla i Novaković sadržavala odredbu prema kojoj će više i niže časnike samo taj prvi put (*per questa prima volta*) izabrati njih dvojica koji će, ispune li obavezu, biti postavljeni za pukovnika i dopukovnika (DAZD, GPDA, kut. 106, 123v–124).

Godine 1738. Benedikt Paskvali je napredovao te je iz čina kapetana unaprijeđen u čin bojnika pukovnije. Kao bojnik pukovnije *Oltramarina*, uz korist koju je postizao uspješnim upravljanjem vlastite stanije, mogao je računati na mjesečnu plaću od dvadeset i pet dukata.²³ U godinama koje su uslijedile osobito se istakao sprječavajući sa svojim postrojbama širenje epidemija u Dalmaciji (N. N., Gazzetta di Zara, no. 96, 1. XII. 1845, 257–257v; no. 97, 4. XII. 1845, 260–260v; DAZD, GPDA, kut. 147, 234v–235). U službi je potom, kako se navodi u njegovom pukovničkom patentu, napredovao „regularnom procedurom“ (*con regolare trafilla*) do čina dopukovnika, drugog čovjeka pukovnije *Oltramarina*. Postrojbom je zapovijedao pukovnik Duoda Cergna (u ovom spisu stoji Sergna), očito u bliskoj rodbinskoj vezi (vjerojatno sin) s prethodnim zapovjednikom postrojbe Šimunom Cergnom, a to vrlo zorno svjedoči o tomu kako je podrijetlo još uvijek igralo odlučujuću ulogu pri napredovanju u vojsci unatoč pokušajima središnjih vlasti da to postanu profesionalni kriteriji. Cergna je preminuo 1759. godine, a Benedikt Paskvali, aktualni dopukovnik, je zbog svoje dugogodišnje i zapažene službe (*anzianità, e degno servizio*) u kolovozu izabran za pukovnika (DAZD, GPDA, kut. 147, 234v–235). Plaća pukovnika *Oltramarina* iznosila je četrdeset dukata mjesečno, a iako je sada bio na čelu postrojbe koja se nominalno

20 Riječ je o instituciji koja je, prema nekim autorima, imala funkcije ministarstva rata i čija je važnost (a izgledno je pretpostaviti kako je služila kao glavna poluga jačanja državne kontrole nad vojskom) osjetno jačala kroz 18. stoljeće. Opširnije vidi u: Barbarich, 1910, 17–29. Za Sograffijevo novačenje vidi u: DAZD, GPDA, kut. 106, 7v–8, 28v–29.

21 *Decreto però sia Proclamache invita li offitiali Riformati alla concorenza delle nuove Leve.* (DAZD, GPDA, kut. 106, 97).

22 *Necessario che le Compagnie da instituirsi siano coperte da Ufficiali Riformati ... per trasciglere Capitani, Subalterni, e bassi Ufficiali dando la precedenza a quelli che havessero servito nelle Truppe regulate, habilitando anche Soldati ... al conseguimento d'alcune delli due ultimi Posti ...* (DAZD, GPDA, kut. 106, 97).

23 Za plaću bojnika pukovnije vidi u: DAZD, GPDA, kut. 106, 97.

sastojala od deset satnija, pukovnik je zadržavao „upravljanje“ vlastitom satnijom (označavala se kao *compagnia colonnella*) iz koje je izvlačio korist i kojom je sada umjesto njega zapovijedao jedan dokapetan.²⁴

Makar se oni u Paskvalijevom pukovničkom patentu eksplicitno ne navode, može se prilično pouzdano utvrditi kako je njegovo napredovanje u činove dopukovnika i pukovnika usklađeno s novim, formaliziranim propisima o napredovanju u mletačkoj vojsci. U rekonstrukciji tih postupaka od pomoći je pukovnički patent Ivana Makedonije iz veljače 1759. godine. U njemu se navodi kako je za pukovnika postavljen nakon promaknuća dotadašnjeg pukovnika Petra Antičevića u brigadira u skladu s propisanim normama „važeceg Zakona o promaknućima“ te kako je Makedonija, čija je vojna karijera započela 1709. godine (nekoliko godina prije Paskvalija), promaknut kao po godinama službe najdugovječniji među dopukovnicima *Oltramarina*.²⁵

„Važeći Zakon o promaknućima“ koji se u Makedonijinom patentu izravno navodi, a u Paskvalijevom jasno nazire kao osnova promaknuća dvojice časnika donesen je u lipnju 1740. godine. Izradio ga je, pod izvornim imenom *Legge di Ottazione* uz pomoć niza mletačkih aktualnih i bivših providura i magistrata, te na osnovu spisa maršala Matthiasa Von Schulemberga, vrhovnog vojnog zapovjednika, Michiel Morosini aktualni *Savio di Terra Ferma alla Scrittura*, a potvrdio, dakako, Senat. Njime su se trebale „spriječiti dosadašnje zloupotrebe“ (*di togliere gli abusi sin hora corsi*) i za osnovu promaknuća utemeljiti tri kriterija (*tre fondamentali prerogative*) – sposobnost (*abilità*), zasluge (*merito*) i godine službe (*anzianità*). Propisana su pravila za ispite (*esami*) i provjere (*prove*), te metode kojima će se vrednovati potvrde i patentni (*fedi, rimesse, e patenti*) svakog kandidata. Časnici čije su postrojbe raspuštene, a oni su postali pričuvni, upisani su u pukovnije vlastitih vojnih rodova i „nacija“ (mletačka je vojna administracija, pored rodova, svoje postrojbe razlikovala prema njihovom porijeklu, što je označavano kao *nazioni* – *Oltramantini, Italiani* i *Oltramontani*) i prilikom upražnjenosti nekog čina mogli su se za nj natjecati. Prilično su precizno propisani uvjeti koje mora zadovoljavati kandidat za svaki čin od kaplara (*caporale*) do pukovnika, a najstrože je zabranjena prodaja časničkih činova (*proibite le vendite de Gradi Militari*) – jasan dokaz da je ta pojava, kao i u ostalim europskim vojskama, bila raširena i u mletačkoj. Trebalo je, najzad, pri unapređenjima spriječiti proizvoljne štetne interpretacije (*togliere qualunque adito alle interpretazioni, ed arbitrii*) nečijih zasluga i sposobnosti.²⁶

24 Za plaću pukovnika *Oltramarina* u ovome razdoblju vidi u: DAZD, GPDA, kut. 106, 97. O tomu kako je satnija bila osnovna jedinica vojno poduzetničkih aktivnosti, poglavito u 18. stoljeću za Europu vidi u: Parrott, 2012, 208–210; a za mletačku vojsku u: Markulin, 2015, 154–165. O vlastitim (*propria compagnia*), odnosno pukovničkim satnijama (*compagnia colonella*) Benedikta Paskvalija vidi drugi dio ovog rada u kojemu se analiziraju postrojbe pod njegovim zapovjedništvom.

25 *A riempira questa vacanza, et a diriggere questo Reggimento fu dalla maturità degli Eccellentissimi Savij con la norma Statutaria della corrente Legge di Ottazione destinato e prescelto il più anziano tra li Tennesi Colonelli della Truppa medesima che è il Tenente Colonello Zuanne Macedonia.* (DAZD, GPDA, kut. 147, 227–227v). Ovdje još treba dodati kako se u istom spisu navodi da je Ivanov otac također bio pukovnik.

26 Danas se tiskani zakon *Legge di Ottazione* nalazi u arhivskom fondu obitelji Zanchi (DAZD, Zanchi, kut. 6, bez paginacije). Po svemu sudeći se izvorno nalazio u vlasništvu obitelji Lantana čemu u prilog govori i izvorni omot svežnja obiteljskih spisa naslovljen *Volume II* na kojem je napisan njegov sadržaj, gdje

Iako je ovaj zakon trebao konačno ukinuti jednu od najvažnijih privilegija proizašlih iz (polu)privatnog vlasništva nad postrojbama – onu prema kojoj su vlasnici postrojbi imenovali časnike, u praksi su se mogućnosti središnje vlasti pokazale puno ograničenijima. Naime, 1744. i 1745. godine država je ponovno (izgledno uslijed rata za Austrijsku baštinu: 1740.–1748.) željela povećati svoju vojsku te je ugovoreno novačenje desetak satnija *Oltramarina* (valja također primjetiti kako su sve trebale imati osamdeset vojnika umjesto dotad uobičajenih pedeset). Prva odredba (*capitulazione*) identičnih ugovora o novačenju omogućavala je nosiocima ugovora da sami izaberu časnički kadar postrojbe (koje će potom potvrditi *Savio alla Scrittura*). Štoviše, nekolicina je novačitelja (bojnik Luka Vučetić i kapetan Damjan Sudarević) tražila da se za zapovjednike satnija koje će unovačiti postave njihovi sinovi (Andrija i Mihovil), a jedan (Nikola Čelović) da kapetanom bude imenovan njegov nećak (Ilija). Svi su u roku izvršili svoje obaveze, a država je ispoštovala ugovore i za kapetane i časnike postavila ljude koje su oni predložili (DAZD, GPDA, kut. 127, 4–4v, 8–11v, 16v–17, 22–22v, 31v–42v, 50). Navadeni postupak jasno svjedoči o tomu koliko se država još uvijek, unatoč nastojanjima da preuzme kontrolu nad svojim vojnim postrojbama, poglavito prilikom podizanja novih postrojbi, morala oslanjati na materijalne resurse i organizacijske vještine privatne inicijative.

Ubrzo nakon promaknuća u pukovnika Benedikt je postavljen i za guvernadura Hercega Novoga. Na toj je službi trebao ostati tri godine. Budući da je njegova pukovnička plaća bila veća od one koju su dobijali guvernaduri utvrda, Paskvali ju je trebao zadržati, ali je uz nju mogao računati na dodatak (*benefizio*) od četiri *lanze spezzatte* kakav se uobičajeno bio dodijeljivao utvrdama važnosti drugog reda (*spetante alli governi di Seconda Classe*).²⁷ Godine 1772. Benedikt je unaprijeđen u prestižan čin bojnika vojske (*sargente maggiore di battaglia*) (N. N., Gazzetta di Zara, no. 97, 4. XII. 1845, 260–260v; Sabalich, 1908, 297; Peričić, 2000, 202). U mletačkoj je vojsci čin bojnika vojske bio iznad pukovnika i brigadira, a ispod generalskih činova. Sve do prvih godina 18. stoljeća kada je Šimun Fanfonja postao general, to je bio najviši čin dohvatljiv vojničkim elitama mletačkog istočnojadranskog posjeda. Prvi je 1671. godine u taj čin unaprijeđen Ivan Radoš, veteran Kandijskog rata. Od početka Morejskog rata barem je dvadesetak časnika iz Dalmacije i Boke postalo bojnicima vojske. Njihove su plaće varirale ovisno o zaslugama i dužnostima koje su im u određenom trenutku bile povjerene, ali su načelno iznosile od osam stotina do tisuću i dvjesto dukata na godinu.²⁸ Ubrzo je poslan na otok Zakintos u Jonskom moru gdje je desetak mjeseci zapovijedao

je naveden spomenuti zakon kojeg danas u tom omotu nema, već je iz nekog razloga premješten u fond obitelji Zanchi. Vidi u: DAZD, Lantana, kut. 6, sv. 106, izvorni omot je bez paginacije.

27 Za imenovanje Paskvalija guvernadurom Hercega Novoga vidi u: DAZD, GPDA, kut. 151, 1v. Za pojam *lanza spezzatta* kojim se od sredine 17. stoljeća označavala vrsta dodatka na plaću vidi u: Madunić, 2012, 170, 418.

28 Budući da su plaće svih časnika od kapetana do pukovnika bile jednake onima kao s početka 18. stoljeća, možemo prilično izgledno pretpostaviti kako su i plaće bojnika vojske i generala u ovo vrijeme bile otprilike jednake onima s početka stoljeća. O plaćama mletačkih generala na početku 18. stoljeća vidi u: Markulin, 2015, 65–68.

mletačkim snagama u delikatnoj diplomatskoj situaciji rata Rusije protiv Osmanskoga Carstva u kojem je ruska flota krstarila Sredozemljem (N. N., Gazzetta di Zara, no. 97, 4. XII. 1845, 260–260v; Peričić, 2000, 202).

Godine 1778. Benedikt Paskvali je postao mletački general s činom general-narednika (*sargente-generale*), a 1783. je promaknut u najviši generalski čin mletačke vojske, onaj general-poručnika (*tenente-generale*) (N. N., Gazzetta di Zara, no. 97, 4. XII. 1845, 260–260v).²⁹ Dok je, u pravilu, mletačko plemstvo popunjavalo različite providurske službe od kojih su neke podrazumijevale i vojne poslove, redovi ovih visokih profesionalnih vojnih zapovjednika u mletačkoj vojsci do konca Morejskoga rata najčešće su bili popunjavani strancima (Nijemcima, Francuzima, Talijanima rođenim izvan Venecije ...). U pravilu su generali bili podređeni visokim državnim službenicima – generalnim kapetanima, generalnim providurima, providurima konjaništva, providurima zdravstva – koji su se uvelike služili njihovim vojničkim znanjima i s njima brižljivo koordinirali svoje planove.

Nerijetko su ovi skupo plaćeni vojni profesionalci, prije nego bi ih angažirala Mletačka Republika, već bili izgradili zavidne zapovjedničke karijere u europskim ratovima promijenivši ponekad i nekoliko poslodavaca (kao što je to, primjerice, bio slučaj s generalom Claudijom San Polom u Morejskome ratu ili maršalom Matthiasom Von Schulemborgom u Drugome morejskom ratu). Njihove plaće su varirale ovisno o prilikama i zaduženjima, ali bi se okvirno moglo procijeniti kako je plaća general-narednika iznosila oko tri tisuće dukata, a general-poručnika oko šest tisuća dukata na godinu. Od početka 18. stoljeća generali mletačke vojske postaju i istaknuti pripadnici vojničkih elita mletačkog istočnojadranskog posjeda.

Ovdje nam u boljem razumijevanju vojničke karijere Benedikta Paskvalija kroz koju se prilično jasno očitavaju promjene što su u mletačkoj vojnoj organizaciji nastupile kroz 18. stoljeće može pomoći usporedba s karijerom skoro dvije generacije starijeg mletačkog generala Šimuna Fanfonje. Nema sumnje kako je podrijetlo odigralo značajnu ulogu u njihovom usponu do najviših činova mletačke vojske. Naime, obojica su rođena u vrlo utjecajnim plemićkim obiteljima dvaju najznačajnijih mletačkih uporišta na istočnojadranskoj obali – Zadru i Kotoru. Generacije pripadnika obje obitelji isticale su se svojim gospodarskim, političkim, crkvenim i vojničkim karijerama.³⁰ Koliko je čvrsto obitelj Fanfonja ispreplela vlastite s interesima upravljačkih elita mletačkog pomorskog imperija svjedoči činjenica da je Šimunov krsni kum bio generalni providur (Peričić, 2000, 196). Vojna karijera s prilično dobrim izgledima na uspjeh nije bila posebnost elita mletačkog pomorskog carstva. Plemići diljem Europe izabirali su vojnu karijeru i okupirali su većinu časničkih činova u svim europskim vojskama.³¹ Ipak, potrebno se još jednom osvrnuti na

29 Da je početkom 1782. godine još uvijek bio general-narednik svjedoči spis generalnog providura kojim njegovog nećaka Tripuna Paskvalija postavlja za fiskalnog savjetnika (*avvocato fiscale*) umjesto nekoliko dana prije preminulog mu oca Nikole Paskvalija čiji je *fratello Benetto attuale sargente generale* (DAZD, GPDA, kut. 194, 51–51v).

30 O obitelji Fanfonja i Šimunu vidi istoimene leksikografske natkunice: Dokoza Nikpalj, 1998, 130–132; Čoralić, 1998, 133.

31 Primjerice, austrijska je vojska u 18. stoljeću bila najegalitarnija, pa su tamo i izgledi neplemića za napredovanje bili najveći. Opširnije vidi u: Duffy, 2005, 26–33.

mletački „Zakon o napredovanju“ iz 1740. godine koji je trebao omogućiti napredovanje najsposobnijih. Naime, svi su se činovi unutar postrojbe trebali popunjavati na način da su za njih ravnopravno konkurirali pričuvni časnici istog čina upisani u tu postrojbu, kao i aktivni časnici (*offittiale attuale*) nižega čina. Iznimka je bio čin zastavnika u pješačkim, odnosno zastavnika/trubača (*cornetta*) u konjaničkim postrojbama. Pored pričuvnih zastavnika (trubača) upisanih u pojedinu pukovniju, te aktualnih narednika, za taj su čin konkurirali kadeti (dvojica u svakoj satniji), zapravo mladići plemićkog podrijetla, sinovi zaslužnih časnika ili istaknutih građana. Takav je postupak opravdan uz pomoć argumenta da je riječ o najnižem činu koji zahtijeva osobne kvalitete i vrline koje se „rijetko pronalaze u nižih časnika“.³² Nema sumnje da su na takav način tvorcima zakona nastojali omogućiti jednostavnije napredovanje pripadnika društveno viših slojeva. Slučajno ili ne, upravo je vojna karijera Benedikta Paskvalija započela od zastavničkog čina u dječjačkoj dobi.

Šimun Fanfonja je kapetan satnije *Oltramarina* postao kao dvadesetjednogodišnjak, a Paskvali u dobi od dvadeset i devet godina. Nadalje, Fanfonja je pukovnik postao u dvadeset i trećoj godini, a Paskvaliju je za to trebalo pedeset i pet godina. Razlika u brzini njihovog napredovanja posljedica je promjena u mletačkoj vojsci. Naime, Fanfogna je već prve godine rata uspio unovačiti vlastitu pješačku satniju, iduće godine još jednu (kojoj je na čelo postavio brata), a 1686. godine je unovačio čitavu pukovniju *Oltramarina* (prvu takve vrste uopće), da bi 1693. godine unovačio još jednu pukovniju. Njegova je pukovnija ostala u sastavu mletačke vojske i nakon sklapanja mira, a u idućim je godinama Fanfonja unovačio i dvije (znatno skuplje) konjaničke satnije. Dakle, za njegovo su napredovanje (makar do čina bojnika vojske) od presudne važnosti bile osobne vojno-poduzetničke vještine koje su u ratnim razdobljima bile, dakako, silno potrebne državi. S druge strane, Paskvalijevo je napredovanje bilo uvjetovano nastojanjima središnjih vlasti da ograniče udio privatne inicijative u vojsci, a poglavito se to odnosilo na udio vlasništva nad postrojbama. Očekivano, takve su inicijative s obzirom na ograničenja središnjih administracija u ratnim okolnostima, kada je trebalo osigurati priljev novih vojnika, bile nezamislive. Paskvali je, dakle, napredovao zahvaljujući kriterijima koje je središnja vlast u to vrijeme nastojala formalizirati (vrhunac čega je „Zakon o napredovanju“ iz 1740. godine), odnosno promaknuće u pukovnika je dugovao ponajprije dužini svoje službe (Ivan Makedonija koji je postao pukovnik *Oltramarina* nekoliko mjeseci prije njega vojnu je karijeru započeo sedam godina prije), zaslugama i sposobnostima.³³

32 *L'Alfiere, e Cornetta potrà eleggersi dai Sergenti Attuali, ed Alfieri Riformati del Reggimento; mà perchè un tal Grado richiede qualità personali, e distinte, che raramente si ritrovano ne' Bassi Uffiziali, ed è il primo grado nobile degli Uffiziali di Goletta, dal quale si ascende ai Superiori, così doveranno esser rimessi in ogni Compagnia due Giovini, e non più, in qualità di Cadetti, quali si comprenderanno nel numero rispettivamente stabilito delle Compagnie, e doveranno essere o Figli d'Uffiziali Benemeriti, o Nobili, o Cittadini delle rispettive Nazioni, dell'età almeno di Anni quattordec, e ciò con l'oggetto non solo d'introdurre nella Milizia Giovini di nascita civile, e di espettazione, mà perchè possano concorrere Alfieri, e Cornetti dopo tre Anni di servizio in difeto di Sergenti, che decentemente possano sostenere questo Grado.* (DAZD, Zanchi, kut. 6, tiskovina *Legge di Ottazione*, bez paginacije).

33 Pritom valja istaknuti kako je dužina službe ili *anzianità*, kako je to mletačka vojna administracija označavala, bila jedini pouzdan i nedvosmislen kriterij. Tomu je tako bilo u svim onodobnim europskim

Teško je posve odgonetnuti koje su zasluge bile presudne pri promaknuću Benedikta Paskvalija u čin bojnika vojske. Uglavnom se ističu njegove zasluge u zapovijedanju podređenim postrojbama prilikom brojnih epidemija u Dalmaciji, te u okršajima s piratima (s druge strane, Fanfonja je do svog promaknuća u taj čin u dobi više nego dvostruko mlađoj od Paskvalijeve nanizao sudjelovanje u desetinama bitaka protiv Osmanlija u Dalmaciji, Boki i na Levantu) (Peričić, 2000, 196–202). Može se pretpostaviti kako je Paskvali dobro „upravljao“ podređenim postrojbama (ponajprije pukovnijom čiji je bio zapovjednik), jer su se u to vrijeme, kako je to ocrtao C. Duffy, podjednako cijenile dvije vrste dobrih časnika – „karizmatički vođe“ s tradicionalnim ratničkim vrlinama i dobri organizatori, odnosno „vojni menadžeri“. Dakako, idealno bi bilo kada bi se u jednoj osobi spojili svi talenti (Duffy, 2005, 48). Pri dobivanju generalskog čina, nema sumnje, presudne su bile Paskvalijeve zasluge sa Zakintosom i zapovijedanje tamošnjim pomorskim i kopnenim snagama u delikatnoj situaciji rata između Ruskoga i Osmanskoga Carstva, u kojem je Mletačka Republika, bojeći se sve izraženije ruske prisutnosti na istočnome Sredozemlju, bila neutralna. Primjerice i Šimun Fanfonja je promaknut u čin generala, osim zbog svojih ratnih zasluga, također i zbog uspješnog vođenja puno veće mletačke vojske u Ratu za španjolsku baštinu u kojemu je Republika također bila neutralna. (N. N., Gazzetta di Zara, no. 97, 4. XII. 1845, 260–260v; Peričić, 2000, 201–202).

Najzad, iako za to ne postoji izravna potvrda u nama dostupnim izvorima, vrlo se izglednom čini pretpostavka kako je Benedikt Paskvali, slično kao brojni njegovi europski kolege, svoje napredovanje u službi, makar dijelom, dugovao i teorijskim vojnim znanjima koja je usvojio. Naime, 17. i 18. stoljeće u Europi je obilježeno ekspanzijom teorijskog znanja ponajprije u vidu tiskanih knjiga i priručnika. Osobito se to odnosilo na vojne rodove čija je uloga na bojištima svakodnevno jačala – pješništvo, topništvo i inženjeriju. Vojnički priručnici za uvježbavanje pješačke paljbe u salvama, matematički i geometrijski izračuni za topnike, graditelje utvrda i opsadne stručnjake prevodili su se, tiskali i raspačavali diljem Europe. Suprotno nekim uvriježenim predodžbama i mletačke su profesionalne prekomorske postrojbe bile uvježbavane primjenjivati suvremenu vojnu taktiku. Posebice se to odnosilo na pješačke postrojbe *Oltramarina*. O tomu zorno svjedoči niz priručnika, od kojih su neki pisani hrvatskim jezikom, u posjedu lokalnih vojničkih elita, opisi borbi protiv Osmanlija u kojima su sudjelovali, izvještaji mletačkih službenika, te prisustvo glazbenika (bubnjara i pifarista) u njihovim postrojbama koji su sviranjem pomagali koordinirati kretnje velikog broja ljudi.³⁴ *Oltramarini* su imali

vojskama čije su vlade, usput, nailazile na slične probleme pokušavajući ojačati svoj utjecaj u vojsci. Zorno o tomu svjedoče misli jednog pruskog časnika: „Sin velikaša, sklonost ljubavnice, bogatstvo u novcu – ništa nije u stanju djelovati kako bi onemogućilo dugo služećem časniku pripadajuću nagradu ... Dužina njegove službe pruža mu čvrsto pravo na napredovanje i nijedan pukovnik-vlasnik ne može ga u tomu zaustaviti...“ (prev. a.) (Duffy, 2005, 46). Spobnost i zasluge – preostala dva kriterija bila su puno podložnija proizvoljnom tumačenju na što je uostalom spominjani mletački zakon jasno smjerao – *togliere qualunque adito alle interpretazioni, ed arbitrii* (DAZD, Zanchi, kut. 6, tiskovina *Legge di Ottazione*, bez paginacije).

- 34 O glazbenoj podlozi kao izvrsnom načinu za bolje koordiniranje sinkroniziranih kretnji velikih grupa ljudi vidi u: McNeill, 1995. O taktici mletačkih prekomorskih postrojbi, te o priručnicima za njihovo uvježbavanje u posjedu lokalnih vojničkih elita vidi: Markulin, 2015, 227–248, te o ulozi glazbenika u postrojbama *Oltramarina*: 242–243. Za glazbenike u sastavu Paskvalijevih postrojbi vidi drugi dio ovog rada.

dvostruku namjenu – služili su na mletačkim ratnim brodovima, ali i kao kopnena vojska (ugovori o njihovom novačenju sredinom 18. stoljeća predviđali su i različite plaće ovisno o njihovoj službi – kada su služili na brodovima vojnici su mogli računati na dvadeset i četiri lire, šesnaest soldi i mjesečnu porciju dvopeka, a kada su bili u posadi utvrda primali su trideset lira mjesečno) (DAZD, GPDA, kut. 127, 9–10v). Iako nisu bili klasično linijsko pješastvo - njihova standardna oprema umjesto bajonete je sadržavala sablju ili mač - mletački tiskani dril priručnici sredinom 18. stoljeća predviđali su da *Oltramarini* budu uvježbani u onodobnim standardnim pješčkim taktikama.³⁵ Gotovo da nema mjesta sumnji kako je teorijska znanja potrebna za uvježbavanje postrojbi *Oltramarina*, kao i njihovo koordinirano kretanje posjedovao i general Benedikt Paskvali. Uostalom i njegov prethodnik general Šimun Fanfonja je na početku 18. stoljeća, u razdoblju kada su još ratne zasluge i vojno-poduzetničke sposobnosti mogle imati presudan utjecaj u napredovanju, prema riječima mletačkih službenika, uspješno uvježbavao nekoliko pukovnija *Oltramarina* (DAZD, GPDA, kut. 65, 288v–289).

Mletački general, Kotoranin Benedikt Paskvali preminuo je 1790. godine u utvrđi Palma (Palmanova) na *Terra Fermi* gdje je zapovijedao tamošnjim postrojbama (Peričić, 2000, 202). U nastavku rada donosimo detaljnu analizu postrojbi kojima je zapovijedao kao pukovnik i bojnik vojske šezdesetih i početkom sedamdesetih godina 18. stoljeća.

BENEDIKT PASKVALI KAO ZAPOVJEDNIK MLETAČKIH PREKOMORSKIH PJEŠAKA: RAŠČLAMBA IZVORNIH DOKUMENATA

U sklopu razmatranja serijalnih izvora koji se odnose na vojnu karijeru Kotoranina Benedikta Paskvalija važan su i do sada nekorisćen izvor spisi pohranjeni u Archivio di Stato di Venezia. Riječ je o već spomenutoj magistraturi *Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli* u sastavu kojega fonda su sadržani spisi koji se odnose na novačenje mletačkih prekomorskih kopnenih postrojbi. Spisi koji se izravno odnose na Paskvalija, odnosno njegovu karijeru u činu pukovnika, pohranjeni su u svežnjevima (bustama) 671–675 i u nastavku rada ukazat ćemo na njihov sadržaj.

Rečeni spisi, sačuvani u bilježnicama većega formata, sadrže popise ljudstva u pojedinim satnijama koje su činile pukovniciju kojom je zapovijedao Paskvali. U svakome su popisu na jednoobrazan, ustaljen način, navedeni zapovjednici satnija, časnički i dočasnički kadar, glazbeni pratitelji satnije (bubnjari/*tamburo*, pifaristi/*piffaro*), kao i obični vojnici. Uz većinu pripadnika vojnoga ljudstva pojedine satnije navedeno je njihovo zavičajno podrijetlo, a u nekim (vrlo rijetkim) primjerima i njihova dob.³⁶ U popisima su, nadalje, zabilježene naknadne promjene koje se odnose na odlazak postojećih (upisanih) vojnika u novu postrojbu, dezerterstvo ili smrt, kao i na prispijeće novoga ljudstva.

35 I ovaj se mletački tiskani dril priručnik naslovljen *Esercizio Militare, E Regola Universale dell'Infanteria della Serenissima Repubblica di Venezia* iz prosinca 1752. godine danas nalazi u arhivskom fondu obitelji Zanchi, iako je prvotno bio dio obiteljskog fonda Lantana (DAZD, Zanchi, kut. 6, bez paginacije).

36 Mjesto podrijetla najčešće nije navedeno u primjeru časnika. Razlog tome vjerojatno je u tome što je to bio podatak koji su svi znali i podrazumijevali i nije ga bilo potrebno dodatno isticati.

Vremenski raspon djelovanja pukovnije Benedikta Paskvalija možemo, prema ovim sačuvanim vrelima, datirati od 1759. do 1773. godine. Naime, iako je 1772. godine promaknut u čin bojnika vojske, sve do ljeta 1773. pukovnija se i dalje nazivala njegovim imenom, a takve primjere bilježimo i u slučaju drugih onovremenih pješačkih i konjaničkih pukovnija.

Pukovnija Pasquali brojila je kroz navedeni vremenski raspon osam do deset satnija, a svaka je satnija sadržavala oko šezdeset časnika, dočasnika i vojnika.³⁷ U popisima su sadržane i plaće koje su primali pojedini obnašatelji vojne službe u postrojbi. Primjerice, prema popisu osobne pukovnije Benedikta Paskvalija iz 1770. godine, pukovnik je mjesečno dobivao četrdeset dukata, zastavnici (*alfier*) šezdeset lira, narednici (*sargente*) četrdeset i osam lira, kaplari (*caporal*) trideset i šest lira te obični vojnici (*fanti, soldati*) po trideset lira (ASVE, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 674).

Zapovjednici, najčašće kapetani, Paskvalijevih satnija, bili su zapaženi vojni časnici toga doba. U sljedećim redcima navesti ćemo njihova imena, kao i mjesta djelovanja, odnosno popisivanja njihovih postrojbi. To su (abecednim slijedom prezimena) bili:

- kapetan (*capitan*) Jerolim Antivari (Zadar, 5. VIII. 1766.; Venecija, 31. XII. 1766.; Venecija, 7. IV. 1767.; Verona, 30. V. 1768.; Verona, 10. VIII. 1768.; Venecija, 30. XII. 1768.; Venecija, 28. VIII. 1769.; Kopar, 12. VII. 1771.; Kopar, 8. X. 1771.; Venecija, 31. XII. 1771.; Venecija, 31. III. 1772.; Venecija, 24. IX. 1772.) (ASVE, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 672, 673, 674, 675);

- kapetan (*capitan*) Nikola Belafusa (Zadar, 28. VII. 1766.; Venecija, 31. XII. 1766.; Venecija, 30. VI. 1767.; Venecija, 30. VI. 1768.; Vicenza, 30. VII. 1770.; Vicenza, 19. XI. 1770.; Treviso, 12. VII. 1771.; Treviso, 8. VIII. 1771.; Venecija, 29. IX. 1771.; Treviso, 29. III. 1772.; Treviso, 30. V. 1772.; Treviso, 30. III. 1773.) (ASVE, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 672, 673, 674, 675);

- kapetan (*capitan*): Petar Antun Doda Cergna (Venecija, 3. III. 1770.; Udine, 5. V. 1770.; Udine, 1. III. 1772.; Venecija, 30. VI. 1772.; Venecija, 28. XI. 1772.) (ASVE, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 674, 675);

- dopukovnik (*tenente colonnello*) Antun Grančić (Zadar, 5. X. 1759.) (ASVE, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 671);

- kapetan (*capitan*): Petar Mida (Venecija, 12. VIII. 1767.; Bergamo, 30. VI. 1767.; Bergamo, 29. III. 1769.; Bergamo, 24. II. 1770.; Brescia, 31. VIII. 1770.; Brescia, 31. III. 1771.; Brescia, 20. III. 1772.; Brescia, 1. IX. 1772.; Brescia, 1. VII. 1773.) (ASVE, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 672, 673, 674, 675);

- kapetan (*capitan*): Juraj Rado (Zadar, 20. VI. 1763.; Venecija, 3. XII. 1765.; Venecija, 30. XI. 1766.; Salò, 10. VIII. 1769.; Venecija, 8. V. 1770.; Padova, 3. I. 1771.; Vicenza, 28. III. 1772.) (ASVE, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 671, 672, 673, 674, 675);

37 Radi fluktuacije vojnika iz postrojbe u postrojbu rečena brojka nije konačna. Ponekad je, prilikom izrade nekog od popisa, satnija je mogla brojiti četrdesetak vojnika, ali i dosezati brojku od osamdeset pripadnika aktivnoga vojnog ljudstva.

- dopukovnik (*tenente colonnello*): Petar Rado (Venecija, 20. VI. 1766.; Kopar, 1. X. 1767.) (ASVE, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 672, 673);³⁸

- kapetan (*capitan*) (od 1762. godine u činu bojnika – *sargente maggiore*) Marko Rosani (Venecija, 30. XII. 1760.; Venecija, 30. VI. 1762.; Venecija, 31. XII. 1762.; Venecija, 4. III. 1763.; Venecija, 30. VI. 1763.; Venecija, 30. II. 1764.; Rovigo, 9. V. 1764.; Verona, 12. III. 1765.; Verona, 30. V. 1765.; Rovigo, 20. II. 1766.; Rovigo, 13. V. 1767.; Verona, 1. XII. 1767.; Verona, 11. I. 1768.; 30. VIII. 1768.) (ASVE, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 671, 672, 673);

- dopukovnik (*tenente colonnello*): Nikola Scutari (Venecija, 31. XII. 1768.; Venecija, 5. VI. 1770.; Krf, 1. I. 1771.; Krf, 10. V. 1773.) (ASVE, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 673, 674, 675);

- kapetan (*capitan*): Jerolim Smeća (*Smacchia*, *Smeccchia*) (Salò, 2. XII. 1765.; Venecija, 17. XII. 1766.; Venecija, 7. IV. 1767.; Venecija, 5. VI. 1770.; Krf, 15. XII. 1771.; Venecija, 16. I. 1772.; Udine, 16. II. 1773.) (ASVE, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 671, 672, 673, 674, 675);³⁹

- kapetan (*capitan*): Jakov Vlatković (Venecija, 27. XII. 1760.; Venecija, 18. VIII. 1762.; Zadar, 30. VII. 1766.) (ASVE, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 671, 672);⁴⁰

- kapetan (*capitan*) (od 1771. bojnik – *Sargente maggiore*) Andrija Vučetić (Zadar, 18. VIII. 1766.; Venecija, 28. XI. 1766.; Padova, 15. VIII. 1768.; Venecija, 31. XII. 1768.; Venecija, 5. VI. 1770.; Krf, 1. I. 1771.; Krf, 1. V. 1773.) (ASVE, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 672, 673, 674, 675).

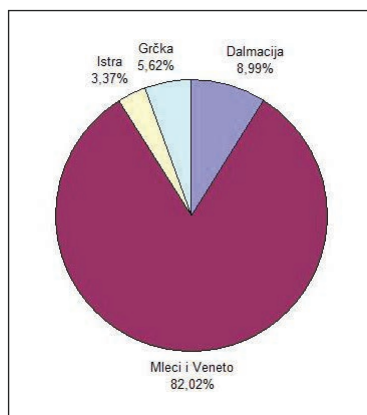
Mjesta njihova djelovanja (uključivo i osobnu satniju Benedikta Paskvalija čiji ćemo sastav u nastavku rada podrobnije razložiti) bili su Venecija (najvjerojatnije Lido, vojna baza u kojoj se vršio popis unovačenih vojnika i odakle ih se upućivalo na službu duž mletačkih kopnenih i prekomorskih stečevina), druge mletačke utvrde duž terraferme, kao i Dalmacija, Istra, Boka kotorska te Grčka. Razmotrimo omjere iskazane u grafikonu broj 1. Postotno su satnije Paskvalijeve pukovnije najučestalije bile popisivane u Veneciji (Lido), ali i u drugim gradovima-utverdama duž Veneta i Furlanije (82,02 %). Najčešće se spominje sama Venecija, u nešto većem broju primjera i Bergamo, Brescia, Treviso i Verona, a u vrlo malenome broju primjera Paskvalijeve su satnije bile zabilježene u Padovi, Rovigu, Salò, Udinama i Vicenzi. Dalmacija je kao njihovo zborni mjesto zabilježena u 8,99 % primjera, a kao mjesto spominjanja isključivo se bilježi onodobna mletačka prijestolnica Zadar, ujedno i središnje vojno uporište Serenissime na istočnome Jadranu. Glavni grad mletačke pokrajine Istre – Kopar – zabilježen je u istome kontekstu s 3,37 % zastupljenosti u popisivanju Paskvalijevih jedinica, dočim su na mletačkim posjedima u Grčkoj iste bilježene isključivo na otoku Krfu (5,62 %). Ovakvi omjeri očekivani su i potvrđeni raščlambom mjesta popisivanja drugih mletačkih prekomorskih pješačkih i konjaničkih jedinica, ali je zanimljivo pripomenuti da satnije Benedikta Paskvalija niti u jednome primjeru nisu zabilježene u njegovom rodnome Kotoru – glavnome gradu mletačke pokrajine Albanije (*Albania Veneta*).⁴¹

38 Tijekom 1768. godine satniju kojom je zapovijedao Petar Rado naslijedio je potpukovnik Nikola Scutari (ASVE, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 673).

39 Jerolim Smeća bilježi se kao bojnik prekomorskih pješaka tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina 18. stoljeća. Od 1794. do 1797. zabilježen je i kao pukovnik. Zaseban rad o njegovoj vojnoj karijeri pripremaju u suautorstvu Lovorka Čoralić i Maja Katušić.

40 Vlatković je preminuo 27. IV. 1767. te je njegovu satniju naslijedio kapetan Petar Mida (ASVE, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 672).

41 Da Paskvali nije tijekom vojne karijere (veći dio života) boravio u Kotoru zorno nam govori podatak da se, osim da je ondje rođen, u tamošnjim matičnim knjigama rođenih, vjenčanih i umrlih uopće ne spominje

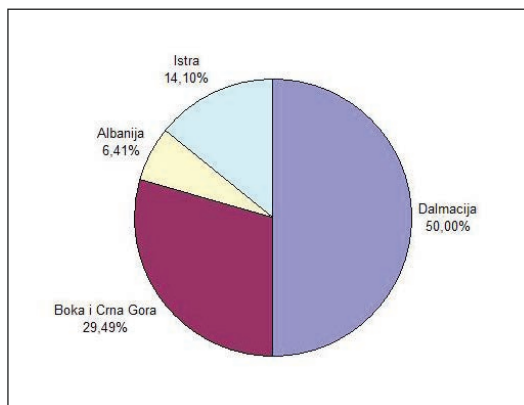
Grafikon 1: Područja popisivanja satnija u sastavu Paskvalijeve pukovnije od 1759. do 1771. godine.

U nastavku ovoga rada detaljnije ćemo razmotriti popise vojnoga ljudstva u satnijama kojima je pukovnik Paskvali osobno zapovijedao. Ti su podaci, osim kao dodatak informacija o samome pukovniku, važno vrelo i za proučavanje zavičajnoga podrijetla vojnog ljudstva jedne, možemo kazati tipične onovremene mletačke prekomorske kopnene jedinice. Dio tih popisa objavit će se u prilogima na kraju rada.

Prvi popis kojime raspolazemo načinjen je u Zadru, 18. VIII. 1762. godine (ASVE, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 671; vidi prilog broj tri na kraju rada). U napomeni uz popis navedeno je da će satnija, nakon popisivanja u Zadru, biti stavljena na raspolaganje mletačkome dužnosniku za terrafermu (*Savio di Terra Ferma*). Ukupan broj ondje popisanih časnika, dočasnika i običnih vojnika iznosio je četrdeset i osam. Naknadno je dopisano još njih trideset i dva, što znači da je kroz satniju od 1762. godine do oko 1765. godine (drugi popis Paskvalijeve osobne satnije) prošlo osamdeset vojnika. U prvome dijelu popisa navedeni su časnici, dočasnici i obnašatelji specijaliziranih službi u satniji (glazbena služba – bubnjar i pifarist), a njih je ukupno bilo devet. Slijedi povećani popis običnih vojnika kojih je u Zadru u trenutku izrade popisa bilo trideset i devet. Popis sadrži i podatak o njihovome zavičajnom podrijetlu (vidi: grafikon 2).⁴² Prednjače vojnici iz Dalmacije (50,00 %) koji se u izvoru katkada nazivaju *de Dalmazia*, ali je najčešće njihov zavičaj zabilježen preciznijom, užom oznakom podrijetla. U velikome su broju zastupljeni vojnici iz zadarske kopnene i otočne (uže i šire) okolice

(npr. u svojstvu kuma). Na ovome podatku zahvaljujemo dr. sc. Maji Katušić. O demografskoj strukturi Kotora u navedenom razdoblju, kao i o tamošnjim plemićkim obiteljima (među kojima je bila i obitelj Paskvali) vidi podobno u: Katušić, 2013.

42 U raščlambu je uključen i osnovni popis, kao i naknadno dopisani vojnici. Za samo dva vojnika područje, odnosno mjesto njihovog podrijetla nisu navedeni.

Grafikon 2: Zavičajno podrijetlo časnika, dočasnika i vojnika iz Paskvalijeve osobne satnije prema popisu iz 1762. godine.

(Biograd na Moru, Diklo, Karin, Pag, Posedarje, Smoković, Sutomišćica na otoku Ugljanu, Sveti Filip i Jakov, Turanj), kao i – ali u nešto manjem broju u odnosu na zadarski kraj– s područja Splita (Cetina, Drvenik, Imotski, Makarska, Metković, Sinj, Vrgorac) i Šibenika (Petrovo polje, Tisno na otoku Murteru, Vodice). Dio vojnika kao mjesto svojega podrijetla imenovao je same gradove Split, Šibenik i Zadar. Zapažen je broj vojnika i iz Boke kotorske i Crne Gore (ukupno 29,49 %). Oni najčešće potječu iz Kotora, Herceg Novog i drugih mjesta u Boki (Kumbor, Mrčevac, Orahovac, Perast), zatim iz Budve, dočim su vojnici s teritorija Crne Gore označeni kao *de Montenegro* ili užim zavičajnim podrijetlom (Grbalj, Crmnica ponad Budve). Postotni udio vojnika iz Istre u Paskvalijevoj osobnoj satniji prema prvome popisu iznosi 14,10 %. Opći naziv *Istria* najčešće je zastupljen pri imenovanju njihova podrijetla, a od naselja izrijekom su navedeni tek Labin i Zrenj (*Sdrigna*) kraj Oprtlja. Naposljetku, vojnici iz Albanije brojili su 6,41 % vojnoga ljudstva tadašnje Paskvalijeve satnije, a mjesta njihova užega podrijetla nisu naznačena.⁴³

Drugi popis Paskvalijeve osobne satnije načinjen je u Veneciji 1. XII. 1765. godine. U napomeni uz datum navedeno je da se satnija upućuje u Veronu kako bi bila na raspolaganju tamošnjemu kapetanu i načelniku (*podestà*) Marcu Zenu (ASVE, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 672). Satnija je u svome osnovnom sastavu raspolagala s čak osamdeset i jednim časnikom i vojnikom. Dio je njih naknadno prekrizeh, a na njihovo su mjesto prispjela četiri nova vojnika. Uvidom u prethodno obrađeni popis iz 1762. godine opažamo

43 Ovdje je potrebno napomenuti da se općom oznakom *Albania* katkada podrazumijevalo i područje Crne Gore, a ponekad i Boka kotorska. Zbog nemogućnosti da to pobliže utvrdimo na konkretnim primjerima koji su uključeni u ovu raščlambu, područje Albanije odvojili smo i promatramo ga zasebno.

da su brojna imena vojnika istovjetna, kao i da se vojno ljudstvo nije bitnije promijenilo te da je u rečeni popis zasigurno bilo uključeno i ljudstvo koje je 1762. godine naknadno dopisivano. Iznimku do neke mjere čini dočasničko i časničko ljudstvo te se ovdje opažaju neke promjene. Tako je, primjerice, umjesto narednika Karla Kivića iz Šibenika na istu vojnu funkciju došao Splitsanin Niko Nenović; kao novi kaplari bilježe se Petar Gioni iz Albanije i Benedikt Morović iz Zadra, a umjesto Mihovila Anđela Soića novi je kadet Frane Bubić iz Budve. Bubnjar iz Crmnice Petar Popović, zabilježen 1762. godine, ovom se prilikom više ne spominje, a na njegovo su mjesto prispjela dva nova bubnjara: Lovre Milković iz sela Lukoran na otoku Ugljanu i Marko Stankov iz Crne Gore. Popisu iz 1765. pridodan je i dušebrižnik satnije, kapelan (*cappellano*) Ivan Brajković kojemu zavičaj nije izrijekom naveden.⁴⁴

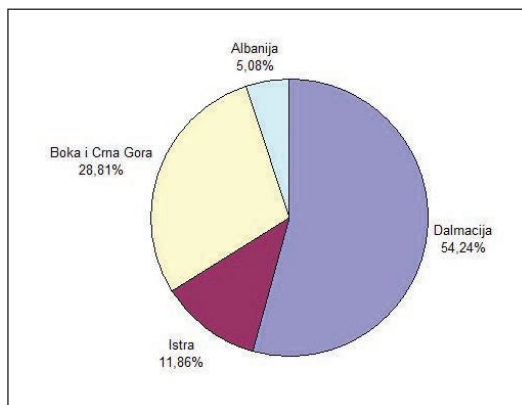
Razmotrit ćemo, nadalje, popis vojnoga ljudstva osobne satnije pukovnika Paskvalija načinjen u Bergamu 28. III. 1769. godine (ASVE, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 673). U ovome popisu broj je dočasnika, dočasnika i običnih vojnika iznosio šezdeset i dva.⁴⁵ Časnički kadar iz osnovnog sastava vrlo je nalik prethodnome popisu. Nove, pridružene osobe bile su jedino kaplar Lovre Lovrenčić iz Imotskoga i bubnjar Jakov Barić iz Zadra. Potrebno se, nadalje, osvrnuti i na zavičajni sastav vojnoga ljudstva i pokušati ga usporediti s prethodno raščlanjenim popisom iz 1762. godine (vidi: grafikon 3).⁴⁶ Časnici, dočasnici i obični vojnici u Paskvalijevoj osobnoj satnji i u ovome su slučaju najčešće potjecali iz Dalmacije (54,24 %), što je nešto više u odnosu na popis iz 1762. godine. Kada je riječ o njihovom užem regionalnom podrijetlu, prednjače vojnici koji su označeni općom oznakom (kao Dalmatinci), kao i vojnici iz većih gradova (Split, Šibenik i Zadar) te iz manjeg mletačkog uporišta u unutrašnjosti – Imotskoga. Od drugih mjesta iz kojih su potjecali pripadnici Paskvalijeve jedinice upisane u Bergamu bilježe se još i gradovi Knin, Makarska, Pag, Trogir, Vrgorac, manja naselja Kadina Glavica (šibensko područje), Kukljica (na otoku Ugljanu) i Prvić,⁴⁷ kao i područje Cetine, Poljica i Zagore (bez konkretnog imenovanja naselja). Postotak udjela Bokelja i Crnogoraca i ovdje je gotovo istovjetan prethodno razmatranom popisu. Iznosi 28,81 %, a izrijekom se bilježe vojnici iz Budve, Herceg Novoga, Kotora, kao i s područja Grbalja te neodređenog i nedovoljno definiranog područja definiranog kao Boka kotorska i Crna Gora. Nadalje, u odnosu na 14,10 % vojnika iz Istre zabilježenih u popisu iz 1762. godine, u ovoj je zabilježbi Paskvalijevih vojnika spomenuto njih 11,86 %, a uz opću oznaku da je njihovo podrijetlo Istra, ponovno se bilježe vojnici iz Labina i Zrenja. Naposljetku, s područja Albanije potječe 5,08 % vojnika u satnji pukovnika Paskvalija iz 1769. godine.

44 U odnosu na popis iz 1765. godine, poimenično prebrojavanje vojnika u Paskvalijevoj satnji iz 1767. godine ne donosi značajnije promjene. Popis je načinjen 1. VII. 1767. u Bergamu (ASV, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 672).

45 U taj su broj uključene i dvije naknadno dopisane osobe. To su potkapetan (*capitan tenente*) Franjo Marković i bubnjar (*tamburo*) Josip Braconi iz Istre. Za potonjeg je navedeno da je u dobi od 12 godina, što je prilično uobičajena dob za pripadnike ove vrste glazbene pratnje.

46 U ovome popisu zavičajno je podrijetlo (kao i u prethodnim popisima) uglavnom navedeno. Od šezdeset i dva pripadnika postrojbe samo za trojicu taj podatak nije izrijekom iskazan.

47 Riječ je o istoimenom otoku. Nije nam poznato da li se radi o naselju Prvić Luka ili Prvić Šepurine.

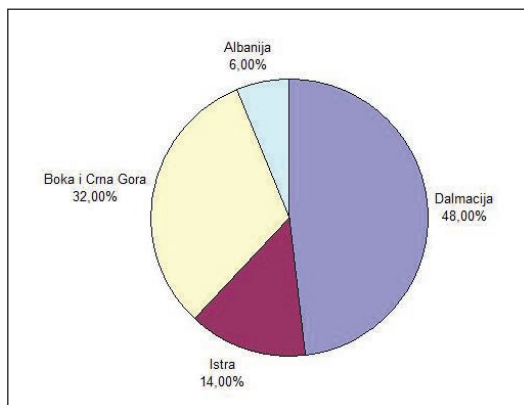
Grafikon 3: Zavičajno podrijetlo časnika, dočasnika i vojnika iz Paskvalijeve osobne satnije prema popisu iz 1769. godine.

Prethodni izračuni, u usporedbi s popisom iz 1762. godine, pokazuju da je struktura vojnika u *compagnia propria* Benedikta Paskvalija 1769. godine bila vrlo slična, a male na razlika u postotnim omjerima uzrokovana je – tijekom protoka vremena – primitkom novih vojnika u jedinicu. Također, opaža se da su popisivači, kada je riječ o Dalmaciji i Boki kotorskoj nešto podrobnije bilježili i veća i manja mjesta zavičajnog podrijetla pripadnika satnije. To nije slučaj s vojnicima iz Albanije, Crne Gore i Istre koji su najčešće označavani općom regionalnom (pokrajinskom) oznakom.

Raspolažemo s još nekoliko popisa koji se odnose na satniju pukovnika Paskvalija, a svi su načinjeni u Bergamu. Prvi od njih datiran je na 9. XI. 1770. godine (ASVE, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 674). Satnija je tada brojila pedeset i sedam časnika, dočasnika i vojnika od kojih većina nije naknadno prekrížena. Naknadno je u satniju prispjelo još osam novih vojnika. Struktura satnije je, u usporedbi s prethodnim popisima, vrlo slična, odnosno većina časnika, dočasnika i običnih vojnika i ovdje se ponavlja, a njihovo zavičajno podrijetlo u velikoj je mjeri nalik analizama koje su prethodno načinjene.

U završnome svežnju (ASVE, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 675) sadržani su popisi iz 1772. (dva popisa) i 1774. godine, a svi su načinjeni u Bergamu, očito prilično ustaljenom mjestu djelovanja Paskvalijeve satnije (31. III. 1772.; 27. V. 1772. i 3. I. 1774.).⁴⁸ Razmotriti ćemo popis koji se odnosi na 31. III. 1772., kada je Paskvali još uvijek izravno zapovijedao svojom pukovnijom i osobnom satnijom (vidi prilog broj četiri na kraju rada). Jedinica je tada brojila pedeset i dva časnika, dočasnika i vojnika, pri čemu je naknadno dopisan bubnjar Luka Karmarković s područja Grbalja. Ono što možemo ponoviti u odnosu na prethodne popise, a osobito na popis iz 1769. godine, jest uočljiva

48 Iako se i tada nazivala Paskvalijevom osobnom satnijom, jedinica iz 1774. godine bila je podređena potpukovniku Dimitriju Bua (ASVE, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 675).

Grafikon 4: Zavičajno podrijetlo časnika, dočasnika i vojnika iz Paskvalijeve osobne satnije prema popisu iz 1772. godine.

istovjetnost istih časnika, dočasnika i vojnika u Paskvalijevoj jedinici. Štoviše, veliki broj njih napisan je istovjetnim redoslijedom kao i u prethodnome popisu što ostavlja dojam da su popisivači, uz zabilježbu nekoliko novih prispjelih vojnika, pri aktualnom bilježenju koristili prethodni popis i – kako je ustaljeno – prezentirali ga na ustaljen način.⁴⁹ Uviđom u zavičajnu strukturu omjera zastupljenosti pojedinih pokrajina ili regija dobivamo sljedeće pokazatelje (vidi: grafikon 4): dalmatinski su vojnici prisutni s 48,00 %, a uže zavičajno podrijetlo podudara se s prethodnim raščlambama. Stoga su i ovom prigodom najčešće zastupljeni vojnici navedeni općom oznakom Dalmacija (bez bilježenja užeg zavičajnog podrijetla), kao i oni iz većih dalmatinskih komunalnih središta (Split, Šibenik, Zadar). U manjstvu su omjeru prisutni i vojnici iz Imotskoga, Kadine Glavice, Makarske, Paga i Vrgorca, kao i s područja Cetine, Dalmatinske zagore, Poljica te iz grada Trogira. Bokeljsko i crnogorsko područje u ovoj je raščlambi zastupljeno s vrlo zapaženih 32,00 %, a s obzirom na ponavljanje istovjednih pripadnika jedinice i ovdje predanjače vojnici podrijetlom s područja koje je u izvorima imenovano kao Crna Gora. Uz njih, zastupljeni su i vojnici s područja Grbalja, kao i iz Herceg Novoga i Kotora. U popisu iz 1772. godine zastupljeno je i 14,00 % vojnika iz Istre, a osim izrijekom spomenutih naselja Labina i Zrenja, svi ostali pripadnici satnije definirani su općom oznakom *Istria*. Na kraju, sa 6,00 % prisutni su i vojnici imenovani albanskim zavičajnim podrijetlom te – kao i u prethodnim primjerima – bez bližeg označavanja uže regije ili naselja.

Sveukupno razmatrajući zavičajnu strukturu vojnoga ljudstva Paskvalijevih osobnih satnija možemo primjetiti da fluktuacija pripadnika jedinice nije bila osobito izražena. Neke se manje promjene u sastavu satnije opažaju koncem šezdesetih godina 18. stoljeća,

49 Cjelovit popis časnika, dočasnika i vojnika u satniji Benedikta Paskvalija iz 1772. godine vidi u prilogu broj četiri na kraju teksta.

ali je – zbirno gledajući – zavičano podrijetlo vojnika prilično ujednačeno. To nam posvjedočuje da su Paskvalijeve osobne satnije bile kompaktne, manje podložne izrazitim promjenama te da je riječ o zapovjedniku koji je tijekom svoje karijere pukovnika bio u mogućnosti zadržati jezgru prvotnoga sastava jedinice koju je osobno vodio.

ZAKLJUČAK

Vojna karijera Benedikta Paskvalija, kotorskog plemića koji se u dječjačkoj dobi priključio mletačkoj vojsci u kojoj je u svojoj sedamdeset i četvrtoj godini promaknut u generala pruža izvrstan uvid u promjene, koje su uslijed snažne inicijative središnje državne administracije, ali i stvarnih mogućnosti koje su njihovu provedbu učinile mogućima - prestanak ratova protiv Osmanlija i smanjenje potreba za novim vojnim postrojbama, u 18. stoljeću zahvatile mletačku vojnu organizaciju. Te su se promjene uglavnom svodile na težnju za eliminiranjem privatnog udjela u vlasništvu nad vojnim postrojbama, te s time isprepletenim nastojanjem da se časnički kadar profesionalizira. Dakako, posljedica tih promjena bilo je (znatno) povećanje državne kontrole nad vojskom. Desetine su pripadnika elita mletačkog istočnojadranskog posjeda (plemići i imućni građani dalmatinskih i bokeljskih gradova, vođe brojnih zajednica „novih podanika“ koje Mlečanima prilaze od početka Morejskog rata) još od Kandijskog rata započeli vojne karijere na način sličan Paskvalijevom - u postrojbama što su ih unovačili i organizirali, te na temelju toga dijelom i smatrali svojim vlasništvom, članovi njihovih obitelji. No, za razliku od nekolicine njih, na prvom mjestu Šimuna Fanfonje, prvog koji se među njima uspeo do generalskog čina, Paskvalijevo napredovanje u mletačkoj vojsci nije bilo uvjetovano velikim vojno-poduzetničkim pothvatima (kakav je, primjerice, bio novačenje jedne ili više pukovnija) već spomenutim administrativnim promjenama u mletačkoj vojsci. Jasno se to može uočiti na temelju izvornih spisa o njegovim promaknućima (časničkim patentima) u kojima su zadovoljeni opći kriteriji propisani „Zakonom o promaknućima“ (*Legge di Ottazione*). Usporedbom Paskvalijeve i vojnih karijera generaciju starijih mletačkih visokih časnika podrijetlom s istočnojadranske obale mogu se, dakle, jasno ocrtati značajne promjene koje su u vremenskom rasponu od dvije generacije zahvatile mletačku vojsku. Pritom valja imati na umu kako su gotovo identične administrativne promjene otprilike u isto vrijeme prolazile i ostale europske vojske. Unatoč svemu rečenom, treba imati na umu kako je Benedikt Paskvali pripadao užem krugu lokalnih elita o čemu svjedoče položaji i službe ostalih pripadnika njegove obitelji (vojni časnici, državni fiskalni savjetnici). U tom smislu i prvi dio ovog rada otvara, za njegove ciljeve preambiciozna, pitanja o tomu na koje su se sve načine lokalne elite pozicionirale unutar (smanjujućeg) mletačkog pomorskog imperija 18. stoljeća i na koji su način izgradile vlastite mreže moći.

Drugi dio rada, raščlambom spisa središnje vojne administracije, pruža dragocjen uvid u sastav mletačkih prekomorskih postrojbi - u konkretnom je slučaju riječ o pješačkim satnijama *Oltramarina* iz druge polovice 18. stoljeća. Na temelju tih spisa moguće je pratiti časnički sastav postrojbi kojima je Benedikt Paskvali zapovijedao, etničku strukturu i zavičajno podrijetlo njihovog ljudstva. Najzad, rad kao cjelina ukazuje na važnost serijalnih izvora za proučavanje vojne i društvene povijesti istočnojadranske obale u ranom novom vijeku.

PRILOG I: PATENT MLETAČKIH VLASTI IZ 1733. GODINE KOJIM
BENEDIKT PASKVALI POSTAJE KAPETAN PJEŠAČKE SATNIJE
OLTRAMARINA (DAZD, GPDA, kut. 106., 107–107v)

Patente di Capitan Benetto Pasquali.

Noi.

La Città di Cattaro Piazza la più importante della Superiore Provincia fù sempre feconda de Soggetti chiari per le lettere ed illustri nell'esercizio dell'Armi; Tra le Famiglie Nobili di quel Consiglio che si distinguono nelle memmorie de secoli passati, e presenti si convenira anco quella di Benetto Pasquali Capitan Tenente del Reggimento Oltramarini Colonello Conte Giuseppe Antonio Fanfogna. Seguendo egli l' (?) benemerite, e degne de suoi concitadini, e degli (?), stimoli d' honore e di gloria lo condussero nell' anno 1716 in età appena adulta a coprir l'Armi ed incontrare nel Levante in occasione della passata Guerra i militari cimenti in figura d'Alfiere in piedi della Compagnia Sargente Maggiore Giacomo di lui fratello nel Reggimento Colonello Stefano Bucchia. Nel conflitto navale tra le Armate Veneta, e Turca in Pagania, e nelli Assedij di Prevesa, e Vonizza paleso il coraggio l'intrepidezza dell'animo, e la buono dispositione d'imitare le valorose attioni de suoi Superiori, come chiaro si scorge da suoi ricapiti. Sucessa d'indi la Pace sogiaque egli con la riforma del Reggimento anco alla propria in figura di Riformato continuando il servizio sopra la Squadra del Golfo fino che nell'anno 1726 si aparse l'incontro del Suo rimpiazzamento nella Compagnia Capitan Steffan Piglievich. Vacata possia l'anno 1729 la Capitan Tenente del Reggimento in cui di presente s'atrova fù egli con Patenti dell'Eccellentissimo Nostro Precessor Pietro Vendramin al grado stesso avanzato. Lo esercitò sino il giorno d'hoggi con habilita non inferiore all'aspetatione concepita de di lui ottimi talenti, ben anco dimostro atti negli ardui et gravi impegni del contaggio che afflisce gli anni decorsi la Provincia per quanto Spiega l'Eccellentissimo Provveditor alla Sanità Contarini in amplissime sue attestationi. Essendo per altro alla Custodia de Posti più importanti sopra Linea d'Imoschi alla testa della Compagnia, che da molto tempo dirige, e puntuale aparso nell'essercitio delle ultimamente impiegate sue applicazioni nell'infetione di Studenze. Seppe per conciliarsi il pienissimo nostro aggradimento. Ridotto in tanto ad altro serio ed inabile da più anni al Pubblico Servizio il Colonello Simon Cergna cessò ultimamente di vivere, lasciando a pubblica dispositione la Compagnia predetta. Chiamati perciò alla Concorenza non colo di questa ma di tre altre vacanti gli offitiali della (?) habbiamo dalla Generalitia fatti prendere in esame li requisiti del merito, e servizio d'ogni uno, che si rilevare in un dettaglio fedele e sincere a' noi già predetto in cui l'accenato Capitan Tenente aparisse scortato da' titolo d'honesta di Giustitia, e di convenienza per essere preferito al conseguimento della medesima. Per il merito dunque sopra espresso per il lungo servizio d'anni diciotto d'offitiale di Galeotta in Guerra et in Pace non meno che per il Grado, che attualmente sostiene nello stesso Reggimento, che lo chiama in ordine al Decreto d'ottazione al suo avanzamento con l'auttorita del Generalato nostro, et in vigor delle presenti elegemo, e destiniamo l'accenato Capitan Tenente Benetto Pasquali in Capitan della Compagnia fù prima del defonto Colonello Simon Cergna da lui per il corso de più anni diretta, e governata con la paga, rango, e

prerogative, spettanti al grado. Per tale dovrà essere riconosciuto, e nel Pubblico Servizio obbedito, ordinando delle presenti il Reggistro et essecutione dove occorre, et a chi spetta. Spalato, primo Ottobre 1733.

PRILOG II: PATENT MLETAČKIH VLASTI IZ 1759. GODINE KOJIM
BENEDIKT PASKVALI POSTAJE PUKOVNIK *OLTRAMARINA*
(DAZD, GPDA, kut. 147., 234v–235)

Patente del Colonello Pasquali.

Noi.

Copiose, ed ample Pubbliche attestazioni qualificano il lungo, e distinto benemerito Servizio del Tenente Colonello Benetto Pasqualli nobile di Cattaro. Intrapresa da lui la millitar Cariera sin dall'anno 1717, ed in tempo in cui più ardeva l'ultima decorsa Guerra con Turchi passò in Levante sopra Pubblica Galeota, ed intervenne nel Sanguinoso marittimo Conflitto di Pagania: nello sbarco fatto dall' armi Pubbliche nel Porto Selenia in Candia, e nell' assedio, e conquista delle Piazze di Prevesa, e Venizza. Segnalata così la propria fede, e valore in ogni uno degli espressi ardui cimenti di Guerra non mancarono a Lui anco ne' susseguenti tempi di Pace nuove occasioni di azzardo per l'incontro della Tartana del Rais Bego alle Boiana in Albania e nel ricupero del vascello predato da Dulcignoti l'anno 1725. Distintosi poi nell'ostilità et attenzione non solo nell'esercizio delle peculiari ispezioni de gradi occupati, ma nell'adempire varie altre importanti incombenze, li ebbe similmente a fare coll'uso di un indefessa vigilanza, e fatica all'occasione dell'inscorso Contaggio nelle Terre confinanti di questa Provincia, per cui disposto alla direzione d'una Compagnia ne' siti del maggior bisogno, supplì intieramente alle proprie parti et alle occorrenze della molesta emmergenza. Poseso però lui con regolare trafilla, e con la Scorta del merito al grado di Tenente Colonello, che attualmente occupa, volevano le ragioni di sua anzianità, e degno servizio, che attesa la morte del Colonello Duoda Sergnia, avesse ad esigere il proprio avanzamento. Fatta da noi sul fondamento delli espressi onorevoli titoli nelli 8. Luglio ultimo decorso, la di lui nomina allo stesso Grado di Colonello, e riportata avendo la piena approvazione dall' Eccellentissimo Senato con riverite sue Ducali 2. Agosto susseguente; veniamo in addeso in esecuzione alle Ducali medesime, et in virtù delle presenti ad eleggere, e dichiarare il sudetto Tenente Colonello Benetto Pasqualli per Colonello attuale del Reggimento accenato de nazionali fù Colonello Sergnia, coll'anzianità da computarsi dal giorno di sua nomina, e con tutti gli obblighi, onori, rango, e prerogative, spettanti a detto grado. Dovrà per tale essere egli da cadauno riconosciuto, et obbedito in ogni incontro di Pubblico Servizio; e delle presenti ordiniamo il reggistro ove occorre la loro puntuale esecuzione.

Data li 30. Agosto 1759. Spalato

PRILOG III: POPIS VOJNOGA LJUDSTVA U OSOBNOJ SATNIJI PUKOVNIKA
BENEDIKTA PASKVALIJA NAČINJEN U ZADRU 18. VIII. 1762.
(ASVE, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 671)

1. Pukovnik (*colonnello*): Benedikt Paskvali – Kotor
2. Dokapetan (*capitan tenente*): Jerolim Smeća – Perast

3. Zastavnik (*alfier*): Ivan Paravia
4. Narednik (*sargente*): Karlo Kivić – Šibenik
5. Narednik (*sargente*): Antun Tripović – Frane – Split
6. Kaplar (*caporal*): Josip Tripović – Frane – Split
7. Kadet (*cadetto*): Mihovil Anđelo Soić
8. Bubnjar (*tamburo*): Petar Popović – Crmnica
9. Pifarist (*piffaro*): Krstitelj – Kivić – Karlo – Šibenik
- Vojnici (*soldati*):
10. Marko Perić – Ilija – Split
11. Jure Spečić (*Spechich*) – Mate – Istra
12. Petar Cuconja (*Cucogna*) – Ivan – Albanija
13. Petar Gionni – Albanija
14. Juro Radov – Rado – Grbalj
15. Marko Gverić – Ivan – Istra
16. Šime Gruberić – Mate – Istra
17. Andrija Lukinović – Šime – Zadar
18. Kristijan Lugotović – Šime – Zadar
19. Šime Marinović – Marin – Albanija
20. Mate Savković – Mate – Metković
21. Bože Morilović – Šime – Dalmacija
22. Šime Ivanišević – Dume – Zadar
23. Mate Zamarija – Mijo – Posedarje
24. Ante Sperazoni – Dume – Zadar
25. Ivan Gverić – Marko – Istra
26. Josip Gverić – Marko – Istra
27. Miloš Savin – Jakov – Mrčevac
28. Milutin Vukov – Vuko – Kotor
29. Nikola Škopić – Pero – Zadar
30. Nikola Menković – Juro – Crna Gora
31. Lovre Lorenčić – Toma – Imotski
32. Antun Marković – Toma – Crna Gora
33. Bene Morović – Antun – Zadar
34. Šime Bolić – Jadre – Dalmacija
35. Luka Šimunov – Šimun – Dalmacija
36. Filip Duković – Ivan – Dalmacija
37. Ivan Vukov – Vuko – Crna Gora
38. Damjan Pletikosa – Ante – Drvenik
39. Nikola Ivanov – Ivan – Biograd na Moru
40. Marin Knapić – Marin – Labin
41. Mate Lukavić – Jure – Pag
42. Jakov Jović – Luka – Vrgorac
43. Ante Rušić – Ivan – Cetina
44. Mijat Cukušić (*Cucusich*) – Ivan – Istra

45. Marko Žepina – Ivan – Sveti Filip i Jakov
 46. Ivan Vicetić – Marin – Istra
 47. Stjepan Klarić – Lovre – Istra
 48. Ive Jerković – Antun – Dalmacija
- Naknadono dopisani vojnici:⁵⁰
1. Frane Nikov – Niko – Budva – 27⁵¹
 2. Mate Mialović – Ivan – Sinj – 18
 3. Mate Stipanov – Stipan – Budva – 37
 4. Jure Bačić – Mate – Turanj – 34
 5. Ante Sladović – Jakov – Vodice – 20
 6. Šime Popović – Andrija – Zagora – 18
 7. Šime Planšić – Toma – Albanija – 19
 8. Martin Topić – Toma – Labin – 35
 9. Marko Živković – Jakov – Diklo – 19
 10. Mate Dević – Šime – Diklo – 18
 11. Vojin Martinović – Toma – Crna Gora – 18
 12. Savo Marković – Ivan – Crna Gora – 24
 13. Duje Zurač/Čurač – Jure – Smoković – 23
 14. Jakov Stojković – Juro – Herceg Novi – 23
 15. Stipan Jovov – Jovo – Herceg Novi – 20
 16. Šimun Patonić – Petar – Albanija – 20
 17. Ivan Markov – Marko – Crna Gora – 28
 18. Vuko Jovov – Jovo – Crna Gora – 28
 19. Jovo Paripović – Mijat – Herceg Novi – 23
 20. Mijo Stojković – Simo – Herceg Novi – 22
 21. Šimun Nikolin – Nikola – Herceg Novi – 18
 22. Niko Ivanović – Juro – Orahovac – 24
 23. Tadija Stipojević – Stipan – Makarska – 20
 24. Miho Gulišić – Bare – Trogir – 20
 25. Patar Gatanin – Matija – Trogir – 32
 26. Mijat Bratić – Todor – Kumbor – 35
 27. Grgo Marinović – Pave – Petrovo polje – 20
 28. Kajo Vukić – Vid – Karin – 23
 29. Jure Bušić – Marko – Zrenj – 17
 30. Mate Pisanović – Nikola – Tisno – 24
 31. Ilija Obradović – Petar – Boka
 32. Stjepan Grdović – Dominik – Sutomišćica

50 Iako to u osnovnom popisu nije navedeno, možemo s velikom sigurnošću (usporedbom s popisima drugih pukovnija i satnija mletačkih prekomorskih vojnika) pretpostaviti da je dio vojnika (od njih prvotno popisanih 48) bio naknadno prekrizhen (prijelaz u drugu satniju, dezertiranje, smrt i drugo).

51 Brojevi navedeni nakon zavičajnog podrijetla dopisanih vojnika označavaju njihovu dob. U kontekstu Paskvalijeve osobne satnije navedeni su samo u ovome popisu.

PRILOG IV: POPIS VOJNOGA LJUDSTVA U OSOBNOJ SATNIJI PUKOVNIKA
BENEDIKTA PASKVALIJA NAČINJEN U BERGAMU 31. III. 1772.

(ASVE, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 676)

1. Pukovnik (*colonnello*): Benedikt Paskvali – Kotor
2. Dokapetan (*capitan tenente*): Franjo Marković
3. Zastavnik (*alfier*): Ivan Paravia
4. Narednik (*sargente*): Antun Tripović – Frane – Split
5. Kaplar (*caporal*): Josip Tripović – Frane – Split
6. Kaplar (*caporal*): Petar Gioni – Albanija
7. Kaplar (*caporal*): Benedikt Morović – Antun – Zadar
8. Kaplar (*caporal*): Lovre Lorenčić – Toma – Imotski
9. Bubnjar (*tamburo*): Josip Braconi – Nikola – Istra

Vojnici (*soldati*):

10. Petar Cuconja (*Cucogna*) – Ivan – Albanija
11. Šime Gruberić – Mate – Istra
12. Šime Marinović – Marin – Albanija
13. Bože Morilović – Šime – Dalmacija
14. Ante Sperazoni – Dume – Zadar
15. Anđelo Sperazoni – Dume – Zadar
16. Ivan Gverić – Marko – Istra
17. Josip Gverić – Marko – Istra
18. Luka Šimunov – Šimun – Dalmacija
19. Ivan Vukov – Vuko – Crna Gora
20. Marin Knapić – Marin – Labin
21. Mate Lukavić – Jure – Pag
22. Ante Rušić – Ivan – Cetina
23. Ivan Vicetić – Marin – Istra
24. Stipan Jovov – Jovo – Herceg Novi
25. Jovo Paripović – Mijat – Herceg Novi
26. Mijo Stojković – Simo – Herceg Novi
27. Tadija Stipojević – Stipan – Makarska
28. Miho Gulišić – Bare – Trogir
29. Jure Bušić – Marko – Zrenj
30. Ilija Koserić – Nikola – Kadina Glavica
31. Martin Vušković – Marin – Crna Gora
32. Julije Maršić – Dume – Šibenik
33. Filip Bilas – Josip – Dalmacija
34. Frane Radošić – Matija – Poljica
35. Jure Sekošić – Frane – Makarska
36. Andrija Marović – Marko – Crna Gora
37. Juro Nikov – Niko – Crna Gora
38. Jovo Andrić – Marko – Crna Gora
39. Andrija Petrović – Milo – Crna Gora

40. Andrija Pini – Gaetan – Šibenik
 41. Andrija Nikov – Niko – Crna Gora
 42. Antun Radić – Tadija – Vrgorac
 43. Jakov Rogić – Matija – Grbalj
 44. Križan Ožić (*Oxich*) – Mihovil – Grbalj
 45. Mate Lendić – Ivan – Grbalj
 46. Josip Reljanović (*Raglionič*) – Ivan – Šibenik
 47. Aćim Milinović – Petar – Boka
 48. Jakov Ivov – Ivo – Imotski
 49. Ivan Koludrić – Antun – Dalmacija
 50. Luka Marinović – Martin – Gorica
 51. Bartol Markešić – Mihovil – Dalmacija
- Naknadno dopisan:
1. Bubnjar (*tamburo*): Luka Karamarković – Luka – Grbalj

THE NOBLEMAN OF KOTOR BENEDICT PASQUALI (1704–1790) – A COMMANDER OF VENETIAN OVERSEAS INFANTRY UNITS

Lovorka ČORALIĆ

Croatian Institute of History, Opatička 10, 10000 Zagreb, Croatia

e-mail: lovorka@isp.hr

Nikola MARKULIN

Nikole Tesle 14D, 23000 Zadar, Croatia

e-mail: nikola.markulin@gmail.com

SUMMARY

The life and agency of Benedict Pasquali (1704–1790), a nobleman of Kotor and general of Venetian army, are central themes of this article. In the first part of the article, the authors, based on the documents of Venetian military administration, in the first place decrees of the Provisors General of Dalmatia and (Venetian) Albania, analyse his military career from the rank of ensign, which he received entering as a boy in Venetian army, through his advancing from lieutenant to colonel, and finally his promotion into the ranks of brigadier and general of Venetian army. The comparison of Pasquali's military career and those of a generation older Venetian high officers who were by their origin from the East Adriatic coast enables us to trace clearly important changes which reached Venetian army within an interval of two generations. Namely, in an attempt of increasing control over the army, central authorities tried to diminish proportion of private ownership over military units and, in connection to that, to professionalise officer corps. Therefore, Pasquali's advancement is more conditioned by formalised rules created for that purpose by state administration, than by military exploits as was the case in careers of a generation older high officers of Dalmatia and Boka. In the second part of the article, the authors analyse composition of the military complement of overseas infantry units (Oltramarini) commanded by Pasquali in the second half of the eighteenth century, providing new and widening previous knowledge of structure of Venetian units recruited in Venetian East Adriatic dominions regarding social background, homeland origin and ethnicity of their soldiers.

Keywords: Benedict Pasquali, Kotor, Republic of Venice, overseas infantry, military history, 18th century

IZVORI I LITERATURA

- ASVE, Inquisitori ... pubblici ruoli** – Archivio di Stato di Venezia (ASVE), Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli (Inquisitori ... pubblici ruoli), b. 671–675.
- BAK** – Biskupski arhiv u Kotoru (BAK), Matične knjige katedrale sv. Tripuna; Matične knjige krštenih III (1703.–1722.).
- DAZD, GPDA** – Državni arhiv u Zadru (DAZD), Generalni providuri za Dalmaciju i Albaniju (GPDA). kut. 60., 64., 65., 68., 74., 77., 81., 90., 97., 103., 106., 127., 151., 194.
- DAZD, Zanchi** – DAZD, Fond obitelji Zanchi (Zanchi), kut. 6.
- DAZD, Lantana** – DAZD, Fond obitelji Lanatana (Lantana), kut. 6.
- Banac, I., Novak S. P. & B. Sbutega (1993):** Stara književnost Boke. Zagreb, Slon.
- Barbarich, E. (1910):** La Campagna del 1796 nel Veneto. Parte I, La decadenza militare della serenissima. Uomini ed armi. Roma, Enrico Voghera editore.
- Black, J. (1994):** European Warfare, 1660–1815. London, UCL Press.
- Butorac, P. (1999a):** Kotor za samovlade (1355.–1420.). Perast, Gospa od Škrpjela.
- Butorac, P. (1999b):** Opatija Sv. Jurja pred Perastom. Perast, Gospa od Škrpjela.
- Butorac, P. (1999c):** Kulturna povijest grada Perasta. Perast, Gospa od Škrpjela.
- Čoralić, L. (1998):** Fanfonja, Šimun. U: Macan, T. (ur.): Hrvatski biografski leksikon, sv. IV (E-Gm). Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 133.
- Čoralić, L. (2001):** Hrvati u procesima mletačke inkvizicije. Zagreb, Dom i svijet.
- Čoralić, L. (2006):** Kotorski plemići Nikola Paskvali i Bartul Pima – kavaljeri Svetoga Marka (1634.). Istorijski zapisi, 79, 1–4, 75–84.
- Čoralić, L. (2011):** Crmničanin Marko Đikanović – pukovnik mletačkih prekomorskih postrojbi (*Fanti oltramarini*). Istorijski zapisi, 83, 3–4, 63–86.
- Čoralić, L. (2012a):** Šibenski plemić Nikola Divnić (1654.–1734.) – pukovnik hrvatske lake konjice (Cavalleria Croati). Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 54, 125–145.
- Čoralić, L. (2012b):** Zadarski patricij Šimun Nassi – pukovnik hrvatskih konjanika u mletačkoj vojsci (početak 18. stoljeća). Povijesni zbornik – godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe, 4, 5, 7–31.
- Čoralić, L. (2014):** Zadarski patricij Lujo Detriko (1672.–1749.) – zapovjednik hrvatske konjice (*Cavalleria Croati*). Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU, 32, 99–129.
- Čoralić, L. & N. Balić Nižić (2006):** Iz hrvatske vojne povijesti – Croati a cavallo i Soldati Albanesi, njihova bratovština i gradivo o njezinu djelovanju od 1675. godine do sredine XVIII. stoljeća. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU, 24, 71–130.
- Čoralić, L. & M. Katušić (2009):** Andrija Mladinić i Mihovil Anđelo Filiberi – časnici postrojbe Croati a cavallo (iz društvene i vojne povijesti Dalmacije u XVIII. stoljeću). Povijesni prilozi, 28, 37, 247–282.

- Čoralić, L. & M. Katušić (2010a):** Od afričke obale do dalmatinske prijestolnice – mletački general Marko Antun Bubić (1735.–1802.). Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU, 28, 139–172.
- Čoralić, L. & M. Katušić (2010b):** Crnogorac Rade Maina – mletački general u Zadru (druga polovica XVIII. st.). Povijesni prilozi, 29, 39, 125–152.
- Čoralić, L. & M. Katušić (2012a):** Kotorski plemići Frano Buća, Gabrijel Vraćen i Nikola Paskvali – zapovjednici mletačkih prekomorskih vojnih postrojbi (prva polovica XVIII. stoljeća). Povijesni prilozi, 31, 42, 249–273.
- Čoralić, L. & M. Katušić (2012b):** Peraštanin Tripun Štukanović (+ 1769) – pukovnik mletačkih oltramarina. Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 50, 385–410.
- Čoralić, L. & M. Katušić (2015):** Pukovnici, bojnici, kapetani – časnici iz kaštelanske obitelji Kumbat u službi Mletačke Republike (18. stoljeće). Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 57, 145–183.
- Da Mosto, A. (1937):** L'Archivio di Stato di Venezia, 1. Roma, Biblioteca d'arte.
- Dokoza Nikpalj, S. (1998):** Fanfonja. U: Macan, T. (ur.): Hrvatski biografski leksikon, sv. IV (E-Gm). Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 133.
- Duffy, C. (2005):** The Military Experience in the Age of Reason. London, New York, Routledge & Kegan Paul.
- Franić Tomić, V. & S. P. Novak (2015):** Književnost ranog novovjekovlja u Boki kotorskoj. Hrestomatija za studente: Tekstovi, pisci, dokumenti. Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada.
- Fynn-Paul, J. (ur.) (2014):** War, Entrepreneurs, and the State in Europe and the Mediterranean, 1300–1800. Leiden, Boston, Brill.
- Ghezzi, M. P. (1992):** I Dalmati all'Università di Padova dagli atti dei gradi accademici 1601–1800. Atti e memorie della Società Dalmata di Storia Patria, 21, 1–210.
- Heyer von Rosenfeld, C. G. F. (1873):** Der Adel des Königreichs Dalmatien. Nürnberg, Verlag Von Bauer und Raspe.
- Katušić, M. (2013):** Društvena i demografska struktura Kotora u 18. stoljeću. Doktorska disertacija obranjena pri Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Kiernan, V. G. (1957):** Foreign Mercenaries and Absolute Monarchy. Past & Present, 11, 66–86.
- Kovijanić, R. & I. Stjepčević (2003):** Kulturni život staroga Kotora (XIV–XVIII vijek). Perast, Gospa od Škrpjela.
- Krasić, S. (2003):** Dominikanci u bokokotorskom zaljevu od XIII. do XIX. stoljeća. U: Obad, S. (ur.): Hrvati Boke kotorske. Posebno izdanje Zbornika Pomorskog muzeja Orebić. Orebić, Sveučilište u Zadru, Zaklada „Dr. Cvito Fisković“ Orebić, 323–361.
- Ljubić, Š. (1856):** Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia. Vienna, Zara, R. Lechner, Battara e Abelich.
- Madunić, D. (2012):** Defensiones Dalmatiae: Governance and Logistics of the Venetian Defensive System in Dalmatia during the War of Crete (1645–1669). Doktorska disertacija obranjena pri Central European University, Budimpešta.

- Markulin, N. (2014):** Vojno poduzetništvo u mletačkoj Dalmaciji i Boki za vrijeme Morejskog rata (1684.–1699.). Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 56, 91–142.
- Markulin, N. (2015):** Mletačka vojna organizacija u Dalmaciji i Boki od Morejskog rata (1684.–1699.) do Požarevačkog mira 1718. Doktorska disertacija obranjena pri Sveučilištu u Zadru.
- Martinović, J. (1964):** Prilozi proučavanju genealogije i heraldike znamenitih vlasteoskih rodova u Kotoru prve polovine XIV vijeka, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, 12, 33–70.
- Martinović, J. (2005):** Popis plemićkih porodica Kotora za godine 1834.–1842. Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, 53, 139–145.
- Mayhew, T. (2008):** Dalmatia between Ottoman and Venetian Rule: Contado di Zara 1645–1718. Roma, Viella.
- McNeill, W. (1982):** The Pursuit of Power. Technology, Armed Force, and Society since A. D. 1000. Chicago, The University of Chicago Press.
- McNeill, W. (1995):** Keeping Together in Time: Dance and Drill in Human History. Cambridge, Harvard University Press.
- Milošević, M. (2003):** Pomorski trgovci, ratnici i mecene (Studije o Boki Kotorskoj XV–XIX stoljeća). (Priredio V. Đokić). Beograd, Podgorica, Equilibrium, CID.
- N. N. (1845):** Gazzetta di Zara, no. 96, 1. XII., 257–257v; no. 97, 4. XII., 260–260v.
- Parker, G. (2003):** The Military Revolution. Military innovation and the rise of the West, 1500–1800. Cambridge, Cambridge University Press.
- Parrott, D. (2001):** Richelieu's Army. War, Government and Society in France, 1624–42. Cambridge, Cambridge University Press.
- Parrott, D. (2012):** The Business of War. Military Enterprise and Military Revolution in Early Modern Europe. Cambridge, Cambridge University Press.
- Perićić, Š. (2000):** Neki Dalmatinci – generali stranih vojski. Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 42, 195–220.
- Radonić, J. (1950):** Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka. Posebna izdanja SANU, 155, Beograd.
- Redlich, F. (1965):** The German Military Enterpriser and his Work Force. 2 sv. Wiesbaden, Franz Steiner Verlag GMBH.
- Sabalich, G. (1908):** Huomeni d'arme di Dalmazia. Rivista Dalmatica, 2, 253–301.
- Stanojević, G. (1962a):** Dalmacija u doba Morejskog rata 1684–1699. Beograd, Vojno-izdavački zavod JNA „Vojno delo“.
- Stanojević, G. (1962b):** Dalmacija u vrijeme mletačko-turskog rata 1714–1718. godine. Istorijski glasnik, 1–4, 11–49.
- Stanojević, G. (1970):** Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI–XVIII vijeka. Beograd, Izdanje Istorijskog instituta.
- Stjepčević, I. (2003):** Arhivska istraživanja Boke kotorske. Perast, Gospa od Škrpjela.
- Šunjić, M. (1962):** Stipendiarii veneti u Dalmaciji i Dalmatinci kao mletački plaćenici u XV vijeku. Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, 13, 251–286.

- Tallett, F. (1992):** War and Society in early-modern Europe, 1495–1715. London, Routledge.
- Thompson, I. A. A. (1976):** War and Government in Hapsburg Spain, 1560–1620. London, Athlone Press.
- Thomson, J. E. (1994):** Mercenaries, Pirates, and Sovereigns. State-building and Extraterritorial Violence in Early Modern Europe. Princeton, New Jersey, Princeton University Press.
- Vrandečić, J. (2013):** Borba za Jadran u ranom novom vijeku: mletačko-osmanski ratovi u venecijanskoj nuncijaturi. Split, Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest.

IZMEĐU OČEKIVANJA I STVARNOSTI – POGLED NA PETROVARADINSKU PUKOVNIJU KROZ SERIJALNE VOJNE POPISE 1765.–1768.

Pavao NUJIĆ

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti,
Cara Hadrijana 10, 31000 Osijek, Republika Hrvatska
e-mail: pnujic@foozos.hr

IZVLEČEK

V prispevku je predstavljen poskus reševanja problema popolnjenosti Petrovaradinskega polka. Po prikazu osnovnih opredelitev se poskuša določiti gibanje članstva v polku, na katerega je dodatno vplivala teritorializacija krajinske regije vzhodnega Srijema. Analizirani serijski vojaški sezname, od januarja 1765 do decembra 1768, kažejo na znatno povečanje statusa aktivnega polka, vendar brez doseženega pričakovanega cilja polne zasedenosti.

Ključne besede: Vojna krajina, Srijem, Petrovaradinski polk, vojaški popisi, 18. stoletje

TRA ASPETTATIVE E REALTÀ – UNO SGUARDO SUL REGGIMENTO DI PETROVARADIN ATTRAVERSO LE LISTE MILITARI SERIALI, 1765–1768

SINTESI

Nel saggio viene presentato il tentativo di risolvere il problema della composizione del reggimento di Petrovaradin. Dopo aver individuato le linee principali, si cerca di determinare il movimento del reggimento che in aggiunta veniva influenzato dall'occupazione della regione della Sirmia orientale. Le liste militari seriali analizzate, dal gennaio 1765 al dicembre 1768, mostrano un significativo aumento dello stato degli attivi nel reggimento, sebbene l'obiettivo previsto della piena composizione non fu raggiunto.

Parole chiave: Frontiera militare, Sirmia, reggimento di Petrovaradin, liste militari, secolo XVIII

UVODNE NAPOMENE

Gotovo dva desetljeća i jedno krvavo iskustvo bili su potrebni da se ozbiljnije pristupi dovršetku procesa formiranja Petrovaradinske krajiške pukovnije. *Dječja bolest* nemogućnosti popunjavanja propisanog aktivnog sastava pratila je ovu srijemsku pukovniju od osnutka, da bi svu svoju tegobu ispoljila uslijed iscrpljuju Sedmogodišnjeg rata. Militarizirane pješачke krajiške pukovnije od sredine 18. stoljeća morale su zadovoljavati jasno propisane standarde i biti spremne učinkovito djelovati na udaljenim europskim bojišnicama. Kako bi mogle zadovoljiti očekivanja vojnih vlasti, svakoj je pukovniji bilo potrebno osigurati dostatnu količinu obradive zemlje i shodno tome primjerenu naseljenost krajiškog pučanstva. U slučaju nedostatka tih osnovnih uvjeta krajiška pukovnija nije mogla biti do kraja ustrojena i postojala je u donekle krnjem stanju. Unatoč tome, trebalo je pričekati dolazak mirnijih vremena kako bi se pristupilo potrazi za lijekom. On je pronađen, ili se barem tako vjerovalo, u dodatnoj teritorijalizaciji krajiškog prostora kroz inkorporaciju vlastelinstva Vojka koja je provedena tijekom 1765. i 1766.

U radu se kroz perspektivu serijalnih izvora nastoji utvrditi kako je tekao i u konačnici završio, te kakve je posljedice imao proces liječenja ove *bolesne* pukovnije. Pregledom vojnih popisa od siječnja 1765. do prosinca 1768. prati se kretanje njenog aktivnog stanja na mjesečnoj bazi uz detaljniju analizu ključnih trenutaka. Središnji je naglasak postavljen na konačnoj vojnoj popunjenosti i učinkovitosti pukovnije, a koja se nalazila na procjepu između propisanog i traženog te objektivnih mogućnosti koje je moglo pružiti njezino krajiško stanovništvo. Svi analizirani serijalni vojni popisi nalaze se kao mikrofilmirana građa u Hrvatskom državnom arhivu u sklopu “Zbirke mikrofilmova gradiva iz inozemnih arhiva koje se odnosi na Hrvatsku” (HR-HDA-1450), dok su originali pohranjeni u Ratnom arhivu u Beču (AT-OeStA/KA, Pers MLST I, GIR 9).

Kako bi se mogao jasnije pratiti razvojni tijek Petrovaradinske pukovnije u analiziranom četverogodišnjem razdoblju utvrđeno je prethodno i početno stanje. S obzirom da je inkorporacija vlastelinstva Vojka započela 1765., a ratne godine Sedmogodišnjeg rata teško mogu ponuditi pouzdanu sliku održivog kapaciteta ljudskog potencijala koji je pružao vojni istočni Srijem, stoga se za referentnu točku može uzeti tek kraj 1763. i cijela 1764. Iako je razdoblje od rata do početka procesa inkorporacije kratko, ipak daje pogled na stanje koje je neposredno prethodilo vremenu proširenja ovog krajiškog prostora. Osim godina koje su prethodile analiziranom razdoblju, treba uzeti u obzir i u kakvoj je situaciji Petrovaradinska pukovnija bila tijekom svog prvog desetljeća postojanja.

POČETNI OKVIRI

Petrovaradinska pukovnija baštinila je specifičnosti u odnosu na druge dvije pukovnije Slavonske vojne krajine, a jedna od temeljnih bila je otežan proces njene teritorijalizacije na prostoru Srijema kao posljedice visoke isprepletenosti vojnih i civilnih vlasti u prvoj polovici 18. stoljeća. U konačnici su sporovi riješeni na značajnu štetu civilnog dijela. Iz sastava obnovljene Srijeme županije izdvojeno je 254 sesija uz Dunav i 637 sesija uz Savu, te su dodijeljene vojnim vlastima. Od navedenog broja sesija uz Savu čak je 269 otpadalo

na pustare, dok je jedan manji dio naselja pripao i Brodskoj pukovniji. Za ukupan krajiški prostor Srijema bilo je predviđeno 20210 forinti davanja. Županiji je preostalo svega 1305 selišta s očekivanih 28065 forinti davanja, čime je izgubila približno 40 % prihoda (Gavrilović, 1960, 62–65). Petrovaradinska pukovnija je konačno uspostavljena 1747. zajedno sa Slavonskom vojnom krajinom i druge dvije slavonske krajiške pukovnije, Brodskom i Gradiškom, a imala je sjedište u Mitrovici (Matanović, 2013, 10).

Proces razgraničenja potaknuo je i migracije stanovništva, te je novoustrojena pukovnija tijekom idućih godina bilježila značajne promjene u broju obitelji u gotovo svih svojih 53 sela. U samo dvije godine, od 1751. do 1753., broj obitelji povećao se za 257, te je iznosio 4847, dok je pukovnija ukupno raspolagala s 72578 jutara oranica (Kaser, 1997a, 232). Prilikom uspostave pukovnije, bilo je određeno kako će obični pješak dobiti 14 jutara oranica za svoju krajišku plaću, a situacija se poboljšala 1753. kada je predviđena plaća za Petrovaradinke u zemljištu povećana na 20 jutara oranica. Istovremeno su bili oslobođeni davanja časnicima i rabote, a bili su dužni brinuti se za svoju vojnu odoru i naoružanje te pridonositi središnjoj blagajni Slavonske vojne krajine kroz plaćanje desetine i regimentarine (Vaniček, 1875a, 524, 558).

Premda nam prethodni podaci pružaju okvirnu sliku pukovnije iz sredine 18. stoljeća, središnje pitanje ostaje nezina konačna učinkovitost u vojnoj službi. Novoustrojene i militarizirane krajiške pukovnije morale su zadovoljavati jasno propisane standarde i biti spremne učinkovito djelovati na udaljenim europskim bojišnicama. Prva i osnovna stavka bilo je osiguravanje traženog broja vojnika i shodno tome popunjavanje vojno-taktičkih jedinica i cjelina. Da bi se cilj ostvario bila je potrebna sinergija traženog i mogućeg, odnosno propisanog potrebnog vojnog stanja i objektivnih mogućnosti krajiškog stanovništva. Dok se prva stavka odlučivala centralno i prema trenutnim vojnim doktrinama, druga je bila lokalne naravi i podlijegala je velikim razlikama. Međutim, prilikom uspostave pukovnijskog sustava znatna su nastojanja usmjerena prema ostvarivanju ravnoteže među pukovnijama i osiguravanju dovoljno velike baze prostora i pučanstva koje bi moglo zadovoljiti tražene propise. U slučaju nemogućnosti ili prevelike pukovnijske opterećenosti tijekom ispunjavanja uvjeta pristupalo se reformama i reviziji traženog vojnog sastava.

Prilikom uspostavljanja Slavonske vojne krajine maršal Engelshofen odredio je da se svaka slavonska pukovnija treba sastojati od ukupno 5600 krajišnika, od kojih je 4200 trebalo služiti u aktivnom sektoru dok je preostalih 1400 bilo zaduženo za gospodarske djelatnosti. Aktivni vojni sektor morao je uvijek biti spreman na obrambene vojne dužnosti, dok je u slučaju rata na udaljenim bojišnicama odlazio u rotaciji od tri kolone. Osim matičnih pukovnija, stanovništvo s ovog prostora moralo je sudjelovati i u popunjavanju dviju slavonskih husarskih pukovnija za koje je ukupno planirano 4200 konjanika (Werde, 1903, 216). S obzirom da je 1751. Petrovaradinska pukovnija brojala svega 4590 obitelji, a trebala je staviti na raspolaganje 4200 aktivnih pješaka i 1400 husara, sasvim je jasan nesrazmjer traženog i mogućeg. Idućom vojnom reformom iz 1753. maršala Serbellonija smanjen je propisani vojni sastav. Svaka slavonska krajiška pukovnija tada je trebala brojati ukupno 4080 aktivnih ljudi, podijeljenih u četiri pješačka bataljuna s po četiri pješačke satnije od 240 ljudi, te dodatne dvije grenadirske satnije s po 120 ljudi. Za cijelu krajinu uspostavljena je sada samo jedna husarska pukovnija s ukupno 1200 konjanika i sjedištem u Banovcu

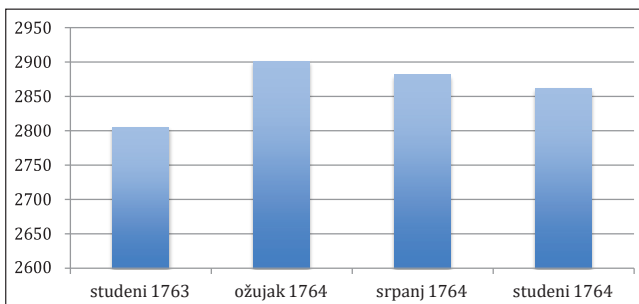
(Werde, 1903, 217; Vaniček, 1875a, 559). Dok su bataljuni bili na čisto vojno-taktičkoj razini, pješачke su satnije osim te uloge ujedno bile i upravne jedinice, te su se sastojale od svih sela jednog satnijskog područja. Broj sela jednog takvog područja ovisio je o tome koliko je bilo potrebno vojnika da se jedna satnija popuni, te koliko je bilo potrebno sela da se taj broj dostigne s vojno sposobnim stanovništvom. Na čelu satnije u zapovjednom i upravnom pogledu bio je satnik, a bio je nadležan za civilne i vojne poslove od interesa za sva sela, te je odgovarao direktno pukovniku (Kaser, 1997b, 15). Princip novačenja je postavljen tako da se iz svake kuće gdje imaju dva vojno sposobna muškarca jedan uzme za pješaka, a iz kuće gdje imaju tri takva muškarca jedan uzme za husara. Time se za gospodarstvo kuće i poljske radove u prvome slučaju trebao brinuti prekobrojni čovjek, dok su u drugome slučaju to trebala biti dva prekobrojna ili samo jedan ako je imao pomoć za rad sposobnog poluinvalida (Vaniček, 1875b, 132). Dvije grenadirske satnije nisu imale sličnu upravnu ulogu i određen prostor s kojih su se popunjavale kao pješачke, nego su u njih uključivani ljudi s prostora cijele pukovnije prema sličnom principu kao u husarske pukovnije. Stoga je svaki prostor pojedine satnije morao popuniti svoju matičnu pješачku satniju, te dati dodatne ljude za grenadirske i husarske postrojbe. Ovakav je ustroj ostao tijekom cijelog promatranog razdoblja.¹ (HDA-1450, D-1554, 1767, 8).

U brojkama koje donosi Kaser (Kaser, 1997b, 39) za Petrovaradinsku pukovnicu 1753. vrijedi sljedeći izračun učinkovitosti: 4847 obitelji s prosječnim imanjem od 15 jutara oranica imale su ukupno 5601 vojno sposobnih muškaraca, od kojih su njih 3844 dali u vojnu krajišku službu, što bi u konačnici činilo 68,6 % snubljenog vojno sposobnog stanovništva. Ključni trenutak u ovom prikazu je činjenica da unatoč izrazito velikom vojnom opterećenju Petrovaradinska pukovnica nije zadovoljavala tražene propise i standarde na razini vjerojatno većoj i od 10 % u razdoblju mira.² Ova nedaća pratila ju je i tijekom idućeg desetljeća, a posebno se osjetila kroz Sedmogodišnji rat kada su traženi dodatni naponi. U tim ratnim okolnostima postotak popunjenosti opadao je čak i na 35%, što je značilo da je pukovnica bila svedena na oko trećinu propisane snage.³ (HDA-1450, D-1738, 1760, 16).

POSILIJERATNO STANJE I POTRAGA ZA RJEŠENJEM

Tijekom 1763. rat je minuo, a prošlo je cijelo jedno desetljeće od prethodno prikazanih podataka. Stanje u srijemskoj pukovnici također se vraćalo na put mirnodopskog razvoja i potrage za konačnim rješenjem problema njene učinkovitosti, što je neposredno iskustvo rata dovelo do stanja neodgodivosti. U idućoj tablici prikazano je kretanje aktivnog stanja vojnika pukovnije bez stožera kroz podjednake intervale tijekom 1763.–1764. (Grafikon 1) (HDA-1450, D-1738, 1763, 11; 1764, 3, 7, 11).

- 1 Iako je 1764. započela nova reorganizacija ustroja krajiških pukovnica koja je trebala smanjiti propisano aktivno stanje na 3600 vojnika (Buczynski, 2005, 281), ona nije zahvatila Petrovaradinsku pukovnicu još neko vrijeme s obzirom da vojni popisi do kraja 1768. donose identične brojke propisane 1753.
- 2 Premda je broj od 3844 snubljenih odstupanje za 5,78 % od popunjenog stanja, u njemu se nalazi i nekoliko stotina husara.
- 3 Pukovnica je u rujnu 1760. brojala svega 1415 aktivnih krajišnika, što je činilo svega 34,65 % propisanog stanja popunjenosti.

Grafikon 1: Broj aktivnih vojnika Petrovaradinske pukovnije u razdoblju: studeni 1763.–studeni 1764.

Vidljivo je da je tijekom studenog 1763. u pukovniji bilo svega 2805 aktivnih vojnika, što je predstavljalo 68,75 % popunjenosti stanja pukovnije uz manjak od 1275 ljudi. Unutar godine dana došlo je do malih promjena, pa studeni 1764. bilježi povećanje od 57 vojnika i stanje popunjenosti od 70,15 %, dok je u ožujku bilo najviše aktivnih vojnika, njih 2901.⁴ Oscilacije u popunjenosti ispod 3% unutar godine dana svjedoče o stabilnosti trenutnog stanja, što je najuže povezano s mogućnostima krajiškog stanovništva ovog dijela Srijema u pogledu pružanja vojno sposobnog stanovništva. Premda metodološki nisu istovjetni,⁵ usporedbom snubljenih iz 1753. i aktivnog stanja iz 1763. vidimo značajnu razliku od čak 1039 ljudi. Iako je stvarna razlika između aktivnog stanja pukovnije ovih godina nešto manja, očituje se problem popunjenosti koji se nije mogao riješiti prirodnim prirastom i ograničenim naseljavanjem stanovništva, posebno uzevši u obzir činjenicu da se kroz jedno desetljeće on nastavio produbljivati. Izlaz je pronađen u daljnjoj teritorijalizaciji srijemskog krajiškog prostora.

Ne čudi stoga da je jedan od prvih zadataka tadašnjeg generalnog inspektora baruna Becka bilo osiguravanje funkcionalnog stanja Petrovaradinske pukovnije. Trebao je otkloniti njene temeljne probleme i podići joj učinkovitost na očekivanu razinu u pogledu vojne popunjenosti i gospodarske održivosti. S obzirom da je u istome mahu trebao podići vojnu spremu i gospodarsku aktivnost, odnosno broj aktivnih vojnika i onih prekobrojnih za službu sposobnih ljudi koji bi se trebali baviti domaćinskim i poljoprivrednim djelatnostima, jedina mogućnost bila je značajno proširenje baze pukovnije – njenog prostora i stanovništva. Odluka je pala na inkorporaciju vlastelinstva Vojke, kojeg su sačinjavala sela Vojka, Dobanovci, Ugrinovci, Kršnjevc, Deč, Šimanovci, Mihaljevci, Prhovo, Popinci, Golubinci i Perinci.⁶ Prema navodu Vaničeka (Vaniček, 1875b, 133) sela su ukupno imala 1188 vojno sposobnog stanovništva i 51144 jutara zemljišnog posjeda. Ovu dodatnu teritorijalizaciju pukovnije provela je posebna komisija u razdoblju 1765.–1766., a otkupnina je iznosila 152466 forinti. Jednostavnom su

4 Istovremeno je Brodska pukovnija brojala 4049, a Gradiška 4079 aktivnih ljudi (Matanović, 2008, 60).

5 U prvom iznosu navedeni su i snubljeni za husarsku pukovnicu, dok u drugome nisu. Međutim, husara nije moglo biti više od nekoliko stotina s prostora Petrovaradinske pukovnije.

6 Za kartografski prikaz uz opis navedenog područja i naselja više u Hrvatska na tajnim zemljovidima, 2000, sekcije 40 i 42.

računicom stoga gorući problemi pukovnije trebali biti riješeni do završetka procesa 1766., s obzirom da je do popunjenosti nedostajalo 1200 vojnika, a inkorporirana sela su imala praktički identičan broj vojnosposobnog stanovništva. Međutim, kako je proces inkorporacije vlastelinstva Vojke tekao, kada je i s kakvim posljedicama završio, te kolika je učinkovitost pukovnije možemo vidjeti i iz perspektive vojnih popisa tih mjeseci i godina.

U idućoj tablici (Tab. 1.) nalazi se pregled stanja pukovnije od siječnja 1765. do prosinca 1766., odnosno vremenskog razdoblja tijekom kojeg je započeta i dovršena inkorporacija novog teritorija (HDA-1450, D-1738, 1765, 1–12; 1766, 1, 2; HDA-1450, D-1739, 1766, 3–12):

Mjesec i godina	Broj vojnika	Nedostaje	Popunjenost
siječanj 1765	2857	1223	70,02 %
veljača 1765	2856	1224	70 %
ožujak 1765	2851	1229	69,88 %
travanj 1765	2850	1230	69,85 %
svibanj 1765	2844	1236	69,71 %
lipanj 1765	2841	1239	69,63 %
srpanj 1765	2838	1242	69,56 %
kolovoz 1765	2832	1248	69,41 %
rujan 1765	2832	1248	69,41 %
listopad 1765	2832	1248	69,41 %
studeni 1765	2825	1255	69,24 %
prosinac 1765	2825	1255	69,24 %
siječanj 1766	2811	1269	68,90 %
veljača 1766	2808	1272	68,82 %
ožujak 1766	2802	1278	68,68 %
travanj 1766	2798	1282	68,58 %
svibanj 1766	2795	1285	68,50 %
lipanj 1766	2789	1291	68,36 %
srpanj 1766	2787	1293	68,31 %
kolovoz 1766	2774	1306	67,99 %
rujan 1766	2774	1306	67,99 %
listopad 1766	2861	1219	70,12 %
studeni 1766	2840	1240	69,61 %
prosinac 1766	2824	1256	69,22 %

Tab. 1: Prikaz Petrovaradinske pukovnije kroz 1765. i 1766. u pogledu broja aktivnih vojnika, nedostatka do popunjenog stanja te apsolutnog postotka popunjenosti.

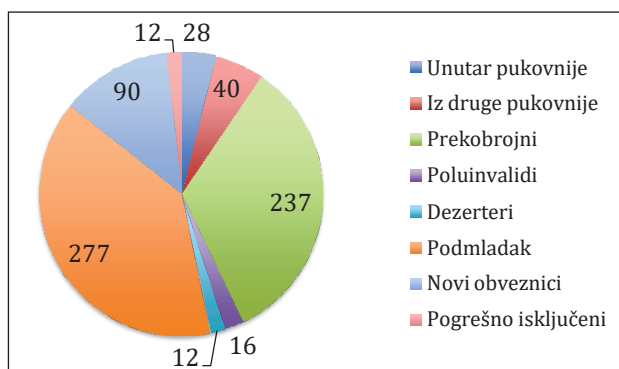
Početak godine u kojoj je pokrenut proces inkorporacije vlastelinstva Vojka Petrovaradinska pukovnja dočekala je s ukupno 2857 aktivnih vojnika u svome sastavu, što je činilo nedostatak od 1223 vojnika i stanje popunjenosti od svega 70,02 %. Na izmaku 1766. i kraju promatranog razdoblja stanje je bilo 2824 aktivnih vojnika s nedostatkom od 1256 i stanjem popunjenosti od 69,22 %. Nakon dvije godine za vrijeme kojih je proveden proces inkorporacije novog vlastelinstva u krajiški prostor istočnog Srijema stanje pukovnije ostalo je gotovo nepromijenjeno, sa smanjenjem aktivnog stanja od 33 vojnika koji su činili manje od 1% propisanog aktivnog stanja krajiške pukovnije. Međutim, promatrano u kontinuiranom međurazdoblju od siječnja 1765. do rujna 1766. postojao je gotovo neprekinuti lagani silazni trend popunjenosti pukovnije. U navedenim se mjesecima broj vojnika smanjivao u odnosu na prethodni, osim u slučajevima listopada, studenog i prosinca 1765., te rujna 1766. kada je on ostao nepromijenjen. Pukovnja je time izgubila 2,03% svog apsolutnog stanja popunjenosti što je smanjenje za 83 vojnika, s prosjekom od približno 4 vojnika mjesečno. Iako je broj smanjenja zaista malen u proporcijama jedne pješačke pukovnije, indikativno je da se u razdoblju od 21 mjesec, tijekom kojih je tekao proces inkorporacije, broj vojnika nije povećao niti jednom, što je značilo da nije bilo većeg novačenja, preseljenja ili prebačaja u pukovniji. Najveću aktivnost na tom planu bilježio je travanj 1765., kada je u pukovniju pristiglo 16, a otišlo 17 ljudi, od kojih čak 11 u obje stavke otpadaju na unutarpukovnijske premještaje između satnija. Istoga mjeseca umrlo je 5 aktivnih krajišnika, dok je unovačeno novih 5, a pojedinac zbog kojeg je i ovaj mjesec zabilježen negativan trend bio je natporučnik Martin Wukovacz, prebačen u status jubileja (HDA-1450, D-1738, 1765, 4). Tijekom razdoblja do listopada 1766. ukupno je u pukovniju pridošlo 68 osoba, dok je otišlo njih 151, što je predstavljalo prosjek od svega 3,2 pridošlih i 7,2 otišlih mjesečno. Većina pridošlih i značajan dio otišlih otpada na unutarpukovnijske premještaje, dok je bilo svega 13 unovačenih, 3 vraćena dezertera i 1 povratnik iz zatvoreništva u aktivni sastav. Od unovačenih samo je 1 obveznik, dok ih je 12 bilo dijelom časničkog kadra. U drugu ruku, među otišlima većinu čine umrli, njih 53, zatim slijedi 51 premještenih, 25 dezertera, 8 prebačenih među invalide,⁷ otpuštenih, 3 jubilirana, 2 koja su postali pravoslavni svećenici i 2 osuđena krajišnika. (HDA-1450, D-1738, 1765, 1–12; 1766, 1, 2; HDA-1450, D-1739, 1766, 3–9) Lagani silazni trend u broju aktivnih vojnika tijekom razdoblja između siječnja 1765. i rujna 1766. uzrokovan je dakle vrlo oskudnim novačenjem na jednoj strani te prirodnim odljevom vojnika kroz smrt, invalidnost, dezerterstva⁸ itd. na drugoj. Osim na području premještaja, aktivnosti nadležnih vojnih vlasti u tom pogledu bile su minimalne tijekom više od godine i pol dana.

Mali zaokret dogodio se u listopadu 1766., kada je broj aktivnih vojnika povećan za 87 u odnosu na prethodni mjesec, što je činilo minimalno veći postotak popunjenosti nego na početku 1765. Do kraja godine pukovnja je nastavila silaznim trendom bilježeći

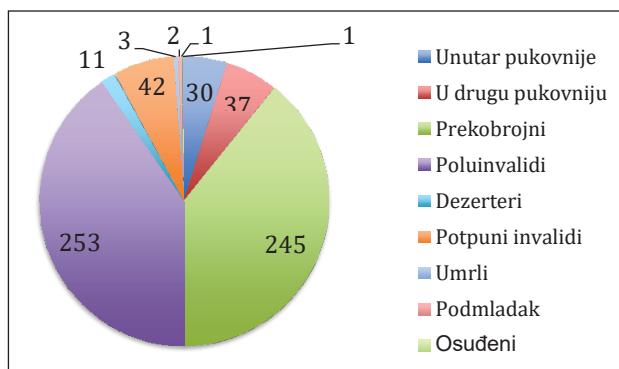
7 Uključeni su samo satnijski časnici, jer su stožerni časnici imali posebne rubrike i nisu bili dijelom osnovnog aktivnog sastava pukovnije, te su stoga izostavljeni iz ove analiza koja se temelji na propisanom sastavu od 4080 aktivnih vojnika. Više o vojnim činovima u (Buczynski, 1997).

8 Premda dezertiranje nije usko "prirodni odljev", prosjek od nešto više od 1 dezertera mjesečno relativno je nizak za prilike krajiške pukovnije druge polovice 18. stoljeća i ukupnog broja od prosječno 2800 aktivnih vojnika. Najveći broj dezertera u jednom mjesecu zabilježen je u siječnju 1766., kada je dezertiralo 5 pojedinaca iz 4 različite satnije, što ukazuje da nije bilo grupnog organiziranja bijega (HDA-1450, D-1738, 1766, 1).

smanjenje od 37 vojnika. Iako konačna situacija na kraju listopada izgleda kao “mali” zaokret, detaljniji uvid pokazuje nešto drugačiju sliku na mikroplanu pukovnijske aktivnosti. Naime, tijekom listopada 1766. je napravljena veća rekonstrukcija aktivnog stanja pukovnije koja je za rezultat imala povećanje aktivnog stanja za 87 vojnika. U kategoriji pristiglih za listopad nalazilo se čak 712 pojedinaca, dok je u rubrikama otišlih stajalo njih 625. Takva aktivnost je za približno 10 u prvome, odnosno 4 u drugome slučaju puta viša nego za cijelo prethodno razdoblje koje čini 21 mjesec. U iduća dva grafikona (Grafikon 2. i Grafikon 3.) nalazi se popis po kategorijama pristiglih i otišlih vojnika (HDA-1450, D-1739, 1766, 10):

Grafikon 2: Pridošli u aktivni sastav Petrovaradinske pukovnije tijekom listopada 1766. prema kategorijama iz kojih su unovačeni, uključeni ili premješteni.

Grafikon 3: Otišli iz aktivnog sastava Petrovaradinske pukovnije tijekom listopada 1766. prema kategorijama u kojima su odlazili, bili premješteni, prebačeni ili isključeni.

Unutar obje stavke jasno prevladavaju dvije kategorije koje ukazuju u kojem smjeru je išla rekonstrukcija aktivnog stanja pukovnije. U prvome slučaju radi se pretežno o uključivanju u aktivni sastav iz kategorija podmlatka (38,9 %) i prekobrojnih (33,3 %), dok je u drugom slučaju riječ o prebacivanju aktivnih krajišnika u kategorije poluinvalida (40,5 %) i prekobrojnih (39,2 %). S obzirom da su stanje prekobojnih krajišnika činili vojno sposobni muškarci koji su bili određeni za gospodarske djelatnosti, rotacija u kojoj je 237 prebačenih u aktivni sastav dok ih je istovremeno 245 iz aktivnog sastava postalo prekobrojno, svjedoči o nužnom održavanju određenog, vjerojatno minimalnog, broja potrebnih prekobrojnih, unatoč nedostatku od 1219 vojnika u aktivnoj službi. Svih 245 prebačenih u stanje prekobrojnih je i dalje bilo vojno sposobno, ali su iz različitih razloga zamijenjeni u službi s pojedincima koji su do tada obavljali gospodarske djelatnosti, čime je izvršeno određeno usklađivanje u odnosu na trenutno tadašnje stvarno stanje, potrebe i mogućnosti pojedinih krajiških obitelji.

Druge dvije izražene kategorije, podmladak i poluinvalidi, bile su dijametralne i počivale su na prirodnom prirastu pukovnije. Međutim, s obzirom da unutar samog promatranog razdoblja, a vjerojatno i duže, nije provedena sustavna briga o snubljenju mladih i otpuštanju starijih, one su bile okvirne i oscilirale su ovdje na razini od barem dvije godine. U mladež krajiškog stanovništva, odnosno podmladak, spadali su svi dječaci koji su bili mlađi od ili su tek nedavno napunili 16 godina. Stoga kategoriju podmlatka treba gledati kao mladiće koji su stariji od 16 godina i još nisu bili u aktivnoj službi niti su opredijeljeni za prekobrojno stanje, dok su poluinvalidi bili stariji krajišnici koji više nisu mogli primjereno obavljati vojne dužnosti. Također, u kategoriju poluinvalida su spadali i svi oni koji su oboljeli od bolesti, zadobili lakši oblik ranjavanja ili im je jednostavno značajnije opala djelatna sposobnost, a bili su relativno sposobni za pomaganje u gospodarskim i kućanskim djelatnostima krajiških obitelji. Potpuni invalidi, u drugu ruku, su bili krajišnici stariji od 60 godina i oni koji više nisu mogli sudjelovati niti u vojnim niti u gospodarskim djelatnostima, bilo uslijed starosti, ranjavanja, bolesti, ozljeda itd. (Matanović, 2013, 29; Holjevac & Moččanin, 2007, 46). S obzirom da je iz podmlatka uključeno 277 novih krajišnika, dok ih je na temelju raznih oblika invalidnosti ukupno isključeno 295, bilježi se lagani pad u ovom pogledu, premda bi isključivo gledano na osnovi životne dobi povećanje bilo barem za 235 mladih više nego što je isključeno zbog starosti. Gledano u odnosu na ukupno aktivno stanje, snubljena mladež je činila gotovo 10 % pukovnije. Zajedno s ostalim novopridošlima, odnosno svima onima koji nisu premješteni unutar pukovnije ili vraćeni nazad u službu nakon dezertiranja i slično, činili su čak 23 % ukupnog aktivnog stanja, što je predstavljalo značajno osvježanje vojske Petrovaradinske pukovnije.

Unatoč značajnoj aktivnosti unutar pukovnije tijekom listopada 1766., konačno povećanje je ipak bilo minimalno, a pad broja vojnika nastavljen je prirodnim odljevom idućih mjeseci. Jasan je zaključak kako problem pukovnije nije riješen tijekom 1765. i 1766. kada je navodno proveden proces inkorporacije tada već bivšeg vlastelinstva Vojke u krajiški prostor istočnog Srijema. Do konca 1766. stanovnici tih novih sela još uvijek nisu bili uključeni u aktivnu službu pukovnije.

DOVRŠETAK PROCESA FORMIRANJA PUKOVNIJE

Prvi mjesec 1767. donio je samo jednu promjenu u sastavu pukovnije. Radilo se o postavljanju novoga furira Johanna Riegla, koji je svoju dužnost započeo već 1. siječnja

u sastavu stožerne satnije Bojnika. (HDA-1450, D-1740, 1767, 1) S obzirom da nije bilo umrlih, dezertera ili drugih koji su napustili pukovnicu na bilo koji način, ovaj je čin, premda marginalan, označio da je Petrovaradinska pukovnija zabilježila svoje drugo povećanje aktivnog stanja u razdoblju dužem od dvije godine, dok je istovremeno mogla upisati dva porasta tijekom 1767. Kada se dogodio drugi porast iste godine te kako se kretalo aktivno stanje pukovnije u predstojećem dvogodišnjem razdoblju može se vidjeti u idućoj tablici (Tablica 2.) (HDA-1450, D-1740, 1767, 1– 12; 1768, 1–12):

Mjesec i godina	Broj vojnika	Nedostaje	Popunjenost
siječanj 1767	2825	1255	69,24 %
veljača 1767	2813	1267	68,95 %
ožujak 1767	2809	1271	68,85 %
travanj 1767	2799	1281	68,60 %
svibanj 1767	2782	1298	68,19 %
lipanj 1767	2777	1303	68,06 %
srpanj 1767	2774	1306	67,99 %
kolovoz 1767	2767	1313	67,82 %
rujan 1767	3159	921	77,43 %
listopad 1767	3159	921	77,42 %
studen 1767	3159	921	77,42 %
prosinac 1767	3154	926	77,30 %
siječanj 1768	3153	927	77,28 %
veljača 1768	3147	933	77,13 %
ožujak 1768	3133	947	76,79 %
travanj 1768	3129	951	76,69 %
svibanj 1768	3870	210	94,85 %
lipanj 1768	3864	216	94,71 %
srpanj 1768	3863	217	94,68 %
kolovoz 1768	3853	227	94,44 %
rujan 1768	3846	234	94,26 %
listopad 1768	3846	234	94,26 %
studen 1768	3806	274	93,28 %
prosinac 1768	3792	288	92,94 %

Tab. 2: Prikaz Petrovaradinske pukovnije kroz 1767. i 1768. u pogledu broja aktivnih vojnika, nedostatka do popunjenog stanja te postotka popunjenosti bez prekobrojnih.

Već na prvi pogled uočavaju se dva ključna trenutka: rujan 1767. i svibanj 1768. Značajno povećanje aktivnog stanja, u prvome slučaju od 392 ljudi, dok je u drugome riječ o čak njih 741, dovelo je do stabilizacije postotka popunjenosti pukovnije iznad 90 %. Tako se u rujnu 1767. stanje popunjenosti povećalo za 9,6 %, te je tekuća godina završena s ukupno 3154 aktivnih vojnika i nedostatkom od njih 926, što je činilo 77,3 % popunjenosti. Svibanj 1768. donio je najveće povećanje od 18,16 % stanja popunjenosti, što je u konačnici predstavljalo najviši stupanj od 94,85 % popunjenosti promatranog razdoblja. Osim navedena dva mjeseca u kojima je pukovnija zabilježila značajan rast, uz specifičan siječanj 1767., svi preostali bilježili su lagano smanjenje broja aktivnih vojnika ili stagnaciju. U prvom međurazdoblju, od siječnja do kolovoza 1767., pukovnija je zabilježila ukupno 29 pridošlih i 86 otišlih sa smanjenjem od 58 pripadnika aktivnog stanja, što bi činilo prosjek od 3,6 pridošlih, 10,75 otišlih i smanjenje od 7,25 mjesečno. (HDA-1450, D-1740, 1767, 1–8) Drugo međurazdoblje od sedam jesenskih i zimskih mjeseci bilježi 57 pridošlih i 87 otišlih sa smanjenjem od 30 pripadnika aktivnog stanja, što je činilo prosjek od 8,14 pridošlih, 12,42 otišlih i smanjenje od 4,28 na mjesečnoj bazi (HDA-1450, D-1740, 1767, 10–12; 1768, 1–4). Treće međurazdoblje od lipnja do prosinca 1768. ukupno donosi 508 pridošlih i 586 otišlih, koji čine smanjenje od 78 aktivnih vojnika. (HDA 1450, D-1740, 1768, 6–12) Povećano smanjenje na mjesečnoj bazi koje je iznosilo 11,14 vojnika, te značajno povećan prosjeka pridošlih (76) i otišlih (84) rezultat je dodatne rekonstrukcije stanja pukovnije u studenom 1768., a koja nije vidljiva na prethodnoj tablici s obzirom da je rezultirala ukupnim smanjenjem od 40 ljudi (HDA 1450, D-1740, 1768, 11).

Zimom i proljećem 1767. tekao je lagani negativni trend koji nije zaobišao niti najviše zapovjedne strukture pukovnije. Naime, 12. veljače pukovnik Johann Andreas von Mathesen promaknut je u čin generala-bojnika, te je u užjeka napustio pukovniju radi nove pozicije u Glavnome zapovjedništvu u Osijeku. Tijekom travnja i svibnja nije bilo pukovnika u stožernoj Mitrovici (HDA-1450, D-1740, 1767, 1–5). Situacija za Petrovaradinsku pukovniju značajno se promijenila tijekom lipnja, kada je osim dolaska novog zapovjednika u osobi Alexandera von Raskovicha prvi put uvedena posebna stavka za krajišnike s prostora bivšeg vlastelinstva Vojka. Od lipnja 1767. u vojnim popisima možemo, osim novog imena pukovnika, pratiti i tu novu stavku koja se nalazila kao dodatak ispod standardnog dijela, a glasila je: “Die Ehemalighe Zur Herrschafft Voika gehörig gewesene Nummehro dem Militair Staat einverleibte Eylff Orthschafften seynd unter dessen eingetheilet”. Sela bivšeg vlastelinstva Vojke bila su, zajedno s pripadajućim krajišnicima, raspodijeljena u nadležnost 4 satnije (Tablica 3.) (HDA-1450, D-1740, 1767, 6).

Unatoč tome što je postao pukovnikom, Alexander von Raskovich nije se mogao dičiti i povećanjem prihoda. Naime, do daljnjeg je zadržan na potpukovničkoj plaći. Simbolična je to slika bila i za pukovniju, jer je poput svog zapovjednika zadržala dotadašnje aktivno stanje unatoč uključivanju 11 novih sela s 841 snubljenih krajišnika. Navedena satnijska nadležnost bila je odvojena stavka s obzirom da su sve dotične satnije imale svoj prijašnji aktivni sastav s kojim su obavljale krajiške dužnosti, dok

je ukupno ljudstvo iz novih sela popisano pod stavkom prekobrojnih⁹ i nije imalo konkretnih zaduženja. U isto je vrijeme tako Petrovaradinskoj pukovniji nedostajalo 1303 ljudi, dok ih je 841 bilo viškom. Vojčani, krajišnici s prostora bivšeg vlastelinstva Vojke, su svi bili upisani kao obični pješaci i dočekali su rujan i značajnu rekonstrukciju pukovnije u identičnom stanju, niti jedan nije otišao niti pridošao, umro, dezertirao ili bio naknadno uključen (HDA-1450, D-1740, 1767, 6–9).

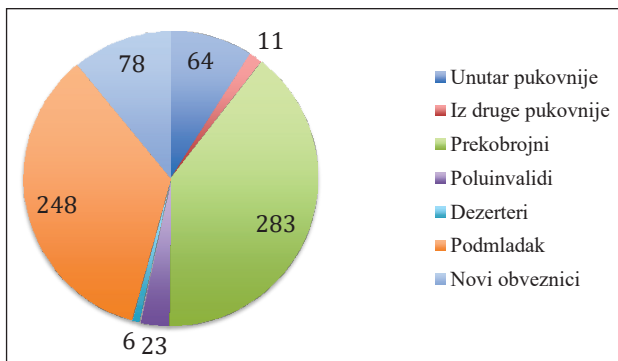
Tjelesna satnija	Deč	63
	Mihaljevci	43
	Šimanovci	66
Satnija Wittkovicha	Golubinci	76
	Vojka	125
	Kršnjevc	61
Satnija Francolukya	Popinci	58
	Prhovo	46
	Perinci	52
Satnija Cumanovicha	Ugrinovci	128
	Dobanovci	123

Tab. 3: Sela bivšeg vlastelinstva Vojke s brojem snubljenih krajišnika i nadležnim satnijama u lipnju 1767.

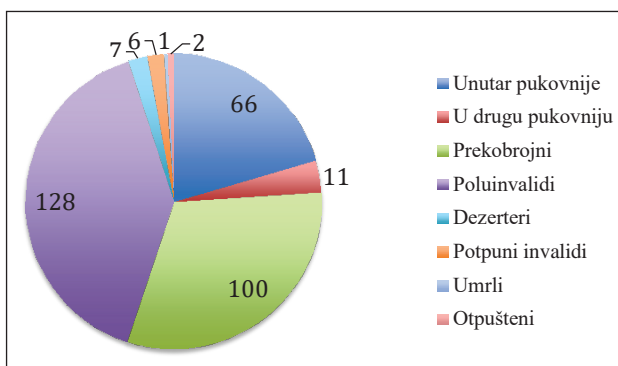
Rujan 1767. donosi prvo značajnije povećanje aktivnog stanja Petrovaradinske pukovnije, čime ona dostiže najviše stanje popunjenosti koje je imala tijekom proteklog desetljeća. Bio je to rezultat druge velike rekonstrukcije pukovnije od početka 1765., a koja se odvila 11 mjeseci nakon prve iz listopada 1766. Međutim, u odnosu na prethodnu imala je značajniji ishod koji se ogledao u porastu aktivnog stanja od 392 vojnika, što je za 305 više nego u prvom slučaju. Povećanje od gotovo 10 % popunjenosti pukovnije imalo je velikog utjecaja na njenu učinkovitost, ali je još uvijek bilo daleko od potpunog zadovoljavanja propisanih standarda. U iduća dva grafikona

9 Stavku u kojoj su se nalazili Vojčani, a koja glasi “Über den Effectiven Stand befinden sich”, treba razlikovati od statusa krajišnika kao “Supernumerary”. Za potrebe ovog rada obje se stavke prevode kao “prekobrojni”, ali se u prvome slučaju radi o snubljenim i popisanim krajišnicima koji su svojevrzni “višak” u aktivnom sastavu pukovnije, dok je u drugome slučaju riječ o krajišnicima koji nisu snubljeni, nego su ostavljeni kod kuće za brigu o kućanstvu, obitelji i gospodarstvu.

(Grafikon 4. i Grafikon 5.) nalazi se popis pristiglih i otišlih po kategorijama (HDA-1450, D-1740, 1767, 9):

Grafikon 4: Pridošli u aktivni sastav Petrovaradinske pukovnije tijekom rujna 1767. prema kategorijama iz kojih su unovačeni, uključeni ili premješteni.

Grafikon 5: Otišli iz aktivnog sastava Petrovaradinske pukovnije tijekom rujna 1767. prema kategorijama u kojima su odlazili, bili premješteni, prebačeni ili isključeni.

U kategoriji pristiglih ukupno stoji 713 pojedinaca, dok su među otišlima njih 321, što čini pozitivnu razliku od 392 krajišnika na kraju mjeseca. Prva stavka u ukupnom broju bilježi gotovo identičan broj kao i u listopadu prethodne godine, dok je omjer među kategorijama nešto drugačiji. U ovome slučaju najveći broj uključenih je iz kategorije prekobrojnih (39,7 %), a zatim podmlatka (34,8 %), dok je u prethodnome slučaju bilo obratno u relativno sličnim postotcima. Novouključenih prekobrojnih i

mladih 1766. bilo je 514, te su činili 72,19 % svih pridošlih, dok su 1767. brojali 531, odnosno 74,5 % iste kategorije. Zajedno s ostalim novopridošlima činili su 19,27 % aktivnog stanja, što je smanjenje osvježanja pukovnije u odnosu na prošlogodišnjih 23 %. Premda su u apsolutnom broju oba slučaja podjednaka, smanjenje postotka rezultat je povećanja aktivnog stanja pukovnije. U drugu ruku, u 1767. značajno je manji broj krajišnika napustio aktivni sastav pukovnije nego je to bio slučaj prethodne godine za vrijeme velike godišnje rekonstrukcije. Smanjenje od gotovo 50 % otišlih, odnosno s 625 na 321, bilo je presudno za prvo značajno povećanje aktivnog sastava pukovnije. Sve stavke, osim premještenih u pukovniju koji nisu bili realni odljev te dezertera, zabilježile su značajno smanjenje, a ono se najviše odrazilo na prekobrojne i invalide. S obzirom da je svega 100 aktivnih prebačeno u status prekobrojnih, dok je istovremeno 283 prekobrojnih aktivirano, došlo je do značajnog smanjenja dijela pučanstva koji se do tada bavio gospodarskim aktivnostima. Velika je to promjena u odnosu na prethodni slučaj, kada je više krajišnika prebačeno u status prekobrojnih, nego li ih je iz njega aktivirano. Ona je predstavljala porast temeljne učinkovitost pukovnije tijekom prethodnih 11 mjeseci, jer se krajiško pučanstvo istočnog Srijema moglo odreći dodatnih 183 vojno i radno sposobnih muškaraca u korist aktivne krajiške službe, a da pri tome ne ugrozi svoju osnovnu egzistenciju. Dodatni argument u ovome smjeru je i broj od 128 novih poluinvalida, što je dvostruko manje nego je to bio slučaj prethodne godine, čime je smanjen i broj pomoćne radne snage s obzirom da su oni djelomično sudjelovali u gospodarskim djelatnostima. Međutim, kakva je uloga bila novoinkorporiranog prostora i njegova pučanstva u ovoj rekonstrukciji najbolje svjedoči činjenica da je svih 841 Vojčana, ostalo u potpunosti nepromijenjenog statusa te su i dalje bili navedeni u rubrici prekobrojnih. Postrojbe iz tih sela nisu zabilježile niti jednog pridošlog niti otišlog, kao niti pojedino zaduženje, čime ih je rotacija i preslagivanje pukovnije u rujnu 1767. u potpunosti zaobišlo. Stoga je očito kako je Petrovaradinska pukovnja tijekom prethodnog razdoblja podigla svoju razinu učinkovitosti osnovnog prostora i pučanstva za više od 10 % bez neposrednog utjecaja procesa inkorporacije vlastelinstva Vojka.¹⁰

Listopad i studeni 1767. protekli su u stagnaciji stanja pukovnije bez zabilježenih aktivnosti. Prosinac, međutim, donosi nekoliko važnih novosti. Prvenstveno se radi o relativnoj aktivaciji Vojčana koji su dobili svoja prva zaduženja. Iako su se i dalje popisivali kao prekobrojni i unutar odvojene stavke, 7 ih je dobilo krajiška zaduženja na dunavskom potezu između Zemuna i Banovca, dok ih je 64 određeno za čardačke dužnosti. S obzirom da je u istome mjesecu došlo i do smanjenja u njihovu broju s 841 na 783, predstavljalo bi to postotak zaduženosti od 9 % što je i dalje bilo razmjerno značajno manje od 17,4 % kolika je bila zaduženost osnovnog stanja pukovnije. Međutim, bio je to vrijedan pomak u cijelom procesu. Iduća važna stavka bilo je popunjavanje 2. grenadirske satnije kroz uključivanje 21 novog grenadira iz korpusa Vojčana. Osim

10 Barem u pogledu direktno snubljenih i aktivnih krajišnika, ali je moguće da je ostvaren značajniji neposredni utjecaj na drugim razinama, poput gospodarstva, raseljavanja itd. Za njihovo utvrđivanje bilo bi potrebno provesti dodatne analize koje nisu predmetom ovoga rada.

Sl. 1: Petrovaradinska pukovnja na jozefinskom zemljovidu u drugoj polovici 18. stoljeća (Hrvatska na tajnim zemljovidima, 2000).

među grenadiere, istovremeno ih je i 26 prebačeno u Slavonsku husarsku pukovnju. S obzirom da su svi bili isključivo obični pješaci, ovaj potez svjedoči o tome kako su vojne vlasti prvo pristupile pomnom odabiru potencijalnih ljudi za popunjavanje ovih elitnijih postrojbi. Ostatak smanjenja otpada na 9 prebačenih u prekobrojno stanje i 2 umrla, što je ostavilo 783 prekobrojnih običnih pješaka u popisu Vojčana. Takvo se stanje nije mijenjalo tijekom iduća 4 mjeseca sve do posljednje i najveće rekonstrukcije analiziranog razdoblja (HDA-1450, D-1740, 1767, 12).

Svibanj 1768. je donio daleko najveću frekvenciju kretanja unutar pukovnije kao i povećanja aktivnog stanja i popunjenosti. Međutim, u većini je pogleda situacija bila drugačija nego u rujnu 1767. i listopadu 1766. Premda je u pukovniju pridošlo čak 1568, a otišli 827 ljudi, što je dvostruko više na obje strane nego prethodnog puta, gotovo da i ne postoji disperzija među njihovim kategorijama. Od svih pridošlih samo je 1 snubljeni i 1 vraćeni dezertet, a svi preostali, dakle njih 1566, bili su premješteni unutar pukovnije. Situacija je minimalno drugačija na primjeru otišlih, gdje su 2 vojnika prebačena u drugu pukovniju, 2 u prekobrojne, 1 u poluinvalide, 9 u potpune invalide, dok ih je 17 dezertiralo i 13 umrlo. Preostalih 783 prebačeno je unutar pukovnije, što je bio slučaj i s Vojčanima. Naime, svih 783 krajišnika iz novih sela bilo je prebačeno iz prekobrojnih u osnovni aktivni sastav pukovnije, čime je završeno razdoblje njihove izdvojenosti. Masovna premještanja krajišnika unutar pukovnije i konačna inkorporacija novih, prouzročili su temeljnu rekonstrukciju satnijskog sustava. S obzirom na to da su satnije bile i vojno-taktičke i upravne jedinice, koje su obuhvaćale određeni broj sela koji je trebao omogućiti davanje potrebnog broja aktivnih krajišnika te da ih je bio propisan određen broj u svakoj pukovniji, nije se mogao jednoznačno uklopiti novi prostor uspostavom novih ili proširenjem susjednih satnija. Problem je riješen proširenjem većine dotadašnjih satnijskih područja i njihovim preustrojem, te raspuštanjem dvije postojeće satnije i uspostavom dvije nove sa sjedištem u novim selima Golubincu i Šimanovcu. Od ukupno 16 satnija pukovnije, ne računajući grenadirske koje nisu bila satnijska područja, samo ih je 6 zadržalo zapovjednika, ime i glavno satnijsko mjesto. Primjerice, u travnju su glavna satnijska mjesta stožernih satnija bila Boljevci, Mitrovica, Banovci i Drenovci, dok su u svibnju ona postala Beška, Drenovci, Šimanovci i Laćarak. Satnijsko područje Drenovaca, iako je ostalo u sklopu stožernih satnija, sada je činilo Pukovnikovu satniju umjesto Bojnikovu. Satnija Pukovnika iz travnja postala je satnija Schudovicha, a zadržala je satnijsko područje Mitrovice. Većina je satnija, osim ponovno grenadirskih i u ovome slučaju Pukovnikove (bivše Bojnikove) i Bojnikove (bivše Schudovicheve), prošla kroz izrazito visoku izmjenu svoga aktivnog stanja. Unutarpukovnijski premještaji ovog tipa bili su uglavnom na vojno-taktičkoj razini bez stvarnog preseljenja ljudi s jednog područja na drugi, a pojedinci su prebacivani iz jedne satnije u drugu ovisno o tome koja je nova nadležna satnija obuhvatila njihove kuće. Rezultat je bio povećanje stanja popunjenosti na čak 94,85 % s ukupno 3870 aktivnih krajišnika, što je bila najveća razina za Petrovaradinsku pukovniju od njena nastanka, na temelju uključivanja krajišnika s novoinkorporiranih područja koji su podigli učinkovitost pukovnije za 25 %.

KONAČNI OSVRT

Petrovaradinska pukovnija je nastala na prostoru istočnog Srijema nakon složenog procesa teritorijalizacije i razgraničenja s civilnom Srijemskom županijom. Premda je bila bogata zemljom i imala podjednak broj obitelji, nije mogla staviti u aktivnu službu jednak broj krajišnika kao Brodska i Gradiška pukovnija. Te slavonske pu-

kovnije imale su gotovo kompletno popunjen sastav nakon reorganizacije pukovnija na vojno-taktičkoj razini 1753., što nije bio slučaj i u njihovoj sestrinskoj srijemskoj pukovniji gdje se i dalje osjećao nedostatak veći od 10 %. Ova početna odrednica je ukazala na činjenicu da je Petrovaradinska pukovnija od svog osnivanja patila od manjka učinkovitosti i nemogućnosti stavljanja u aktivni sastav traženog broja vojnika, što je bilo važno pitanje s obzirom na militarizaciju i standardizaciju krajiškog prostora od polovice 18. stoljeća.

Druga promatrana točka pokazala je značajno smanjenje aktivnog stanja pukovnije tijekom jednog desetljeća obilježenog ratom. Razina popunjenosti koja je samo ponekad dosežala 70 % bila je već gorući problem, stoga se 1765. pristupilo daljnjoj teritorijalizaciji krajiškog prostora istočnog Srijema. Vaniček je ukratko opisao proces inkorporacije vlastelinstva Vojka u Petrovaradinsku pukovniju koji se odvio u razdoblju 1765.–1766., te je naveo da taj prostor raspolaže s ukupno 1188 vojnosposobnog stanovništva. Ovaj je podatak prenio Kaser uz opasku da je 1763. nedostajalo 1156 ljudi kako bi se popunila pukovnija i zaključak kako je upravo vlastelinstvo Vojka donijelo toliko ljudi koliko je bilo potrebno za konačno popunjenje pukovnije (Kaser, 1997b, 32). Međutim, stvarni proces nije tekao niti završio jednostavno.

Prvo analizirano dvogodišnje razdoblje, tijekom kojeg je dovršena nova prostorna akvizicija pukovnije, pokazalo je ukupno smanjenje aktivne učinkovitosti uzrokovano prirodnim odljevom s jedne strane, te oskudnim novačenjem s druge. Premda je djelatni sastav pukovnije značajno osvježen u listopadu 1766., ukupno povećanje nije bilo veliko i u konačnici je samo vraćeno na razinu iz studenog 1764. Posljedica je to potpunog izostanka novog stanovništva iz aktivne službe i potrebe za održavanjem neophodnog pučanstva u statusu prekobrojnih radi obavljanja gospodarskih djelatnosti. Iz navedenog se jasno vidi kako, iz perspektive pukovnijske vojne učinkovitosti, proces inkorporacije nije bio niti započet tijekom 1766.

Pukovnija je posljedice inkorporacije u tom pogledu osjetila tek u razdoblju 1767.–1768., kada je započet i dovršen postupak uključivanja novog krajiškog stanovništva u aktivni sastav. On je trajao 11 mjeseci, odnosno od lipnja 1767. do svibnja 1768., i donio je ukupno 21 novih grenadira i 783 običnih pješaka za Petrovaradinsku pukovniju, te dodatnih 26 husara za Slavonsku husarsku pukovniju. Iako je inkorporacija vlastelinstva Vojka Petrovaradinskoj pukovniji donijela svega 804 nova djelatna krajišnika, što je bilo za gotovo 400 manje od paušalnog izračuna, te ako uzmemo u obzir Vaničekove podatke od 1188 vojnosposobnih za 1765. još uvijek barem okvirno valjane i za 1768., dobijemo podatak postotka snubljenosti tog prostora od visokih 70 %. Nerealno je bilo očekivati stvarno povećanje aktivnog stanja u identičnom ili približnom iznosu kao što je bilo vojnosposobnog stanovništva. Međutim, s obzirom da je u međuvremenu tijekom ovog postupka narastao potencijal i njime popunjenost osnovnog dijela pukovnije, čiji je aktivni sastav u rujnu 1767. brojao 3159 ljudi, nedostatak do potpune popunjenosti smanjen je na 921. Unatoč tom smanjenju, 21 uključenih u prosincu 1767. i 783 u svibnju 1768. krajišnika Vojčana nije bilo dovoljno za postizanje stanja potpune popunjenosti. Završetkom cjelokupnog procesa Petrovaradinska pukovnija brojala je 3870 aktivnih vojnika, što je činilo nedostatak od

210 i popunjenost od 94,85 %. Navedeno stanje nastavilo je s laganim padom do kraja promatrane 1768. i do posljednjeg broja od 3792 aktivnih.

Gledano iz perspektive same pukovnije bila je to najviša razina učinkovitosti koju je zabilježila od svog osnutka, a koju je većim dijelom mogla zahvaliti novostečenom prostoru i njegovu pučanstvu. Krajnji rezultat ipak nije bio u potpunosti zadovoljavajući jer nije doveo do očekivanog i željenog stanja potpune popunjenosti. Štoviše, unatoč velikim naporima i visokom postotku snubljenosti pukovniji je nedostajalo ljudstva u prosjeku za cijelu jednu pješačku satniju. Međutim, što je jedna satnija u usporedbi s cijelim bataljunom koji je nedostajao proteklih godina?

BETWEEN EXPECTATIONS AND REALITY – A LOOK AT PETROVARADIN REGIMENT THROUGH SERIAL MILITARY LISTS, 1765–1768

Pavao NUJIĆ

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti,
Cara Hadrijana 10, 31000 Osijek, Croatia
e-mail: pnujic@foozos.hr

SUMMARY

By reorganizing the Military Frontier system in the mid-18th century, frontier infantry regiments were set up, with a clearly prescribed system and standards. Each regiment had to have a certain amount of soldiers at their disposal, who were supposed to be ready for warfare even on the distant battlefields in Europe. Since its inception, the Petrovaradin regiment could not put the required number of men into active military status. Military authorities, therefore, shortly after the Seven Year War, tried to solve this problem by further spreading the regiment area by incorporating the estate Vojka into it. Serial military lists made on a monthly basis from that time afford the possibility of reconstructing the process through the perspective of motion of active military presence and the percentage of occupancy, as well as determining its final effect. To that end, a period from January 1765 to December 1768 was analyzed. During this time, the process of incorporation began and ended. With an additional analysis of key moments, the results show movement in the occupancy of the regiment, as well as the active military presence and the lack of soldiers through a four year period. The final outcome, a significant increase in the number of active soldiers in the Petrovaradin regiment, was caused in a smaller part by an increase in the potential of the basic regiment area and in a greater part by including the soldiers from the newly acquired area. However, the expected complete fulfillment of the prescribed occupancy still was not achieved. This means that the problem was only partially solved.

Keywords: Military Frontier, Syrmia, Petrovaradin regiment, military lists, 18th century

IZVORI I LITERATURA

- HDA-1450** – Hrvatski državni arhiv (HDA), fond Zbirka mikrofilmova gradiva iz inozemnih arhiva koje se odnosi na Hrvatsku, Mikrofilmovi dobiveni iz Austrije, serije svitaka Grenz Infanterie Regiment 9 (GIR 9) D-1554, D-1738, D-1739, D-1740.
- Hrvatska na tajnim zemljovidima (2000):** Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća, Petrovaradinska pukovnija. Zagreb, Hrvatski institut za povijest.
- Buczynski, A. (1997):** Gradovi Vojne krajine I. Zagreb, Hrvatski institut za povijest.
- Buczynski, A. (2005):** Vojna krajina u 18. stoljeću. Širenje krajiškog sustava na oslobođena hrvatska područja. U: Valentić, M. & L. Čoralić (ur.): Povijest Hrvata – Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata. Zagreb, Školstva knjiga, 274–286.
- Gavrilović, S. (1960):** Обнова славонских жупанија и њихово разграничавање са Војном границом (1745–1749). Зборник Матице Српске за друштвене науке [Obnova slavonskih županija i njihovo razgraničavanje sa Bojnom granicom (1745–1749). Zbornik Matice Srpske za društvene nauke], 25, Novi Sad, 49–92.
- Holjevac, Ž. & N. Moačanin (2007):** Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva u ranome novom vijeku. Zagreb, Leykam international.
- Kaser, K. (1997a):** Slobodan seljak i vojnik I. Zagreb, Naprijed.
- Kaser, K. (1997b):** Slobodan seljak i vojnik II. Zagreb, Naprijed.
- Matanović, D. (2008):** Grad na granici. Slavonski Brod, Hrvatski institut za povijest – Podružnic za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- Matanović, D. (2013):** Između reformi i tradicije. Slavonski Brod, Posavska Hrvatska.
- Vaniček, F. (1875a):** Spezialgeschichte der Militärgrenze I. Wien, Kaiserlich- Königlich- chen Hof- und Staatdruckerei.
- Vaniček, F. (1875b):** Spezialgeschichte der Militärgrenze II. Wien, Kaiserlich- Königlich- chen Hof- und Staatdruckerei.
- Werde, A. (1903):** Geschichte der k.u.k. Wehrmacht V. Wien, L. W. Seidel & Sohn.

BARON FRANZ VON DER TRENCK AND HIS PANDOURS IN BRITISH NEWSPAPER ARTICLES

Juraj BALIĆ

Hrvatski institut za povijest, Opatička 10, 10000 Zagreb, Croatia
e-mail: jura.balic@gmail.com

ABSTRACT

The aim of this paper is to analyze the manner in which British newspapers portrayed Baron Franz von der Trenck, a German-speaking nobleman who owned estates in the Croatian region Slavonia, and his Pandours, irregular soldiers whom Trenck recruited in order to join the fight for the Habsburg cause in the War of the Austrian Succession (1740–1748). The images of these combatants will be compared with other primary sources, such as Baron Trenck's Memoirs and other secondary literature. As these combatants were mostly remembered for their extensive use of violent force during the mentioned war, the attempt will be to offer a possible explanation for such behavior by placing them within the context of eighteenth-century warfare.

Keywords: Baron Trenck, Pandours, War of the Austrian Succession, British newspapers, early modern warfare

IL BARONE FRANZ VON DER TRENCK E I SUOI PANDURI NEGLI ARTICOLI DEI GIORNALI BRITANNICI

SINTESI

L'intento del saggio è proporre un'analisi del modo con il quale i giornali britannici rappresentavano il barone Franz von der Trenck, nobile di origine prussiana che possedeva alcune terre croate nella regione della Slavonia, e i suoi panduri, soldati dell'esercito irregolare, che venivano reclutati da Trenck per combattere la causa asburgica nella Guerra di Successione Austriaca (1740–1748). Le immagini di quei combattenti verranno messe a confronto con altre fonti primarie, come per esempio le Memorie del Barone Trenck e la letteratura secondaria. Siccome la memoria dei panduri era legata soprattutto all'uso estensivo della violenza durante la menzionata guerra, il saggio tenterà di offrire una possibile spiegazione del loro comportamento, collocandolo nel contesto delle guerre del Settecento.

Parole chiave: Barone Trenck, panduri, Guerra di Successione Austriaca, giornali britannici, prime guerre moderne

BARON FRANZ VON DER TRENCK IN SOURCES,
LITERATURE AND POPULAR CULTURE¹

For a long time the main source for exploring the life and deeds of the belligerent nobleman Baron Franz Seraphin von der Trenck (1711–1749), as well as the actions of his irregular military corps called the Pandours, was his biography which was first published in the spring of 1745 in Frankfurt and Leipzig.² The editor of this literal work stated that he composed it according to Trenck's own notes, which he mysteriously came by. Two years after that, the second, supplemented version of the work was published in Frankfurt and Leipzig, as well as the first English edition in London. In contrast to the first German edition, the editor of the English version emphasized the fact that it was an autobiography.³

In 1748 a third edition of Trenck's (auto)biography followed, which included the description of the court proceedings against him. Trenck's fame would reach its peak after 1787, when his biography was attached as an appendix to the memoirs of his equally adventurous Prussian cousin Friedrich Freiherr von der Trenck (1726–1794).⁴ Yet, it is important to bear in mind that with the growing number of editions describing Trenck's life and adventures, such as the Italian and French novels, the former published in 1754 and the latter in 1788, the image of the commander of the Pandours changed significantly, distancing itself from reality and developing a more fictitious character (Buczynski, 2015, 24–25, 74–75, 77–78, 94).

Croatian historians who analyzed the exploits of Baron Trenck and his Pandours, such as Ferdo Šišić, Stjepan Schmidt and Luka Ilić Oriovčanin, relied mostly on Trenck's biography. In their works Trenck is portrayed as a somewhat heroic figure, who may have displayed examples of a violent nature, but who nonetheless proved himself a valuable asset on the military field.

The images of Baron Trenck, either positive or negative, are still being developed in modern times. For instance, the memory of Trenck as a merciless and bloodthirsty feudal despot, along with his Pandours as his evil henchmen is being maintained through the festival *Trenck der Pandur vor Waldmünchen* which is being performed annually from 1950 onwards in the Bavarian small town Waldmünchen in the county of Cham (Pederin, 2001, 45–47). Aside from that negative personification of Baron Trenck, a more positive one can be found in the historical novel by Marko Tominac *Lika, Beč, Trenk*

1 This paper was co-financed by the Croatian Science Foundation with the project number 3675.

2 The full title of the piece: *Merkwürdiges Leben und Thaten des Welt-berühmten Herrn Francisci Freyherrn von der Trenck – Ihro Königlichen Majestät in Ungarn und Böhmen etc. etc. würcklicher Cammer-Herr; wie auch Obrister über ein Corpo Banduren und Slavonischer Husaren etc.*

3 Alexander Buczynski and Ivan Pederin claim that Baron Trenck was not the author of the *Memoirs*, but that they were composed by someone close to him, possibly a servant or his lawyer. Compare: Buczynski, 2015, 97; Pederin, 1977, 175–180.

4 The full title: *Des Freyherrn Friedrichs von der Trenck merkwürdige Lebensgeschichte. Von ihm selbst als ein Lehrbuch für Menschen geschrieben, die wirklich unglücklich sind, oder noch gute Vorbilder für alle Fälle zur Nachfolge bedürfen.*

ili bilo jednom 1746, published in 2012 which portrays Trenck as a heroic figure and a martyr (Tominac, 2012) and through the historical military squad *Trenkovi panduri*, which functions from 1997 and whose main goal is to celebrate the military exploits of Trenck's Pandours.

The aim of this paper is to review a different type of historical source which also reflects the military actions of Baron Trenck and his Pandours, namely, the contemporary British newspapers. The paper will compare the reports of Baron Trenck and his Pandours which can be found in the mentioned newspapers with the accounts from the English version of Trenck's *Memoirs* and other historical works. By analyzing the descriptions of this extraordinary military corps and its commander, the article will try to explain why they attained such a special place of interest and whether their style of warfare truly differed considerably from the actions of other contemporary combatants.

BARON FRANZ VON DER TRENCK: A PROFILE OF A BELLIGERENT NOBLEMAN

If one glances into the first pages of Trenck's *Memoirs*, he or she may notice that from the very beginning of his life Baron Trenck displayed signs of devotion towards the military trade (*Memoirs*, 1747, 2–8). Trenck was following in the footsteps of his father, Baron Johann von der Trenck, who began his military career in the Prussian service, but after the relief of the siege of Vienna in 1683 converted to Catholicism and entered the service of the Habsburg rulers. In 1727, Franz von der Trenck began his military career at the age of 16 when he became an ensign in the regiment of the Palatine Miklós IX Pálffy (1714–1732) (Pavičić, 2009, 125–126; Preradovich, 1980, 23–24). After five years, on the request of his father who then lost the second of his three sons, Trenck agreed to devote his life to family and estates in Slavonia. However, after the death of his wife and four children in 1737,⁵ Trenck once again pursued his initial life goal. The opportunity to distinguish himself on the battlefield presented itself that same year, when the Habsburg Monarchy, as an ally of the Russian Empire, was obliged to join in the fight against the Ottoman Empire. Trenck presented an offer to form a band of volunteers with which he intended to invade Ottoman Bosnia, but was refused by the Habsburg military authorities. He then decided to offer his military services to the Russian Empress Anna (1730–1740) and departed to present day Ukraine (*Memoirs*, 1747, 24, 31; Šišić, 1896, 87).

Baron Trenck did not achieve the anticipated glory during his Russian service. Furthermore, in 1739 he found himself awaiting execution in a Russian prison only to be unexpectedly pardoned at the last moment. His death sentence was replaced with six months of forced labor on the reparations of Russian fortifications which was followed by a dishonorable discharge from the Russian army. The main cause for this kind of outcome

5 Šišić claims that Trenck's wife and children died of plague, while the causes of their deaths are not mentioned in the *Memoirs*. However, according to Robert Skenderović the town of Požega and the surrounding region, in which Trenck's estates were situated, were affected by plague from spring of 1739 until the beginning of 1740. This means that Šišić's claim might be incorrect and that the cause of death was something else. Compare: Šišić, 1896, 87; *Memoirs*, 1747, 14, 42; Skenderović, 2003, 157–170.

was due to Trenck's frequent signs of insubordination towards his superior officers, as well as multiple duels (Memoirs, 1747, 31–33, 37–39; Pavičić, 2009, 126; Šišić, 1994, 192–193). It is important to note that during his earlier military service, Trenck displayed similar patterns of behavior (Preradovich, 1980, 24).

Interestingly, Trenck's *Memoirs* are abundant with stories of his love affairs and duels which often seem to have presented a serious obstacle for his military career (Memoirs, 1747, 9–14, 17–23, 25–26). These characteristics would certainly not be appealing to Trenck's sovereign Maria Theresa (1740–1780) who prescribed special rules of conduct for officers who wished to progress in their careers.⁶ On the other hand, many Croatian historians stress the fact that it was precisely the violent and cruel nature which Baron Trenck displayed that enabled him to achieve so many victories for the Habsburgs during the War of the Austrian Succession (1740–1748) (Buczynski, 2015, 99–100; Šišić, 1896, 192–193). Indeed, the evolution of warfare during the eighteenth century put more emphasis on the soldiers' discipline in order to make them less prone to mutiny, desertion, pillage and rape, as well as more efficient on the battlefield (Ruff, 2001, 62–63). Yet, this transformation could only be accomplished by implementation of strict and harsh rules which were enforced by the officers.

However, it is also noteworthy that beside the violent features of Trenck's persona, authors as Luka Ilić Oriovčanin and Stjepan Schmidt, also mention Trenck's good heartedness towards his peasants inhabiting his Slavonian estates. According to those authors, Trenck was favored by his peasants because he supplied them with provisions in times of famine and provided protection from bandits roaming the forests of Slavonia (Ilić Oriovčanin, 1845, 33–34; Schmidt, 1900, 10, 13).

Naturally, in the process of exterminating the bandit threat Trenck often had to resort to violent measures which sometimes encouraged him to overstep the boundaries of the conduct tolerated by the authorities. It seems that it was because of such an incident, when Trenck pursued a bandit across state boundaries and killed him on Ottoman soil, that he was called to answer for his crimes at the court in Osijek. Instead, Trenck decided to flee to Vienna and offer his military services to Maria Theresa. The Habsburg ruler, being recently involved in a bitter conflict with various European monarchs,⁷ eagerly accepted any offer of military support (Memoirs, 1747, 47–53; Schmidt, 1900, 13–14).

TRENCK'S PANDOURS

Baron Trenck recruited about a thousand volunteers that comprised a *Freikorps* which was to be put at the Queen's disposal. Most of the recruits were levied from the Slavonian and Syrmian districts. Trenck supposedly covered the expenses of the equipment for the

6 Maria Theresa stressed the importance of promoting Christian values. Thus, she imposed strict rules with the aim of limiting the primitive manifestations of male competitiveness in the form of duels. Furthermore, she endeavored to regulate the sexual rules by imposing matrimonial regulations on the noblemen and forbidding them to visit brothels and carry on love affairs (Barker, 1982, 144).

7 For more information regarding the gathering of the political powers with the intent of dividing the lands of the Habsburg Monarchy after the death of Emperor Charles VI (1711–1740) see: Browning, 1994, 37–51.

Fig. 1: Illustration of Baron Trenck in the third edition of his memoirs from 1748.

men which were drawn from his own estates, while the expenses of others were covered by the Crown, the Kingdom of Croatia and individual landlords (Pavičić, 2009, 127–128).

The term *Pandour* had different meanings. According to Šišić and Pederin, the word derived from the medieval *banderium*, which signified the armed escort of a nobleman (Šišić, 1994, 73; Pederin, 1989, 28–29). In Venetian Dalmatia, the term was used to denote local militiamen which the Venetian authorities recruited and assigned them the task of pursuing bandits roaming the countryside (Fortis, 1984, 37; Perićić, 1999, 206–208). However, it is interesting to observe that the traveler Balthasar Hacquet (1739–1815), who visited the Croatian regions in the second half of the eighteenth century, stressed the negative connotations of the above-mentioned term. He explained that it became a synonym for murderers and robbers under the command of Baron Trenck and Johann Daniel von Menzel (1698–1744). These commanders allowed them to perform various kinds of atrocities in order to share the spoils of war with them, according to Hacquet (Hacquet, 2008, 79). The Prussian monarch Friedrich II (1740–1786) also attached negative paraphrases to the Pandours, referring to them as *barbarians* and *bandits* (Russell, 1978, 631). Although these negative connotations may suggest that the Pandours were indeed violent soldiers, it may also point to the fact that they were actually quite successful in executing the military tasks of crippling the enemy's supply lines.

The Pandours may have initially been designed to be Trenck's personal guards, but their relationship did not necessarily imply unconditional loyalty and respect. Trenck's *Memoirs* include certain tales in which the Pandours were portrayed as Trenck's saviors and loyal combatants. There is an account about an incident in the Slavonian town of Našice in 1734 when Treck was robbed at the town fair. He and his Pandours fought against the members of the local community who had concealed the perpetrator and against the local militiamen sent to intervene (*Memoirs*, 1747, 15–16.). On the other hand, Schmidt mentions another tale, not included in the earlier version of the *Memoirs*, which puts the alleged loyalty of the Pandours towards their liege under question. He describes an attempt by the Pandours, who were unsatisfied with Trenck's relentless pursuit of bandits, to murder him (Schmidt, 1900, 6).

It can be assumed that during the War of the Austrian Succession Baron Trenck was also forced to find various ways to motivate his men to participate in military endeavors, but also ways to restrain their behavior when it was becoming too calamitous.⁸ In the former case the promise of a rich booty was probably Trenck's best choice, while in the latter he had to resort to violent measures, such as execution (Šišić, 1994, 126).⁹

Another factor which may have contributed to tense relations between Baron Trenck and the Pandours refers to their recruitment. Although this military corps was officially comprised of volunteers, Trenck often resorted to violent measures in order to ensure the

8 An example can be provided by the case of the assault on München by the Habsburg forces in 1742, during which the Pandours were prevented from charging the city walls by Trenck, who assumed that their actions would cause great civilian casualties (*Memoirs*, 1747, 75–76; Šišić, 1994, 107–108).

9 In 1741, Baron Trenck lost the command over the Pandours in favor of Johann von Menzel. However, the Pandours were apparently not inclined to the new commander, so Field marshal Ludwig Andreas Khevenhüller (1737–1744) reinstituted Trenck so as to prevent the Pandours from starting a rebellion (Basset, 2016, 94).

sufficient number of *volunteers*. In other words, he often filled the ranks of his corps with captured bandits (Zakošek, 2007, 349–350), but also forced other commoners to join, which, ironically, actually increased the number of men that were leaving the land and joining the bandit bands (Herman Kaurić, 2004, 120).

One of the main features of the Pandour corps was their peculiar garments and arms. Besides their recognizable red cloaks, authors mention various oriental features: blue *shalwars*, Turkish boots, (Buczynski & Čoralić, 2013, 153), Turkish weapons, including pistols and long knives, a banner with a horse's tail and Turkish musical instruments (Schmidt, 1900, 16; Šišić, 1896, 89).¹⁰ There are various explanations for the choice of these kinds of garments and armaments. For instance, easier accessibility and cheapness could be listed among the most obvious reasons.¹¹ Another explanation can be found in the fact that Baron Trenck displayed his admiration towards the Tatar horsemen he encountered during his service in the Russian army (Memoirs, 1747, 31). The military advantages should certainly be taken into consideration, since this kind of attire aroused fear among enemy soldiers (Aralica & Aralica, 1996, 126–128) and at the same time made desertion more difficult (Lynn, 2003, 116–118). Another consideration may be taken into account, namely, the popularity of Turkish culture (*turquerie*) among the eighteenth-century aristocrats. European elites, including Maria Theresa, dressed *alla turca* during masquerades and adopted the double role of the Ottoman music band (*mehter*) – the military and the ceremonial (Pfeifer & Bevilacqua, 2013, 77–78, 80, 85, 98–100, 107).

BRITISH NEWSPAPERS

The first newspaper to Baron Trenck was the Austrian *Wienerisches Diarium* in May of 1741. The article in the newspaper described the appearance of Baron Trenck and his extraordinary band of soldiers before Queen Maria Theresa in front of the palace Favoritenhof, the summer residence of the Habsburgs in Vienna. The article displayed most interest for the *Turkish* musical instruments which the Pandours possessed, namely, the drums and cymbals (Buczynski, 2015, 27). Besides the Austrians newspapers, other newspapers which were published in German speaking areas, such as *Staats- und gelehrte Zeitung des Hamburgischen unparteyischen Correspondenten*, *Frankfurtische Gelehrte Zeitungen*, *Genealogisch-Historische Nachrichten*, *Europäischer Staats-Secretarius* and *Neue Europäische Fama* also reported on Trenck's military activities, but to a much lesser extent than in the Austrian newspapers (Buczynski, 2015, 28–29).

Surprisingly, the Dutch newspapers *Oprechte Haerlemse Courant*, *Amsterdamse Courant*, *Hollandsche Historische Courant* and others showed a considerable deal of interest

10 Šišić and Slavko Pavičić claim that in 1744 the Pandours wore green cloaks, while only their hoods were either red or yellow. Compare: Pavičić, 2009, 133; Šišić, 1994, 132. For information regarding the physical appearance of the Pandours see also: Hollins, 2005, 5.

11 Pederin claims that the inhabitants of the rural parts of the Croatian lands in the eighteenth century accepted the Oriental style of dressing rather than the Western (Pederin, 1977, 199). Furthermore, Marija Šercer explains that the armaments of regular and irregular soldiers, as well as bandits, inhabiting the same lands were manufactured in Bosnian workshops up to the mid-eighteenth century (Šercer, 1993, 212–213).

for the exploits of the Pandours and their leader (Buczynski, 2015, 29–30). A similar case can be witnessed in Great Britain. News about Trenck and his Pandours were published in the prominent London newspapers *The London Gazette*, *The St. James's Evening Post* and *The London Evening Post*. It is noteworthy that even the provincial newspapers, such as *The Derby Mercury*, *The Newcastle Courant*, *The Caledonian Mercury*, *The Ipswich Journal*, *The Stamford Mercury* and *The Scots Magazine*, also transmitted reports concerning Trenck from the London newspapers (Buczynski, 2015, 30). Tales about these extraordinary combatants did not only circulate on European soil, but reached the British colonies as well. For instance, in May of 1742 news about Trenck's victory over the Bavarians at Mainburg were published in *The Pennsylvania Gazette*, whose editor was the none other than Benjamin Franklin (Buczynski, 2015, 31).

The reason why British newspapers showed such interest for Baron Trenck and his Pandours should not solely be based on the fact that Great Britain was the Habsburg ally, especially because it was not earlier than 1743 that the British joined the Habsburg cause.¹² Another reason why British newspapers displayed such interest for the Pandours is possibly because of their revolutionary style of warfare, namely, the appliance of guerrilla tactics. Furthermore, the activities of irregular units in general, such as Highlanders, French *Grassins* and Pandours, was one of the more interesting topics which filled the pages of British newspapers. One might say that tales of the Pandours' successful enterprises which were often rewarded with immense quantities of booty were appealing to people engaged in a similar trade. For instance, records from the second half of the eighteenth century show that a privateer labeled *Pandour* was present in Jamaica (Russell, 1978, 640–641). Besides the tales of riches obtained during military undertakings, the readers of the eighteenth century were drawn by descriptions of violent behavior, which included murders, rapes and pillaging (Ruff, 2001, 27, 39) or in other words, traits which were usually attributed to soldiers, especially irregular ones.

By the middle of the eighteenth century, journalism achieved a considerable development and expansion in Great Britain. At that time, there were eighteen newspapers being published in London alone, while forty newspapers were recorded in the provinces. Regarding the circulation of newspapers, there were about 100,000 copies printed in London and about 9.4 million in the whole country (Barker, 2000, 29–31). In the course of the eighteenth century British readership became more numerous and more socially diverse. Even illiteracy did not present an obstacle for groups of individuals to familiarize themselves with the latest news. As a common practice, newspaper articles were often read aloud in private homes or public places, such as pubs, coffee houses, stores and reading rooms (Barker, 2000, 63).

The main source of information about the events on the Continent was the official government newspaper, *The Gazette*, which published foreign diplomatic and war reports, as well as accounts by soldiers and officers. These reports were supplemented by articles

12 In 1741, the British monarch George II (1727–1760), who was also the elector of Hannover, promised to support the Elector of Bavaria, Charles Albert (1726–1745), in his claim for the imperial crown (Hochedlinger, 2003, 249–252).

from foreign newspapers and letters from merchants and travelers. Because of the great distances and difficulties in communication, news might not always be entirely true or up to date, but what is remarkable is the high degree of objectivity which British newspapers possessed. For instance, when reporting on affairs concerning warfare, the courage and heroism of enemy troops, such as the French, British newspapers often included words of praise (Barker, 2000, 105–106).

REPORTS ON BARON TRENCK IN BRITISH NEWSPAPERS

As opposed to the *Memoirs*, in which the reader may occasionally encounter tales which described Trenck's violent nature, such descriptions are not included in British newspapers, at least when they were describing Trenck's activities during the War of the Austrian Succession. In that respect, a positive personification of Trenck is almost prevalent. He is often referred to as a *gentleman*, and probably as such he was perceived as incapable of violent behavior. A physical description of Trenck appears in an article published from 1743. He is described as *a tall Man, extremely well shaped, and endow'd with an extraordinary Strength of Body*, but also a man admired for his politeness and other merits (The Derby Mercury, 6. 10. 1743 (OS)¹³, 2).

During the years 1742 and 1743 the newspapers were informing on Trenck's successful military actions, which included gathering forage and collecting war contributions¹⁴ from the French inhabitants of Alsace (The Derby Mercury, 7. 10. 1742 (OS), 1; The Ipswich Journal, 24. 9. 1743 (OS), 2; The Caledonian Mercury, 26. 9. 1743 (OS), 1). Fulfillment of these tasks was crucial for sustaining the Habsburg armed forces and preventing the soldiers from deserting and harassing the peasant populations. It seems that Baron Trenck was quite successful in accomplishing the prescribed tasks.¹⁵

The newspapers also contain reports which suggest that Trenck made efforts to protect his men. In the Autumn of 1743 *The Newcastle Courant* published a letter from a British eyewitness in the army of Prince Charles of Lorraine (1712–1780), the field marshal of the Habsburg army. The eyewitness informs that during the planned crossing of the Habsburg army over the Rhine near Old Brisac¹⁶, a quarrel broke out between Baron Trenck and another Habsburg commander named Königseg¹⁷. The main reason for the quarrel was that neither Trenck was willing to sacrifice his Pandours nor Königseg his grenadiers for the mission of assaulting the bridgehead (The Newcastle Courant, 8. 10. 1743 (OS), 1).

13 The dates in the British newspapers are written in the "Old Style" (OS). After the Gregorian reform, Great Britain continued to use the Julian calendar until 1752, when it switched to the reformed calendar.

14 In order to limit the soldiers' need to pillage, the contribution system was introduced, which signified that armies were allowed to extract regular payments in money or kind from a certain region under threat of force. However, such arrangements, even though they were designed to safeguard the region from the violence of soldiers, could not entirely fulfill the prescribed task (Ruff, 2001, 44).

15 *The Caledonian Mercury* reports that by way of contribution, Trenck collected the amount of 220,000 florins, from the intended amount of a million florins (The Caledonian Mercury, 25. 8. 1743 (OS), 1).

16 Present-day Breisach in Baden-Württemberg, Germany.

17 The name probably refers to Christian Moritz von Königsegg-Rothenfels (1705–1778).

One of Trenck's most significant contributions, according to the newspaper reports, was enabling the Habsburg army to cross the Rhine into French territory. Baron Trenck used boats to cross to the other side of the river and repelled French attacks while the bridge over which the Habsburg army would cross was being repaired (The Caledonian Mercury, 5. 7. 1744 (OS), 1–2). *The Scots Magazine* emphasizes Trenck's fearlessness, informing that it was he who first jumped out of the boat and charged towards the enemy (The Scots Magazine, 1. 6. 1744 (OS), 42). *The Derby Mercury* also praised Trenck's endeavors, expecting that the passage of Habsburg troops into French territory will turn the tide of the war in their favor (The Derby Mercury, 29. 6. 1744 (OS), 4).

The course of the war did indeed change, but not in the direction that the British anticipated. Once again Friedrich II declared war on the Habsburgs and invaded Bohemia. With this unexpected development of affairs, the Habsburg army was forced to abandon the Rhineland and defend its possessions against the Prussians. It was in this phase of war that Trenck reached the peak of his career and popularity. British newspapers followed his exploits with great interest. In Autumn of 1744 Trenck captured the Bohemian town Budweis¹⁸. The newspapers report that on this occasion Trenck refused the offer of the town's surrender, given by the defending Prussian commander, because an assault on the city offered the opportunity of turning the defenders into prisoners. Trenck's prisoners numbered about a thousand, including the commander and a large number of sick persons (The Derby Mercury, 26. 10. 1744 (OS), 4; The Derby Mercury, 26. 10. 1744 (OS), 2). Soon afterwards, Trenck applied a similar approach during the siege of Frauenburg¹⁹, which resulted in the capture of 250 defenders (The Derby Mercury, 26. 10. 1744 (OS), 4; The Caledonian Mercury, 12. 11. 1744 (OS), 1).

In 1745, Trenck was also successful in the Silesian theater of war. According to the articles in the newspapers, in the summer of that year Trenck was victorious over the Prussian forces at Neustadt and Hotzenplotz, which cost the Prussians considerable losses in manpower and material (The Derby Mercury, 19. 7. 1745 (OS), 4; The Derby Mercury, 2. 8. 1745 (OS), 3). It was at that time that Trenck reached the high point of his military career. Already earlier Trenck earned the favor of Field marshal Khevenhüller who in 1744 recommended that Trenck be promoted to the rank of colonel, which Maria Theresa approved (Memoirs, 1747, 83–84). Upon Trenck's plea, she also transformed Trenck's Pandour *Freikorps* into a regular infantry regiment in March of 1745 (Buczynski, 2015, 14).

Trenck's success on the battlefield and ascent in the military hierarchy can certainly be explained by his heroic deeds. Yet, British newspapers reveal another side of the path to success, beside his personal courage and ambitiousness. In the mentioned conflicts with the Prussian troops, the newspaper articles also point to some high losses among Trenck's own troops. It seems that Trenck's eagerness to please his superior officers came at the cost of his willingness to sacrifice the lives of his men in the attempt to accomplish his goals, which represents a significant difference from the earlier phase of the war. An

18 Present-day České Budějovice in the Czech Republic.

19 Present-day Hluboká nad Vltavou in the Czech Republic.

example of Trenck's overambitious nature can be noticed in an article published in 1744. The article explains that Field marshal Charles of Lorraine refused Trenck's request of 6000 reinforcements with which Trenck would attempt to recapture Prague. The Habsburg Field marshal dreaded the high number of casualties that this endeavor would probably cost (The Derby Mercury, 9. 11. 1744 (OS), 3).

THE CAPTURE OF CHAM

An event concerning Baron Trenck and his Pandours which attracted the most attention in British newspapers was the capture of the Bavarian town of Cham, located near the Bohemian border. In September of 1742, Baron Trenck appeared before the fortified town with an army of about 700 men, including four regular Hungarian infantry companies and 140 Pandours, as well as two cannons. Cham was defended by 700 Bavarian soldiers and 10 cannons under the command of Colonel Joseph Franz Ignaz Count Künigl. The attack on the city began when the Pandours set fire to the suburbs. This was followed by firing flaming cannon balls which hit a few houses inside the city walls causing the fire to spread more rapidly. The citizens panicked and opened the gates after which the Pandours rushed into the city pillaging its remains and killing everyone they encountered, while Trenck was helplessly trying to restrain them (Buczynski, 2015, 31–32).

Although most reports about Trenck and the Pandours coincided with one another in various British newspapers, the case regarding Cham presented an exemption. *The Derby Mercury*, for instance, approved Trenck's methods of capturing the town. The articles published in this newspapers stresses that the defenders and their commander were in fact violating the agreement given earlier that same year following the capitulation of Linz. There, they were offered a safe passage from the besieged city upon the promise that they would not raise arms against the forces of Maria Theresa for the remainder of the year. After reminding them of their oath, Trenck demanded the surrender of the town. However, the commander was delaying his decision, and in the meantime the defenders even shot two of the Pandours. This gave the besiegers a justifiable cause for an assault on the city. Furthermore, the article explains that after the fall of Cham, the captured soldiers were offered a pardon from Trenck if they were to enlist in the service of the Queen, which the captured Bavarians joyfully accepted. In Trenck's report to his superior officers, which is also attached to the newspaper article, readers are informed that a significant amount of booty was distributed among Trenck, his officers and the Pandours, as well as that Trenck commended the behavior of his men (The Derby Mercury, 23. 9. 1742 (OS), 3–4; The Derby Mercury, 30. 9. 1742 (OS), 3).

A similar account was conveyed in the *Ipswich Journal* (The Ipswich Journal, 25. 9. 1742 (OS), 2), while *The Caledonian Mercury* offers a slightly different interpretation. This Scottish newspaper reports that Baron Trenck *pretends, that this Corps is Part of the Garrison of Lintz and that it has violated the Capitulation, whereby it was stipulated that none of that Garrison should serve for a Year to come*. There is no word of Trenck generous offer of pardon to the captured Bavarians, yet it is stated that they

were sent to trial in Vienna. As is the case in other British newspapers, the information regarding the immense amount of booty is provided (The Caledonian Mercury, 28. 9. 1742 (OS), 1–2).

The capture of Cham left a considerably negative mark on Trenck's image, especially in Bavaria. However, although the event was accompanied by atrocities performed by Trenck's troops, it is important to bear in mind that it was actually a practice which was common to early modern warfare. British newspapers inform of a similar fate which awaited Neuburg²⁰ shortly after (The Ipswich Journal, 13. 11. 1742 (OS), 3; The Caledonian Mercury, 16. 11. 1742 (OS), 1). According to contemporary rules of siege warfare the defenders were usually given the opportunity to surrender. In the case of their refusal, the attackers were not obliged to show any mercy while assaulting the city (Lynn, 2003, 133–136).²¹ Furthermore, Buczynski claims that the fate of Cham was not used in any of the later trials against Trenck for his violent conduct and that the Habsburg commanders used this example to frighten other Bavarian towns and persuade them to surrender (Buczynski, 2015, 36–37).

THE PANDOURS IN BRITISH NEWSPAPERS

As opposed to the descriptions of Baron Trenck, for whom British newspapers mostly had words of praise regarding his military actions, the images of the Pandours are interwoven between positive and negative portrayals. When the newspapers first started reporting on the Pandours, the main concern was their frightful appearance. In 1742, *The Newcastle Courant* and *The Derby Mercury* published an article which describes the entrance of a band of irregulars, including the Pandours, into the Bavarian suburb Stads-Am-Hof and adjacent villages. The articles states: *Most of them are cover'd with Skin of Bears, Wolves, and the Wild Beasts. Their Arms are Musket, a very broad Scimitar, a sort of Knife made like a Bayonet, and a very heavy Club. After they had pillaged all the Houses and Convents, they departed* (The Newcastle Courant, 27. 3. 1742 (OS), 2; The Derby Mercury, 1. 4. 1742 (OS), 2). A similar tale was transmitted in 1744 by a British soldier who found himself in the camp of Prince Charles of Lorraine at Necker-Ulm. He described how the Pandours and other irregulars situated in the camp made a terrible appearance with their unusual dresses and unpleasant looks. The wild character of these soldiers is further illustrated by their merciless conduct towards their French foes, whose severed heads they keep as war trophies. Yet, the same eyewitness also expressed admiration for their strength and endurance after observing their games and exercises (The Derby Mercury, 1. 6. 1744 (OS), 4).

Besides presenting a frightful appearance, another factor which may have made the tales about the Pandours interesting to British readers could have been their frequent

20 Present-day Neunburg vorm Wald in Bavaria, Germany.

21 Interestingly, the same rule concerning siege warfare is included in the pedagogical textbook *Orbis Pictus* written by Jan Amos Komensky (1592–1670) and published in 1658, which continued to be in use during the eighteenth century (Joh. Amos Comenii, 1728, 181).

engagements with the French. An article in *The Stamford Mercury* explains that the French reinforcements which were supposed to help the relief of Prague dreaded the very mention of the name *Pandour* or *Croat* (*The Stamford Mercury*, 12. 8. 1742 (OS), 2). Stories of the merciless engagements between the French and the Pandours, such as the one at Gernersheim in 1744 (*The Derby Mercury*, 22. 6. 1744 (OS), 3) seem to have been particularly interesting for the readers.

However, positive descriptions of the Pandours can also be found in British newspapers. For instance, in an article from 1743 they are portrayed as honorable warriors. The article informs that a thousand Pandours reached Breisgau²² and offered to expose themselves to any kind of danger in order to redeem themselves for an unknown crime they committed (*The Newcastle Courant*, 30. 6. 1744 (OS), 1). A report from Mannheim describes the Pandours as the protectors of local peasants from French aggression. According to the report, the peasants look upon them as their deliverers, bestow them with money for their sustenance and live with them in complete harmony (*The Derby Mercury*, 28. 7. 1743 (OS), 1). A letter from Basil praises the civility and the kindness of the Pandours and attests that the Pandours show their fury only in battles (*The Derby Mercury*, 6. 10. 1743 (OS), 2). It seems that during the course of time a sort of comprehension and justification for the acts of the Pandours had developed. For instance, their slaughter of the French garrison of the fort Saverne in Alsace in the Summer of 1744 was justified by the fact that it was an act of reprisal for the slaughter of the Hungarian garrison of Weissenberg, which the French committed earlier that year (*The Newcastle Courant*, 18. 8. 1744 (OS), 1).

On the basis of information provided by the British newspapers, it is possible to distinguish the military tasks assigned to the Pandours. During the earlier years, the reports focus on their raids in Bavaria and the Rhineland-Palatinate (*The Stamford Mercury*, 21. 1. 1742 (OS), 1; *The Derby Mercury*, 20. 5. 1742 (OS), 3; *The Derby Mercury*, 11. 8. 1743 (OS), 3), their assaults on enemy grain stores (*The Ipswich Journal*, 23. 7. 1743 (OS), 3), the collection of war contributions in Alsace (*The Caledonian Mercury*, 29. 8. 1743 (OS), 1; *The Caledonian Mercury*, 23. 8. 1743 (OS), 2; *The Derby Mercury*, 18. 8. 1743 (OS), 1; *The Derby Mercury*, 18. 8. 1743 (OS), 3–4; *The Newcastle Courant*, 20. 8. 1743 (OS), 2; *The Newcastle Courant*, 20. 8. 1743 (OS), 2; *The Derby Mercury*, 18. 8. 1743 (OS), 1–4; *The Caledonian Mercury*, 25. 8. 1743 (OS), 1) and the harassment of enemy forces (*The Caledonian Mercury*, 29. 9. 1741 (OS), 2). Besides Baron Trenck, the newspapers mention other Habsburg commanders, such as Johann Leopold Bernklau zu Schönreith (*The Stamford Mercury*, 4. 3. 1742 (OS), 3; *The Stamford Mercury*, 30. 9. 1742 (OS), 2), Miklós Pálffy ab Erdöd, Franz Leopold Nádasdy-Fogáras and Johann Daniel Menzel (*The Caledonian Mercury*, 5. 10. 1742 (OS), 2) who were commanding the Pandours in these endeavors. The preceding examples suggest that the Pandours were the most suitable unit able to perform these types of military tasks, as well as the fact that these operations provided the opportunity of gaining booty, which could be interpreted as an important motivational factor.

22 Probably present-day Freiburg im Breisgau in Baden-Württemberg, Germany.

The tasks performed by the Pandours may seem as dishonorable and deceitful, yet they were actually an integral part of the strategy characteristic for early modern warfare. Raids, which aimed at weakening the opposite side and eventually force it to surrender, were performed by other troops as well. For instance, the newspapers mention raids in Bavaria performed by the Austrian hussars (*The Caledonian Mercury*, 18. 8. 1743 (OS), 2; *The Ipswich Journal*, 23. 1. 1742 (OS), 2). Moreover, Prussians hussars, labeled *Death and Destruction* in British newspapers, were notorious for the devastation inflicted on the Bohemian lands (*The Derby Mercury*, 15. 3. 1745 (OS), 2; *The Derby Mercury*, 27. 8. 1741 (OS), 1; *The Caledonian Mercury*, 29. 10. 1744 (OS), 1), and the French regular soldiers supposedly performed much worse atrocities in Bavaria than did the Pandours (*The Stamford Mercury*, 30. 9. 1742 (OS), 4; *The Newcastle Courant*, 4. 12. 1742 (OS), 1).

Although the Pandours with their *exotic* appearance and guerilla style of warfare²³ presented something different and unusual to Western observers, perhaps it was not their own intent to create a notorious reputation. It may have been also partly due to the efforts of the Habsburgs commanders, who recognized the military advantage of the peculiarity of these types of troops, and decided to employ it for military purposes. In autumn of 1743 a report from Frankfurt explains that when the Habsburg army was preparing its winter quarters, the Pandours and other irregulars were posted along the Rhine so as to incite them to venture into French territory and keep the enemy constantly alert during the whole winter (*The Newcastle Courant*, 15. 10. 1743 (OS), 2; *The Derby Mercury*, 13. 10. 1743 (OS), 3). The Habsburg commander also used the Pandours' reputation as a threat to extort contributions from the civil populace (*The Newcastle Courant*, 24. 7. 1742 (OS), 1).

The reports in British newspapers also offer an opportunity to question the degree of control which the Habsburg commanders had over the Pandours. Trenck himself was forced to employ means of cruel punishment in order to keep his Pandours disciplined.²⁴ An article from *The Derby Mercury* describes how the Habsburg commander Nádasdy was unable to prevent the Pandours from slaughtering the French soldiers, who in 1742 helplessly sought refuge in the sanctuaries of the Bohemian town of Kaaden (*The Derby Mercury*, 28. 10. 1742 (OS), 3). Another example which testifies to the high degree of self-will among the Pandours was the issue of desertion. In autumn of 1743 the newspapers mention two cases, in Ingolstadt and Freiburg

23 Guerilla style of warfare which the Pandours practiced may had been perceived as a dishonorable type of combat by the contemporaries who cherished perseverance and exposure to enemy volleys. An article in *The Caledonian Mercury* describes an account in which the Pandours did not receive the French volleys standing on their feet, but lying down on the ground, after which they returned the volley and charged the enemy with swords in their hands (*The Caledonian Mercury*, 29. 8. 1743. (OS), 1). This example represents a contrast to the tale given by Voltaire about the Battle of Fontenoy in 1745, when the British officers supposedly invited the French to fire first, to which the French officers refused and insisted that the British fire first. Although it is probably fictitious, the account nevertheless reveals the appreciation for the virtue of forbearance, which was especially praised during the Enlightenment (Lynn, 2003, 114–115).

24 In 1741, when they were stationed in Silesia, the Pandours got drunk and shot two merchants who were in Trenck's custody. He reacted by having the two offenders beheaded (*Memoirs*, 1747, 55).

im Breisgau, in which the Pandours, regarding that they fulfilled the agreed term of their service, decided to return to their homeland. In both cases, other Habsburg troops were sent to prevent them from leaving which led to an armed conflict (The Ipswich Journal, 15. 10. 1743 (OS), 3; The Derby Mercury, 20. 10. 1743 (OS), 4; The Caledonian Mercury, 5. 12. 1743 (OS), 3).

The advantages of the Pandours as military troops were soon recognized by other states as well. In 1744, an article from the *Caledonian Mercury* revealed the incredible plan according to which Great Britain would offer subsidies to Maria Theresa in order for her to recruit 100,000 men, including *Croats, Hungarians, Pandours, Lycadians, Waras-dins, & c.* These men would invade the French provinces, while the English and Dutch fleets would fight the Spaniards and French on sea (The Caledonian Mercury, 23. 7. 1744 (OS), 2). The appearance of these *exotic* troops also inspired the French to present their own extraordinary soldiers, such as the Polish Uhlans and Scottish Highlanders, on the military stage (The Newcastle Courant, 9. 4. 1743 (OS), 2). A report from 1743 informs that the French were trying to employ captured Pandours in their service. However, the did not prove successful and the Pandours were soon imprisoned *for exercising their Trade a little too early, by cutting People's Throats on the Road to Paris* (The Caledonian Mercury, 4. 1. 1743 (OS), 1).

The distinguished French Marshal, Maurice comte de Saxe (1696–1750), formed a mixed cavalry and infantry regiment *Grassin* in 1745, which was often referred to in the newspapers as *The French Pandours*, mostly because of the Tatar style garments which the soldiers of this regiment wore (The Derby Mercury, 17. 5. 1745 (OS), 1; The Derby Mercury, 7. 6. 1745 (OS), 2; The Newcastle Courant, 8. 6. 1745 (OS), 2). Two years after, Saxe formed a regiment of Black Pandours, comprised of about 600 Blacks (The Newcastle Courant, 29. 8. 1747 (OS), 2).

Another indicator of the popularity of the Pandours may refer to their numerical growth in British newspapers. For instance, in 1743 the recruitment of 6000 Pandours was announced for the following year (The Newcastle Courant, 19. 11. 1743 (OS), 2). In 1746, an incredible score of 22,000 Pandours was reported to be travelling to the Low Countries (The Glasgow Courant, 3. 3. 1746 (OS), 3). The following year a letter from Liege published in the newspaper mentions a number of 13,000 Pandours (The Caledonian Mercury, 5. 10. 1747 (OS), 3). Although these numbers are most probably exaggerated, they nevertheless suggest that the British may have started to label all the irregular forces fighting on the Habsburg side as *Pandours*. Yet, as the popularity and reputation of the Pandours grew, the image of Baron Trenck as an honorable combatant slowly started to wane.

TRENCK'S DOWNFALL

The defeat of the numerically superior Habsburg forces against the Prussians at the battle of Soor²⁵ at the end of September of 1745, also signified the beginning of the

25 Present-day Hajnice in the Czech Republic.

decline of Baron Trenck's career. Soon afterwards an investigation against his conducts was initiated on the basis of complaints issued by his subordinates (Buczynski, 2015, 38–42). British newspapers intensively reported on the progress of Trenck's case. In 1746, they listed the following accusations against him: neglecting his orders at the battle of Soor;²⁶ causing disorders and pillages with the sole aim of acquiring booty; sacrilege in the sense of plundering churches and other sacred places; mistreatment of his subordinates; planning a rebellion in Slavonia and the intent of leaving the Queen's service (The Caledonian Mercury, 7. 7. 1746 (OS), 2; The Stamford Mercury, 10. 7. 1746 (OS), 1). *The Scots Magazine* added another rumor which involved Trenck in the affair with Prince Catacuzeni, an exiled nobleman from Wallachia, at the moment residing in Vienna, who was accused of carrying out a correspondence with the Pasha of Belgrade, with the alleged intention to initiate a revolt among the Orthodox populace in several Hungarian provinces (The Scots Magazine, 6. 6. 1746 (OS), 28).

During the course of Trenck's trial, British newspapers differentiated concerning their stance towards Trenck. For instance, *The Derby Mercury* informed that the public opinion was inclined to the idea that Trenck will be exonerated of all his accusations (The Derby Mercury, 5. 12. 1746 (OS), 1). On the other hand, *The Newcastle Courant* informed that Trenck was put under the strict guard surveillance and that until that point he enjoyed such a high degree of freedom owing to his connections. The article also emphasized the fact that the public opinion claims that he will receive a sentence of life imprisonment (The Newcastle Courant, 10. 5. 1746 (OS), 1).

In August of 1746, a sensational report was published in British newspapers, which described that the court decided to sentence Trenck to death, but Maria Theresa changed the sentence into life imprisonment in the castle Kufstein in Tirol, while the entire Trenck's estate was to be confiscated (The Derby Mercury, 22. 8. 1746 (OS), 3; The Scots Magazine, 1. 8. 1746 (OS), 386). However, at the end of 1746 an article in *The Derby Mercury* informed that Trenck's lawyer²⁷ was able to disprove all the accusations and that Trenck would be freed (The Derby Mercury, 5. 12. 1746 (OS), 1).

In 1747, *The Derby Mercury* continued to report in favor of Trenck's release (The Derby Mercury, 30. 10. 1747 (OS), 2). Interestingly, the anonymous editor and translator of the English version of Trenck's *Memoirs*, which were published the same year, revealed in the introduction his astonishment with the fact that a man who performed so many noble deeds could have been exposed to such a fate (Memoirs, 1747, iv).

In the summer of 1747 Trenck received his final sentence. He was exempted from the charges concerning high treason, relating to his implication in the defeat at the battle of Soor and the planned rebellion in Slavonia, but found guilty of violent conduct towards his subordinates, as well as of various excesses and embezzlement on the state's expense. Although he was supposed to be executed, by the grace of the Queen, his sentence was replaced by life imprisonment in the Bohemian castle Spiel-

26 Baron Trenck was accused of plundering the Prussian camp instead of executing the dictated attack on the Prussian rear guard (Šišić, 1994, 161–162).

27 Buczynski notes Trenck's lawyer as Dr. Perger (Buczynski, 2015, 70).

Fig. 2: Baron Franz von der Trenck, 1711–1749, contemporary portrait painting in the Army Museum of Bavaria in Ingoldstadt, author unknown (Wikimedia Commons).

berg (Buczynski, 2015, 81–83). In 1748, *The Ipswich Journal* published the penalties which Trenck was obliged to pay: 1000 florins to Anna Maria Gerstenbergerin, a miller's daughter whom he molested, 15,000 florins to the citizens of the Duchy of Silesia and the costs of the lawsuit which amounted to 200,000 florins (The Ipswich Journal, 10. 9. 1748 (OS), 2).

After Trenck's imprisonment, *The Derby Mercury* noted that when he arrived to Spielberg and read the notification of his sentence, Trenck accepted his punishment with great humility and hope for clemency from his sovereign. Furthermore, the article informs that some persons of very high rank were still supporting Trenck's cause and that it is a possibility that in time Trenck might be pardoned, or at least his sentence mitigated (The Derby Mercury, 16. 9. 1748 (OS), 3). However, the newspaper eventually turned the other cheek by publishing the mentioned list of Trenck's penalties and added that all those who have any kind of grievances against Trenck should come forward (The Derby Mercury, 23. 9. 1748 (OS), 1). *The Ipswich Journal* published a short biography about Trenck which portrays him in an extremely negative light. It highlights Trenck's affinity to misdemeanors and describes him as a greedy man capable of performing heinous acts in order to gain riches (The Ipswich Journal, 10. 9. 1748 (OS), 2). *The Derby Mercury* followed up by informing about Trenck's supposed attempt to escape from Spielberg and offer his services to the Ottoman Sultan (The Derby Mercury, 21. 9. 1748 (OS), 3; The Derby Mercury, 28. 10. 1748 (OS), 1).

Baron Franz von der Trenck died on October 4th 1749 in Spielberg, at the age of thirty-eight, wearing a habit of a capuchin monk (Buczynski, 2015, 87, 89). British newspapers reported that after hopes of his liberation failed, Trenck fell into a state of depression and caught dropsy from which he died (The Derby Mercury, 13. 10. 1749 (OS), 2; The Newcastle Courant, 14. 10. 1749 (OS), 1). They also emphasize his penitent nature, describing how in his will he prescribed the amount of 40,000 florins for the foundation of a hospice for the well-being of the impoverished citizens of the destroyed city of Cham (The Derby Mercury, 13. 10. 1749 (OS), 2; The Scots Magazine, 11. 10. 1749 (OS), 510; The Newcastle Courant, 14. 10. 1749 (OS), 1). Even though these acts may be interpreted as signs of Trenck's repentance, they do not necessarily mean that he considered his earlier acts unjustifiable. He could have only been giving something back to the city which afforded him great fame and fortune.

THE PANDOURS DURING TRENCK'S TRIAL

Even though British newspapers were intensively following Trenck's case, they did not lose interest in the Pandours. They continued to report on their activities during the war, such as their arrival on the Apennine peninsula in 1746, under the command of *Feldzeugmeister* Maximilian Ulysses Browne (1705–1757) (The Derby Mercury, 9. 1. 1746 (OS), 4). In contrast to the Italian theater of war, the presence of the Pandours was much more noticed in the Low Countries (The Glasgow Courant, 3. 3. 1746 (OS), 3; The Newcastle Courant, 10. 5. 1746 (OS), 1; The Derby Mercury, 22. 8. 1746 (OS), 1). Throughout 1746 and 1747 the newspapers describe their bloody encounters with the

French regular and irregular units (The Newcastle Courant, 10. 5. 1746 (OS), 1; The Newcastle Courant, 13. 6. 1747 (OS), 3; The Caledonian Mercury, 22. 6. 1747 (OS), 2), as well as the Swiss troops which were fighting on the French side (The Derby Mercury, 22. 8. 1746 (OS), 1).

The appearance of the Pandours on Dutch soil stimulated fear among the local civilians, which occasionally initiated conflicts. The newspapers mention the efforts of the Croatian Ban and Habsburg Field marshal Charles Joseph Count Batthyány (1697–1772) who used various means to keep the Pandours disciplined (The Stamford Mercury, 29. 5. 1746 (OS), 1; The Derby Mercury, 18. 7. 1746 (OS), 2; The Stamford Mercury, 29. 5. 1746 (OS), 1). It seems that this task presented a great burden for Batthyány, because we learn from and an article from *The Derby Mercury* we learn that he eagerly awaited Trenck's departure to the Low Countries (The Derby Mercury, 9. 5. 1746 (OS), 2).

Another peculiarity which appears in an issue of *The Derby Mercury* is the different labeling of the Pandours corps. They are referred to as *The Queen's Pandours* (The Derby Mercury, 8. 8. 1746 (OS), 1) which might suggest that they were trying to be distanced from Trenck, who was losing social prestige at the time. However, it is important to point out that from the very start British newspapers did not emphasize the connection between Baron Trenck and the Pandours. He was merely one, although the most frequent, of their commanders. Furthermore, British newspapers did not register the change which occurred in 1745 when the Pandours became a regular unit within the Habsburg army. During the course of 1746 and 1747 the newspapers still treated them as an irregular unit.

In 1747, there were reports of Pandours deserting, as well as them being recruited by the Prussians and the Swiss (The Derby Mercury, 22. 1. 1747 (OS), 2; The Ipswich Journal, 4. 4. 1747 (OS), 2). Šišić explains this phenomenon with the fact that the Pandours were displaying their discontent with Trenck's disgraceful fate (Šišić, 1994, 180). On the other hand, their displeasure may had been connected with the fact that as a regular unit they were not entitled to the spoils of wars as was the case earlier. Besides that, they could have also been weary of the long military service in a land very far from home. It seems that their commander, Lieutenant Colonel Lambert-Henri d'Olne, was also dissatisfied with his service in the Habsburg army. An article reports that he continued his military career in the service of the United Provinces, from which he hailed (The Newcastle Courant, 21. 11. 1747 (OS), 1).²⁸ Nonetheless, Vienna was eager to keep the Pandours in Habsburg service. In the last year of the war the Pandours and other *Croatian* troops were offered double wages on the condition that they remain in the service after their contracts expires (The Derby Mercury, 12. 8. 1748 (OS), 2).

28 Baron d'Olne carried off with him the regimental treasury which contained the amount of 6,919 florins. The Habsburg Imperial Council of War (*Hofkriegsrat*) demanded his extradition from the Dutch authorities, but in vain (Buczynski, 2015, 77).

CONCLUSION

The War of the Austrian Succession was characterized by a high degree of violence inflicted on the civilian population, which was a common feature of early modern warfare. Both contesting sides contributed in their own way. Because of their unusual appearance and participation in the distribution of violence, the Pandours were a particularly interesting topic which filled the pages of contemporary British newspapers. The first news regarding the military actions of these irregulars highlight their unusual appearance and style of warfare. However, examples which show justification for the conduct of Pandours, as well as their praise, can also be found in these newspapers. This fact could possibly be explained by the notion that observers became much more acquainted with the *strange* Pandours and started to regard them as other soldiers.

As opposed to Trenck's *Memoirs*, the newspapers seem to show more interest for the acts of the Pandours than their leader during the War of the Austrian Succession. On the basis of his military achievements, noble status and the damage he inflicted on British direct or indirect enemies, Baron Trenck attained the status of an honorable combatant. However, when Trenck was put on trial, British newspapers started following him more eagerly, mostly because of the gossips about him which emerged within the public sphere. Thus, a shift regarding the imaging of the Pandours and Baron Trenck occurred. While the public was becoming more accustomed to the appearance and behavior of the Pandours, Trenck was becoming a social outcast.

The portrayal of Baron Trenck and his Pandours in British newspapers demonstrates how the representation of deeds performed during wartime may differ from actual reality. Early modern warfare, as any other type of warfare from different periods, was much more complex than it is usually portrayed, with images of honor and glory. Warfare included a high degree of violent acts which were necessary in order to sustain an army and compel the opposing side to start the negotiations for peace terms. Newspapers, even though their main goal was to praise certain deeds and condemn others, offer an opportunity to distinguish certain features of early modern warfare. One of them is certainly the relationship between commanders and soldiers, which may have been far more complex and probably involved the process of negotiation and employment of violent measures in order to successfully perform military operations.

BARON FRANZ VON DER TRENCK IN NJEGOVI PANDURJI V ČLANKIH BRITANSKIH ČASOPISOV

Juraj BALIĆ

Hrvatski institut za povijest, Opatička 10, 10000 Zagreb, Hrvatska

e-mail: jura.balic@gmail.com

POVZETEK

Zgodbe o dejanjih barona Franza von der Trencka (1711–1749), borbenega plemiča v službi Habsburžanov, in njegovih neregularnih vojakih – pandurjih so postale zelo priljubljene zaradi Trenkove (avto)biografije, ki je bila v 18. stoletju večkrat objavljena. Primerjava med tem literarnim delom in poročili iz tedanjih britanskih medijev nam pokaže, da so bili vojni podvigi barona Trencka in njegovih pandurjev med Avstrijsko nasledstveno vojno (1740–1748) prikazani na drugačen način od tega, kar smo bili vajeni. Kaže, da so med omenjeno vojno časopisi posvečali več pozornosti pandurjem kot pa njihovemu poveljniku. Trenck je bil na podlagi častniških položajev predstavljen kot časten bojevnik, pandurji pa so bili prikazani na različne načine, čeprav so jih zaradi nenavadnega videza pogosto povezali z nasilnimi in družbeno nesprejemljivimi dejanji. Časopisna poročila torej predstavljajo dragocen vir podatkov, da lahko določimo različne osebnostne lastnosti pandurjev in hkrati razkrivajo lastnosti, ki so bile pogosto temačne in sovražne, a vendar ključne glede bojevanja na začetku moderne dobe in so bile obenem pogosto zapostavljene ter prikrite s tančico časti in slave.

Ključne besede: Baron Trenck, pandurji, Avstrijska nasledstvena vojna, britanski časopisi, prvo moderno bojevanje

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

- The Caledonian Mercury** – Midlothian, Scotland. The British Newspaper Archive: <http://www.britishnewspaperarchive.co.uk> (Accessed June 6, 2015).
- The Derby Mercury** – Derbyshire, England. The British Newspaper Archive: <http://www.britishnewspaperarchive.co.uk> (Accessed June 6, 2015).
- Fortis, A. (1984):** Put po Dalmaciji. Josip Bratulić (ed.), Zagreb, Globus.
- The Glasgow Courant** – Lanarkshire, Scotland. The British Newspaper Archive: <http://www.britishnewspaperarchive.co.uk> (Accessed June 6, 2015).
- Hacquet, B. (2008):** Oslikavanje i opisivanje jugozapadnih i istočnih Wenda, Ilira i Slavena: njihove zemljopisne rasprostranjenosti od Jadranskog pa sve do Crnog mora, njihova života i običaja, zanata i obrta, religije itd., a po povratku sa desetgodišnjeg proputovanja i četrdesetgodišnjeg boravka u tim krajevima. Translated by B. Šćerbe-Haupt, afterword by H. Vetschera. Split, Etnografski muzej.
- The Ipswich Journal** – Suffolk, England. The British Newspaper Archive: <http://www.britishnewspaperarchive.co.uk> (Accessed June 6, 2015).
- Joh. Amos Comenii (1728):** Orbis sensualium pictus hoc est omnium principalium in mundo rerum, et in vita actionum, pictura & nomenclatura / Joh. Amos Comenius's Visible world: or, A nomenclature, and pictures of all the chief things that are in the world, and of men's employments therein; in above 150 cuts. Translated by C. Hoole. London, John and Benj. Sprint.
- Memoirs (1747):** of the Life of the illustrious Francis Baron Trenck, Sometime Lord of the Bed-Chamber to her Majesty the Queen of Hungary and Bohemia. And Colonel of a Body of Pandours, and Sclavonian Hussars. Containing A compleat Account of his several Campaigns in Muscovy, Silesia, Austria, Bavaria and other Parts of the Empire, Together with Divers entertaining Anecdotes relating to his secret History. Written by himself, and done from the original German into English. London, printed for W. Owen.
- The Newcastle Courant** – Tyne and Wear, England. The British Newspaper Archive: <http://www.britishnewspaperarchive.co.uk> (Accessed June 6, 2015).
- The Stamford Mercury** – Lincolnshire, England. The British Newspaper Archive: <http://www.britishnewspaperarchive.co.uk> (Accessed June 6, 2015).
- The Scots Magazine** – Midlothian, Scotland. The British Newspaper Archive: <http://www.britishnewspaperarchive.co.uk> (Accessed June 6, 2015).
- Aralica, T. & V. Aralica (1996):** Hrvatski ratnici kroz stoljeća. Oprema, oružje i odore hrvatskih ratnika od oko 800. do 1918. godine. Zagreb, Znanje.
- Barker, H. (2000):** Newspapers, Politics and English Society 1695–1855. Harlow, Pearson Education.
- Barker, T. M. (1982):** Army, Aristocracy, Monarchy: Essays on War, Society, and Government in Austria, 1618–1780. New York, Columbia University Press.
- Basset, R. (2015):** For God and Kaiser. The Imperial Austrian Army from 1619 to 1918. New Haven, London, Yale University Press.

- Browning, R. (1994):** *The War of the Austrian Succession*. Phoenix Mill, Sutton Publishing.
- Buczynski, A. (2015):** Uspon i pad pandurskog pukovnika Franje baruna Trencka. In: Buczynski A., Vrbanus, M. & M. Orban Kljajić (eds.): *Memoari baruna Franje Trencka*. Slavonski Brod, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 11–110.
- Buczynski, A. & L. Čoralić (2013):** Vojska. In: Čoralić, L. (ed.): *U potrazi za mirom i blagostanjem: hrvatske zemlje u 18. stoljeću*. Zagreb, Matica hrvatska, 149–168.
- Herman Kaurić, V. (2004):** *Krhotine povijesti Pakraca: povijest naselja od prapovijesti do 1918. godine*. Slavonski Brod, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- Hochedlinger, M. (2003):** *Austria's Wars of Emergence: War, State and Society in the Habsburg Monarchy 1683–1797*. London, Pearson Education.
- Hollins, D. (2005):** *Austrian Frontier Troops 1740–98 (Men-at-Arms 413)*. Illustrated by D. Pavlović. Oxford, Osprey Publishing.
- Ilić Oriovčanin, L. (1845):** *Baron Franjo Trenk i slavonski panduri*. Zagreb, tiskom i troškom Franje Suppana.
- Lynn, J. A. (2003):** *Battle. A History of Combat and Culture. From Ancient Greece to Modern America*. New York, Westview Press.
- Pavičić, S. (2009):** *Hrvatska ratna i vojna povijest i Prvi svjetski rat*. Split, Knjigo-tisak.
- Pederin, I. (1977):** „Začinjavci“, štinci i pregaoci. *Vlastite snage i njemačke pobude u hrvatskoj književnosti*. Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Pederin, I. (1989):** *Njemački putopisi po Dalmaciji*. Split, Logos.
- Pederin, I. (2001):** *Životna snaga mita o Franji Trenku*. In: Tišler, R. & N. Mak (eds.): *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice: VDG Jahrbuch 2001*. Osijek, Njemačka narodnosna zajednica, 45–50.
- Peričić, Š. (1999):** *Hajdučija u mletačkoj Dalmaciji XVIII. stoljeća*. Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 41, 203–212.
- Pfeifer, H. & A. Bevilacqua (2013):** *Turquerie: Culture in Motion, 1650–1750. Past and Present*, 221, 75–118.
- Preradovich, N. von (1980):** *Das seltsam wilde Leben des Pandurenoberst Franz von der Trenck*. Graz, Stuttgart, L. Stocker.
- Ruff, J. (2001):** *Violence in Early Modern Europe*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Russell, P. E (1978):** *Redcoats in the Wilderness. The William and Mary Quarterly, Third Series*, 35, 4, 629–652.
- Schmidt, S. (1900):** *Franjo barun Trenk i njegovi panduri*. Zagreb, Knjižara L. Hartmana (St. Kugli).
- Skenderović, R. (2003):** *Kuga u Požegi i Požeškoj kotlini 1739. godine*. *Scrinia Slavonica*, 3, 157–170.
- Šercer, M. (1993):** *Oružje 17. i 18. stoljeća*. In: Maleković, V. (ed.): *Od svagdana do blagdana Barok u Hrvatskoj*. Zagreb, Muzej za umjetnost i obrt, 210–217.

Šišić, F. (1896): Županija virovitička u prošlosti. Osijek [s.n.].

Šišić, F. (1994): Franjo barun Trenk i njegovi panduri. Vinkovci, Slavonska naklada Privlačica.

Tominac, M. (2012): Lika, Beč, Trenk ili bilo jednom 1746. Vinkovci, Andrijaševc, Tiskara PAUK d.o.o., Cerna.

Zakošek, B. (2007): Barun Franjo Trenk i Slavonija u njegovo vrijeme. In: Ažman, J. (ed.): Godišnjak 2005.–2006. Ogranak Matice hrvatske Slavonski Brod god. VI.–VII. Slavonski Brod, Ogranak Matice hrvatske Slavonski Brod, 345–354.

DRUŠTVENI POLOŽAJ PRIPADNIKA MLETAČKIH TERITORIJALNIH SNAGA (ČERNIDA) SA ZADARSKOG PODRUČJA U 17. I 18. STOLJEĆU NA TEMELJU GLAGOLJSKIH MATIČNIH KNJIGA I OSTALIH DOKUMENATA

Grozdana FRANOV-ŽIVKOVIĆ

Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru,
Obala kneza Trpimira 8, 23000 Zadar, Republika Hrvatska,
e-mail: grozdanafranovzivkovic@gmail.com

IZVLEČEK

Članek obravnava socialni položaj pripadnikov teritorialnih milic (černide) v 17. in 18. stoletju. Analizirani so bili naslednji viri: anagrafski registri v glagolici, registri novincev bratovščine v glagolici in drugi dokumenti iz različnih fondov v Državnem arhivu v Zadru, Nadškofjskem arhivu v Zadru, Državnem arhivu v Splitu, Hrvaškem državnem arhivu in Arhivu Hrvaške akademije znanosti in umetnosti. Kapitani in drugi častniki ter podčastniki so imeli pomembno nalogo pri vzpostavljanju oblasti in pri sprejemanju pomembnih odločitev. Kot javni uslužbenci z dobrim ugledom in večjimi dohodki ter privilegiji, so poskušali svoj socialni položaj prenesti na potomce, da bi jim zagotovili enake naloge, ki so jih opravljali v okiru milic, ali pa so sklepali zakonske zveze z otroki pripadnikov drugih teritorialnih milic, ki so se nahajali v bližini ali oddaljenih krajih. Boljši gospodarski položaj je otrokom omogočil, da so izobraževanje nadaljevali, tako da je iz takih družin izhajalo veliko duhovnikov, trgovcev in obrtnikov.

Ključne besede: sodniki (vodje vasi), kapitani, častniki in podčastniki, teritorialne sile, 17. in 18. stoletje

POSIZIONE SOCIALE DEI MEMBRI DELLE MILIZIE TERRITORIALI DELLA REPUBBLICA DI VENEZIA (CERNIDA) NELLA REGIONE DI ZARA NEL SEICENTO E SETTECENTO IN BASE AI REGISTRI ANAGRAFICI IN GLAGOLITICO E ALTRI DOCUMENTI

SINTESI

L'articolo tratta la situazione sociale dei membri delle milizie territoriali (cernida) nel Seicento e Settecento. Sono state analizzate le seguenti fonti: i registri anagrafici in glagolitico, i registri delle reclute della Fratellanza in glagolitico e altri documenti provenienti da diversi fondi presso l'Archivio di Stato di Zara, l'Arcidiocesi di Zara, l'Archivio di Stato di Spalato, l'Archivio di Stato croato e l'Archivio dell'Accademia

Croata delle Scienze e delle Arti. I capitani e altri ufficiali e sottoufficiali avevano svolto un ruolo importante nello stabilire il potere e prendere decisioni importanti. Come dipendenti pubblici, con una buona reputazione e redditi alti e privilegi, avevano cercato di trasmettere la loro posizione sociale ai discendenti per assicurare loro le stesse funzioni all'interno delle milizie, oppure combinavano matrimoni con i figli dei membri delle altre milizie territoriali che si trovavano nelle vicinanze oppure lontano. Una migliore situazione economica aveva permesso ai figli di continuare la loro istruzione, così che da queste famiglie provenivano molti sacerdoti, commercianti e artigiani.

Parole chiave: giudici (capi villaggio), capitani, ufficiali e sottoufficiali, forze territoriali, secoli XVII e XVIII

UVOD

Za potrebe istraživanja pregledano je oko 110 glagoljskih matičnih knjiga od ukupno 250 popisanih, glagoljske madrikule bratovština i knjiga računa od 97 popisanih (Kero, 2008; Kero, 2015), fondovi iz sljedećih arhiva: Državnog arhiva u Zadru, Arhiva Zadarske nadbiskupije, Državnog arhiva u Splitu, Hrvatskog državnog arhiva i Arhiva HAZU.

Glagoljskim pismom su pisane matične knjige uglavnom seoskih područja, te Biograda na moru i dijelom Novigrada, dok su matične knjige Zadra, Nina i Paga pisane talijanskim i latinskim jezikom.

S obzirom da su matične knjige uglavnom izvori koji obiluju suhoparnim podatcima (npr. upisi u maticama) u radu su upotrijebljene metode analogije (usporedbe s drugim vrstama izvora, matičnim knjigama drugih mjesta i drugih područja). Nužna je bila i izrada pojedinih rodoslovlja jer se u protivnom ne može dobiti cjelokupna slika života u jednom mjestu npr. slučaj više kapetana u nekom mjestu, kao i njihova međusobna rodbinska povezanost, odnosno mreža međusobnih brakova članova njihovih obitelji.

SEOSKE VLASTI / ORGANIZACIJA SELA

Nakon uspostave mletačke vlasti 1408. godine civilnu vlast u selima zadarskog područja je i dalje sačinjavao sudac sela (glavar sela, cappel villa - kojeg su birali sami mještani a koje je kasnije priznavala i državna vlast) te je po običajnom pravu sačuvana i institucija vijeća staraca koji su svjedočili o usklađenosti pravila i pojedinih slučajeva s običajnim pravom kojeg se držalo od davnina (Barada, 1957; Grgić, 1956; Smiljanić, 2010; Juran, 2007; Franov-Živković, 2013a).

Policijsku vlast su obavljali pripadnici mletačkih teritorijalnih snaga (*kapitan i ufficiali*). Važnu ulogu su imali i aktulani sudci bratovština koje su u selu djelovali, kao i prokuraturni crkava te župnik i ostali svećenici u selu.

Mletačka vlast je na ranijoj organizaciji sudaca i sučija organizirala sličnu strukturu vlasti temeljenu na ligama i posobama (katkad se nazivaju i sela lige). Tako je zadržana i ustanova seoskih sudaca, koji su bili predstavnici civilnih vlasti a njihova nadležnost je bila utvrđena po raznim običajnim zakonicima, a kasnije i u statutima gradova (Raukar, Petricioli, Švelec & Peričić, 1987, 35–36; Raukar, 2002, 22; Grgić, 1956; Ljubić, 1931; Karbić, 1998; Kolanović, 1993; Margetić, 1983; Margetić, 1988).

Pišući o Statutu lige kotara ninskog Karlić navodi da je riječ o ponovnom početku formiranja lige te da su se na osnivanju sastali kapitan i *sudci od svih selov vladanja ninskoga*. Statut ima 80 odredbi. Po Karliću, Statut lige je nastao 1103. godine te je ponovno sastavljen 11. listopada 1305., pod nazivom *Libar od kaštiga i pokajanja za pomanjkanja* koji je od vlasti bio potvrđen 1306. godine. Đuro Ljubić smatra da Statut nije mogao nastati 1103. godine nego u vrijeme 15. stoljeća kada su se formirale lige te kada su dobile svoje statute, a bio je potvrđen 1. siječnja 1474. godine. Statut se nije sačuvao u originalu nego u prijepisu don Ivana Vlatkovića iz Novigrada iz 1744 (Ljubić, 1931; Strohal, 1911; Strohal, 1913a; Strohal, 1914; Strohal, 1913b; Brajković, 1969; Karlić, 1912; Karlić, 1913; Kos, 1952, 23–24; Grgić, 1954a; Grgić, 1954b; Čolak, 1962; Brkić, 2004; Kadlec, Karlić, 1913).

Vranski zakonik je zabilježio 1. travnja 1454. godine zadarski notar i kancelar kneza, a potpisali su ga Lorenzo Loredan, zadarski knez te Benedetto de Mula, kapetan. U Vranskom zakoniku u čl. 7. se spominju posobe (*da sve seoske posobe oko Vrane mogu prijestupnike koje zateknu na svojem području osuditi na 10 lira globe po prijestupniku*). A u članku 31 se spominje kolektivna odgovornost svih mještana za krađu na njihovom području u kojem su dužni svi mještani pomoći u hvatanju kradljivaca (Grgić, 1960, 559, bilj 23; Freidenberg, 1971; Raukar, 1972–73).

U istom zakoniku se u nekoliko članaka direktno spominje vranski sudac.

U Novigradskom zakoniku se lige i posobe ne spominju, riječ je o ugovorima i obvezama između kmetova i gospodara (Strohal, 1911; Barada, 1957; Grgić, 1954, 124–133; Kolanović, 1993; Margetić, 1983, 8; Karbić, 1998, 73–117; Ančić, 2003).

Institucija štimadura se spominje jednako u Vranskom, kao i Novigradskom zakoniku.

U Zadarskom statutu nadležnost sudaca nalazimo na više mjesta. Tako u čl. 137 Reformacija piše da venecijanska vlast sudcima lige daje punomoć da po dužnosti saslušaju i presuđuju građanske parnice do vrijednosti od pet libara te je naređeno da su svi seoski sudci iz sela udaljenih najmanje deset milja od grada dužni u slučaju da je na njihovom teritoriju učinjen nekakav zločin prijaviti taj zločin zadarskom knezu u roku od dva dana, a oni udaljeni preko deset milja u roku od tri dana, posebno ako je riječ o umorstvu prije nego umrli bude pokopan (Zadarski statut, 1997, čl. 137., 627–633). Na samom terenu je ipak situacija bila drukčija. U pjesmi zapisanoj glagoljicom *Historija od dvih žen* koja je nastala po stvarnom događaju u mjestu Ugljan 1740. godine prilikom ubojstva (hotimičnog ili ne) nahočeta iz svoje kuće i krađe nahočeta koje je odgajala susjedna obitelj, na mjesto događaja izlazi sudac, koji osobu tuži i kapitan sela da donese presudu (*da je sudi*). U slučaju da se ne nađe rješenje, spor se nastavlja pred zadarskim knezom, ali su kazne tada puno teže: oduzimanje imovine i služenje kazne na galiji, pa čak i smrtna kazna, zbog toga su sporovi često završavali nagodbom u samom selu (HR-HDA, glagolitica; Franov-Živković, 2013a).

U članku 153 utvrđeno da na zadarskom području postoji približno 130 seoskih sudaca koji su oprošteni obveze od nošenja oružja i odlaska na galiju. Zaključeno je da je riječ o mladim ljudima koji su sposobni za radnu obvezu te je donesen propis da se za suce moraju birati osobe starije od 40 godina (Zadarski statut, 1997, 665–667).

Osim pred sudcima i kapitanima odluke su se donosile i pred vijećem staraca, koji su imali ulogu seoskog pamćenja.

Koje su bile funkcije tj. obveze seoskih sudaca i kapetana zapisano je u raznim zapovjedima (mandatima) zadarskih providura, knezova i kapetana. Između ostalog javljaju se i kao procjenitelji (*štimaduri*) i kao “*dobri ljudi*” (HR-DAST, 156, 52).

Svi predstavnici vlasti u oporukama imaju ulogu svjedoka prilikom sastavljanja oporuka, ali su katkad i izvršitelji (prokaraturi) tih oporuka.

Runje u svojim knjigama i člancima na više mjesta navodi instituciju sudaca iz vremena do početka 16. stoljeća. Tako se npr. 30. 10. 1410. u jednom dokumentu spominje sudac od Lukorana, koji provodi kneževe zapovjedi. Zatim dalje navodi da se u sporu između župnika sv. Eufemije i fratarar na Školjiću 1507. godine, među svjedocima dana 26. siječnja 1507. spominje i mjesni sudac Šimun Maričević (Runje, 2008, 93–94; Runje, 2001a; Runje, 2015).

Na početku popisa stanovništva 1608. godine je uz svako naseljeno mjesto uz svećenika navedeno ime sudca mjesta, vjerojatno je riječ o seoskom glavaru (Jelić, 1974).

O tome da su seosku vlast činili sudac (glavar sela), kapetan i časnici (*oficijeli*) teritorijalnih snaga te vijeće staraca nalazimo dokaze u više različitih vrela. Mletačke vlasti su se direktno obraćale seoskim sudcima, tj. civilnim vlastima po selima, a katkad i kapitanima, a katkad cijelom selu. Dat ću primjer nekoliko dokumenata pronađenih u Fondu Fanfogna-Garganin u Državnom arhivu u Splitu. U prvom dokumentu zadarski knez naređuje sudcu od Iža da zaštiti interese gospođe Mandalene Fanfonja vlasnice zemljišta te da zabrani Ižaninu Jivanu Šariniću da siječe drva na toj zemlji niti za svoje potrebe niti za prodaju bez dozvole vlasnice zemljišta ili njenog dvornika.¹ U drugom dokumentu knez traži od seoskih sudaca otoka Ugljana i priobalnih mjesta da stave na raspolaganje ljudstvo i brodove Frani Fanfonji 1671. godine.² U trećem dokumentu su se mještani Ista bunili protiv dozvole za sječu drva koju je knez izdao Solinjanima.³ A u

1 Knez zadarski / Sudče iz Iža na ime g(ospođe) Mandalene Fafunića hoćeš zapovidati svim onim ki nisu kmeti jneie a navlastitu Jivanu Šarinića da nimaju nima sići derva po zemlah rečene g(ospođe) Mandalene ni za prodaju ni za kuću nima jne orati zemle rečene bez licencie Antona Sušinića dvornika rečene pod zarok li(bar) 50 po svakoga i svaku voltu polovicu onom ki osvidi a drugi kako se bude vidit (...) / Iz Zadra na 8 febrara 1601 / Bi ta mandat przentan na Ižu na devet prvara. (HR-DAST-156-61).

2 Primjeri zapovjedi sucima od strane providura i kneza zadarskog: Knez zadarski / Šalemo radi velike gosposke potrebe g(ospodina) Franu Fafunića: i zapovidamo sudcem i sejlanom od Uglana: i od svih ostalih selov otoskih: i tolikojer od Dikla: Peterčani: i Privlake: i svima ostali gdi pride rečeni G(ospodin) Fafunić: i gdi bude pridan ovi nas mandat da mu jimaju učiniti sve ča im urđina: i zapovi: i dat mu brode i ljudi koliko on reče od sela do sela: i dokle on zapovi pod penu stanovitu od života. / Iz Zadra na 14 maja 1671 / Bi przentan ov mandat na Uglanu na 18 maja 1671. (HR-DAST-156-61).

3 Mi Mičel Minoto za previdro vladanje Bnetaško knez zadarske i gnegove daržave / Kopija / Budući bilo zapovidano komunu od Išta i ludem od Punte BIANKE z mandaton prošastnin od ove pravde da nimaju po nieran način činiti ni edne šulence ni novitadi u načinu od osuenja varhu pisma pod nami meju nima i

četvrtom zadarski knez traži od sudaca Preka i Sutomišćice na otoku Ugljanu da svako selo pošalje po jedan brod pijeska za karneval u zadarsku Fošu.⁴ O tome da su vlast u selu obnašali sudac, kapetan i časnici teritorijalnih snaga nalazimo u primjeru davanja izjave o urodu i kupnji vina za mjesta Luku i Ravu.⁵ Uz sudca i kapetana su odluke donosili i *starci od sela*.⁶

U spisima samostana sv. Krševana koji se nalaze u Državnom arhivu u Zadru nalazimo dokument u kojem se generalni providur Nikola Erizzo (Erico) obraća bibinjskom sudcu i kapetanu vezano uz zemlju u Gaženicama (predio Zadra). Mještani Sutomišćice su dobili dozvole za obrađivanje zemljišta samostana sv. Krševana, ali ih u tome ometaju mještani susjednih Bibinja. Sudci su dobili zapovjed da pronađu osobe koje otežavaju težacima iz Sutomišćice obrađivanje zemljišta, a ujedno su bili dužni procijeniti postojecu te spriječiti daljnju štetu.⁷ U drugom pismu providur se obraća sudcu i kapetanu

komunon od Solin u razdilenju zato od veće žestokosti zapovidamo na vienje od ovoga da nitkor ki mu se hoteći ne mozi smučevati ni sablaznivati dopušćenje komunu od Solin pravičnu aftancu koja u ovu našu kačilariju bi prikazana i prijata i potvarjena pod penu dukat sto svakomu koi bi ovu zapovid pristupio od više ako bi ko prestupio biti će procesan i upasti će u mnogo veće pedipse u našej vogli sahranene toliko ostae svakomu žestoko zapovidamo po našoi viri. / U Zadru na 8 aprila 1772. / Mihovil Minoto knez / Kancilir knežev / Kopija od mane karte / Komun od Išta i ludi od Punte Bijanke / Za pečat / Komunu od Solin za parvo / I raščinenju od dila padajućega / 28 marča naslidue za korist od čina u svemu bolega. (HR-DAST-156-62).

4 *Mi providur jeneral / Zapovidamo šucem od Sutumišćice i Prika da udijle pošajlu po jedan brod na šelo šalbuna u fošu za karnevala i tako ćete udijle obslužiti u penu u vojli našoj. / Iz Zadra na 20 febrara 1713. / Bi intiman ovi mandat u Sutumišćici i Preku 21 febrara 1713. / Sant Euffe(mia) / Oltra / Gl. / Šutomišćica / Preko. (HR-DAST-156-62).*

5 *Ja sudac kapetan oficiale i starci od Luke ispovidamo istinito u viri da na ovu stran godišć 10 u niedno godišće ne može biti za potribu od puka vino od litine do litine što se učini u ovomu selu u ovoi viri što ne ima pak kupimo u Zadru i po selih / don Ante Bačićca parok potvrjuje (HR-DAST-156-52). Mi sudac i kapitan oficiale i starci od Rave ispovidamo istinito u viri da nas ovu stran godišć 10 u niedno godišće ne može biti za potribu od puka vino od litine što se učini u ovomu selu što ne ima puk kupuie u Zadru u viri / don Luka Žuvić kapelan u Ravi. (HR-DAST-156-52).*

6 *Na 3 febrara 1760 / Ja don Mate Blaslovići parokijan od Kali čini viru Jivanun sinu pokojne Mande Šulića od Kali budući on napastovan od svoje setre Matije udane po zakonu selanskomu a ona sada pita dil od brata svoga a toga zakona ni bilo nikad u našem selu po mojoj kušenciji. / Pišen ja parokijan od Kali / Na 4 febrara u Kuklici 1760 u Kuklici / Ja parokijan Jive Meštrić i starci mista Kuklice činimo viru Jivanu sinu pokojne Mande Šulića da toga zakona nikad nije bilo da sestre mogu jimati dila o(d) dobar svojih starjih kada se udade nego samo robe što je običaj selanski. / Pop Šimun Butirić parokijan od Kuklice pišem po viri kapitanovoj i ostalih ludi. / Na 4 febrara u Preku i Sutomišćic 1760 / Ja kapitan Mikula Brižić i kapitan Jure Kačan od Preka i Sutomišćice i starci od iste parokije činimo viru Jivanu sinu pokojne Mande Šulića da toga zakona nikad nij bilo da sestre mogu jimati dila od dobar svoji starjih kadase uda nego samo robe što je običaj selacki. / Ja don Šime Šimić vice parok od Sutumišćice Preka pišem po viri kapitanovoj i ostalih ludi. (HR-DAST-156-65).*

7 *Mi Nikola Erico drugi providur jeneral Dalmacie i Albanie / Tužu še m(nogo) p(oštovani) koludri s(vetoga) Karševana od šeljani od Bibijn zabrajnuju Jeri Lovriču od s(vete) Fume kmetu istih kol(...) (...)janije žemjle od pravi mostira u Ga(ž)e)nice nišće ča(...) gnoj ki stavjlia svaki put ki stavi to nemicuć še podniti zapovidamo kapitanu i šudcen od Bibijn i svih inih selanon da niko ne cini skodu nikakovu u zemlju u Gasenice od pravi s(vetoga) Karševana ku ie uzaj na kmetiu Jere Lovrić bi nošeć gnoj ni ki drugi način u penu komunu tolari sve i skodniku ki bude našan pa(r)žu na galie i stran platit svu skodu procidit kriminal ki imaiuč koku pravicu neka do ide podila pravde i kvida bude napovidan u dan blagdana iz Zadra 20 otubra 1725 / Bi intiman ovi mandat pri crikvi s(vetoga) Roka u Bibinah na 15 otonbra. (HR-DAZD-336, 6, 2.2.7, spis je oštećen).*

Dikla da zabrani mještanima da obrađuju zemljište samostana sv. Krševana bez dozvole gvardijana samostana.⁸

U matičnim knjigama i ostalim pregledanim dokumentima su vidljive ovlasti sudaca i kapitana, a s tim jasno i vidljiva razlika između ova dva predstavnika vlasti. Propašću venecijanske vladavine 1797. ova razlika se počinje gubiti tako da se glavari sela sve češće nazivaju i kapetani. U spisima s početka 19. stoljeća nalazimo da izjave i druge dokumente potpisuju kapitani (HR-DAZD-220, 19, 1885 / 2).⁹ Ipak, po pojedinim mjestima se još uvijek za glavara sela zadržao naziv sudac.¹⁰

U 19. st. nakon uvođenja tabelarnih matičnih knjiga je vidljiva još jedna funkcija seoskih sudaca, koja se nije mogla primijetiti u narativno pisanim glagoljskim matičnim knjigama. U tabelarnim maticama postoji rubrika o službenoj osobi koja utvrđuje smrt i koja daje dozvolu za pokop, u koju su kao službene osobe navedeni sudci sela. Mogli bismo zaključiti da su istu funkciju imali i prije 19. stoljeća, samo u glagoljskim matičnim knjigama nije postojala navedena rubrika niti je svećenik u narativno pisanim maticama upisivao taj podatak.

TERITORIJALNE SNAGE

Mletačka vlast je organizirala vojsku po načelu dobrovoljnog pristupa pri čemu su dobrovoljci potpisivali ugovore s određenim uvjetima. Većina otočana se prijavljivala u mletačku mornaricu (HR-DAZD-359, 6, 5.3.3, 106; HR-DAZD-359, 10, 6.1.2; Franov-Živković, 2015a), manjina je ipak pristupala kopnenoj vojsci, dok su mladići s kopnenog područja uglavnom pristupali kopnenoj vojsci, a manje mornarici. Mladići su osim toga bili obvezni služiti u teritorijanim snagama koje su bile sastavljene od domaćih sposobnih muškaraca u dobi od 18 do 50 godina, a u slučaju „opće mobilizacije“ od 16 do 80 godina i to po ključu jedan na sto stanovnika (Peričić, 1989; vidi slično Mayhew, 2009, 243–262; Stanojević, 1987; Stanojević, 1962; Mađunić, 2013; Peričić, 1984; Peričić, 1993; Franov-Živković, 2015a).

Nakon 15. st. do kraja 18. st., na temeljima liga i posoba, venecijanska vlast je organizirala teritorijalne jedinice (černide) u sklopu kojih su funkcionirale seoske straže (*ronde*). Teritorijalne snage su imale su vojno-obrambenu i redarstvenu ulogu, koje su u

8 Providur šalje mještanima Dikla dopis da su dužni zemljišta koja su zakupili na vrijeme obrađivati i davati dio vlasnicima samostanu sv. Krševana. *Providur jeneral / umiglieno nam skazujući poštovani fratri s(vetog) Krševana od svega Zadra mnoge skode koe po šili činu sekliani od Dikla zapovidamo sucu i kapitanu od istoga sela da u blagdan na razumno švakoga činu razumiti da švi oni koiu durzu tršja poviš tršja s(vetoga) Kerševana da ih imagiū governati kako šu obligani i kako zapovida statut zaderski /.../ iz Zadra na 8 luja 1706.* (HR-DAZD-336, 12, 33).

9 Izvješća otočkih župnika o potrebama za hranom svake pojedine obitelji. U ovim spisima se u nekim mjestima na izjave potpisuju glavari sela koji se nazivaju kapitani, a u nekim sudci sela.

10 ZMBM, Bilježnica don Kaže Perkovića br. II (pravni riječnik). *Digan. Znači: sudac ili gaštald posobe seoske ili bratovštine. Matica bratovštine sv. Kuzme i Damjana u Polači god. 1717 kaže: Odabramo za digana iz novu starijega Pilipa Žepinovića, mlađ Petra Maslardića i Tomu Bobanovića. Na otoku Pagu posebice u Kolanima zovu i danas seoskog glavara pridjevkom: digan i sudac. Kazivao mi je ovo g. Lubomir Car župnik u Filipjakovu.*

slučaju ratne opasnosti bile mobilizirane i u tom slučaju su imale istu ulogu kao aktivna vojska. Tek se za vrijeme prve austrijske uprave (1797.–1805.) počinje provoditi prisilna mobilizacija (Oršolić, 2013, 20, 25–26).

Stanovnici su bili dužni svojim barkama besplatno prevoziti kamenje, pržinu, klak i druge stvari za građevine u Zadru, ići na stražu na državnu granicu, a u vrijeme rata su služili kao vojnici u boračkim četama (černidama) te radili sve drugo što im se zapovjedi.¹¹

Uz civilne (sudce, gaštalde sela) i vjerske vlasti, postojala je već spomenuta vojna (policijska) vlast u okviru teritorijalne obrane.

Pripadnici teritorijalnih snaga su preko tjedna obavljali svakodnevne poslove, a nedjeljom i blagdanom su bili pozivani na oružane vježbe i obuku. Primjer obuke nalazimo u dokumentu pronađenom u fondu Lantana (HR-DAZD-359, 6, 5.3.3, 106; Franov-Živković, 2015a). Riječ je o glagoljskom mandatu od 4. svibnja 1750. kojim mletački sindici naređuju uspostavu reda prilikom postrojavanja četa teritorijalne obrane zadarskih otoka na način da svaki otok ili svako otočko selo ima svoje mjesto u tom postrojavanju. Zajednička smotra svih otoka se održavala u svibnju i listopadu.

Šime Peričić u radu *Vojna krajina u Dalmaciji* (Peričić, 1989, 174, 182, 197, 202–203, 209; vidi i Oršolić, 2013, 27, 28) piše da su časnici i dočasnici bili birani iz obitelji čiji su članovi već vršili dužnosti u teritorijalnim snagama. Viši časnici (pukovnici i serdari) su dobivali plaće, dok su niži časnici harambaše (kapetani (kapitani), vojvode), zastavnici (alfiri, alfiere), narednici (serzent, srzent, serđente, sergente), supratenante te kaplari (kapuri, kapurali, caporale) uživali određene povlastice, npr. oslobođanje od nekih poreza. Na kraju ovog sastava su bili obični panduri ili serežani (oružnici). Pripadnici ove teritorijalne obrane su kod sebe u kućama imali oružje. Postojali su još i pobočnici ili ajutanti krajine te donarednik.

DRUŠTVENI POLOŽAJ ČASNIKA I NJIHOVIH OBITELJI

Zarada u državnim službama, kao i privatni i poslovni kontakti s civilnim, vojnim i vjerskim vlastima dovodila je do raslojavanja stanovništva u pojedinim mjestima. Osim toga ugled je omogućavao da se časnicima dodjeljuju druge ovlasti u selu poput sudjelovanja u odlukama važnim za život zajednice, presudama, kod procjena tuđe imovine kao štimadure ili dobre ljude, kao prokarature (izvršitelje) i svjedoke na oporukama, češće su se birali u upravna tijela bratovštine, a umirovljeni su sudjelovali u vijeću staraca.

Već je iz prijašnjih primjera vidljivo da su civilnu vlast obnašali sudci sela, koji nisu nosili oružje već su ovlasti policije odrađivali kapitani i oficiali (Peričić, 1989, 174, 182, 197, 202–203, 209).

S obzirom da su se funkcije u teritorijalnim snagama nasljeđivale, a bilo je nasljeđivanja članstva u pojedinim bratovštinama,¹² pa možda i nasljeđivanje civilnih funkcija

11 Fond Grgić sadrži pismo mještana Sutomišćice i Preka iz 1736. godine o služenju u teritorijalnim snagama a vezano uz pobunu seljaka 1736. godine (Peričić, 1989, 174, 182, 197, 202–203, 209; Oršolić, 2013, 27–28; HR-DAZD-368, 3 – prijevod dijela podneska mještana župe Sutomišćica 1736. godine – neobjavljeno). Jedan od spisa iz ovog spora je objavljen u HR-DAZD, 1949, 64, 65, br. 46., a nalazi se u spisima samostana sv. Dominika, br. 89, iz god. 1736. Ovaj spis objavljen u Franov-Živković, 2015a.

12 U bratovštine se primalo nasljeđivanjem (na sviću) ili glasovanjem.

(glavara sela), dolazilo je do raslojavanja obitelji. Stoga je jako važno bilo taj položaj zaštititi i predati ga u nasljeđivanje svojim sinovima, a u slučaju da nema sinova zetovima ili nećacima. Također zbog boljeg imovnog stanja časnici i dočasnici teritorijalnih snaga su mogli svoje sinove školovati za svećenike (HR-AZDN-16 / 19; Modrić & Kolanović, 2013) ili trgovce i obrtnike te se i na takav način poboljšavalo imovno stanje obitelji. Kćerima su mogli priskrbiti dobar miraz.

O nasljeđivanju časničkih i dočasničkih funkcija vidi više u primjerima nekoliko mjesta zadarskog područja na kraju članka.

Od zarađenog novca su se kupovale kuće, zemlja, brodovi te razne kućanske potrepštine, kao i nakit i odjeća.¹³ Ovo pokazuje da su ženski članovi obitelji časnika također imali veći ugled u selu.

Položaj se učvršćivao i preko prijateljstva s nadređenima i međusobnim ženidbama (u selu ili u drugim selima, pri tome je često dolazilo i do ženidbe među bližom i daljnjom rodbinom (Franov-Živković, 2015b).

Zanimljivo je i prijateljsko povezivanje (npr. kroz kumstvo) istih ovih obitelji s veleposjedničkim obiteljima. S jedne strane se kumstvo sutomiških časnika s članovima obitelji Lantana može tumačiti kao prijateljsko-poslovni odnos kroz zajedničko služenje u černidama, s druge strane imamo činjenicu da su sudci i časnici teritorijalnih snaga često bili i dvornici pojedinih obitelji pa su odatle često nastajale i njihove prijateljske veze. Runje kao primjer daje Juricu Klimantovića, oca poznatog glagoljaša Šimuna Klimantovića, koji je bio dvornik veleposjedničkih obitelji u Lukoranu (Runje, 2001a; Runje, 2008; Runje, 2005; Runje, 1990; Runje, 2003a; Runje, 1998; Runje, 2001b, 57–67; Runje, 2003b, 21–38; Runje, 2015; vidi isto u Ivančić, 1911; Japundžić, 1995).

Druženje s nadređenima je dovodilo do toga da se počinju ugledati na njihov način života te više počinju trošiti na razne kućne potrepštine ali i gradnju luksuznijih kuća na dva kata (*na dva poda*), kupnju više kuća te poboljšanje životnih uvjeta (Franov-Živković, 2013a; HR-DAST, Inventar obitelji Fanfonićevih, 156, 32).

Kao članovi (i članovi upravnih tijela) seoskih bratovština časnici su sudjelovali u važnim odlukama za poboljšanje života sela i crkve. S druge strane, časnicima je bilo omogućeno učlanjivanje u elitnije bratovštine, kao što je npr. postojala svećenička bratovština u Biogradu, u kojoj su zabilježene poduže liste čekanja za ulazak u bratovštinu koja je imala ograničeni broj mjesta. Među članstvom nalazimo časnike teritorijalnih snaga s područja Pakoštana, Sv. Filipa i Jakova, Biograda i okolice (Kero, Franov-Živković & Perović, 2012).

S druge strane život vojnika je bio jako neizvjestan i nosio je sa sobom nesreće, nestanke i bijedu, ali su i obični vojnici imali punu kuću oružja (HR-DAZD-20, 81, knj. VII, 16) te se često ozljeđivali (AHAZU, IV a 80 / 39, f. 3r; Franov-Živković, 2015a, 202).

O načinu kako su služili vojsku obični vojnici rijetko nalazimo podatke u matičnim knjigama i drugim glagoljskim dokumentima (podatci se mogu naći u drugim izvorima vidi kao npr. Čoralić & Katušić, 2014; Čoralić, 2015; Čoralić & Katušić, 2016; Čoralić

13 U fondu Oporuke iz kancelarije zadarskih knezova (HR-DAZD-20) postoji 320 glagoljskih oporuka koje pokazuju imovno stanje stanovnika zadarskog područja. Kao primjer vidi oporuku kapitana Jive Mičića. Cijela oporuka je donesena u poglavlju o župi Sutomišćica u ovom članku (vidi Sl. 3 i 4).

& Katušić, 2017, 163–178). U glagoljskoj oporuci pisanoj 31. ožujka 1727. Jure Kačan iz Sutomišćice (HR-DAZD-20, 81, knj. II, 210) ostavlja dio imovine svom sinu Šimi *ako kada dojde 10 stupi maslin u studi Zabučolić*. U Sutomiškom godaru vidimo da je Šime poginuo na Levantu 4. svibnja, nije poznata godina smrti (HR-AZDN, *Glagoljska Knjiga godova, Sutomišćica*, nema signaturu). Po glagoljskoj knjizi godova Kali vidimo da je još mladića poginulo na Levantu u raznim razdobljima. Zabilježeno je da je 10. rujna 1782. godine na Levantu umro Stipe Ricov (HR-AZDN, *Glagoljska Knjiga godova, Kali*, nema signaturu). U glagoljskoj matičnoj knjizi umrlih Bibinje nalazimo smrt Šime Tralića 24. listopada 1766. godine na galiji u Cafaloniji, te 9. prosinca iste godine smrt Ante Delina u vojsci u Italiji (HR-AZDN, *Glagoljska matica umrlih Bibinje 1713.–1816.*; Kero & Franov-Živković, 2010).

PRIMJERI DRUŠTVENOG POLOŽAJA PRIPADNIKA TERITORIJALNIH SNAGA NA ZADARSKOM PODRUČJU

S obzirom na ograničeni obim članka dat ću samo primjere za mjesta Novigrad i Pakoštane koji se nalaze na kopnenom dijelu zadarskog područja te otočku župu Sutomišćica, koja je do 1770. obuhvaćala mjesta Preko, Poljanu i Sutomišćicu.

Novigrad

Za Novigrad su za 18. i 19. stoljeće sačuvane 24 matične knjige (Franov-Živković, 2017a).

Po maticama su zapisani predstavnici civilnih i vojnih vlasti u Novigradu, kao i predstavnici teritorijalnih snaga iz šireg područja koji su boravili u Novigradu, a u maticama se pojavljuju kao ženici, roditelji djece upisane u maticu krštenih, ali i kao kumovi na vjenčanjima i krštenjima. S obzirom da je Novigrad bio veće administrativno, gospodarsko, sudsko, vjersko, vojno, trgovačko i pomorsko središte na zadarskom području (Franov-Živković, 2017a, 418–419; Jelić, 1983), u mjestu je postojalo nekoliko kapetana u isto vrijeme (Perićić, 1989). I ovdje se može primjetiti da je položaj u nekim obiteljima bio nasljedan. Kapetansku čast, su u prvom redu nasljeđivali članovi obitelji Oštrić, koji su čak dobili nadimak Kapetanovi. R. Jelić (1940), piše o slavnom kapetanu Martinu Oštriću: *Kapitan Martin Oštrić dobio je naslov „Defensor patriae“ radi hrabrosti, braneci Novigradsku tvrđavu 1646. godine, protiv vojske Ibrahim paše, koji je Novigrad i uzeo, ali niti za punu godinu dana Luka Oštrić bio je neko vrijeme i serdar, a ovi su opet bili zapovjednici nad domaćom vojskom.*

Iz ove obitelji su potekli brojni svećenici, (Kero, Leksikon svećenika glagoljaša, u izradi), obrtnici i trgovci (ZMBM, Bilježnice don Kaže Perkovića br. II, IX, XIII, XV; Franov-Živković, 2017a, 418–419). Osim iz obitelji Oštrić novigradske vojvode, harambaše ili kapitani se spominju iz obitelji Vlatković, Halaburić, Sinovčić, Miletić, Baždarić, Paštirović, Kasteli, Vardiol i Garguričić (Franov-Živković, 2017a).

Najviše alfira i srzenta je bilo iz obitelji Radošević, a spominju se još iz obitelji Baždarić, Banić, Bakić, Babičić, Segna, Iauranović i Vlatković.

I u Novigradskim matičnim knjigama su vidljive rodbinske i prijateljske veze s časnicima teritorijalnih snaga iz cijelog ovog područja pa se tako kao kumovi u maticama spominju mnogi serdari, koloneli te brojni niži časnici teritorijalnih snaga.

Župa Sutomišćica (Preko, Poljana, Sutomišćica)

Najbolji primjer nasljeđivanja funkcija teritorijalnih snaga nalazimo u Sutomišćici koja je bila središte teritorijalnih snaga zadarskih otoka, u kojoj su imali prebivalište i koloneli zadarskih otoka iz obitelji Lantana, kao i raniji iz obitelji Crnica (Franov-Živković, 2016b; HR-DAZD-20, I, 130; HR-DAZD, Miscellanea I, 1949, 53).

Po glagoljskim matičnim knjigama župe Sutomišćica nalazimo da je sredinom i krajem 18. st. u isto vrijeme više kapetana, a sačuvan je i veći broj glagoljskih oporuka članova kapetanskih obitelji. Na žalost, za razdoblje prije sredine 18. stoljeća nisu sačuvane matične knjige pa se u ranijem razdoblju ne može odrediti veza među članovima obitelji navedenih u primjerima.

Na početku popisa stanovništva 1608. godine sudac sv. Eufemije je bio Jure Veleslavić, a Preka (Villa di san Michiel Oltrabarcagno) Šime Nižić. (Jelić, 1974).

U fondu Lantana sam pronašla imena mnogih sudaca. Godine 1554. se spominje Luka Špar kao sudac sv. Eufemije (HR-DAZD-359, 38, 708, 18), a 6. 04. 1571. Marco Crapinich se spominje kao gastald (HR-DAZD-359, 38, 708, 27). Dana 20. 08. 1602. Zorzi Fabulich je bio *capo*, a Antonio Gripinich *nostro gastaldo* (gastald = upravitelj dobara) (HR-DAZD-359, 38, 708, 29). Iste godine se spominje kao sudac Preka Zorzi Perich (*zudici del comun di San Michiel*) (HR-DAZD-359, 38, 708, 36).

Kao prokaraturi sv. Eufemije za godinu 1717. se spominju Miho Brižić kapitan i Ive Čubanov iz Preka (HR-DAZD-359, 38, 708, 47). Nekoliko godina kasnije, tj. 1723. godine kapitan Miho (Miško) Brižić je još uvijek bio prokaratur mjesta, uz njega je bio prokaratur Mate Veleslavić (HR-DAZD-359, 38, 708, 56). Kapetan Miho Brižić je i godine 1726. bio prokaratur sv. Eufemije (HR-DAZD-359, 38, 708, 59). Godine 1733. sudci od Preka su bili Mate Kuštera i Miho Perić (HR-DAST, 156, 52).

Grgić navodi da je za vrijeme težačkih pokreta 1736 / 40 godine bio izdan nalog za uhićenje seoskog kapitana Miška Brižića iz Preka zajedno sa Jurom Bacaljom iz Preka.¹⁴

U popisu iz fondu Fanfonja Garanjin kojega je svećenik nazvao *KVEŠTO ŽE DONAR DE NOŠTRO NOVE ŽE PRETE* (zapisano talijanskim jezikom i kurzivnom glagoljicom), a u kojem mještani župe Sv. Eufemije poklanjaju svećeniku mladomisniku neki manji ili veći poklon se može vidjeti i imovno stanje pojedinih obitelji, a na njemu se spominju telent Kačanov, alfir Grdović i kapitan Vlahić.¹⁵

U fondu Lantana su pronađena svjedočenja mještana Sutomišćice da su u nedostatku

14 Brižić je u istrazi kazao, da je u selu obnarodovan providurov proglas, a kad je on seljanima rekao, da treba dati dohotke, zaprijetili su, da će ga kamenovati. Na upit, tko je prijetio, odgovorio je: 'svi, cijelo selo'. Naposljetku se obvezao, da će dati dohotke i druge nagovarati da ih dadu, a tako isto se obvezao i Bacalja, pa su pušteni kućama. (Grgić, 1960, 582–583).

15 HR-DAST, 156, 52: nema datuma, ali se po popisu vidi da je riječ o sredini 18. st. alfir Šimica Grdović je umro 18. 02. 1778. (HR-DAZD, Sutomišćica, Glagoljska Matica umrlih 1765.–1825.).

vlastitog zemljišta uzimali u zakup zemlje na Puntamici gdje su često dolazili u sukob s sucem i mještanima susjednog Dikla koji su im krali i otimali oružje (noževe, puške) i oruđe za obradu zemlje. Sačuvana su svjedočenja kapitana Jure Šimića, Ante Pavina, Šime Kucelina, Jivice Čubana i Šimice Vlahića.¹⁶

Po tablici iz fonda Lantana iz 1759. godine je vidljivo da je prilikom popisa Sutomišćica brojila 705 stanovnika,¹⁷ od čega je sposobno za oružje bilo 78 ljudi, a časnika teritorijalnih snaga – 12. Ostali stanovnici, koji nisu bili sposobni za oružje, su bili: 10 svećenika, 8 klerika, 1 zidar, 18 starca, 84 dječaka, 94 žene, 100 djevojčica. U selu ove godine nije zabilježen niti jedan brodovlasnik, mornar ili klesar (HR-DAZD-359, 2, 48, 5.1.2; Franov-Živković, 2015a).

Seljani su bili vlasnici 15 barka, a niti jedne tartanele ili trabakula. Nitko u selu nije imao konja. A od oružja je u selu zabilježeno 85 sačmarica, 40 pištolja i 64 mačeva (sabljji).

Podatci za Preko iz iste tablice su sljedeći: ukupan broj stanovnika je bio 608, sposobno za oružje je bilo 126, od čega je bilo 7 časnika teritorijalnih snaga.

Ostali stanovnici, koji nisu bili sposobni za oružje, su bili: 8 svećenika, 6 klerika, 3 zidara, 25 starca, 138 dječaka, 125 žena, 179 djevojčica. U selu ove godine nije zabilježen niti jedan brodovlasnik, mornar ili klesar.

Seljani su bili vlasnici 25 barki, niti jedne tartanele ili trabakula. Nitko u selu nije imao konja. A od oružja je u selu zabilježeno 118 sačmarica, 56 pištolja te 82 mačeva (sabljji).

U nedovršenoj tablici fonda Lantana u kojoj su ponovno popisani svi stanovnici s posebnim popisnom časnika teritorijalnih snaga bez naznake godine, za mjesta koja pripadaju otočkoj pukovniji. Po ovoj tablici Sutomišćica je imala čak devet časnika od čega tri kapitana, dva *alfira*, 2 *serđenta* te dva kaplara (*kapura*).¹⁸ U mjestu nije postojao niti jedan *adjutant*. (HR-DAZD-359, 2, 48, 5.1.2; Franov-Živković, 2015a).

U istoj tablici Preko je imalo šest časnika od čega tri kapitana, dva *alfira*, dva *serđenta* te dva kaplara, a niti jednog *ajutanta*.¹⁹

U gore spomenutoj nedatiranoj tablici iz ovog fonda²⁰ nalazimo da je kapitan Brižić (ne piše ime) pod sobom imao još jednog *tenanta*, jednog *alfira*, jednog *serđenta*, dva *kapura*, 42 momaka (*fattionari*), 2 tambura, ukupno, sa sobom 50 ljudi.

O raslojavanju obitelji u župi Sutomišćica te o međusobnim ženidbama sam pisala u članku o bratovštinama župe Sutomišćica (Franov-Živković, 2009).²¹

16 Godine 1765. na 22. srpnja svjedoči kapitan Jure Šimić iz Sutomišćice (HR-DAZD-359, 2, 45, 5.1.2).

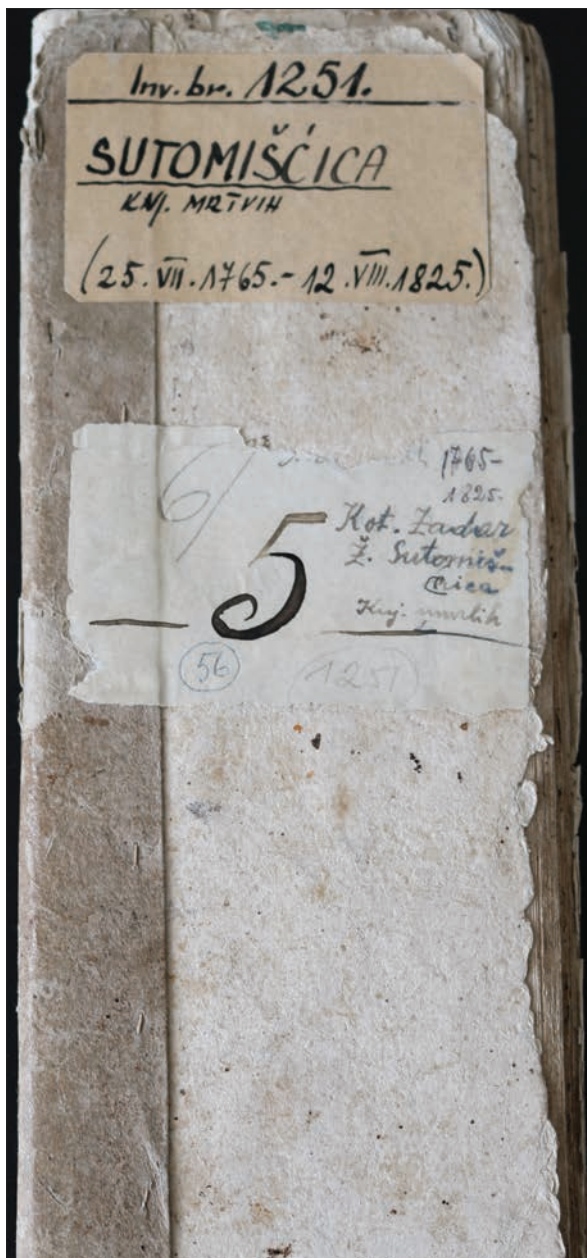
17 U tablici je napisan poseban broj stanovnika za Sutomišćicu, a poseban za Preko. Stanovnici Poljane su vjerojatno dijelom bili pribrojeni Sutomišćici, a dijelom Preku.

18 Iz matica i knjiga bratovština se mogu pronaći imena sljedećih časnika iz Sutomišćice iz sredine 18. st. i to kapitani: Ante Čubanov rečeni Vlahić, Jure Kačan, Jure Šimić i Jive Mičić, alfiri: Grgo Grdović, Šimica Grdović, Jure Grdović, Ante Grdović i Miho Kačan, dva srzenta: Pave Gvardijan i Pave Barićev. U maticama i knjigama bratovština se ne spominje niti jedan kapuro (kaplar).

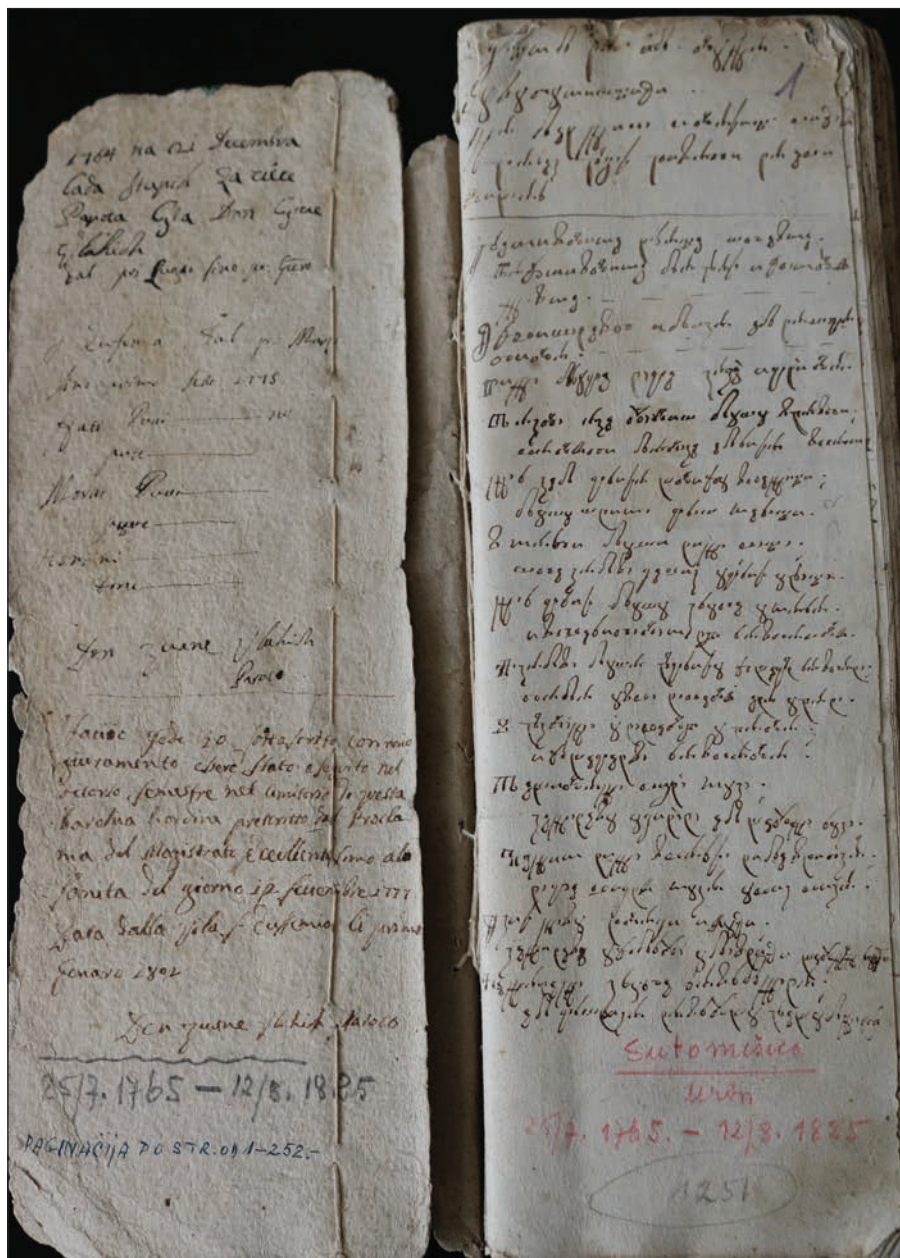
19 U maticama i knjigama bratovština (*madrikulama*) se spominju kapetani Miho, Mate i Mikula Brižić.

20 Tablica je vjerojatno iz sredine 18. stoljeća kao i sve druge tablice pod istom signaturom. Potpisuje je Tommaso Franceschi da Veneta, notar, a potvrđena je od kolonela Josipa Lantane (HR-DAZD-359, 2, 48, 5.1.2).

21 Podatci o međusobnim ženidbama nisu vidljivi u matičnim knjigama, zato je bilo potrebno izraditi rodoslovlje koje pokazuje međusobnu rodbinsku i tazbinsku (ženidbenu) povezanost ovih osoba. Podatci su izvađeni iz rodoslovlja obitelji Franov (od 13. do 21. stoljeća) izrada Grozdana Franov-Živković,

Sl. 1: Fotografija prednjih korica glagoljske matične knjige umrlih Sutomišćica 1765.–1825. (HR-DAZD-378, Zbirka matičnih knjiga, inv. br. 1251).

Sl. 2: Fotografija unutarnje strane korica glagoljske matične knjige umrlih Sutomišćica 1765.–1825. (HR-DAZD-378, Zbirka matičnih knjiga, inv. br. 1251). Mrtvačka pjesma, pisar don Ive Čubanov rečeni Vlahić.

U Arhivu HAZU u Zagrebu (sign. IVa 80 / 40) čuva se ostatak (dio) propovijedi pod nazivom Nacrt propovijedi o praštanju koju je napisao don Ive Čubanov rečeni Vlahić čiji su članovi obitelji otac i braća bili časnici teritorijalnih snaga, a sestra Jela je bila druga supruga kapitana Jive Mičića. Na zadnjoj stranici Propovijedi postoji privatno pismo kolunela Lantane don Ivi Vlahiću koji ga moli za uslugu da mu izabere 12 greda koje se nalaze ispod vrtlarove (ortulanove) kuće jer su mu potrebne za sagrađiti mlin (*malin*) (Franov-Živković, 2012).

U župi sv. Eufemije u Sutomišćici nalazimo cijeli niz obitelji koje su se u određenom razdoblju međusobno ženile, a njihovi članovi su svi imali neke funkcije u seoskim civilnim vlastima, odnosno teritorijalnoj obrani (černidama).

Časničke obitelji župe Sutomišćica (mjesta Poljana, Preko, Sutomišćica) koji se spominju u glagoljskim kodeksima i ostalim dokumentima

Kapetan Ante Čubanov rečeni Vlahić je bio kapetan sela krajem 18. stoljeća. Bio je član više bratovština te je u sudjelovao u njihovim upravnim tijelima kao glavni ili pomoćni sudac (HR-AZDN, Sutomišćica, Glagoljska Madrikula «Corpus Domini» (Tila Isusova)). Spominje se kao kapitan sve do smrti 1817. godine (HR-DAZD-378, Glagoljska matica mrtvih, Sutomišćica, 1765.–1825., 154). Njegov otac Mate je bio osnivač bratovštine *Blažene Gospe i Duš od Purgatorija*. Ante je bio oženjen dva puta. Prvi put s Jerkom Čubanovom koja je umrla od 30 godina 1781. godine, a nakon toga s Matijom kćerom pok. Mate Šimića s kojom je imao desetero djece (HR-DAZD-378, Glagoljska matica krštenih, Sutomišćica, 1739.–1825.). Bio je preko trideset puta kum na vjenčanjima i krštenjima Sutomišćana.

Brat Šime je bio također bratim istih bratovština. Bio je oženjen Katom rečenom Mirkom Mičić kćerkom kapitana Jive Mičića (HR-DAZD-378, Sutomišćica, Glagoljska matica vjenčanih 1747.–1825.), a koja je umrla vjerojatno od kuge na Puntamici u karanteni 1784. godine. Njen sin Mate Čubanov je također umro u isto vrijeme na Puntamici od 24 godina. Njena sestra Jago joj je bila udana za sina alfira Šimice Grdovića (HR-DAZD-378, Sutomišćica, Glagoljska matica vjenčanih 1747.–1825.), Juru, koji u 19. stoljeću postaje glavar sela.

Jedan od trojice braće Čubanov-Vlahić je bio i župnik (parokijan) sv. Eufemije don Ive Čubanov rečeni Vlahić (vidi Sl. 1 i 2) od koga je do danas sačuvan jedan glagoljski zbornik propovijedi (HR-AZDN, Glagoljska govorenja duhovna, XVIII st.) te nekoliko ostataka glagoljskih zbornika (AHAZU, Nacrt propovijedi o praštanju, nakon god. 1773, sign. IV a 80 / 40; Odlomak propovijedi, sign. IV a 80 / 27; Propovijed na Uznesenje, kraj XVIII. st., IV a 80 / 13; Propovijed na Uznesenje, XIX st., IV a 80 / 21; Propovijed o paklenim mukama, početak XIX st., sign. IV a 80 / 6; Franov-Živković, 2012).

privatno vlasništvo, neobjavljeno. Riječ je samo o dijelu rodoslovlja, koji se odnosi na župu Sutomišćica. U kasnijem dijelu rodoslovlja u 19. i 20. stoljeću se žene međusobno i unuci, prauunci i šukununci ovih časnika teritorijalnih snaga.

U ninskim spisima je pronađen svećenik don Stipan Vlahić, vjerojatno stric ili brat don Ivina oca Mate (matične knjige su uništene pa se ne može točno vidjeti obiteljska veza među njima). I ovdje je moguće da linija ređenja vodi od strica do sinovca (Franov-Živković, 2012).

Sestra Jela je bila druga žena kapitana Ive Mičića (HR-DAZD-378, Sutomišćica, Glagoljska matica vjenčanih 1747.–1825.), što bi značilo da je pastorku (Ivinu kćer iz prvog braka Katu rečenu Mirku) udala za svog brata Šimu (Franov-Živković, 2009).

Nije sačuvan niti jedan testament nekog od članova obitelji Čubanov-Vlahić zato ne se ne može ništa zaključiti o njihovom imovnom stanju.

Druga kapetanska obitelj je obitelj Kačan. Kapitan Jure Kačan je bio član i sudac više bratovština. Umro je 11.05.1768. godine u dobi od 68. godina (Franov-Živković, 2009; HR-DAZD-378, Glagoljska matica mrtvih, Sutomišćica, 1765.–1825., 37). Na žalost, nije sačuvana njegova oporuka, ali zato postoji glagoljska oporuka pisana 9. prosinca 1771. njegovog brata don Šime Kačana, po kojoj vidimo da je kapetan imao još jednog brata Mihu,²² a po maticama nalazimo da je kapetan imao šestero djece od toga u oporuci spomenute sinove Jivu (HR-DAZD-378, Sutomišćica, Glagoljska matica vjenčanih 1747.–1825. 15) i Jerka (HR-DAZD-378, Glagoljska matica krštenih, Sutomišćica, 1739.–1825). Nećaci (sinovci) Jive i Jerko su njegovali strica don Šimu do smrti pa im ostavlja veći dio imovine te su bili zaduženi za njegov sprovod. Od imovine don Šime nabraja dio kuće, zemlju Ogradicu s maslinama, dio vrta, ostale zemlje (intrade) Za vrhom, pokućstvo, kamenicu i dužnike, ali i neke svoje dugove. Napominje da je zemlju na Dolcu založio. Drugi brat kapitana Jure Kačana je bio alfir Miho Kačan koji se kao alfir spominje samo na jednom mjestu u matici krštenih 1749. godine (HR-DAZD-378, Glagoljska matica krštenih, Sutomišćica, 1739.–1825.) te u madrikulama bratovština Tila Isusova 1769. (HR-AZDN, Glagoljska madrikula Corpis Domini (Tila Isusova), Sutomišćica, za razdoblje 1745.–1800.) i Gospe od Karmena (HR-AZDN, Glagoljska madrikula Gospe od Karmena i Duš od Purgatorija, Sutomišćica, 1745.–1821.). U maticama je zabilježeno rođenje osmero djece (HR-DAZD-378, Glagoljska matica krštenih, Sutomišćica, 1739.–1825.; Franov-Živković, 2009).

Kapitan Jure Šimić je bio 5.01.1741. godine na popisu osnivača bratovštine *Blažene Gospe i Duš od Purgatorija*, u kojoj je bio i sudac nekoliko puta te je bio član i sudac još nekoliko sutomiških bratovština. Umro je dana 4.04.1773. godine u dobi od 90 godina (Franov-Živković, 2009; HR-DAZD-378, Glagoljska matica mrtvih, Sutomišćica, 1765.–1825). Dakle, rođen je oko 1683. Sačuvana je oporuka pisana 29. ožujka 1773.²³

22 Vjerojatno je riječ o alfiru Mihi Kačanu. Don Šime Kačan u oporuci navodi da mu je Miho polubrat tj. brat po ocu. S obzirom da su nestale matične knjige za Sutomišćicu s početka 18. stoljeća, ne može se vidjeti da li je kapitan Jure Kačan brat ili polubrat don Šimi Kačanu.

23 HR-DAZD-20, IV, 223ab: *U jime s(vete) Troice amen / 1. Ja kapitan Jure Šimić nahodeći se u nemoći a u dobroj pameti činim moju naredbu koju hoću da bude dobra po mojoj smarti: u koj najprvo priporučujem moju dušu g(ospodu)nu Bogu a tilo moje da bude pokopano u crkvi s(ve)te Fumije. / 2. Kada mi se nahodi smart da mi se učini sprovod kako se bude moći, mise kantane da mi se dadu reči na ovi dni kako je običaj od mista na moj god i na moje karsno jime da se bude učiniti reči po jedna misa, za vazda i ako što veće bude stiskati kušenciju moju da se spomenu od moje duše radi dobar kih san pritiva i uzdrža laši starijih da budu vazda ispunjeni a navlastito obid koga je ostavi po(kojni) did da se bude činiti u ono vrime kad se bude nim zariti / 3. Da don Šime moj sin da bude gospodar do njegove smarti i da ga jimaju držati i slišati*

Bio je dva puta u braku. Prvi put s Jelom,²⁴ drugi s Justinom kćerom Šime Sturnina (HR-DAZD-378, Sutomišćica, Glagoljska matica vjenčanih 1747.–1825.). Sin Miho je imao samo 4 godine kad mu je otac, koji je tada imao 90 godina umro. Jedan od sinova je bio don Šime Šimić, kojega otac u oporuci ostavlja gospodarom sve svoje imovine, dok ga ostala braća moraju slušati. Ostali sinovi kapetana Jure su Mate (HR-DAZD-378, Sutomišćica, Glagoljska matica vjenčanih 1747.–1825.), Pave i Miho (HR-DAZD-378, Glagoljska matica krštenih, Sutomišćica, 1739.–1825., 94). Imao je i sina Josipa kojeg ne spominje u oporuci pa je moguće da nije ostao na životu (HR-DAZD-378, Glagoljska matica krštenih, Sutomišćica, 1739.–1825.). Od don Šime traži da najmlađeg brata Mihu, čija je majka kapetanova druga žena Justina, također da na nauk za svećenika. Moli svoje starije sinove da paze na mlađeg sina i na njegovu majku, kao da je njihova rođena majka. Kćerima Luci (HR-DAZD-378, Glagoljska matica krštenih, Sutomišćica, 1739.–1825.) i Kati ostavlja barilo vina i bocu ulja svake godine dokle su žive. Miho nije postao svećenik već se vjenčao dana 27. siječnja 1799. godine (HR-DAZD-378, Sutomišćica, Glagoljska matica vjenčanih 1747.–1825.).

Kapetan imovinu ne nabraja pojedinačno osim što se u oporuci spominje kuća koju je kupio u pokojnog don Antona. A od pokretne imovine sinovima ostavlja šubu vinovu (boje vina) i veliki pojas (pas) od svile.

U oporuci njegovog sina don Šime Šimića pisanoj 26. listopada 1799. godine (HR-DAZD-378, Glagoljska matica mrtvih, Sutomišćica, 1765.–1825., 288; HR-DAZD-20, VI, 401ab) nalazimo nabrojenu pokretnu i nepokretnu imovinu, koja je bila dodjeljena don Šimi, jer su se moguće braća već podijelila (Franov-Živković, 2009).

Kapetan Jive Mičić je bio osnivač bratovštine *Gospe od Karmena i Duš od Purgatorija* 15.01.1743 te je bio član i sudac u više sutomiških bratovština. Nema podatka o smrti jer matice umrlih prije 1765. nisu pronađene, ali se može pretpostaviti da je umro negdje

svi a na njegovoj smarti da mu se jima učiniti sprovod kako se bude pristojati. Ostavljam mu šubu vinovu da moli Gos(podi)na Boga za moju dušu, i pas veliki od svi / vi / le, a patrimonij koji sam mu zapisao ja moga potvrdjujem, da mu bude onako kako kodi u njemu je zapisano / 4. Da ostala roba bude svim jednokupno toliko Mati, koliko Pavi, toliko Mihi, da bude nim i njihovoj dici da se služe š nom s onim rešpetom s kim sam se ja služi, i ostala sva moja dobra ostavljan svin trin, da budu uživati, i uzdržati u pravoj ljubavi kako zapovida Gos(podi)n Bog / 5. Da zaradi posljednoga mira zada se ne bi razdili, želin, i priporučjen svin a navlastito don Šimi da Mihu dadu na nauk, i ako bude živ da ga učine redovnikom, ako pak ne bi htili nego ga odagnali ali odilili, ali prognali brez njegova pravoga uzroka htili njegovu mater a moju ženu ili njegovu sestru da posli smarti don Šimine bude rečenomu Mihi kuća ku san kupi po(kojnoga) don Antona. Akor pak budu se držati kako prava braća da jim bude svim nih i njihovoj dici / 6. Ostavljan da se ima davati svako godišće Luci i Kati moim kćerin po jedno barilo vina i po jedna boca ulja i to da im se ima davati s litinom dokle budu žive / 7. Ostavljan onomu redovniku ki me bude ašišati u mojoj bolesti i na mojoj smarti, moj šćap da moli go(spodi)na Boga za me drugo ne priporučjen (drugo – prekriženo) nego moju dušu i moih mrtvih. / U Sutumišćici na 29 marča 1773. / Bihu svidoci gos(podi)n don Jive Maričić od Preka / Drugi Šimica Čubanov od Sutumišćice / Činim moji prokaraturi gos(podi)na don Juru Milašinovića / Gos(podi)na Keka Dežiderata od Zadra / Pisah ja don Jive Vlahić vice parok / Po govorenju rečenoga kap(itana) Jure Šimića. (HR-AZDN, Knjiga godova, Sutomišćica, 1730.–1840., Priminu na 4 aprila kapitan Jure Šimić 1773.).

- 24 Na jednom mjestu u matici je bio kum zajedno s prvom suprugom Jelom. Nije poznato njeno djevojačko prezime.

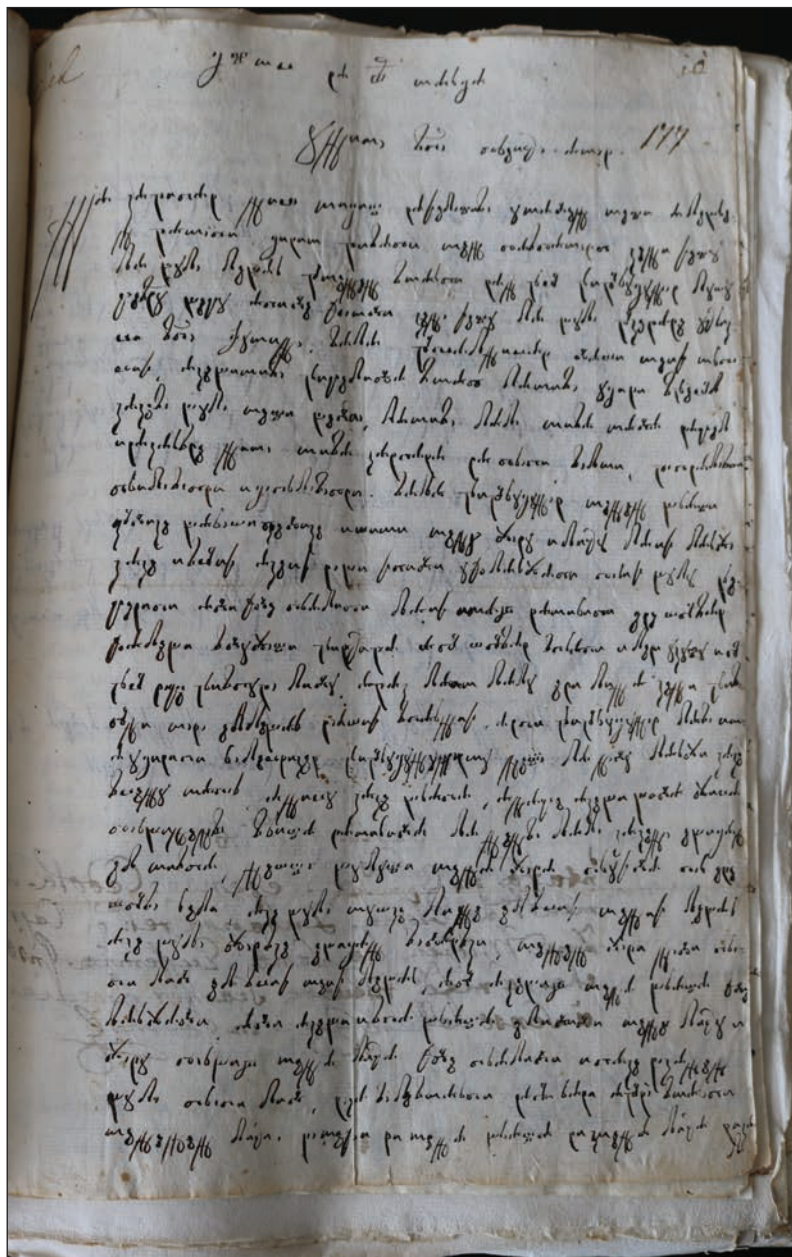
između 20.10.1763. (kad je krstio sina Josipa) i 8.12.1775. kad je bio već pokojni (U knjizi godova je upisan datum smrti bez godine: HR-AZDN, Knjiga godova, Sutomišćica, 1730.–1840.:11. zuna God po(kojnomu) kapitanu Jivi Mičiću). Naime, 8.12.1775. se udala njegova kćer Jaga (u matici rođenih dana 2. 11. 1750. je bila upisana kao Andrijana i Jago: HR-DAZD-378, Glagoljska matica krštenih, Sutomišćica, 1739.–1825) za Juru sina alfra Šimice Grdovića, gdje je nevjesti upisano da joj je otac pokojni kapetan Jive Mičić (Franov-Živković, 2009; HR-DAZD-378, Sutomišćica, Glagoljska matica vjenčanih 1747.–1825).

Imao je dva braka. Ne zna se kako mu se zvala supruga iz prvog braka jer su matične knjige za to razdoblje nestale, a u drugom braku je bio vjenčan 1748. godine s Jelom sestrom kapitana Ante Čubanova rečenoga Vlahića i sutomiškog župnika don Ive Vlahića. Njegova kćer Kata rečena Mirka se kasnije udala za njihovog brata Šimu.

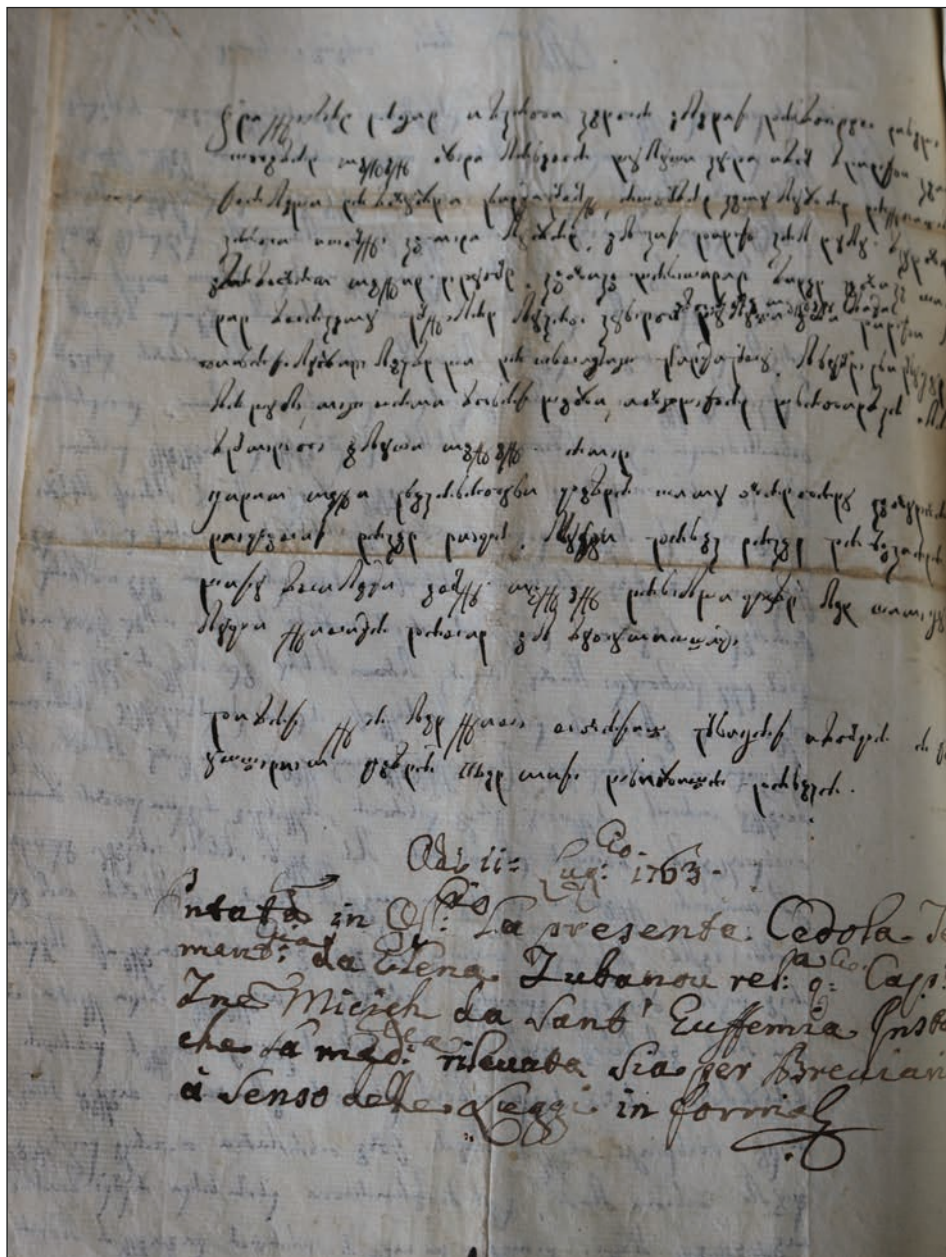
Iz prvog braka je imao sina don Antu te kćere Katu rečenu Mirku i Justinu (Kćer Justina je bila udana u Kali: HR-DAZD-378, Sutomišćica, Glagoljska matica vjenčanih 1747.–1825.) dok je iz drugog braka imao Jivu (HR-DAZD-378, Sutomišćica, Glagoljska matica vjenčanih 1747.–1825., 52.) Josipa, Katu i Andrijanu Jago (HR-DAZD, 378, Glagoljska matica krštenih, Sutomišćica, 1739.–1825.).

U svojoj oporuci kapetan Jive Mičić²⁵ moli svoju braću Barišu i Šimu da paze na njegovu ženu i djecu kao da su njihova vlastita te da im ne diraju imovinu koju je on zaradio u vojsci (*služeći principa*), a očinstvo da dijele na tri dijela (*dio koji pristoji mene od dobar naših starjih*). Preporučuje sinu Anti da završi za svećenika te ga moli da svoju maćehu, njegovu drugu ženu Jelu pazi kao na pravu majku te da pazi na polubrata Jivu i polusestru Jagu. Sestri, ako ostane živa, da u slučaju udaje da miraz (*kako je običaj od sela*), a s obzirom da mu je supruga trudna da u slučaju da se rodi muško dijete da ono

25 Oporuka glasi ovako: 1763 na 8 marča / U jime s(ve)te Trojice amen / Ja kapitan Jive Mičić nahodeći se u maloj moći a dobroj pameti činim pisati moj tastament koji hoću da bude dobar po mojoj smarti / najprvo priporučjen dušu Gos(podi)nu Bogu a tilo zemli koje hoću da bude pokopano u crkvi s(ve)te Fumije / Sada potvrđivan laši moih mrtvih ako bi mi se prigodila smart da mi se učini sprovod kako se bude moći bolje da mi se dade misa mala na god i na karsno jime misa kantana na treći sedmi petnadesti tridesetni i četrdesetni / sada priporučjen mojoj braći koliko Bareši toliko i Šimi moji ženu i dicu da ih darže kako i svojih ako ih ne bi htili uzdaržati te ih budu progoniti ali zlo traditi da im imaju namiriti ono što san zadobi služeći principa a to što san strati i dobi u kuću i to prvo nego pristupe dilu a pak da mi dadu oni dij 1 koji pristoji mene od dobar naših starjih Anti priporučjen da se ima učiniti redovnikom priporučujući mu jošće da Jelu darži kako svoju mater a Jivu kako brata a Jaga ako bi bila živa ter bi joj se srića namirila da joj se dade kako je običaj od mista jošće budući moja žena truhla da ono što se rodi ako bude muško dijo od svih mojih dobar ako bude žensko običaj selanski mojoj ženi Jeli treći dil od svih moih dobar a to ako bi ju moja braća zlo daržala ali ako bi ista braća odiliti moju dicu i ženu ter bi ju moja dica zlo tradili i tako neka joj bude treći dil neka se do smarti na tom rani a po ne smarti mojoj / oj / dici ne mozi ni moja braća ni moja dica nikad i ni jedan način iskati kontra od onih parstenov ni robe što san mojoj ženi darova budući kupi isto s pinezi ko mi zadobi na službi principovoj a što san komu dužan (...) i što je ko meni dužan od kih pinez kad budu skupili. / Ostavljam moj in neputon koliko Barešin in sinon koliko Šimin in svakomu po jedan dukat kurentu budući ovi pinezi (...) zdužih dok s(a)n bi na vršiciju principovu drugo ne priporučuen da bude meju vami strah Boži i ljubezan bratinska (...) spomenite duši mojoj amen / Činim moji prokaraturi gos(podi)na Šimu Lantanu kolunela i niegovih nakon nega drugi parok nakon parokiana / Bihu svidoci ovoj mojoj naredbi gos(podi)n Šime Čubanov drugi Jivica Pavin od Sutomišćice / Pisah ja don Jive Vlahić po ričah istoga a z dopušćeniem gos(podi)na don Mihe Brižića paroka. (HR-DAZD-20, III, 177ab).

Sl. 3: Fotografija prve stranice glagoljske oporuke kapitana Jive Mičića iz Sutomišćice iz 1763. godine (HR-DAZD-20, Općina/Komuna Zadar. Knez Zadra, Oporuke, Oporuka pod signaturom knjiga III, broj 177ab).

Sl. 4: Fotografija druge stranice glagoljske oporuke kapitana Jive Mičića iz Sutomišćice iz 1763. godine (HR-DAZD-20, Općina/Komuna Zadar. Knez Zadra, Oporuke, Oporuka pod signaturom knjiga III, broj 177ab).

dobije dio očinstva kako je uobičajeno, a ako bude žensko da i ta curica dobije miraz. Ako braća Bare i Šime ne bi ispunili molbu svog brata, tada se njegovoj ženi Jeli treba dati trećina svih dobara. Moli ga da pripazi da nitko ne uzme njegovoj ženi robu i nakit koji joj je kupovao.

Kapetan Ive je ipak doživio rođenje sina Josipa, jer u matici nije zabilježeno da je otac pokojni kao što je bilo uobičajeno ako je dijete rođeno nakon smrti oca. (HR-DAZD-378, Glagoljska matica krštenih, Sutomišćica, 1739.–1825.).

Sačuvana je oporuka njegovog najstarijeg sina don Ante Mičića pisana 2. prosinca 1787. (HR-DAZD-20, 81, VI, 68) u kojem vidimo da ga je do smrti njegovao polubrat Josip te njemu ostavlja sva svoja pokretna i nepokretna dobra. Vidi se da je obitelj posjedovala zemljišta na otoku i na terafermi (vjerojatno na zadarskoj Puntamici). Iz oporuke vidimo da mu je brat Jive pošao u vlaštvu u Šimiće pa mu ostavlja tri stupa maslina na zemlji zvanoj Kod Vrlji i njegov dio od očinstva (*ki mene zapada*), nešto robe, srebrne kopče i dugmeta od dolame. Oporuku je pisao don Ive Vlahić, a svjedoci su bili Jive Božić i Šime Kucelin.

Od obitelji Grdović u maticama nalazimo alfira Grgu Grdovića koji je umro 11. kolovoza 1782. od 104 godine (HR-DAZD-378, Glagoljska matica mrtvih, Sutomišćica, 1765.–1825.). Alfir Šimica Grdović rečeni Ivanov je bio član i sudac više bratovština. Umro je 18.2.1778. u dobi od 65 godina (HR-DAZD-378, Glagoljska matica mrtvih, Sutomišćica, 1765.–1825.). Zbog nedostatka matičnih knjiga se ne može utvrditi rodbinska veza između Grge i Šime Grdovića.

Šime Grdović se u maticama upisuje kao Grdović i kao Ivanov. Na nekoliko mjesta u maticama je upisano da mu je supruga Mare (Maruša) Ivanova što može značiti da se Šime Grdović oženio u obitelj Grdović zvani Ivanovi. Ova obitelj je dala i nekoliko svećenika. Jedan od najvažnijih je bio don Ive Grdović rečeni Ivanov, pisar velikog glagoljskog zbornika (AHAZU, sign. Id 40 (Kukulj. 748); Kero, 2015, 103; Štefanić, 1970, 69–77) te svećenik don Šime Grdović rečeni Ivanov 1745–1769 (Kero, Leksikon, u pripremi).

Jure Grdović, sin alfira Šimice Grdovića, je bio više puta član i sudac više bratovština (Franov-Živković, 2009; HR-AZDN, Sutomišćica, Glagoljska madrikula sv. Fume (Eufemije) 1748.–1804.). Bio je oženjen kćeri kapetana don Jive Mičića Andrijanom Jago i s njom je imao osmero djece (HR-DAZD-378, Glagoljska matica krštenih, Sutomišćica, 1739.–1825.). Nakon prestanka venecijanske vladavine, Jure Grdović je vjerojatno bio višegodišnji sudac (glavar sela), kojeg su često tada nazivali kapitan (HR-DAZD-378, Glagoljska matica krštenih, Sutomišćica, 1739.–1825., 22. rujna 1804.).

Alfir Ante Grdović je bio sin alfira Jure Grdovića. U knjizi godova Sutomišćica (HR-AZDN, Knjiga godova, Sutomišćica, 1730.–1840.) je 2. 9. 1834. upisan god Mišku Grdoviću pored kojeg piše ovakva zabilješka: *kaj bude ubijen od brata svoga Ante alfira*. Ovo je jedini spomen na alfira Antu Grdovića u matičnim knjigama ili knjigama bratovština.

U knjizi godova Sutomišćica (HR-AZDN, Knjiga godova, Sutomišćica, 1730.–1840.) je zapisano da je 21.9.1832. kapitan Mate Grdović umro od kolere. Riječ je vjerojatno o glavaru sela Sutomišćice.

Na početku ovog poglavlja je spomenut kapetan Miho Brižić. Na žalost, iz ovog razdoblja su nestale matične knjige pa se ne može u detalje vidjeti rodoslovlje kapetana

Mihe Brižića. Postoji mogućnost da je riječ o bratu dugogodišnjeg župnika Sutomišćice don Mate Brižića i izvanjskog vikara zadarskog kaptola (HR-AZDN, Knjiga godova, Sutomišćica, 1730.–1840., 17.5. god don Mati Brižiću parokijanu; HR-DAZD-378, Glagoljska matica mrtvih, Sutomišćica, 1765.–1825.).

Radi nedostatka matica, ne može se vidjeti povezanost Miška Brižića i Mate Brižića koji se kao kapetan spominje samo na jednom mjestu prilikom vjenčanja kćeri Kate 26. rujna 1757. u matici vjenčanih Sutomišćica (HR-DAZD-378, Sutomišćica, Glagoljska matica vjenčanih 1747.–1825.).

Kapetan Mikula Brižić se spominje na više mjesta u maticama kao otac djece (HR-DAZD-378, Glagoljska matica krštenih, Sutomišćica, 1739.–1825.) ili više puta kao kum na krštenjima i vjenčanjima 1747, 1750, 1759 i 1760. godine. God mu je zabilježen 16. prosinca (HR-AZDN, Glagoljska knjiga godova Preko: 16. 12. god kapitanu Nikoli Brižiću). Spominje se kao član novoosnovane bratovštine Gospe od Karmena i duš od purgatorija u Preku dana 17. lipnja 1770. (HR-AZDN, Glagoljska madrikula Gospe od Karmena i Duš od Purgatorija, Preko, 1770.–1821.; Franov-Živković, 2010).

U maticama se spominje i još nekoliko pripadnika teritorijalnih snaga iz ove župe: srzent Pave Vardijan, srzent Pave Barić te kapitan Ante Dunat. U zadnjem slučaju je riječ o sudcu sela, a ne pripadniku teritorijalnih snaga.

U slijedećim generacijama su se međusobno ženili i unuci i praunuci ovih pripadnika teritorijalnih snaga neovisno o rodbinskoj vezi (Franov-Živković, 2015b; Rodoslovlje obitelji Franov).

Pakoštane

O Pakoštanima je napravljena analiza nastanka mnogih prezimena (Franov-Živković, 2013b). Neka od tih prezimena su nastala od pripadnika civilnih i vojnih vlasti u selu. Pakoštane je bilo na granici s teritorijem koje su pod okupacijom držale Turske vlasti tako da se u dokumentima javljaju često baš predstavnici vojnih vlasti, koji su očito imali veliku ulogu u donošenju seoskih odluka.

1608. godine se u popisu stanovništva kao sudac sela pojavljuje Ivan Pilicarić. O tome da su Pilicarići bili i u kasnijem razdoblju ugledni članovi obitelji, u dokumentima Dragomanskog arhiva nalazimo svjedočenja o vođenju sporova Pakoštanca Jurice Pilicarića s Turcima, a samim tim što je od njegovog imena nastalo novo prezime Juričin pokazuje da je bio ugledna osoba u selu²⁶ (HR-DAZD-2, filza CIV, poz. br. 62 / 13; Franov-Živković, 2017b; Franov-Živković, 2016a).

26 Po Jurici Pilicariću je u Pakoštanima nastalo današnje prezime Juričin / Juričić: Prezime Juričin nastalo od prezimena Pilicarić, tj. radi se o patronimiku nastalom od Jurice Pilicarića. AHAZU, Fatevićev zbornik duhovnog štiva, god. 1617. Ubačeni tekst je pisan glagoljicom i hrvatskom ćirilicom (bosanicom). 43v / *Pisah ja don Mikula Juričić / kada rekoh svetu misu mladu / i bih zdrav hvala Bogu i Divi Marij(i) amen / lit g(ospodi)n(ovih) 1630 i 6 / kada to pisah ja do(n) Mikula / Pilicarića Jurice sin i ne drugo fala / Bogu i Divi Mariji / U ime Bože lit Gospodinovih tisuću / šest sto trideset šest kada to / pisah do(n) Mikula sin pokoenoga / Jure Pilicarića is Pak(o)štan budući zdrav / fala Bogu i D(i)vi Mari(ji) ne drugo.* (Franov-Živković, 2013b).

Jedan od pakoških harambaša koji se spominje po dokumentima bio iz obitelji Škilić / Stojanov. Škilići se spominju još u popisu stanovnika 1608. godine, a kroz stoljeća jedna grana dobija pridjevak Stojanov, što se kasnije i pretvara u prezime. Iz ove obitelji potječe više kapetana sela (harambaše) tako da se često u maticama članovi obitelji upisuju s nadimkom Harambašini. Mehmed beg Durakbegović 21. kolovoza 1675. godine u pismu providuru spominje Milu Simičića kapitana od Biograda, harambašu Mihom Stojanoviću (iz Pakošтана) i Grgu Ivalevića iz Filipjakova (Franov-Živković, 2017b; Franov-Živković, 2016a; Franov-Živković, 2013b).

Godine 1675. se spominje pakoški harambaša Marketo (nije navedeno prezime – od njega potječe vjerojatno prezime Marketin) (Franov-Živković, 2013b). Dana 11. kolovoza 1675. Muhamed beg Durakbegović piše mletačkom providuru da su ljudi iz priobalnih sela s dogovorom i dopuštenjem (vjerojatno vlasti) činili zlo i rat po krajini. Grupa ljudi na čelu s harambašom Marketom iz Pakošтана i Senjanima su uhvatili neke ljude i ubili agu iz Zemunika, ubili još dva čovjeka kod Zemunika te opljačkali tri trgovca iz Bosne. Navodi i još cijeli niz incidenata te traži od providura da uhititi odgovorne te da ih kazni, a posebno moli da u ruke pravde stavi harambašu Marketu iz Pakošтана koji zameće kavgu i rat (*gvero*) (Franov-Živković, 2017b; Franov-Živković, 2016a; HR-DAZD-2, filza CI, poz. br. 13 / 1 i 13 / 3).

Nadimak (prezime) Kapov, nastao je od jednog od kapetana Pakošтана u 17. stoljeću (ne može se utvrditi uz koje je prezime vezano), a pripisuje se kasnijem prezimenu Miočev, koje je nastalo kao patronimik iz istog neutvrđenog prezimena (Franov-Živković, 2013b).

Dana 4. travnja 1674. Muhamedbeg Durakbegović je napravio ugovor s nekoliko Biogradaca, Filipjanaca, Turanjaca, Pakošтанaca i stanovnika Zlosela (Pirovca) po kojem je uzimao desetinu „od graha, žita i ostaloga, od trsja deseto i peto i kabanicu od finog perangona od šest lakata“. Od Pakošтанaca se spominju Miho Bajčević i njegov drug (Franov-Živković, 2016a; Franov-Živković, 2017b).

Jedan od pakoških kapetana iz 18. stoljeća je bio kapetan (vojvoda) Bare Bačković.²⁷

U Biogradu na moru je postojala elitna svećenička bratovština od Uznesenja Blažene Djevice, u kojoj se na preporuku za ućlanjenje dugo čekalo. U nju su se od laika primali uglavnom glavari sela (seoski sudci) i vojne starješine (kapitani). Pa su tako u tu bratovštinu bili ućlanjeni i ugledniji Pakošтanci, sudci, harambaše, svećenici i ostali. Jedan od važnijih članova ove bratovštine je bio i vojvoda Bare Bačković, a još jedna osoba iz obitelji Bačković – Mate Bačković – je čekala red za upis u istu bratovštinu (Franov-Živković, 2013b).²⁸

27 Prezime nastalo od prezimena Bajčević, kasnije Bačkov (Franov-Živković, 2013b).

28 Kero, Franov-Živković & Perović, 2012; HR-DAZD-335, 1, Glagoljska madrikula od Uznesenja B. D. M. od Uznesenja u Biogradu, 1720.–1841.; Fol. 3r: *Na 13 aprila 1739 u Pakošтanu budući pokupleno 23 brata na tridesetu u pokoenoga voevode Bare Bačkovića isti voevoda Bare Bačković ostavi u ovu skulu četrdeset groša da mu kantamo enu misu na godište oni dan kad bude braština a to svako godište dok bude ova skula / Na .10. junja 1743. u Pakošтani budući se skupili na tridesetu pok(oj)no ga Mate Bačkovića brać(e) je dvadeset odlučismo na svakom pokopu aliti pogrebu našega brata imajuona braća koi se naidu na istom pogrebu balotati se za drugoga brata premda bi i manji broj bio braće na rečenom skupu a to za uzrok*

Jedan od kapetana u Pakoštanima je bio iz obitelji Bakija. Fra Andrija Kačić Miošić u svojim "Razgovorima ugodnim naroda Slovinskoga" spominje pakoškog harambašu Bakiju (Franov-Živković, 2013b). Punoševići se u Pakoštanima spominju još u Ugovoru iz 1597. Spominje se Marko Punošević sin Jure nastanjen u Biogradu. Punoševići nalazimo i na popisu stanovništva 1608. godine (Jelić, 1985). Filipi također spominje da su Punoševići stanovnici Pakošтана 1614. godine. Bianchi spominje da je glavni oltar u sv. Juštinici na otočiću ispred Pakošтана bio pod patronatom obitelji Punošević. Po Knjizi duša Pakošтane vidimo da se Punoševi razdvajaju u nekoliko loza, u same Punoševe, u Bakine (Bakiine, Bakije) i u Lokine (po Lovri Punoševu Loki) (Franov-Živković, 2013b).

ZAKLJUČAK

U članku je obrađen društveni položaj pripadnika teritorijalnih snaga (černida) u 17. i 18. stoljeću. Iz primjera se može zaključiti da su časnici teritorijalnih snaga i njihove obitelji bile jedne od najuglednijih u selu, da su stekli određenu imovinu u teritorijalnim snagama i tako poboljšali svoje imovno stanje. Isto dokazuju prijateljske veze i kumstva s veleposjedničkim obiteljima te zapovjednicima (kolonelima) I ostalim pripadnicima teritorijalnih snaga svog područja kao i članova njihovih obitelji. Ovo povećanje imovnog stanja i stjecanje ugleda su očuvali međusobnim ženidbama bez obzira na krvno ili tazbinsko srodstvo. Osim što je položaj u teritorijalnim snagama bio nasljedan, omogućavao im je da članove svoje obitelji školuju za obrtnike, trgovce te za svećenike, što su također održavali nasljednim putem (sa strica ili ujaka na nećaka).

da ako bi uberzo koi drugi brat priminuo da ne bi izgubio mise od jednoga brata / Na .21. agusta .1743. u Biogradu / Odredismo sva braća u našem skupu da se ima kantati 1 misa za pokojnoga vojvodu Baru Bačkovića utorak po našem skupu od braštine a to kako u kapitolu koi učinismo na .13. aprila 1739 u Pakoštanim a to istu misu redovnici po redu svako godište kako e koi upisan u skulu i da se dađe za dobitka istomu misniku – li(bar)3 - a ostali misnici isti dan utorak da reku mise za braću živu i mervtu i da im se daie zdoitka svakomu – so(ldini)30 – za ofertu; Fol. 87v / 1721 na 18 agusta u Biogradu pišemo braću sekulare koji se meću u prokuru da budu braća od ove skule kada koji živući pomanka da ulize po balotan ovi / Vojvoda Bare Bačković is Pakoštan / Fol. 88r / Prokura Mate Bačković iz Pakoštan 1739.

SOCIAL STATUS OF MEMBERS OF THE VENETIAN TERRITORIAL FORCES (ČERNIDA) FROM THE ZADAR AREA IN THE 17TH AND 18TH CENTURY ON THE BASIS OF GLAGOLITIC REGISTERS AND OTHER DOCUMENTS

Grozdana FRANOV-ŽIVKOVIĆ

Institute for Historical Sciences of Croatian Academy of Sciences and Arts in Zadar,

Obala kneza Trpimira 8, 23000 Zadar, Croatia

e-mail: grozdanafranovzivkovic@gmail.com

SUMMARY

The article deals with social status of members of the territorial forces (černide) in the 17th and 18th centuries. Used sources were Glagolitic registers, Glagolitic books of confraternities and Glagolitic and other documents from various funds of the State Archives in Zadar, Zadar Archdiocese Archives, the National Archives in Split, the Croatian State Archives and the Archives of the Croatian Academy of Science and Arts.

After 1408 the Venetian government retained the institution of Judges and Old men (Starci) as a civilian government in the villages of the Zadar area, according to former old Croatian customs (common) law.

Police authority was performed by members of the Venetian territorial forces (kapitani and oficijeli). Captains and other officers and non-commissioned officers had played an important role in establishing a government in the village and in making important decisions. As government employees with reputation, better salary and privileges they tried to convey their position to descendants through inherited activity in the territorial forces (for sons or sons-in-law) as well as through marriage of their sons and daughters with the sons and daughters of another members of the territorial forces from the same village, neighboring villages or even distant places, regardless of relatives or relatives-in-law. A large number of priests, merchants and craftsmen derive from their families as better economic situation provided education and promotion to their descendants.

Officers of territorial forces and their families were one of the most respected in the village. They acquired certain assets in the territorial forces and improved their financial situation. Moreover, friendship bonds and godfather hood with gentry families and officers (Colonel) of territorial forces of their area as well as their family members proved the same.

The article contains few examples about members of the territorial forces from the register books and other documents of several islands and mainland villages in the Zadar area. I referred to parish Sutomišćica (Preko, Poljana, Sutomišćica), Novigrad and Pakoštane.

Keywords: judges (the chief of the village), captains, officers and non-commissioned officers, territorial forces, 17th and 18th centuries

IZVORI I LITERATURA

- AHAZU** – Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (AHAZU), Bilježnice Mate Puhova iz Sali, IV a 80 / 39.
- AHAZU** – AHAZU, Grdovićev zbornik, sign. Id 40 (Kukulj. 748).
- AHAZU** – AHAZU, Zbornici propovijedi don Ive Vlahića – IV a 80 / 40; IV a 80 / 27; IV a 80 / 13; IV a 80 / 21; IV a 80 / 6.
- HR-AZDN** – HR-AZDN, Nadbiskupski arhiv Zadar (HR-AZDN), bez signature: Glagoljska madrikula sv. Fume (Eufemije), Sutomišćica, od god. 1748.–1804.
- HR-AZDN** – HR-AZDN, bez signature: Glagoljska madrikula Bratovštine Blažene Gospe i duš od purgatorija 1743.–1821.
- HR-AZDN** – HR-AZDN, bez signature: Glagoljska madrikula Corpus Domini (Tila Isusova), Sutomišćica, za razdoblje 1745.–1800.
- HR-AZDN** – HR-AZDN, bez signature: Glagoljska madrikula Gospe od Karmena i Duš od Purgatorija, Sutomišćica, 1745.–1821.
- HR-AZDN** – HR-AZDN, bez signature: Kopija (prijepis) iz libra koga učini pokojni don Tome Mičić parokijan godišća gospodinova 1675 miseca agusta na 2 a odnosi se na popis „Od lašev ki imaju davati stariću ulja crikvi sv. Fume – list papira ispisan kurzivnom glagoljicom pronađen u Glagoljskoj madrikuli sv. Fume (Eufemije) od god. 1748.–1804.
- HR-AZDN** – HR-AZDN, bez signature: Glagoljska govorenja duhovna; zbirka propovijedi, Sutomišćica, pisar don Ive Vlahić iz Sutomišćice.
- HR-AZDN** – HR-AZDN, bez signature: Glagoljska madrikula Gospe od Karmena i Duš od Purgatorija, Preko, 1770.–1821.
- HR-AZDN** – HR-AZDN, bez signature: Glagoljski kvateran Gospe od Luzarija, Preko, 1778.–1845.
- HR-AZDN** – HR-AZDN, bez signature: Glagoljska knjiga godova, Sutomišćica, 1730.–1840.
- HR-AZDN** – HR-AZDN, bez signature: Glagoljski Godovi mrtvih, Kali, 1680.–1873.
- HR-AZDN** – HR-AZDN, bez signature: Glagoljski Godovnik prepisan god. 1790., Preko.
- HR-AZDN** – HR-AZDN, bez signature: Fond Cvitanović.
- HR-AZDN-16 / 19** – HR-AZDN, Svećenička baština (Patrimonio volante).
- HR-DAST** – Državni arhiv Split (HR-DAST), Fond Fanfonja Garanjin, glagolitika, spisi br. 32, 52, 61, 62, 65.
- HR-DAZD-2** – Državni arhiv u Zadru (HR-DAZD), Dragomanski fond, Filce LXXVI-II, CI, CIV.
- HR-DAZD-20** – HR-DAZD, Oporuke iz kancelarije zadarskih knezova (OKZK), knjiga I–VII.
- HR-DAZD-220** – HR-DAZD, Spisi prvostupanjskog suda, Izvješća otočkih župnika o potrebama za hranom svake pojedine obitelji, kutija 19, br. 1885 / 2.
- HR-DAZD-335, 1** – HR-DAZD, Glagoljska madrikula od Uznesenja B. D. M. od uznesenja u Biogradu, 1720.–1841.
- HR-DAZD-335, 11a** – HR-DAZD, Glagoljska knjiga Bratovštine sv. Mihovila u Sv. Filipu u Jakovu, 1630.–1817.

- HR-DAZD-336** – HR-DAZD, kutija 6, 12, Spisi samostana sv. Krševana.
- HR-DAZD-359** – HR-DAZD, Spisi obitelji Lantana, Kutije 2, 6, 10, 64.
- HR-DAZD-368** – HR-DAZD, Fond Ivana Grgića, kutija 3.
- HR-DAZD-378** – HR-DAZD, inv. br. 1245, Glagoljska matica krštenih, Sutomišćica, 1739.–1825.
- HR-DAZD-378** – HR-DAZD, inv. br. 1248/A, Glagoljska matica vjenčanih, Sutomišćica, 1747.–1825.
- HR-DAZD-378** – HR-DAZD, inv. br. 1251, Glagoljska matica mrtvih, Sutomišćica, 1765.–1825.
- HR-DAZD-378** – HR-DAZD, inv. br. 792 (ubačeno u matice mjesta Pašman), Sutomišćica, Glagoljska matica krizmanih, 1663.
- HR-DAZD-Miscellanea** – HR-DAZD, Miscellanea I, 1949.
- HR-HAD, glagolitica** – Hrvatski državni arhiv (HR-HAD), Ištoria od dvih žen; Kako Kate Černošina ukrede dite Eli Bacaline obnoć spavajući budući svoje parvu noć udavila i skrovito zakopala. Leta 1740 složeno u pesmi kako slidi; glagolitica I–13.
- Rodoslovlja obitelji Franov** – Rodoslovlja obitelji Franov (od 13. do 21. stoljeća). Izradila: Franov-Živković, G., privatno vlasništvo, neobjavljeno.
- ZMBM** – Zavičajni muzej Biograd na moru (ZMBM), Fond don Kažimira Perkovića, knjiga II, IX, XIII, XV.
- Ančić, M. (2003):** Vrijeme i okolnosti postanka Novigradskog zbornika. Povijesni prilozi, Zagreb, 25, 133–160.
- Barada, M. (1957):** Starohrvatska seoska zajednica. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Brajković, V. (1969):** Odredbe prava mora i ribolova u Statutu Lige kotara ninskog. Radovi Instituta JAZU, Zadar, 16. i 17, 479–484.
- Brkić, B. (2004):** Libar od kaštiga i pokaranja za pomanjkanja. Zadarska smotra, Zadar, 1–4, 11–33.
- Čolak, N. (1962):** Naše ribarstvo od pada Mletačke Republike. Pomorski zbornik, Institut za historijske i ekonomske nauke, Zadar – Zagreb, II, 393–424.
- Čoralić, L. (2015):** Zadarski otočani u mletačkim prekomorskim kopnenim postrojbama (18. stoljeće). Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 33, 173–198.
- Čoralić, L. & M. Katušić (2014):** Dalmatinci – najviši časnici mletačkih prekomorskih postrojbi u 18. stoljeću. U: Mirošević, L. & V. Graovac Matassi (ur.): Dalmacija u prostoru i vremenu – što Dalmacija jest, a što nije? Zbornik radova sa Znanstvenog skupa Dalmacija u prostoru i vremenu – što Dalmacija jest, a što nije?, 14.–16. lipnja 2012. Zadar, Sveučilište u Zadru, 59–67.
- Čoralić, L. & M. Katušić (2016):** Zemuničani u mletačkim prekomorskim kopnenim postrojbama (18. stoljeće). U: Zemunik u prostoru i vremenu. Zadar, Sveučilište u Zadru, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru, Župa Marije kraljice mira – Kraljice Hrvata u Zemuniku, Općina Zemunik Donji, 190–197.
- Čoralić, L. & M. Katušić (2017):** Fanti oltramarini i Croati a cavallo – vojnici s otoka Ugljana u mletačkim prekojadranskim kopnenim postrojbama u 18. stoljeću, U:

- Faričić, J. (ur.): Zbornik Kali, Zadar, Općina Kali, Sveučilište u Zadru, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 163–178.
- Franov-Živković, G. (2009):** Bratovštine (skule) župe sv. Eufemije (Fume) u Sutomišćici na Otoku Ugljanu u 18. st. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu, 27, 165–227.
- Franov-Živković, G. (2010):** Bratovštine (skule) župe Blažene Gospe od Luzarija u Preku na otoku Ugljanu u 18. st. i 19. st. Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 52, 231–259.
- Franov-Živković, G. (2012):** Glagoljaš don Ive Vlahić (Sutomišćica, oko 1733.–25.07.1803.). Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 54, 147–183.
- Franov-Živković, G. (2013a):** Društvena slika ugljanskih sela od 15. do 18. stoljeća prema podacima iz glagoljskih vrela. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru.
- Franov-Živković, G. (2013b):** Prezimena mjesta Pakoštane u 17. i 18. stoljeću na temelju glagoljske knjige duša. Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 55, 59–92.
- Franov-Živković, G. (2015a):** Glagoljski mandat iz 1750. o postrojavanju teritorijalnih snaga zadarskih otoka. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu, 33, 199–215.
- Franov-Živković, G. (2015b):** Zapreke za sklapanje braka u glagoljskim matičnim knjigama zadarskog područja od 1565. do sred. 19. stoljeća. Povijesni prilozi, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 49, 275–313.
- Franov-Živković, G. (2016a):** Svakodnevni život na tursko-mletačkoj granici na području Zemunika u 17. st. na temelju dokumenata pisanih hrvatskom ćirilicom (bosanicom) i glagoljicom. U: Zemunik u prostoru i vremenu. Zadar, Sveučilište u Zadru, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru, Župa Marije kraljice mira u Zemuniku, Općina Zemunik Donji, 170–190.
- Franov-Živković, G. (2016b):** Stanovništvo Vira od 16. do 19. st. Zbornik Otok Vir. Zadar Sveučilište u Zadru, Općina Vir, 321–354.
- Franov-Živković, G. (2017a):** Matične knjige i evidencije Ninske biskupije i Zadarske nadbiskupije: izvor za proučavanje stanovništva župe Novigrad od 17. do sredine 19. stoljeća. Zbornik sa znanstvenog skupa Novigrad nekad i sad. Zadar, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru, Sveučilište u Zadru, Matica hrvatska, Općine Novigrad, 418–446.
- Franov-Živković, G. (2017b):** Stanje na mletačko turskoj granici na području Vrane u 17. st. na temelju dokumenata pisanih hrvatskom ćirilicom (bosanicom) i glagoljicom. Zbornik sa znanstvenog skupa Braća Vranjani i vransko područje tijekom povijesti. Zadar, Ogranak Matice hrvatske Zadar, 411–438.
- Freidenberg, M. M. (1971):** Vranski zakonik, Novi spomenik hrvatskog običajnog prava. Radovi Instituta JAZU u Zadru, 18, 323–340.
- Grgić, I. (1954a):** O ligama i posobama, nekoliko priloga za njihovo proučavanje. Zadarska revija, 1, III, 1–15.
- Grgić, I. (1954b):** Ivan Grgić, Pabirci po dalmatinskoj agrarnoj historiji. O jednoj staroj feudalnoj agrarnoj instituciji. Zadarska revija, III, 124–133.

- Grgić, I. (1956):** Didići na Ugljanu. *Zadarska revija*, V, 4, 284–286.
- Grgić, I. (1960):** Buntovni pokret dalmatinskih težaka 1736 / 40. godine. *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, VI–VII, 551–605.
- Ivančić, S. (1911):** Nešto o hrvatsko-glagoljskim piscima samostanskih trećoredaca. Zadar, Katolička hrvatska tiskara.
- Japundžić, M. (1995):** Tragom hrvatskoga glagoljizma, Provincijat franjevac trećoredaca. Zagreb, Kršćanska sadašnjost.
- Jelić, R. (1940):** Novigrad nekad i sad. *Hrvatski glasnik*, 41, III, Split.
- Jelić, R. (1974):** Stanovništvo zadarskih otoka 1608. godine. *Zbornik radova Zadarsko otočje. Narodni muzej Zadar*, 147–205.
- Jelić, R. (1983):** Zdravstvo Novigrada. *Zadarska revija*, 2–3, 196–209.
- Jelić, R. (1985):** Stanovništvo kopnenog dijela zadarskog područja 1608. i 1695. *Zadarska revija*, 6, XXXIV, 555–573.
- Juran, K. (2007):** Zemljišni posjed zadarskih dominikanaca na otoku Ugljanu. U: Skračić, V. (ur.): *Toponimija otoka Ugljana*. Zadar, Sveučilište u Zadru, Centar za jadranska onomastička istraživanja, Zadar, 75–101.
- Kadlec, K. & P. Karlić (1913):** Statut Lige kotara Ninskoga (otisak iz *Vjesnika Hrvatskog arheološkog društva*, nova serija, sv. XII., Zagreb 1912.). *Mjesečnik pravničkog društva*, XXXIX, II, Zagreb, 221–225.
- Karbić, D. (1998):** Hrvatski plemićki rod i običajno pravo. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU Zagreb*, 16, 73–119.
- Karlić, P. (1912):** Statut lige kotara Ninskog. *Vjesnik Arheološkog društva u Zagrebu*, XII, 287–298.
- Karlić, P. (1913):** Otkriće Statuta lige kotara ninskoga. *Mjesečnik Pravničkog društva*, XXXIX, I, 394–402.
- Kero, P. (2008):** Popis glagoljskih kodeksa zadarske nadbiskupije. Zadar, Stalna izložba crkvene umjetnosti (1. izdanje).
- Kero, P. (2015):** Popis glagoljskih kodeksa zadarske nadbiskupije. Zadar, Stalna izložba crkvene umjetnosti i Sveučilište u Zadru (2. izdanje).
- Kero, P. & G. Franov-Živković (2010):** Glagoljska Matica umrlih župe sv. Roka u Bibinjama 1713.–1825. Zadar, Stalna izložba crkvene umjetnosti.
- Kero, P., Franov-Živković, G. & M. Perović (2012):** Biogradska glagoljska madrikula Bratovštine Uznesenja Blažene Djevice Marije 1720.–1841. Zadar, Stalna izložba crkvene umjetnosti Zadar.
- Kolanović, J. (1993):** Hrvatsko običajno pravo prema ispravama XIV. i XV. stoljeća. *Arhivski vjesnik Zagreb*, 36, 85–98.
- Kos, L. (1952):** Naši prvi kazneno-pravni propisi o zaštiti plovidbe i ribolige kotara ninskog lova na Jadranu. *Zadarska revija*, 4, 23–27.
- Ljubić, Đ. (1931):** Lige i posobe u starom hrvatskom pravu i njihov odnos prema Poljičkom statutu. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti razreda historičko-filozofičkoga i filozofičko-juridičkoga*, 240, 1–104.
- Madunić, D. (2013):** The Adriatic Naval Squadron (1645–1669): Defense of the Adriatic during the War for Crete. *Povijesni prilozi*, 45, 199–235.

- Margetić, L. (1983):** Srednjovjekovno hrvatsko pravo. Stvarna prava. Zagreb, Rijeka, Čakovec, Pravni fakultet u Zagrebu, Pravni fakultet u Rijeci.
- Margetić, L. (1988):** O Krčkom (Vrbanskom) statutu. U: Krčki (Vrbanski) statut iz 1388. Krk, Povijesno društvo otoka Krka, 55–92.
- Mayhew, T. (2009):** “Mletački vojnik na istočnoj obali Jadrana za kandijskog rata”. Spomenica prof. dr. sc. Josipa Adamčeka. Zagreb, FF Press Zagreb, Roksandić, D., Agićić, D.
- Modrić, O. & J. Kolanović (ur.) (2013):** Vodič Arhiva Zadarske nadbiskupije. Zadar, Državni Arhiv Zadar, Zadarska nadbiskupija.
- Oršolić, T. (2013):** Vojna Dalmacija u 19. stoljeću – vojska, teritorijalne snage, žandarmerija (1797.–1914.). Zadar, Sveučilište u Zadru.
- Peričić, Š. (1984):** Vojna krajina u Dalmaciji. U: Pavličević, D. (ur.): Vojna Krajina. Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, Centar za povijesne studije Sveučilišta u Zagrebu, 199–204.
- Peričić, Š. (1989):** Vojna krajina u Dalmaciji. U: Vojna krajina u jugoslavenskim zemljama u novom veku od Karlovačkog mira 1699. Naučni skupovi Srpske akademije nauka i umetnosti, XLVIII, Odeljenje istorijskih nauka, 12. Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti, 169–215.
- Peričić, Š. (1993):** Glavari i časnici Vojne krajine u Dalmaciji. Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 35, 219–232.
- Raukar, T. (1972–73):** Marginalia uz novootkriveni „Vranski zakonik“ iz godine 1454. Historijski zbornik, XXV–XXVI, 369–375.
- Raukar, T. (2002):** Seljak i plemić hrvatskog srednjovjekovlja. Zagreb, Filozofski fakultet.
- Raukar, T., Petricioli, I., Švelec, F. & Š. Peričić (1987):** Zadar pod mletačkom upravom: 1409–1797. knj. III. Zadar, Prošlost Zadra.
- Runje, P. (1990):** Prema izvorima. Zagreb, Provincijat franjevaca trećeredaca.
- Runje, P. (1998):** O knjigama hrvatskih glagoljaša. Zagreb Provincijat franjevaca trećeredaca, Kršćanska sadašnjost.
- Runje, P. (2001a):** Fra Šimun Klimantović i Konstitucije 1492. Iskoni be slovo. Zbornik radova o glagoljici i glagoljašima zadarskog kraja i crkvi svetoga Ivana Krstitelja, Zagreb, 183–193.
- Runje, P. (2001b):** Pokornički pokret i franjevci trećeredci glagoljaši (XIII.–XVI.). Provincijat franjevaca trećeredaca. Zagreb, Kršćanska sadašnjost.
- Runje, P. (2003a):** Školovanje glagoljaša. Ogulin, Matica hrvatska.
- Runje, P. (2003b):** Don Juraj Zubina, svećenik hrvatske knjige (o. 1400.–1480.). Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 21–38.
- Runje, P. (2005):** Glagoljica u zadarskoj nadbiskupiji u srednjem vijeku. Zadar, Gradska knjižnica Zadar.
- Runje, P. (2008):** Duhovni život na zadarskim otocima u kasnome srednjem vijeku. Zadar, Gradska knjižnica.
- Runje, P. (2015):** Fra Šimun Klimantović u svom vremenu. Ogulin, Matica hrvatska.

- Smiljanić, F. (2010):** Studije o srednjovjekovnim slavenskim / hrvatskim institucijama. Zadar, Sveučilište u Zadru.
- Stanojević, G. (1962):** Dalmacija u doba Morejskog rata 1684–1699. Beograd. Vojno delo Beograd.
- Stanojević, G. (1987):** Dalmatinske krajine u XVIII vijeku. Zagreb, Historijski institut Beograd, Prosvjeta.
- Strohal, I. (1911):** Statuti primorskih gradova i općina – bibliografički nacrt. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Strohal, I. (1913a):** Opet jedan hrvatskim jezikom pisani statut. Mjesečnik pravničkog društva u Zagrebu, XXXIX, I, 347–352.
- Strohal, I. (1913b):** Pravna povijest dalmatinskih gradova, I. dio. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu, 221–225.
- Strohal, I. (1914):** Još dvi tri o Statutu Lige kotara ninskog. Mjesečnik pravničkog društva u Zagrebu, XXXIX, II, 934–938.
- Štefanić, V. (1970):** Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije, II dio. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Zadarski statut (1997):** Zadarski statut (Statuta Jadertina) sa svim reformacijama odnosno novim uredbama donesenim do godine 1563. Zadar, Ogranak Matice hrvatske u Zadru i Hrvatski državni arhiv u Zagrebu.

OD OXFORDSKOG ŠTIĆENIKA DO ODMETNUTOG PIRATA I
GUSARA U SLUŽBI VATIKANA: SLUČAJ GEORGEA APTALA

Marija KOCIĆ

Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Čika Ljubina, 18-20, 11000 Beograd, Srbija

e-mail: marijakocic2003@yahoo.co.uk

IZVLEČEK

V prispevku je predstavljena analiza delovanja Georgea Aptala, osmanskega podanika grškega porekla, ki se je v določenem obdobju ukvarjal s piraterijo. Življenje Georgea Aptala med zgodovinarji ni vzbudilo posebne pozornosti, ponuja pa nam brez dvoma nek nov pogled na piraterijo, ki je v začetku 18. stoletja predstavljala resno grožnjo plovbi po Sredozemlju. Njegova življenjska pot, kot se kaže v zgodovinskih virih, je presenetljiva in odraža velike spremembe, ki so se tedaj dogajale v sredozemskem prostoru. Delo temelji na dokumentih iz državnega arhiva v Londonu (The National Archives, Kew-London), v fondu State Papers, Foreign, serija 97 (Turčija) in 99 (Benetke), kot tudi iz knjige „Compagnia del Levante“, obenem na tiskanih virih (Avisi Italiani) in sodobnem zgodovinopisju.

Ključne besede: Gorge Aptal, Compagnia del Levante, Sredozemlje, Druga morejska vojna, Velika Britanija, Benetke, Vatikan, Klemen XI., Karel VI.

DALLO STUDENTE DI OXFORD AL PIRATA RIBELLE E CORSARO AL
SERVIZIO DEL VATICANO: IL CASO DI GEORGE APTAL

SINTESI

L'articolo presenta l'analisi delle attività di George Aptal, suddito ottomano di origine greca il quale in un certo periodo della sua vita si era occupato di pirateria. La vita di George Aptal non aveva attirato particolare attenzione da parte degli storici, comunque – e senza alcun dubbio – getta una nuova luce sulle particolarità della pirateria la quale all'inizio del sec. XVIII era diventata una seria minaccia per la navigazione nel Mediterraneo. Il suo percorso di vita, grazie all'interpretazione di fonti storiche, era in fondo particolare e riflette i grandi cambiamenti nel Mediterraneo dell'epoca. L'articolo si basa sui documenti presso l'Archivio nazionale a Londra (The National Archives, Kew-London), nel fondo State Papers, Foreign, serie 97 (Turchia) e 99 (Venezia), nonché sui libri della Compagnia del Levante. Oltre ai documenti d'archivio sono state utilizzate le fonti a stampa (gli Avisi italiani) e gli articoli storiografici contemporanei.

Parole chiave: George Aptal, Compagnia del Levante, Mediterraneo, Seconda guerra di Morea, Gran Bretagna, Venezia, Vaticano, Clemente XI, Carlo VI

UVOD¹

Piraterija je na Mediteranu prisutna od najranijih dana, na šta ukazuje i izdvajanje reči pirat još u antičkom periodu (Pianezzola, 2004, 11). Nju je stvorila trgovina, koja je privlačila pojedince različitog porekla i motiva da se pljačkajući brodove domognu novca, robe i roblja. Pirat (it. *pirata*) je predstavljao osobu koja se okrenula protiv vlasti i počela da pljačka brodove po sopstvenom nahođenju. Shodno vlastitom iskustvu pirati su napadali brodove, otimali robu i putnike, koje su potom iskrcavali u nekom primorskom uporištu i prodavali. Zbog svih navedenih činjenica italijanski istoričar Salvatore Bono pirate smatra odmetnicima (Bono, 2006, 213). Bogumil Hrabak za pitrateriju je naveo da je u vreme mira postajala prirodna i legalna pojava (Храбак [Hrabak], 1977b, 132). Prvi epitet koji joj je ovaj istoričar pripisao donekle se može uzeti za tačan, što se ne može reći i za drugi. Protiv stava Hrabaka može se pozvati na gomilu akata koje su vlasti izdavale radi suzbijanja piraterije, od kojih je samo manji deo objavljen (Sartori, 2006; Sartori, 2009; Станојевић [Stanojević], 1973; Kadić, 1894; Pedani, 2008, 162–163). Međutim, Hrabaku se ne može osporiti tačnost konstatacije da je piraterija opstajala i u vremenima mira. Ista činjenica ukazuje da je ona predstavljala ne samo osobeni oblik razbojništva, već i način preživljavanja onih pojedinaca koji su se odlučili za takav način života.

Rasvetljavanju položaja pirata doprineo je određen broj istraživača koji su problem posmatrali sa različitih aspekata njihove pojave i delovanja (Tenenti, 1967; Cancila, 2001; Bono, 1993; Mafrici, 1995; Hrabak, 1956; Храбак [Hrabak], 1995, Храбак [Hrabak], 1982; Hrabak, 1957; Pedani, 2008). Piraterija je, pored negativnih posledica: nanošenja štete trgovcima, presecanje pomorskih komunikacija, podsticanje krijumčarenja (Pedani, 2008, 163–166), kao jednu od posledica socijalnih dimenzija većih razmera, uticala na porast broja roblja u mediteranskim lukama. Po pravilu, u periodima pojačanih aktivnosti pirata dolazilo je do porasta broja roblja u njima.² Kao što je Bogumil Hrabak primetio Herceg-Novu je upravo postao poznat „kao gnezdo pirata zbog toga što se preko njega okupljivalo roblje“ (Hrabak, 1977a, 41).

Organizacija, ukрупnjivanje i jačanje državnih organizama u procesu stvaranja fiskalno-militarne države (Glete, 2002, 1–6) doveli su do izdvajanja određenih taktika u pomorskom ratovanju. Organizovani prepadi manjeg obima imali su za cilj da nanese štetu drugoj strani, pri čemu se nastojalo da se uštedi na materijalnim i ljudskim resursima, a borba bila svedena na iscrpljivanje protivnika. Takvi napadi, zbog aspekta državne korisnosti, postali su opravdani, organizovani i upravljani od strane vlasti. Na taj način došlo je do definisanja gusarenja (it. *corso*), mada često gusarske akcije nije lako razdvojiti od obične piraterije. Tokom Devetogodišnjeg rata (1688.–1697.)³ kruzerski (gusarski) napadi postali su sastavni deo ratne strategije koju su koristile sve zaraćene strane. Legalnost na taj način vršenih napada pravdana je posedovanjem ovlašćenja (*licenza, boletta*), koje su zapovednicima

1 Rad je rezultat istraživanja na projektu *Modernizacija zapadnog Balkana* (ev. br. 177009) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

2 Videti: Bono, 2014; Bono, 2002.

3 O ovom ratu detaljnije u: Clark, 1971.

korsarskih brodova (kruzera) izdavale državne vlasti, odnosno Admiraliteti. Time je gusar (it. *corsaro*) postala osoba koja je delovala po nalogu i ovlašćenju državnih organa radi realizacije vojnih ciljeva, zbog čega se njegovo delovanje smatralo zakonitim (Bono, 2006, 213). Tokom XVII. veka gusarenje se definitivno izdvojilo kao vrsta taktike u pomorskom ratovanju, drugim rečima postalo je „*dozvoljeni rat, učinjen takvim ili izričitom objavom rata ili ovlašćenjem važne ličnosti*“ (Brodell, 2001, II, 199–200). Njime se služila tokom Prvog Morejskog rata (1684.–1699.) i Venecija radi suzbijanja napada osmanskih gusara i osiljenih pirata. Ona je svoje poluregularne vojnike, hajduke, regrutovane za potrebe rata u Dalmaciji i Boki kotorskoj, koristila za gusarske napade (Коцић [Kocić], 2013, 202–214; Злоковић [Zloković], 1956), dok je najoštećenija strana takvog njihovog delovanja vrlo često bila teritorija Dubrovnika (Миловић [Milović], 1958).

Ukoliko se kao polazište istraživanja uzme bilo koji period ranomoderne istorije nije moguće potpuno razdvojiti pirateriju od gusarenja, odnosno njihovo legalno od kriminalnog delovanja. Na uspešno postavljanje distinkcije presudan značaj ima ugao iz koga se posmatra problem. Berberski gusari, kao i ulcinjski, koji su delovali po nalogu osmanskih vlasti, za hrišćanske narode predstavljali su pirate i obratno. Time je ishod dijametralno suprotnog posmatranja ovog problema jedan te isti – sticanje materijalnih sredstava putem pljačke. Takođe, pojedini gusari regrutovani tokom rata nakon sklapanja mira teže su se prilagođavali novim okolnostima, rešeni da se i dalje izdražavaju od pljačke trgovačkih brodova, čime su postajali pirati.⁴

Trgovcima Kompanijâ koje su imale poslovne interese na Mediteranu, engleskim, nizozemskim i francuskim, piraterija je nanosila najviše štete. Upravo je iz tog razloga engleski dvor početkom Devetogodišnjeg rata, aprila 1689. godine, nalagao svojim trgovačkim brodovima polovidbu u sklopu konvoja (Purnell, 1924, 310), koja je prvih decenija narednog veka postala praksa u plovidbi Mediteranom (Marfisi, 2007, 638). Isto važi i za period Rata za špansko nasleđe (1701.–1713.),⁵ kada su pomorske komunikacije sa lukama na Levantu postale ugrožene, zbog čega su predstavnici pojedinih evropskih država pokušali da nametnu Porti poštovanje izvesnih ograničenja u nameri da očuvaju pomorske puteve prohodnim (Kocić, 2014a, 167–169).

GEORGE APTAL KAO VASPITANIK GLOUCESTER HALLA

U tumačenju života Georgea Aptala⁶ postoje određene praznine koje njegovu pojavu i delovanje postavljaju na višu razinu istraživanja, koja zadire u suštinu ljudske egzistencije na ranomodernom Mediteranu. Određeni broj osmanskih podanika, shodno želji i materijalnom stanju njihovih porodica, sticao je obrazovanje uglavnom na nekom od Univerziteta u Italiji. Osobeni slučaj predstavlja primer Alessandra Maurocordata, Grka poreklom sa ostrva Hiosa, koji je studirao medicinu na Univerzitetu u Padovi. Nakon povratka u Istanbul, gde

4 Videti i: Pedani, 2008, 161.

5 O toku ovog sukoba u Evropi detaljnije u: Veenendaal, 1971.

6 Njegovo originalno grčko ime u britanskim izvorima se ne pominje. Na osnovu britanske varijante „George“ verovatno se radilo o imenu „Georgi“, ili nekoj sličnoj varijanti.

je živio u predgrađu Fener, postao je Prvi tumač (dragoman) na Porti, što mu je omogućilo društveni uspon i vremenom veliki uticaj u politici.⁷ Primer Maurocordata, međutim, ne predstavlja zlatnu sredinu, već izuzetak u odnosu na prosečnu karijeru onih grčkih mladića koji su obrazovanje stekli na nekom od italijanskih Univerziteta.

Kako je Edward Tappe naveo inicijativa za osnivanje grčkog koledža na Oxfordu došla je od strane Levantske kompanije,⁸ koja je time nastojala da obezbedi kadrove za rad svojih faktorija (trgovačkih kolonija) na Levantu. Projekat o otvaranju Gloucester Halla potiče iz 1682. godine, kada je predloženo da 12 grčkih mladića bude poslato u Englesku „*radi obuke i učenja prave doktrine engleske crkve*“. Oni su po završetku školovanja morali da se vrate u domovinu da bi služili u engleskim faktorijama (Tappe, 1954, 93). Plan je u izvesnoj meri podsećao na način školovanja rumunskih kalvinističkih đaka iz Vlaške i Transilvanije, koji su znanje sticali na Oxfordu i Cambridgeu, a poticali su uglavnom iz srednje klase (Cernovodeanu, 1973, 84). Predlog o slanju grčkih mladića u Englesku obnovljen je 1692. godine, dok se Gloucester Hall pokazao kao idealno rešenje, jer je godinama bio napušten. Navedena godina smatra se vremenom osnivanja ovog grčkog koledža (Foulkes, 1883, 491; Tappe, 1954, 93), u okolnostima u kojima se očekivalo da će novi ambasador Engleske u Osmanskom carstvu, William Paghet (1692.–1699.),⁹ za kapelana izabrati nekog iz tog kruga (Tappe, 1954, 94). Koledž je prve studente iz Grčke dočekao tek 1699. godine, kada je Veliki turski rat (1683.–1699.) završen pregovorima u Sremskim Karlovcima, koji su zbog uspešne medijacije podigli ugled engleskog ambasadora na Porti (Kocić, 2014c, 278). Levantska kompanija je prvenstveno bila zainteresovana za jačanje svog prisustva na Levantu u doba obeleženom padom njene razmene sa tim delom sveta (Kocić, 2015b, 141–150). Iz tog razloga je Uprava Kompanije dozvolila da i stranci mogu biti uključeni u njenu trgovinu (TNA SP 105/209, 63–64).

Prvi pomen Georgea Aptala u izveštajima ambasadora Velike Britanije u Istanbulu Roberta Suttona¹⁰ potiče od 10. januara 1715. godine. Sutton je tom prilikom naveo da je Aptal obrazovanje stekao na Gloucester Hallu na Oxfordu¹¹ (TNA SP 97/23, f. 138r),

7 Videti: Kocić, 2014a, 48. Ovde je navedena dodatna literatura.

8 *Levant Company*, ili *Turkish Company*, osnovana je po dozvoli kraljice Elizabeth I. (1558.–1603.) 1581. godine. Među naredbama koje je Uprava Kompanije izdavala svojim predstavnicima u faktorijama tokom 1692. godine ne nalazi se preporuka o otvaranju grčkog koledža u Oxfordu. Videti dokumenta u: TNA SP 105/209, 58–59.

9 Engleski dvor je 1692. imenovao Williama Pagheta za ambasadora u Osmanskom carstvu, oduzevši time pravo Levantskoj kompaniji da učestvuje u izboru ambasadora. Primarni cilj sa kojim je poslat u Istanbul bilo je sklapanje mira između Porte i Svete lige. Zbog bolesti je opozvan 1697. godine, ali je ubrzo vraćen na isti položaj i sa uspehom je priveo posao medijatora na pregovorima u Sremskim Karlovcima, koji su rezultirali prvim bilateralnim mirovnim ugovorom osmanske države s drugom zaraćenom stranom. Time se Porta i zvanično odrekla politike *ad hoc* diplomatije zasnovane na diktiranju uslova drugoj zaraćenoj strani. Nakon toga William Paghet vratio se u Englesku, a na njegovom mesto izabran je Robert Sutton.

10 Robert Sutton (1671.–1746.) je prethodno službovao u Beču, gde je stigao 1694. kao kapelan u službi tadašnjeg poslanika Londona Roberta Suttona, drugog barona od Lexingtona (1662.–1723). Delom zahvaljujući uticaju barona od Lexingtona, nakon povlačenja Williama Pagheta (1692.–1699.), imenovan je za ambasadora na Porti. Prepiska Roberta Suttona je značajan izvor neosmanske provenijencije za istoriju Osmanskog carstva prvih decenija XVIII. veka.

11 On je 1714. godine obnovljen kao Worcester College. U prethodnom periodu ovaj koledž bio je namenjen isključivo Greima koji su dolazili u Englesku da se školuju. Na tom planu Gloucester Hall bio je aktivan od

čime je aktualizovao inetersovanje za njegov slučaj u diplomatskim krugovima. Najstariji britanski izvori koji se odnose na Georgea Aptala, međutim, pominju ga kao učenika Gloucester Halla na samom početku XVIII. veka. Grčki mladići u Gloucester Hallu trebali su da budu odgajani u aglikanskom duhu da bi po povratku u domovinu vršili službu kapelana u engleskim faktorijama na Levantu, što je Porta na osnovu kapitulacija dozvoljavala,¹² ali i da služe kao dragomani (tumači) engleskim trgovcima, ili kao službenici (pisari).

Gloucester Hall je zvanično počeo sa radom 1699. godine kada je dobio prvog učenika, izvesnog engleskog mladića poslatog u koledž po preporuci državnog sekretara. Naredne godine stigla je prva grupa učenika koju je poslao engleski konzul u Izmiru.¹³ Tada je koledž imao petoro vaspitanika, što ukazuje da je je iz Izmira te godine poslato četiri mladića, među kojima su bili George Aptal sa bratom Ioannisom.¹⁴ Na školovanje nisu slati samo grčki mladići, već i oni iz Vlaške i Transilvanije što je pripisano u zaslugu Williamu Paghetu (Cernovodeanu, 1973, 90). Ubrzo po dolasku u Oxford pojedini mladići razočarani u život u koledžu pokušali su da pobegnu (Tappe, 1954, 98). Braća Aptal zajedno s još jednim Grkom uspeali su krajem 1702. ili početkom 1703. godine da pobegnu u Nizozemsku. Izveštaj o njihovom bekstvu od značaja je jer pruža njihov opis i otkriva njihovu različitu prirodu i socijalno poreklo. Treći begunac, Stephan Constantino, koji je poticao iz bogate porodice, opisan je kao lukav i pametan mladić „što s drugom dvojicom nije bilo slučaj“ (Tappe, 1954, 99). Sve navedeno ukazuje da su britanski savremenici braću Aptal smatrali siromašnim mladićima, povodljivim i ne uvek sposobnim da se prilagode realnim okolnostima.

Zahvaljujući organizaciji engleske faktoriije u Izmiru u nju su vremenom uključeni grčki trgovci i obični ljudi skromnog imovnog stanja. Donekle se može pretpostaviti da su braća Aptal po nagovoru, a ne i iz vlastite želje, ili dobre volje, poslati u Oxford, dok su se njihove porodice nadale određenoj koristi nakon njihovog povratka u Izmir. Tako se i njihovo bekstvo iz Gloucester Halla može pripisati nagovaranjima sunarodnika, dok izvori tvrde da su pobešli u Nizozemsku sa namerom da otputuju u Paris, gde je Louis XIV. (1664.–1715.) planirao otvaranje Grčkog koledža. Odustavši od Pariza, trojica mladića stigla su u Brussels. Na kraju su završili nekoliko meseci u grčkom koledžu u Louvainu, gde je pokušano njihovo preobraćenje u katoličku veru (Tappe, 1954, 99–100). George i Ioannis Aptal potom su prešli u Genevu, gde je Engleska držala konzula. Bez sumnje braća su se nadala njegovoj pomoći s namerom da se vrate u Englesku. To im je uspeo krajem 1703. godine, kada su ponovo stigli u Oxford (Tappe, 1954, 100). Odluka

1699. do 1705. godine. Detaljnije u: Tappe, 1954. Po Tappeovom istraživanju ukupno je 15 grčkih mladića pohađalo koledž u Gloucester Hallu.

12 Kapitulacije su vrsta dokumenata koje je Porta davala državama sa kojima je održavala trgovačke odnose. U njima su bile navedene po poglavljima (lat. *capitula*) prava i obaveze trgovaca, visina carina za određenu vrstu robe, uredbe koje su se odnosile na položaj konzula i dr. Videti: Kocić, 2014a, 10–11.

13 U antičkim vremenima grad je bio poznat kao Smyrna. Tokom ranomodernog perioda postao je jedno od prvih uporišta evropskih trgovaca koji su poslovali u Osmanskom carstvu. Videti: Kocić, 2014a, 109–119. Veliku štetu gradu i njegovoj trgovini naneo je zemljotres koji ga je pogodio 1689. godine. Detaljni izveštaji o tome, kao i prilikama u gradu neposredno nakon toga objavljeni su u: Purnell, 1924, 296–297.

14 U britanskim izvorima pominje se kao „John“, dok je originalna grčka varijanta ovog imena „Ioannis“, kako je navedeno u tekstu.

da se vrate u Englesku, a ne u Izmir, moguće je da sadrži određenu socijalnu i psihološku dimenziju. Iz straha od eventualne reakcije njihove porodice, ili zbog lošeg materijalnog stanja, braća su odlučila da se vrate karijeri koja im je ranije bila predodređena. Ubrzo po povratku u Englesku sa njima je Levantska kompanija sklopila dogovor prema kome je ona trebala da ih vrati u Izmir i isplati njihove dugove nastale za vreme putovanja iz Livorna u Englesku (Tappe, 1954, 99–100). Zauzvrat oni su trebali da rade za Kompaniju. Pod tim uslovima braća su se 1704. godine vratila u Izmir (Tappe, 1954, 101). Nakon povratka ostali su vezani za Levantsku kompaniju, zahvaljujući čemu se George Aptal vremenom počeo baviti trgovinom.

ŽIVOTNA ODLUKA ILI STICAJ NEPOVOLJNIH OKOLNOSTI: ODAVANJE PIRATERIJI

Slučaj koji je Georgea Aptala stavio u žižu interesovanja britanskih vlasti predstavljao je napad na brod i trgovce sultanovih podanika. Istraga je povedena zbog polake¹⁵ koja se aprila 1714. godine vratila na Krit (mletačka Candia). Ubrzo potom otisnula se na novo putovanje u Aleksandriju radi isporuke tovara drvene građe. Usled jakog vetra polaka je bila primorana da pristane u mestu koje se u dokumentu navodi kao „*port of Bichier*“,¹⁶ da bi na prve znake boljeg vremena nastavila plovidbu prema Aleksandriji. Zapovednik luke, Mehmed-efendija, primorao je polaku da se zaustavi sa namerom da otkupi tovar drveta po ceni koju je sam odredio (TNA SP 97/23, f. 138r). Vlasniku drveta ponuđena cena nije odgovarala, zbog čega je predlog o pogodbi propao. Nakon što je polaka uplovila u aleksandrijsku luku Mehmed-efendija poslao je vojnike da zarobe posadu. Posada sa polake ubrzo je oslobođena, osim kapetana Matakia (TNA SP 97/23, f. 138r),¹⁷ zbog čega je pozvan vice-konzul britanske nacije u Aleksandriji¹⁸ da interveniše i pokuša da ga oslobodi. Vlasti su odbile da ga oslobode pod izgovorom da nije propisno pozdravio osmanske brodove (TNA SP 97/23, f. 138r). U slučaj se umešao i konzul britanske nacije u Kairu, William Farington, koji je uspeo da izdejstvuje da Mehmed-efendija bude uklonjen sa položaja (TNA SP 97/23, f. 138r).

Iako se u tom incidentu George Aptal ne pominje, slučaj se doticao i njega. On je za plovidbu sporne polake posedovao pasoš, koji je dobio od vojvode od Argylla dok je on službovao kao guverner Minorce.¹⁹ Kako je on bio zvanični predstavnik

15 Trgovački brod manje nosivosti.

16 U istoj formi pominju je i drugi britanski izvori te i kasnije epohe. Francesco Gemelli Careri detaljno je opisao njen položaj rečima: „... *che, al far del giorno, si trovò cinquanta miglia sopra Alessandria, in vicinanza di Roseto. Bisognando adunque tornare in dietro, avevamo il vento per prora, ed a gran forza di bordeggiare, pigliammo terra a Bichier*; 18. *miglia sopra Alessandria*“ (Gemelli Careri, 1708, I, 30).

17 U britanskim dokumentima pominje se na nekoliko mesta kao „*Mate*“. Budući da se radilo o Grku verovatno se radi o imenu „*Matakī*“, kako je navedeno u tekstu.

18 Zabeležen je kao „*Esquinazi*“. Sudeći po obliku imena vrlo je moguće da se radilo o Jevreju pripadniku aškenazija, koji se nalazio u službu Levantske kompanije.

19 Minorcu je britanska vojska osvojila 1708. godine i ostala je pod njenom kontrolom do 1756. godine. Podatak koji iznosi Robert Sutton odosi se na Johna Campbella, drugog vojvode od Argylla (1680.–1743.), koji je bio zapovednik Minorce od 1712. do 1713. godine.

britanske vlade na ostrvu u periodu 1712.–1713. godine isti podatak potvrđuje da se u to vreme Aptal bavio pomorskom trgovinom. Kasnije su britanske vlasti otkrile da je Aptal izvesno vreme proveo u tuniskim lukama Syphaxu i Susi. Tu je jednom prilikom ukrcao robu i tridesetak trgovaca i putnika, koji se u britanskim izveštajima pominju kao „*Magribins*“, sa kojima je zaplovio prema ostrvu Rodosu. (TNA SP 97/23, f. 138v).

George Aptal je sa tuniskim trgovcima jula 1714. doplovio do malog ostrva nedaleko od Krita, gde se usidrio. Uspeo je putnike da ubedi da se iskrcaju da bi se oprali i promenili odeću. Osamnaesticu putnika iskrcao je na Kritu, a šestoricu na malo ostrvo u njegovoj blizini. Onda se vratio na polaku u kojoj je ostalo šest berberskih putnika i trgovaca. Njih je iskrcao na drugu obalu i svu šestoricu pobio. Kada se izvesna saeta pojavila na vidiku, Aptal je presekao konopce koje su njegov brod držale usidrenim i otplovio (TNA SP 97/23, f. 138v). Saeta je pripadala španskim kruzerima, za koje se ubrzo ispostavilo da se radilo o piratima. Putnici na španskom kruzeru su šestoricu putnika, koje je prethodno Aptal iskrcao na malo ostrvo nedaleko od Krita, uhvatili i pretvorili u roblje. Saeta je nastavila da krstari blizu anadolske obale, potom je krenula prema Rodosu, da bi na kraju bila zarobljena od strane osmanskog ratnog broda, a roblje na njoj oslobođeno (TNA SP 97/23, f. 138v). Kako se može zaključiti iz tog Aptalovog postupka, u vreme kada se odlučio za život pirata njegova namera nije bila trgovina robljem, jer se odmah oslobodio svih zarobljenika. Ista činjenica u njegovo delovanje unosi niz nedoumica, te pobuđuje drugačije tumačenje namerâ, koje su ga primorale na takav način života.

Iskazi petorice britanskih podanika koji su oslobođeni nakon zarobljavanja španskog kruzera dostavljeni su ambasadoru Robertu Suttonu. Prema njihovim izjavama oni su se 29. jula 1714. godine²⁰ nalazili milju udaljeni od broda usidrenog kod Dugog ostrva, koje se nalazi zapadno od Spinalonge.²¹ Brod je na njihove oči zaplovio, da bi oni narednog dana primetili leševe koji su delom ležali na obali, a delom u moru. Zapovednik španskog kruzera prvo je pomislio je da se radi o berberskim gusarima, koji su poklali deo svoje posade. Međutim, ubrzo je promenio mišljenje kada je postalo jasno da je reč o putnicima sa broda koji je dan ranije otplovio (TNA SP 97/23, f. 138v–139r). U tom trenutku posadu na brodu pod Aptalovom komandom činilo je nekoliko ljudi, među kojima i britanski podanik Benjamin Haylor, koji se na brod ukrcao u Aleksandriji kao putnik. Ostatak posade činili su Italijani i Grci (TNA SP 97/23, f. 139r). Suttonov izveštaj s početka 1715. godine predstavlja najdetaljniji izveštaj o tom napadu, potvrđen iskazima svedoka (TNA SP 97/23, f. 143r–144v).

Jedan od svedoka, William Smith, detaljno je objasnio pozadinu celog događaja. Po Smithu, na samom kraju 1713. godine gusarski brod tipa pink, naoružan u luci Porto Longone, doplovio je do Vatiike na Moreji, gde je u isto vreme stigao Aptal sa tartanom. Odluku da doplovi do Vatiike, Aptal nije slučajno doneo. Selo smešteno

20 Dokumentat je datiran po starom kalendaru (navedeno kao: *Old Style*) 18. VII. 1714.

21 Ostrvo među lokalnim stanovništvom poznato i od imenom Kalydon, smešteno severo-istočno od Krita. Zvanično je pod mletačku vlast Spinalonga došla 1578. godine. Osmanlije su ga osvojile početkom Drugog morejskog rata, 1715. godine.

nedaleko od obale, kao i od čuvene luke Monemvasije, predstavljalo je piratsko uporište, koje je po Williamu Leakeu počekom XIX. veka važno „za najpiratskiji ugao Grčke“ (Leake, 1830, I, 510). Za tartanu je utvrđeno da je ranije pripadala nekom trgovcu iz Tunisa. Kapetan pinka i Aptal počeli su razgovor u prisustvu Smitha, tokom koga je Aptal ubeđivao kapetana da zamene plovila. Aptal je tada priznao da je tartana pripadala izvesnom Waldecku i da strahuje od osвете berberskih trgovaca, čiju je robu opljačkao kada je oteo brod sa kojim je doplovio do Vatike (TNA SP 97/23, f. 144r–144v). Kapetan pinka odbio je da zameni brodove. Smith je nakon toga očekivao da će Aptal otploviti do Monemvasije,²² gde je imao prijatelje i tamo zameniti brod. Tvrdio je „da Aptal nije bio stari prijatelj zapovedniku pinka, ovaj bi odmah naredio da ga obese“ (TNA SP 97/23, f. 144v). Isti navod nedvosmisleno potvrđuje da se on i ranije bavio piraterijom, zahvaljujući kojoj je postao poznat u određenim krugovima.²³

Tu činjenicu donekle opovrgava neobjavljeni rukopis čije se autorstvo pripisuje Aptalu. Rukopis pod naslovom „*Diary of the adventures of a merchant captain in the Mediterranean, 1711–1715, compiled by George Aptal*“ nalazi se u Specijalnoj kolekciji Univerziteta u Leedsu.²⁴ Školujući se jedno vreme u Engleskoj, Aptal je verovatno uspeo da u tom stepenu savlada poznavanje engleskog jezika da je mogao bez problema da piše na njemu. Sudeći po naslovu rukopisa Aptal se pomorskom trgovinom bavio od 1711. godine, što i nije u suprotnosti sa zvaničnim britanskim izvorima. Međutim, na osnovu britanskih izveštaja prva njegova piratska akcija može se datirati u 1713. godinu, što je u

22 Grad u današnjoj Grčkoj, smešten na malom ostrvu na istočnoj obali Peloponeza, odvojen od poluostrva kanalom širine 200 metra. Pod vlašću Venecije ostao je do 1540. godine, kada su ga osvojile Osmanlije. Venecijanska vojska preotela je Monemvasiju 1690. i uspeła da je zadrži do 1715. godine, kada je Monemvasija ponovo pala pod osmansku vlast, pod kojom je ostala do 1821. godine.

23 Ceo iskaz Williama Smitha glasi: “[f. 144r] ... Besides what is deposed above, Willaim Smith aforesaid upon the Oath already taken, adds, that he served several years on a Corsair Pink armed out at Porto Longone, which on Christmas day 1713 O. S. lay at Anchor at Vatica in the Morea, whither one George Aptal then came in a Tartane or Saitia which he commanded, and being acquainted with t[h]e Capt[ai]n of t[h]e Pink he told the later, in the hearing of this Deponent, that t[h]e Tartane was a much better Vessel & more proper for cruising then the Pink, that neverthelesse he was willing to truck w[i]th him for good reasons, & at last confessed, that his Tartane belonged to M[y]ste[r] Waldeck of Tunis. That having had a freight of Algerines & Tunesins with Goods he was taken by a Catalan or Majorchine Cruizer, but was afterwards released with his Passengers & landing part of his Landing at Algiers & in his way to Tunis being forced to put into Porto Tarina, & there having of [f. 144v] M[y]ste[r] Waldec's death, he put t[h]e rest of his Passengers & landing a shore, ran away with the Tartane & came to Vatica. All which t[h]e Deponent heard not only from t[h]e s[ai]d Aptal but likewise from several of his seamen. That t[h]e Cap[ai]n of t[h]e Corsair Pink refusing to Exchange Vessells with him, he the said Aptal said he had friends at Malvasia & t[h]at he would go thither & w[hi]ch their Assitance change his Tartane into a Polacca & disguise her so t[h]at he might not be known. Upon t[h]e discourse of Aptal t[h]e Cap[ai]n of t[h]e Pink said in t[h]e Deponent's hearing t[h]at if he s[ai]d Aptal had not been his old aquaitance & friend, he would have had him hang[ed]. To the truth of t[h]e Premisses the said William Smith hath hereunto put his Mark” (TNA SP 97/23, f. 144r–144v, Pera u Istanbulu, 10. I. 1715, Robert Sutton državnim sekretaru).

24 O ovom rukopisu videti: <https://archiveshub.jisc.ac.uk/search/archives/e42860b0-3acc-3fdb-8491-ab-460b960a65> (pristupljeno 28. 2. 2017.). Ovaj rukopis ostao nam je nedostupan. Iako je u njemu kao oblik prezimena navedeno „Aptal“, u britanskim zvaničnim izveštajima najčešće se pominje kao „Aptal“.

suprotnosti sa rukopisom nastalim sa ciljem da opravda Aptalovo delovanje kao trgovca do 1715. godine. Na to upućuje i godina sa kojom autor rukopisa prekida izlaganje, a koja pre odgovara godini kada je odlučio „*da promeni stranu*“, prećutkujući piratsku karijeru njegovog glavnog junaka.

U vreme kada je trebalo rešavati Aptalovu sudbinu Porta je krajem 1714. godine donela odluku da objavi rat Veneciji.²⁵ To je pažnju britanskih predstavnika okrenulo u drugom smeru, dok je za izvesno vreme rešavanje Aptalovog slučaja ostavljeno po strani. Novi alarm za pokretanje Roberta Suttona predstavljala je žalba berberskih trgovaca upućena Divanu, kada je i ceo slučaj iznet pred Portu, od koje su trgovci tražili povratak opljačkane robe (TNA SP 97/23, f. 139v). Sutton se nadao da će održavajući dobre odnose sa osmanskim vlastima uspeti da izgladi sukob. Zbog toga je smatrao da bi najefikasnije rešenje bilo ukoliko bi uspeo da privoli Levantsku kompaniju da vlastitim sredstvima podmiri štetu opljačkanim trgovcima i na taj način izbegne da se na Porti donese odluka o kazni.

Boraveći dugi niz godina u Osmanskom carstvu Robert Sutton poznao je način na koji bi Porta presudila u ovom slučaju (TNA SP 97/23, f. 173r). Ona bi raspisala paušali porez avaniju,²⁶ koju bi platili britanski trgovci iz Levantske kompanije. U svemu tome nadao se da će uspeti da zaštiti britanskog konzula u Aleksandriji Farringtona, koji se našao na udaru osmanskih vlasti, koje su od njega tražile da nadoknadi štetu. Ukoliko Aptal ne bude uhvaćen, a roba vraćena, ili šteta oštećenim trgovcima na drugi način nadoknađena, postojale su male šanse da će uspeti da zaštiti konzula (TNA SP 97/23, f. 173r). U isto vreme tražio je od britanske vlade da kazni „*kriminalca*“ Aptala i njegove pomoćnike, odgovorne za pljačku berberskih trgovaca (TNA SP 97/23, f. 173r). Na apele opljačkanih trgovaca Porta je ostala gluva, okupirana vojnim pripremama za napad na mletačke posede na Moreji (Peloponez) (TNA SP 97/23, f. 178r).

Generalno, po interese britanske trgovine na Levantu bavljenje Aptala piraterijom nosilo je negativnu konotaciju. Njega su osmanske vlasti po svim osnovama tretirale kao britanskog štićenika, za šta su im njegove dugogodišnje veze sa Levantskom kompanijom davale osnova. Po tome su i pljačka, a potom i ubistvo berberskih trgovaca, mogli da nanesu štetu britanskim trgovcima u Izmiru. Sutton se pred osmanskim vlastima pokazao nemoćnim da zaštiti britanskog konzula u Kairu i vice-konzula u Aleksandriji, od kojih su osmanske vlasti, pod pritiskom opljačkanih berberskih trgovaca, tražile da nadoknade štetu. Situaciju je otežavala moguća odluka osmanske strane da i u tom slučaju pribegne korišćenju „*lažnih svedoka*“ (TNA SP 97/23, f. 222r).

25 Detaljan izveštaj o tome koji predstavlja francuski prevod osmanskog originala o objavi rata Veneciji u: TNA SP 97/23, f. 128r–133r. Dokument sadrži 13 tačaka, u kojima se navode incidenti koji su se proteklih godina događali između dve države, na osnovu kojih je Porta zvanično objavila rat Veneciji.

26 Poreklo avanije nije detaljno objašnjeno. Tokom ranomodernе epohe predstavljala je paušalno raspisan porez na evropske trgovce određene nacije (francuske, engleske ili nizozemske) koji su trgovali na teritoriji Osmanskog carstva, a po osnovi određene štete učinjene muslimanima. Najčešći osnov za njeno raspisivanje predstavljali su napadi na osmanske brodove odnosno trgovce, za koje bi se utvrdilo da su učinili brodovi tih nacija. Detaljnije o avaniji u: Kocić, 2014a, 129–134.

GUSAR U SLUŽBI KATOLIČKE CRKVE

Sutton se obratio britanskim konzulima u italijanskim lukama sa vestima o napadu koji je izvršio Aptal (TNA SP 97/23, f. 178r). Time je britanski konzul u Veneciji, Hugh Broughton,²⁷ dobio povod da se raspita o njemu. U Veneciju su stizali brodovi iz svih delova Mediterana sa vestima, od kojih su mnoge bile samo glasine. Prema verziji koja je stigla do Broughtona, Aptal je jedno vreme bio zapovednik tartane u vlasništvu britanskog konzula u Tunisu, koju je kasnije zaplenio tuniski dej²⁸ zbog Aptalovog ubistva nekoliko tuniskih i osmanskih trgovaca i pljačke robe, procenjene na 80.000–90.000 dolara.²⁹ U vreme dok je dej tražio zadovoljenje, opljačkani novac nalazio se u Rimu, a sporna tartana usidrena u luci Ancone. Od ukupne opljačkane sume, deo u protivvrednosti od 8.000 dolara prebačen je u *Monte della Pietà* (TNA SP 99/61, f. 20v).³⁰ Povodom tog slučaja guverneru Rima, monsignoru Scottiju, obratio se i britanski konzul u Napulju John Fleetwood, koji je za to uživao podršku ambasadora habzburškog cara Karla VI (1711.–1740.) u Rimu. Fleetwood je od njega tražio da isporuči Aptala, novac deponovan u *Monte della Pietà*,³¹ tartanu i zaplenjenu robu (TNA SP 99/61, f. 24r).

Vest koja je marta meseca 1715. godine stigla iz Rima po britansku stranu nije bila povoljna. Aptalu ne samo da su bili oprošteni gresi, već je bio oslobođen iz tamnice. Svi pirati u zatvorima u Papskoj državi oslobođeni su (TNA SP 99/61, f. 24r) da bi se priključili floti u svetoj borbi protiv nevernika, kako je rat s Osmanskim carstvom doživljavan. Zaplašeni mogućnošću da bi i njihove obale mogle postati meta napada osmanske flote, u Papskoj državi odlučili su da organizuju odbranu svog priobalja, u koju su uključeni i pojedinci poput Aptala. Ukoliko se svi apeli na Clementa XI. (1700.–1721.) budu pokazali uzaludnim, Hugh Broughton je zahtevao da papini „*prijatelji u Britaniji nadoknade gubitke*“ (TNA SP 99/61, f. 24v), aludirajući time na jakobite.³² Broughton je, međutim, početkom aprila 1715.

27 Hugh Broughton obavljao je dužnost konzula britanske nacije u Veneciji od 1689. Godine (TNA SP 99/60, 397r, Venecija, 26. X. 1714, Christian Cole državnim sekretaru). O njegovim naporima na oživljavanju britansko-mletačke trgovine, svedoči niz dokumenata u ovoj fascikli. Preminuo je 4. VIII. 1716. nakon 27 godina provedenih u Veneciji (TNA SP 99/61, f. 208v, Venecija, 7. VIII. 1716, Alexander Cunningham državnim sekretaru).

28 Vladarska titula.

29 Iako se radilo o drugoj valuti, u Levantnoj kompaniji su vrednost robe preračunavali u dolarima, zbog čega je naveden iznos u ovoj valuti.

30 Verzija koja je kružila Venecijom preporučena je u pismu britanskog konzula: „*One Aptall, master of a Tartan belonging to Our Consul at Tunis that is Sequestered by That Dey, for Aptalls Barbarous Leaving on an Island not Inhabited Several Morrs & Turks, Killing other aboard, & Running Away with a Cargo Valloed about eighty or ninety Thousand Dollars, for all which the Dey demands Satisfaction, is now in Custody at Rome The Vessell Seared at Ancona, about 8000 Dollars in money he made of the goods secured in the Monte della Pietà. I suppose You'l hear this Sad Story more fully from the Consulls at Naples & Leghorn*“ (TNA SP 99/61, f. 20v, Venecija, 8. II. 1715, Hugh Broughton državnim sekretaru).

31 Vrsta banke ustanovljena u Rimu sredinom XV. veka.

32 Pristalice Jamesa Edwarda Stuarta, potomka poslednjeg vladara Engleske iz dinastije Stuarta, uklonjene u Sjajnoj Revoluciji 1688. godine. Nakon dugogodišnjeg izgnanstva, okupljani uglavnom u Francuskoj, jakobiti su počeli da se organizuju, tako da su 1715. godine podigli ustanak protiv vladavine Georgea I. Ustanak je propao, dok su se oni razbežali u sve delove Evrope. James Edward Stuart je 1717. godine stigao u Papsku državu, koja se, zajedno sa Španijom, izdvojila kao glavna podrška jakobita u njihovom delovanju. Videti i: Кочић [Kocić], 2015a, 11–18. Ovde je navedena dodatna literatura.

Sl. 1: Papa Clement XI (1649–1721) na jednoj kovanici otprilike iz 1706 (Wikimedia Commons).

godine uspeo da ubedi vlasti u Veneciji da donesu odluku da ukoliko George Aptal bude stigao u bilo koji deo teritorije Republike, odmah bude uhapšen zajedno sa celom posadom (TNA SP 99/61, f. 30r). Planirao je da se sa istim zahtevom obrati i vojvodi Parme i Modene (TNA SP 99/61, f. 30r), sa kojim je britanska vlada održavala dobre odnose.

Rezident Velike Britanije u Veneciji Alexandar Cunningham nakon preuzimanja dužnost dobio je priliku da istraži slučajeve koje su njegove kolege iz drugih britanskih diplomatskih predstavništava od njega tražile. On je u izveštaju od 28. februara 1716. godine naveo da se Aptal, sudeći po glasinama, nalazio u Veneciji u potrazi za poslom, mada je sam sumnjao u njihovu istinitost (TNA SP 99/61, f. 130r–130v). Vrlo brzo je imao prilike da se uveri da te, kao ni prethodne godine, Aptal nije boravio u Veneciji (TNA SP 99/61, f. 134v).

Napredovanje osmanske vojske na Moreji i osvajanje preostalih mletačkih ostrva tokom 1715. godine imalo je uticaja na odnos Vatikana prema posledicama koje je ono proizvelo. Ista činjenica navela je papu da intenzivnije počne da radi na sklapanju saveza poznatog pod imenom Sveta liga, ali i na organizaciji odbrane priobalja od mogućih napada berberskih i osmanskih gusara. Da je do takvog preokreta u stavu Vatikana prvih meseci 1716. godine došlo potvrđuje pisanje štampe, koja je obavestila javnost da je Kongregacija za vojna pitanja (*Congregazioni Militari*) zasedala odlučna da preduzme konkretne mere.³³ Marka Ancona je zbog strateškog položaja dobila

33 *“Si continua à prendere tutte le disposizioni, per far argine agli ulteriori progressi del Turco, proseguendosi le Congregazioni Militari per la difesa dello Stato Ecclesiastico, con speranza, che queste Spiagge possano restare libere dall'invasione de' Barbari; & intanto questi Porporati secondo le loro forze somministrano*

značajno mesto u vojnim pripremama,³⁴ dok je luka u Anconi predviđena za bazu, u kojoj je do kraja marta 1716. godine bila okupljena flota koja je brojala 40 galeota i 2 tartane (AI, 1716, 64r).

Britanska strana ržala se stava da je George Aptal novac koji je opljačkao od berberskih trgovaca prebacio u Rim i pojedine luke u Napuljskoj kraljevini (TNA SP 97/23, f. 222r). Robert Sutton se nadao da će Portu uspeti da zadovolji ukoliko bi joj taj novac bio dostavljen na ime odštete opljačkanim trgovcima (TNA SP 97/23, f. 231r). Međutim, ugrožen položaj Venecije, koji je brzim prodorom osmanske vojske postalo *de facto* stanje, pružao je malo nade za ostvarenje Suttonovih namera. Papa je postao upleten u politička dešavanja koja su ga vodila približavanju habzburškom caru Karlu VI. radi sklapanja saveza sa Venecijom, do čega je došlo u aprilu 1716. godine.³⁵

Nastavljajući da preko svojih uhoda prati kretanje Georgea Aptala širom Italije, Cunninghamu je početkom aprila 1716. godine javljeno da je on zvanično prešao u službu Papske države. Aptal je upošljen u gusarskoj službi sa zadatkom da na malim brodicama usidrenim u Anconi patrolira obalom i nalogom da deluje u slučaju napada osmanskih i berberskih gusara (TNA SP 99/61, f. 154v). Ove navode potvrđuje i štampa koja je 29. aprila objavila da je u Anconi sredinom tog meseca počeo upis vojnika i mornara (AI, 1716, 73r). Cunningham je bio odlučan da se povodom Aptalovog slučaja obrati Clementu XI., smatrajući „*da se u Engleskoj čude da papa ne samo da pokušava da nam nametne pretendente [jakobite], već zapošljava i naše pirate*“.³⁶

Prelaskom u gusarsku službu Papske države George Aptal napustio je pirateriju, što nije značilo da je njegova odgovornost prema britanskim i osmanskim vlastima, koji su ga i dalje smatrali piratom nestala. Značaj i uloga Clementa XI. u okupljanju Svete lige navodili su „saveznike“ da sa popustljivošću gledaju na tu njegovu odluku, dok su se i same koristile uslugama pojedinaca poput Aptala. Osim toga, britanska vlada nije imala nikakvog uticaja na vlast u Papskoj državi jer sa njom nije održavala diplomatske odnose. Zbog prilika u Evropi, u kojima je papa stekao značaj centralne figure u stvaranju fronta protiv Osmanskog carstva, britanski dvor morao je da toleriše ovu odluku, jer nije raspolagao nijednim sredstvom na osnovu koga bi mogao da izvrši pritisak na vlasti u Papskoj državi. Odluka pape da pruži utočište britanskim pobunjenicima, jakobitima, u još većoj meri je otuđila dve države. Stanje koje je proizveo Drugi morejski rat, potom i novi sukob koji je izbio zbog pokušaja Španije da povрати vlast nad svojim ranijim posjedima na Apeninskom poluostrvu, nedvosmisleno su išli u korist Aptalu.

al Papa buone Somme per l'occorenze della Guerra” (*Il Corriere Ordinario*. 26. Febbraro. 1716. Con Privilegio di S. M. Ces. e reg Cattol. &c. p. 34r, u: AI, 1716, 34r, Rim, 8. II. 1716).

34 “*Si è tenuta un'altra Congregazione sopra l'Armamento, che si sono esibiti di fare li Maltesi, per guardare le Spiagge di questo Stato dall'invasioni de'Turchi con condizione, che le prede siano sue; & il Risultato di tale Congregazione non si penetra, bensì è stata determinata la marchia per Ancona di queste Corazze*” (*Il Corriere Ordinario*. 4. Marzo. 1716. ..., 38r, u: AI, 1716, 38r, Rim, 15. II. 1716).

35 O tome videti: Kocić, 2014b, 131–140. Ovdje je navedena dodatna literatura.

36 “... *It appears strange in Engl[an]d that the Pope does not only seek to put upon us pretenders, but will employ out pyrats*” (TNA SP 99/61, f. 155r, Venecija, 10. IV. 1716, Alexander Cunningham državnim sekretaru).

Novi ambasador Velike Britanije u Istanbulu, Abraham Stanyan (1718.–1730.),³⁷ nakon sklapanja mira u Požarevcu 1718. godine dobio je zadatak da reši i Aptalov slučaj i to na podsticaj opljačkanih trgovaca, koje godine nisu sprečile da se sa istim zahtevom ponovo obrate Porti. Abraham Stanyan u izveštaju 1. novembra 1718. godine potvrdio je da je Aptal bio poreklom Grk, koji je za plovidbu pod britanskom zastavom posedovao dozvolu vojvode od Argylla (TNA SP 97/24, f. 304r). Međutim, njegova verzija donekle se razlikuje od činjeničnog stanja koje je njegov prethodnik utvrdio. Po Stanyanu, sa Aptalom su trgovci u Kairu sklopili dogovor da preveze njihovu robu do luka Suphaxa i Suse na severnoafričkoj obali. Tokom putovanja pobio je pojedine trgovce i prisvojio robu u vrednosti od 30.000 kruna. Sa opljačkanom robom i novcem iskrcao se u Anconi, gde je stekao papinu zaštitu. Stanyan je dok je 1. novembra 1718. godine privodio izveštaj kraju pretpostavljao da se Aptal još uvek nalazi u Italiji (TNA SP 97/24, f. 304v).

Porta je odlučila da u London pošalje glasnika koji je trebalo da britanskom dvoru iznese ceo slučaj „*o piratu Aptalu*“. Stanyan je činio sve kako bi je razuverio da odustane od toga (TNA SP 97/24, f. 345r), zbog čega je bio pozvan na razgovor kod velikog vezira Damad Ibrahim-paše (1718.–1730.). Tokom razgovora Stanyan je izneo pojedinosti vezane za Aptalov slučaj u nameri da skine svaku odgovornost sa britanske strane. Veliki vezir tražio je da Stanyan izda pismo sa preporukama za glasnika koga je nameravao da pošalje u Britaniju. Međutim, britanski ambasador odbijao je duže od mesec dana da učini. Bio je rešen da se, ukoliko osmanske vlasti budu nastavile da vrše pritisak, pozove na odredbu iz kapitulacijâ prema kojoj britanski trgovci nisu podlegali kolektivnoj odgovornosti za učinjenu štetu osmanskim trgovcima (TNA SP 97/24, f. 345v).³⁸ To je predstavljalo odlučujući argumenat za Portu, koja je priznavši kapitulacije, ujedno imala i obavezu da postupa po njima. Do leta 1719. godine Aptal je u odnosima Velike Britanije i Porte izgubio značaj, čemu je Stanyan delom mogao da zahvali i promenom spleta političkih okolnosti u kojima je Porta rešila da uzme učešće.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Životni put Georgea Aptala odražava prilike na Mediteranu početkom XVIII. veka u kojima su pojedinci različitog etničkog porekla nastojali da se na najbolji način uklope. Iako porekom Grk iz Izmiru, u mladosti je Georgeu Aptalu i njegovom bratu

37 Abraham Stanyan je u vreme kada je imenovan za ambasadora u Osmanskom carstvu imao duži staž u diplomatiji. On je u vreme ambasadora Williama Trumbulla (1686.–1689.) u svojstvu sekretara boravio u Osmanskom carstvu. Potom je ostao aktivan u političkom životu Engleske, da bi kasnije bio imenovan za poslanika u Švajcarskoj, a zatim i za rezidenta u Beču. Sa tog položaja imenovan je za ambasadora na Porti, nakon ne baš uspešne ambasade Edwarda Worthleya Montaguea (1716.–1718.). Videti: Kocić, 2016, 181–193.

38 „*If they come back againm I shall defend my self against them the best I can, tho', in spite of the Declarations that are constantly made at the several Scales relating to Turks embarking on board British Vessels, & even an express Article in Our Capitulations w[h]ich says that one Englishman shall not be answerable for another, but where he engages himself to it by writing, which is not the present Case, yet when any Turk receives Damage by an Englishman that he cannot come at, he will still be endeavouring to ake t[h]e Nation repair his Loss, w[h]ich Pretention sometime gives a great deal of Trouble to the King's Ambassad[ou]rs here*” (TNA SP 97/24, f. 345v, Istanbul, 2./13. III. 1719, Abraham Stanyan državnom sekretaru).

bila preodređena karijera u službi Levantske kompanije u jednoj od najznačajnijih njenih faktorijskih na Levantu. Nakon kraćeg boravka u Engleskoj, gde je u Glocester Hallu na Oxfordu dobio obrazovanje i niza pustolovina, vezan ugovorom za Levantsku kompaniju, 1704. vratio se u Izmir. Nekoliko narednih godina o njegovom životu ne postoje pouzdani podaci. Interesovanje u diplomatskim krugovima izazvao je kada je 1713. opljačkao robu tuniskih trgovaca, a jedan njihov deo pobio. Od tog trenutka George Aptal je od strane britanskih vlasti smatran za pirata. Njegove akcije uticale su i na britanske predstavnike u italijanskim i levantskim lukama, koji su od celog slučaja nastojale da se ograde, uz potezanje pitanja nadoknade štete tuniskim trgovcima.

Povoljne okolnosti za Georgea Aptala nastale su odlukom Porte donetoj krajem 1714. godine da objavi rat Veneciji. Ista odluka predstavljala je uvod u još veći sukob kada je aprila 1716. godine bečki dvor objavio rat Porti. Koristeći se novim okolnostima Aptal je 1715. godine odlučio da pređe u gusarsku službu Papske države, postavši time plaćenik Vatikana. Na to ukazuju dokumenti iz Nacionalnog arhiva u Londonu, ali i štampa koja je pratila dešavanja na Apeninskom Poluostrvu i u Evropi (*Avisi Italiani*). Istom odlukom George Aptal izbegao je kaznu britanskih vlasti, jer ova država nije imala mehanizme na osnovu kojih je mogla da vrši pritisak na papu da izruči Georgea Aptala. Napetost u britansko-osmanskim odnosima izazvana Aptalovim pljačkama prevaziđena je 1719. godine uspešnim nastupima novog britanskog ambasadora na Porti, Abrahama Stanyana, nakon čega prestaje interesovanje za njega, dok je on po svemu sudeći odlučio da ostane u Italiji, gde je jedno vreme uživao zaštitu.

FROM THE OXFORD PROTÉGÉE TO A RENEGADE PIRATE IN VATICAN'S SERVICE: THE CASE OF GEORGE APTAL

Marija KOCIĆ

Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Čika Ljubina, 18-20, 11000 Beograd, Serbia

e-mail: marijakocic2003@yahoo.co.uk

SUMMARY

George Aptal's life destiny reflects the conditions on the Mediterranean in the beginning of the eighteenth century, which called for individuals of different ethnic background to try their best to fit in. Although he was of Greek origin, from Izmir, in their youth, George Aptal and his brother had been preordained for the career in one of the most important of the factories (merchant colony) of the Levant Company in the very Levant itself. After a short-termed sojourn in Britain, during which he had obtained his education at Gloucester Hall in Oxford, and after a series of adventures, Aptal returned to Izmir in 1704, since he had been bound by contract to the Levant Company. There are no reliable data of his life and ventures in several following years. However, Aptal rose the interest of the diplomatic circles, when in 1713 he robbed the goods of the Tunisian merchants, having killed a number of them. From that moment on, the British authorities considered Aptal a pirate. Aptal's activities influenced the British representatives in Italian and Levantine ports, who tried to dissociate themselves from the case, with raising the issue of compensation of the losses to the Tunisian merchants.

The better times arrived for George Aptal when the Porte decided to declare the war to Venice at the end of 1714. The same decision presented an introduction in a much larger confrontation, when in April 1715 the Court in Vienna declared the war to the Porte. Using the new events, Aptal decided to become a pirate in the service of the Papal state, thus becoming a mercenary of Vatican. Documents from the National Archives in London, together with the press that covered the ongoing incidences in the Apennine Peninsula and Europe (Avisi Italiani), point to this event. The decision of the Porte meant for Aptal that he had escaped the punishment of the British authorities, since Britain had no mechanisms to pressure the Papal State to extradite George Aptal. The tensions in the British-Ottoman relations, caused by the Aptal's piracy were resolved in 1719, owing to the successful actions of the new British ambassador to the Porte, in the person of Abraham Stanyan. This signifies ceasing of interests in George Aptal, who most probably had decided to remain in Italy, where he was protected for a time.

Keywords: George Aptal, Levant Company, Mediterranean, Second Morean War, Great Britain, Venice, Vatican, Clement XI, Charles VI

IZVORI I LITERATURA

- TNA SP 97/23** – The National Archives, Kew-London (TNA), Records assembled by the State Paper Office, including papers of the Secretaries of State up to 1782, 1231–c1888 (SP), Secretaries of State: State Papers Foreign, Turkey, 1579–1779 (SP 97), Constantinople. Sir Rob[er]t Sutton. From 31th Jan[a]ry 1713 to 10th May 1716 (SP 97/23).
- TNA 97/24** – TNA, Sir Robert Sutton, Edward Wortley-Montagu and Abraham Stanyan, 1716–1723 (SP 97/24).
- TNA SP 99/60** – TNA, Secretaries of State: State Papers Foreign, Venice, c1559–1778 (SP 99), Alexander Cunningham and Christian Cole, 1713–1714 (SP 99/60).
- TNA SP 99/61** – TNA, Letters from M[yste]r Cunningham to the Secretaries of State From 8. Jan[uar]y 1715. to the 31. Dec[embe]r 1717 (SP 99/61).
- TNA SP 105/209** – TNA, Secretaries of State: State Papers Foreign, Archives of British Legations, 1568–1871 (SP 105), Register of orders made by the General Court of the Levant Company, 1662–1727 (SP 105/209).
- AI (1716):** Avisi Italiani, Ordinarii, e Straordinarii, dell'anno 1716. Vienna, Appresso Gio. van Ghellen.
- Bono, S. (1993):** Corsari nel Mediterraneo. Cristiani e musulmani fra guerra, schiavitù e commercio. Milano, Mondadori.
- Bono, S. (2002):** La schiavitù nel Mediterraneo moderno storia di una storia. Chaiers de la Méditerranée, 65, 1–15.
- Bono, S. (2006):** Malta e Venezia fra corsari e schiavi (secc. XV–XVIII). Mediterranea. Ricerche Storiche, 3, 213–222.
- Bono, S. (2014):** Schiavi in Europa nella età moderna. Varietà di forme e di aspetti. U: Cavaciocchi. S (ed.): Schiavitù e servaggio nell'economia europea. Secc. XI–XVIII, vol. I–II. Firenze, Firenze University Press, I, 309–336.
- Brodel, F. (2001):** Mediteran i mediteranski svijet u doba Filipa II, I–II. Beograd, Podgorica, Geopoetika, CID.
- Cancila, R. (2001):** Corsa e pirateria nella Sicilia della prima età moderna. Quaderni Storici, 107, 363–378.
- Cernovodeanu, P. (1973):** Scientific and Cultural contacts between England and the Rumanian Lands (1650–1720). U: Rumanian Studies. An International Annual of the Humanities and Social Sciences, vol. II. Leiden, E. J. Brill, 84–102.
- Clark, G. (1971):** The Nine Years War, 1688–1697. U: The New Cambridge Modern History, vol. VI: Bromley, J. S. (ed.): The Rise of Great Britain and Russia, 1688–1715/25. Cambridge, Cambridge University Press, 223–253.
- Foulkes, B. (1883):** Establishment of a Greek College at Oxford in the 17th Century. The Union Review, 1, 490–550.
- Gemelli Careri, F. Gio (1708):** Giro del Mondo, vol. I–VIII. Napoli, Presso Francesco Antonio Perazzo.

- Glete, J. (2002):** War and the State in Early Modern Europe: Spain, the Dutch Republic and Sweden as fiscal-military states, 1500–1660. London, New York, Routledge.
- Hrabak, B. (1956):** Dubrovnik i rodski pirati. Историјски гласник [Istorijski glasnik], 2, 78–90.
- Hrabak, B. (1957):** Gusarstvo i presretanje pri plovidbi u Jadranskom i Jonskom moru u drugoj polovini XV veka. Beograd, Vojni institut u Beogradu, 83–98 (сепарат [separat]).
- Hrabak, B. (1977a):** Herceg-Noví kao turska pomorska baza i gusarsko гнездо. Boka, 9, 41–84.
- Храбак, Б. [Hrabak, B.] (1977b):** Северноафрички гусари на Јадрану од почетка XVI до почетка XVIII столећа. Историјски часопис [Severnoafrički gusari na Jadranu od početka XVI do početka XVIII stoleća. Istorijski časopis], 24, 177–143
- Храбак, Б. [Hrabak, B.] (1982):** Новљани и улцињски гусари [Novljani i ulcinjski gusari]. Boka, 13/14, 73–104.
- Храбак, Б. [Hrabak, B.] (1995):** Поморство, гусари и богоштовље у Паштровићима (XV–XVIII век). Историјски записи [Pomorstvo, gusari i bogoštovlje u Paštrovićima (XV–XVIII vek). Istoriski zapisi], 68, 103–155.
- <https://archiveshub.jisc.ac.uk/search/archives/e42860b0-3acc-3fdb-8491-ab-460b960a65>** – Information about Diary of the adventures of a merchant captain in the Mediterranean, 1711–1715, compiled by George Aptall: University of Leeds Special Collections.
- Kadić, A. ef. (1894):** Ferman sultana Selima III. o plovidbi broda l'Onorato Bocchese. Glasnik Zemaljskog Muzeja, VI, 4, 783–784.
- Коцић [Kocić], М. (2013):** Венеција и хајдуци у доба Морејског рата. Београд, Hesperiaedu, Научно друштво за историју здравствене културе [Venecija i hajduci u doba Morejskog rata. Beograd, Hesperiaedu, Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture].
- Kocić, M. (2014a):** Diplomacija u službi kapitala: evropske nacije na osmanskome Levantu (XVI–XVIII vek). Beograd, Hesperiaedu, Filozofski fakultet.
- Kocić, M. (2014b):** Mletačko-austrijski savez iz 1716. godine u svijetlu engleskih izvora. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU, 32, 131–147.
- Kocić, M. (2014c):** Turska u međunarodnim odnosima 1688–1699: put u evropsku diplomatiju. Beograd, Hesperiaedu.
- Коцић [Kocić], М. (2015a):** Јакобити у Урбину 1718. године у светлости британско-млетачких односа. Војно-историјски гласник [Jakobiti u Urbinu 1718. godine u svetlosti britansko-mletačkih odnosa. Vojno-istorijski glasnik], 1, 9–22.
- Kocić, M. (2015b):** Trgovina Engleske sa Levantom u doba Velikog turskog rata (1683–1699), Beogradski istorijski glasnik, 6, 141–154.
- Kocić, M. (2016):** Prilog proučavanju britansko-osmanskih odnosa: ambasada Edwada Wortleyja Motagua (1716.–1718.). Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU, 34, 181–195.

- Leake, W. M. (1830):** *Travels in the Morea: With a Map and Plans*, vol. I–III. London, John Murray Albemarle Street.
- Mafrici, M. (1995):** *Mezzogiorno e pirateria nell'età moderna (secoli XVI–XVIII)*. Napoli, Edizioni Sientifiche Italiane.
- Marfici, M. (2007):** *Il Mezzogiorno d'Italia e il mare: problemi difensivi nel settecento*. U: Cancila. R. (ed.): *Mediterraneo in armi (secc. XV–XVIII)*, vol. I–II. Palermo, Associazione no profit Mediterranea, II, 637–663.
- Миловић, Д. Ђ. [Milović, D. Đ.] (1958):** Напад перашких хајдука на лађу дубровачког властелина [Napad peraških hajduka na lađu dubrovačkog vlastelina]. *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, 7, 267–270.
- Pedani, M. P. (2008):** *Ottoman Merchants in the Adriatic. Trade and smuggling*. *Acta Histriae*, 16, 1–2, 155–172.
- Pianezzola, E. (2004):** *Le parole dei pirati, shede lessicali*. U: Boccesi, L. (ed): *La pirateria nel Adriatico antico*. Roma, Hesperia 419, L'Erma, 11–19.
- Purnell, E. K. (1924):** *Report of the Manuscripts of the Marquess of Downshire, preserved at Easthampestead Park, Berks*, vol. I: *Papers of the ser William Trumbull*, pt. 1. London, Published by His Majesty Stationery Office.
- Sartori F. (2006):** *Alvise Foscari, Capitano in Golfo, Dispacci, 1708–1711*. Venezia, La Malcontenta.
- Sartori, F. (2009):** *Alvise Foscari Capitano in Golfo 1676–1678. Capitano Extraordinario delle Galeazze 1690–1692. Dispacci*. Venezia, La Malcontenta.
- Станојевић, Г. [Stanojević, G.] (1973):** Султанова наређења против улцињских и новских гусара између Кандиског и Морејског рата. Гласник цетињских музеја [Sultanova naređenja protiv ulcinjskih i novskih gusara između Kandiskog i Morejskog rata. *Glasnik cetinjskih muzeja*], 6, 249–258.
- Тарпе, Е. Д. (1954):** *The Greek College at Oxford, 1699–1705*. *Oxoniensia*, 19, 92–112.
- Tenenti, A. (1967):** *Piracy and the Decline of Venice, 1580–1615*. Los Angeles, University of California Press.
- Veenendaal, A. J. (1971):** *The War of the Spanish Succession in Europe*. U: *The New Cambridge Modern History*, vol. VI: Bromley J. S. (ed.): *The Rise of Great Britain and Russia, 1688–1715/25*. Cambridge, Cambridge University Press, 410–445.
- Злоковић, М. [Zloković, M.] (1956):** Поморски подвизи бокелјских хајдука [Pomorski podvizi bokeljskih hajduka]. *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, 5, 267–270.

OPERACIJE CRNOGORSKE VOJSKE U NOVOPAZARSKOM
SANDŽAKU 1912. GODINE

Žarko LEKOVIĆ

Univerzitet Crne Gore, Istorijski institut, Bulevar revolucije br. 5, 81000 Podgorica, Crna Gora
e-mail: lekoviczarko@yahoo.com

IZVLEČEK

Črna gora je vstopila v Balkansko zavezništvo leta 1912 in sodelovala v balkanskih vojnah med letoma 1912–1913. Srbska zgodovinska pripadnost območij Bijelo Polje in Pljevalja je bila v zavesti Črnogorcev zelo prisotna, zato so se odločili, da ju bodo osvobodili. Pravoslavci na obeh straneh meje so vojno napoved z navdušenjem pozdravili, prepričani, da bodo zmagali in osovraženo mejo uničili. Ta razlog je vplival na to, da so se vojaki izkazali in ob koncu bojev je Tara formalno prenehala biti mejna reka. Osvoboditev območij Bijelo Polje in Pljevalja izpod Osmanov leta 1912 je predstavljala enega izmed najpomembnejših zgodovinskih mejnikov, odkar sta prešli pod osmansko prevlado.

Ključne besede: Bijelo Polje, Pljevlja, Drobnjaci, sandžak, vojna, Balkan, Tara

LE OPERAZIONI DELL'ESERCITO MONTENEGRINO NEL SANGIACCATO
DI NOVI PAZAR NEL 1912

SINTESI

Il Montenegro entrò a fa parte dell'Alleanza Balcanica nel 1912 e partecipò alle guerre balcaniche nel periodo 1912–1913. L'appartenenza storica serba riguardo le aree di Bijelo Polje e Pljevlja era molto presente nella coscienza dei montenegrini, quindi decisero di liberarle. Gli ortodossi su entrambi i lati del confine accolsero con entusiasmo la dichiarazione di guerra, credendo che avrebbero vinto ed eliminato quell'odiato confine. Questa ragione contribuì che i soldati si distinsero e alla fine dei combattimenti Tara cessò formalmente di essere un fiume di confine. La liberazione delle aree di Bijelo Polje e Pljevlja dagli ottomani nel 1912 fu uno dei traguardi storici più importanti da quando vennero sottomesse alla dominazione ottomana.

Parole chiave: Bijelo Polje, Pljevlja, Drobnjaci, sangiacato, guerra, Balcani, Tara

UVOD

Prvi Balkanski rat, oktobar 1912–maj 1913., vodile su Srbija, Bugarska, Grčka i Crna Gora protiv Osmanskog carstva, radi oslobođenja dijelova Balkanskog poluostrva, koji su još bili pod osmanskom vlašću. Ove države su bile članice Balkanskog saveza sklopljenog 1912. dvostranim ugovorima uz podršku Rusije, radi istjerivanja Osmanlija sa Balkanskog poluostrva. Velike sile su zvanično nastojale da spriječe rat između balkanskih država i Osmanske imperije. Italijanska spoljna politika do balkanskih ratova je nastojala da se održi status quo u Albaniji, no u oktobru 1912. godine sa izbijanjem rata bilo je jasno da to nije moguće.¹ Nakon niza incidenata i oružanih sukoba na granici sa Osmanskim carstvom Crna Gora je prva objavila rat Osmanskoj državi, osmog oktobra, poštujući preuzete savezničke obaveze. Istog dana Austro-Ugarska i Rusija pokušale su da spriječe rat obećavši korjenite reforme u evropskom dijelu Osmanskog carstva, zaprijetivši balkanskim državama da neće priznati nikakvu promjenu postojećeg stanja. No Osmanska država je 15. oktobra prekinula diplomatske odnose s balkanskim državama, poslije čega su uslijedile obostrane objave rata (17. i 18. oktobra). Balkanski ratovi vođeni su na relativno malom ali strateški značajnom području. Za ovaj rat Crna Gora je mobilisala 35.600 vojnika, Srbija 286.000, Bugarska 294.000, Grčka 108.000, a Osmanska država 307.000.

Crnogorska vojska je svoje nastupanje usmjerila ka Novopazarskom sandžaku ka Skadru. Crnogorske trupe ušle su u Skadar 23. aprila 1913. godine, ali su ga 14. maja morale, pod pritiskom velikih sila, predati međunarodnom odredu. Osmansko carstvo je primorano da 30. maja 1913. godine potpiše u Londonu mirovni ugovor, kojim se odreklo u korist balkanskih zemalja teritorije zapadno od linije Enos-Midija. Srbiji, Crnoj Gori i Grčkoj mir je nametnut u obliku ultimatum. U međuvremenu je srpska vojska povučena sa mora, jer je pod austrougarskim pritiskom stvorena Albanija 28. novembra 1912. godine. Austro-Ugarska je nastojala da onemogući jačanje Srbije i Crne Gore zalažući se za proširenje albanske teritorije i ona je postala neformalni protektor nezavisne Albanije.

Nakon što je Crna Gora ušla u Balkanski savez i učestvovala u Balkanskim ratovima sa Cetinja je podsticao otpor stanovništva Sandžaka osmanskim vlastima. Vršene su pripreme za predstojeće događaje i tražen povod za rat.²

UOČI BALKANSKOG RATA

U godinama uoči balkanskih ratova teško stanje hrišćanskog življa u Staroj Srbiji, Makedoniji, Novopazarskom sandžaku i sjevernoj Albaniji sve se više pogoršavalo. Pokušaji evropskih sila da to stanje poprave ostali su bez rezultata. Mladoturci su htjeli da reformiraju i osnaže Osmansku državu sistematskim jačanjem muslimanskog, a nasilnim potiskivanjem hrišćanskog življa. Umjesto da postave red i zavedu ravnopravnost sa političkim slobodama, mladoturci šalju kaznene ekspedicije u ove krajeve i time po-

1 Detaljnije: Burzanović, Popović, 2016.

2 O tome vidjeti: Rakočević, 1983, 98–99.

goršavaju situaciju. Osim toga razuzdanost i samovolja bašibozuka još više su otežavali stanje svojim ispadima prema pravoslavnom stanovništvu. Balkanskom ratu je prethodila Raonička buna koju je Šemsi-paša surovo ugušio.³

Bjelopoljski sveštenik i mitropolitiski namjesnik Risto Popović ubijen je 1909. godine iz busije sa tri kuršuma a vlast je pokušavala da svali ubistvo na Srbe. Narod zastrašen nije smio svjedočiti niti pokazati prave ubice. Takav je slučaj bio i s ubicom Miće Žujovića, najvršnjeg momka u tom kraju. Ranjen je i učitelj u Stožeru Nešo Joksimović. Pukim slučajem nije život izgubio. Tokom 1911. godine odnosi sa Osmanlijama su se zaoštrili do krajnjih granica. Neki Halil Čauš je, kako stoji u izvještaju, svirepo izbio preko 50 ljudi u Brezovi, Stožeru, Prošćenju i Bućici. Dvije Srpkinja iz Barica silom su poturčene u Šahovićima (AS, 3).⁴ Zato će oslobođenje Bijelog Polja i Pljevalja od Osmanlija 26. septembra, odnosno 15. oktobra 1912. godine (po starom) nositi u sebi veliku dozu netrpeljivosti zbog nasleđa bliske prošlosti. Uostalom i kralj Nikola će u ratnom proglasu, pozivajući u oslobodilački rat, isticati da Osmanlije u Staroj Srbiji kolju ne samo ljude nego i žene i nekaku djecu srpsku, te stoga dužnost i ljubav roda nalažu da se pohita svojoj braći u pomoć. Zato su se prilikom mobilizacije na zbornim mjestima okupili ne samo vojni obveznici, već i stariji ljudi, koji nijesu htjeli da budu u komori, već u operativnim jedinicama. Ovdje su dolazila i djeca ispod 15 godina tražeći oružje i upis u „vojnike“ (Ružić, 1997, 276–277).

Što je više odmicala 1912. godina kralj Nikola je i stranim poslanicima sve više ukazivao na neredovno stanje u pograničnim oblastima Osmanske države prema Crnoj Gori, na granične incidente, gomilanje osmanskih trupa na granici i na traženje pomoći od strane srpskog življa koji iznosi teške optužbe protiv osmanske uprave i zuluma osmanske vojske. Svjestan da se približavaju krupni događaji na Balkanu on želi da unaprijed opravda svoje akcije⁵. Već od početka ljeta 1912. godine događaji na Balkanu se razvijaju velikom brzinom. U njima aktivno sudjeluje i Crna Gora, pomažući neredu na osmanskoj teritoriji u blizini svoje granice. Na istočnoj granici, a osobito kod Mojkovca, početkom avgusta 1912. dolazi do čestih incidenata. Crnogorska vojska je razrušila i zapalila nekoliko osmanskih karaula. Incidenti na crnogorsko-osmanskoj granici uznemirili su velike sile, čija je želja bila da se na Balkanu što duže održi status quo, pa su učinili kolektivni demarš kod crnogorske vlade, ali bez uspjeha. Kralj Nikola će već 24. avgusta saopštiti na Cetinju vojnom izaslaniku Austro-Ugarske da je rat neizbježan. Krajem septembra 1912. godine konačno je sklopljen savez balkanskih država – Srbije, Bugarske, Crne Gore i Grčke za rat protiv Osmanske države. Prvog oktobra 1912. godine izišao je ukaz kralja Nikole o mobilizaciji crnogorske vojske.⁶ Predsjednik vlade i ministar spoljnih poslova general Mitar Martinović saopštava da je mobilizacija zaštitna mjera i da su je izazvale pripreme sa osmanske strane. Crna Gora

3 O Raoničkoj buni vidjeti: Šalipurović, 1969; Šalipurović, 1970.

4 Širu sliku o tadašnjim prilikama ostvariti uvidom u Arhiv Srbije, Ministarstvo inostranih dela, prosvetno-političko odeljenje, 1911 (AS, 4).

5 Više o incidentima Osmanskog carstva i Crne Gore vidjeti u Rakočević, 2012, 42.

6 Podrobniji podaci mogu se vidjeti u Pavlović, 2012, 11–23.

će prva, 8. oktobra objaviti rat Osmanskom carstvu, Srbija i Bugarska će to učiniti 17. Grčka 19. oktobra 1912. godine (Ružić, 1997, 276–277).

U Crnoj Gori su bili veoma zabrinuti time kakav će Austro-Ugarska stav zauzeti prema učešću Crne Gore u ratu, a osobito prema operacijama njene vojske u Sandžaku. Naime, kralj Nikola je austrougarskim državicima stalno davao uvjerenja da operacije u Sandžaku neće izvoditi bez saglasnosti svog susjeda. Zato on u početku operacija opominje generala Janka Vukotića komandanta crnogorskog Istočnog odreda da bude obazriv zbog Austro-Ugarske i da operacije uspori. No, Austro-Ugarska koja je stavljena pred svršen čin, cijeneći opštu situaciju, morala je popustiti u svom krutom stavu u pitanju ulaska crnogorske i srbijanske vojske u Sandžak. Njen poslanik se 10. oktobra vratio u Berlin s izjavom da će „za sada“ Austro-Ugarska ostati mirna „sa puškom k nozi“ i da neće ništa preduzimati makar Srbija privremeno ušla u Sandžak. Međutim, Austro-Ugarska hoće slobodnu Albaniju kao protivtežu Crnoj Gori i Srbiji, pa i Italiji. Ona će svoju odluku donijeti tek kada se bude raspravljalo o posjednutim oblastima. Tom austrougarskom odlukom bio je zadovoljan i njemački car Viljem. Ne znajući za tu promjenu u austrougarskoj politici, jer je ona nije htjela objelodaniti, prijateljske sile savjetovale su Crnoj Gori i Srbiji da se zadrže od izvođenja operacija u Sandžaku i da tamo ne preduzimaju nikakve mjere koje bi mogle izazvati nezadovoljstvo susjedne Monarhije. Na tome je posebno insistirala Rusija. Međutim, istoga dana kada je austrougarski poslanik učinio saopštenje Berlinu, crnogorska vojska je prešla istočnu granicu na frontu od Žabljaka do Plava a povod su bile operacije jakih jedinica srbijanske vojske u Sandžaku (Rakočević, 1983).

Italijanskom poslaniku koji ga je 11. oktobra posjetio u Podgorici i predao mu poruku svoje vlade, koja mu prijateljski ali hitno savjetuje da zanemari operacije u Sandžaku, kralj Nikola je odgovorio da će ostati vjeran datim obećanjima i da u Sandžaku neće izvoditi operacije. Ali je odmah dodao da pravo akcije u Sandžaku zadržava u dva slučaja: u slučaju komitske akcije i u slučaju eventualnog ulaska srbijanskih trupa u Sandžak. Kralj Nikola međutim, tom prilikom nije bio iskren. Istoga dana kad ga je posjetio italijanski poslanik, crnogorska vojska je oslobodila Bijelo Polje i nastavila ofanzivne operacije u pravcu Pljevalja i počela pripreme za napad na Berane i Plav. Da bi bar donekle privolio Monarhiju da mu ne pravi smetnje, kralj Nikola je u svom štabu i u svojoj neposrednoj blizini stalno držao austrougarskog vojnog atašea kapetana Gustava Hubku, koji je u Crnu Goru došao u avgustu 1912. godine.⁷

DOBA RATA

Sa objavom rata 1912. godine divizije su rasformirane, a brigade su ostale kao najveće jedinice. One su u toku rata združivane u odrede (AIICG, 18). U ovom ratu Crna Gora je oskudijevala sa savremenim topovima. Crnogorska pješadija – narodna vojska bila je naoružana uglavnom ruskom puškom „moskovkom“ kalibra 7,62 mm, modela 1891 i austrijskom puškom „švabicom“ modela 1873. Svakom vojniku izdat je bajonet uoči

7 O ovome detaljnije u Rakočević, 1983, 111.

objave rata, ali su ih vojnici većinom pobacali kao suviše dugačke. Vojnici su dobili i po 120 fišeka za moskovke. Uz bajonete desečari i vodnici su dobili i noževe. Na ratištu su vojnicima i oficirima preko poštansko-telegrafskih stanica stizali paketi i pisma (AIICG, 16). Za sanitet su određivani vojnici druge klase.⁸ Iako se vojska uglavnom dobro hranila, vremenom je odjeća kod mnogih vojnika dotrajala. Osim toga, dosta vojnika nije imalo šatora, pa ni kabanica ili opanaka.

Na predlog brigadira serdara Janka Vukotića crnogorska vojska je podijeljena u tri odreda: Primorski odred – 8000 ljudi sa 34 topa grupisan je prema reonu Bara, Zetski odred jačine 15000 ljudi i 40 topova, koncentrisanih oko Podgorice i Istočni odred grupisan prema Pljevljima, Mojkovcu, Beranama i Plavu sa zadatkom da štiti granicu i u povoljnim prilikama preduzme ofanzivu u Raškoj oblasti i Metohiji. Jačina odreda s ustaničkim srpskim bataljonima iz pogranične oblasti pod Osmanskom državom iznosila je 12600 ljudi i 32 artiljerijska oruđa, a komandant mu je bio brigadir serdar Janko Vukotić. Vojska je u toku rata popunjena Srbima koji su došli iz Amerike i iz drugih srpskih krajeva tako da je broj vojnika dostizao oko 40.000. Krajem 1912. godine crnogorska vojska dobila je 50 mitraljeza kupljenih u Njemačkoj. Komandant Istočnog odreda⁹ uoči objave rata donio je odluku za formiranje kolone za operacije prema Pljevljima. Tako je formirano Sjeverno odjeljenje, za čijeg komandanta je imenovan komandir Mašan Božović. U sastav ove kolone ušli su Jezerošaranski bataljon sa 649 ljudi, dva bataljona Srba ustanika iz pljevaljske oblasti i četa Hercegovaca iz Nikšića jačine 130 ljudi. Sjeverna kolona imala je ukupno 1300 ljudi, ali do kraja rata taj se broj povećao. I dva druga drobnjačka bataljona iz sastava Durmitorske brigade, Drobnyački jačine 648 i Uskočki 683 vojnika, bila su u sastavu Istočnog odreda (AIICG, 18). U rukopisu Vula Kneževića (AIICG, 4) stoji da je bataljon Šaransko-jezerski I klase aktivne narodne vojske na dan 7. oktobra 1912. godine na Žabljaku imao 960 boraca. Sjeverno odjeljenje je djelovalo na frontu od 48 km, od Ograđenice naspram Tepaca do Vaškova prema Podima.

U ratnom proglasu kralj Nikola, pozivajući u oslobodilački rat, ističe da Turci u Staroj Srbiji kolju ne samo ljude nego i žene i nejaku djecu srpsku, te stoga dužnost i ljubav roda nalažu da se pohita svojoj braći u pomoć (Glas Crnogorca, 26. 9. 1912). Vule Knežević je prelazeći rijeku Taru i most pod Prenćanima sa svojim bataljonom, znajući da je ovo definitivni obračun sa vjekovnim dušmaninom, počeo odmah formiranje četa od Srba sa druge strane rijeke¹⁰. Narod se dizao na oružje i imao je veze sa svim viđenijim ljudima u Sandžaku. Komandir Mitar Knežević,¹¹ u ovome ratu- iako starac od 70 godina, bio je postavljen za predsjednika ratnog suda u Pljevljima. Naročito su se isticali u borbama, i bili su među najboljim vojnicima Uroš Mirkov Ostojić i njegova četiri brata (ADMC, 2).

8 O ustrojstvu, opremljenosti i stanju crnogorske vojske toga doba detaljnije Tomović, 1930.

9 Odredi su nastali združivanjem brigada koje su 1912. godine rasformiranjem divizija bile ostale kao najveće jedinice.

10 Tekstove o tome vidjeti u Slobodna Misao, 1937, br. 37; Slobodna Misao, 1939, br. 1.

11 Vidjeti tekst o tome u Slobodna Misao, 1932, br. 46.

Objavu rata sav narod ovoga kraja dočekaao je sa oduševljenjem¹², uvjeren da će u ovom ratu pobijediti i srušiti neprijateljsku granicu ispred njihovih kuća. To je uticalo da borci iz Drobnjaka ispolje veliku hrabrost u svim borbama vođenim u ovom ratu. Po naređenju komandanta Istočnog odreda kolona je počela s operacijama 9. oktobra. Napredovala je dosta sporo, lomeći osmanske utvrđene kule. Tog dana su crnogorske trupe na svim sektorima prešle osmansku granicu. Glavnina Istočnog odreda koncentrisala se kod Mojkovca sa pravcem izvođenja operacija Bijelo Polje – Berane. Mojkovac je oslobođen 9. oktobra, poslije dva i po sata borbe. Zatim je glavnina, podijeljena u četiri kolone, nastavila nastupanje prema Bijelom Polju i prvog dana rata oslobodila znatan dio bjelopoljskog kraja. Pošto su otpali izgledi predaje varoši bez borbe, izvršen je opšti napad na osmansku vojsku u Bijelom Polju, koje je oslobođeno poslije kraćih uličnih borbi 11. oktobra oko 16 časova (AIICG, 5). Tome je prethodio munjeviti juriš na Obrov. Naime, Donjomorački i Kolašinski bataljon i tri čete iz Drobnjačkog bataljona s vodom brdske artiljerije, pregazili su nabujali Lim i silovitim naletom razbili osmanske snage na Obrovu, što je omogućilo opšti napad na Bijelo Polje. Trupe Osmanskog carstva povukle su se iz varoši i odstupile preko Rasova. Posle oslobođenja Bijelog Polja serdar Vukotić je uputio Proščenski ustanički bataljon Sekule Boškovića sa jednom četom Poljana kao pomoć Mašanu Božoviću. Trinaestog oktobra, uveče, komandant odreda je izdao naredbu za pokret trupa, narednog dana ka Beranama. Do žestokih borbi na Tivranu i Jejevici došlo je 15 oktobra, tako da su O napustili Berane noću između 15. i 16. oktobra (AIICG, 9; AIICG, 10).¹³

Na Cetinju su s nestrpljenjem očekivali reagovanje Beča. Prestolonaslednik Danilo 16. oktobra dolazi s fronta na Cetinje i raspituje se kod ruskog poslanika Girsu kako se Austro-Ugarska drži poslije zauzimanja Bijelog Polja od strane crnogorske vojske. O tom pitanju Girs nije bio razgovarao sa Gizlom, ali je rekao prestolonasledniku da je Monarhija osjetljiva na svaku promjenu i da ima jake interese da ostane status quo. U austrougarskom Ministarstvu spoljnih poslova održana je 17. i 18. oktobra konferencija o situaciji na Balkanu, a 19. je riješeno pitanje daljeg držanja Monarhije. Konferencija se poslije dužih diskusija složila da Monarhija postigne carinski savez sa Crnom Gorom, da dozvoli da Crna Gora dobije Sandžak, ali da zato Austro-Ugarska traži za sebe ispravku granice na Lovćenu i u Sandžaku čime bi povećala svoju vojničku nadmoćnost i spriječila realizovanje velikosrpskih želja. Konferencija je zauzela i nepokolebljiv stav o obrazovanju samostalne albanske države. Tako je Austro-Ugarska, primorana stvarnošću naglog razvoja događaja koji su je stavili pred svršen čin, uveliko odstupila od svoga prvobitnog krutog stava.

Po naređenju komandanta Istočnog odreda kolona čiju glavninu su činile Kolašinska brigada pod komandom Miloša Medenice, Durmitorska brigada pod komandom Joka

12 Durmitorska brigada je put do Šavnika, gdje je bio njen štab, do Kolašina, bez Jezero-šaranskog bataljona i brdske baterije, prešla pješke za dva dana, 5. i 6. oktobra, po pristizanju u rejon Kolašina razmještena je u selima Lipovu i Babljaku, odnosno u kućama od Lipova do grla Drijenka. Svi koncentracijski pokreti Istočnog odreda završeni su 7. oktobra. Brdska baterija je razdvojena, jedan vod je pošao u Kolašin, a jedan na Žabljak. Komandant baterije poručnik Džaković je pošao sa vodom Luke Jaukovića (AIICG, 13).

13 U ovim borbama se istakao Uskočki bataljon.

Adžića i Prekotarski odred pod komandom Mašana Božovića počela je s operacijama 9. oktobra. Janko Vukotić je zaključio da će granicu najbolje zaštititi ako odmah pređe u napad. Tog dana su crnogorske trupe na svim sektorima prešle osmansku granicu. Napredovale su dosta sporo, lomeći osmanske utvrđene kule. Glavnina Istočnog odreda koncentrisala se kod Mojkovca sa pravcem izvođenja operacija Bijelo Polje – Berane. Prema ideji ratnog plana, zadatak je Istočnog odreda bio da štiti granicu na frontu od Plava i Gusinja do Čelebića, u cilju obezbjeđenja dejstava glavnih snaga na zetsko-ska-darskom pravcu, i da u pogodnom momentu, prema ocjeni komandanta odreda, preduzme i ofanzivna dejstva u Vasojevićima, Sandžaku i Metohiji.

U pokretima i borbama od 8. do 20. oktobra¹⁴ Župopivski i Drobnyački bataljon Durmitorske brigade, izviđačka i pionirska četa, mitraljesko odjeljenje i jedna brdska baterija su predstavljali treću kolonu pod komandom Joka Adžića i trebali su da pređu Taru između sela Podbišća i Mojkovca i u sadejstvu s drugom i četvrtom kolonom oslobode Mojkovac, a zatim preko Uloševine izbiju u dolinu rijeke Lepešnice (AIICG, 14). Dalji zadatak druge i treće kolone bio je da u tijesnom međusobnom sadejstvu nastupaju ka Bijelom Polju čisteći dolinu Lepešnice i Ravne Rijeke. Planinopivski i Uskočki bataljon Durmitorske brigade i jedan brzometni brdski vod bili su rezerva odreda i kretali su se pozadi treće kolone. Odredska artiljerija dobila je zadatak da s vatrenih položaja u rejonu Podbišća podržava drugu i treću kolonu. Treća kolona je izvršila najteži zadatak u rejonu Mojkovca i neprijatelj je natjeran na povlačenje. Kad je stigao pred Mojkovac komandant odreda je pozvao osmansku posadu da se preda, garantujući da će čast i život svih oficira i vojnika biti osigurani. Komandant Osmanlija nije prihvatio ponudu, pa je oko 10 časova optočeo napad. Borbe su potrajale do predveče, kad su se osmanske snage povukle ka Bijelom Polju, kuda je usmjeren i napad glavnine Istočnog odreda, koji je podijeljen u četiri kolone, nastavio nastupanje prema Bijelom Polju i prvog dana rata oslobodio znatan dio bjelopoljskog kraja. U daljim akcijama Uskočki bataljon Durmitorske brigade, ojačan pionirskom četom, mitraljeskim odjeljenjem i vodom brdskih brzometnih topova, obrazovao je prethodnicu pod komandom komandira Mila Matanovića, sa zadatkom da izvrši pokret pravcem Rogov Krš – Vlaško Polje, a zatim u sadejstvu s Kolašinskim i Donjomoračkim bataljonom likvidira neprijateljske snage u rejonu sela Crnojevice. Durmitorska brigada bez Uskočkog bataljona i odredska artiljerija obrazovale su glavinu, koja se kretala iza prethodnice do Vlaškog Polja. Sjutradan je kiša otežavala pokrete, ali su jedinice odreda oslobodile Šahoviće i nastavile prodor prema Bijelom Polju. Do žestokog sukoba sa osmanskim vojskom došlo je na liniji Cer – Lijeska – Vraneš i na liniji Žari – Pali – Jabučno, ali pred noć osmanske snage su odstupile sa svih položaja i povukle se ka Bijelom Polju. Kula u Vranešu se predala 11. oktobra, a osmanska vojska u Vranešu se predala 12. oktobra, dok je dio pobjegao u pravcu Prijepolja i Pljevalja (Šćepanović, 1987, 166–167).

Noću između 10. i 11. oktobra došli su u štab odreda pregovarači i ponudili predaju Bijelog Polja. Ponuda je izložena u pismenoj formi, a potpisalo je 15 građana, predstavnika obje konfesije. Potpisnici su bili: Jusuf-efendija mufti, Halil-beg Kajabegović, Amir-

14 O vojnim akcijama i rukovođenju vidjeti Šćepanović, 1986.

-aga Kučević, Zećir-aga Dervović, Emin-efende brzavski, Smail-aga Nikšić, Muj-aga Ljuca, Idrizović Elmaz-aga, Muj-aga Nikšić, Ejub-beg Zimović, pop Cvetko Popović, Aleksa Basekić, Todo Pajević, Aleksa Murakovac i Andro Jovančević. Molba građana je usvojena i donosiocima pisma (sinu Mehmeda Askova koji je ranije bio crnogorski barjaktar i dvojici Srba) saopšteno je da će ih sutradan pregovarači čekati u selu Kruševu, 4 kilometra od varoši (Šćepanović, 1979, 241). Zahvaljujući obazrivosti komandanta, odred je krenuo ka gradu razvijen u borbeni poredak, a tek što se približio naselju, Osmanlije su otvorili vatru na njegove prednje djelove. Tada je izvršen opšti napad na osmansku vojsku u Bijelom Polju (AIICG, 5). Kolašinci su napadali na sam grad sa zapada, a Durmitorci, pošto su pregazili Lim, iako je voda prelazila pojas, ustremili su se ka vrhu Obrova. U napadu je učestvovao i Donjomorački bataljon. Iznenađeni takvom brzinom i odlučnošću, Turci su napustili ovo uzvišenje koje potpuno dominira gradom. Time je bila riješena sudbina osmanske posade u Bijelom Polju (AIICG, 12).

Glavnina Istočnog odreda zadržala se u Bijelom Polju nekoliko dana radi razoružavanja Muslimana, organizovanja vlasti i prikupljanja dobrovoljaca. Četrnaestog oktobra krenula je za Berane, koje će osloboditi 16. oktobra. Mještani su tada organizovali dobrovoljačke bataljone i upućeni su ka Pešteru i Sjenici. Odmah nakon oslobođenja Bijelog Polja komandant Vukotić izvještava kralja da je „malo talamara kroz varoš učinjeno“ ali su pljačkanja i drugi izgređi bili brzo prekinuti. Vukotić je 11. i 12. oktobra obišao varoš, prisustvovao molepstviju u crkvi i razgovarao sa varošanima. Izdao je i „Povjerljivu naredbu“ kojom je svojoj vojsci izrazio zahvalnost i čestitao joj „ulazak u Bijelo Polje gdje se nalaze mnogi važni spomenici nekadanje srpske veličine“ (Šćepanović, 1986).

Vukotić je u Šahoviće poslao Blaža Anđelića „s jednom četom da drži red i popiše i uredi vojni materijal“. Zatim je uputio proćenski ustanički bataljon Sekula Boškovića sa jednom četom Poljana u pomoć Prekotarskom odred, koji je, pod komandom komandira Mašana Božovića, kao odeljenje Istočnog odreda, operisao u pravcu Pljevalja.

Do zauzeća Bijelog Polja iz brigade Kolašinske i Durmitorske poginula su 24 vojnika, među kojima je i jedan oficir. Ranjenih je oko 85, među kojima i dva oficira.

Nakon ulaska crnogorske vojske u bjelopoljski kraj osmanska vojska, činovnici i njihove porodice uglavnom su se povlačili prema Bosni, manji dio i ka Sjenici. Usled neizvjesnosti položaja kojeg je donosilo novo stanje, zbog bojazni od eventualnih represalija, ali i usled nemaštine dolazi do iseljavanja muslimanskog stanovništva već početkom novembra 1912. u Rožajsku oblast (Medojević, 2005, 92).

Poslije oslobođenja proklamovana je jednakost pred zakonom, lična i imovinska sigurnost, kao i sloboda vjere. Sloboda nije bila obezbijeđena za ona lica koja su okvalifikovana kao odmetnici i za ona koja su se suprotstavljala vlastima. U Bjelopoljskoj oblasti su formirane tri kapetanije: Bjelopoljska, Šahovička i Brodarevska. Muslimani su u malom procentu učestvovali u lokalnoj, upravnoj i sudskoj vlasti.

Sačuvano je pismo upućeno komandiru Mašanu Božoviću 6. oktobra 1912. godine (po starom) u kome mu komandant novooslobođene vojne oblasti iz Bijelog Polja, komandir Pavle M. Vujisić i šef Štaba oblasti, poručnik Boško L. Bošković između ostalog pišu:

Mi vam možemo javiti da je Bijelo Polje oslobođeno 28. septembra, tako reći, bez borbe, jer ga osmanska vojska neposredno nije branila, već se posada nizama povukla u pravcu Pešterske visoravni blagovremeno; Muslimani – bašibozuk – dijelom se predaje, polaže oružje, a dijelom još se nalazi po grupama oka Pešteri, Lise, Žubera i Kovrena pod rukovodstvom svojih prvaka. Oni su mirni, ne preduzimaju nikakvu akciju, izgledi su da čekaju ishod borbe kod Pljevalja ...

Oni dalje pišu:

Mi vam za sada ne možemo pomoći, jer nemamo snage ni za održavanje posada i reda na oslobođenoj teritoriji. Držite se hrabro i junački još neki dan kao što ste i do sada. Skoro će braća iz Šumadije da se čuju preko Javora, pa će biti sve lakše i Osmanlije će da bježe ili da se predaju ... (Knežević, 1971, 22–23).

Trinaestog oktobra Durmitorskoj brigadi, koja je činila dio glavnine trupa, izdata je zapovijest za pokret ka Beranama. Dva bataljona Durmitorske brigade, kao predstraža, zaposeli su u toku noći lijevu obalu rijeke Lješnice južno od sela Bioči. Petnaestog oktobra marš je nastavljen, a glavnina je dobila zadatak da likvidira neprijateljske snage na Tivranu i Jejevici. Napad na Jejevicu su izvršili Uskočki i pola Župopivskog bataljona, gdje su zaplijenili dva topa. Napad na osmanske položaje Tivran i Jejevicu izveden je vrlo energično i smjelo. Otpor osmanskih snaga na ovim položajima bio je jači od onoga u rejonu Mojkovca i Bijelog Polja, ali je i nalet crnogorskih bataljona¹⁵ bio veoma snažan (AIICG, 15).

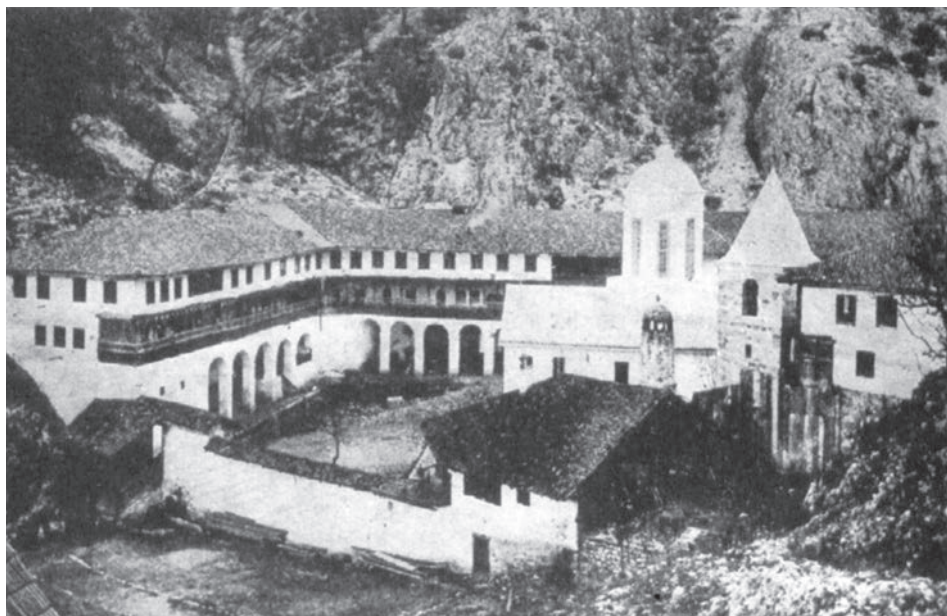
Oslobođenjem Berana, Plava i Gusinja završena je prva faza operacija Istočnog odreda u kojoj je trebalo razbiti neprijateljske snage u dolini Tare i Lima, skratiti front i stvoriti uslove da se prikupljenim snagama produže dejstva prema Metohiji.

Uoči objave rata komandant Istočnog odreda je donio odluku za formiranje kolone za operacije prema Pljevljima. Tako je formirano Sjeverno odjeljenje, za čijeg komandanta je imenovan komandir Mašan Božović. U sastav ove kolone ušli su Jezerošaranski bataljon sa 649 ljudi, dva bataljona Srba ustanika iz pljevaljske oblasti i četa Hercegovaca iz Nikšića jačine 130 ljudi. Sjeverna kolona imala je ukupno 1300 ljudi, ali do kraja rata taj se broj povećao. U rukopisu Vula Kneževića koji se čuva u arhivu biblioteke Istorijskog instituta Crne Gore stoji da je bataljon Šaransko-jezerski I klase aktivne vojske na dan 7. oktobra 1912. godine na Žabljaku imao 960 boraca. Sjeverno odjeljenje je djelovalo na frontu od 48 km, od Ograđenice naspram Tepaca do Vaškova prema Podima (AIICG, 4).

U ovim operacijama učestvovali su i dobrovoljci Srbi iz Foče (AIICG, 6). Takođe je u ovim bojevima, do zauzeća Pljevalja, učestvovao i čuveni ustaški vođa serdar Vaso Buva – Bjelokosić, jedan od glavnih pokretača čuvene Nevesinjske bune 1875. godine. U ratu 1912. imao je čin podkomandira (Cetinjski vjesnik, 23. 11. 1912).

O tome šta se sve događalo u operacijama od 9. do 28. oktobra 1912. godine i na dalje do konačnog oslobođenja Raške oblasti i Metohije, saznajemo iz prepisanog

15 Uskočki bataljon. Savo Lopašina je bio komandir 1. čete Uskočkog bataljona.

Sl. 1: Pljevlja 1912. godine (Pljevlja, 2012, 107).

operacijskog dnevnika Tarskog odreda, iz kog se jasno može vidjeti rad i dejstvo odreda od mobilizacije na Žabljaku do zauzimanja Pljevalja, odnosno susreta sa Javorskom brigadom srbijanske vojske. Inače je ratna arhiva Tarskog odreda sa zvaničnim dnevnikom zapaljena i uništena za vrijeme prvog svjetskog rata i prodiranja austrougarskih jedinica iz pravca Bosne. Operacijski dnevnik Sjeverne kolone Istočnog odreda koja je za vrijeme operacije nazvana Tarskim odredom, i koja je od 13. oktobra ostala bez ikakve veze i koordinacije sa Istočnim odredom, vodio je Nikica V. Knežević, potporučnik, vršilac dužnosti šefa štaba Tarskog odreda 1912. godine. Komandir Božović u jednom od svojih poslednjih telegrama uoči početka operacija serdaru Janku Vukotiću iz Todorovog Dola 8. oktobra u 19 č. i 25 min. javlja da očekuje fiške za „moskovke“ i da je zbog toga slao preko dvadeset depeša u Šavnik, Nikšić i Cetinje, pa će krenuti „skoro golih šaka“. I pored toga on kreće „sjutra – u srijedu ujutro“, a već „noćas sam poslao da se telegraf kida između Prenčana i Pljevalja“ (AHICG, 3). Tarski odred je zbog navedenog, bio primoran da sam vodi operacije bez ičije pomoći u vremenu od prelaska Tare do zauzimanja Pljevalja. Odred je podijeljen u dvije kolone: Desna kolona u čijem sastavu je bio bataljon Šaransko-jezerski iz durmitorske brigade sa komandantom – komandir M. Kneževićem i dva voda – polubaterija sporometnih starih brdskih krupovih topova, svega dva oruđa sa vodnicima, artiljerijskim poručnicima Radosavom Džakovićem i Lukom Jaukovićem. Mjesto mobilizacije je bilo Žabljak, koncentracija u istočnim

Šarancima, sela Brajkovača, Gradina, Durlija – Poda na lijevoj obali Tare. U sastav ove kolone su ulazili i bataljon Premćansko-krupičko-barički i Nikšićka ustaška četa. Pravac kretanja ove kolone od 1600 boraca bio je Premćani, Kosanica, Potpeće, Čehotina – Pljevlja. Za obezbjeđenje od pravca Trešnjice i Đurđevića Tare određena je četa Rasovska iz Šaransko-jezerskog bataljona. Lijeve kolone sa bobovsko-ograđeničkim bataljonom, vodom odabranih vojnika Tepačke čete Šaransko-jezerskog bataljona i Nikšićke ustaške čete kao i sa dobrovoljcima ukupne snage 400 boraca, imala je pravac kretanja Tepca, Ograđenica, Bobovo, prevoj Ljubišnje, Meljak, Podgora, Čehotina. Skoro svi Srbi iz pljevaljskog kraja prelazili su Taru i u Brajkovači su dobili puške i municiju. Prema ovom odredu Osmanlije su imali 9000 dobro naoružanih ljudi samo na području sreza pljevaljskog (Knežević, 1971, 10–13).

Dana 9. oktobra u zoru, desna kolona pod zaštitom guste magle prešla je rijeku Taru – gazeći vodu niže sela Poda pod Orašcem, odnosno Prenćanima. Prva je prešla četa Rudanačka kao prednja trupa prethodnice pod komandom poručnika Mihaila Kneževića. Posle kratkog otpora zauzela je karaulu Orašac i produžila na karaulu Lisac i Izjalovicu više sela Vaškova i na karaulu Katabun, uz pomoć ostalih četa Šaransko-jezerskog bataljona i lokalnog stanovništva. Posada nizama uspjela je noću 10/11. oktobra da se izvuče iz opsadnog obruča i odstupi u pravcu Krupica i kasnije zaobilaznim putem dođe na karaulu Štrbinu. U borbama 9. i 10. oktobra poginulo je 6 i ranjeno 8 boraca Šaransko-jezerskog bataljona. Poginula su i 2, a ranjena 3 borca ustaničkog bataljona. U karauli Orašac zarobljeno je 10 nizama. (AIICG, 2). U jurišu na osmanske fortice na Vaškovu 10. oktobra poginuo je Miloš, sin barjaktara Dimitrija Sekulovog Kneževića iz Rudanaca. Napad na karaulu Katabun trajao je 11. i 12. oktobra, kada se posada pod zaštitom prihvatnice sa Šejtan kule povukla na karaulu Štrbinu. Napad na kulu na Krupicama više Prenćana okončan je 12. oktobra u 4 sata poslije podne i u njoj je izgorjelo do 45 ljudi i jedan mitraljez a nekoliko ih je zarobljeno. Posade sa svih do tada zauzetih karaula su se prikupile na Štrbinu, na koju se napadalo 12. i 13. oktobra. Sledećeg dana zapaljeni su zidovi karaule. Posada od 94 nizama nije htjela da se preda, već je većina našla smrt u plamenu karaule sa oružjem i municijom, a 25 nizama ostalo je mrtvo od metaka na polju u rovovima oko karaule. Napadači su imali 2 poginula i 13 ranjenih. Među njima ranjen je i komandir Njegovučke čete potporučnik Ilija J. Simićević (Glas Crnogorca, 6. 10. 1912).¹⁶

Lijeve pobočnice iz Šaransko-jezerskog bataljona, sukobila se iznenada, po magli 10. oktobra sa jednom grupom bašibozuka i nešto nizama na Borovoj glavi, zapadno od Štrbine. U prvom susretu poginuo je komandir čete, mladi potporučnik Lazar Leković sa još 9 vojnika a 12 je ranjeno (AIICG, 1).¹⁷ Ovu Rasovsku četvu su napali mještani, muslimani iz Trešnjice i Tare Đurđevića, pa je Šaransko-jezerski bataljon napao ova dva sela 15. oktobra, razbio njihovu odbranu tako da se više nijesu pojavili u borbama.

16 U rubrici izvještaji sa bojišta stoji da je 12. oktobra u 4 sata poslije podne pala i poslednja kula na Krupicama više Prenćana, u kojoj je izgorjelo do 45 ljudi i jedan mitraljez i nekoliko ih zarobljeno.

17 Prema ovom izvještaju Lekovića su prevarili askeri jer su rekli da su Srbi. Sahrnjen je kod fortice Katabun. Ovom lukavstvu su Osmanlije pribjegavali i u sledećim bojevima.

Posle zauzimanja Kotlajića, Krupica i Čavnja 16. oktobra, isturena je za izviđanje u pravcu Crnog vrha četa Tepačka iz Šaransko-jezerskog bataljona. Zauzevši položaje na Crnom vrhu, dosta isturena i udaljena od glavnine, četa je pred zoru 17. oktobra napadnuta od strane bašibozuka i dijelova nizama i razbijena je. Poginuo je komandir čete poručnik Kaljević Petar sa 7 vojnika a 9 je ranjeno. Kaljević će biti sahranjen tek posle 8 dana. Izvještač sa Žabljaka za Glas Crnogorca javlja da je u borbama 17. i 18. oktobra na crnogorskoj strani bilo mrtvih i ranjenih jedva 20, dok su osmanski gubici iznosili preko 100 (Glas Crnogorca, 11. 10. 1912).

Dana 18. oktobra Osmanlije su sa dva bataljona nizama i sa oko 3000 bašibozuka preduzeli napad od Krička ka Crnom vrhu u Krupicama. I pored velikih gubitaka, naročito u redovima bašibozuka, gdje je poginuo i komandant bašibozuka bimbaša Mujo Rapović, napadi su nastavljeni i u sledeća dva dana. Umjesto očekivanog napada 21. oktobra oko 10 časova prije podne, osmanske snage su počele da se povlače na cijelom frontu, bez pritiska sa suprotne strane, zbog nadiranja javorske brigade. Odmah je nareden protivnapad, odnosno gonjenje neprijatelja sa svim raspoloživim snagama. Kolona je ovladala Crnim vrhom i Glibaćima 23. oktobra. Sledećeg dana iz preko Tare je dostavljeno oružje za preko 260 ustanika Kamenogoraca, koji su sa crnogorskim oficirima ovladali drumom Prijepolje – Pljevlja. U izvještaju sa Žabljaka od 25. oktobra se navodi da naročit otpor pružaju Turci Kolašinci. U žestokim borbama „palo je naših 17, dok su osmanski gubici vrlo veliki“. Prelaz preko Tare u Leverima u crnogorskim je rukama. Iako je u ovim krajevima snijeg već bio pao, vojska je prodirala s uspjehom. Posle svega ovoga komandant odreda je odlučio da se naredi pokret prema Pljevljima 27. oktobra nešto prije podne.¹⁸

Brojno stanje lijeve kolone po prelasku rijeke Tare znatno se povećalo, pa je pri zauzimanju Pljevalja naraslo na 650 boraca. Po prelasku Tepaca kolona je napala karaulu u Ograđenici i vodila borbu oko nje dva dana. Sa Ograđenice je produžila prema Bobovu i Podgoru. Pri jurišu na neprijateljski položaj pred Ilinim Brdom teško je ranjen komandir jurišne čete Đuro Knežević, prenesen je u bolnicu na Žabljaku, gdje je odmah podlegao ranama. Rano izjutra 27. oktobra određene su dvije ojačane čete iz Šaransko-jezerskog bataljona pod komandom potporučnika Jakova Ostojića i Spasoja Karadžića da zauzmu Pliješ i Bogiševac. Tog dana su u Pljevlja ušle dvije vojske slobodnih kraljevina iz dva suprotna pravca (Glas Crnogorca, 17. 11. 1912). Gubici Tarskog odreda od prelaska granice pa do ulaska u Pljevlja bili su 47 poginulih i 87 ranjenih. Odmah po zauzimanju Pljevalja, odnosno već 4. novembra, po naređenju crnogorske Vrhovne komande Šaransko-jezerski bataljon je pošao za Peć, odnosno Metohiju radi sadejstva sa snagama Istočnog odreda. Ovaj bataljon je od 9. novembra 1912. do 23. maja 1913. godine služio kao vojna posada u Peći, Dečanima i Đakovici (Knežević, 1961, 138).

Izvještaji sa bojišta koja je prenosio Glas Crnogorca o ovim operacijama bili su dosta šturi. Najobimniji izvještaj kaže da je Sjeverno odjeljenje pod komandom Mašana Božovića, počelo 9. oktobra, u srijedu prelaziti Taru i poslije uporne borbe zauzeta je bila kula na Orašcu, koja je oko 5 sati zapaljena. Iste noći zauzeta je na juriš i karaula na

18 O tome vidjeti Glas Crnogorca, 13. 10. 1912; Cetinjski vjesnik, 3. 10. 1912; Cetinjski vjesnik, 8. 10. 1912; Cetinjski vjesnik, 12. 10. 1912 (Izvještaji s ratišta).

Liscu, gdje je zarobljeno 10 askera, 100 čadora i municija. U četvrtak 10. oktobra rano su otpočele borbe, koje su se produžavale do noći. Toga dana bila je zauzeta i kula na Izjalovici. U petak 11. oktobra bile su očajne borbe

između našeg lijevog krila i neprijatelja. Sa naše strane bilo je ranjenih i ubijenih do 10 ljudi, a Turaka preko stotine. U subotu, 12. oktobra otpočeta je žestoka borba oko Šejtan kule i Katabuna i poslije šest časova borbe naša je vojska iste zauzela oko 12 časova. Pri zauzimanju je palo preko deset naših, a njihovih 84. Na bojnopolju bez ranjenih naši su zauzeli oko 200 šatora, velikih i malih, takođe dosta municije, pušaka i taina. Ovaj čas pala je karaula na Štrbini. Vojska naša je čila i hrabra. (Glas Crnogorca, 6. 10. 1912).¹⁹

U dokumentima stoji da je vojska prešla Taru od 2 do 5 sati i na juriš zauzela karaulu na Orašcu. Već desetog oktobra Mašan M. Božović javlja o „desetak ranjenih i mrtvih“. Serdar Vukotić ga dva dana kasnije savjetuje da „uhvati tvrde položaje“ i da ne ide duboko k Pljevljima. Komandir Božović je javio serdaru Vukotiću da je 13. oktobra osvojio kule na Prenćanima, da su zarobili 23 askera, a 70 Turaka da je poginulo, da je on imao 9 mrtvih i 14 ranjenih, među kojima podporučnik Leković iz Šarana, a među prvim je stradao barjaktar Joko Jovović (AIICG, 13).

Pogranična vojna posada Osmanskog carstva, prije početka operacije bila je podijeljena u 11 kamenih fortica od po 2 boja i tri zemljana rova sa jačom stražom na desnoj obali rijeke Tare, čekala je na prostoru Prošćenskih planina do Austrijske granice kod Bobova i Ograđenice. Sjeverno odjeljenje je osvojilo i spalilo 13 kamenih fortica, računajući i ove pogranične, i to: Orašac, Vaškovo, Izjalovicu, Katabun, Šejtan kulu, Trešnjicu, Štrbinu, Čakljine, Levere, Bobovo, Ograđenicu, Kričak i Jabuku između Pljevalja i Prijepolja (AIICG, 17). Prilikom osvajanja Lever Tare, odnosno carinarnice i hana, pored kojih je „od strane osmanske vojske poperena bila bandijerna“ na kojoj je petkom i ostalim svečanostima isticana osmanska zastava, ona je s bandijerne bačena. Pošto je to bio glavni prolaz ka Pljevljima istaknuta je crnogorska zastava „za neko vrijeme da redovno stoji“ (DACG).

Informacije o Pljevljima i okolini i informacije za osvojenje Pljevalja, uoči Balkanskog rata upućene su 27. avgusta 1912. od strane sveštenika Sima J. Šiljka, ministru unutrašnjih djela i zastupniku ministra prosvjete i crkvenih poslova Jovanu S. Plamencu na Cetinje (AIICG, 11). Prelazi iz Crne Gore u Pljevaljsku okolinu u ovo vrijeme, svuda su veoma loši, jer je Tara od Dobrilovine do Šćepan Polja nepristupačna i neprolazna za teža vojnička sredstva. S obzirom da je u pograničnim karaulama bilo svega po 3-4 žandarma, ovim krajem su harale razne lopovske družine, koje su svoju aktivnost nastavile i posle završetka ratnih operacija. Mada u manjoj mjeri, nastavljena su ubistva, premlaćivanja i ucjene. Ovim ratom Tara i formalno prestaje da bude granična rijeka (AS, 1; AS, 5; ASANU).

Značajno je istaći i da je odred, od 16-og oktobra olakšan posao, kako zbog priliva

19 O pokretu i borbama Prekotarskog odreda vidi Đurišić, 1960, 225–232.

Sl. 2: Postaja na Metaljci na turskoj granici (Geza & Laky, 2009, 72).

dobrovoljaca, tako i zbog vojne pomoći s druge strane. Kada je Kolašinska grupa zauzela Bijelo Polje, Poljski bataljon, koji je tamo ostao kao posada, ubrzo je raščistio situaciju u tom rejonu i izvršio mobilizaciju dobrovoljačkih snaga, pa je već 16. oktobra komandant bataljona mogao da uputi kao pojačanje Prekotarskom odred, Prošćenski dobrovoljački bataljon i jednu svoju čet, pod komandom komandira Sranjenekule Boškovića. Sjutradan mu je uputio još 300 vojnika iz Brzavskog dobrovoljačkog bataljona. Serdar Janko Vukotić u svom telegramu od 13. oktobra obavještava komandira Mašana Božovića da je Sekule Bošković „i junak i vješt“ pa ga je komandir Vušić „skoro i preko moje volje“ uputio k vama „s batalionom ustaša i sa 150 Poljana i naredio da to Turaka stuku pa da zauzmu dobre položaje i dalje da se ne puštaju do nove naredbe.“ Potrebno je da Božović utvrdi položaje, kako bi ih mogao držati bez Sekule Boškovića, jer mu je ovaj potreban „kad ako Bog da krenemo na Peć“ (AIICG, 8). Od izaslanika iz Vraneša serdar Vukotić je izvješten da „Sekule Bošković s batalionom prošćenskim dobro napreduje prema Pljevljima“ (AIICG, 7). Komandir Sekule Bošković je ušao u Pljevlja „u zajednici s bataljonom srpske vojske“ (ADMC, 3).

Turci su u Pljevljima imali dva bataljona 60. nizamskog puka (redovne vojske), jedan bataljon redifa (rezerve) i brdsku bateriju (topova). Uz njih se nalazio bašibozuk (neredovna vojska) iz Pljevaljskog kraja. Komandant je bio generalštabni pukovnik Alija Muftari. Ova vojska kad je čula „da ide silna srbijanska vojska sa topovima, mitraljezima i nekim prekobrojnim pukom „kome biva ni kralj Petar broja ne zna“ napustila je Pljevlja,

ostavivši magacine i topove, a zapalila najglavniju kasarnu. Sva osmanska redovna vojska je napustila Pljevlja, povukla se preko Metaljke, a 16. oktobra je 1500 vojnika prešlo u Bosnu. Oni su se smjestili u sarajevski vojnički logor. Tada je u Sarajevo prebjeglo oko 25 pljevaljskih bogatijih muhamedanskih porodica, sa ciljem da u Bosni sačekaju kraj rata, računajući da će se onda moći vratiti u svoje domove (Durković-Jakšić, 2012).

Nekoliko dana po oslobođenju Pljevalja komandir Mašan Božović izvještava serdara Vukotića da misli „da će se svi Turci povratiti na svoja imanja“ pa i oni čije su kuće pogorjele, jer su skoro svi kod njega dolazili, a on im je naredio da oni koji još nijesu oružje predali, predaju zbog njihove sigurnosti. U sva sela je odredio po nekoliko vojnika da ispituju „grabež između Srba i Turaka“ koga je bilo na svakom koraku, i naredio „da će se o tome kasnije rešavati“. O pljačkaškim pojavama u osvojenim krajevima i o tome da je uvedena kazna „šibljika“ tj. „šiba“ za krađu u vojsci, a batinanje za nevojnike i činovnike sa Cetinja javlja Nikoli Pašiću dr Mih. Gavrilović (AS, 2). Osmansko selo Potpeće od 200 kuća „varalo je kao da će položiti oružje“ a onda, kako je i predvidio komandir Božović, napali su njegov centar, sa mnogim drugim, i posle 2–3 sata boja bili su potisnuti i rastjerani, a njihovo selo „dato ognju“. Turaka je posječeno devet, ranjenih Srba samo jedan. Već krajem novembra 1912. godine 40 Turaka, svi na konjima, iz pljevaljskog okruga, preko Žabljaka su krenuli da pristupe kralju na Cetinje (ADMC, 1).

Može se zaključiti da je Prekotarski odred djelovao dosta stihijski i da se brojni uspjesi odreda mogu pripisati samoinicijativi pojedinaca. Austrougarski poslanik Gizl tvrdi da operacije crnogorske vojske u Sandžaku nijesu bile planirane, pa je zato bio iznenađen kada su one tamo preduzete. Po njegovom mišljenju, mogući povod za te operacije bio je očekivanje operacija jakih jedinica srpske vojske na tom području, pa se u tom slučaju računalo i na uspjeh crnogorskih trupa upućenih na tu stranu. Uostalom i sam komandant kolone Mašan Božović na svoju ruku je ušao u Pljevlja, iako mu je bilo naređeno da se sa „svojom jedinicom kreće pravcem kojim su se kretale trupe pod komandom generala Vukotića.“

Građanstvo Pljevalja: muško, žensko i djeca, pretežno pravoslavni, svi su izašli i oduševljeno pozdravili jednu i drugu vojsku kličući: „Živjeli oslobodioci, živjela oslobodilačka hrabra vojska!“ ne pominjući ni jednog kralja ili vladu, niti Beograd ili Cetinje, što je u stvari bilo i pravilno u stvorenoj situaciji, pri ulasku u Pljevlja dvije vojske slobodnih kraljevina iz dva suprotna pravca (Knežević, 1971).

Crna Gora je u Balkanskim ratovima proširena za oko 4958 km², što je činilo skoro polovinu prostora njene teritorije iza Berlinskog kongresa. Dobila je teritoriju oko Podgorice, Metohiju do Bijelog Drima i dio Novopazarskog sandžaka, odnosno gradove Peć i Đakovicu Pljevlja, Bijelo Polje, Berane, Mojkovac, Rožaje, Plav, Gusinje. Crna Gora dobila je zajedničku granicu sa Srbijom. Sporazum o formalnom razgraničenju između Crne Gore i Srbije potpisan je 30. oktobra 1913. godine, čime su granice Crne Gore konačno definisane. U Prvom balkanskom ratu Crna Gora je imala preko 3000 poginulih i oko 6500 ranjenih. Balkanski ratovi su, takođe, predstavljali i uvod u Prvi svjetski rat.

OPERATIONS OF THE MONTENEGRIN ARMY IN THE SANJAK OF NOVI PAZAR 1912

Žarko LEKOVIĆ

University of Montenegro, Historical Institute, Bulevar revolucije br. 5, 81000 Podgorica, Montenegro
e-mail: lekoviczarko@yahoo.com

SUMMARY

On the eve of the Balkan wars, the plight of the Christian population in Bijelo Polje and Pljevlja got worse every minute. This encouraged the resistance of the population of the region to the Turkish authorities, carried out the preparations for the upcoming events and it sought a pretext for war from Cetinje. According to the tradition of the historical background of Bijelo Polje and Pljevlja, Serbs were very present in the minds of Orthodox people, this is why they decided to liberate these towns. Surprised by the speed, boldness and determination of the Montenegrin soldiers and volunteers, the Turks left their strong fortress that dominated the surrounding terrain. When the Montenegrin army entered in Bijelo Polje and Pljevlja, the Turkish army officers and their families were uncertain what this new situation will bring. The fear of possible reprisals, but also poverty, forced the population to retreat to Bosnia and, a smaller part, to Sjenica. Inhabitants of Bijelo Polje and Pljevlja, mostly Orthodox, enthusiastically greeted their liberators. After the liberation, the law brought equality, personal and property safety. In addition, the religious freedom was proclaimed. However, there was no freedom for individuals who were qualified as outlaws and for those who opposed the government.

Keywords: Bijelo Polje, Pljevlja, Drobnjaci, sanjak, war, Balkan, Tara

IZVORI I LITERATURA

- ADMC, 1** – Arhiv Državnog muzeja Cetinje (ADMC), Nikola I, 1912, sv. III, fol. 49, 58.
ADMC, 2 – ADCM, (1913), Nikola I, sv. III, fol. 119.
ADMC, 3 – ADCM, Nikola I, 1912, sv. II, fol. 175, 275.
AIICG, 1 – Arhiv Istorijskog instituta Crne Gore (AIICG), sv. 6, fol. 85, Izvještaj kom. M. Božovića serdaru J. Vukotiću.
AIICG, 2 – AIICG, sv. 7, fol. 408,1/2.
AIICG, 3 – AIICG, sv. 17, fol. 301/I.
AIICG, 4 – AIICG, sv. 20.
AIICG, 5 – AIICG, sv. 85, Izvještaj komandira Medenice od 11. oktobra 1912.
AIICG, 6 – AIICG, sv. 85, telegram kom. Božovića od 22. oktobra 1912. godine.
AIICG, 7 – AIICG, sv. 85, telegram komandira Vuisića – serdaru Vukotiću od 6. 10. 1912.
AIICG, 8 – AIICG, sv. 85, fol. 301/I, 338.
AIICG, 9 – AIICG, sv. 85.
AIICG, 10 – AIICG, sv.114.
AIICG, 11 – AIICG, sv. 176.
AIICG, 12 – AIICG, sv. 301/I, fol. 294, 304.
AIICG, 13 – AIICG, sv. 301/I, fol. Istočni odred.
AIICG, 14 – AIICG, sv. 301/I, fol. 181, 374.
AIICG, 15 – AIICG, sv. 301/I, fol. 191, 375.
AIICG, 16 – AIICG, sv. 301/III, fol. 1222.
AIICG, 17 – AIICG, sv. Borbe bataljona Šaransko-jezerskog od 26. septembra do 15. oktobra 1912. godine, fol. rukopis Vule Knežević.
AIICG, 18 – AIICG, sv. 344.
AS, 1 – Arhiv Srbije (AS), Ministarstvo inostranih dela (MID), Političko odeljenje (PO), sv. 14, fol. 2370 i sv. 16, fol.7051.
AS, 2 – AS, MID, PO, sv. 381, fol. XII/585 i sv. 382, fol. XIII/189 i sv. 400, fol. XIII/34, 100, 115, 150–156, 165.
AS, 3 – AS, MID, prosvetno političko odeljenje (PP), sv. 17, 1909.
AS, 4 – AS, MID, PP, sv. 487, 1911.
AS, 5 – AS, Ministarstvo unutrašnjih dela, Policiskio odeljenje, 1913, 1122, 11670, 15492, 15672, 16211 (o razgraničenju prema Crnoj Gori).
ASANU – Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti, 10120 (O razgraničenju Srbije i Crne Gore).
Cetinjski vjesnik – Cetinje, 1908–1915.
DACG – Državni arhiv Crne Gore, Ministarstvo unutrašnjih dijela, Upravno odjeljenje, 1912, sv. 130, fol. 2831.
Glas Crnogorca – Cetinje, 1873–1944.
Slobodna Misao – Nikšić, 1922–1941.

Burzanović, S. & O. Popović (2016): Vico Mantegazza e il Montenegro. *Acta Histriae*, 24, 3, 511–526.

- Durković-Jakšić, Lj. (2012):** Pljevlja i manastir Sveta Trojica. Beograd, Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve.
- Đurišić, M. (1960):** Prvi balkanski rat 1912–1913. Beograd, Istoriski institut Jugoslovenske narodne armije.
- Knežević, V. (1961):** Pleme Šaranci. Beograd, Nikica Vulov Knežević.
- Knežević, N. V. (1971):** Oslobođenje Pljevalja 1912. godine. Pljevlja, autor.
- Medojević, J. (2005):** Stanovništvo i naselja bjelopoljskog kraja. Bijelo Polje, Prirodno-matematički fakultet Univeziteta u Prištini.
- Pavlović, Ž. G. (2012):** Uzroci rata s Turskom, Srpski jug. Podgorica, Društvo srpskih književnika Crne Gore i Hercegovine.
- Pljevlja (2012):** Pljevlja i manastir Sveta Trojica. Beograd. Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve.
- Rakočević, N. (1983):** Crna Gora i Austro-Ugarska 1903–1914. Titograd, Istorijski institut SR Crne Gore.
- Rakočević, N. (2012):** Crna Gora u Balkanskom ratu. Podgorica, Srpski jug.
- Ružić, S. J. (1997):** Drobnyački bataljon Sandžačke vojske u Mojковаčkoj operaciji. Zbornik radova. Beograd, Institut za savremenu istoriju Beograd.
- Šalipurović, V. (1969):** Raonička buna, knjiga prva. Sjenica, Zajednica obrazovanja.
- Šalipurović, V. (1970):** Raonička buna. Priboj, Opštinska zajednica obrazovanja.
- Šćepanović, Ž. (1979):** Srednje Polimlje i Potarje. Beograd, Etnografski institut Srpske akademije nauka i umetnosti.
- Šćepanović, Ž. (1986):** Oslobođenje Bijelog Polja 1912. godine i organizacija vlasti. Istorijski zapisi 1–2, 67–93.
- Šćepanović, Ž. (1987):** Pregled prošlosti Bijelog Polja i okoline do 1918. godine. Beograd, Stručna knjiga Beograd.
- Tomović, V. M. (1930):** Ustrojstvo i sastav crnogorske vojske pri stupanju u Prvi balkanski rat 1912. Ratnik, IX, 54–65.
- Varady, G. & I. Laki (2009):** Pljevlja – Novopazarski sandžak. Pljevlja, Beograd, Podgorica, Književni klun Dalma, Novo Beogradsko knjižarno, Grafo Crna Gora.

ALICE SCHALEK NA ČRNOGORSKI MEJI

*Mira MILADINović ZALAZNIK*Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko, Gospodinjska 8, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: mira.miladinovic-zalaznik@institut-nr.si

IZVLEČEK

Prispevek se ukvarja z vojno dopisnico Alico Schalek in njenim poročanjem z vojnih položajev na meji s Črno Goro 1915. Je rezultat dela z viri ter primarno in sekundarno literaturo ob upoštevanju najnovejših znanstvenih izsledkov, pri čemer velja poudariti, da se za poročanje vojne dopisnice Alice Schalek s črnogorske meje stroka do sedaj ni zanimala. Mimo tega je novost prispevka tudi v oceni, da Schalekova v svojih člankih ne povečuje vojne, kot se ji nenehno očita, pač pa artikulira razmišljanja borečega se posameznika v svetovni vojni.

Ključne besede: Alice Schalek, črnogorska meja, kralj Nikita (Nikola I.), Neue Freie Presse, Karl Kraus, prva svetovna vojna, emancipacija žensk

ALICE SCHALEK ALLA FRONTIERA CON IL MONTENEGRO

SINTESI

L'articolo tratta gli articoli riguardo la situazione alla frontiera con il Montenegro nel 1915 della corrispondente di guerra Alice Schalek. Vengono presentati i risultati dell'analisi delle fonti primarie e secondarie tenendo conto anche dei risultati di ricerca più recenti. Bisogna sottolineare che gli scritti della Schalek sul Montenegro non vennero finora trattati dagli studiosi. A parte questo, l'articolo presenta come la Schalek nei suoi articoli non glorificava la guerra come veniva, invece, descritta fin'ora. Anzi, al contrario, la corrispondente cercava di articolare i ragionamenti e i pensieri dell'individuo che combatteva nella guerra mondiale.

Parole chiave: Alice Schalek, frontiera montenegrina, re di Montenegro Nikita (Nicola I.), Neue Freie Presse, Karl Kraus, Prima guerra mondiale, emancipazione delle donne

*V nezaslišanem evropskem klanju je vojna
s Črno Goro samo epizoda, toda zelo bi se
motili, ko bi podcenjevali tega sovražnika.*
(Schalek, 1915a, 2).

UVOD¹

Novinarka, pisateljica, fotografinja, popotnica in predavateljica Alice Therese Emma Schalek se je rodila 1874 na Dunaju v liberalni meščanski judovski družini. Obiskovala je licej in se naučila več tujih jezikov. Študirala ni, ker so takratne okoliščine to komaj dopuščale. V Evropi so ženske smele od leta 1863 študirati v Parizu, od leta 1867 v Zürichu in šele od leta 1897, ko jih je Schalekova štela triindvajset, tudi in samo na dunajski filozofski fakulteti (Miladinović Zalaznik, 2017, 196–197). Kljub temu, da zlasti v njenih krogih ni bilo v navadi, da bi se ženske poklicno usmerile, je storila prav to. Začela je pisati in objavljati. Leta 1902 je tako kot veliko nemško pišočih kolegic v 19. st. pod moškim psevdonimom Paul Michaely objavila daljše prozno delo *Wann wird es tagen? Ein Wiener Roman* (Kdaj se bo zdanilo? Dunajski roman). V svojem prvencu se je lotila tem, ki jim je ostala zvesta tudi kasneje: meščanske družbene razmere, prikazane na usodah ženskih likov, odločitve, ki jih ženske sprejemajo v njim nenaklonjenem okolju, družbeni položaj žensk, neenakopravnost z moškimi, nemožnost izobraževanja in študija. Zlasti slednje je imela za osnovni predpogoj emancipacije žensk, ki jo je razumela kot ekonomsko neodvisnost od moškega ali družine ter kot izboljšanje družbenega položaja, manj pa kot seksualno osvoboditev.

Še ne čisto tridesetletna je 1903 začela objavljati v feljtonu dunajskega dnevnika *Neue Freie Presse* (NFP), kjer je publicirala dobrih 30 let. Ker so jo zanimale tuje dežele, je od takrat, ko je s pisanjem služila, torej od 1903 dalje, popotovala. Bila je na Norveškem, Švedskem, v Alžiriji, Tunisu, Indiji, vzhodni Aziji. Leta 1904 je konvertirala v protestantizem. Leto pred vojno se je podala na krajšo pot okoli sveta. O svojih doživetjih in vtisih ni pisala zgolj člankov za NFP, pač pa tudi odmevne potopisne knjige. O popotovanjih, ki jih je, kakor tudi pozneje vojne dogodke, dokumentirala s fotografijami, je javno predavala.² Dejavna je bila v *Društvu pisateljic in umetnic na Dunaju*, bila prvi ženski član tiskovnega kluba *Concordia* (1858), ki je bil ustanovljen v podporo pomoči potrebnim novinarjem in je imel od leta 1872 dalje celo svoj pokojninski fond (Wikipedia, Presseclub Concordia). Bila je članica predsedstva avstrijskega PEN.

Habsburška monarhija je bila začetek stoletja država, kjer so »enakopravnost vseh narodov označevali kot 'najmočnejši temelj avstrijske misli o cesarstvu'. Toda to, kar je

1 Članek je nastal v okviru projekta *Kontemporalnost razumevanjskega konteksta ter izražanje osebne in družbene svobode* št. J7-8283, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

2 O enem takšnih predavanj je poročala celo Marburger Zeitung, 17. 11. 1927: Alice Schalek am Vortragstisch der Volkshochschule, 4.

bilo mišljeno kot ugotovitev in hkrati program ter je imelo biti vrhu tega tudi zajamčena pravica, ni moglo preprečiti, da se narodi cesarstva ne bi odtujili. Po 'poravnavi' leta 1867, ko je bila Habsburška monarhija 'razsekana' na dve polovici, ki sta imeli skupno poleg osebe vladarja samo še zunanjo, obrambno in finančno politiko, se je sicer predvsem Madžarska do neke mere umirila, toda za narode cesarstva je bilo to na dolgi rok premalo in preveč.» (Rauchensteiner, 2013, 34). Vsaka polovica monarhije zase je bila pod vplivom ene nacije: Cislajtanija pod vplivom Nemcev, Translajtanija pod vplivom Madžarov. Slovani so v tem političnem okviru ostajali brez svojih predstavnikov v visoki politiki. Vodilni politiki in tudi prestolonaslednik Franc Ferdinand so sicer razmišljali v smeri ukinitve dualizma in njegove nadomestitve z močnejšo federalistično ureditvijo cesarstva (Rauchensteiner, 2013, 34; o neuspehlih poskusih kompromisov npr. Žitko, 2016; o nacionalnih antagonizmi npr. Jenuš, 2017), vendar Slovanom to takrat ni bilo več dovolj. Začeli so se ozirati po sosednih slovanskih državah ter stremeti po nacionalnih avtonomijah, kar je pomenilo destabilizacijo cesarstva.

Sarajevski atentat (28. junij 1914), katerega žrtvi sta bila avstro-ogrski prestolonaslednik Franc Ferdinand in njegova soproga Sofija, je pomenil tudi v življenju Schalekove cezuro, vsem okoliščinam navkljub. Okoliščine pa so bile takšne, da niti na Dunaju niti v Budimpešti niso pretirano žalovali zaradi prestolonaslednikove tragične smrti. Na dan atentata je vrhunski avstrijski dramatik in pripovednik Arthur Schnitzler v svojem dnevniku zabeležil, da je bil prestolonaslednik »*strahotno nepričakovan*« (Schnitzler, 1983, 123). Očitno je veljal za prevelikega zagovornika Slovanov ter bil preveč naklonjen reformi Habsburške monarhije v duhu trializma, ki naj bi upošteval zlasti aspiracije Hrvatov (Wikipedia, Atentat von Sarajevo; glede neuresničenih reform npr. Žitko 2016).

Avstro-Ogrska se je po atentatu pospešeno pripravljala na vojno s Srbijo, kljub temu da ni bila ne primerno organizirana ne oborožena ter bila nacionalno heterogena, kar se je kmalu izkazalo za precejšno težavo (podrobneje npr. Antoličič, 2017, 901–906). Vedno bolj virulentnega narodnostnega problema se ni dalo več kontrolirati. Uradniki c. in kr. vojnega ministrstva so bili 68 %-no Nemci. Tudi sestava višjih oficirjev je bila problematična, saj so bili prestari in premalo učinkoviti, o čemer so pozneje pisali avtorji *habsburškega mita* (Magris, 1994), med njimi Jud iz Vzhodne Galicije Joseph Roth. Roth je Habsburški monarhiji v svojih delih, napisanih že po njenem propadu in precejšen del v pariškem azilu, postavil idealiziran spomenik. V svojem znamenitem romanu *Radetzkyjeva koračnica* je aktivne visoke oficirje označil za *manevrske generale*. V vojski je bilo med vojaki že od začetka 20. stoletja precej samomorov,³ leta 1903 več kot 10 na 10.000 vojakov, večinoma izvršenih s strelnim orožjem. Vsemu temu navkljub je veljalo zmotno mnenje, da Avstro-Ogrska sicer poka po vseh šivih, da pa je njena vojska trdnega zdravja (Rauchensteiner, 2013, 51–81).

Politično in vojaško so se Nemško cesarstvo, Avstro-Ogrska in Italija dogovarjale ter dogovorile za skupno obrambno vojaško zvezo že v 19. stoletju. Tako so centralne

3 O samomorih in drugih oblikah grozot med prvo svetovno vojno med avstro-ogrkimi vojaki prim. Hazemali, 2017, 193.

sile Avstro-Ogrska, Nemčija in Italija (1882) načrtovale še zlasti skupno mornarico (Rauchensteiner, 2013, 266–269; Miladinović Zalaznik, 2016a, 132–133). Ta načrt se je tretjinsko izjalovil, ker je Italija stopila v vojno šele leta 1915, in še to na strani antante (na podlagi podpisa tajnega Londonskega pakta oziroma memorandum, z dne 26. aprila 1915, podrobneje Bajc, 2017, 836–841). V tistem času se je znova postavljalo vprašanje kolonij, svet je postajal vedno nemirnejši in se premikal v vse mogoče smeri (Rauchensteiner, 2013, 51–81).

Kot povod za ultimat Srbiji so si avstro-ogrski politiki izbrali *izmišljeni* spopad pri Temes Kubinu, danes Kovinu ob Donavi, kjer naj bi bile srbske enote napadle avstro-ogrske. Ta *Fake-News*, kot bi se modno reklo danes, ki je bila celo sprejeta v uradni tekst vojne napovedi (Rauchensteiner, 2013, 129f), je bila povod za *resnično* vojno napoved, ki je sledila natančno mesec dni po sarajevskem atentatu, 28. julija 1914. Nad vojno so bili navdušeni vsi: finančniki, politiki, ki so jih podpirali intelektualci in umetniki ter običajni ljudje po vsej Evropi. Vsi so bili prepričani, da bo kratka in vsi, da bodo zmagali. Nasprotnikov vojne je bilo silno malo in javnost jih je zasmehovala tako kakor borko za mir Bertho von Suttner, roj. von Kinsky, prvo žensko, ki je 1905 prejela Nobelovo nagrado za mir (Lughofer, 2010, 169–191) ter o miru predavala po Evropi in ZDA.

Schalekova je spremljala te dogodke. Že 31. avgusta 1914 je na Dunaju pomagala ustanoviti dobrodelno organizacijo *Schwarz-gelbes Kreuz* (Črno-rumeni križ), ki je skrbelo za vojne invalide ter njihove družine. Preteči sta morala skoraj dva meseca vojskovanj, pasti je moralo veliko vojakov in oficirjev in jih biti veliko ranjenih, širile so se govorice, kar je bilo sicer res, o samomorih oficirjev in vojakov (izgubljene bitke, izgubljena čast), silno navdušenje se je moralo nekoliko poleči, preden se je o delu te dobrodelne organizacije poročalo tudi pri nas. Na isti dan, 4. oktobra 1914, sta o tem poročali tako tržaška slovenska *Edinost* v članku pod naslovom *Črno-rumeni križ za prehrano revežev* kakor tudi ljubljanska nemška *Laibacher Zeitung* v članku anonimnega avtorja *Kriegsfürsorge* (Vojna oskrba). Vsebina obeh novic je identična, kakor da bi jo bil prispeval isti dopisnik, v *Edinosti* pa se bere tako:

Črno-rumeni križ za prehrano revežev. DUNAJ, 3. (Kor.) Namestnikova soproga, baronica Bienerth je kot častna predsednica 'Črno-rumenega križa' oddala danes, na predan godu Njega Veličanstva županu dr. Weiskirchnerju 100.000 K kot mesečni prispevek za brezplačno prehrano in 100.000 K kot skupilo akcije Črno-rumenega križa. Ta županu izročena svota omogočuje, da se bode skoz en mesec, torej do 1. novembra dajalo lahko 3 x 333 revežem vsak dan gorko kosilo. Župan je baronici, ki je bila prišla v spremstvu odborinice Alice Schalek, pisateljice in odborinice Črno-rumenega križa in odborinice Frankl, izrekel svojo najtoplejšo zahvalo za uspešno akcijo in je bil zelo vzradoščen, ko je slišal, da se za ves čas vojne sme mesečno računati na tak znesek.⁴

4 *Edinost*, 4. 10. 1914: Kor.: Črno-rumeni križ za prehrano revežev, 1.

Morda je prav to, da se je novinarka v zaledju ukvarjala s posledicami vojne leta 1915 botrovalo njeni želji, naj jo oblasti kljub ne več rosnim enainštiridesetim letom pripustijo kot vojno poročevalko, uradno akreditirano pri c. in kr. vojnem tiskovnem oddelku.⁵ Postala je druga ženska na tem položaju, prva je bila madžarska novinarka Margit Vészi (ÖSA, Alice Schalek), in prva vojna poročevalka z visoko ležečih gorskih položajev v Dolomitih, ob Soči in na črnogorski meji.

Odločitev avstro-ogrškega vojnega tiskovnega oddelka, da novinark ne pošlje v zaledje, od koder bi poročali o *posledicah* vojne civilnemu prebivalstvu, ki je ostalo doma (stari, otroci, ženske), kjer so bile ravno ženske tiste, ki so *smele* in *morale* organizirati kompletno civilno življenje, se pravi delati v tovarnah, voditi podjetja in skrbeti za preživetje družin ter zaposlenih, temveč na *bojišča*, je bila drzna. Drzna, ker ženske takrat na nobenem področju svojega življenja niso bile enakopravne moškim, ker niso imele vrhunske izobrazbe ali zgodovinskega znanja, ker se večinoma niso razumele na politiko in se niso spoznale – razen če niso bile morda soproge ali hčerke oficirjev – na vojaški ustroj. In tudi zato, ker javnost ni bila vajena, da bi ženske pisale poročila z bojišč. Slednje niso bile zaželeni niti kot borke za mir (Miladinović Zalaznik, 2017, 197). C. in kr. tiskovni oddelek si je od novinark verjetno obetal drugačnega poročanja, drugačnega videnja vojnega dogajanja in zato določenega presežka pri propagiranju vojne ter oblikovanju javnega mnenja. V luči povedanega je posebna ironija zgodovine, da je k emancipaciji žensk do takrat največ pripomogla prav velika vojna (podrobneje npr. Verginella, 2015a; glede širših vplivov vojne na kulturo Verginella, 2015b).

Schalekova je poročala z bojišč v Srbiji, na hercegovski meji s Črno Goro ter na Jadranu, kjer sta se skupaj na isti strani borili nemška in avstro-ogrška vojska proti nekdanih zaveznici, italijanski mornarici. Njene članke je javnost sprejemala različno in jih tudi še danes.⁶ Med poklicnimi kolegi jo je najostreje kritiziral Karl Kraus, ki ji je, kljub temu, da je o vojni dolgo molčal tudi sam (Miladinović Zalaznik, 2016b, 275–276), očital marsikaj, med drugim tudi to, da je sploh pisala za NFP (kar je kot mladenič počel tudi sam), predvsem pa poveljevanje vojne. Imenoval jo je »*Jourjüdin*« (Jourjudinja, izpeljanka iz njegove skovanke Journaille, slabšalno za novinarje) in jo obsipaval z vsemi mogočimi antisemitskimi stereotipi, ne glede na to, da je bil tudi sam Jud.⁷ V svoji obsežni drami *Die letzten Tage der Menschheit* (Poslednji dnevi človeštva) jo je ne samo napadal, pač pa tudi smešil, tako da ga je avtoričin brat Norbert, podpolkovnik, pozval na dvoboje. Kraus se je izgovoril na svojega odvetnika, tako da do dvoboja ni prišlo, Schalekova ga

5 Več o c. in kr. vojnem tiskovnem oddelku, njegovem načinu dela, ki je bil v svojem času med najbolj razvitimi na svetu sploh, tudi o vlogi slikovnega materiala, zlasti fotografije in o vlogi Schalekove, prim: Colpan, Kerekes, Mattl & Orosz, 2015.

6 Germanist Dietmar Goltznigg (Gradec) jo v svojem članku označi za »*militantno, vojno poveljujočo reporterko*« (Goltznigg, 2017, 79), pri čemer spregleda, da Schalekova ni bila militantna niti ni poveljevala vojne po sebi (kar je preverljivo v njenih tekstih), je pa poveljevala individualno človeško trpljenje in pogum avstro-ogrskih vojakov, podoficirjev in oficirjev. Moč objavljenih tekstov je v obravnavanju *individualnih* usod *anonimnih* posameznikov. Njena besedila niso izključno propaganda, kot se vedno znova sugerira.

7 Fackel, 5. 5. 1916, 18, 432–425, 17–19; Schick, 1984, 79.

je zato tožila zaradi žaljenja časti. Tožbo je leta 1917, ko je prenehala delovati kot vojna reporterka, umaknila, seveda pa je morala kriti stroške postopka.

Vojno je po razpadu Avstro-Ogrske kritizirala, vendar se od svojega poročanja z bojišč ni distancirala. Ni ga razumela kot del uradne propagande in ni prevzela odgovornosti za so-tvorbo javnega mnjenja.

Med obema vojnama je avtorica pisala potopisne članke, kjer se je zavzemala za ženske pravice, tematizirala socialne in družbene spremembe v deželah, ki jih je obiskovala in se odzivala na politične razmere na vzhodu Evrope – podpirala je komunizem, stalinizem in celo njune sprevrženosti, kot je bilo preganjanje kulakov. Potopise je objavljala v dnevnem časopisu in knjigah ter o svojih poteh tudi predavala. Leta 1930 je potovala v ZDA. Bila je naklonjena novim medijem, o čemer pričata ohranjena intervjuja (oba z dne 26. februarja 1931) za prvo nemško radijsko postajo, ustanovljeno 1923 v Berlinu, FST (Funk-Stunde AG). Pripovedovala je o neki Američanki in o indijskih dvorcih⁸. Pri petinšestdesetih letih jo je 1939 gestapo zaprl, češ da o nacizmu širi grozote. S pomočjo zvez je dosegla, da so jo izpustili. Preko Švice je pobegnila v London, od tam pa leta 1940 v ZDA. Tu je živela odmaknjeno od javnosti in leta 1956 umrla v nekem domu za ostarele blizu New Yorka (Wikipedia, Alice Schalek; Kalka, 2003).

NA ČRNOGORSKI MEJI

Schalekova je bila na svoje odhode na fronto telesno dobro pripravljena, saj je bila hribolazka, kar takrat ni bilo nekaj običajnega za ženske. Gorske položaje ocenjuje in opisuje natančno, vendar brez navajanja točnih lokacij. Našteva kraje, ki jih je sama obiskala in ki jih prikaže locirane v naravo in kot vojaški položaj. O stanju na črnogorski meji, kamor je bila poslana novembra 1915 (Črna Gora je podonavski monarhiji napovedala vojno že 5. avgusta 1914; podrobneje o črnogorski vpletenosti v Veliko vojno Caccamo, 2008; Živojinović, 2014), je poročala v treh člankih. Objavila jih je pod skupnim naslovom *Na črnogorski meji* in jih podpisala z lastnim imenom (česar niso počenjali vsi dopisniki). Prvi je izšel 14. novembra 1915 na drugi in tretji strani sicer 60 strani obsegajoče nedeljske številke dunajskega dnevnika NFP kot članek *vojne dopisnice*, nadaljevanji, objavljeni 11. in 15. decembra 1915 sta izšli kot podlistka.

Dopisnica začne svoj članek brez posebnega uvoda, ki smo ga sicer pri njej vajeni, z jedrnato ugotovitvijo, da se kralj Nikita, kakor imenuje črnogorskega kralja Nikoló I., o katerem se je v avstrijski javnosti sicer precej govorilo, bojuje s Habsburškim cesarstvom, ker je

v sebi nenadoma odkril neobvladljiva srbsko-nacionalna čustva, ko se je v deželo s srce osvežujočo vztrajnostjo kotalil ruski rubelj. Tako nenadoma ni več mogel gledati zatiranja slovanskih bratov in se je lotil njihovega osvobajanja ter tega, da jim ponudi delež dobrobiti svoje vladavine (Schalek, 1915a, 2).

8 Schriftsteller im Rundfunk – Autorenauftritte im Rundfunk der Weimarer Republik 1924–1932.

Črnogorskega kralja da so poleg denarja v vojno pripravile afinitete do slovanstva. Odkar je kot vojna dopisnica na črnogorski meji slišala, kako ga opisujejo sosedje, si je o njem ustvarila lastno mnenje. Kralj da je »čudna mešanica operetnega veličanstva in junaškega patriarha, grotesken, toda nikakor smešen monarh z nikakor smešnim ljudstvom« (Schalek, 1915a, 2). Poročevalka je do kralja sicer ironična, vendar izrazi določeno spoštovanje do prebivalcev sovražne dežele:

Kralj Nikita pozna svoje Črnogorce do obisti. Ve, da jih ne moreš, tako kot Srbe, zagreti za svobodo, slovanstvo in pozicijo velesile, da se ne borijo za ideale, temveč da bi potešili lakoto in ohranili svojo zemljo. Tako tudi ni izgubljal časa za nekoristne fraze [...] Z vladarskim zamahom roke je pokazal rodovitne doline, ki so vzdolž meje položene v hercegovski kras, znamenita polja naših južnih provinc, ki Črnogorcem že od nekdaj bijejo v oči, in patetično vzkliknil: 'Poglejte tja, vi, ki morate jesti krompir, kako fantje tam preko obedujejo pšenico in koruzo!' Na svetu je vse relativno. To je bila najprimernejša pot, da vzbudi navdušenje gladujočih Črnogorcev. (Schalek, 1915a, 2).

Kralj je, kot pravi novinarka, poskrbel za to, da ni imel konkurence, torej da se ljudstvo ni moglo izobraževati:

Ne trpi – s svojega stališča modrec – nikakršne inteligence v deželi, višjo deklško šolo je ukinil, učenjakov in kapacitet mu ni mar. Nekega odvetnika iz Mostarja je imenoval za predsednika Vrhovnega sodišča in polkovnemu zdravniku majhne avstrijske obmejne garnizije Avtovac je dovolil biti hkrati tudi okrožni zdravnik v Črni Gori, kjer so imeli do vojne pet zdravnikov. Zdaj naj bi jih tam ne bilo niti toliko več. (Schalek, 1915a, 2).

Dopisnica je odšla na položaje ob črnogorski meji novembra 1915. »Po letu vojne je Avstro-Ogrska pri več kot 5,6 milijonih vojakov, ki so bili že ob začetku vojne na razpolago in so jih postopoma vpoklicali, štela skupno izgubo 56.989 oficirjev in podoficirjev kakor tudi 2.484.548 vojakov. Vsak osmi oficir in vsak deseti vojak. Okoli 730.000 oficirjev in vojakov je bilo ujetih ali pogrešanih, 928.000 jih je bilo različno težko ranjenih.« (Rauchensteiner, 2013, 467). Takrat je bilo jasno že vsem, da vojna ne bo ne lahka ne kratka.

Spopadu Avstro-Ogrske s Črno Goro novinarka odredi mesto v novejši evropski zgodovini: »V nezaslišanem evropskem klanju je vojna s Črno Goro samo epizoda, toda zelo bi se motili, ko bi podcenjevali tega sovražnika.« (Schalek, 1915a, 2). Kljub epizodnosti dogajanj so bili apetiti tako nemškega kakor avstro-ogrskega cesarstva po Črni Gori (in Srbiji) konstantno veliki. Njuni interesi niso bili kompatibilni, kar je med zaveznicama povzročalo nemalo napetosti in težav (Rauchensteiner, 2013, 459–496).

Schalekova v svojem prvem članku opiše gore in vremenske razmere tako novembra 1915 kakor tudi na splošno v teh krajih ter predstavi način črnogorskega vojskovanja, kamor so vpete tudi ženske, kar so prezrli njeni kritiki takrat in danes, ko ji očitajo, da o ženskah na fronti ni pisala.

Vojna, ki jo bijejo Črnogorci, se poda v njihovo državo, prilagojena jim je. Čisto vsakemu možu uspe, da vojskovanje prepusti terenu. S svojimi opanki trdno koraka od kamna do kamna [...] Pravi Črnogorec se izogiba mehki ravni cesti, ki mu zadaja bolečino, kjer ga podplati žgejo in se utrudijo. Že v tem je dober kos nasprotja z Zahodnim Evropejcem, ki mora med prodiranjem cesto pripeljati tako rekoč s seboj. [...] Lepa trda cesta od Mostarja, po kateri smo hodili skozi srce Hercegovine, se mi je zazdela že pred poznavanjem stanja [...] vsiljiva, preglasna in neželena sredi te nenavadne neukročene pokrajine. Zahodni Evropejec je ne more zgrešiti, njegovi trdi čevlji niso primerni za kamnita polja, v njih mu drsi, čevlji so glasni in ga že na daleč izdajajo, medtem ko domorodec napreduje brez glasu. Ponoči se priplazi, bela ovčja koža ga dela tako nevidnega kakor črni plašč; bombo ali granato vrže na naš položaj, potem pa kot mačka zbeži in zgolj po naključju ga zadene strel naših strojnic. (Schalek, 1915a, 2).

Vsak Črnogorec ima lastno orožje, ki ga dobro pozna, saj tudi pogosto strelja, »samo zato, da si ogreje roke« (Schalek, 1915a, 2). Orožja se zatorej ne boji, boji se zgolj artilerije, ki jo »imenuje [...] velika puška, strojnice pa švabska muzika« (Schalek, 1915a, 2). Avstrijski oficirji v Avtovcu skoraj ne morejo zajeti ujetnikov, ker se vojaki močno upirajo. Zato jih pokončujejo.

O Črnogorcih ve, da so na splošno dobro obveščeni kljub temu, da nimajo telefonov:

Pri Avtovcu sta fronti oddaljeni v slišni razdalji druga od druge in naši sovražniki tam čutijo neustavljivo potrebo po pogovoru z nami. Njihova grla so neutrudna – njihova glasnost v državi nadomešča telefon – in vztrajno rjovejo svoje želje, opažanja, sporočila in začudenje od straže do straže. Tako so naši nenehno na tekočem o črnogorskem stanju duha, videli so sovražne predstraže, kako sredi kamnov plešejo kolo, njihov narodni ples, in slišali so jih kričati živijo, ko je padel Przemisl ter ko so Srbi dosegli svoje uspehe [...] Sedaj pa, ko smo v jurišu zasedli Beograd, nam tožeče vzklikajo: 'Švaba, Švaba, za božjo voljo, kaj počneš z našimi Srbi'? (Schalek, 1915a, 3).

Novinarka razlaga nastalo situacijo. Ko se je vojna začela, avstrijsko armadno vodstvo ni imelo časa razmišljati o Črni Gori:

V Avtovcu je bila majhna garnizija, ki se je Črni Gori smejala, kakor so se pač tej deželici rogali povsod. Tam je mobilizacija čudna, ker je za tiste kraje najprimernejša civilna obleka in je zaradi tega, ker ima vsak moški svoje orožje, mobilizacija nedosegljivo enostaven proces. Če Nikita da danes povelje, stoji jutri udarna armada pred njegovo hišo. (Schalek, 1915a, 3).

Kralju se ni treba ukvarjati s prehrano svoje vojske:

Za pratež in oskrbo Nikiti tudi ni treba skrbeti, nobenega moža država ne prehranjuje, sam mora poskrbeti za svojo prehrano. Da bi to bilo možno, je vsakdo postavljen kar

se da blizu svojega doma, zvečine stotnijo oblikujejo iz vaše skupnosti. Ta sistem tudi nenavadno stimulira hrabrost. Nekdo raje pusti svoje življenje na polju, kakor da bi se pred sosedom izkazal za strahopetca; to, da v svoji vasi veljaš za junaka, pa je že od nekdaj po vsem svetu do neke mere vplivalo na še tako trden značaj. (Schalek, 1915a, 3).

Na mestu, ko dopisnica govori o prehranjevanju sovražnikove vojske, opiše tudi vlogo Črnogork. Ženske na fronto nosijo hrano, opravljajo tam sanitetna dela, nadzirajo in vodijo Transporte hrane. Če so položaji preveč oddaljeni od domače hiše, da bi vojak dobival hrano vsak dan, se od svoje enote lahko oddalji za tri dni, se v tem času naje ter prinese živila na fronto, kjer zopet ostane ves teden: *»Včasih stoji na njegovem mestu z orožjem v roki žena«* (Schalek, 1915a, 3). Ta način vojskovanja se zdi Črnogorcem tako samoumeven, da svojega nasprotnika vedno znova kriče sprašujejo, ali nima organizirane preskrbe, ker ni videti žensk. Dopisnica zaključí ta segment svojega poročanja z ugotovitvijo: *»Nikita je sicer dal svoje oficirje vzgojiti v pariški vojni šoli, modro pa ne spreminja starodavnega vojskovanja; ve, da vaše lepoticke ne smeš obleči v francosko toaleto in da iz kmeta ne moreš napraviti šefa generalštaba.«* (Schalek, 1915a, 3).

Samih bojov dopisnica ne opisuje, vendar ugotavlja, da za vojskama ni ostalo *»nič drugega kot puščoba, praznina, dež, megla in kamenje«* (Schalek, 1915a, 3). Tu se ji zdi primerno ogovoriti bralce in jih posredno vpeti v dogajanje: *»Vi, ki sedite v zaledju za prijetno čajno mizo, mislite na svoje brate na črnogorski fronti, mislite na to, kako tam zunaj moške stojijo v niču, moške zahodnih mest v posamičnih bojih z možmi vzhodnih gora.«* (Schalek, 1915a, 3). Prispevek je bralcu dal misliti. Ni ponujal patetične samohvale lastnih sil, pač pa diferencirano podoba stanja na črnogorski meji, ki je vplivala tudi nekaj spoštovanja do nasprotnika.

Drugič se Schalekova oglasi skoraj mesec pozneje, v sobotnem podlistku z dne 11. decembra 1915. Na prvi strani, kjer je njen prispevek objavljen pod črto, nekega dne v novembru še vedno poroča s črnogorske meje s Hercegovino, tokrat o transportu hrane *Od Avtovca v Stepen*, ki ga spremlja. Črnogorcev, ki sicer vedno zasledujejo nasprotnikove dobave hrane, tokrat ni na spregled kljub zanje ugodnem vremenu (dež, megla). Ob poti je videti porušene hiše pobeglega prebivalstva, ki v svoji turopnosti spominjajo na sodni dan. To turopnost da so, kar zadeva hiše, zagrešile avstro-ogrske enote:

Te hiše niso bile porušene z orožjem, temveč so bile zažgane, in sicer od naših lastnih kaznovanih enot. Iz njih je silno izdajalsko prebivalstvo na začetku vojne prebegnilo v Črno Goro; sedaj ti ljudje, ki so večji poti in poznajo kraje ter nosijo naše uniforme, ki jih pogosto ščitijo na razdaljo le nekaj korakov, tvorijo na oni strani prednjo fronto. Oficirji se zelo pritožujejo, ker imajo le redko opraviti z rednimi enotami, večinoma s prebeglim civilnim prebivalstvom, s Čuši, ki so to ime dobili zato, ker vsak stavek začnejo ali končajo z besedama 'čuj es', kar pomeni 'čuješ'. (Schalek, 1915b, 2).

V teh razmerah se oficirji pritožujejo, da *»ne bojujejo viteške vojne, ampak obliko gverilskega boja, ki zaradi bednosti prizorišča deluje še bolj banalno in njihovi vojni*

jemlje ves smisel ter vrednost» (Schalek, 1915b, 2). Kljub temu se trudijo razumeti svojega nasprotnika, ki ga ne sovražijo. Sovraštva, kakor pravi sama, da ni doživela na nobeni fronti, kjer je do sedaj bila, niti do »*Lahov, ki so prelomili zvezo»* niti do »*Srbov, ki ščuvajo v vojno»* (Schalek, 1915b, 2).

Avstro-ogrski oficirji na položajih so raziskovali življenje mejašev pred vojno na obeh straneh meje ter ugotovili, da so gojili tesne stike. Zdelo se je celo, da so onkrajšnji mejaši (Črnogorci) več živeli tostran meje (v Hercegovini) kot pa pri sebi doma. Tam so bili bolje plačani, dekleta so služila kot deklet, za kar so bila doma preponosna. Spregovori tudi o domnevni lenobi črnogorskega prebivalstva. Isti ljudje, ki da doma niso hoteli delati, »*so [bili] v Ameriki, kjer je delo pošteno, najboljši material kolonizacije»* (Schalek, 1915b, 2). Ljudje z obeh strani meje so bili med seboj v sorodu, se poročali, prijateljevali, trgovali in si bili blizu tako gospodarsko kakor tudi narodnostno in osebno. Razmere, ki spominjajo na neki drug čas in neke druge opise – namreč razmer v drugi Jugoslaviji med razpadom.

In če danes, po izkušnjah druge svetovne vojne in vseh ostalih vojn, tudi v Evropi, razmišljamo o zlorabi besed, o nepreciznosti in poljubnosti jezika, je o tem pred sto in več leti razmišljala tudi Schalekova na fronti:

Resnično življenje je drugačno od tistega, ki ga predstavljajo besede in stavki, še zlasti tisti grozni, ki jih je narodila vojna in so se v javnosti navzeli nelagodne lahkotnosti. Besede kot prebežnik, izdaja, ovaduh se na fronti izgovarja z več razmisleka kot v zaledju. (Schalek, 1915b, 3).

Ljudje na fronti so doživljali grozote, ki se jih spominjajo in o njih govorijo. Podob teh grozot njihovi poslušalci niso nikoli videli in jih zato tudi ne morejo razumeti. Kdor opazuje oči pričevalcev, ko pripovedujejo, v njih ugleda »*nekaj brezupnega, kadar mislijo na reči, ki jih nihče v zaledju ne more razumeti, kadar pripovedujejo o rečeh, za katere so domači določili že vnaprej pripravljene fraze, ki pa jih resnično poznajo samo oni sami»* (Schalek, 1915b, 3).

Razmišljanja o tem, kako se počutijo vojaki in oficirji v vojni, kot jih svojim bralcem ponuja vojna dopisnica, gotovo niso del uradne propagande, kot ji je očital Kraus, in po moje tudi ne pomenijo poveličevanja vojne. Glede na cenzuro in druge kontrolne instrumente, ki so jih med to vojno uporabljali in se jih v podobnih okoliščinah uporablja vse do današnjih dni (Miladinović Zalaznik, 2016a, 128–130), se danes lahko čudimo stavkom, ki jih je drugo leto spopadov objavila v dunajskem dnevniku NFP:

Čeprav sem šele od pred kratkim na fronti, natančno vem, da se vojak, ki se bojuje, niti najmanj ne zanima za politiko. Nasprotno pa ga zaposluje veliko bolj, kot prizna, problem osebne hrabrosti. Seveda se je nenehno pripravljen žrtvovati, toda kako, kdaj in kje so vprašanja, ki ga prav tako nenehno pretresajo. Medtem ko njegov brat doma pozna samo končne rezultate tega notranjega razvoja, se njemu človeško približuje sovražnik, ki preživlja iste notranje konflikte, ki živi isto življenje kot on. (Schalek, 1915b, 3).

Sl. 1: Begunci iz balkanskih bojiščih, na območju bodoče Jugoslavije (Muzej novejšje zgodovine).

To razmišljanje o sorodnosti oz. identičnosti doživljanj vojne s strani domače in sovražne vojske, ki se na bojnem polju spopadata, intimno pa doživljata iste strahove, iste tesnobe, si postavljata ista vprašanja – in dajeta verjetno iste odgovore, daje misliti. Tako vojna dopisnica jasno in glasno opozori na sorodnost doživljanja spopadov na straneh vseh vpletenih. Zdi se, da je vojaku anonimen *nasprotnik* na *bojnem polju* s svojo izkušnjo bliže od lastnega *brata* v *zaledju*.

V Stepenu, kjer je dopisnica tudi bila, je stacioniran nov regiment črne vojske (sestavljene iz Madžarov, Slovakov, Srbov in domačinov), ki se Črnogorcem upira na njihov način. Vojaki živijo skupinsko v barakah ali pa individualno v podzemnih prebivališčih, kjer je videti celo knjige, časnike in kakšen posušen cvet. Ta bivališča bi bilo po mnenju dopisnice treba razstaviti v cesarskem muzeju na Dunaju poleg slik Tiziana, njihove fotografije pa objaviti v vsakem učbeniku. Niti oficirsko bivališče ni razkošno: *en* prostor, ki služi kot spalnica, kadilska soba in sprejemnica *šestim* oficirjem. Streha pušča, voda curlja tudi po pogradih, ni je moč ustaviti. Naokoli gore, ostanki vasi, pokrajina, ki jo zna tolmačiti samo vojak. Vse to dopisnici, ki ji razkazujejo položaje, ne vzbujajo posebnega zanimanja, toliko bolj pa vojski, ki se za vse to bori. »*Ob razlagah me žge bolečina, da morajo naši zdravniki, naši tehniki, naši tovarnarji in trgovci, naši umetniki in raziskovalci tu prebivati v votlinah v zemlji in tu darovati svojo kri.*« (Schalek, 1915b, 4). Bralec se sprašuje, kdo je kriv za vse to. In dobi lakoničen odgovor, ki to pot je del propagande: »*– vse to samo zato, ker je Nikita od Rusov dobil denar*« (Schalek, 1915b, 4).

Svoj prispevek dopisnica zaključí s pripovedjo o Hercegovcu, ki so ga Črnogorci ujeli, z njim grdo ravnali, mu pet dni ne dali ne hrane ne pijače, dokler se njihovemu kralju Nikiti ni osebno pritožil zaradi sramotnega načina ravnanja z ujetniki. Nikita je takoj poskrbel, da so ga premestili in mu dali staro francosko gasilsko uniformo v zameno za njegovo novo avstrijsko. To je tudi nekaj, kar Schalekova pokomentira v duhu uradne politike: »*Tako torej ocenjuje Francija svojega vzhodnega brata v orožju – Črno Goro vidi kot aziatsko trgovino z odpadno robo, kamor za božič lahko pošlješ stare reči – za vsesplošno razprodajo.*« (Schalek, 1915b, 4).

Tretji, zadnji Schalekin članek s črnogorske meje s podnaslovom *Od Bileka v Lastvo*, je bil objavljen 15. decembra 1915, prav tako pod črto. V naslovu zbudi pozornost pripomba, da je ponatis prepovedan. Pozno zvečer so potujoč po pusti in zapuščeni pokrajini prišli v Bilek, mesto brez ljudi, z zakajeno kavarno, kamor so zahajali avstrijski oficirji z dveh kilometrov oddaljenega utrjenega položaja. Tam so pili enako kavo, brali enake časnike in se družili z istimi ljudmi kot v svoji kazini, vendar so imeli občutek, da so vsaj nekje bili. »*V Bileku so namestili vojni tiskovni urad v barake lazareta. Prazne so, ker ni ne ranjencev ne bolnikov. Epidemijo tifusa, ki je grozila pred letom, so hitro ustavili, ker so sredi vojne izgradili vodovod.*« (Schalek, 1915c, 1). Tu dopisnica komaj opazno opozori na to, da Habsburška monarhija celo v vojni skrbi za infrastrukturo na svojem ozemlju, čeprav na nekem drugem mestu, kakor smo videli, opozori tudi na to, da so hiše pobeglega prebivalstva zažgali kaznovalni vodi avstro-ogrske vojske.

Schalekovi dodelijo sobo, kamor jo odpelje neki narednik, ki ji medtem pove, da se je že trikrat javil na fronto in bil vsakič odklonjen. Ko ga opozori, da vendar je na fronti, ji odvrne, da ta fronta bolj spominja na knjige o Indijancih, ki jih je zabavneje brati kot peripetije doživljati. Na skupni večerji v utrdbi so zbrani oficirji vseh narodnosti, vseh poklicev in govorijo pol ducata različnih jezikov. Zbrani so zgolj zato, da se borijo »*z napol podivjanimi junaki pragozda*« (Schalek, 1915c, 2). Schalekova opisuje njihovo življenje v vojni in občevarje ter ju primerja z bitjem in žitjem civilistov doma. Tu, na položajih, se moške ne pretvarjajo, vsakdo je videti tak, kakršen dejansko je.

Iz članka razberemo, da se obiskani Bilek nahaja sredi hercegovske fronte proti Črni Gori in da ga dosegajo izstrelki. Meja je pregledna in poteka preko gora. Utrdbo na planini Vardar je avstro-ogrska vojska sprva prostovoljno predala, ker je ni mogla oskrbovati, vendar jo je znova zasedla. Od tam ni daleč do Grahovega polja, kjer potekajo zadnji boji in ga bo kot naravna prepreka kmalu branil sneg. In ravno to pokrajino, »ki je do sedaj tvorila samo stransko kuliso vojne, so zaradi dogodkov v Srbiji nenadoma potisnili v prvi plan vojnega teatra« (Schalek, 1915c, 2). *Vojni teater* v tem kontekstu je bolj izraz nemoči kot propagande.

Ko oficirje med pogovorom zaprosi, naj se spomnijo bojev, sprva ni pravega odziva: »*'Na začetku sem pisal dnevnik', se vmeša nekdo [...], ki je tudi od začetka vojne tu, 'ampak sem kmalu nehal. Za nas je najbolje, da te reči kar se da hitro pozabimo'*« (Schalek, 1915c, 3). Vendar so se na prigovarjanje dopisnice, ki je bila sploh prva svojega poklica med njimi, vsi spomnili, kako so Črnogorcem uplenili »*dolgega Toma*« (Schalek, 1915c, 3), kakor so imenovali top. Pozneje so ga postavili na ogled

sredi Dunaja na Schwarzenbergovem trgu. Med boji so ugotovili, da so Črnogorcem poveljevali angleški in francoski oficirji, ki so jahali visoke konje za razliko od nizkih črnogorskih. Novinarka na tem mestu znova razloži, da so bili črnogorski oficirji izobraženi v francoski vojaški šoli Saint-Cyr, da do zadnje potankosti obvladajo tuje jezike, vendar se morajo vživljati v razmere, ki doma niso takšne, kot so se učili v Franciji. Tako da na primer ne komunicirajo s pomočjo poljskega telefona, pač pa s pomočjo majhnih ognjev, ki jih ob poti kurijo in listkov, ki jih puščajo pod kamni. V pripoved vplete razširjeni kliše, da tudi *»najmodernejši strategji ne morejo spremeniti dejstva, da Črnogorci pozno vstajajo, radi ponočujejo in da se jih pred deseto ne da obiskati«* (Schalek, 1915c, 3).

Schalekova opiše delovanje angleških oficirjev pri črnogorskih zaveznikih, ki da razmer ne poznajo in ne razumejo. V pomoč da jim je priskočil celo prebegli avstro-ogrski četovodja Bukomanović, ki je pri Črnogorcih dobil čin podpolkovnika. *»Kajti Nikita čisto natančno ve, da je za njegove ljudi veliko bolj primeren za komandanta podoficir sosednje monarhije kot pa najbolj gosposki stotnik angleškega generalštaba.«* (Schalek, 1915c, 4). Tako postavi v »pravo« luč sposobnosti (nekdanjega) avstro-ogrškega podoficirja, ki je v črnogorski vojski napravil bliskovito oficirsko kariero, ker je črnogorski kralj bolj zaupal njemu, nekdanjemu sovražnemu podoficirju, kot sposobnostim stotnika zavezniškega angleškega generalštaba.

Oficirji na položajih so mnenja, da se na fronti ne dogaja nič pomembnega, da pa pred izgubami ne bodo varni, dokler se bodo Črnogorci šli gverilsko vojno iz ozadja, kar je njihova prednost. Toda možje, *»ki že petnajst mesecev živijo v luknjah v zemlji in nobenega jutra ne vedo, ali bodo zvečer še živi, pravijo, da to ni nič pomembnega«* (Schalek, 1915c, 4). Schalekova se trudi ubesediti tisto, kar jo v zvezi z vojno na splošno fascinira. To so anonimni ljudje na položajih, ki jih nikoli nihče nič ne vpraša, katerih junaštev ne bo nihče zapisal in opeval svojim in poznejšim rodovom v spomin. Njim hoče dati glas, kajti oni so tisti, ki ustvarjajo zgodovino.

Razmere so obupne, obiskani kraji uničeni in izropani, uničena je vinogradniška šola v Lastvi, uničena visoko ležeča zdravilišča. Bivališča oficirjev na terenu nimajo stojne višine, vojaki prebivajo v podzemnih luknjah. *»Lesena koča komandanta na vrhu prosto stoječega griča nosi veličastni napis 'Podganja palača'. V njej so postelja, stol, miza, vojaški kovček – in podgane.«* (Schalek, 1915c, 4). Črnogorski položaji so oddaljeni borih 500 m, tako da je videti nasprotnikove premike na Ilinem Brdu. Najhujši so kamni, ki jih mimogrede sprožiš v plaz, ki je veliko hujši od granat.

O tem, da je bila vojna dopisnica na tem položaju začetek novembra 1915, čeprav tega v člankih v NFP ne omenja, priča skopo poročilo avstro-ogrške vojske z jugovzhodnega bojišča z dne 6. novembra 1915, kjer so omenjeni isti kraji, kot jih omenja Schalekova: *»Avstro-ogrške sile, ki se bojujejo na črnogorski meji so včeraj vzhodno od Trebinja v jurišu zasedle Ilin Brdo in s tem predrle glavni črnogorski položaj«* (Stahlgewitter, Die montenegrinische Hauptstellung durchbrochen. Südöstlicher Kriegsschauplatz).

O konkretnih bojih na konkretnih položajih Schalekova tudi pozneje ne poroča. Ne poroča o zmagah in uspehih domače vojske, kar bi današnji bralec pričakoval.

O tem je takrat kratko in jedrnatno poročala avstro-ogrska vojska sama v poročilu z dne 25. novembra 1915: »Črnogorci so bili vrženi nazaj tudi vzhodno od Foče. Jugozahodno od Sjenice smo prekoračili črnogorsko mejo.« (Stahlgewitter, Die montenegrinische Grenze überschritten. Südöstlicher Kriegsschauplatz). Še zlasti pa ne piše o tem, kar je bilo dodano armadnemu poročilu o zajetih vojaki in orožju v Srbiji in je bilo tesno povezano z boji na črnogorski meji: »Ob včerajšnjem zavzetju Mitrovice so c. in kr. enote zajele 10000 Srbov ter zaplenile 6 možnarjev, 12 poljskih topov, številne vozove, vse vrste municije, 7 lokomotiv, 138 vagonov in veliko drugega vojnega orodja.« (Stahlgewitter, Die montenegrinische Grenze überschritten, Südöstlicher Kriegsschauplatz).

Schalekova ne poroča niti o sovražnih izgubah ali ujetnikih, katerih število je šlo v tisoče. Dne 18. decembra 1915, tri dni po objavi zadnjega poročila dopisnice s črnogorskega bojišča, jih je bilo že 13.500 (Stahlgewitter, Balkankriegsschauplatz). Svoje poročilo konča, prav nič spektakularno, z resnobnim nagovorom bralcev:

Tudi če vojno poročilo z naše črnogorske fronte pravi: 'Položaj je nespremenjen', bi se moral tudi tokrat vsakdo v zaledju spoštljivo spomniti enot, ki se med kamni borijo proti kamnom, branijo kamne in kamne osvajajo. (Schalek, 1915c, 4).

Črnogorci se niso takoj vdali, čeprav so se njihove izgube že dale slutiti. Kralj Nikola I. je zapustil prestolnico svoje države, vendar v svoji delovni sobi ni pozabil obesiti portreta cesarja Franca Jožefa I., kar naj bi izkazovalo njegovo nepretrgano spoštovanje avstrijskemu monarhu. Dne 11. januarja 1916 so enote c. in kr. 47. pehotne divizije zavojevale 1749 m visoki Lovćen, ki se je strmo dvigal južno od Kotorskega zaliva. Dva dni pozneje so črnogorski oficirji izročili avstro-ogrskim kolegom na roko napisano pismo kralja Nikole I. cesarju Francu Jožefu. Črnogorski monarh je prosil za ustavitev sovražnosti in za časten mir. Vendar je bil to račun brez krčmarja, saj se je nekaj črnogorskih enot na lastno pest hotelo boriti dalje. Dne 23. januarja je prišlo do brezpogojne kapitulacije Črne Gore. Kralj in vlada sta zbežala, toda pred tem zaukazala nadaljevanje uporov. Vojska je predala orožje ali pa pobegnila v Albanijo. S strani avstro-ogrske vojske zajeti črnogorski ujetniki se niso hoteli vrniti v domovino, ki je bila gospodarsko in vojaško uničena (Rauchensteiner, 2013, 508–510). Toda o tem so poročali drugi, Schalekova se je pripravljala na odhod na Soško fronto.

ZAKLJUČEK

Avstrijska novinarka in vojna dopisnica Alice Schalek je s fronte na črnogorski meji poročala o tistem, kar je videla, kar je smela ali hotela povedati. Njeni članki so napisani v duhu uradne politike njene države. Kljub temu niso tako nekritični, kot so ji nenehno očitali in tudi ne namenjeni poveličevanju vojne. Prav tako ne drži očitek, da je v vojnem času Schalekova opevala zgolj moška herojstva in zamolčevala aktivnosti žensk. O tem se da prepričati v obravnavanih člankih, pri čemer je treba izpostaviti, da

je seveda pisala več o moških kot o ženskah, morda tudi zato, ker so bili vojaki samo moški, ženske le izjemoma in še takrat nekakšen »nadomestek« kot na položajih na črnogorski meji ali pa kot sanitetnice in usmiljene sestre, ki so oskrbovale ranjence. Njena ambicija je bila, dati glas anonimnim vojakom, ki so v velikem številu trpeli in padali za dobro domovine. Brez njenih reportaž bi v našem spominu ostale zgolj oznake bitk ter imena vojskovodij, medtem ko bi boreči se ter trpeči vojaki in padli ostali ne samo brez glasu, marveč tudi zamolčani.

ALICE SCHALEK AT THE MONTENEGRIN BORDER

Mira MILADINOVIĆ ZALAZNIK

Institute Nova revija for the Humanities, Gospodinjska 8, Ljubljana, Slovenia

e-mail: mira.miladinovic-zalaznik@institut-nr.si

SUMMARY

Austrian journalist and war correspondent Alice Schalek reported from the frontline at the Montenegrin border about what she saw, what she wanted or was allowed to say. Her articles were written in the spirit of the official policy of her country. However, they are not as uncritical as has often been claimed and are not glorifications of war. As the discussed articles bear witness, it is also not true that Schalek praised only heroism of men and disregarded activities of women during wartime. Nonetheless, she wrote more about men than women, perhaps also because of the circumstance that soldiers were predominantly men, whereas women were only rarely enlisted, even then merely as “substitutes” on the frontline posts as it was the case at the Montenegrin border or as members of medical services and nurses tending to the wounded. Her ambition was to give voice to anonymous soldiers in great numbers suffering and dying for the benefit of homeland. Without her reports our memory would be inhabited only by designations of military engagements and names of commanders, whilst the fighting and suffering soldiers and victims would not only remain voiceless, but would be forgotten.

Keywords: Alice Schalek, Montenegrin border, King of Montenegro Nikola I. (Nikita), Neue Freie Presse, Karl Kraus, First World War, emancipation of women

VIRI IN LITERATURA

- Antoličič, G. (2017):** Avstro-ogrška vojska v senci vstopa Italije v prvo svetovno vojno. *Acta Histriae*, 25, 4, 899–918.
- Bajc, G. (2017):** Dieci mesi che sconvolsero la Venezia Giulia. Il Memorandum di Londra 1915: questioni storiografiche e dettagli terminologici. *Acta Histriae*, 25, 4, 825–850.
- Caccamo, F. (2008):** Il Montenegro negli anni della prima guerra mondiale. Roma, Aracne.
- Colpan, S., Kerekes, A., Mattl, S. & M. Orosz (ur.) (2015):** Kulturmanöver. Das k.u.k. Kriegspressequartier und die Mobilisierung von Wort und Bild. Frankfurt/Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien, Peter Lang Verlag.
- Edinost. Trst, 1876–1928.**
- Goltschnigg, D. (2017):** »Kriegsberichterstatter« und »Friedensfreund«. Alice Schalek und Bertha von Suttner im Visier der *Fackel*. V: Lughofer, J. G. & M. Tvrdík (ur.): Suttner im Kontext. Interdisziplinäre Beiträge zu Werk und Leben der Friedensnobelpreisträgerin. Heidelberg, Universitätsverlag Winter, 75–85.
- Hazemali, D. (2017):** The Battle of Galicia. The disintegration of the AustroHungarian Land Forces on the Eastern Front in the First World War, with special emphasis on the role of the Graz's III Corps and Slovenian soldiers. *Studia Historica Slovenica*, 17, 1, 161–196.
- Jenuš, G. (2017):** »Ljubi Bog, kako varovati, česar ni; saj vendar pri vseh koncih in krajih sili v Mariboru slovenski značaj na dan!« Johann Schmiderer – zadnji mariborski župan avstrijske dobe. *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 901–927.
- Kalka, J. (2003):** <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/alice-schalek-mutter-aller-schlachtreporter-gott-so-ein-krieg-193094.html> (datum ogleda 12. 8. 2017).
- Lughofer, J. G. (2010):** »Der Pazifismus ist geradezu der Überwinder des nationalen Chauvinismus«. Die Waffen nieder! aus interkultureller Perspektive. V: Lughofer, J. G. (ur.): Bertha von Suttner: Die Waffen nieder! Wien, Edition Art Science, 169–191.
- Magris, C. (1994):** Il mito asburgico nella letteratura austriaca moderna. Torino, Giulio Einaudi editore.
- Marburger Zeitung.** Maribor, 1862–1929, 1941–1945.
- Miladinović Zalaznik, M. (2016a):** Die Reporterin Alice Schalek an der Adria. *Acta neophilologica*, 49, 1–2, 127–138.
- Miladinović Zalaznik, M. (2016b):** Die Reporterin Alice Schalek bei der Isonzoarmee. *Zagreber Germanistische Beiträge*, 25, 271–290.
- Miladinović Zalaznik, M. (2017):** »Der Friede droht sich unabsehbar auszudehnen«. Bertha von Suttners Weg einer Pazifistin: V: Lughofer, J. G. & M. Tvrdík (ur.): Suttner im Kontext. Interdisziplinäre Beiträge zu Werk und Leben der Friedensnobelpreisträgerin. Heidelberg, Universitätsverlag Winter, 195–213.
- Neue Freie Presse.** Dunaj, 1864–1939.
- ÖSA, Alice Schalek – Österreichisches Staatsarchiv, Alice Schalek.** <http://wk1.staatsarchiv.at/frau-im-krieg/alice-schalek/> (datum ogleda 2. 8. 2017).
- Rauchensteiner, M. (2013):** Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914–1918. Wien, Köln, Weimar, Böhlau Verlag.

- Schalek, A. (1915a):** An der montenegrinischen Grenze. Neue Freie Presse, 14. 11. 1915, 2–3.
- Schalek, A. (1915b):** An der montenegrinischen Grenze. Von Avtovac nach Stepen. Neue Freie Presse, 11. 12. 1915, 1–4.
- Schalek, A. (1915c):** An der montenegrinischen Grenze. Von Bilek nach Lastva. Neue Freie Presse, 15. 12. 1915, 2–4.
- Schick, P. (1984):** Karl Kraus in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Taschenbuch Verlag.
- Schnitzler, A. (1983):** Tagebuch 1913–1914. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Schriftsteller im Rundfunk – Autorenauftitte im Rundfunk der Weimarer Republik 1924–1932** – <http://www.dra.de/rundfunkgeschichte/schriftsteller/autoren.php?buchst=S&aname=Alice+Schalek> (datum ogleda 2. 8. 2017).
- Stahlgewitter, Balkankriegsschauplatz** – http://www.stahlgewitter.com/15_12_18.htm (datum ogleda 10. 8. 2017).
- Stahlgewitter, Die montenegrinische Hauptstellung durchbrochen. Südöstlicher Kriegsschauplatz** – http://www.stahlgewitter.com/15_11_06.htm (datum ogleda 11. 8. 2017).
- Verginella, M. (2015a):** Ženske v vojni in o véliki vojni. Prispevki za novejšo zgodovino, 55, 2, 45–70.
- Verginella, M. (2015b):** Displacement and cultural borders in the Great war. Bitterness of the refugee experience in the native country or abroad. Acta Histriae, 23, 3, 357–376.
- Wikipedia, Alice Schalek** – https://de.wikipedia.org/wiki/Alice_Schalek (datum ogleda 12. 8. 2017).
- Wikipedia, Attentat von Sarajevo** – https://de.wikipedia.org/wiki/Attentat_von_Sarajevo (datum ogleda 1. 8. 2017).
- Wikipedia, Presseclub Concordia** – https://de.wikipedia.org/wiki/Presseclub_Concordia (datum ogleda 2. 8. 2017).
- Žitko, S. (2016):** Avstrijsko Primorje v vrtincu nacionalnih, političnih in ideoloških nasprotij v času ustavne dobe (1861–1914). Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Inštitut IRRIS, Libris.
- Živojinović, D. R. (2014):** King Nikola and the territorial Expansion of Montenegro. Balcanica, 45, 353–368.

PEDAGOŠKI UTICAJ S. P. MERTVAGO NA RAZVOJ PREDŠKOLSTVA U CRNOJ GORI

Tatjana NOVOVIĆ

Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet, Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić, Crna Gora

e-mail: tabo@t-com.me

IZVLEČEK

V razpravi je predstavljena analiza pedagoške dejavnosti in pomembnega prispevka S. P. Mertvago k razvoju izobraževanja otrok in žensk v Črni gori med devetnajstim in dvajsetim stoletjem, se pravi, v "stoletju otroka". Razsvetljena Rusija, najbolj znana kot ravnateljica Ženskega inštituta na Cetinju leta 1903, je ustanovila vrtec Djetski sad knjeginje Milice Nikolajevne. Predstavljala je drugačen pogled na otroka in otroštvo, ki bo zaznamoval novo fazo razumevanja in ohranjanja potenciala otrok in posledično vseh navad in načinov življenja v črnogorskem okolju.

Ključne besede: Sofija Petrovna Mertvago, vrtec, Djetski sad, Inštitut za deklince, otroštvo, vzgojiteljice

L'INFLUENZA PEDAGOGICA DI S. P. MERTVAGO SULLO SVILUPPO DELL'EDUCAZIONE PRESCOLASTICA NEL MONTENEGRO

SINTESI

Nello studio viene presentata l'analisi dell'attività pedagogica e l'importante contributo di S. P. Mertvago allo sviluppo dell'educazione dei bambini e delle donne nel Montenegro tra il XIX e il XX secolo, "il secolo del bambino". L'illuminista russa, più nota come direttrice dell'Istituto femminile a Cetinje nel 1903, ha fondato l'asilo d'infanzia Djetski sad knjeginje Milice Nikolajevne. Un punto di vista diverso riguardo il bambino e l'infanzia segnerà una nuova fase nel modo di capire e di preservare il potenziale del bambino e di conseguenza dell'insieme delle usanze, delle abitudini e dei modi di vivere nell'ambiente montenegrino.

Parole chiave: Sofija Petrovna Mertvago, asilo d'infanzia, Djetski sad, Istituto delle ragazze, infanzia, insegnanti di scuola materna

UVOD

U posljednjim dekadama prošlog milenijuma, a posebno u recentnoj savremenoj društvenoj i naučnoj retrospektivi, značajna pažnja relevantnih eksperata i kreatora obrazovne politike usmjerena je ka polju ranog djetinjstva. Daskorašnju implicitnu epistemologiju djetinjstva i društveno-obrazovnu i ukupnu praksu osporavanja ranorazvojnih potencijala, zamijenila je nova paradigma pregnantnog djetinjstva, ukotvljenog u postmoderni pristup humanističke pedagogije i veoma prospektivnog u pogledu ukupnog razvoja ličnosti. U kontekstu tako izmijenjenih okolnosti i polivalentnih naučnih saznanja o značaju ranog razvoja, o važnosti pažljivo profilisanih i dobrouvremenjenih intervencija, te, najčešće, nemogućnosti pune kompenzacije propuštenog i nedostatnog, u nekim narednim fazama, izdvajaju se različiti pristupi zaštiti djetinjstva iz vizure brojnih naučno-teorijskih i društveno-političkih sfera i optikuma. U osnovi podijeljenih, nekad suprotstavljenih naučnih refleksija i referentnih pravaca, stoji fluidno organizovana taksonomija dječjih potreba i njihovo razvrstavanje po različitim polaznim kriterijumima i prioritetima. Tako prepoznajemo brojne modele djetinjstva i njihove različite pristupe zaštiti dječjih potreba i prava. U domenu vaspitno-obrazovne politike i prakse, pomenuti modeli reifikovani su kroz različite forme društvenih institucionalnih ustrojstava, u kojima je organizovan rad sa populacijom djece na doškolskom uzrastu. Vudhed prepoznaje i diferencira četiri savremene perspektive u domenu nivoa i strukturalno-funkcionalne percepcije djetinjstva, a konsekvntno i načina društveno-institucionalnog organizovanja vaspitno-obrazovnog procesa sa djecom na ranom uzrastu. Riječ je o razvojno-formativnoj, ekonomsko-političkoj, socijalno-kulturnoj i perspektivi ljudskih prava, koje interferiraju međusobno, gradeći različite epistemičke kontekstualne standarde življenja djetinjstva (Vudhed, 2012, 19).

Crnogorsko društvo, u kontekstu multipliciranih složenih društvenih okolnosti i višenaspekatski uslovljenih izazova, prepoznaje važnost ranorazvojnog perioda, ali reifikacija ideje kroz organizovano, paradigmatički jasno utemeljeno i svrsishodno pozicioniranje ovog segmenta u sistemski uređenoj obrazovnoj ljestvici i institucijama koje podržavaju djetinjstvo, tekla je i teče znatno sporije. O tome svjedoči niska stopa obuhvata djece ranog uzrasta predškolskim institucijama, od njihovog nastanka do danas, nejasna pozicija ovog segmenta unutar društvenog i obrazovnog sistema, neusaglašena nomenklatura indikatora kvaliteta, fragmentirana stručna, ekspertska, institucionalna i implicitno društveno i kulturno transponovana perspektiva različitih sudionika u polju djetinjstva. Na deklarativnom planu, u preskriptivnoj formi zakona, propisa, strategija, pomoci u ovoj oblasti su očiti, ali u domenu implicitnih opštedruštvenih i stručno-praktičnih uvjerenja, promjene su daleko sporije. Svijest o važnosti ranog razvoja i dalje je superponirana kulturološkim porukama, tradicionalnim arhetipovima i mitovima o djetinjstvu u našoj sredini, sistemskim nedoslednostima i neusaglašenim naučnim i narodnim modelima djeteta.

Od kada, određenije, datira organizovano predškolsko vaspitanje i obrazovanje u Crnoj Gori? Istražujući spise o genezi ideje o institucionalnoj brizi i zaštiti najmlađe

populacije u crnogorskoj sredini, nalazimo zanimljive podatke iz različitih izvora, o prvobitnom utemeljenju ove intencije. U svrhu opsežnijeg i sveobuhvatnog sagledavanja pedagoškog doprinosa ruske prosvjetiteljke, zaslužne za procvat obrazovanja djece, žena, pa i cjelovitog crnogorskog društva, analizirali smo brojne publikacije, u kojima se naučnici, hroničari, savremenici Mertvagove bave njenim kompleksnim pedagoškim djelom. Posebnu pažnju smo posvetili iščitavanju bilješki o radu i osobitim zanimljivostima iz Djetskog Sada, objavljenim u ondašnjim crnogorskim časopisima, posebno u *Glasi Crnogorca*, koji je izlazio od 1873. do 1944. godine. Pitoreskne anegdote iz života prvih polaznika dječjeg zabavišta i pedagoškog djelovanja *institutki*, pod posvećenom patronažom Mertvagove, nalazimo u tekstovima više hroničara, a posebno, čuvenog ruskog naučnika i vrlog poznavaoa crnogorskih prosvjetno-naučnih i društveno-političkih prilika onoga vremena, *Pavela Apolonoviča Rovinskog*.

UTICAJ S. P. MERTVAGO NA PROMJENE U PERCEPCIJI DJETINJSTVA I UKUPNOJ PEDAGOŠKOJ KLIMI U CRNOJ GORI

Začetke ideje o društveno-organizovanom institucionalnom obuhvatu djece na ranom uzrastu nalazimo još 1892. god., na Cetinju, kada se u toj varoši osnivaju diplomatska predstavništva i prvi put pominje potreba otvaranja dječjeg zabavišta ili “sada” (Marković, 1971). No, o tome, osim pomena i početnih ideja/zamajaca novog pristupa praksi odgajanja djeteta i razumijevanja djetinjstva u onovremenoj crnogorskoj sredini, nema konkretnih podataka, sve do 1900. godine, kad se određenije govori o potrebi konstituisanja prvog zabavišta, koje bi okupljalo, prvenstveno djecu iz siromašnih porodica. Otjelotvorenju ove intencije u praksi, konkretno će doprinijeti snažna i svrsishodno postulirana inicijativa Sofije Petrovne Mertvago, ruske prosvjetiteljke, utemeljena u ideji *svekolikog* razumijevanja djetinjstva i intenciji funkcionalne prezervacije dječjih potreba na najranijem uzrastu.

SOFIJA PETROVNA MERTVAGO – PORTRET

Sofija Petrovna Mertvago, rođena je 19. avgusta, 1851. godine, u Kazanu, u plemićkoj porodici. Provedeći djetinjstvo i mladost u uglednoj porodici, na “Matuški Volgi”, Sofija Petrovna je imala priliku da upozna znamenite savremenike iz svijeta umjetnosti, književnosti, nauke. Bazično obrazovanje stekla je u svom domu, a prva vaspitačica i učiteljica, bila joj je njena majka, koja se, pored pedagoške pouke najmlađih, bavila i pružanjem medicinske pomoći sirotima i bolesnima, u čemu su joj svesrdno pomagala njena djeca. U četrnaestoj godini Mertvagova odlazi u Sankt-Peterburg, grad na Nevi, na Smoljni Insitut, gdje je stekla više obrazovanje (Martinović, 1983, 60).

Još u porodičnom domu, S. Mertvago je naučila francuski, njemački i engleski jezik, a na Institutu je vanredno brzo i uspješno napredovala u svim obrazovnim sferama, pa su joj ondašnje ruske školske vlasti, omogućile ubrzano školovanje i prelazak na viši razredni nivo. Zahvaljući izuzetnim rezultatima, koje je postigla ova nadarena Insitutka, nadležne prosvjetne vlasti su joj omogućile da za dvije godine završi planiranih sedam

Sl. 1: S. P. Mertvago (Rovinski, 2000, 11).

godina školovanja i dobije specijalno priznanje za osvareni uspjeh. Nakon završenog formalnog školovanja, S. Mertvago se posvećuje pedagoškom radu i podučavanju djece u rodnom gradu. Po prirodi radoznala i agilna, Mertvagova je mnogo putovala, zanimajući se za život i običaje svojih sunarodnika, ali i navike i specifičnosti drugih evropskih areala. To će joj etnografsko *putovanje* i posvećeno stranstvovanje, posebno izoštriti fokus interesovanja i pažnje ka obrazovnim potrebama ženske djece i “mladeži”. U periodu od 1883. do 1888. godine, Mertvagova je radila kao nastavnica, a potom i izuzetno uspješna upravnica Ženske gimnazije u Rjazanu, zbog kojeg je stekla visokoprestiznu poziciju u ruskim intelektualnim i društvenim krugovima (Martinović, 1983, 60). Na Cetinje će, po preporuci ruske carice doći 1887. godine, a dužnost upravnice Ženskog instituta preuzela je od J. A. Lopuhine, 1888. godine. Poslije ukidanja Instituta, 1913. godine, S. P. Mertvago se vratila u Rusiju, a sa njom je transponovana i kompletna arhiva o radu ove institucije u Peterburg. Ratne okolnosti su je zatekle u rodnom gradu, gdje je i okončala svoj život, u bijedi i siromaštvu, po svjedočanstvima u bilješkama o njenom biografskom “putu” (Martinović, 1983, 72).

OSNIVANJE DJEVOJAČKOG INSTITUTA I RADNIČKE ŠKOLA PRINCEZE JOLANDE NA CETINJU

Direktorka Ženske gimnazije u Rjazanu, Sofija Petrovna Mertvago, je, zahvaljujući visokoj reputaciji, koju je stekla tokom svog petogodišnjeg rukovođenja srednjoškolskom institucijom u ovom gradu, dobila najbolje preporuke od same ruske carice Marije

Aleksandrovne. Stoga je prilikom otvaranja prvog imperatorskog Djevojačkog instituta na Cetinju, ruska carica povjerila Sofiji P. Mertvargo, rukovođenje ovom ustanovom, pa je Carskim dekretom 1888. godine postavljena za upraviteljicu Cetinjskog ženskog srednjoškolskog zavoda, kojim je upravljala dvije i po decenije. Prvobitno, Institut je radio u zgradi Biljarde. Prije nje Institutom su rukovodile Nadežda Petrovna Pacević, Natalija Ljvovna Mesaroš i Julija Andrijanova Lopuhina (Martinović, 1983). Zavod je bio jedna od najprestižnijih institucija onog vremena na južnoslovenskim balkanskim prostorima. Crnogorski suveren Nikola I, izdejstvovao je kod ruske carice Marije Aleksandrovne u Sant-Peterburgu, novčanu pomoć (5500 rubalja) za školovanje ženske mladeži na Cetinju (Martinović, 1983, 59). Već 1891/92. godine S. P. Mertvago je u ženski Institut upisala, pored 15 crnogorskih učenica, nove polaznice iz Boke Kotorske, Vojvodine, Dalmacije i Hrvatske, pa je Škola postala novi centar međunacionalne i interkulturne kolaboracije, koji će pomjeriti i proširiti granice prosvjetno-pedagoškog uticaja i djelovanja van crnogorskih okvira.

Uspjeh ove škole i popularizacija rada Instituta doprinijela je sve snažnijem i ekstenzivnijem interesovanju mladih djevojaka sa južnoslovenskih prostora za upis u ovu školu, a crnogorskom školstvu donijela veći ugled i prestižniju poziciju u širem okruženju. *Pavel Apolonovič Rovinski*, poznati ruski naučnik, u svojoj monografskoj publikaciji, bilježi izuzetne pedagoške rezultate Instituta u svim oblastima, umnoj, estetskoj, fizičkoj, moralnoj i “svekolikom” vaspitanju, koji je usmjeravala upraviteljica Mertvago (Martinović, 1983, 63). Nastavni plan i program, po kojem se nastava

Sl. 2: Učenice iz Instituta, sa nastavnicom Jelenom Živaljević Vicković iz Kotora (Rovinski, 2000, 3).

odvijala u Institutu bio je kompatibilan sa programom u ondašnjim ruskim ženskim gimnazijama (Delibašić, 2009, 5). U *Glasi Crnogorca, Cetinjskom vjesniku, Grlici* i drugim publikacijama, koje su izlazile krajem 19. og i početkom 20. vijeka u Crnoj Gori, S. P. Mertvago je objavljivala uputstva, oglase i naredbe o obavezama i načinu školovanja mladih polaznica u Institutu. Uvela je i odgovarajuću školsku administraciju, sa “godišnjim protokolom”, a objavila je 1894. godine “Nekoliko pravila radi ravnanja roditelja, koji bi željeli da svoju djecu daju u ovaj Zavod” (Prosvjeta, II, X, 1894, 545). Polaznice Instituta, čiji je broj iz godine u godinu rastao su bile prve obrazovane Crnogorke, koje su svojim radom, ugledom i pedagoškim djelovanjem, pozitivno uticale na dalje promjene u sredinama, u kojima su živjele, pomjerajući postepeno implicitna pravila življenja, društvenih relacija i pozicija, naročito žena u onovremenoj crnogorskoj i drugim balkanskim sredinama. Rovinski je zabilježio da je na putu kroz Šibenik, ušao u trgovačku radnju i predstavio se da dolazi iz Crne Gore, a prodavac je s neskrivenim divljenjem govorio o Institutu i svojim sugrađankama koje se tamo školuju i koje se izdvajaju u gradu po obrazovanju i ponašanju. Crnogorski knjaževski par je s velikom pažnjom i odobravanjem pratio rad Instituta, pa je na svim ispitima prisustvovao neko iz knjaževske porodice, a na završnim svečanostima i sam crnogorski suveren. Često su predstave učenica iz Instituta bile prikazivane u Zetskom domu, a “načalnica je svemu davala nemjerljivi obol, ulažući u vaspitanje i obrazovanje povjerenih joj naraštaja sve svoje bogato znanje, iskustvo i energiju koju je posjedovala” (Martinović, 1995, 66). Učenice su u školi sticale zavidna znanja iz ruskog, francuskog “a i iz njemačkog jezika, koji se učio neobligatno” (Vuksan, 1939, 252). Do 1910. godine, Institut je pohađalo 450 učenica, od kojih je 205 bilo iz Crne Gore, a ostale iz Srbije, Bugarske i Italije, tako da je škola zadobila internacionalnu dimenziju i postala novi centar i stjecište prosvjetne mreže djelatnosti i interkulturnih uticaja, transponovan u širi pedagoški kontekst. Na taj način S. P. Mertvago je “vaspostavila moderno učilište, u kojem se mnogo radilo na njegovanju tradicionalnih crnogorskih vrijednosti”, a unapređenju pedagoškog kvaliteta cjelovitog vaspitno-obrazovnog procesa, doprinijela je angažovanjem najboljih stručnjaka iz okruženja, kao i kreiranjem pedagoški primjereno utemeljenog nastavnog plana i programa (Rovinski, 1994). Posljednja verzija (peta po redu) nastavnog plana i programa, usvojenog 1907/08. godine, bila je znatno unaprijeđena, s posebnim akcentom na korpusu stranih jezika, pa su se, po tvrđenju P.A. Rovinskog, učenice s lakoćom izražavale na ruskom, gotovo kao na svom maternjem jeziku. Najsavremenija nastavna sredstva nabavljena su iz Rusije već 1891. godine, a Škola je dobila svoj pečat 1889/90. godine, na kojem je u sredini bio urezan crnogorski grb, a okolo natpis „Djevojački institut carice Marije na Cetinju“ (Mrdak, 2016).

S. P. Mertvago, ruskinja koja se odomacila u Crnoj Gori, posebno se zanimala za život žena, pa je obilazeći sela i varoši proučavala etnografski specifikum ove sredine, kroz položaj, običaje, navike stanovništva, pozicije, uloge i relacije u porodičnom kontekstu, tražeći načine da im učini život kvalitetnijim, dostojnijim i naprednijim. To je podstaklo S.P.Mertvago da inicira otvaranje prve škole ženskih ručnih radova na Cetinju, u kojoj su mlade djevojke učile da se bave ovim zanatom, uz korišćenje odgovarajućeg pribora i alata za proizvodnju. U ovom poduhvatu Sofiji P. Mertvago pomogla je, njeno

veličanstvo kraljica Italije Jelena Nikolajevna, pa je otvorena “Radnička škola princeze Jolande”, u kojoj su se dugo proizvodile najfinije tkanine, a mlade polaznice su dobijale, osim obuke i alat za rad, po povratku u svoje porodice. Na taj način se ovaj zanat prenosio u svakodnevni životni milje i, postepeno, perpetuirao kroz cjeloviti splet navika i porodičnih običaja u Crnoj Gori (Rovinski, 1994, 293). Diskretno, znalački nenametljivo, višestruko prospektivno, kroz ozbiljnu refleksiju životnih pitanja u ovom miljeu, ruska dobročiniteljka je doprinijela mijenjanju kvaliteta života, posebno djevojčica i žena u prilično zatvorenoj, tradicionalno-patricentričnoj crnogorskoj sredini, početkom prošlog stoljeća. Svojim posvećenim, brižljivo i seriozno usmjerenim pedagoškim djelovanjem tokom te dvije i po decenije, ova humana prosvjetno-pedagoška utemeljiteljka, “strovna”, kako su je s posebnim pijetetom oslovljavale njene *institute*, trajno će promijeniti klimu u crnogorskoj sredini i uspostaviti neke nove temeljne postulate za razvoj značajnih pedagoških i društveno relevantnih vrijednosti u Crnoj Gori, naročito kada su u pitanju osjetljive i vitalno važne, a dugo, prilično marginalizovane populacije u društvu: djeca i žene. Prilikom proslave 25. godišnjice Djevojačkog instituta, 1895. godine, crnogorski suveren se obratio načelnici Mertvago biranim riječima, odajući joj izuzetno priznanje: “U cijelom Južnom Slovenstvu, po sudu znalaca, ovaj Insitut prednjači pred svojom braćom, na veliku korist Crne Gore i ponos Rusije. A šta čini, te mu pripada to pravićenstvo? To je rusko srce učinilo i ovo čudo te je u ovim krševima procjetao najmirisniji cvijet na Balkanu i to baš, gospođice, pod vašom mudrom, revnosnom i prosvijećenom upravom.” (Glas Crnogorca, 11. 11. 1895, [2]).

Za Sofiju Petrovnu vezuje se i ideja otvaranja knjigovezačke škole na Cetinju, 1904. godine (Glas Crnogorca, 7. 2. 1904, [3]).

OSNIVANJE DJETSKOG SADA NA CETINJU

Nakon desetogodišnjih priprema, zahvaljujući ruskoj pomoći i angažovanju upravnice *Djevojačkog instituta*, Sofije Petrovne Mertvago i kneginje *Milice Nikolajevne*, kćerke kralja *Nikole* i supruge velikog kneza *Petra Nikolajevića*, koja je obezbijedila sredstva za kupovinu zgrade s baštom, potreban inventar i naknadu za dvije vaspitačice, na Cetinju je 1903. godine osnovan *Djetski sad Njenog Carskog Visočanstva kneginje Milice Nikolajevne*.

Poznati ruski naučnik, koji je veoma aktivno učestvovao u kulturno-prosvjetnom životu Crne Gore, *P. A. Rovinski*, boraveći na Cetinju prije osnivanja Djetskog sada, prvog dječjeg zabavišta, zapaža, analizirajući tadašnji društveni kontekst, da su “djeca predškolskog uzrasta iz sirotinjskih porodica bez ikakvog nadzora i vaspitava ih ulica ... Prljavi, bos i iscijepani lutaju ulicama” (Rovinski, 1994, 293). Razlog za nedostatni roditeljski vaspitni nadzor nad djecom iz najsiriromašnijeg društvenog sloja u ondašnjem Cetinju, Rovinski nalazi u činjenici da je određeni broj mladih ljudi bio prinuđen da radi cjelodnevno za nadnicu, nemajući vremena da se s većom pažnjom posveti svojoj djeci. On, takođe ističe da je opasno prepuštanje djece ulici i anarhičnom životu bilo visoko rizično, jer se dešavalo u vrijeme osjetljivog dječjeg razvojnog perioda “kada se aktivira dječje mišljenje” (Rovinski, 1994, 293). U moralnom smislu, naglašava ovaj poznati

Sl. 3: *Isječak iz novina, Glas Crnogoraca, 1. 1. 1903, [2]: otvaranje Djetskog sada.*

ruski historičar, etnolog i antropolog, opisujući djecu bez odgovarajućeg roditeljskog vaspitnog nadzora, postoji opasnost od usvajanja pogrešnih obrazaca ponašanja, koje je kasnije teško modifikovati i razvojno kompenzovati, u nekim narednim fazama odrastanja. Iako inicijalno otvoreno zabavište za djecu iz siromašnih porodica, s vremenom su Djetski sad pohađala i djeca bogatijih ljudi i činovnika, uz određenu mjesečnu nadoknadu. Jovanović ističe: “Zabavište mora biti na ocjeditom mjestu, udaljeno od mjesta, gdje se kupi masa naroda, kao što su pazari, sudnice, vojni stanovi” (Jovanović, 1911). Od 1905. godine, u Djetskom sadu je bilo 97 oro djece, a ukupno je 717 učenika bilo u svim školama na ondašnjem Cetinju (Petrović, 1905). U februaru, 1907. godine usvojen je *Zakon o narodnim školama u Knjaževini Crnoj Gori*, koji je jasno markirao i formalno inkorporirao zabavište u jedinstveni obrazovni kontinuum. U *Zakonu o Narodnijem školama u Knjaževini Crnoj Gori* iz 1907. godine, u čl. 2, zapisano je: “Narodne su škole: dječija zabavišta, osnovne i produžne škole”, a u čl. 3 stoji detaljnije obrazloženje: “u dječijim zabavištima vaspitavaju se djeca oba pola od četvrte do sedme godine. Pravila

za dječija zabavišta propisuje Ministar prosvjete po saslušanju Prosvjetnog Savjeta”. Kad je u pitanju sistemski pristup poziciji, suštinskom statusu i prirodi ovog segmenta i institucionalnoj konstituciji, iako je zabavište bilo markirano kao sastavni dio obrazovnog kontinuuma, u ondašnjoj Crnoj Gori, u okviru Zakona o narodnim školama, istaknuto je da se o dječjim zabavištima odlučuje na predlog opštinskih uprava, dok formiranje pripravnih razreda zavisi od mišljenja školskih nadzornika (Zakon o Narodnijem školama u Knjaževini Crnoj Gori, 1907, 4).

U *Glasi Crnogorca* zabilježeno je da je prvo *zabavište*, ondašnji Djetski sad, smješten u naročito “udobnoj zgradi u opštinskom parku”, gdje djeca mogu da se igraju, uče i “tjelesno se razvijaju”. Djeca su smještena u dvije grupe: mlađoj, u kojoj su mališani bili uniformisani u crvenoj odjeći i starijoj-naprednijoj, gdje su dječica bila obučena u odjeću plave boje (Tragovima školstva, 2009, 51).

Veoma često su zabavište obilazili i darivali ugledni gosti iz svijeta, pa u *Glasi Crnogorca* čitamo informaciju da je “g-dica Durham, publicista, prijatelj Crne Gore, boravila na Cetinju i posjetila Djetski sad i tom prilikom priložila 20 perpera za siromašnju djecu, na čemu je Uprava zabavišta veoma zahvalna” (Glas Crnogorca, 30. 4. 1911, [2]). Zabavište je uspešno radilo, a učitelj Mitar Jovanović, u članku o radu ove male dječje kuće, ističući, na samom početku svog teksta Platonovu izreku: “Vaspitanju je cilj da dađe tijelu i duši svu ljepotu i sve savršenstvo, što ga oni mogu imati”, podsjeća na izuzetnu vrijednost Frebelovog prvog vrta/vrtića, njegovo specifično ustrojstvo i životno-praktični način rada, te ukazuje na sličnosti sa prvim crnogorskim dječjim *zabavištem*. Obrazlažući smisao i misiju ovakvog *zabavišta* na Cetinju, Jovanović zaključuje: “Zabavište će dakle imati zadatak da sačuva djecu od propasti tjelesne i duševne kada ih bude sabiralo u svoja plodonosna njedra. Time će biti zadovoljena i jedna humana i prosvjetno-vaspitna dužnost, koja za nas u Crnoj Gori ne smije biti ni malena ni velika” (Jovanović, 1911, 126). U ovim riječima, nalazimo klicu “velikog buđenja”, koje će još dugo trajati u našoj sredini, u pogledu naučno i implicitno osviješćenog sagledavanja i tumačenja važnosti sistemskog i obuhvatnog stimulisanja “dječjeg programa”, kako je to isticala Marija Montesori. Sticajem specifičnih društvenih i životnih okolnosti, u ondašnjoj Crnoj Gori, kao i posvećenim prisustvom i željom da unaprijedi kvalitet života djece i porodičnih veza i uloga, S. P. Mervago je proizvela “budjenje poput erupcije na vulkanskom tlu, gdje se spontano i posvuda šire plamenovi” (Montesori, 1966, 15).

S. P. Mervago je značajno doprinijela svojim upornim, temeljno satkanim svekolikim djelovanjem u široj društveno-životnoj zbilji tradicionalno zatvorene sredine, *tihoj* i postepenoj emancipaciji žene u Crnoj Gori i perpetuiranju svijesti o potrebi školovanja djevojčica, te njihovoj drugačijoj ulozi u životno-društvenom prosedeu i budućnosti. Pritom, ova izuzetna, humana prosvjetiteljka je pomagala siromašnoj djeci i crnogorskim familijama, čiji su članovi stradali u balkanskim ratovima (Rovinski, 1994, 1909). Za svoj rad, ruska prosvjetiteljka odlikovana je od Ruske carice sa dva reskripta i Marijanskim ordenom II stepena, a knjaz Nikola I je nagradio Zlatnom medaljom za revnost, kralj Aleksandar I Obrenović, odlikovao je Ordenom Sv. Save III stepena, Petar I Karađorđević Ordenom Sv. Save III stepena, kralj Bugarske-ordenom za građanske usluge IV stepena, patrijarh Jerusalimski Damjan, svetim Jerusalimskim krstom (Prosvjeta, VIII, V, 1897,

321). Rovinski, savremenik S. P. Mertvago, ostavio je bogatu riznicu bilješki, članaka, komentara o izuzetno značajnoj, pregnantnoj, prosvjetno-pedagoškoj misiji ruske upraviteljke Djevojačkog instituta i prvog Djetskog sada, na Cetinju, u Crnoj Gori.

PROGRAM RADA U DJETSKOM SADU

Razmatrajući kvalitativne indikatore djelatnosti u prvoj predškolskoj ustanovi u Crnoj Gori, Rovinski markira nekoliko izrazito važnih rezultata rada Djetskog sada. Prije svega, umjesto prethodno pomenutog “neuređenog” i samo *podrazumijevajućeg* koncepta djetinjstva, konačno djeca dobijaju svoj organizovani prostor, u kome funkcionišu u nekom novom poretku, u struktuiranim uslovima, sa anticipiranim zadacima i *programom*. Dvije uzrasne grupe, koje su okupljale male polaznike prve predškolske ustanove, često su bile stjecište kolopleta zajedničkih aktivnosti, starijih i mlađih, pa su djeca imala prilike za međusobnu podršku, kolaborativno učenje, empatijski odnos i moralno sazrijevanje, što je već prepoznatljiva intencija savremenih predškolskih obrazovnih modela u prezentnom kontekstu. “Svi su čisti, u pristojnoj odjeći i obući. Ako neko od njih galami i uopšte dozvoljava sebi nešto neprilično, druga djeca ga umiruju. Svako od njih je prožeto svježću da ide u malu školu, a poslije će krenuti u veliku, odnosno osnovnu” (Rovinski, 1994, 294). I kao u Frebelovom *zabavištu*, značajno mjesto prirodno pripada priboru za rad i didaktičkim materijalima (Kamenov, 2010). Tu su “lopte, kugle, valjci, prutići za pravljenje raznih figura, hartija za bojadisanje i previjanje idr., a poslije ovih igara, nastaje odmor. U tome je najbolje sljedovati načelo *odmaranja zabavom*” (Jovanović, 1911, 127).

Iako inicijalno konstituisano kao čuvalište, veoma brzo, prvo zabavište dobija karakter vaspitno-obrazovne ustanove, koja je imala svoj, istina, “neobligatni” program, struktuiran po odgovarajućim oblastima. Djeca se, naglašava Rovinski, u ovoj ustanovi “navikavaju na red, upoznaju se sa prirodom u vrtu koji pripada Djetskom sadu i koji je zasađen raznim biljkama i cvijećem”. Djeca su bila u prilici da uče, koristeći vlastite saznanje postupke kroz različite čulne doživljaje, kako je Montesorijeva podcrtala: “Nihil est in intellectu quod non prius fuerit in sensu” (Montesori, 1966, 92). Uz to “rade gimnastiku, marširaju, pjevaju, učeći pjesmice, igraju kola, izvodeći razne figure, razne dječije igre, dijeleći se na grupe i najzad rade” (Rovinski, 1994, 295). U prvom razredu (mlađa grupa) djeca uče da broje do pet, a u naprednoj grupi, do deset, na praktičan i zanimljiv način, pa dok *zabavlja* ispisuje kredom po tabli, mališani “na klupama koje su po površini kvadratične, izvode različite šare u bojama, pomoću malih šipki, drvcadi ili kartonskih kvadrata” (Rovinski, 1994, 296). Iako zvanično propisanog programa u Djetskom sadu, nije bilo, rad sa djecom bio je očito raznovrstan, sadržajan, razvojnom nivou i uzrastu prilagođen, a uključivao je matematičke igre, gimastičke vježbe, pjevanje, ručni rad, crtanje, učenje kratkih molitvi napamet, izvođenje malih skečeva i dijaloga, interpretiranje odgovarajućih priča ... Rovinski bilježi da su djeca znala po nekoliko “pogodnih deklamacija”, pa čak ih uspješno govore na ruskom i češkom, a znaju da izvedu i neke složenije kompozicije. “Pa tek igre i tjelesna vježbanja što ih zajednički vrše, a sve u skladu i

odmjerivosti kao da su pravi matorci!” (Glas Crnogorca, 6. 2. 1910, [3]). U nepisanom programskom konceptu dječjeg zabavišta, posebno se apostrofira značaj fizičkog razvoja, pa se ističe da je nužno da djeca izvode odgovarajuće pokrete i harmonično se razvijaju (Jovanović, 1911). U skladu sa implicitnim uvjerenjima u crnogorskoj kulturi i ukupnom životnom ondašnjem prosedeu, vodeći ciljevi u domenu fizičkog vaspitanja, kao podloge za holistički razvoj ličnosti, su “hitrost, izdržljivost i snalažljivost”, a osnovna sredstva fizičkog vaspitanja su igra, rad i razne vježbe (Eraković, 1993). Najprirodnija i najozbiljnija edukativna aktivnost sa višestrukim značenjem i razvojnim potencijalom za dijete je svakako, igra, kao način izražavanja cjelovitog individualnog razvojno-personalnog sazrijevanja. Zato Huizinga, u svom djelu *Homo ludens* ističe da je: »... igra dobrovoljna radnja ili djelatnost, koja se odvija unutar nekih utvrđenih vremenskih ili prostornih granica, prema dobrovoljno prihvaćenim ali i beziznimno obaveznim pravilima, kojoj je cilj u njoj samoj, a prati je osjećaj napetosti i radosti te svijest da je ona ‘nešto drugo’ nego ‘obični život’« (Huizinga, 1970, 44). Frebel je igru okvalifikovao kao najviši stupanj dječjeg razvitka, jer ona je “slobodno, aktivno predstavljanje unutrašnjosti iz neophodnosti i potrebe same unutrašnjosti. Izvori svega dobrog počivaju u njoj, proizilaze iz nje: dete koje se igra valjano, samoaktivno, tiho, istrajno do telesnog zamora, biće izvesno i voljan, tih, istrajan čovek, koji sa požrtvovanosti unapređuje tuđe i svoje dobro.” (Frebel, 1826, prema Kamenov, 2010). Stoga, umjesto da se djeci znanje *utvvljuje* i gotovo posreduje, Frebel je želio da djeci prepusti radost i puni doživljaj otkrivanja svijeta. Svaka kulturna epoha donosi svoje reinterpretacije igrovne “ostavštine” i inovacije koje transponuju igrovnu aktivnost u neku novu stvaralačku, imaginativno-kreativnu ravan, utoliko više, ukoliko djeca imaju više autonomije. Ludički korpus sadržaja igrovne kulture u nekoj sredini i vremenu, sadrži opis ponašanja djece, najčešći tip interakcije, simbolički kontekst i fiktivne situacije, posledice uspjeha ili neuspjeha. U prvom dječjem *zabavištu*, igra je predstavljala potku i ishodište dječjeg učenja, razvoja, socijalne interakcije, pa se najčešće pominju: igre hvatanja, igre u pogađanju, podražavanju i razna kola, koja odražavaju folklorističku etnografsku dimenziju ondašnje crnogorske kulture. Vaspitačice, ondašnje *zabavilje*, su po preporuci prosvjetnih nadzornika primjenjivale različite tipove igara (Oro crnogorsko, Veselo kolo, Seljančica id r.), a na kraju svake godine, u programu ispita, u dječjem zabavištu, postojala je gimnastička tačka u bašti (Eraković, 1993).

U domenu moralnog vaspitanja, *zabavilje* su insistirale “da djeca uvijek govore istinu i čine što je pravo”, kao i da izgrađuju svoju moralnu autonomiju (Jovanović, 1911, 129). Vezivna karika unutar nepisanog programa, pokretač i temeljna vaspitna potka u cjelovitoj procesnoj dinamici je *ljubav*, međusobna, prema roditeljima, starijima i *zabaviljama*, kao implicitna, skrivena, neiskazana dimenzija i *snaga* kurikulumu, u najširem smislu, pedagoškog procesa, životnih uvjerenja i postupaka. Djecu ne treba opterećivati nepotrebnim, prezahtjevnim, neuvremenjeno plasiranim konceptima, već im ponuditi slikovnice, životno-iskustveno bliske sadržaje i muziku. “Djeca se uče opažanju i reproduciranju svojih duševnih stanja. Na taj način čula dječja ulaze u jedno svjesno djelovanje, a mašta i intelekt pomažu logičku svijest u njenom razvoju” (Jovanović, 1911, 129). Ručni rad je bio veoma važan za djecu, pa su se obučavali da

pletu različite trake od hartije u boji, da oblikuju produkte od slame, prave igračke, koje su mogli prodavati (današnje preduzetničko učenje!). Sve što ova djeca “prave ručnim radom”, kaže Rovinski, “ne može se nabrojati, samo ćemo reći da ormančići napunjeni dječijim radovima zadivljuju posjetioce” (Rovinski, 1994, 293–295). Oni izrađuju različite rukotvorine “iglama, nožicama, glinom, da niko ne vjeruje da su djelo malih nejakih ručica” (Cetinjski vjesnik, 2. 11. 1911, 2). Radi usavršavanja vizuelne i finomotoričke osjetljivosti, djeca crtaju na crnim tablicama i šiju vezući na naznačenim rupicama po debeloj hartiji i kukičaju od konca. U pjevanju se podstiče održavanje tona i takta, što predstavlja “odliku običnog crnogorskog pjevanja” (Rovinski, 1998, 217). Posebno se insistira na slobodi izbora kod djece, bez “velikih stega”, u podatnoj atmosferi razmjene i “prihvatljive utakmice sa vršnjacima”, koja podstiče radoznalost i intrinzičnu motivaciju, pa dodaje: “dijete je bez slobode kao proljeće bez sunca” (Jovanović, 1911, 128). Unutrašnja osjetljivost djeteta je osnova za izbore u okolini koja je kreirana prema razvojnim sklonostima, kao i individualnim osobitostima. Na taj način se bude “najosjetljivija živčana vlakanca, koja su do sad ravnodušno titrala u neumjerenim krikovima, a sada se bude i izazivaju promjene i životne vibracije” (Montesori, 1966, 71). Odmjerenim uvodnim aktivnostima djeci se omogućava funkcionalniji prelaz na složenije spoznajne činjenice i čitanje, pisanje, crtanje i računanje, koje će se “olakšati prutićima i kuglicama na račinaljci”. Značajna pažnja u prvom dječjem *zabavištu*, posvećena je disciplini i navikavanju na organizovani red.

Obično su na kraju školske godine bile priređivane izložbe dječjih likovnih radova i drugih rukotvorina, koje su imali prilike da posjete roditelji i drugi građani (Bulatović, 2013). Na dan osnivanja Djetskog sada, na krsno ime Sv. Arsenija, svake godine, u *zabavištu* bi bile priređivane prigodne svečanosti, a tim događajima su prisustvovali ambasadori, ministri i obavezno načelnica Instituta i utemeljiteljka ove prve predškolske ustanove u Crnoj Gori, S. P. Mertvago (Glas Crnogorca, 30. 4. 1911, [2]). Djetski sad je, kako je Rovinski istakao bio “omiljeno dijete” Sofije Petrovne, pa ga je redovno posjećivala i darivala (Ровинский [Rovinsky], 1969, 506).

(Из Дјечијег Сада.) У уторак, 26. ов.
мјесеца у 10 сати прије подне, биће у
овд. Дјечијем Саду Велике Књагинје Ми-
лице Николајевне, годишњи испит уче-
ника-ца, и изложба дјечијих радова, на који
се позивају дјечији родитељи и сви које
ова школа занима. Послије подне сло-
бодно је свакоме доћи да види изложбу
радова.

Sl. 4: Obavijest o završnim svečanostima u Djetskom sadu, Glas Crnogorca, 31. 12. 1911, [7].

Ako uporedimo program Djetskog sada, iako ne u formi preskriptivno datog referentnog okvira za rad sa djecom, sa aktuelnim kurikulumom, u okrilju postmoderne pedagogije pluralnosti ideja i rješenja, prepoznamo zajedničke okosnice podučavanja/učenja, proizašle iz sličnog poimanja dječjih potreba. Zajedničko im je insistiranje na ključnim područjima aktivnosti, na životno-praktičnim i radnim vještinama kod djece, samodisciplini, kooperativnim akcijama, “pedagogiji u kontaktu sa stvarnošću”, refleksivnom djelovanju odraslih, uključivanju roditelja i zajednice. Habermas (1974, 282) je upravo ukazao na “opasnost od isključivo tehničke civilizacije, koja je lišena međusobne veze između teorije i prakse, pošto joj pretilo cepanje njene svesti i cepanje ljudskih bića u dve klase – socijalne inženjere i stanare zatvorenih institucija” (Gojkov, 2006, 39). Djetski sad nije bio zatvorena institucija, već živa, životna, kontekstu prilagođena radi/učionica-sredina, u kojoj su pojedine oblasti bile integrisane, obezbjeđujući djeci učenje kroz iskustvo na smislen i cjelishodan način.

ULOGA VASPITAČA/CA U DJETSKOM SADU

Iako prve predškolske institucionalne jedinice imaju karakter čuvališta, a zaposleni/e u njima, dominantno, vrše obavezu obezbjeđivanja brige i zaštite djece na ranom uzrastu, veoma brzo, nakon konstituisanja Djetskog sada, *zabavilje*, kako su prvobitno “prozvali” zaposlenice u “dječjoj kući”, nalaze svoje “mjesto” u ondašnjem *Zakonu o obrazovanju*. Jovanović ističe da se u prvom *zabavištu* poklanjala značajna pažnja nastavnom radu i izboru odgovarajućih *zabavilja*, pa se ova ustanova po svom ustrojstvu mogla uporediti sa prestižnim dječjim vrtićima u ondašnjoj prosvetenoj Evropi (Jovanović, 1911).

U čl. 33, *Zakona o obrazovanju*, u odjeljku, pod nazivom *Nastavnici*, istaknuto je “da djecu u zabavištu vaspitava *zabavilja*”. Razlika u nivou obrazovanja između *zabavilja* i drugih prosvjetnih radnika/ca je očigledna i jasno je da se od profesionalaca koji rade sa najmlađom populacijom očekivalo stručno djelovanje po nižim kompetencijskim standardima nego za ostale nastavnike u osnovnoj i naprednoj školi. Dok su učitelji/ce morale završiti “Učiteljsku Školu ili Žensku Učiteljsku školu i položen ispit zrelosti”, *zabavilje* su završavale “redovnu stručnu školu i ispit za *zabavilje*” (Zakon o narodnijem školama, 1907, čl. 37, 19). U dijelu koji se odnosi na prava zaposlenih *zabavilja* i učiteljica, u čl. 43 zapisano je: “*Zabavilja* u *zabavištu* dobija u početku službe 600 kruna na godinu. Poslije svake pete godine dobija godišnju povišicu od 100 kruna, tako da u 30-oj godini službe prima 1200 kruna na godinu i sa tom platom služi do navršetka 35 godine službovanja, kada prima isto toliko pensije. *Zabavilja* dobija besplatan stan i ogrjev ili naknadu za to, kao i učiteljica osnovne škole”, a u čl. 50 piše: “*Zabavilje*, učitelje i učiteljice, a tako i upravitelje, postavlja Ministar prosvjete” (Zakon o narodnijem školama, 1907, 23). Polaznice Ženskog instituta, S. P. Mertvago su bile prve *zabavilje* u *Djetskom sadu* (Cvjetka Miletić i Koviljka Petrović). Sagledavajući stručni angažman *zabavilje* i njen profesionalni djelokrug nadležnosti, Jovanović ističe da je njena uloga bila veoma važna u podsticanju “pravilnog razvoja tijela i duše dječje”, uz primjenu odgovarajućih vaspitnih sredstava (1911). U okviru

stručnog osposobljavanja *zabavilja*, posebno se apostrofiralo izučavanje pedagoških predmeta u četvorogodišnjoj stručnoj školi, a potom i oblasti koje se odnose na osobenosti dječijeg “tjelesnog i duševnog razvoja” u ranom dobu. U svrhu stručne pripreme, buduće *zabavilje* su imale organizovanu praksu u *zabavištu* radi sticanja radnih vještina (Jovanović, 1911).

Komparirajući korpus krucijalnih pedagoških nadležnosti, ondašnje *zabavilje* i današnjih vaspitača/ca, zapažamo da u presjeku uloga između dva vremenska i paradigmatički i predznačenijski različito profilisana konteksta, nalazimo neke ključne jedin-stvene, ili kontigentne profesionalne sposobnosti. Od vaspitača se očekuje da posjeduju sposobnosti:

- da stvara stimulativno okruženje;
- priprema materijal za učenje;
- stvara socijalne situacije za učenje i načine na koje pojedinac konstruiše znanje;
- refleksijske i razumijevanja problema koji se pri učenju javljaju (Gojkov, 2006, 67).

Pritom, kontekstualne interpretacije pedagoških smjernica, zavise uvijek, u svakom vremenskom i lokalno specifično oblikovanom prostoru, u značajnoj mjeri, od implicitne vizure najbolje prakse profesionalaca. Stoga, Nimmo (1998) ističe da cjelokupni vaspitno-obrazovni proces počiva na uvjerenjima vaspitača, odn. njihovoj slici o poželjnom djetetu u zajednici koja odražava očekivanja, vrijednosti, perspektive najboljeg odrastanja (Slunjski, 2006, 91).

Kakva je mogla biti “implicitna pedagogija” ondašnjih *zabavilja*!? Svakako, uslovljena onovremenskim patrijarhalno-kontekstualnim specifičnostima crnogorske sredine, u pogledu položaja, mogućnosti i očekivanja od djece, kao i porodične unutrašnje dinamike i ustrojstva. Iako, patrijarhalni model društva u specifičnom kulturno-istorijskom prosequu, sa patricentričnom podjelom porodičnih i društvenih uloga i moći, i pored nedostajuće svijesti o složenim potencijalima i značaju djetinjstva, dijete je spontano bilo poštovano kao “odrasli u malom”. Takav odnos prema djetetu, indukovao je ranije uključivanje najmlađih u svijet odraslih i složenijih obaveza, nasuprot modernom konceptu djetinjstva, koje se “zatvara” u posebne okvire pažnje, pretjerane zaštite i naglašene infatilizacije djeteta.

Poimanje djeteta kao aktivnog graditelja “vlastitog razvoja”, sa jedinstvenim razvojnim potencijalom i kompetencijama, uslovljava nova polja vaspitačevog profesionalnog angažmana i djelovanja, uz proširenu odgovornost i obavezu kontinuirane refleksije vlastite prakse i sublimiranog pedagoškog pristupa. Ako “dijete nosi sa sobom ključ svoje osobne zagonetke, ako posjeduje psihički projekt i smjernice razvoja, one su sigurno potencijalne i iznimno delikatne u pokušajima realizacije”, istakla je M. Montesori (1966, 59). Stoga, umjesto predvidivog, jednom struktuiranog radnog ambijenta, vaspitači treba da kreiraju fleksibilni, dinamični vaspitno-obrazovni diskurs u “organizaciji koja uči”, što je “Djetski sad”, prije više od jednog stoljeća utjelovio u unutrašnji život “dječje” ustanove.

ZAKLJUČAK

U namjeri da napravimo retrospektivni "pogled" na nekadašnji model djeteta i prve ideje o organizovanom pedagoškom djelovanju usredsređenom na djetinstvo u crnogorskoj sredini, dolazimo do prve predškolske ustanove i neizbježno, do njene utemeljiteljke, S. P. Metvago. Montesorijeva je svojevremeno istakla da "dodirnuti dijete, znači, dodirnuti najosjetljiviju tačku cjeline, čiji se korijeni nalaze u vrlo dalekoj prošlosti i koja se upućuje prema beskonačnoj budućnosti" (Montesori, 1966, 17). Stoga, listajući istorijske spise, sadržane u različitim publikacijama koje su izlazile u ondašnjoj Crnoj Gori, nalazimo podatke o nastanku prvog dječjeg vrtića, koje konveniraju sa sličnim dešavanjima u drugim evropskim sredinama, u okrilju novog "stoljeća djeteta". Na inicijativu S. P. Mertvago, prominentne ruske prosvjetiteljke otvoren je prvi dječji vrtić, čije su vaspitačice bile polaznice *Djevojačkog instituta* na Cetinju, što će označiti novu epohu u socijalnom životu crnogorske sredine. Promijenjeni pogled na dijete, označiće novu etapu u načinu otkrivanja, razumijevanja i prezervacije iskonske "dječje tajne" i moći, a konsekvantno i cjelovite životne asure relacija, navika, kvaliteta življenja, u crnogorskoj sredini. Uloga ruske prosvjetne misionarke u Crnoj Gori, stoga ima revolucionarni značaj za utemeljenje novog stanovišta o djetinjstvu, ljudskoj evoluciji i društvenom sazrijevanju.

PEDAGOGICAL IMPACT OF S. P. MERTVAGO ON THE DEVELOPMENT OF PRESCHOOL EDUCATION IN MONTENEGRO

Tatjana NOVOVIĆ

University of Montenegro, Faculty of Philosophy, Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić, Montenegro

e-mail: tabo@t-com.me

SUMMARY

This paper uses the historical method for analyzing the pedagogical activities and the important contribution of Sofija Petrovna Mervago to the development of children and women's education in Montenegro at the turn of the 20th century, so called "the century of the child". In 1903, the Russian educator, known as the headmistress of the Girls' Institute in Cetinje, initiated the establishment of the Kindergarten of the Grand Duchess Milica Nikolaevna ("Djetski sad"). The changed view of a child and childhood will indicate a new stage in the way of understanding and preservation of children potentials, and consequently the whole life "mat" of customs, habits, and the Montenegrin way of life. The role of the Russian educational missionary, S. P. Mervago in Montenegro has revolutionary significance for adopting a new viewpoint about childhood, human evolution and social maturation.

Keywords: Sofija Petrovna Mervago, kindergarten, Djetski sad, Girls' Institute, childhood, preschool teachers

LITERATURA

- Bulatović, A. (2013):** Istorijski osvrt na obrazovanje i stručno usavršavanje vaspitača u Crnoj Gori (od osnivanja prve predškolske ustanove do danas). Vaspitanje i obrazovanje, XXXVIII, 4, 149–161.
- Cetinjski vjesnik** – Cetinje, 1908–1915 (Zbirka Montenegrina NBCG „Đurđe Crnojević”).
- Delibašić, R. (2009):** Djevojački institut kao regionalna škola i rad knjaza (kralja) Nikole na otvaranju velike škole-fakulteta. Vaspitanje i obrazovanje, časopis za pedagošku teoriju i praksu, Podgorica, 4, 19–35.
- Eraković, Lj. (1993):** Zgrada i namještaj prvog dječjeg vrtića u Crnoj Gori. Podgorica, Prosvjetni rad, 11, 5.
- Glas Crnogorca** – Cetinje, 1873–1944 (Zbirka Montenegrina NBCG „Đurđe Crnojević”).
- Gojkov, G. (2006):** Didaktika i postmoderna, Metateorijska polazišta didaktike, <http://www.uskolavrsac.edu.rs/KnjigeGG>.
- Habermas, J. (1974):** The public sphere: an encyclopaedia article. New German Critique 3, 49–55.
- Huizinga, J. (1970):** Homo ludens, O podrijetlu kulture u igri. Zagreb, Matica hrvatska.
- Jovanović, M. (1911):** O dječjim zabavištima. Cetinje, Dan, list za nauku i književnost, štampano u kralj. Crnogorskoj štampariji.
- Kamenov, E. (2010):** Različiti pristupi predškolskom vaspitanju i obrazovanju u Evropi, Nova škola, br.7, Bijeljina, Pedagoški fakultet.
- Marković, T. (1971):** Prva ustanova za predkolsku djecu u Crnoj Gori, Beograd, Predškolsko dete, Savez pedagoških društava Jugoslavije.
- Martinović, D. (1983):** Portreti V. Cetinje, Centralna narodna biblioteka Republike Crne Gore “Đurđe Crnojević”.
- Martinović, D. (1995):** Portreti. Cetinje, Štampa Obod.
- Montesori, M. (1966):** Dijete-tajna djetinjstva. Zagreb, Naklada Slap.
- Mrdak, Ž. (2016):** Djevojački institut kao dio kulturne baštine Crne Gore, spec. rad. Fakultet za mediteranske poslovne studije, Crna Gora.
- Nimmo, J. (1998):** The Child in Community: Constraints From the Early Childhood Lore. U: Edwards, C. P., Gandini, L. & G. Forman (eds.): The Hundred Languages of Children – The Reggio Emilia Approach, Advanced Reflections. London, Ablex Publishing Corporation, 295–312.
- Prosvjeta** – Cetinje, 1885 – (Ustav Instituta 26).
- Ровинский [Rovinsky], П. [P.] (1969):** Софья Петровна Мертваго [Sofya Petrovna Mertvago]. Словянские известия [Slavyanskiye izvestiya], 4, 500–507.
- Rovinski, P. A. (1994):** Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti, tom IV, državni život (1851–1907) – Arheologija. Cetinje, Novi Sad, Izdavački centar “Cetinje”, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića Sr. Karlovci.
- Rovinski, P. A. (1998):** Etnografija Crne Gore. Tom II. Podgorica, CID.
- Slunjski, E. (2006):** Stvaranje predškolskog kurikulumu. Zagreb, Mali professor.

- Tragovima školstva (2009):** Tragovima školstva u Crnoj Gori. Cetinje, Narodni muzej Crne Gore.
- Vudhed, M. (2012):** Različite perspective o ranom djetinjstvu: teorija, istraživanje i politika, Beograd, Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta, CIP – Centar za interaktivnu pedagogiju.
- Petrović, D. (1905):** O važnosti moralnog vaspitanja u osnovnoj školi. Cetinje, Učiteljski list.
- Vuksan, D. (1939):** Jedno pismo Pavla A. Rovinskog. Zapisi, XXI, 4, 230–232.
- Zakon o Narodnijem školama u Knjaževini Crnoj Gori (1907):** Cetinje. Kr. C. Državna štamparija.

SLUŽENJE KOPRSKEGA MEŠČANA PRI MODENSKEM GROFU
CLAUDIU RANGONEJU MED LETOMA 1528 IN 1531:
ORIS ZGODOVINSKEGA DOGAJANJA IZPOD PERESA
DVORJANA GIROLAMA MUZIA »IUSTINOPOLITANA«

Tilen GLAVINA

Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: tilen.glavina@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Muziova Pisma (»Lettere«) in njegova epistolarna produkcija nasploh predstavljajo osebni pogled na intelektualno oziroma širše zgodovinsko dogajanje 16. stoletja. Njegovi zapisi osvetljujejo bistvo kulturnih in vojaških okolij, v katerih je deloval. Prek korespondenčne pripovedi koprškega pesnika so prikazani določeni ključni zgodovinski dogodki na ozemlju modenske vojvodine v obdobju tridesetih let 16. stoletja. Poudarek je tudi na srečanju in sodelovanju z Giuliom Camillom Delminiom. Z rekonstrukcijo individualne zgodbe je tako predstavljeno še neobravnavano življenjsko obdobje Girolama Muzia: služenje gospodu Claudiu Rangoneju.

Ključne besede: Girolamo Muzio (1496–1576), Claudio Rangone, 16. stoletje, Giulio Camillo Delminio, italijanske vojne, pisma

IL CITTADINO CAPODISTRIANO AL SERVIZIO DEL CONTE MODENESE
CLAUDIO RANGONE TRA GLI ANNI 1528 E 1531: DELINEAMENTI DI
AVVENIMENTI STORICI DALLA PENNA DEL CORTIGIANO
GIROLAMO MUZIO "IUSTINOPOLITANO"

SINTESI

Le lettere di Muzio (Lettere) e la sua produzione epistolare in generale rappresentano una visione personale degli avvenimenti storici e intellettuali del XVI secolo. I suoi scritti illustrano l'essenza dei luoghi culturali e militari nei quali prestò servizio. Tramite la narrazione epistolare del poeta capodistriano sono delineati alcuni principali eventi storici del Ducato modenese negli anni trenta del Cinquecento. Di rilevanza è anche il suo incontro e la collaborazione con Giulio Camillo Delminio. Attraverso la ricostruzione della storia individuale invece è presentato un periodo ancora ignoto di Girolamo Muzio: il periodo in cui prestò servizio al signore Claudio Rangone.

Parole chiave: Girolamo Muzio (1496–1576), Claudio Rangone, XVI secolo, Giulio Camillo Delminio, guerre italiane, lettere

UVOD

Apeninski polotok je od konca XV. in v prvi polovici XVI. stoletja doživel vrsto cikličnih vdorov, začeni s Karlom VIII. Francoskim, ki je na pobudo neapeljskih baronov nameraval prekiniti stoletno aragonsko dominacijo nad Neapeljskim kraljestvom. Pravi namen Karla VIII. je bil izkoristiti krhko ravnovesje in notranje italijanske politične konflikte ter slediti osebni agendi in njegovim interesom na polotoku, kar je nekaterim zaveznikom, kot tudi vojvodstvu Milana in Beneški republiki, hitro postalo jasno. V oziru prežee nevarnosti francoske nadvlade sta slednja s papeško državo, španskim in angleškim kraljem ter Maksimilijanom I. Habsburškim sklenili Sveto protifrancosko ligo in leta 1495 porazili Karla VIII.

Pet let kasneje je bil severni del italijanskega polotoka ponovno napaden s strani francoskega kraljestva (Ludvik XII.), ki je leta 1503 podjarmil Milano, zahvaljujoč pomoči Beneške republike. Vdor Karla VIII. čez Alpe je naznanil začetek tako imenovanih italijanskih vojn (1494–1559), ki so v naslednjih desetletjih 16. stoletja pu-stošile renesančno Italijo in popolnoma spremenile politično ureditev, saj so se apetiti za prevlado nad italijanskim ozemljem zaradi razdrobljenosti Apeninskega ozemlja na številne državnice, ki so jih branile pretežno najemniške čete in vojaški plačanci, le stopnjevali. Zaradi prežee scenarija neprekinjenih zunanjih vdorov in izmeničnih menjav francoskih in španskih oblasti so se zanetili številni notranji spori in prehajanja z ene strani na drugo.

Neapeljsko kraljestvo se je tako soočilo z dvema suverenima, francoskim in španskim kraljestvom. Konflikt med tema dvema velesilama se je zanetil predvsem zaradi dedovanja Karla V. Habsburškega v naziva cesarja Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti in kralja Španije, po katerih si je zajamčil ozemlja Sardinije, Sicilije in Neapeljskega kraljestva. Francoski kralj Franc I. je nato pripravil odgovor s sklenitvijo zaveze z novoozvoljenim papežem Klemnom VII. (iz družine De Medici) s katerim je leta 1526 skupaj s Firencami, Benetkami, Milanom in Genovo ustanovil protihabsburško zvezo (Sveto ligo) iz Cognaca. Reakcija Karla V. je bila odločna in neizprosna. Nad večno mesto je poslal vojsko landsknechtov. Tako je bil Rim leta 1527 deležen ene najhujših plenitev in grozot, katerih posledica močno simbolnega in tragičnega pomena predvsem v kulturnem in družbenem kontekstu je v naslednjih desetletjih pomenljivo vplivala na italijanske intelektualce¹ in umetniško diasporo iz Rima na druge italijanske dvore.

Neuspeh protišpanske lige je povzročil določene posledice zaveznici Firenc in Milana. Zaradi oslavitve družine De Medici je prišlo do njihovega izgnanstva in obnove Florentinske republike. Milansko vojvodstvo so zavzele španske čete in predale oblast družini Sforza. S podpisom cambrajskega miru leta 1529 med Karlom V. in Francem I. se je uradno pričela habsburška prevlada nad ozemlji Italije v prvi polovici 16. stoletja.

1 Posebno travmatično z vidika krščanskega sveta je bilo prav razblinjenje mita o večnosti in nedotakljivosti mesta Rim in samega papeža. Kot je Guicciardini zapisal v trinajsti knjigi Zgodovine Italije: »Tutte le cose sacre, i sacramenti, e le reliquie de' santi, delle quali erano piene tutte le chiese, spogliate de' loro ornamenti, erano gittate per terra; aggiungendovi la barbarie tedesca infiniti vilipendi« (Guicciardini, 1836, 688).

Kronanje Karla V. s strani papeža Klemna VII., kot je velevala tradicija Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti, je omogočilo papeški družini De Medici drugo priložnost v Firencah. Poleg tega je okronani cesar podjarmil vojvodino Milano pod svojo neposredno oblast, medtem ko je francosko kraljestvo zasedlo Piemont in Savojo.

V oziru zgodovinskih konfliktov in izmeničnih menjav francoskih in španskih oblasti je v luči intelektualnega in umetniškega sveta v prvi polovici 16. stoletja doseglo svoj vrhunec ravno renesančno gibanje. Italijanske vojne je zaznamoval torej tudi čas visoke renesanse, proces umetniške, znanstvene, politične in literarne obnove, ki se je raztezal v razponu dveh stoletij in je temeljil na humanizmu. To gibanje je bilo zakoreninjeno v preteklosti in projicirano v prihodnost s postavitvijo temeljev za razvoj in afirmacijo drugih literarnih gibanj. Eden ključnih vidikov kulturne prenovе je bila vizija človeka, usmerjena k individualizmu – človek je skušal na vse pretege potrditi svojo osebnost in edinstvenost. V prvi polovici 16. stoletja se je med pisatelji in literati okrepilo stremljenje po lastni refleksiji dogodkov, ki so jim bili priča kot »gledalci«. Svojim gospodarjem in vladarjem so poskušali ponuditi nov vedenjski in politični model, ki bi omogočil učinkovitejšo upravljanje vladanja in podložnikov. Literarna vzgoja je ostajala osnova novega civilnega modela in umetnost govornišva je bila v središču praktične izkušnje novega političnega subjekta. Zato so v času renesanse posamezniki, ki so bili dejavni tako na dvorih kot v političnem življenju, imeli za nujnost oziroma pogoj prav študij klasične retorike.

Med te renesančne »gledalce« lahko štejemo tudi koprskega meščana Girolama Muzia (1496–1576), ki se je s svojimi potopisi, korespondenco in pismi postavil v samo središče kompleksnega zgodovinskega dogajanja Apeninskega polotoka.

Girolamo Muzio nedvomno zaseda pomembno mesto med intelektualno elito italijanskega renesančnega humanizma, saj je bil kot izobraženec, svetovalec in pesnik zelo iskan dvorjan ter zaščiten od vladarjev, cesarjev in papežev. Njegovo neutrudno literarno ustvarjanje priča o njegovi prepoznavnosti in zadolžitvah, ki jih je imel na najprestižnejših italijanskih dvorih 16. stoletja. S svojim načinom življenja in delovanjem je vzpostavil pomembno mrežo povezav in poznanstev med glavnimi zgodovinskimi akterji na severnem ozemlju Apeninskega polotoka, razklan med Svetim rimskim cesarstvom nemške narodnosti Karla V., francoskim kraljestvom Franca I. in težnjami papeške države.

Večji del svojega življenja je namenil tajniškim in diplomatskim nalogam ter polemiziranju in razpravljanju tedaj aktualnih problematik v obliki korespondence z najpomembnejšimi predstavniki časa. Lahko rečemo, da je deloval s »pisnim dvobojevanjem« na področju aktualnih tem obdobja visoke in pozne renesanse, kot so na primer vprašanje in zaščita katoliške vere pred klicem prenovе reformacije, vprašanje italijanskega jezika, oblikovanje vrlin viteške znanosti (t.i. *scienza cavalleresca*) in koncepta plemenitosti, dvoboja itn. Služil je na raznih dvorih, spoznaval življenje ljudi in pri tem soustvarjal pomembna literarna dela.

Z vpogledom v Muziov epistolarij in njegovo interpretacijo je mogoče postaviti splošne ugotovitve in vzporednice s kompleksnim nastankom pisemske komunikacije 16. stoletja. Model Muziove idealne komunikacije je bil močno vpet v družbene interakcije in sisteme dvorskih diskurzov. Zato so v pričujočem delu uporabljena tako objavljena

kot arhivska pisma, iz katerih je naracija sestavljena na način, da prikazuje politično in vojaško zakulisje dogajanj v času Muziovega služenja na območju modenske vojvodine v začetku tridesetih letih 16. stoletja.

PISMO KOT MEDIJ PREPOZNAVNOSTI, SAMOPODOBE IN MREŽENJA

Pismo v 16. stoletju ni nujno označevalo humanista, ampak obsežnost in pomembnost odnosov, interakcij in mrež, ki jih je posameznik vzpostavil med intelektualci, visoko duhovščino ali oblastniki oziroma podoba moči in prestiža v renesančni družbi. Torej, rezultat take predstave samopodobe ni bil odvisen od plemiškega naziva, rodu ali finančnega blagostanja, saj je odpiral možnosti razrednega povzpetništva in posledično vertikalne mobilnosti. Zato sta bili selekcija in ločitev »službenih« (*d' offitio*) pisem (kjer sta vidni gola struktura in vloga služenja) od tistih »prestižnih«, namenjenih za objavo in reprezentacijo osebnih družbenih mrež (ustvarjanje javne podobe pomembnih povezav in poznanstev), nujni za tisto skupino literatov, ki so spadali v dvorne poklice tajnikov, govorcev, svetovalcev ipd. Prva – službena pisma – so neobjavljena, torej hranjena v arhivih, druga – prestižna pisma – pa na knjižnih policah družbenih elit in knjižnic. Pisma kot sredstvo komunikacije (Quondam jih imenuje »arhivska«), ki jih razlikujemo od literarnega žanra pisanja pisem, imajo predvsem dvojno funkcijo pri dvorjanih: prosilno funkcijo (zahteve po finančni podpori ali potrebi določene usluge) in funkcijo prenosa informacij (lahko rečemo obveščevalno funkcijo) (Quondam, 1981, 24–28).

»Obveščevalna pisma« (*di informatione*) so predvsem poročila z javnih in zasebnih dogodkov, ki jih je literarni dvorjan zbiral v času svoje naloge (*negotio*). Količina in pomembnost informacij sta bili tudi ustrezno plačani.² Čeprav je taka tipologija pisem na prvi pogled delovala preveč profesionalno in je bila za avtorja (morda) razlog za sram, saj so predstavljala dejavnost služenja, je tudi ta žanr v tiskani obliki vzbujal pozornost javnosti. Po drugi strani, v primeru razmnoževanja, so izgubljala vrednost unikatnosti informacij. V tiskani obliki pa so taka pisma, z opisi dogodkov, krajev, običajev, osebnosti itn., predstavljala tipologijo »opisnih pisem« (*di descrittione*) (Quondam, 1981, 28).

Med italijanskimi humanisti, ki so sledili modelu Erazma Rotterdamskega, je bil Pietro Aretino, eden od znanilcev žanra italijanskih knjig pisem. Med letoma 1538 in 1557 si je zagotovil primat med sodobniki z izdajo petih knjig pisem, na podlagi katerih sta se ustvarili njegova podoba in zgodba o uspehu. Aretinova pisma so bila jasno znamenje učinkovitosti njegove literarne spretnosti v družbi, na dvorih in pri vplivnežih, ki so mu izkazovali naklonjenost. V dokaz njegovemu »javnemu« prisluženemu prestižu med elitnimi krogi oblastnikov in intelektualcev je bila izdaja zbirke pisem Aretinu iz leta 1551: *Lettere scritte al Signor Pietro Aretino da Molti Signori* [...].

2 Poleg kvantitete so bile predvsem zaželenne kvalitetne informacije iz prve roke. Govorice so namreč bile nezanesljiv vir informacij, a tako pogost, da se je do njega opredeljevalo tudi pravo, še posebno kazensko pravo (Čeč, 2011).

Za Benedetta Croceja (Croce, 1945, 66) so bila natisnjena pisma le modeli lepega pisanja in leposlovnega stila, neustrezni za preučevanje kot zgodovinski vir, saj je menil, da sta bila glavni namen takih tiskanih zbirk (uredniki zbirk so bili večinoma tudi avtorji pisem) izključno predstavitev elegance jezika in *di bello scrivere*, kar je vzbujalo dvome o sami pristnosti in zgodovinski vrednosti takih zapisov. V sedemdesetih letih 20. stoletja so se raziskovalci socialne in kulturne zgodovine znova zavedali njihove uporabnosti, saj so ponujale široko področje informacij, ki jih je mogoče pridobiti z ustrežno metodologijo primerjave z arhivskimi viri ali analizami humanistične retorike (Asso, 2007, 220).

Dostopne so tako tudi zbirke pisem, ki so že ob izdaji postale historični vir. Na primer Fausto da Longiano je leta 1544 objavil prevod zbirke Cicerovih pisem (*familiars*), ki so se nanašala na zgodovino in politiko, saj je menil, da so najpristnejše pričevanje tedanjih zgodovinskih dogodkov.

Amadeo Quondam je med svojim študijem izdaje rokopisa *Rime cristiane* tajnika Luca Contile ter raziskovanjem arhiva v Parmi naletel na Contilovo korespondenco z določenimi znanimi osebnostmi, kot sta bila grof Ottavio Farnese in kardinal Farnese; korespondenco, ki jo je Contile vzdrževal vsaj petnajst let. Spraševal se je, zakaj je pisal določenim osebam, če pa je služil pri drugih gospodih, kaj je pomenila taka neprekinjena korespondenčna mreža, zasičena z informacijami in v rednih časovnih intervalih, in kako so bila ta osebna pisma povezana s tistimi v tiskanih (objavljenih) izdajah. Na podlagi teh vprašanj sta se pojavila sum in hipoteza o Contilovem dolgoletnem poskusu priprave lastne avtobiografije (Quondam, 1981, 19–20).

S Contilovim primerom je Quondam dokazal kompleksnost odnosov med »knjižnico« in »arhivom«, med javno mrežo prek knjig pisem ter med zasebno mrežo z osebnim, prvim pismom, ki lahko dosega stopnjo zaupnosti in unikatnosti, brez namena razmnoževanja – torej zasebno. Arhiv deluje kot prostor zbiranja takih heterogenih komunikacijskih mrež, ki jih je mogoče zbrati tudi organizirano, saj je poleg knjig pisem bilo prisotno tudi zasebno kroženje rokopisnih zbirk pisem. Velikokrat je šlo za prave antologije vzorčnih besedil, transkribiranih in zbranih ravno na podlagi predstave »modela« epistolarne komunikacije v obliki rokopisne knjige. Opozoriti je treba, da tudi taka tipologija zbirke pisem predstavlja subjektivni skupek, kvantitativno relevanten in javnosti skrit, ki ga je nekdo zbiral, prepisoval, ohranjal in širil.

Podoben vseživljenjski projekt si je zastavil Koprčan Girolamo Muzio z izdajo tiskane zbirke pisem *Lettere del Mutio Iustinopolitano* leta 1551 (posthumno dopolnjene z izdajo leta 1590). Iz slednjih je mogoče sestaviti delno avtorjevo biografijo, kar je bilo v prispevku doseženo in dopolnjeno z zgodovinsko kontekstualizacijo ter primerjavo z drugimi relevantnimi historičnimi viri in zapisi.

V prispevku so poudarjene Muziova druga plat in zadolžitve, ki so bile antitetične idealizirani podobi dvorjana. Muziova pot, ki jo lahko datiramo v petdeseta leta 16. stoletja z beneškimi izdajami Gabriela Giolita, je bila pred njegovim literarnim in založniškim slovesom zaznamovana predvsem z vojnami, tajnimi in diplomatskimi nalogami, obveščevalno službo in tajniškimi opravili. Girolamo Muzio si je s svojimi retoričnimi in pisateljskimi sposobnostmi tako služil kruh s svetovalnimi funkcijami v političnih in verskih krogih na dvorih severnih italijanskih mestnih držav.

Predstavljeno je torej v stroki še neobravnavano Muziovo delovanje, in sicer v času, ko je bil primoran svoje literarno ustvarjanje začasno zanemariti in se posvetiti vojaškim in diplomatskim misijam v vlogi svetovalca gospoda in poveljnika modenskega grofa Claudia Rangoneja. Naracija dogodkov je sestavljena iz arhivskih in knjižnih pisem opusa Girolama Muzia, podkrepljena in kontekstualizirana z zgodovinskim dogajanjem v tridesetih letih 16. stoletja.

SLUŽENJE PRI GROFU CLAUDIU RANGONEJU IN SODELOVANJE Z GIULIOM CAMILLOM DELMINIOM

Girolamo Muzio je leta 1528 zapustil družino Tizzoni³ in odšel v službo modenskega grofa Claudia Rangoneja, znanega italijanskega poveljnika in mecena zaslužnih literatov: Pietra Aretina, Mattea Bandella, Bernarda Tassa in Giulia Camilla Delminia. V času italijanskih vojn je modenski grof Claudio Rangone sodeloval s svojimi najemniškimi četami na strani francoske vojske, ki ji je poveljeval grof François de Bourbon-Vendôme (gospod Saint-Pola), eden ključnih poveljnikov francoskega kralja Franca I. Cilj sta bili francoska prevlada v vojvodini Milano kot strateški in izhodiščni točki prevzema severnega dela Apeninskega polotoka in s tem tudi priprava na napad Neapeljskega kraljestva, ki je bilo dedno špansko oziroma cesarsko ozemlje Karla V.

Po krvavem plenjenju Rima 6. maja 1527, ko so ga izropali plačanci, landsknehti, se je odnos med Karlom V. in Francem I. še bolj zaostril. Leta 1528 se je general Odet de Foix, grof Lautreca, skupaj s Pedrom Navarrom, grofom Oliveta, odpravil na francoski

- 3 Muzio je pred prihodom v Modeno služil od leta 1524 pri desanskemu grofu Bartolomeju Tizzoniju. Grof Bartolomeo Tizzoni je med letoma 1520 in 1522 zasedal funkcijo cesarskega kapitana v Trstu. Na podlagi datacije Muziovega pisma (Borsetto, 1990, 129) lahko sklepamo, da je bil grof Tizzoni imenovan v cesarskega kapitana pred 25. junijem 1520, ko mu je cesar Karl V. Habsburški podelil investituro desanskega fevda: »Ioannes Bartholomeus Ticionus ex comitibus Decianae comes Clarasci consiliarius noster et capitaneus civitatis nostrae Tergestinae etc.« (Gazzera, 1842, 55, app. n. 31). Tizzonijev predhodnik v Trstu je bil kranjski plemič Nikolaj Ravber, kateremu je cesar Karel V. v zameno za kapitansko mesto podelil v upravljanje, januarja 1521, Socerbski grad (z okoliškimi ozemlji) in kaštelir Črnega Kala. Nato je bila Ravberju v mesecu avgustu 1522 vrnjena cesarska kapitanska funkcija. Grof Tizzoni pa je v naslednjih dveh letih čakal v Kopru na vrnitev v Desano, saj je v tistem času francoska vojska napadla in zasedla njegov cesarski fevd. Glej: (Gazzera, 1842, 56–57; Tamaro, 1924, 62; Tamaro, 1931, 40, 81–82). Muziova razlaga, skladna s Tamarovimi arhivskimi dokumenti (Tamaro, 1931), je bila: »Fu, dopo la morte di Massimiliano [Maksimilijan I. Habsburški, 12. januar 1519], mandato questo Conte al governo di Trieste [Bartolomeo Tizzoni]; dove essendo stato un tempo ed avendo avuto successore [Nikolaj Ravber], si è ritirato nella patria mia [Koper] e qui è stato alcuni mesi, infin che ha avuto novella della rotta de' francesi, i quali occupavano il luogo suo, ed ora si apparecchia per tornare a casa, ed avendolo io, dappoi che son tornato alla patria [iz Benetk v Koper], tenuto visitato.« (Borsetto, 1990, 129). V Kopru leta 1524 je grof Tizzoni predlagal Muziu, da bi ga spremljal konec junija 1524 na španski dvor in v Piemont, na dvor v Desano, kjer bi služil s pomembnimi diplomatskimi nalogami pri ponovni vzpostavitvi cesarske nadoblasti nad Tizzonijevim fevdom. Tako se je Muzio, 25. junija 1524, poslovil od beneškega prijatelja Vincenza Fedelija (bodoči tajnik *Signorie*): »Fra quattro o cinque giorni ci habbiam [Muzio in grof Tizzoni] da partire, et il viaggio nostro sarà su per il Po, sì che parecchi giorni passeranno avanti che ci habbiamo da rivedere. La fortuna un dì ci farà rincontrare dove hora non pensiamo. Mantenete in voi viva la memoria di me et amatemi che' io ne farò altrettanto di voi.« (Borsetto, 1990, 129).

pohod in vojaško obleganje od Genove proti Neaplju. Generalu de Foixu je uspelo obkoliti mesto Neapelj tako na kopnem kot na morju s pomočjo genovske in beneške flote (Chastel, 1995). Vendar se je genovski admiral Andrea Doria, nezadovoljen s potezami Franca I. (predvsem s podelitvijo privilegijev Savoni), dogovoril s Karlom V., da mu zagotovi zelene mestne svoboščine. Tako je Doria 4. julija odpoklical svoje galeje z neapeljske obale, ki jih je vodil nečak Filippino Doria. Nekaj dni zatem, 18. julija, je neapeljske vode zapustila še beneška flota in tako se je prekinila francoska blokada na Tirenskem morju. S prosto morsko potjo so lahko cesarski zavezniki nudili potrebno podporo in oskrbo mestu Neaplju. Medtem se je nad francosko vojsko razširila kuga, ki ji je general Lautrec podlegel med 15. in 16. avgustom 1528. Po njegovi smrti je francosko vojsko v Neaplju vodil Giovanni Ludovico, markiz Saluzza, ki je 29. avgusta ukazal umik francoske vojske na sever, vendar ji je špansko-cesarska armada z zasledovanjem ter napadi na jugu italijanskega polotoka zadala dokončen poraz (Morris, 1998, 151).

V podporo zdesetkani francoski vojski je Franc I. avgusta 1528 s severa poslal vojsko pod vodstvom poveljnika Saint-Pola, ki se je pridružil zavezniškim četam Lige z vojvodo Urbinskim, Francescom Maria della Roverejem, na čelu. Skupaj jima je uspelo znova zavzeti Pavio 19. septembra 1528.

Francosko vojsko poveljnika Saint-Pola je nato v bitki v Landrianu 21. junija 1529 pri Pavii porazila španska vojska vojvode Terranove Don Antonia de Leyva. Do sklenitve miru dveh dam (*Paix des Dame* – med Luiso Savojsko, materjo kralja Franca I., in Margareto Habsburško, teto cesarja Karla V.) pa je grof Vendôme ostal španski talec.

Med avgustom 1528 in junijem 1529 so tako sledila diplomatska dogovarjanja med papežem Klemenom VII. in cesarjem Karlom V. o premirju, ki se je nato sklenil 29. junija 1529 s podpisom barcelonskega sporazuma. Avgusta istega leta je tudi francoski kralj Franc I. podpisal cambrajski mir, ki mu je zagotavljal boljše teritorialne pogoje v primerjavi z madrijskim sporazumom, vendar je moral priznati cesarsko vojaško premoč nad italijanskim polotokom. Karl V. je tako dosegel, da ga je papež februarja 1530 slavnostno okronal za cesarja v Bologni (Morris, 1998, 152).

Girolama Muzia, kot nam sam pripoveduje v pismu prijatelju tajniku beneške *Signorie* Vincenzu Fedeliju⁴ (XIV. pismo, poslano iz piedmonske Alessandrije), zasledimo tik pred bitko v Landrianu z grofom Claudiom Rangonejem in gospodom Saint-Polom leta 1528 v Pavii, od koder so se odpravili v Alessandrijo. Na pol poti so se priključili vojaški četi vojvode Urbinskega, ki ga je Muzio nato pospremil do Pavie. Muzio v slogu družinskih

4 Sin beneškega zdravnika Alessandra Fedelija in nečak znamenite literatke Cassandre Fedeli je že kot tajnik 13. januarja 1520 stopil v administrativno-diplomatsko kariero beneške kancelije (*Cancellaria ducale*). Leta 1533 je zasedel mesto tajnika beneškega senata. Med letoma 1536 in 1546 ter 1548 je bil beneški odposlanec v Milanu in je z redno korespondenco obveščal Svet desetih (*Consiglio dei dieci*) o političnih dogodkih na lombardskem ozemlju. 24. septembra 1551 je bil izvoljen za ciprskega kanclista, kjer je ostal do novembra 1557. Marca 1560 je bil imenovan za odposlanca pri vojvodi Cosimu I. v Firencah, kjer je sestavil poročilo *Relazione di sua ambasciata in Firenze nell'anno 1561*, natisnjeno v *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, ki se hrani v beneški knjižnici Marciana (BNM, mss. ital. cl. VII, 707 (= 7815), 146 (= 7413)). Glej še: Degli Agostini, 1754, 557; Cicogna, 1842, 468; Chabod, 1961, 7; Ventura, 1981, 558.

pisem (*lettere famigliari*) Fedeliju ni pripovedoval samo o zgodovinskem dogajanju in takratnih vojnah, ampak tudi o vnovični zasedi, ki mu jo je postavila španska pehota med vračanjem v Alessandrijo:

Accade questi giorni passati, che Monsr di San Polo [François de Bourbon-Vendôme] ed il Duca d'Urbino [Francesco Maria Della Rovere] si abboccarono a mezza strada tra Pavia ed Alessandria. Con Monsr di San Polo era il Conte Claudio Rangone, co'l quale era io andato con pensiero di tornar la sera in Alessandria, si come fecero gli altri, e perciò io era in abito solo semplice di cavalcar, e con un servidore a piedi, ma avvenne che mi bisognò accompagnar il Duca a Pavia, avendo da trattar alcune cose seco. Mi spedì il giorno seguente, ed il terzo giorno il Duca con lo esercito si levò da Pavia, e nel mover degli eserciti per ordinario i soldati scorrono i paesi. Io mi partì per tornare in Alessandria solo co'l solo mio servidore, non senza gran sospetto, andando pur guatando dattorno se avvenisse che io fossi assalito. [...] io sentì dalla parte di dietro un fi[s]chio, e voltomi adietro vidi che di dietro la macchia era uscito un fante con uno archibugio sottomano, e tornato a guardarmi davanti vidi che un altro ve ne era uscito e postosi in su la strada con lo archibugio a posta per sparare, e fuori di quelle case vidi uscire ben da quindici con alabarde, con spiedi e con archibugi; ciò veduto mi voltai a què tre, e dissi: 'Fate come me', e spinto il cavallo, trassi la spada ed andai alla volta dell'archibugiero, il quale diede fuoco all'archibugio, e sparò, e per la grazia di Dio non toccò niun di noi, ed avendo ogniun di noi tratte le spade, colui si ritirò. (Borsetto, 1990, 154).

V naslednjem pismu Fedeliju je Muzio iz Piacenze opisal potek dogajanja bitke v Landrianu leta 1529. Vojvoda Urbinski se je odpravil z zavezniško vojsko Lige iz kraja Melegnana⁵ proti San Cassianu in naročil poveljniku Saint-Pola, naj se v enem dnevu napoti v Pavio. Vendar poveljnik ni sledil vojvodovim navodilom, saj se je z Rangonejem in Muziom ustavil v Landrianu, kjer ga je 21. junija nepričakovano napadla in premagala španska vojska Antonia de Leyva, ki je bila v tistem času nastanjena v Milanu (Verri, 2011, 435).⁶ Claudio Rangone in gospod Saint-Pola sta bila zajeta in odpeljana v Milano.⁷ Tako tudi Muzio priča v pismu o enem od ključnih zgodovinskih dogajanj italijanskih vojn Svete lige:

Il Duca di Urbino, dovendosi partir da Marignano per andare a Cassiano, aveva dato per consiglio a Monsr di San Polo, che partendosi nel dì medesimo da una badia detta di Vibuldone, dove egli era alloggiato, con le sue genti dovessero in

5 Glej še: Palmisano, 2006, 59–62.

6 Podrobnejši potek bitke je opisan tudi v delu Guicciardinija *Storia d'Italia* (Guicciardini, 1837, 90–91).

7 Claudio Rangone naj bi avgusta sodeloval kot boter pri dvoboju med Niccolòjem Dorio in Cristoforom Guascom Alessandrinom. Potek dvoboja je opevan v pesnitvi Gabriela Ariosta *Singulare certamen*: »Intere à decdus armorum, nova gloria gentis | Claudius à claro Rangònum stemmate ductus, | Certantis quem cura viri mandata tenèbat, | Cuspide sublatà damnatum conspicit ensem, | Et subito exclamat: Quid nòn, justissime Princeps; | Permūtāt ferrum, talis lex dicta duobus.« (Borsetti, 1735, 157).

una giornata passar a Pavia senza formar alloggiamento per camino, ed egli non solamente là fece alloggiamento, ma il giorno seguente ancora si fermò in un luogo detto l'Andriano, dove standosi si ebbe novella, che un cavalier bresciano era stato a spiare come fossimo alloggiati, e quanta gente potevamo essere, e così il seguente giorno il Sr Antonio de Leva co' suoi soldati ci venne a ritrovare, mangiando Monsr di San Polo, ed essendosi fermato per rispetto di un pezzo di artiglieria che per diligenza de' ministri si era impantanato. [...] Ci venne la novella, che il Sr Antonio ci era venuto a trovare [...]. Il Conte Claudio non aveva fatto testa, e che le sue compagnie valentemente combattendo erano state disfatte, ed egli rimaso prigioniero del maestro di campo, agente spagnuolo. Le bande tedesche, che erano il nervo del nostro esercito, non avevano pure abbassate le picche e Monsr di San Polo, traboccato in un fosso, rimaso era prigioniero. (Borsetto, 1990, 156).

Muzio, ki se je na dan bitke odločil jahati s prednjo stražo znamenitega grofa Guida Rangoneja⁸ (bratranec grofa Claudia Rangoneja), je bil poražen, se je predal in pristal v ujetništvu skupaj z Guidovim tajnikom na otokih reke Pad. Po nekaj dneh, ko je Muzio porabil ves denar za hrano in ječarje (med 25 in 30 skudov), so ga premestili v zapor mesteca Castel San Giovanni, od koder so ga izpustili:

Io quella mattina mi era posto a cavalcar davanti con l'antiguardia, nella quale erano gli uomini di arme del Conte Guido Rangon, ma uomini di arme disarmati, e mi era accompagnato con l'ambasciadore della Sig.^{ria} di Vinegia [Vincenzo Fedeli] co'l quale aveva da desinar quella mattina. [...] Io veramente insieme co'l segretario del Conte Guido fui menato prigioniero da alcuni, che ne' nostri alloggiamenti erano tenuti prigioniero. E posta mano alla borsa, trovandomi da 25, o 30 scudi, cominciai dare a lor denari, che spendessero, e che non ci lasciassero patire. [...] Ci condussero in alcune isole del Po, dove ci tennero tre, o quattro giorni. [...] Al fine, veduto che io non aveva più danari, si condussero a Castel San Giovanni, luogo dodici miglia lontano da Piacenza, dove mi lasciarono. (Borsetto, 1990, 156).

8 Guido Rangone (1485–1539), sin Niccolòja Rangoneja in Biance Bentivoglio, je bil eden najznamenitejših italijanskih poveljnikov 16. stoletja. Kot vojak je po smrti očeta Niccolòja, gospoda Modene, začel služiti kot načelnik v Bologni pri družinah Bentivoglio in Estense. Ker so čete papeža Julija II. izpodrinile družino Bentivoglio iz Bologne, je Guido ostal brez zaščitnika in se odločil za služenje pri Beneški republiki. Na beneškem ozemlju je od očeta podedoval fevd v Cardignanu, zato se je Guido v imenu *Serenissime* tudi bojeval proti četam Cambrajske lige papeža Julija II. V naslednjih letih je Guido kljub značilnemu spreminjajočemu se zavezništvu in rivalstvu med papežem, Beneško republiko in francoskim kraljestvom ostal zvest beneški poveljniški plačanec. Od leta 1514 je služil papežu Leonu X., kjer mu je bilo podeljeno poveljevanje tako imenovanih »stotih sulic« (*100 lance*). Bil je vpoklican, da utrdi papeško oblast nad Parmo, in leta 1526 je postal guverner papeške vojske. Leta 1532 mu je markiz Vasta ponudil pogodbo, s katero bi vodil tritisočglavo pehoto in tako postal poveljnik cesarskih čet na italijanskem polotoku. Vendar je ponudbo zavrnil, saj je želel poveljevati celotni italijanski pehoti. Zato je izrekel zvestobo francoskemu kralju Francu I., ki ga je leta 1536 imenoval za načelnika francoskih čet na italijanskem polotoku, kjer je vodil vojaško kampanjo v Piemontu. Delo Achilleja Marozza *Opera nova chiamata Duello* iz leta 1536 je posvečeno ravno Guidu Rangoneju (Benatti, 1983; Calore, 1983; Panini, 1978; Montanari, 2005; Padovani, 2012; Shaw, 2014, 128–129).

V Piacenzi je Muzio našel zatočišče pri grofu Paulu Scottu, možu ene od Rangonejevih sester, od koder je poslal pismo Fedeliju in mu priznal razočaranje nad izidom bitke: »Io son rimasto così poco soddisfatto, che io non penso di più dover praticar tra eserciti armati.« (Borsetto, 1990, 156).

Sklepamo lahko, da je bilo to obdobje za Muzia predvsem čas vojskovanja, zaradi česar je bila njegova literarna produkcija okrnjena. Če se naslanjamo na navedbe Manzuolija, ki v svojem delu *Descrizione dell'Istria* poudari trditev, da naj bi francoski kralj Franc I. Muziu podelil vojaški čin *maitre de camp* (polkovnik), bi bilo mogoče razumeti, da je imel Muzio tudi intenzivno vojaško kariero: »Dopo liberato il Rè Francesco lo volse [Muzia] à suoi stipendi, facendolo Maestro di Campo sotto la condotta di Monsù di S. Polo.« (Manzuoli, 1611, 91). Vendar Muzio takih nazivov in vlog ni nikoli omenjal; lahko pa trdimo, da je dejavno sodeloval v vojaški diplomaciji kot posrednik in govorec ter nosil meč. Ni pa zaslediti, da bi se fizično udeleževal bitk. Pomembno je poudariti tudi dvoumno politično držo dvorjanov, kot jo je Muzio izkazoval vse svoje »vojaško« obdobje. Njegova politična drža je bila odvisna od usmeritve mecena oziroma vladarja in kraja (dvor oziroma mestna država) njegovega služenja. Če je v prejšnjih letih ponujal svoje storitve habsburškemu cesarstvu (1515–1519), je v tem času sodeloval s Francozi proti Karlu V. Vendar je bilo pri Muziu jasno, da je sledil politiki papeške države, ki je bila v času vojn Svete lige iz Cognaca na strani francoskega kraljestva. Verjetno se je že v tem obdobju oblikovala v Muziu politična drža oziroma ideja o italijanski unifikaciji pod papeško državo, ki sta jo ogrožali cesarska prevlada in verjetno združitev pod Svetim rimskim cesarstvom nemške narodnosti.

Po sklenjenem cambrajskem miru se je grof Claudio Rangone po februarju 1530⁹ napotil na francoski kraljevi dvor Franca I. v spremstvu Muzia in Giulia Camilla Delminia, kjer je slednji predstavil svoje literarno delo *Teatro della memoria* (Gledališče spomina):

[M]a trovandomi io [Muzio] poi a Modena in casa del Conte Claudio Rangon, il qual doveva andare alla corte di Francia. Giulio Camillo, la fama del cui Teatro era già sparsa, e Franc.^{co} Re di Francia ne aveva avuto novella, e conceputo desiderio, Giulio Camillo dico, venne a Modena, co' l Conte insieme andammo in Francia. (Borsetto, 1990, 138).

Giulio Camillo se je rodil v Portogruaru med letoma 1480 in 1485. Oče naj bi izviral iz takratnega južnega dalmatinskega območja, iz antičnega mesta Delminium (Županjac oziroma Duvno – današnji bosanski Tomislavgrad), od tod verjetno vzdevek Delminio.

9 Grof Claudio Rangone je 4. februarja 1530 poslal iz Modene pismo Aretinu, v katerem mu je obljubil, da bo dostavil modenske maske: »Signor Pietro: Da mess. Tomaso ho inteso quanto desiderate di aver delle maschere da Modona [...] secondo il desiderio mio, per lo presente portator non le vi abbia potute mandar, per non ce n'esser ora in tutta questa città (essendo state levate da mercatanti, e per la maggior parte portate a Bologna, dove tutte quelle corti ed altro ora non attendono che a giuochi et a feste) non perciò son io voluto rimanermi di scrivervi questa in iscusazion mia, e farvi intender che quanto più tosto sia possibile, le farò fare e manderolevi.« (Landoni, 1873, 70–71). Tudi Giulio Camillo Delminio je bil februarja še v Bologni, kjer je bil priča dvojnemu kronanju Karla V., torej 22. in 24. februarja. Iz njegovih pisem razberemo, da se je Camillo pridružil Muziu in Rangoneju v Modeni, od koder so se 18. maja 1530 odpravili v Francijo.

Prve humanistične študije je opravil v Benetkah, kjer je spoznal vseživljenjskega prijatelja Muzia in skupaj sta obiskovala predavanja Benečana Niccolaja Dolfina. Giulio Camillo je v Benetkah spoznal tudi Erazma Rotterdamskega in nato postal profesor retorike v Vidmu, kjer je bil včlanjen v razne akademije ter dobil možnost preučevanja astrologije in kabale. Zasedal je tudi profesorsko mesto na univerzi v Bologni. Bil je filozof, literat, erudit, poznavalec orientalskih in klasičnih jezikov, zagovornik ciceronskega sloga in znan predvsem po svojem *Teatro della Memoria* (Gledališče spomina), utopičnem projektu o retoričnem gledališču s kabalističnim ozadjem.

Prenos umetnosti spominjanja iz antike v renesanso je od 16. stoletja dalje omogočil razvoj prvih umetnih sistemov spomina. V nasprotju s tradicionalnim konceptom gledališča, kjer gledalec v parterju opazuje dogajanje predstave na odru, je Giulio Camillo v svoji ideji gledališča spomina predvidel, da je gledalec postavljen v središče odra ter tako vključen v samo »dogajanje« predstave, ki poteka okoli njega. Njegovo gledališče naj bi obsegalo celovito videnje kozmosa. V pripravi je imel prototip lesene odrske konstrukcije, sestavljene iz lesenih okvirjev, predstavljajočih si mnemoničnih astroloških ter mitoloških simbolov in podob (pretežno slike Tiziana in Francesca Salvatija), na podlagi katerih bi si gledalec s spominjanjem ustvaril predstavo o raznih fazah stvarjenja sveta, zajetju človeškega védenja in odkrivanju univerzalne resnice. Mnemonični proces je bil tako kodificiran in strukturiran skozi sheme spominskih in simbolnih asociacij naslikanih podob, ki bi nudile različne interpretacije. Njegova ideja o gledališču (opisana v traktatu *Idea del Teatro*, posthumno izdanemu leta 1550) naj bi se tako tudi konkretizirala z izdelavo lesene konstrukcije v obliki amfiteatra, dovolj velike za vstop vsaj dveh gledalcev hkrati. Konstrukcija bi bila opremljena z upodobitvami faz stvarjenja vesolja (kozmos). Gledališče naj bi slonelo na sedmih stebrih modrosti, ki bi vsebovali vse človeško védenje. Stebre so krasile upodobitve planetarnih bogov oziroma arhetipskih podob nebeških teles, ki so obkrožale središče – idejo spomina, naravnano proti ilustriranemu vesolju. Tako opazovanje podob in simbolov iz središča naj bi sprožilo proces spominjanja ter vodilo k razumevanju in pomnjenju vesolja kot celote. Giulio Camillo je takole opisal gledališče spomina:

Noi seguendo l'ordin della creation del mondo faremo seder ne primi gradi le cose più semplici, o più degne, o che possiamo immaginar essere state per la disposition divina avanti alle altre cose create. Poi collocheremo di grado in grado quelle che appresso sono seguite, talmente che nel settimo, cioè nell'ultimo grado superiore sederan tutte le arti et faculta, che cadono sotto precetti, non per ragione di viltà, ma per ragion di tempo, essendo quelle come ultime da gli huomini state ritrovate. Nel primo grado adunque si vedranno sette porte dissimili, percioche ciascun Pianeta in figura humana sara dipinto sopra la porta della à lui destinata colonna. (Camillo, 1550, 14).

Vendar njegova pobuda o novem konceptu gledališča spomina ni dosegla epiloga. Tudi konstrukcija ni nikoli bila opravljena. Edino poznano pričevanje o obstoju makete prototipa Camillovega gledališča je predstavil Vigilius ab Aytta (Wigle van Aytta van Zwichem) v pismu Erazmu Rotterdamskemu:

Sl. 1: Naslovnica *L'Idea del Theatro* Giulia Camilla Delmina, 1550 (Gledališče spomina).

L'opera è in legno, segnata con molte immagini e gremita di ogni parte di piccole cassette; e vi sono diversi ordini e gradi. Egli [Giulio Camillo] ha assegnato il suo posto a ogni figura e a ogni singolo ornamento, e mi ha mostrato una tal quantità di carte che, sebbene io abbia sempre sentito che Cicerone è la più ricca fonte dell'eloquenza, difficilmente avrei pensato prima che un autore potesse contenere tanta roba o che dai suoi scritti si potessero mettere insieme tanti volumi. [...] Egli [Giulio Camillo] chiama questo suo teatro con molti nomi, dicendo ora che è una mente e un'anima artificiale, ora che è un'anima provvista di finestre. Pretende che tutte le cose che la mente umana può concepire e che non si possono vedere con l'occhio corporeo, possono tuttavia, dopo essere state raccolte con attenta meditazione, essere espresse mediante certi simboli corporei in modo tale che l'osservatore può, all'istante, percepire con l'occhio tutto ciò che altrimenti è celato nelle profondità della mente umana. (Turello, 1985, 68).

Muzio je torej Camilla Delminia prvič srečal in spoznal v Benetkah, v času mladostniškega študija pri Raffaelu Regiu.¹⁰ Takrat je Muzio služil pri beneškem plemiču Niccolòju

¹⁰ Muzio je leta 1520 zapustil Koper in se odpravil v beneško šolo kanclerije sv. Marka na predavanja grammatike in latinske retorike Raffaela Regia. V 15. stoletju so mladi beneški patriciji začeli obiskovati padovsko univerzo (*Studio padovano*), šolo logike in filozofije pri Rialtu ter katedro *studia humanitatis* v šoli kanclerije sv. Marka (Nardi, 1963; Nardi, 1979). Po smrti Benedetta Brugnolija je Raffaele Regio zasedel katedro grammatike in retorike na humanistični šoli sv. Marka do svoje smrti leta 1520: »Confirmantes cum Senatu nostro electionem per istam Universitatem factam superiori isto tempore, de persona paestantissimi

Dolfinu, ki ga je želel Delminio spoznati. Dolfin je predstavljal pomembno politično in literarno veličino v plemiški beneški družbi. Za Muzia in še posebno za Camilla je bil Dolfin ključna referenčna osebnost pri razvoju in ozaveščanju literature *volgare* in študiju pesnikov, kot sta bila Boccaccio in Petrarca.¹¹ Muzio je znova, v skladu s svojo naravo in poslanstvom, deloval v vlogi posrednika med Camillom in Dolfinom:

L'origine dell'amicizia nostra [med Muziom in Camillom] fu in Vinegia vivendo ancora il Regio, del quale io era auditore. Essendo egli adunque capitato in Vinegia, ed avendo sentito, che io era molto amico, e servidore di ms. Nicolò Delfino, uomo principale negli studi di questa lingua, e desiderando di prender l'amicizia sua, venne a me liberamente a pregarmi ch'io volessi prendere questo carico, il che fece io più che volentieri. (Borsetto, 1990, 138).

Družčina je prispela junija 1530 v Saint-Jean-de-Luz, kjer so francoski plemiči in dvor čakali na slavnostno izpustitev kraljevih sinov, ki je bila v sklopu dogovora madriidskega traktata iz leta 1526. Na tem kraju (na današnji meji med Španijo in Francijo) je bila organizirana izpustitev obeh kraljevih sinov, princa Françoisa in Henrija, španskih talcev, proti zajetnemu izplačilu več vreč zlata, ki naj bi jih prevažali s tridesetimi osli. O tem zgodovinskem dogodku je pričal Muzio:

Ce ne andemmo in Francia, e vi ci trovammo al tempo che recuperati furono i figli del Re, e che la sorella dell'Imperadore venne moglie al Re Fran.^{co} in cambio di trenta muli carichi d'oro, che passarono di là. Questo cambio fu fatto ad un luogo detto San Giovanni de Luz, ad una acqua che parte i confini del Regno di Francia da quello di Spagna, che è alle radici de' monti Pirenei, dalla parte dell'Oceano. (Borsetto, 1990, 138).

Muzio se je skupaj z Rangonejem in Camillom pridružil francoskemu dvoru v Parizu, da bi se udeležili poroke med cesarjevo sestro Eleonoro Habsburško in francoskim kraljem

et eruditissimi Viri Raphaelis Regii ad lecturam Rhetorica latinae in isto nostro dlorentissimo Gymnasio, loco q. Calphurnii, eidem cum Senatu nostro praedicto constituimus salarium florenorum centum in anno, et ratione anni.« (Degli Agostini, 1752, 70).

Konec 15. in začetek 16. stoletja so bili tako med najbolj aktivnimi humanističnimi učitelji ravno Raffaele Regio, Giovan Battista Egnazio in Vettor Fausto, ki so tekmovali za visoke profesorske pozicije preko javnih govorniških nastopov in razprav (King, 2014, 239).

- 11 Dolfin je poznal tudi Antonia Mezzabarbo, ki je bil med prvimi Muziovimi učitelji na Rabu. O prijateljstvu med Dolfinom in Mezzabarbo priča pismo, ki ga je Dolfin iz Benetk poslal Mezzabarbi in je natisnjeno v zbirki pisem *Nuova scielta di lettere di diversi nobilissimi huomi* [...] (Pino, 1574, 117). Med redkimi objavljenimi deli je bila redakcija Boccacievega Dekameronu, ki je izšla leta 1516 v Benetkah. Posthumno so izšle nekatere njegove rime in zbirke pesmi, leta 1538 v *Rime del Brocardo et d'altri authori*, leta 1548 v *Rime di diversi nobili uomini et eccellenti poeti* ter leta 1551 v *Rime di diversi eccell.mi autori*. Dolfin je umrl leta 1528. Tako je Pietro Bembo, tesni Dolfinev prijatelj, iz Padove v pismu Vektoru Soranzu 8. maja 1528 sporočil: »La partita del nostro buon Delphino havea io inteso prima per lettere del mio Avila; la quale m'ha recato quel dolore, che devea. Gran danno certo et grande ingiura n'ha fatto la morte a torne quello cosi chiaro et cosi gentile huomo della nostra Città; et il quale tanto honore et tanta utilità tuttavia rendeva a questa lingua.« (Bembo, 1809, 126v). Glej še: Dolfin, 1904, 28; Elwert, 1958, 167–170; Floriani, 1980, 142.

Francem I., ki je bila tudi dogovorjena v sklopu madridskega traktata. Poroka je bila sklenjena 4. julija 1530 (Kemp, 2007, 112). Svečani prihod kraljice in kraljevih sinov v Pariz ter slavje v čast sklenjenega cambrajskega miru iz avgusta 1529 je spremljal pester program viteških turnirjev in zabav od 23. julija 1530:¹² »Noi qui siamo stati al cambio del tesoro fatto con la Reina Leonora e co' figliuoli del Re; siamo stati alla solenissima entrata di Parigi, a quindici giorni di giostre e di tornei, ed a nozze sontuosissime.« (Borsetto, 1990, 159).

Muzio je opisal še eno zanimivo prigodo iz Francije, in sicer v pismu bivšemu učitelju Giovan Battisti Egnaziu¹³ (pismo XVII, iz Pariza) o pogovoru z dvema inženirjema oziroma arhitektoma, Francescom da Pontremolijem in menihom dominikanskega reda (verjetno znamenitim Fra' Giocondo), v hiši francoskega humanista in pravnika Guillaumea Budèja (1467–1540). Predmet razprave je bilo projektiranje Cesarjevega mostu po izdelanih modelih omenjenih arhitektov:

Di Francia vi scrivo, padre mio, e voi credete che io sia in Italia. Qui venimmo insieme co' l' Conte Claudio Rangon, Giulio Camillo ed io. Giulio Camillo per occasion del suo Teatro, per lo quale il Re lo ha tolto alla sua corte. Io per compagnia del Conte. E vi scrivo per darvi novella del Budeo con una tale occasione. Alla corte di questo Re è un ms. Franc.^{co} da Pontremoli, tenuto grande ingegniero, ed ha fatto un suo modello del ponte di Cesare. Poi ci è capitato un frate dell'ordine di San Domenico [Fra' Giocondo?], che ne ha fatto un altro. (Borsetto, 1990, 158).

Žal Muzio ne razkrije imena drugega inženirja, razen tega, da je bil pripadnik reda dominikancev. Sklepamo lahko, da gre za znanega projektanta mostov Giovannija Gioconda, imenovanega Fra' Giocondo,¹⁴ ki je dolga leta služil na francoskem dvoru ter naj

12 O poteku svečanosti glej: Visentin & Nicolas, 2007, 267–272.

13 Giovan Battista Cipelli (Egnazio) je bil duhovnik, filolog in učitelj, ki je zaradi finančnih težav vodil v svojem domu zasebno šolo retorike in si kaj kmalu prislužil veliko poslušalcev med nadobudnimi učenci. Pretežno je učil interpretacije klasičnih latinskih in grških avtorjev iz izvornikov v kodeksih, ki je bila po njegovem prepričanju edina pravilna in možna interpretacija vira. Za beneško republiko je opravljala razne razgovore v vlogi govornika. Bil je tesen prijatelj z Aldom Manuzijem in član akademije Aldina. V korespondenčnem odnosu je bil na primer z Benedettom Ramvertom, Erazmom Rotterdamskim, Petrom Pavlom Vergerijem ml., Paolom Giustininom, Bernardom Navagerom, Pietrom Valerianom in drugimi. Njegov najodmevnejši traktat je *De Caesaribus libri tres* iz leta 1516. Poleg učenja se je ukvarjal tudi z urednikovanjem tiskanih izdaj klasičnih avtorjev, opremljenih z uvodi in filološkimi komentarji. O njegovem podrobnejšem delovanju glej: Degli Agostini, 1745; Tiraboschi, 1792, 1493–1496; Petrusi, 1973, 479–487; Ross, 1976; Mioni, 1981.

Po Regiovi smrti avgusta 1520 je beneški senat septembra sklical natečaj za javno katedro govornišva. Po Muziovi pripovedi je tudi sam aktivno pripomogel k izvolitvi Giovana Battiste Egnazija, saj je slednji decembra istega leta nastopil v vlogi učitelja. Pred tem se je Egnazio potegoval tudi za mesto predavatelja grškega jezika. Nastopne govore je imel 7. in 9. oktobra 1518. Vendar je 16. oktobra odstopil z glasovalne liste za učiteljsko mesto zaradi spletk drugih kandidatov: »[V]enne in Colegio pre' Batista Egnatio a dir non vol esser balotato a la lectura greca, et lezerà quando vorà la Signoria senza alcun premio, e continuando si conoscerà le archimie [spletke] de' altri« (Sanudo, 1889, 122). Katedro grškega jezika je nato istega dne zasedel Vettor Fausto (Sanudo, 1889, 108, 110; Sanudo, 1890, 69, 456; Cicogna, 1827, 439; Ross, 1976, 536–556).

14 Glej: Masselli, 1838, 645–668; Maffei, 1731, 262–266, še posebno pismo Domenica Maria Pellegrinija, beneškega prepisovalca Muziovega kodeksa, iz leta 1793 (Campori, 1866, 298–301).

bi projektiral več pariških mostov na reki Seni pri katedrali Notre-Dame in most Petit-Pont. V času svojega francoskega službovanja je gojil humanistične in filološke študije z Guillaumom Budèjem, Gianom Lascarisom (Janos Laskaris) in Iacopom Sannazzarom. Fra' Giocondo je izdal tudi delo Julija Cezarja *C. Julii Caesaris Commentarii de bello Gallico et civili. Ejusdem librorum, qui desiderantur, Fragmenta*, kjer Cezar v 4. knjigi (8. in 9. poglavje)¹⁵ opisuje izdelavo lesenega mostu na reki Ren, ki ga je rimska vojska prečkala ter tako dosegla in napadla Germanio. Verjetno se je razprava med Muziom, Giocondom, Francescom in Budèjem nanašala ravno na možnost izdelave tega »literarnega« mostu Julija Cezarja.

Muzio se je po zaslugi Camillove družbe lahko znova (a le za kratek čas) posvetil literarnim in pesniškim vajam. Med literatoma sta se spletla prijateljska vez in medsebojno spoštovanje:

[F]ra verdi prati, ed ombrosi boschi era il nostro diporto, e Giulio Camillo ed io per ordinario ci riducevamo ogni giorno sotto quelle ombre (che era la stagion di state) con nostri libretti, e con carta, e con inchiostro, e leggendo e scrivendo dispensavamo piacevolmente le nostre ore [...]. O che dolce vita fu quella, dolce più assai di quella, che facemmo dapoi nelle gran città e ne' palagi reali. (Borsetto, 1990, 138).

Noi in quel tempo [...] andammo in Francia insieme; et quivi insieme vivemmo parecchi mesi; dove egli fece alquanti Sonetti, et alcuni versi latini. (Muzio, 1590, 171).

Na pariškem dvoru sta Muzio in Camillo spoznala tudi italijanskega pesnika Luigija Alamannija, s katerim sta stopila v pesniško in slovstveno tekmovanje.¹⁶

Alamanni (1495–1556) je bil vpleten v zaroto (*congiura*) proti kardinalu Giuliju de' Medici (bodočemu papežu Klemenu VII.) leta 1522 z namenom zamenjave medičejske oblasti v Firencah. Vendar državni udar ni uspel in Alamanni je skupaj z Zanobjem Buondelmontijem zapustil republiko.¹⁷ Iacopa da Diaceta in Alamannijevega soimenjaka

15 Poglavje 8: »*Caesar Rhenum transire statuit; bujusce rei causa Caesaris nuntii ad hostes missi: Ubii Auxilium a Caesare petunt*«. Poglavje 9: »*Ratio, juxta quam pons est fabricatus, ut exercitus transduceretur*« (Del Campo, 1804, 92–93).

16 Podrobneje glej: Giachich, 1847, 16–17.

17 Tako je pričal tudi Firenčan Filippo de' Nerli: »Laonde andavano costoro pensando, per imitare gli antichi, d'operare qualche cosa grande, che gl'illustrasse; e fermarono l'animo a fare una congiura contro al Cardinale, e non considerarono bene nel congiurare a quello, che il Machiavello nel libro de' suoi discorsi [*Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*] aveva scritto loro sopra le congiure, che se bene lo avessero considerato, o non l'avrebbero fatto, o se pure fatto l'avessero, almeno più cautamente proceduti sarebbero. Furono i capi di tal congiura Zanolli Buondelmonti e Luigi Alamanni; disegnarono costoro d'ammazzare il Cardinal de' Medici, e così ridurre la città a governo libero, e rendere al popolo la libertà, come l'aveva innanzi al 1512. [...] Fu preso un certo cavallaro, che portava ambasciate, e lettere di Battista della Palla a congiurati, mediante il quale ebbe il Cardinale qualche notizia de' disegni di costoro, e fu, dopo l'esame del cavallaro, preso di giorno, e pubblicamente Jacopo da Ghiacceto giovane nobile, e molto letterato, dall'esame del quale ebbe il Cardinale notizia dell'ordine di tutta la congiura, e se il Ghiacceto era preso di notte, e più segretamente, s'avevano prigionieri gli altri congiurati, o almeno Zanolli a man salva, perchè egli, ed io eravamo in piazza, quando fu preso il Ghiacceto, e mi ricordo, che Zanolli si partì da me tutto travagliato,

(morda sorodnika) pa je florentinska oblast ujela in 7. junija 1522 obglavila ter razpisala tiralico za Alamannijevo in Buondelmontijevo življenje v višini 500 skudov. Prvo pribežališče dveh *banditov* so bile Benetke in nato francoski Lion, kjer je bil Alamanni sprejet na dvor Franca I. Leta 1527 se je vrnil v Firence, med začasno zamenjavo oblasti družine Medici do njenega vnovičnega zavzetja leta 1530, ko je moral Alamanni znova pod okrilje francoskega kralja (Cummings, 2004, 155–156).

Naslednja zgodovinska osebnost, ki jo je Muzio imel možnost spoznati ali vsaj poslušati na francoskem dvoru, je bil Anne de Montmorency,¹⁸ francoski maršal, tako imenovani Veliki učitelj in upravnik kraljeve milice. Z njim je stopil v stik, ko je Giulio Camillo med sprejemom pri kralju Francu I. predstavil svojo vizijo in idejo Gledališča spomina: »Ebbe poi audienza dal Re, presente il Gran maestro, che poi fu Contestabile. Stettero più ore insieme, ed il Re mostrò d'aver inteso, e molto ben concepito nell'animo, quello, che sopra il suo Teatro Giulio Camillo gli aveva ragionato.« (Borsetto, 1990, 139).

Iz Muziove pripovedi je možno tolmačenje, da je že na opisanem srečanju Giulio Camillo predstavljal verzijo osnutka oziroma rokopis svojega dela *Idea del Teatro*¹⁹ (ki je izšlo leta 1550, po Camillovi smrti), s katerim je napravil močan vtis na kralja Franca I.:

[E] domandò [Franc I.] a Giulio Camillo dove avrebbe trovato in quel suo libro parole da trattarvi, e Giulio Camillo ritrovò i luoghi e gli li mostrò. Dapoi Giulio Camillo disse al Re: 'Sire, se non vi è noia, io desidero di chiarirmi se ben mi avete inteso'. 'Fatelo', disse egli. Ed egli: 'Voi vi dilettrate tanto della caccia? S'aveste da scriverne, dove ricorreste in questo volume?'. Ed il Re in sè raccolto, ed alquanto pensato, diede di mano al libro, e trovò il luogo da parlar della caccia. Laonde si vide che il Re il tutto aveva compreso. (Borsetto, 1990, 139).

Zaradi navdušenosti nad novo zamisljijo je francoski kralj že septembra 1530 poslal Camilla v Benetke in mu plačal 600 skudov, da bi natisnil delo *Idea del Teatro* v njegovo čast (česar Camillo v času svojega življenja ni izpolnil): »[E] perciò che egli ha avuto dal Re seicento scudi per venir a Vinegia.« (Borsetto, 1990, 159).

Muzio in grof Rangone sta se medtem še zadržala na dvoru v gradu Amboisa in v Parizu.²⁰ Iz Amboisa je Muzio poslal Koprčanu Otonellu Vidi pismo, v katerem mu je poročal o dveh dogodkih. Prvi se je nanašal na pariški dvor in opisuje akvilejskega kanonika Candida, ki je kralju Francu I. želel ponuditi v odkup marmorni kipec boginje Venere. Ker kralj ni kazal zanimanja, je kanonik od Vide zahteval Muziovo pomoč in priporočilo. Muzio, ki je dobro poznal osebnost francoskega kralja in je vedel, kako vzbuditi zanimanje takega vladarja, je sestavil eklogo, kjer je opevano božanstvo Marsa, v človeški obliki, vladalo francoskemu kraljestvu. Venera v spomin na minulo ljubezen obišče Marsa ravno

allorchè ci fu detto tal caso esser seguito, e così ebbe Zanobi agio colla fuga a salvarsi, e Luigi Alamanni, che si trovava alle possessioni di Figghine di Giovanni Serristori suo cognato, essendo avvisato dal caso del Ghiacceto, si potette medesimamente salvare.« (Nerli, 1728, 138–139).

18 O figuri Anna de Montmorencyja, *le grand maître*, glej: Thierry, 2011.

19 Muzio v pismu izrecno omenja Camillovo knjigo: »in quel suo libro«.

20 O Muziovem potovanju in bivanju v Franciji pričata pismi 141 in 142 (AST, Carli, b. 1403).

v trenutku, ko se ta bojuje z merjascem, in v spomin na tragično Adonisovo smrt tako prestraši Venero, da se ta spremeni v marmorni kip.²¹ Eklogo je Muzio naslovil: *Venere Egloga I. Al Christianissimo Re Francesco sopra una statua di Venere fatta di marmo, che gli fu portata di Italia* in jo tudi objavil v svojem delu *Egloge* leta 1550 v Benetkah (Muzio, 1550, 101v–105r). Muzio je nato pesnitev izročil Benedettu Tagliacarneju (znaneemu kot Theocrenus), ki je bil takratni učitelj kraljevih sinov, da jo predstavi Francu I. in razkrije, kdo mu je podaril Venerin kip. Francoski kralj, očaran nad Muziovo pesnitvijo, naj bi Candida bogato poplačal za Venerin kip (1500 skudov).

Pismu je sledila še zanimiva prigoda iz Amboisa o živalskem boju, ki mu je bil Muzio priča:

[Q]ui son chiusi in una grotta due leoni maschio e femina, ed un dì fu aperto il leone e messo a prova con un mediocre toro, il quale al leone diede di molte cornate senza che egli ne facesse risentimento. Tanto importa la nutrizione, che egli da pargoletto fu posto in quella grotta, nè natura può star contra il costume.²² (Muzio, 1550, 160).

Muzio in Claudio Rangone sta se vrnila v Modeno leta 1531. V grofovi hiši je Muzio ostal še nekaj mesecev, kjer je znova srečal Giulia Camilla. Ta ga je seznanil z osnutkom apologije (*Apologia*),²³ ki bi ga izdal v bran svoji ideji Gledališča spomina: »Egli [Camillo] era in casa del Conte Claudio a Modena, il quale mosso dal bisbiglio che si faceva per Italia contro il suo Teatro, mi mostrò, che scriveva una Apologia, pregando il Re, che contentare si dovesse, che egli il potesse dare in luce.« (Borsetto, 1990, 140).

Iz Modene je Rangone poslal Muzia na službovanje h grofu Galeottu II. Picu della Mirandoli, sinu Lodovica I. Pica, v mestece Concordia. Galeotto Pico je Muziu obljubil letno rento stotih skudov ter poplačilo stroškov služabnika in jahalne poti. Ponudba se je Muziu zdela mamljiva, saj je predvideval, da bi tako imel več možnosti lastnega literarnega ustvarjanja in posvetitve študiju: »Il Sr Galeotto mi richiese che io dovessi andare a vivere in sua compagnia, e mi ordinò una provizione di cento scudi l'anno con spese di servidore, e di cavalcatura, dove io vivrò molto ozioso, e reputai questo partito proprio di me, che desidero più di studiare che avanzare.« (Borsetto, 1990, 173).

21 Muzio je izhajal iz vsebine Adonisovega mita v Ovidijevi epski pesnitvi v deseti knjigi »Metamorfoz«. Po mitu, ko je Venera preživela noč z lovcom Adonisom, ga je skušala prepričati, naj se odpove lovu tistega dne. Ker je bila zora in je božanstvo ljubezni Amor še spal, se je Adonis lahko brez zadržkov napotil na lov s psi v gozd, kjer ga je nato tragično pokončal merjasec. O kipcu Venere glej še: Caruso, 2013, 30–31; Cooper, 2013, 131.

22 Podoben opis živalskega boja med levi in bikom zasledimo v kroniki renesančnega zgodovinarja Landuccija, na Trgu della Signoria v Firencah leta 1540: »E a dì 27 di febbraio 1540, fu menato due leoni in Piazza de Signori, in due gabie come due stie e, quando gli cavarono fuori delle gabie, un toro gli andò incontro e uno liono prese uno salto e saltogli in sù la schiena e non gli fece male nessuno, e l'uno andò in là e l'altro in quà e non dissono mai più nulla l'uno a l'altro. E molti cani grossi che v'erono non gli dissono mai nulla.« (Landucci, 1883, 376).

23 Šlo naj bi za Camillovo delo *Discorsi in materia del suo teatro*, ki ga je posvetil Gabrielu Trifoneju in drugim plemenitašem. Tudi to delo je izšlo v Benetkah (1552) po njegovi smrti v okviru *Di m. Giulio Camillo Tutte le opere, cioè Discorso in materia del suo teatro. Lettera del rivolgimento dell'huomo a Dio. La idea. Due trattati: l'uno delle materie, l'altro della imitatione. Due orationi. Rime del detto*.

ZAKLJUČEK

Koprski renesančni humanist Girolamo Muzio je bil že od svojih kariernih začetkov in kasneje v življenju v rednem stiku z dvorsko realnostjo, ki je bila označena in določena v neposrednem odnosu s »terenskim« delom in posebnimi nalogami svojih gospodarjev oziroma mecenov. Vizija humanističnega kontemplativnega življenja, ki bi Muziu zagotovila želeno spokojnost in vdanost literarnim študijam, je bila le oddaljen cilj in dosežena le v redkih primerih za časa njegovega življenja. S pričetkom političnih nemirov leta 1494 na italijanskem polotoku je bil Muzio v prvih desetletjih 16. stoletja aktivno udeležen na različnih nivojih vojaških odprav. Njegovi neposredni odzivi na politične situacije in okolje ter njegova vloga v določenem zgodovinskem dogodku so skrbno zabeleženi in opisani v pisnih. Funkcija in namen tako oblikovanih pisem je bila predvsem posredovanje informacij v obliki detajlne reportaže (v tem primeru vojaških odprav) vladajočim oziroma mecenom, z vključevanjem lastnih peripetij, dogodkov in pogledov na določene situacije »s terena«, ki bi lahko utrjevale pot k naklonjenosti in priznanjem vladajočih elit. Zagotovo je bila Muziu v pomoč prva humanistična izobrazba, pridobljena v Kopru, tako da je skupaj z leposlovnimi obliko pisanja in dodajanjem zanimivih osebnih izkušenj končno besedilo pisma že spominjalo na krajšo novelo. Muziova korespondenca je tako zabeležila potrebo, po kateri je dvorjan stremel, in sicer nujnost komuniciranja in obenem priložnostno pisati bralcu na zanimiv in razvedrilen način. Lahko domnevamo, da je Muzio že v obravnavanem obdobju (1528–1531) skrbno in premišljeno sestavljal pisma z namenom izdaje zbirke pisem, ki so zagledale luč sveta šele po dvajsetih letih. Ne moremo pa trditi, ali je bilo tako ravnanje le dolgoročna želja ali le pričakovanje pravega trenutka za objavo le-teh. Dejstvo je, da mu je v naslednjih letih njegovo neprekinjeno službovanje na italijanskih dvorih onemogočalo priložnost in potreben čas za ureditev zapisanega materiala, pripravo na tisk in izdajo, vsaj ne do leta 1550, ko se je v ta namen (končno) napotil v Benetke.

Muzio ni bil klasičen humanistični filolog, ampak si je delil usodo večine sodobnikov na dvorih, ki so se trudili za lastno finančno preskrbljenost. Obenem pa je, kar je zadevalo literarni, intelektualni in politični sistem, ostajal v mišljenju in delovanju neomajen: njegova dela pričajo o splošnem prepričanju 16. stoletja, da je humanistično izobraževanje v podrejenem položaju – »na razpolago« – in v službi vladajočega. Seveda je prevladovalo tudi pričakovanje, da je gospostvo cenilo tako znanje in nosilce le-tega – humaniste. Vendar bi bilo iluzorno sprejeti enoznačno trditev, da je bil intelektualec cenjen le zaradi svojega znanja, temveč so se od njega pričakovale tudi druge uporabne in konkretne spretnosti, ali bolje rečeno vrline, ki so segale na področje diplomacije, svetovanja, tajništva, obveščanja, tutorstva, govorništva in tudi prava. Vse naštetu so bile možne kategorije poklicev in uslug, ki jih je lahko humanistični intelektualec ponujal svojemu gospodarju. V največ primerih pa je bila prav vloga tajnika najbolj iskana in zaželena na italijanskih dvorih 16. stoletja, predvsem zaradi nalog politične narave. Zato je možna generalizacija take politizacije pisem s strani številnih intelektualcev, med katere lahko štejemo tudi Muzia, v odnosu do centrov moči usmerjena v stično točko zagotavljanja spoštovanja vredne pozicije in uveljavljanja sebe kot subjekta v strukturi moči, ki je posledično odpirala možnost družbene vertikalne mobilnosti.

Seveda je treba upoštevati tudi izvorni družbeni status in razred slehernega intelektualca, saj Muzio ni pripadal fevdalnemu plemstvu in zato ni mogel igrati na karto prednosti priimka (svojega je šele uveljavljal), ampak je posedoval le koprski meščanski status (po beneškem vzoru) in kot *outsider* je le težka in postopoma karierno napredoval na najpomembnejših dvorih italijanskih mestnih držav.

Ni dvoma, da lahko Muziova biografija služi preučevanju, kako so se intelektualni sistemi zapletali v politiko moči, in pripomore k osvetlitvi pomena tajniškega poklica ter potrebo po preučevanju minornih figur in akterjev italijanskega humanizma. Dokaz tega je njegova nazadnje objavljena in dodelana biografija iz sredine 19. stoletja (Giachich, 1847) – resnejše celovitejše interpretacije in analize njegovega dolgoletnega delovanja na zgodovinskem prizorišču 16. stoletja pa še niso bile opravljene. Zato je ključnega pomena kartiranje kariernih vzorcev posameznih dvorjanov tega obdobja, ki so zapustili svojo sled v italijanski literarni tradiciji. Muzio predstavlja ključen primer intelektualca, ki se je soočal z realnimi razmerami dvorskega življenja. Z njegovo pomočjo razumemo še drugo plat takega poklica, ki je bila podrejena služenju in nenehnemu iskanju stabilnega finančnega prihodka. Zaradi *de facto* omejitve »vezanosti« in dolžnosti do gospoda in podrejene vloge na dvoru je bilo renesančne ideale težko doseči. Če ne drugače, mu je prek tiskane produkcije izpod njegovega peresa, ki se je širila v »svet«, uspelo pokazati raznolikost študijev, ki se jih je lotil. In to, kot pravi, ne samo s pesništvom, ampak tudi z državno politiko, viteško znanostjo, ljudskimi običaji, moralnimi in religijskimi, na meji s teološkimi zadevami, ki so v drugi polovici 16. stoletja dobile nove razsežnosti v novi kulturi protireformacije.

Njegovega delovanja ne moremo omejiti le na eksistencialno funkcijo služenja za mero finančne preskrbljenosti, ampak tudi na iskanje odnosov do nosilcev moči in kulture. Preko mreženja in ohranjanja pisnih korespondenc s ključnimi akterji je Muzio potrjeval sebe (kot individuum) in svojo vlogo v italijanski družbi. Z objavami zbirk svojih avtorskih tiskanih »družinskih« pisem (*lettere famigliari*) je jasno dokazal kompleksnost medsebojnega prepletanja dopisnikov in odvisniških odnosov dvorjan – mecen, ki so se vrstili v vsem njegovem dolgem življenju (1496–1576), ko je služboval pri različnih gospodih in dvorih italijanskih mestnih držav: pri tržaškem škofu Petru Bonomu, markizu Vasta Alfonsu d'Avalosu, Claudiu Rangoneju, Galeottu II. Picu della Mirandoli, Ferranteju Gonzagi, Ercolu II. d'Esteju, Guidobaldu II. Urbinskem vojvodi, papežih in kardinalih. Od leta 1521 je bil priča kompleksnim in težkim zgodovinskim okoliščinam političnega in religijskega življenja tako italijanske kot evropske stvarnosti. Obenem pa je na teh velikih dvorih sodeloval pri kulturnem razvoju visoke renesanse in njenem zatonu v protireformaciji ter sklepal pomembna prijateljstva s sodobniki in vplivna poznanstva, kot je bilo le-to z Giuliom Camillom Delminiom. Njegova kariera literarnega dvorjana, tajnika, svetovalca, govorca, posrednika, mediatorja, teoretika in diplomata ter raznolikost tiskanih literarnih del predstavljata vrednost osebne bilance življenja, izkušenj in odnosov. Zato lahko kritična obdelava njegove zapuščine številnih literarnih del in raziskovanje njegovega delovanja prispevata k širšemu razumevanju italijanske dvorske družbe 16. stoletja.

A KOPER TOWNSMAN'S SERVICE TO THE MODENA COUNT CLAUDIO RANGONE BETWEEN 1528 AND 1531: AN OUTLINE OF HISTORICAL DEVELOPMENTS AS PRESENTED IN THE LETTERS OF THE COURTIER GIROLAMO MUZIO "IUSTINOPOLITANO"

Tilen GLAVINA

Science and Research Centre Koper, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia

e-mail: tilen.glavina@zrs-kp.si

SUMMARY

*Girolamo Muzio was a courtier who paved the way to his literary career with his service to various aristocrats, clergymen and army leaders. Before he penned his poems and other texts, he had to prove himself as a secretary, diplomat, and counsellor to Italian commanders. One of his many masters was Count Claudio Rangone, for whom he worked between 1528 and 1531. The article uses Muzio's archival (or "official") correspondence and his ("prestigious") letters from his book "Lettere" as a historical source of narrative in order to construct his individual story and place it in the context of the 16th century Italian wars. The aim of such methodological approach is to shed light on Muzio's role of a secretary of both aristocrats at Italian courts and military commanders on battlefields. When working for Rangone, Muzio had the opportunity to converse with the famous Italian philosopher Giulio Camillo Delminio, best known for his concept of Theatre of Memory, described in his work *L'Idea del teatro* ("The Idea of Theatre"). Following Rangone's order, the two men-of-letters visited the French court of Francis I. As a courtier, Muzio was split between the loyalty to Charles V, Francis I and Pope, and so he had to become a master of diplomacy, cunningness and political adaptation. The establishment of a correspondence network between social and cultural elites, and continuous intertwining of literary writing, intellectual discussions and battlefield experience were part of the reality and destiny of this Italian courtier in the first half of the 16th century.*

Keywords: Girolamo Muzio (1496–1576), Claudio Rangone, Giulio Camillo Delmino, 16th century, Italian wars, letters

VIRI IN LITERATURA

- AST, Carli** – Archivio di Stato di Trieste (AST), Fondo Carli (Archivio Municipale di Capodistria) (Carli), (mikrofilm) b. 1403.
- BNM** – Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia, Manoscritti, mss. ital. cl. VII, 707 (=7815), 146 (=7413).
- Camillo, G. (1550)**: L'Idée del Theatro dell'eccellen. M. Giulio Camillo. In Fiorenza, apresso Lorenzo Torrentino impressor ducale.
- Manzuoli, N. (1611)**: Nova descrizione della provincia dell'Istria. In Vinegia: apresso Giorio Bizzardo.
- Muzio, G. (1550)**: Egloghe del Muzio Iustinopolitano divise in cinque libri [...]. In Vinegia, Gabriel Giolito de Ferrari e fratelli.
- Muzio, G. (1590)**: Lettere del Mutio Iustinopolitano: divise in quattro libri, de' quali il quarto vien nuovamente publicato [...]. In Firenze, nella stamperia di Bartolommeo Sermartelli.
- Pino, B. (1574)**: Nuova scielta di lettere di diversi nobilissimi huomi [...]. Venetia, [s.n.].
- Aso, C. (2007)**: I libri di epistole italiani: uno schema di lettura. Costabissara, Angelo Colla.
- Bembo, P. (1809)**: Opere del cardinale Pietro Bembo: Lettere. Milano, Dalla Società tipografica de' Classici italiani.
- Benatti, G. (1983)**: Famiglie nobili e patrizie nelle terre del ducato di Modena. Modena, Lions club.
- Bologna, C. (1991)**: Il "theatro" segreto di Giulio Camillo: l'Urtext ritrovato. Venezia Cinquecento, I, 2, 217–271.
- Bolzoni, L. (1984)**: Il teatro della memoria. Studi su Giulio Camillo. Padova, Liviana.
- Bolzoni, L. (2012)**: Il lettore creativo: percorsi cinquecenteschi fra memoria, gioco, scrittura. Napoli, Guida.
- Borsetti, F. (1735)**: Historia almi Ferrariae Gymnasii [...]. Ferrariae, Pomatelli.
- Borsetto, L. (1990)**: Lettere inedite di Girolamo Muzio tratte dal codice Riccardiano 2115. Rassegna della Letteratura italiana, 94, 1–2, 99–179.
- Calore, M. (1983)**: Spettacoli a Modena tra '500 e '600: dalla città alla capitale. Modena, Aedes muratoriana.
- Campori, G. (1866)**: Lettere artistiche inedite. Modena, tipografia dell'erede Soliani.
- Caruso, C. (2013)**: Adonis: The myth of the dying god in the italian renaissance. London, Bloomsbury.
- Chabod, F. (1961)**: Storia di Milano nell'epoca di Carlo V. Torino, G. Einaudi.
- Chastel, A. (1995)**: Il sacco di Roma, 1527: od prvega manierizma do protireformacije. Ljubljana, ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Chiodo, D. (1997)**: "E cio che non è lei": sapienza "esposta" negli scritti di Giulio Camillo. Giornale storico della letteratura italiana, CLXXIV, 573–580.
- Cicogna, E. A. (1827)**: Delle iscrizioni Veneziane. Volume I. Venezia, presso Giuseppe Picotti.

- Cicogna, E. A. (1842):** Delle iscrizioni Veneziane. Volume 5. Venezia, presso Giuseppe Orlandelli.
- Cooper, R. (2013):** Roman antiquities in Renaissance France, 1515–1565. Farnham, Ashgate.
- Croce, B. (1945):** Poeti e scrittori del pieno e del tardo Rinascimento. Bari, Laterza.
- Cummings, M. A. (2004):** The Maecenas and the madrigalist: patrons, patronage, and the origins of the Italian madrigal. Philadelphia, American philosophical society.
- Čeč, D. (2011):** Funkcije govoric in njihovih nosilcev v podeželskih skupnostih. *Acta Histriae*, 19, 4, 703–728.
- Degli Agostini, G. (1745):** Notizie istoriche spettanti alla vita e agli scritti di Battista Egnazio. V: Calogerà, A. (ur.): Raccolta d'opuscoli scientifici e filologici, vol. XXXI-II. Venezia, appresso Simone Occhi, 1–191.
- Degli Agostini, G. (1752):** Notizie storico-critiche intorno la vita e le opere degli scrittori Viniziani. Venezia, appresso Simone Occhi.
- Degli Agostini, G. (1754):** Notizie storico-critiche intorno la vita e le opere degli scrittori Viniziani, Tomo II. Venezia, appresso Simone Occhi.
- Del Campo, P. (1804):** C. Julii Caesaris commentarii de bello Gallico, et civili, ejusque fragmenta, et alia quaecumque exstant [...]. [Madrid], Benedicti Cano.
- Dolfin, L. (1904):** Una famiglia storica. I Dolfin attraverso i secoli, 452–1797. Genova, Tip. Della Gioventù.
- Elwert, W. T. (1958):** Pietro Bembo e la vita letteraria del suo tempo. V: Valeri, D. et al. (ur.): La civiltà veneziana del Rinascimento. Firenze, Sansoni, 127–176.
- Floriani, P. (1980):** Grammatici e teorici della letteratura volgare. V: Arnaldi, G. (ur.): Storia della cultura veneta: Dal primo Quattrocento al Concilio di Trento, III, 2. Vicenza, Neri Pozza, 139–181.
- Gazzera, C. (1842):** Memorie storiche dei Tizzoni conti di Desana e notizia delle loro monete. Torino, Stamperia Reale.
- Giaxich, P. (1847):** Vita di Girolamo Muzio Giustinopolitano. Trieste, I. Papsch & C. Tip. del Lloyd Austriaco.
- Guicciardini, F. (1836):** Storia d'Italia. Libro XVIII, Cap. III. Firenze, Tipografia Borghi e compagni.
- Guicciardini, F. (1837):** Storia d'Italia di Francesco Guicciardini alla miglior lezione ridotta dal professore Giovanni Rosini, VIII. Capolago, Elvetica.
- Kemp, W. (2007):** Transformations in the printing of royal entries during the reign of François Ier: the role of Geoffroy Tory. V: Russell, N. & H. Visentin (ur.): French ceremonial entries in the sixteenth century. Toronto, Centre for Reformation and Renaissance Studies, 111–132.
- King, M. (2014):** Venetian Humanism in an Age of Patrician Dominance. Princeton, Princeton University Press.
- Landoni, T. (1873):** Lettere a Pietro Aretino, I. Bologna, G. Romagnoli.
- Landucci, L. (1883):** Diario fiorentino dal 1450 al 1516. Continuato da un anonimo fino al 1542. Biblioteca di carteggi, diarii, memorie, ecc. Firenze, G. C. Sansoni.
- Maffei, S. (1731):** Verona illustrata, II. L' Istoria Letteraria osia La Notizia De' Scrittori Veronesi. Verona, Vallarsi & Berno.

- Masselli, G. (1838):** Le opere di Giorgio Vasari. Firenze, D. Passigli.
- Mioni, E. (1981):** Cipelli, Giovan Battista. V: Dizionario biografico degli italiani, XXV. Roma, Istituto della Enciclopedia italiana, 698–702.
- Montanari, G. (2005):** Guido Rangoni: un condottiero fra Evo Medio e Moderno. Modena, Il Fiorino.
- Morris, T. A. (1998):** Europe and England in the Sixteenth Century. London, Routledge.
- Nardi, B. (1963):** La scuola di Rialto e l'umanesimo veneziano. V: Vittore, B. (ur.): Umanesimo europeo e umanesimo veneziano. Firenze, Sansoni Editore, 93–140.
- Nardi, B. (1979):** Letteratura e cultura veneziana del Quattrocento. V: Vittore, B. (ur.): Storia della civiltà veneziana. Firenze, Sansoni, 181–204.
- Nerli, F. (1728):** Comentari de' fatti civili occorsi dentro la città di Firenze dall'anno 1248 al 1537. Augusta, Apresso David Raimondo Mertz e Gio. Jacopo Majer.
- Padovani, G. (2012):** Guido III Rangoni: gusto e committenza nella Parma farnesiana del Seicento. Diplomska naloga. Firenze, Università degli studi di Firenze, Facoltà di lettere e filosofia.
- Palmisano, V. (2006):** Gian Giacomo Medici, marchese di Marignano. Melegnano, Gemini grafica editrice.
- Panini, F. (1978):** Cronica della città di Modena. Modena, Franco Cosimo Panini.
- Petrusi, A. (1973):** Giovan Battista Egnazio Cipelli e Ludovico Tuberone Crijeva tra i primi storici del popolo turco. V: Vittore B. (ur.): Venezia e Unghiera nel Rinascimento, Atti del I. Convegno studi italo-ungheresi. Firenze, Olschki, 479–487.
- Quondam, A. (1981):** Le »Carte Messaggiere«: retorica e modelli di comunicazione epistolare: per un indice dei libri di lettere del Cinquecento. Roma, Bulzoni.
- Robinson, K. (2006):** A Search for the Source of the Whirlpool of Artifice: The Cosmology of Giulio Camillo. Edinburgh, Dunedin Academic Press.
- Ross, J. B. (1976):** Venetian Schools and Teachers from Fourteenth to Early Sixteenth Century: a Survey and a Study of Giovanni Battista Egnazio. Renaissance Quarterly, 29, 4, 521–566.
- Sanudo, M. (1889):** I diarii di Marino Sanudo [...] Tomo XXVI. Venezia, F. Visentini.
- Sanudo, M. (1890):** I diarii di Marino Sanudo [...] Tomo XXVIII. Venezia, F. Visentini.
- Shaw, C. (2014):** Barons and Castellans: The Military Nobility of Renaissance Italy. Leiden, Brill.
- Tamaro, A. (1924):** Storia di Trieste, II. Roma, A. Stock.
- Tamaro, A. (1931):** Documenti inediti di storia triestina. Trieste, Editoriale Libreria.
- Thierry, R. (2011):** Anne de Montmorency: grand maître de François Ier. Rennes, Presses Universitaires de Rennes.
- Tiraboschi, G. (1792):** Storia della letteratura italiana dall'anno MD all'anno MDC, vol. 4. Modena, Società Tipografica.
- Turello, M. (1985):** Lo stato delle ricerche su Giulio Camillo Delminio. Quaderni Utinensi, III, 5–6, 63–100.
- Turello, M. (1993):** Anima artificiale: il teatro magico di Giulio Camillo. Tricesimo, Aviani.
- Vasoli, C. (1975):** Notarelle intorno a Giulio Camillo Delminio. Rinascimento, XV, 293–309.

- Vasoli, C. (1984):** Uno scritto inedito di Giulio camillo “De l’humana deificatione”. *Rinascimento*, XXIV, 191–227.
- Ventura, A. (1981):** Scrittori politici e scritture di governo. V: Arnaldi, G. & G. Folena (ur.): *Storia della cultura veneta. Dal primo Quattrocento al Concilio di Trento*, vol. 3. Vicenza, Pozza, 513–563.
- Verri, P. (2011):** *Storia di Milano*. Hillsborough, Aonia edizioni.
- Visentin, H. & R. Nicolas (2007):** *French ceremonial entries in the sixteenth century*. Toronto, Centre for Reformation and Renaissance Studies.
- Yates, F. A. (1966):** *The Art of memory. Volume III*. London, New York, Routledge.

PLAN PRESELJENJA BARANA U TOSKANU. MARCO SAMUEL CALOIAN VELIKOM VOJVODI DE' MEDICIJU: FIORENZA, 1574

Savo MARKOVIĆ

ME-85000 Bar, M. Boškovića H-12, Crna Gora
e-mail: markovics@t-com.me

IZVLEČEK

Osvojitve mesta Bar in družbene spremembe, ki so povzročile ciprski konflikt na južnem Jadranu, so imele daljnosežne posledice. Tiste, ki so bile povezane z intenzivno migracijo prebivalstva, je bilo možno takoj občutiti. Članom mestnih elit, skladno z lastnimi interesi, pa tudi s svojo odgovornostjo, je uspelo dobiti načine izselitve v Istro in Italijo. Toskanska pobuda za reševanje problematike depopulacije je sovpadala s prizadevanji uglednega plemiča Marka Samuela Caloiana, ki je leta 1574 nameraval preseliti v Toskano 100 barskih družin. Njegovo pismo, shranjeno v Državnem arhivu v Firencah (Archivio di Stato di Firenze), prepisano in analizirano, predstavlja izjemno pričevanje odnosov, komuniciranja in prizadevanj mestnega patriciata, ki je hitro izginjal, pa o tem, kako dediči družbenega kapitala v novih geopolitičnih okoliščinah skušajo dolgoletne pristojnosti ohraniti.

Ključne besede: Firenze, Veliki vojvoda, Bar, rodovniki, migracije, priseljenci, 16. stoletje

IL PIANO DI RIMOZIONE DEGLI ABITANTI DI ANTIVARI IN TOSCANA.
MARCO SAMUEL CALOIAN AL GRANDUCA DE' MEDICI: FIORENZA, 1574

SINTESI

La conquista di Antivari ed i cambiamenti sociali che nella zona dell'Adriatico meridionale sono stati causati con la guerra di Cipro, hanno avuto le conseguenze di vasta portata. Quelle associate alle intense migrazioni di popolazione cominciarono subito a farsi sentire. I membri delle élite cittadine, in base ai propri interessi, ma anche le responsabilità, stavano trovando le modalità di spostamento verso l'Istria e in Italia. L'iniziativa toscana per risolvere il problema del suo spopolamento ha coinciso con gli sforzi dello stimabile patrizio Marco Samuel Caloian in modo che nel 1574 egli cercò di trasferire in Toscana 100 famiglie da Antivari. La sua lettera, che si conserva nell'Archivio di Stato di Firenze, trascritta e analizzata, è la straordinaria testimonianza dei rapporti, la comunicazione e gli sforzi del patriziato antivarino che stava scomparendo, nonché di come gli eredi del capitale sociale anche in nuove circostanze geopolitiche con gli ampi progetti tendono a conservare le secolari prerogative.

Parole chiave: Firenze, il Granduca, Antivari, genealogie, migrazioni, immigranti, Cinquecento

UVOD

Dokument Državnog arhiva u Firenci (*Archivio di Stato di Firenze*), koji je predmet razmatranja ove studije, pomenut je (ASF, Med., f. 758, c. 65), između ostalih izvora, s kratkim osvrtom na njegovu sadržinu, u radu Doriane Popove Dell'Agata, „*Greci e Slavi in alcuni tentativi popolazionistici dei primi Granduchi di Toscana*“, objavljenom u izdanju *Europa Orientalis* iz 1989. godine, Univerziteta u Salernu. Odnosni arhivski izvor je zatim kontekstualizovan u javno i političko djelovanje istaknutog pripadnika barskog patricijskog roda Samuelis u knjizi *Stanovništvo srednjovjekovnog Bara* (Perast 2014.), da bi u ovom radu, ishodom vanjem snimka dokumenta iz 1574. godine iz firentinskog arhiva, serije *Mediceo del Principato*, bio podrobno analiziran.¹ Nadalje se, ponajprije, vrijedi posvetiti rodu i životopisu njegovog autora.

Sl. 1: Francesco di Lorenzo Rosselli (? / anonim) – Firenze: veduta „della catena”. Poslije 1482. g., ksilografija (Berlin, Kupferstichkabinett).

¹ Ljubaznim nastojanjem prof. dr sc. Nelle Lonza i dr sc. Francesca Bettarinija, izvršio sam uvid u navedenu ispravu. Stoga svesrdno zahvaljujem pomenutim uvažanim kolegama, bez čije bi intervencije i zauzimanja rasvjetljavanje i objavljivanje ovog vrela sačekalo neku drugu priliku.

VITEZ MARKO SAMULEIS–KOLOJANI: BARSKI PLEMIĆ I EKSURS O PORIJEKLU NJEGOVOG RODA ZASNOVAN NA HUMANISTIČKIM NARATIVIMA

Cavaliere Marco Samuele (Marin, Samueli-Kolojani; *Caloian*) se pominje maja 1596. kao „*huomo gia nobile*“ u Baru (Marković, 2009, 201). Jedan od najznačajnijih barskih patricijskih rodova XIV–XVII v., kojem je pripadao, analiziran je u više istoriografskih priloga (Marković, 2009; Marković, 2014, 673–677). Znakovito je da se nadimak roda *Caloian* bilježi i uz Markovog imenjaka, pomenutog 1517. g (Bošković, 1962, 269–270). Ime *Caloian*, vizantijskog porijekla, u obliku *Caloian* zabilježeno je još 1176. godine u *Supetarskom kartularu*. Nastalo je transonimizacijom od antroponima stvorenog grčkim prijedlogom kalós – „*lijep*“ + Jan: „*lijepi Ivan*“ (Vidović, 2007, 435, 438). U Veneciji, *S(er)*. *Marco Samueli* je 18. januara 1490. naveden kao jedan od četvorice izvršitelja testamenta *Nicolaus-a Bonis condam Ballo de Antibari*, žitelja predjela S. Marco, župe S. *Anzolo* (Čoralić, 2006a, 48, 94; Čoralić, 2006b, 232, 234, 238, 246, 259). Iako taj podatak nagovještava da je Marko možda bio iseljen u Veneciju, mogao bi biti identičan sa osobom koja se nalazi u Baru prije 19. maja 1517., gdje se tada pominje *Marcus Samuel dictus Caloian*. Patricij individualiziran na taj način potvrđuje zakletvu da nikad nije isplaćivao zakupljeni namet „*de pan*“ u ime *ser Jacoma Sirocho*, osim u barskoj komori, pred potestatom, „*a conto delle sue bollete*“, i pred komornikom.² Tom prilikom je uz njegovo porodično prezime zabilježena odrednica koja bi načelno mogla implicirati predaju o makedonskom, bugarskom odnosno vizantijskom porijeklu, kakva se mogla obdržavati u ovom rodu.

Iako samo u domenu pretpostavke, zajedničko navođenje prezimena Samueli i Kalojani (*Caloian*), kako se u izvorima bilježe („*dictus*“) pojedini njihovi nosioci, upućuje na makedonsku tradiciju, bugarsko istorijsko nasljeđe, odnosno na nekadašnju povezanost ovih prostora s Vizantijom, ili s predstavnicima vizantijske vlasti. Prezime *Samuel* bi možda moglo, prema eventualnoj tradiciji i hipotetičnom traganju za vlastitom prošlošću, vezivati pretka ovog starog roda sa carem Samuilom (976–1014.). *Barski rodoslov* memoriše njegov pohod na Duklju i dalje do Zadra, opsadu Ulcinja i Vladimirovo zarobljavanje (što se možda zbilo oko 988. g.). Uzet i kao nadimak, *Caloian* moguće da bi vezivao pretpostavljenog pretka ili jedan ogranak roda za bugarsku dinastiju Asena – Ivana Kalojana. Bugarski kralj Kalojan (1197–1207.) sebe je smatrao vladarem Vlaha, kao što su to bili i njegovi prethodnici Simeon, Petar³ i Samuilo („*imperatores Bulgarorum et Blachorum, Symeon, Petrus et Samuel*“). Kalojan je u pismu papi Inocentu III isticao svoje romansko porijeklo („*decendentes a sanguine Romano*“), a u njemu takođe kaže da su njegovi prethodnici iz Rima („*Quod de nobili Urbis Romae prosopia progenitores tui*

2 Podatak iz Državnog arhiva u Veneciji – ASV, *Lettere rettori ai Capi*, Antivari, br. 53 (19. V 1517.), *Vicenzo Loredano*, *Podestà d'Antivari*, ustupljen mi je predusretljivošću dr sc. Lovorke Čoralić.

3 Petar, sin Simeona Bugarina, „*posla u Konstantinopol kao taoce svoje sinove Borisa i Romana, kojima nakon smrti njihova oca bje dopušteno otići u Bugarsku i preuzeti vlast nad očevim kraljevstvom, budući da braća David, Mojsije, Aron i Samuilo, sinovi u Bugara vrlo uglednog Komitopula, poticahu puk na pobunu*“ (Orbini, 1999, 487–488).

origiem traxerint).⁴ Istorijske činjenice su tako prepisivačkim žarom srednjovjekovnih redovnika mogle poslužiti kao poveznice i ishodište promišljanja onovremenog građanstva. U *Ljetopisu popa Dukljanina*, car Samuilo se pominje više puta.⁵ Pop Dukljanin navodi i da je „*dux Caloioannes Cumano*“ skupio veliku vojsku te s Gojislavom napao dukljanskog kralja (Pop Dukljanin, 1999, 65–69, 89–90; Orbini, 1999, 269, 285, 287, 290, 361, 503). Mavro Orbini u *Kraljevstvu Slovena*, piše:

*U to doba konstantinopolski car posla s moćnom vojskom u Albaniju svog vojskovođu Kalojoana Komnena, koji udruži svoje ljude s onima Gojislava i nećaka mu, te krenuše u pohod protiv kralja Đurđa. [...] Kalojoan krenu tada svojom vojskom u napad na grad Skadar, pa kad ga zauzeše, zatekoše tamo zatočenoga Grubešu. Oslobodiše ga iz tamnice te ga na nalog carev, a uz suglasnost naroda, proglasiše kraljem.*⁶

Na navedena razmatranja se nadovezuje narativni istorijski izvor koji je zabilježen prijepisom u XVI v. Zahvaljujući kolegini Nelli Lonzi, skrenuta mi je pažnja na dokument iz Državnog arhiva u Veneciji (ASV), *Miscellanea atti diplomatici et privati*: pod brojem 54 – „*Inventario manoscritto sec. XX*“. Upućujući možda na „renesansni fabrikat“, tu se nalazi sljedeći tekst:

1196. 4 luglio

Copia di diploma di Alessio III. Angelo Comneno imperatore di Costantinopoli a Giovanni e Demetrio Colojanni, con cui li riconosce discendenti da quella familia che, venuta da Antivari, ebbe a fondatore e imperatore Giovanni, derivante dalla schiatta Angelo Ilario/Florio? Comneno, e dovuta che, mancando eredi al trono imperiale, della famiglia regnante, esso vada ai loro discendenti, e concede ad essi in perpetuo facoltà di creare cavalieri delo ordine Costantiniano, i principi, duchi, baroni, notai e giudici e di legittimar bastardi. Dato a Costantinopoli.

Navedeni sadržaj isprave od 4. jula 1196. govori o prijepisu diplome vizantijskog cara Aleksija III Andela (*Angelos*), koji je vladao od 8. aprila 1195. do 18. avgusta 1203. Tom ispravom konstantinopoljski imperator priznaje Ivanu i Dimitriju *Colojanni*, potomcima porodice koja je došla iz Bara i imala za utemeljitelja i cara Ivana, koji je poticao od loze *Angela Ilaria* ili *Floria* (?) Komnena - da joj je, u slučaju da ne bi bilo nasljednika za

4 Inocent III je, preko svojeg legata, 8. novembra 1204. krunisao Kalojana kraljevskom krunom. Georgije (Ostrogorski, 1998, 378–379, 385–386; Mirdita, 1995, 34–35, 75).

5 „*Eo tempore surrexit in gente Bulgarinorum quidam Samuel, qui se imperatorem vocari iussit et commisit praelia multa cum Graecis*“; „*supradictus Samuel Bulgarinorum imperator, congregato magno exercitu, advenit in partibus Dalmatiae supra terram regis Vladimiri*“; „*imperatoris Samuelis filia*“; „*regnum Samuelis*“ (Marković, 2009, 191–192).

6 Kralj Grubeša je sahranjen u barskoj katedrali (Orbini, 1999, 301–302).

carski tron iz vladajućih porodica, isti trebao pripasti.⁷ Stoga je pomenutima dodijeljena trajna mogućnost titulisanja viteštvom Konstantinovog reda, kao i kneževskim i naslovi-ma vojvode, barona, notara i sudija, te ozakonjenja kopiladi. Na kraju je navedeno: „*Dato u Kostantinopolju.*”

Nekoliko interpretativnih konkluzija, čini se, povezuje kontekst zavičajne istorije s vi-zantijskim dinastijama. Du Cange je sugerisao da dinastija Komnina potiče od plemenite rimske familije koja je pratila Konstantina Velikog na Istok, ali iako su takve mitološke genealogije bile uobičajene i uistinu potvrđene u njoj bliskom rodu *Doukas*, odsustvo takve potvrde u vizantijskim izvorima govori protiv Du Cangeovog gledišta (Du Cange, 1680, 169, 205). „*Imperatore Giovanni*” možda je Jovan II *Komnenos*, koji je vladao od 1118. do 1143. g., s čijom vladavinom je započelo drugo razdoblje dinastije Komnina. Poznat i kao „*Jovan Lijepi*” (*Kaloïðannēs* – otkuda bi mogla postojati referenca na barsku familiju; međutim, ne zbog svoje fizičke ljepote već pobožnosti), ili „*Jovan Dobri*”, bio je najstariji sin cara Aleksija I i Irene Duka (*Doukaina*).⁸ Tokom vladavine od 25 godina stupao je u savezništvo sa Svetim Rimskim Carstvom i odlučno porazio Pečenege, Ugare i Srbe na Balkanu te lično predvodio brojne pohode protiv Turaka u Maloj Aziji (Ostrogorski, 1998, 355–357; Du Cange, 1680, 178–179). To je ujedno i posljednje razdoblje samosvojnosti Dukljanske države. Prvi period dinastije Komnina trajao je kratko: Isak I Komnin vladao je od 8. juna 1057. do 1. septembra 1059. g.⁹

Uzdizanje filadelfijske porodice Anđela započinje udajom Teodore, kćerke Aleksija I Komnina, za lijepog Konstantina Anđela (Ostrogorski, 1998, 376–377, 534). Dinastiji *Angeloi* su pripadali carevi razdoblja 1185–1203., a po ženskim linijama još nekoliko vizantijskih vladara. Mihailo Anđeo (1204. – oko 1215.), koji je izbavio Aleksija III Anđela iz Monferrata, osnivač je Epirske Despotovine;¹⁰ ogranak familije *Komnenos Doukas* je od XIII do XV v. gospodario Epirom, Tesalijom i Solunom.¹¹ Smatra se i da bi anonimni pisac kojeg Giammaria Biemmi naziva „*Baranin*” trebao biti *Paulus Angelus*,

7 Možda je prepisivač redni broj s dokumentarnog predloška pretvorio u lično ime, ovdje istaknuto znakom pitanja i *italic*-om. Ipak, među mogućim poveznicama, na koje bi ukazivali transkribovani podaci, ističu se sklapanje saveza između Aleksija III Anđela i Kalojana 1202. g., kojim su potvrđene stečevine bugarskog vladara, kao i ličnost Hilarija, rođaka Aleksija I Komnina, prota Atosa oko 1110. - „a very obscure figure” (The Oxford Dictionary of Byzantium, 1991a, 64; The Oxford Dictionary of Byzantium, 1991b, 1095, 1143). Up. pretpostavku iznijetu u: McDaniel, 1982–1983, 43–50.

8 Smatra se najvećim od careva iz dinastije Komnina (Ostrogorski, 1998, 330, 355).

9 *Manuel Erotikos Komnenos* je bio njegov otac i djed – preko Isakovog mlađeg brata, Jovana Komnina, odnosno Aleksija I Komnina, vizantijskog cara 1081–1118. g. Genovežani se 1436. g. obraćaju „*domino Calo Janti, dei gratia imperatori Trapesondarum*”; Jovan IV, trapezuntski car 1429–1459., poticao je iz dinastije Velikih Komnina (The Oxford Dictionary of Byzantium, 1991b, 1143; Ostrogorski, 1998, 330, 332, 399, 533; Jorga, 1902, 1).

10 Mihailo I Anđeo Duka je 1215. g. iz crkve Sv. Marije u Krajini odnio u Drač mošti sv. Vladimira. O ranim epijskim dinastima, posebno o Mihailu II (1236. nasljeđuje Teodora Angela, protivnika bugarskog cara Ivana II Asena), koji je u borbi s Mihailom Paleologom u Pelagoniji 1259. izgubio Despotovinu, v.: Angelo Comneno, 2007, 14–16.

11 Navedenim prezimenima razlikovali su se od pripadnika roda *Angeloi* koji su bili niži funkcioneri, ljekari i duhovnici (The Oxford Dictionary of Byzantium, 1991a, 98; Ostrogorski, 1998, 394–395, 405, 474).

1417–1469.¹² Sveštenik Biemmi se knjigom iz 1756. poziva na djelo koje je napisao autor – „*il quale dalla sua patria d'Antivari nominarò per sua distinzione Antivarino*“ (Biemmi, 1756, *Prefazione*, 9). Taj dakle Baranin „*avea un Fratello ch' era Ufficiale di que' soldati che formavano la stessa guardia di Scander-Begh*.“¹³ Otuda je njegova knjiga, iako s nešto nedostajućih strana (npr. kad je riječ o vanjskoj pomoći „*manca il libro dell' Antivarino*“),¹⁴ posebno pri kraju („*fine del libro dell' Antivarino*“), bila od značaja pri pisanju povijesti o Skenderbegu (Biemmi, 1756, 456). Pišući o porodici *Angelo* i o Drivastu, Biemmi navodi: „... *Conte Andrea Angelo, ch'era uno de' primi della Città per la nobiltà del sangue*“ – dajući pojašnjenje i referencu u fusnoti – „*Dischendea dalla casa Angeli, che una volta godea la Signoria d'Antivari*“: *così riferisce l'Antivarino*“ (Biemmi, 1756, 126). Istakao je da je Baranin saopštio da je porodica *Angeli* nekad uživala gospodstvo Bara.

U knjizi Francesca Sansovina iz 1568. navodi se da rod „*Angelo, discesa della casa imperiale di Costantinopoli*“ – „*hebbe oltre all' altre cose da prima a quella notissime*“ – „*specialmente Driuasto, Antiuari, & Croia, & possiede anchora al presente Antiuari con Dolcigno, & altri luoghi che non hanno piegati li ginocchi auanti l'idolo Baal*“ (Sansovino, 1568, 353). Porodica *Angelus* se u XVI v. bilježi s intitulacijom *duces Drivasti*, međutim, pretpostavlja se da je tamo došao Petar Angelo, brat dračkog nadbiskupa Pavla.¹⁵ Prema pisanju Benedikta Orsinija u *Miniatievom zborniku*, Aleksej Komnin (1432–1505.), rođak posljednjeg trapezuntskog cara Davida, oženio se Agnezom, kćerkom Andrije Angela, moćnog gospodara Drača i vojvode Drivasta (Ćosić, 2015, 88). F. Sansovino navodi da je otac nadbiskupa Pavla bio „*prenominato Conte Andrea capitano delli ottimati de Driuasto, dell' eccellentia della qui casata sendo per tutto assai manifesto* ...“ (Sansovino, 1568, 359). Pominje se i povelja cara Mihaila Paleologa iz 1295. Mihailu i Andriji *Angelo*, čije je pretke privilegovao car Lav I („*qui ut clare cognoscimus Drivastensem civitatem*“), no ona se tiče sredine XVI v. i Paola¹⁶ i Andrije Angela („*falsario genealogiarum famoso*“).¹⁷

12 Alb. Pal Engjëlli (Malaj, 2015, 7).

13 Giammaria Biemmi, *Istoria di Giorgio Castrioto detto Scander-Begh*. Seconda Edizione. Brescia: Giammaria Rizzardi 1756, *Prefazione*, f. 6. Statut Drivastske prvostolnice, koji je potvrdio drački nadbiskup Pavle Angelo, kaligrafisao je 1464/68. g. Baranin Šimun Dromazijan (Marković, 2014, 622–623).

14 Biemmi navodi da mu je slučajno došla u ruke jedna stara knjiga pisana na latinskom, ali tako oštećena i iskidana, da su joj nedostajali početak, kraj i još nekoliko strana. Ipak, iz jednog sačuvanog komada zadnje strane, na kojem se nalazio čitav naslov knjige, zaključuje se da je autor bio Albanac (njegovo ime je bilo ispušteno) i da je djelo 1480. štampano u Veneciji, o trošku Erharda Ratdolta iz Augsburga: „*Explicit Historia Scanderbegi edita per quendam Albanensem. Venetiis impressa industria, atque impensa Erhardi Radolt de Augusta anno Domini 1480. die 2. mensis Aprilis ducante Joanne Moceynico inclyto duce*“ (Biemmi, 1756, *Prefazione*, 3–4).

15 Mletački Senat je 20. decembra 1478. „*Petro Angelo de Drivasto*“, bratu pokojnog nadbiskupa, odredio mjesečnu penziju od 6 dukata (Šufflay, 1916, 40–41).

16 Diplomom od 25. aprila 1273. Mihailo VIII Paleolog dodjeljuje privilegije Mihailu II Angelu i njegovom bratu Andriji, kojima se *Angelo Comneno* priznaju kao bivši suvereni na tronu Istoka s potpunim ovlaštenjem na Sveti Carski Andeoski Red Konstantinovaca te mogućnošću nasljednog intitulisanja plemića, što papa Pavle III potvrđuje 1540. i 1545. godine Paolu i Andrei Angelu Comnenu (Angelo Comneno, 2007, 40).

17 „*a. 1567. ab Andrea Angelo duce Drivasti, qui quendam pro sua potestate doctorem creasset, privilegio de laura doctoris*“ (AA I, 1913, 140). Ističe se i da su ličnosti pomenute u diplomi zapravo živjele u XV

Jednu je „vrlo zbrkanu genealogiju“ („*lo trasunto... del'origine delli Despoti de Servia... scritto in lingua Chiureliza Serviana*“) 1545. g. „*il signor Andrea Angelo della imperiale stirpe Constantinopolitana*“ poslao iz Venecije don Gjonu Musachiju (Božić, 1979, 335). Andrea Angelo je 1577. g. objavio nove statutarne odredbe „*e i capitoli della Milizia Aureata Angelica Costantiniana*“, a njegovom je bratu *Hieronimu*, patronu i velikom majstoru toga reda, Sansovino posvetio svoju knjigu.¹⁸ Svakako postoji sličnost između navoda u knjizi čije autorstvo Biemmi pripisuje „*Baraninu*“ i djela F. Sansovina, koji ističe da je drački nadbiskup *Angelo* bio Skenderbegov povjerenik, a njegov brat *Pietro* jedan od kapetana „*sopra cinquecento eletissimi cavalieri*“.¹⁹

Ukoliko Samuel nije pripadao viteškom redu Konstantinovaca, moguće da je narativ o *Calojanni*-ma, koji sadrži slične odredbe kao i diplome Angelima,²⁰ trebao da posluži sticanju viteške titule koja je u Mletačkoj Republici dodjeljivana podanicima s cijelog njenog državnog prostora. Prilikom imenovanja naslovom kavalijera cijenile su se pojedinačne zasluge, odanost, ali i ukupan doprinos pojedinih familija Prevedroj, koji je mogao obuhvatati nekoliko generacija predaka. Dodijeljena titula je obuhvatno vezivala uticajne nosioce uz mletačke interese. Fenomen „*izmišljanja tradicije*“ se „*razbuktava*“ u jeku političkih previranja u kojima sazrijeva ideja o opštoj protivosmanskoj koaliciji hrišćanskih sila i papinstva (Čosić, 2015, 118–126). Doprinos genealoškoj mistifikaciji Komnina daje i barski, u Dubrovnik iseljeni rod Besali,²¹ a važna je činjenica da je 1599–1607. barski nadbiskup bio Toma Orsini (Ursinić, Medvjedović, Baštić), rođak pomenutog Benedikta, genealog i heraldičar, pripadnik srednjovjekovnih vlasteličića zaleđa Slanoga i trebinjske oblasti, navodni potomak „*ilirskog*“ ogranka glasovitih rimskih patricija.²²

No, vratimo se autoru plana upućenog toskanskom Velikom vojvodi. Marko Samuel se nije mirio sa političkim i društvenim uslovima u kojima se našao Bar avgusta 1571. godine. Jedan od najimućnijih Barana („*di principal conditione in Antivari*“), napustio je svoj grad i našao se na italijanskom tlu: „*abbandonò il paese e venne ad habitare in questi paesi fin 'al tempo della guerra passata*“ (Makusev, 1874, 266). Kao mletački građanin, živio je 1596. g. s djecom u Veneciji (Makusev, 1874, 268). Tada je uveliko djelovao kao

v. i pripadale familiji velikih drivastskih feudalaca *Span: Michael* (†1442.) i njegov sin *Andreas*. Up.: Sansovino, 1568, 349v; Čosić, 2015, 88.

18 Među sadrugovima, tom se prilikom pominju i *Niccolò* iz ogranka „*dei Cernovich*“, kao i *Vlatico Angelo* „*dei Cossazza*“ (Angelo Comneno, 2007, 27).

19 „... *riuerito, massime dalli Principi d'Albania, & spetialmente da Scand. che riposava tutto in quello ...*“. Primjetna je i uloga *Dimitria Franca*, „*degli Ottimati di Drivasto*“, koji je bio „*Spenditore di Scanderbegh*“, odnosno njegov hroničar: „*Gli illustri e gloriosi gesti fatti contra Turchi dal signor Don Giorgio Castriotto, detto Scanderbeg*, Venezia 1545 (Sansovino, 1568, 359, 361v, 365, 369v; Božić, 1979, 381).

20 „... *concede ad essi in perpetuo facoltà di creare cavalieri delo ordine Costantiniano, i principi, duchi, baroni, notai e giudici e di legittimar bastardi*“ (ASV, *Miscellanea atti diplomatici et privati*, No. 54 – *Inventario manoscritto Sec. XX*). Up.: S. Angelo Comneno, 2007, 41.

21 Prema S. M. Crijeviću, *Camillus Besalius „Alexei Comneni Trapezuntini principis, res gestas et, quo periit, naufragium eleganti stylo commemorat*“ (Marković, 2006, 284–285). V. životnu trajektoriju Alekseja Postuma (1505–1570.) u: Čosić, 2015, 89–90.

22 Medvjedović (kraj XIV v.) su bili ogranak Ljubibratića. Fra Toma Orsini je, ponesen genealogijom Komnina, povezoao popovske i slanske Medvjedoviće s napuljskim ogrankom Orsini-Balzo, čiji su izdanci nakon gubitka Epira pod carem Dušanom zadržali posjede oko Kroje (Čosić, 2015, 62–64, 92).

agent i jedan od povjerenika koji u dužem vremenskom razdoblju uspostavljaju i održavaju kontakte između pokorenih hrišćana i evropskih sila u cilju oslobođenja od turske vlasti. Još u januaru 1574., nakon što je 7. marta 1573. zaključen mirovni ugovor između Venecije i Porte kojim je za Mlečane izgubljen Bar, Marko je toskanskom Velikom vojvodi predložio preseljenje, preko Ancone, sto porodica iz grada i sa barske teritorije. Shodno traženim izuzećima i povlasticama, zaključuje D. Popova Dell'Agata, jasno rezultira da se radilo o seljacima koji su na bijeg bili podstaknuti osjetivši se ugroženim mjerama prisilne islamizacije. Jedan od uslova koje je Samuel istakao bio je da „*possino menar e tener un prete di loro lingua schiava*“ (Marković, 2014, 676). Bilješke na Samuelovom dokumentu svjedoče da je prijedlog bio uzet u razmatranje od strane firentinske državne kancelarije (Popova Dell'Agata, 1989, 112).

POSLJEDICE KIPARSKOG RATA I „*LA MAGGIORE IMPRESA E LA PIÙ UTILE, CHE SI POTESSE FARE HOGGI PER LA CHRISTIANITÀ*“

Vitez *Marco Samuelis* (Kolojani) se u istoriografskoj literaturi odavno smatra jednim od najpoznatijih organizatora pobuna XVI–XVII v. radi rušenja turske sile na zapadnom i središnjem Balkanu – *Pokreta hrišćana* razdoblja 1593–1614.²³ To je vrijeme koje obuhvata austrijsko-turski rat (1593–1606.) i godine do nestanka s istorijske scene glavnih zagovornika antiosmanskog udruživanja sa zapadnim silama na ovim prostorima, nikšićkog vojvode Grdana (1612.) i patrijarha Jovana (1614.), kada dosluh na toj liniji zamire.²⁴ Iako se na njega ukazuje još 1874. godine (Makusev, 1874, 266–268), Samuelov društveni i politički angažman, koji obilježava nekoliko međunarodnih prijedloga i poduhvata (na koji upućuje i titula *Cavaliere*), još uvijek je premalo rasvijetljen. U istom kontekstu ističu se imena nekoliko Dalmatinaca. U to vrijeme se kao politički agenti

23 Na čelu pokreta nalazili su se crkveni velikodostojnici: ohridski mitropolit Atanasije („*tutti sequitavano il loro arcivescovo chi era vestito di rosso*“), pečki patrijarh Jovan, biskupi Lješa i Korčule (Bulatović, 1931, 298; Šufflay, 1991, 54–55). Up.: Makusev, 1874, 270.

24 Sklapanjem mira između Austrije i Osmanskog Carstva 1606. godine, inicijativu u predvođenju antiturske alijanske preuzimaju prekomorske katoličke zemlje, posebno Španija, nastojeći stvoriti svoja uporišta na Balkanu. Posljednji italijanski vladar koji je pomišljao na krstaški pohod na Balkan bio je Cosimo II de' Medici. Kada su početkom septembra 1609. u Firencu stigli povjerenici patrijarha Jovana i vojvode Grdana da zatraže pomoć za podizanje ustanka, Vita, prvi sekretar Cosima II, odlučno ih je odbio. Veliki vojvoda se zatim pokolebao, te je kapetana Ivana Daničića, ponovo pristiglog u Firencu 1611. g., lično primio i 8. juna dao sastaviti istovjetna pisma za patrijarha i vojvodu, tražeći da ga izvijeste da li su još uvijek voljni da ga prime za svojeg vladara. Kaluder Damijan Ljubibratić i Dimitrije Baranin boravili su potom u Madridu, odakle su početkom 1612. upućeni u Napulj, da pregovaraju s potkraljem (Živković, 1992, 40, 41; ICG 3, I, 1975, 85–87). Porijeklom katolik iz Bosne ili Morlakije, *Giorgio Danicichio* stiže u Senj nakon zbivanja oko Klisa. U Senju se Đuro oženio, a nakon što su ga uskoci izabrali za vojvodu i u tome potvrdio Ferdinand I, Osmanlijama, posebno na području Neretve, nije dao mira. Braća „*Danicichi et soldatesca*“ predvodili su uskoke u vrijeme pape Siksta V. „Diničić, nasljednik slanskih Dolisti-Tasovčiča“ (Novaković, 1870, 444; Makusev, 1874, 373–374, 377–378; Čosić, 2015, 118). Baranin Nikola Stanišin je 1608. bio izaslanik stefanskog biskupa i zavjerenika koji su nastojali da zagriju dvor napuljskog potkralja za akciju protiv Osmanlija, dok je dubrovački pomorac i trgovac Dolistović 1610. g. i u okolini Bara obavio popis ljudstva za borbu protiv njih (Hrabak, 1984, 55, 62).

pominju i „*uno de Dulcigno di familia Gliubizza*“ (1595.) i kavalijer Toma Peleš iz Lješa (Šufflay, 1991, 55). Koncentrišući se na magistralna zbivanja, crnogorska historiografija se, međutim, na navedene ličnosti gotovo nije osvrnula, svrstavajući ih uopšteno u političke avanturiste, iskrene zanesenjake, katoličke emisare, posrednike i agente između lokalnih glavara i raznih ličnosti na Zapadu, koji su najvećim dijelom bili „iz Albanije i sa Crnogorskog primorja“ (ICG 3, I, 1975, 75–76; Živković, 1992, 39).

Franjo Antun Bartučević je bio kod austrijskog cara Rudolfa, koji je aprila 1595. proglasom objavio hrišćanima Bosne i susjednih krajeva da ih prima pod svoju zaštitu. Posebno za to zadužen, pomenuti je Hvaranin, da bi pridobio Rufima II Njeguša (1593–1637.) za pokret hrišćana, posredstvom dvojice svojih ljudi poslao crnogorskom vladici carev pismeni poziv da uzme učešće u opštem ratu protiv Osmanskog Carstva (ICG 3, I, 1975, 75). Vladika Rufim II je, u ime Crnogoraca, shodno dokumentu od 15. juna 1595., pristao na savez s Rudolfom II i izjavio spremnost da podrži hrišćansku akciju, a njegov odgovor se smatra prvim pismom političkog karaktera jednog crnogorskog vladike (ICG 3, I, 1975, 75; HBL, 1, 1983, 491).

Uvjerivši se da je narod spreman na ustanak protiv Turaka, posebno u albanskim krajevima, biskup Koručule Augustin *Quintius* je stupio u kontakt sa Špancima; stigavši u Venciju, posredstvom papinskog nuncija Ludovica Taverne upoznao je s tim i Svetu Stolicu (Armanda, 2012, 70). U Veneciju iz Budve ubrzo u januaru 1595. dolazi i Toma Peleš, koji je kao albanski predstavnik²⁵ nunciju predao predstavku o planiranju ustanka protiv Turaka, zatraživši da papa pomogne akciju.²⁶ Taverna 25. februara 1595. javlja kardinalu San Giorgiu da će, na njegov nagovor, Peleš poći u Rim, kako bi lično izložio sve o protivturskim planovima u Albaniji (Armanda, 2012, 70). Otputovavši u Rim 18. marta, Peleš stiče veliku papinu naklonost i povjerenje; Rimska kurija mu je dala 500 dukata za organizovanje ustanka.²⁷

U drugoj polovini 1595. g., biskup Kvincij je sa svojim vikarom, dominikancem fra Gielliom, pripremao teren za „*arbanaški ustanak*“; dok su senjski uskoci plijenili mletačke fregate, biskup i vitez *Bertučić* sastajali su se u Dubrovniku i Boki „*sa kolovođana arbanaškog pokreta*“ (Jelić, 1904, 342). Kvincij je zapravo u septembru 1595. otputovao u Budvu pod izgovorom obavljanja informativnog procesa oko postavljanja novog biskupa, a zapravo radeći na organizovanju protivturskog ustanka u Albaniji (Armanda, 2012, 70). Kako je o navedenom posredstvom dojavljivača bila upoznata i Mletačka Republika, Senat je knezu Kotora tajno naložio 21. septembra 1595. da provjeri cijelu stvar, i da utvrdi da li biskup Kvincij i Peleš rade na podizanju ustanka (Armanda, 2012, 70). Biskup Kvincij je iz Budve obišao neka mjesta u Albaniji i sastao se sa osam predstavnika, s kojima se dogovarao o najboljim načinima na koje bi se mogli zauzeti Ulcinj i Skadar (Armanda, 2012, 70). Do-

25 Iseljen u Budvu, Peleš je saradivao s Tomom Orsinijem, budućim barskim nadbiskupom; isticao se među pokretačima porobljenog naroda uz Bartučevića, malteškog viteza reda sv. Jovana Jerusalimskog, Dubrovčanina Toma Budislavića, ljekara i kanonika, kasnije trebinjsko-mrkanskog biskupa, fra Dominika Andrijaševića i nekih (drugih) Dubrovčana (Tadić, 1932, 27; Šufflay, 1991, 55; Ćosić, 2015, 119–126).

26 L. Taverna je predstavku poslao papi, obavijestivši o svemu državnog sekretara Svete Stolice, kardinala Cinzia Aldobrandinija (Armanda, 2012, 70).

27 Peleš je novac predao korčulanskom biskupu u Dubrovniku (Armanda, 2012, 70; Makusev, 1874, 268).

govoreno je da u Ulcinj, uz pomoć jednog poturice, uđe nekoliko naoružanih Albanaca koji će, kad padne noć, otvoriti vrata zavjerenicima (Armanda, 2012, 71). U vezi sa Skadrom je dogovoreno da pedesetak Albanaca sa skrivenim oružjem uđe u grad pod izgovorom redovnog unošenja prehrambenih namirnica, a da se potom pritaje i ubiju zapovjednika tvrđave i malobrojne Turke koji nisu pobjegli iz grada zbog toga što je harala kužna bolest, te da nakon toga otvore gradska vrata kako bi mogli ući 300 papinskih vojnika, koji će biti skriveni u blizini grada (Armanda, 2012, 71). Dok su ti pregovori trajali, biskup Kvincij je poslao u Rim kapetana Marka Ghinija, kako bi kod pape ubrzao dolazak obećane vojne pomoći (Armanda, 2012, 71). Kotorski knez je potvrdio obavještenja o njihovoj aktivnosti, upozorivši Senat da su Albanci zaista bili odlučni u naumu oslobađanja od turskog jarma i spremni da se priklone onom vladaru koji im u tome pomogne.²⁸ Kvincij i Peleš su jednom Budvaninu dali 500 dukata da ih razdijeli uglednim, već pobunjenim Albancima (Armanda, 2012, 70). Pored toga, izgleda da pripremanje ustanka nije išlo po planu, jer je došlo do nesuglasica između Kvincija i Peleša.²⁹ Takođe, biskup Lješa i neki Albanci su neoprezno govorili pred nekim Dubrovčanima o planiranom ustanku, koji su to prenijeli poslaniku Mletačke Republike Leonardu Donatu, koji je preko Dubrovnika putovao u Carigrad, odakle je o tome javio svojem bratu Nikoli.³⁰ Nuncij je naglasio da je time posebno kompromitovana uloga biskupa Kvincija; Peleš je međutim nastavio s pripremama, u čemu je ključnu ulogu trebala da ima španska mornarica: objasnio je španskom kralju da se Albanija može osloboditi samo ako se Skadar zazume na prepad, a tako i ostali gradovi i mjesta.³¹ Na osnovu izvještaja pomenutog žitelja Budve od 9. oktobra 1595., datog kotorskom knezu, Senat je provizoru mletačke flote 14. oktobra 1595. naredio da krene s galijama put Kotora i uhapsi biskupa Kvincija, kavalijera Peleša i njihovog saučesnika Albanca Marka Ginnija (Ghini), mletačkog stipendijata i da ih dovede u Veneciju.³²

Međutim, odluku o hapšenju biskupa Senat 12. decembra 1595. odgađa i istog dana naređuje korčulanskom knezu da kaže Kvinciju da se sam uputi u Veneciju (Armanda, 2012, 71–72). Kako je Sveta Stolica očigledno protestovala protiv hapšenja biskupa Korčule, mletački ambasador joj je odgovorio da bi njegova Republika bila prva koja bi pomogla oslobađanje albanskih hrišćana od turskog jarma, ali kako je to za sada nemoguće, aktivnost korčulanskog biskupa predstavlja veliku opasnost ne samo za Mletačku Republiku, već i za ostali hrišćanski svijet.³³

28 12. oktobra 1595 (Armanda, 2012, 70).

29 Navedeno se saznaje iz dojave nuncija Taverne kardinalu Aldobrandiniju od 30. septembra 1595. g (Armanda, 2012, 71).

30 Kao vijećnik, Nikola Donato je navedeno službeno iznio u mletačkom Vijeću desetorice (Armanda, 2012, 71).

31 Ipak je kardinal Pietro Aldobrandini pisao 6. oktobra 1595. biskupu Kvinciju u Korčulu da se za ustanak odabere pogodno vrijeme, a 13. oktobra da je Sveta Stolica, uprkos svemu, spremna pomoći albanski ustanak, ali želi da se u svemu postupa mudro i oprezno (Armanda, 2012, 71).

32 Istog dana je Senat naredio kotorskom knezu da u svemu pomogne zapovjedniku flote (Armanda, 2012, 70–71; Makuscev, 1874, 268).

33 Kvincijeva protivturska djelatnost se nije ograničila samo na Albaniju; paralelno se tada radilo na oslobađanju Klisa, a Kvincij je, kao pouzdanik cara Rudolfa II, obilazio i hrišćane u Bosni. U prvoj polovini 1595. sastao se sa dominikancem iz Luke, fra Ciprianom Guidiem, velikim protivnikom Mletačke Republike, a u drugoj polovini te godine s Franjom Antunom Bertučevićem (Armanda, 2012, 72).

Papinski nuncij u Veneciji, Antonio Maria Graziani, 20. aprila 1596. izvještava da je čuo da se govori o predaji Klisa Špancima ili papi, o upadu uskoka na dubrovačko područje, o ustanku pravoslavnih u Boki Kotorskoj.³⁴ „*Zaludu su Mlečani vrebali, da biskupa i Bertučića ulove: zazirali su naime od toga, da se ne bi njihovim pokretom Španjolci uvukli u Arbanašku.*“³⁵ Svakako su u tome vidjeli i mogućnost širenja španskog uticaja i vlasti dalje na Balkanu; španski kralj i napuljski potkralj bili su najbliži papini saveznici (Armanda, 2012, 72).

Početkom 1596. i u aprilu i maju te godine bilježe se oslobodilačka nastojanja u Bjelopavličima i pokreti otpora na području Bara i Ulcinja.³⁶ Vjerovatno su koincidirali s pozicijom španske flotile od 25 brodova, koja se 1596. godine nalazila prema Ulcinju i Baru (Hrabak, 1984, 55).³⁷ Prije ili 11. maja 1596., vitez *Marco Samuele* je bio kod papinskog nuncija Grazianija, prenijevši mu vijest da su Mlečani izdali nalog da se korčulanski biskup Kvincij doprati u Veneciju.³⁸ Nuncij 11. maja o tome obavještava državnog sekretara Svete Stolice Cinzija Aldobrandinija (od 1593. do 1605. intitulisano kardinalom đakonom *San Giorgio al Velabro*),³⁹ posredno se osvrćući i na vjerodostojno

34 Pominje i zatvaranje (od strane Vijeća desetorice – 4. maj 1596) trogirskog plemića Carla Celia – „*perché habbia havuto mano nella presa di Clissa*“ – koji je navodno stigao u Veneciju da primi papinski novac (Makuscev, 1874, 266).

35 Mlečani su sumnjali da je *Bertučić* španski agent, ili da nastoji da Klis izmakne Mlečanima i pripadne caru. Bartučevićem zalaganjem je uistinu donesena odluka da se Klis zauzme u kraljevo, a ne u papino ime (Jelić, 1904, 342; Armanda, 2012, 73). Rođen na Hvaru oko 1550. g. u porodici plemića apulijskog porijekla, Bartučević je 1571., kao redovnik, uzeo učešća u odbrani tamošnjeg franjevačkog samostana od napada turske flote pod zapovjedništvom Uludž-Alije. Krajem XVI v. je s Ciprianom Guidijem, uz pomoć pape Klementa VIII, austrijskog cara i napuljskog potkralja, vodio pokret za oslobođenje hrišćana u Bosni, Crnoj Gori, Albaniji i Dalmaciji od Turaka. Na njegov podsticaj, car Rudolf II je 14. aprila 1595. izdao proglas kojim je uzeo u zaštitu Bosnu i susjedne zemlje, pa su iste godine Bartučevići poslanici Ilija Vitomir i Luka Milojević uspostavili vezu s crnogorskim vladikom Rufimom. Već od 1594. učestvuje u nastojanjima preotimanja Klisa, a 1596., prilikom zauzimanja tvrđave od strane splitskih plemića I. Albertija, N. Cindra i senjskih uskoka, dolazi iz Beča i 20. maja ulazi u nju s tovarom hrane. O tim i događajima koji su uslijedili izvještava Klementa VIII, zatim do 1605. boravi na dvoru Rudolfa II, pripremajući akcije oslobađanja Bosne. Prije 1606. šalje toskanskom Velikom vojvodi Cosimu II obavještenje o poduhvatima koje predlaže za oslobođenje Bosne, Dalmacije, Albanije, Makedonije i Moreje, što bi omogućilo i zauzimanje Carigrada. Boravi u Valladolidu, potom u Napulju, gdje 1606. i 1607. priprema ustanak za oslobođenje Albanije i Klisa. S nikšićkim vojvodom Grdanom pregovara 1607. i 1608., a s navedenim namjerama, kao vranski prior, boravi u Torinu na dvoru savojskog vojvode Carla Emanuela I. Posljednji put se pominje 1620. g (HBL, 1, 1983, 490–491).

36 Pobuna protiv desetka u krvi u Bjelopavličima zbiva se početkom 1597. g., dok je četiri mjeseca kasnije izbila pobuna u okolini Bara i Ulcinja (ICG 3, I, 1975, 76).

37 Nuncij Graziani 3. avgusta 1596. i kasnije obavještava kardinala *di S. Giorgio* o ustanku Himariota, koji su se uputili prema Valoni i Krfu da sačekaju iskrcaj Italijana i drugu pomoć koju su im obećali princip Doria, a vjerovatno i ministri španskog kralja („*con l'armata di Spagna*“), s podrškom pape. Rektor i providur Kotora Alvise Barbaro je još 12. oktobra 1595. pisao Signoriji o galijama Njegovog Veličanstva koje su otplovile prema Brindisiju i Albaniji u cilju poduhvata inspirisanog pokretom naroda koji bio odlučan da se oslobodi tiranije novog sandžaka (Makuscev, 1874, 268–270).

38 Početkom maja 1596. određeno je da Kvincij mora doći u Veneciju (Armanda, 2012, 73).

39 Cinzio Passeri Aldobrandini (1551–1610.), čiji je otac poticao iz Ca' Personeni u pokrajini Bergama, rođen je u Senigalliji. Njegova majka je bila sestra kardinala Ippolita Aldobrandinija (kasnijeg pape Klementa VIII). U Rimu od 1566., obrazovan je staranjem ujaka Ippolita od 1573., u tamošnjem Njemačkom kolegiju i na studijama u Perugi, da bi doktorirao pravo u Padovi. Pratio je 1588. ujaka u legaciji u Poljsku, gdje je

obavještenje Samuela: „*Iz pouzdanih izvora sam saznao da su ova gospoda hotimice pisala generalu Dalmacije neka prenese korčulanskom biskupu kako je volja Senata da on brzo dođe u Veneciju i da, ako to odbije učiniti, bude prisiljen poslušati, a ako ustraje u odbijanju, neka ga na bilo koji način privede na jednoj praznoj galiji i neka prema njemu lijepo postupa, ali neka ga čuva da ne pobjegne*“ (Armanda, 2012, 74). Mlečani su izdali to naređenje, navodi dalje nuncij, zbog toga što je Kvincij više puta radio na organizovanju ustanka i pisao stranim vladarima „sramotna pisma protiv Republike“, kao i zbog toga što su presreli jedno njegovo pismo španskom ambasadoru, u kojem je pisao da će pokušati da potkupi neke službenike na mletačkim galijama jer su svi plašljivi, ali takođe i korumpirani (Armanda, 2012, 74). Od namjere da uguše Kvincija, Mlečani su, piše nuncij, odustali samo iz poštovanja prema papi – jer su znali da biskup radi po papinom nalogu (Armanda, 2012, 74; Jelić, 1904, 342). Senat je ponovo, 30. maja 1596., naredio kapetanu stražarskih brodova na Kandiji da otplovi za Korčulu i poruči biskupu da napusti mletačku teritoriju, ili da ga uhapsi i dovede u Veneciju, gdje će biti izveden pred sud; 20. jula iste godine Senat naređuje korčulanskom knezu da kaže Kvinciju da u roku od 3 dana mora napustiti Korčulu, a ako se nalazi na Pelješcu, da se ne smije vratiti u krajeve pod mletačkom vlašću.⁴⁰

U odnosu na poduhvate biskupa Kvincija i viteza Tome Peleša, Marko Samuel je imao vrlo kritično mišljenje. Objasnio je Grazianiju cjelokupni traktat koji su korčulanski prelat i Albanac *Pellessa* (nuncij i Samuela naziva *Albanese*) imali u Rimu, naveliko kudeći rečeno razmatranje kao stvar bez utemeljenja, koja nije pokrenuta od strane pogodnih osoba. Štoviše, Samuel je ukazivao na mnoge njihove neistine, da su u ime Albanaca fabrikovali pečate i fingirali pisma i očigledno prevarili papu, istakavši da oni nemaju namjeru da izdejsvuju nikakav dobar ishod, jer nemaju ni prijateljstva, ni poznanstava, niti ikakvog ugleda u toj oblasti, tako da će sve što pokušaju biti štetno i neće učiniti drugo osim što će Turcima otvoriti oči (Makusev, 1874, 266–267). Kazao je i da je biskup Korčule učinio mnoge čudnovate stvari i iznude pod papinim imenom i autoritetom, potvrđujući Grazianiju da se lako može dogoditi zlo. Graziani je u odnosu na biskupa Korčule iznašao i da mletačke vlasti imaju zlokobno mišljenje, da su njime umnogome nezadovoljni, možda zbog novosti, kojima su obaviješteni o pokušajima i postupcima koje „mijesi“ s Turcima, sa uskocima i sa svakakvom vrstom ljudi, da su neki rekli da bi ga trebalo baciti u more (Makusev, 1874, 267). Vitez *Pellessa* je, posredstvom

izdejsstvovano okončanje rata između Poljske i Njemačke. Kada je 1592. Klement VIII izabran za papu, Cinzio je postao državni sekretar. Krajem godine mu se pridružuje rođak Pietro, kojem vremenom postaje subordiniran. U njegovu su nadležnost potpadali aspekti njemačkog protestantizma i priprema rata protiv Turaka, razmatrani na saboru u Regensburgu. Od 1593. do 1607. bio je upravitelj Spoleta, a od 1599. prefekt tribunala Apostolske signature. Papinski legat u Avignonu bio je 1601/07. Uživajući podršku kardinala vjernih španskom kralju te vojvode od Sesse, španskog ambasadora u Rimu, doživljavao je kao filošpanjolac. Poznat po velikodušnosti prema siromašnima i kao ljubitelj umjetnosti i književnosti, bio je prijatelj Torquata Tassa i Frana Petrića (Fasano Guarini, 1960, 1–3).

40 Prema dojavama nuncija Grazianija od 3. avgusta i mletačkog opšteg providura za Dalmaciju i Albaniju od 7. avgusta 1596., Kvincij je iz Korčule otišao u Dubrovnik, odakle se sklonio na neko ostrvo Dubrovačke Republike, s kojeg je upravljao svojom biskupijom, sanjajući o oslobođanju hrišćana uprkos prijetnji smrću ako ne odustane od takvih ideja (Armanda, 2012, 73–74).

mletačkog doušnika Paula Ducaginija, uhvaćen i ubijen 1596. godine u Veneciji (Šufflay, 1991, 55). Prema izvještaju mletačkog ambasadora u Rimu od 18. oktobra 1597., Kvincij nije prestajao da, zajedno sa sveštenikom Š. Urmanićem iz Splita, preko memorijala nagovara papu, a kardinal San Giorgio živom riječju, da ne napusti ideju o oslobađanju Klisa i hrišćana na istočnoj jadranskoj obali (Armanda, 2012, 74). Dominikanac Kvincij se, nakon premještanja u biskupiju Massalubrense kod Sorrenta u Napuljskoj Kraljevini (1605.),⁴¹ neko vrijeme zadržao u Rimu, gdje je nastavio da radi na oslobađanju Klisa,⁴² održavajući veze i s onima koji su radili na oslobađanju Herceg Novog i Bara, nakon čega bi se pokret oslobođenja od Turaka prenio dalje na Hercegovinu, Bosnu, Crnu Goru i Albaniju.⁴³ U Veneciju su još krajem 1606. godine stizale vijesti o Kvincijevom zauzimanju za obnovu protivturske akcije na južnom dijelu južnojadranske obale, ali je on vremenom očigledno shvatio da ta akcija neće ishodovati uspjeh dok joj se ne pridruži Mletačka Republika, ili je on barem ne prestane sabotirati.⁴⁴

Poznanik i dugogodišnji prijatelj papinskog nuncija u Mlecima, Marko Samuel je maja 1596. Grazianiju predložio i plan za preotimanje Skadra Turcima. Shodno I. Božiću, riječ je o jednom od planova za rušenje Otomanskog Carstva, nastalom u Baru, u vrijeme Svete lige, koji je, uz predanjem sačuvane uspomene na vrijeme velikih borbi na području Bojane, „kao ključnu operaciju na tom putu predviđao – osvajanje Skadra“.⁴⁵ Te je projekte, kako Samuel uistinu i kaže („*questi disegni*“), i ranije, u drugim situacijama, predlagao mletačkim vlastima, ali se od njih nije moglo očekivati drugo osim riječi, zbog odluke, koje su se uvijek držale, da ni na koji način ne izazovu Turke (Makusev, 1874, 267). U literaturi se naglašava da je hrišćanska akcija propala usljed mletačke dvoličnosti (Bulatović, 1931, 298). *Cavaliere Samuele* je nadugo razgovarao s Grazianijem o tome što se može pokušati u njegovom kraju, zaključivši da bi najveći i najkorisniji poduhvat koji bi se u tom trenutku mogao učiniti za hrišćanstvo bio zauzimanje Skadra. Osvajanjem toga grada zadobilo bi se do 50.000 najhrabrijih i sposobnih ljudi, nadahnutih vrlo loše po Turke, a njihovim dejstvom bi se moglo pokušati i nadati najvećim stvarima.

U vezi sa zauzimanjem Skadra, Samuel i Graziani su razgovarali o dva načina na koje bi se to moglo postići. Privremeno, gotovo dvomjesečno oslobođenje Klisa, moglo je biti podstrek takvim nastojanjima. U pogledu Skadra, prvi razmatrani način bilo je

41 Rodom Poljičanin, koji se otkupom oslobodio trogodišnjeg sužnjevanja u Carigradu, *A. Quincio* je dobro poznao latinski, grčki, jermenski i turski jezik. Bio je provincijal u Svetoj Zemlji, zatim sekretar kardinala Giustiniana i admirala Foscarinija, vrhovnog zapovjednika mornarice u ratu protiv Turaka; zahvalio se na časti internuncija na španskom dvoru, koju mu je ponudio papa Grgur XIII. Preminuo je 1610/11. g (Jelić, 1904, 341–342; Carrara, 1846, 28; Armanda, 2012, 69, 77).

42 Po nalogu Klementa VIII, njegov sestrčić kardinal *di S. Giorgio* i sekretar, imenovani zadarski nadbiskup M. Minucci, bavili su se kliškim pitanjem; kad bi područje Klisa bilo preoteto Turcima u papino ime, namjeravalo se ponuditi ga Mlečanima, kako bi se pridružili Svetoj ligi i „*odvrnuli*“ od ugovora s Osmanlijama iz 1573. g (Jelić, 1904, 339, 341–342).

43 Mlečani su Kvincijev premještaj smatrali svojevršnom nagradom, zahtijevajući za njega određenu kaznu, što papa nije preduzeo (Armanda, 2012, 76).

44 Oštrinu i beskompromisnost u stavovima i nastupima biskupu Kvinciju je zamjerio i apostolski vizitator Agostino Valier (Armanda, 2012, 77, 78).

45 Božić, 1979, 240; Jireček, 1962, 333–334 (s pozivom na Makuševljeva *Monumenta* 1). Up.: ICG 3, I, 1975, 76.

otimanje, a drugi *izdaja*. Vitez je smatrao izglednim i jedan i drugi, dokazujući nunciju da raspolaže vrlo detaljnim obavijestima o samoj skadarskoj tvrđavi, u koju je ulazio više puta i zna kako je čuvana i održavana. Činilo se da bi izdaja bila lakši način, jer bi pružala više mogućnosti da se pripremi ono što je neophodno da se to mjesto, kao čvrst plijen, zadrži. Ali je Samuel smatrao lakim i njegovo preotimanje s najmanjim brojem ljudi, zbog toga što je bilo malo ili loše čuvano, jer se tokom prvih turskih invazija svaki put nalazilo načina da se odmah pritekne u pomoć s ljudstvom i dovoljno namirnica.⁴⁶ Nakon toga mjesto ne bi bilo teško zadržati, zbog pobune naroda koja bi neizbježno uslijedila, koji bi, kako je rečeno, imao više od 50.000 ljudi ne samo za odbranu, već i za napad na neprijatelja i veliko napredovanje nad njim (Makuscev, 1874, 267).

Monsignor Antonio Maria Gratiani dal Borgo di S. Sepolcro je kardinalu *di S. Giorgio* saopštio i opservacije o svojem prijatelju Samuelu. Nuncij je istakao da vitez vrlo spremno nudi vlastiti projekat i da vjeruje da ne bi bio nesposoban za sličan poduhvat, kada se uzme u obzir da je iz te oblasti te da ima prijateljstva⁴⁷ i rodbinu,⁴⁸ kao i to da je veoma promišljen i kadar čovjek. Međutim, nuncij je naglasio da ne zna da li bi Samuel bio siguran da krene u taj posao bez učešća mletačkih vlasti, s obzirom da sa porodicom prebiva u Veneciji.⁴⁹

46 Može se pretpostaviti da je Samuel imao na umu nešto od opsežne literature ili spisa koji se posebno bave višemjesečnom osmanskom opsadom 1474. i zauzimanjem Skadra 1479. g. *Annali veneti* Domenica Malipiera (redigovani i rezimirani od F. Longa od 1564.), ističu doprinos Ivana „Cernovichio, signore del paese vicin al lago di Scutari, e homo de gran seguito e autorità; esortandolo a adunar quanta più zente sia possibile“ (Malipiero, 1843, 94). Humanista Koriolan Cipiko, sudionik odnosnih zbivanja, opisuje opsadu Skadra, pominje Drim, Bojanu, Ulcinj, Bar, Budvu i Kotor, a njegovo djelo je, između ostalog, prevedeno na italijanski i objavljeno 1570. u Veneciji, „per D. et G. B. Guerra fratelli“ (*Delle Cose fatte da M. Pietro Mocenigo, capitano generale di mare della serenissima signoria di Venetia, libri tre, di Coriolan Cepione, ... Nuovamente dal latino tradotti ... (da Domenico Guerra)*). Koincidirajući s vremenom Samuelovog prebivanja u Veneciji, djelo se na latinskom publikuje s naslovom *De bello Asiatico ... libri tres. Opera Joannis Cippici nunc iterum impressi. Venetiis, Apud J. A. Rampazettum, 1594*. Potestat Bara Baldesar Contareno 22. maja 1474. izvještava kneza Kotora o neophodnosti hitne pomoći Skadru tokom otomanske invazije – „et se le provisioni et socorsi non sono presti e da dubitar grandemente de la ruina e perdimento de questa provincia, che seria veglia et una trista festa a tutta Italia...“; pomoć je trebalo poslati Bojanom „e per via del logo“ (Makušev, 1882, 213–214).

47 Negdje do 1590. g. biskup Sape i Sarde bio je *Zorzi* Palma, nekadašnji kanonik primicer *Ecclesiae Antibarensis* (Farlati & Coleti, 1817, 282–83).

48 Antun *Samuelli* iz Bara se oženio 1640. godine Katarinom, ozakonjenom vanbračnom kćerkom Franja Quarco, pripadnika šibenske grane trogirskog patricijskog roda Bukulin. Barski nadbiskup Andrija Zmajević u izvještaju o vizitaciji iz 1671., navodeći da je u gradu 1649. bilo „otto famigli grosse de Gentilhuomini principali“, kaže kako je Vincenzo Samueli bio prisiljen da, nakon Foscolovog neuspješnog pokušaja oslobođanja Bara, napusti grad i posjede velike vrijednosti, da bi spasio život i sačuvao se u vjeri: „Molti finalm.te perdono tutti i beni colla fuga salvarno la vita, fra quali fù il Sig.r Vincenzo Samueli che in quel tempo abbandonò poderi di gran vaglia p. conservarsi nella s. Fede. Questi à Budua ...“ (Marković, 2009, 212).

49 V. Makušev je smatrao da *Samuele*-ovo prezime vjerovatno treba čitati *Salume*, s kojim se javlja jedan istaknuti albanski rod, često pominjan u mletačkim spomenicima. Grazianijevo pismo od 11. maja 1596., zajedno s ostalim njegovim obraćanjima iz nuncijature, čuvali su se u biblioteci univerziteta u Bologni (Makuscev, 1874, 264–265, 267–268). AA I ističu rod *Span*, ali treba uputiti i na rod *Summa*, vlastelu Drivasta u XIV–XV v.

To je razdoblje intenzivne diplomatske aktivnosti još jednog Baranina, iseljenog u Dubrovnik. Prema S. M. Crijeviću, kancelar Viktor Besali je 1596. bio u diplomatskoj misiji Dubrovačke Republike kod austrijskog nadvojvode Ferdinanda, dok je 1600. g. bio kod pape Klementa VIII.⁵⁰ U ljeto 1597. Rim je pokušao da izdejstvuje oslobođenje Bara: Aldobrandini se pominje kao zaštitnik ovih krajeva. „Kardinal San Giorgio je pregovarao sa nekim Albancima da preotmu i papskoj vojsci predaju Bar;⁵¹ da bi se stvar pospjela, iz Zadra su na poprište krenuli jedan zadarski franjevac, „jedan inženjer i neki Andrija Baranin“, zatim monah Rafael rodnom iz Dubrovnika, koji je iz Ancone preko zavičaja došao u Bar te Marko Samueli-Kolajani (Hrabak, 1984, 55). Moguće da je to isti Marko Samuel zabilježen 26. juna 1598. kao svjedok testamenta barskog sveštenika Marina Vitusse, koji je 18. novembra 1598. registrovan u Dubrovniku (Marković, 2014, 676; Lupis, 2009, 742).

U vezi s povezanošću roda Samuel s Dubrovnikom, značajno je da je jedan njegov pripadnik, sveštenik *Paulus Samuel de Antibaro*, 2. marta 1543. djelovao, a vjerovatno i prebivao u Dubrovniku.⁵² Još je jedna onovremena paralela mogla biti od značaja. Giovan Angelo dei Medici, kasnije papa Pio IV, od 1545. do 1553. g. bio je dubrovački nadbiskup (Kunčević, 2007, 39–40). Iako nikad nije posjetio Dubrovnik, 1549. nazivan je i „dubrovačkim kardinalom“, mada je njegovo odreknuće crkvene titule toga grada, 1553. g. izazvalo ozbiljan skandal. Nedugo nakon toga bio je i komendatar Ratačke opatije, čije su prihode dijelili prelati iz različitih krajeva. „To su slučajevi pensionis ili reservationis“, 100 škuda od prihoda Sv. Marije Ratačke 1555. godine bilo je rezervisano za kardinala Ivana Anđela *de Medicis* (Marković, 2014, 786).

Kako izvještava mletački ambasador, „nema sumnje da ga je vojvoda Firence načinio papom“. ⁵³ Kada je 1559. kardinal dei Medici izabran za novog papu, dubrovačke vlasti

50 Viktor Besali je 1596. otišao u svojstvu ambasadora dubrovačkog Senata nadvojvodi Ferdinandu zbog uskočkog pitanja, „*affine di por fine alle piraterie degli Uscochi*“. Uticao je na Ferdinanda da raspusti Uskoke. Godine 1600. bio je kod pape Klementa VIII, na čijem je dvoru, po F. M. Appendiniju, izazvao divljenje kako zbog svojih talenata, tako i zbog veličanstvenosti (*magnificenza*) kojom se predstavio. Shodno dokumentu iz papinske kancelarije, papa je po prijemu i izlaganju kancelara *Victora Basileusa* odgovorio Dubrovčanima u vezi sa njihovim nesuglasicama s dubrovačkim nadbiskupom, ističući da će im uskoro poslati apostolskog vizitatora biskupa Sorana, da sve pomno ispita (Marković, 2006, 280–281; Marković, 2014, 583–588).

51 Barski nadbiskup Marin Bizzi 1610. navodi da je izvijestio – „*gospodina kardinala Giorgia, onda protektora ovih krajeva, da neću izostaviti obavezu da odem i posjetim hrišćanstvo Bara, čim mi stigne dozvola iz Carigrada, a tako isto i Barske nadbiskupije [...] pripravan učiniti i dati utjehu ostatku nekad veoma rasprostranjene jurisdikcije, kad to naređuje Njegova svetost*“ (Bizzi, 1985, 25).

52 DAD-DT, 29, 168v. Na ustupljenom podatku, kao i na dragocjenim sugestijama pri pisanju ovoga rada, najljubaznije zahvaljujem prof. dr. sc. Nelli Lonzi.

53 Uprkos prezimenu, papa i Cosimo I nisu bili u srodstvu; Giovan Angelo (1499–1565.) je poticao iz Milana. Od decembra 1559. papa Pio IV, na podršku firentinskog vojvode uzvratio je uzdizanjem na rang kardinala njegova dva sina, kao i pouzdanog upravitelja Siene, Angela Niccolinija (1565.). Otpočeo je pregovore oko braka Cosimovog sina Francesca s Giovannom od Austrije. Ipak, filoimperijalno orijentisan, imao je teškoća u odnosu sa Filipom II. Utemeljio je 1562. nuncijaturu u Firenci, a za vrijeme njegovog pontifikata završen je koncil u Trentu (1563.). Obezbiudio je brojne privilegije za red sv. Stefana te nastojao oko nadvojvodske titule za toskanskog vladara, što će priznanjem dovršiti njegov nasljednik (Istruzioni, 2007, 126, 258; Kunčević, 2007, 39).

vjerovatno nisu bile oduševljene; Serafino Razzi piše da je puk na tu vijest reagovao veseljem, ali da Senat nije javno pokazivao radost zbog „određene tjeskobe“ i „nelagode“ zbog ranijeg odbijanja i sukoba oko neuspješnog pokušaja postavljenja Sebastana Portico za njegovog nasljednika (Kunčević, 2007, 39–40). Pio IV je umro 9. decembra 1565 (Domenichini, 2005–2006, 35). Učešće firentinske pomorske flote reda sv. Stefana u Lepantskoj bici pod papinskom zastavom možda je bila poveznica između Cosima I kao velikog majstora reda, malteškog viteza Gaspara Brunija, brata barskog nadbiskupa⁵⁴ i sudionika bitke u papinskoj floti (Naldini, 1700, 247–248) i kavalijera Samuela. Moguće da je od uticaja bilo Markovo dugogodišnje prijateljstvo s papinskim diplomatom Grazianijem, rođenim Toskancem?⁵⁵ Konačno, veza s firentinskim Velikom vojvodom mogla je biti uspostavljena i preko nekog od Dubrovčana koji su u to doba, iz poslovnih razloga, boravili u Firenci.⁵⁶

Transkribovanim prilogom koji slijedi nastojala se u najvećoj mjeri zadržati vjernost originalnom tekstu. Na kolaciji zahvaljujem kolegici Nelli Lonzi. U zagradama {} su obuhvaćeni *medičejski* komentari i napomene na dokumentarnom predlošku iz ASF, Med., f. 758, c. 65, koji je na pratećim snimcima. Numeracija i struktura transkripcije slijede plan izlaganja Marka Samuela Caloiana.

12 di Gen '74

65.

10 aut 40 cancell.

Serenissimo Gran Duca,

Dovendo l'Altezza vostra con Subbme animo suo deliberar di riddur dalla tirranide soggietione di Turchi sotto il felicissimo stato suo, le cento famiglie di poveri Christiani della Città di Antivari et di suo territorio, si come da me gli é stato ricercato, La supplico con questa humil riverentia mi si conviene, contenta sia con solita sua benignità, et gracia

54 Nadbiskup Bruni bio je miljenik Carla Borromea (1538–1584.), sestrice pape Pija IV, koji je kasnijeg sveca 1560. godine i uzdigao na čast kardinala (Istruzioni, 2007, 358).

55 Antonio Maria Graziani je rođen 1537. g. Borgu San Sepolero. Studirao je rimsko pravo u Padovi i usavršavao se u filozofiji, prijateljevajući s Annibalom Carom, Giuliom Poggianijem i Guglielmom Sirletom. Bio je u diplomatskim misijama papa Pija IV i Pija V te kardinala Commendonea, u njemačkim zemljama i Poljskoj, gdje je od 1573. boravio kao vicelegat. Sikst V ga je imenovao sekretarom za latinski jezik. Izborom kardinala Aldobrandinija za novog papu, 1592. postaje biskup umbrijske Amelie. Klement VIII ga zatim šalje vladarima Urbina, Ferrare, Mantove i Torina, sa zadatkom da radi na stvaranju protivturskog saveza. Uspjeh na tom polju učinio je da u februaru 1596. bude imenovan apostolskim nuncijem u Veneciji. Prema papinskim instrukcijama, trebao je ishodovati umanjenje nadzora nad trgovinom na Jadranu u korist luka Papinske Države, nametnuti papinu volju u odnosu na *Index* i ubijediti Mletačku Republiku da ponovo otpočne rat s Turcima. Međutim, Klis u rukama uskoka nije bio dovoljan argument za mletačku vladu, pa je Republika odbila da uđe u rat. Iz Venecije se 1598. povlači u Umbriju, gdje je preminuo 1611. g. (Marsili, 2016).

56 Dubrovčanin, u vrijeme Držićevog pokušaja prevrata povezan s vojvodinim dvorom, kojeg je Držić smatrao svojim prijateljem, bio je mladi Luka Sorkočević, koji je imao trgovinu u Veneciji i Firenci i izgleda bio vrlo cijenjen, pa se preko njega slala pošta iz Dubrovnika u Italiju, i obratno. Pomenuti Sorgo je bio zainteresovan za politička dešavanja, a kao bogat čovjek, pozajmio je i vojvodi Cosimu I svotu od 8.000 dukata (Ratković, 2008, 355).

Sl. 2. Giorgio Vasari – Opsada Firenze 1530., freska, 1558. Sala Klementa VII. Abbeville Press (Wikimedia Commons).

afferarmi, et bonificare l'infrascritti capitoli, videlicet.

1.º (Primo) Che a quelli sia datto loco di potervi comodamente habbitare, et terreni boni di poter coltivare, con li quali possino vivere sotto la felicissima ombra sua, et ciò si a quelli, che personalmente lavorerano, come a quelli, che farano lavorare, che puotrano in questo numero alcuno „essere“ di cittadini, et artesani.

{In margine: Concedesi al che si paghi il terratico alle comunita}

2.do (Secondo) Che a quelli haveran bisogno gli sia datto modo di comprar animali di puoter coltivar le terre, il che debbano a l'Altezza Vostra dappoi pagare in cinque primi anni ò piu ò meno che alla benignità vostra paresse.

{In margine: mi sarebbe che difficilissimo posson (?) lo}

3.º Che il primo anno havendone quelli bisogno del vivere, siano aiutati di quelle cose neccessarie al viver humano, il che medesimamente debbano dappoi pagare in cinque suseguenti anni, et piu e meno, che a l'Altezza Vostra paresse.

{In margine: Se vorrano lavorar nel (...) che (...) non (?) si mancherà loro a vivere}

4.º Che per tre anni primi siano esenti di ogni gabella, et gravezza, ma passati in puoi li tre anni siano sottoposti a quanto dalla benignità vostra per giustizia sera determinato, et chiarito.

{In margine: Veder se esazione habbia (?) (...)}

5.º Che per salute de l'anime loro puossino menar et tenir un prete di lor lingua schiaua, qual è Reverendo pre Zorzi Palma, al qual oltra le terre et habbitacioni, gli sia datto uno beneficio di chiesa o di altro de scudi cento all'anno, et che diece di lor principal famiglie, qual tra lor serano in casu di morte di esso prete, puossino sempre provvedere di uno altro come gli parera meglio con salario di beneficio predetto et quanto a l'Altezza

Vostra parera. / *{Del prete Sua Altezza si contenta perche sia lui (?) cristiano venendo occasione di benefitii si provedera}*

6.º Che diece delli primarii qual da me' al tempo, che seran menati, a vostra l'Altezza si dinotteranno per diece anni habbino autorità ogni anno tra lor elleggiere uno che habbi giudicar ogni lor differencie et litti, che potrian nassere, et le sentencie volendo puossin appellare al superiore iudicante, che sera in detto loco, et questo fino si venghino a sue fare nel modo et costume di queste parti. / *{Concedisi al l'appello di sopra}*

7.º Che douendo venir alcuni Turchi già al tempo della presa della città per forza et paura di campar la vita fatti, et questo per molti mali a essi son chi da lor al tempo eran Christiani fatti, puosino confidarsi di venir in questo numero tenendo la fede nostra, come io sono certo che da loro hoggi di quantunque habbino rinegato, secretamente la tengono. / *{possino venir et star (...) liberamente}*

8.º Che in segno, et memoria, di esser venuti vassalli et a devotione del' Altezza Vostra, quando gli venirano avanti, gli sia dato a diece di primarii di loro diece vesti di pano rosso si come è antico solito tra di loro parti.

E continua

9.º Che giudicando io per molti covenienti rispetti *esser ben fatto* che solo maneggii questo negotio, per poter senza pericolo, ne dano alcuno sortir el suo effetto, dovendo io attovar navilii di poterli in barcare, bescoto et vino per potergli mantenere fino in Ancono (!), di onde dappoi per terra gli sera da Altezza Vostra dato modo di venir alla sua presentia in questa Città però sara contenta per spese et nolli predetti farmi boni doppo serano menate esse famiglie scudi n.º 600 - dico seicento, di quali giudicarsi puotrebbe doverne anco io piu spendere, et imbarcati che serano in mediate doppo l'Altezza Vostra fara a Ragusi over Ancona siano pagati li nolli di navillii, et il restante fino alla predetta suma al mio giongier a salvamento in questa Città. / *{farassi tutto}*

10. Che a me suo devotissimo servitore oltre l'habbitazione, et terre predette considerando la qualità et professione mia sia contenta darmi mentre vivo una provisione, con la qual puossi honoratamente come è stato solito mio, viver et morir sotto l'ombra del Dominio suo, offerendomi con occasione, che per divin favore' mi puotra appresentarsi, secondo il desiderio mio far tal seruitù a l'Altezza Vostra che saria di gloria, honore et augmento del felicissimo stato suo, qual il Signore prosperi et felicitì.

{In margine: Esso si fara'}

Di Fiorenza adi 12 Zenaio 1574

Di sublime Altezza Vostra humil et devotissimo servitore,

Marco Samuel detto Caloian di Antivari

[L. s.]

„SERENISSIMO GRAN'DUCA“: PITANJE ADRESATA

Najprije se, u komentaru transkribovanog izvora, postavlja pitanje kojem se od vladara posljednjih mjeseci toskanskog dvovlašća obraća Marko Samuel Caloian: Cosimu I ili Francescu I de' Mediciju?

Mogu li na odgovor na to pitanje, drugačiji od pretpostavljenog, uputiti napomene i uputstva zabilježeni kao odgovori na Samuelovom obraćanju? Da su takvi vladarski reskripti kasnije izostajali, svjedoči pismo iz 1568. g. upućeno vrhovnom magistratu i proslijeđeno ostalim javnim organima, u kojem se Cosimo I sjećao dobrog običaja („*buona usanza*“) koji je uveo u prošlosti, da lično u ruke prima pisma i molbe i sprovodi takve zahtjeve (Fasano Guarini, 1984, 27–28). Vladarevi uposlenici, sekretari, koje su odlikovale stručnost, umješnost i želja da se izade u susret njegovim interesima, nakon

Sl. 3. Agnolo Bronzino – Cosimo I de' Medici u viteškom oklopu, 1545. Firenca, Galleria degli Uffizi (Wikimedia Commons).

što bi primili različite upućene molbenice, prosljedili bi ih prvom auditoru i njemu, koji bi ih ispitali; auditori bi pisali odluke „*per rescritto*“.⁵⁷ U vezi sa određenjem adresata, treba uzeti u obzir obraćanja drugih, kao i uzajamno oslovljavanje suvladara. Oko 8. septembra 1570. Dubrovčani pišu „*al Serenissimo Gran Duca di Toscana Cosimo de Medici et al Serenissimo Principe Governante Signori nostri ...*“ (Makuscev, 1874, 506). Instruirajući Francesca jula 1571. da se opravda u vezi sa titulom nadvojvode pred kneževima Bohemije i da zatraži njihovo posredovanje kod cara Maksimilijana II – a od don Juana od Austrije kod Filipa II, „*el gran duca di Toscana*“ sina oslovljava „*voi principe*“ (Istruzioni, 2007, 329, 332).

Cosimo I Medici je došao na vlast 9. januara 1537., a Karlo V mu je dodijelio titulu vojvode Firence 30. septembra iste godine. Raspustivši Vijeće Republike, ograničio je moć velikih firentinskih porodica, nemajući povjerenja u njihove pripadnike (Grubiša, 2016, 1). Iako je vladao obračunavajući se nemilosrdno s protivnicima, preduzimao je djelotvorne mjere za jačanje i podizanje ugleda Firence reorganizacijom države i proglašavanjem novih zakona te je ubrzo doživljen kao moderni vladalac. S obzirom da je bio sklon direktnom, paternalističkom odnosu prema podanicima, njegova vladavina je isprva uživala popularnost među onima skromnijeg porijekla,⁵⁸ pa, u skladu sa tim, državne dužnosti preuzimaju mnogi obrazovani provincijalci neopterećeni stranačkim sukobima, uglavnom pravnici koji nisu pripadali staroj oligarhiji, pripadnici nove „činovničke aristokratije“ (Kunčević, 2007, 20).⁵⁹ Redefinišući stare republikanske magistrature, Cosimo I je 1543. funkciju *Auditore-a delle Riformagioni* pretvorio u jednu od osnovnih poluga svoje moći;⁶⁰ birao je njenog vršioca – sekretara glavnih firentinskih

57 Auditori poput Lelia Torellija ušli su u vojvodin sistem vlasti na osnovu fame velikih pravnika. Memorijali koje su na dnevnoj bazi sekretari predstavljali vojvodi svjedoče o njegovom sve opsežnijem javnom djelovanju, prije svega u zaštiti širokih interesa prethodno zapostavljenih slojeva. Svjestan toga, vojvoda je na taj način za sebe vezivao osobe koje su prepoznavale snagu odbrane i podrške. Dispozitivnim odredbama koje je donosio regulisani su tok i rješenje problema molbenica. Reskripti koje vojvoda izražava su brojni i često sadrže formulacije poput: „*perchè è giusto e santo si eseguisca*“ (Domenichini, 2005–2006, 86–87).

58 Vrijeme u kojem Marko Samuel zvani *Caloian* predstavlja svoj plan toskanskom Velikom vojvodi još uvijek obilježava Bartolomeo *Concini* (1507–1578.), *primo segretario* od 1570. g. Concino, sin seljaka iz Terranove Bracciolini, pravničkog obrazovanja, bio je jedan od najbližih saradnika Cosima I, gotovo njegov *alter ego*, ubrajajući se u najmoćnije ljude Firence druge polovine XVI v. Počevši karijeru 1540. kao notar, postaje zatim ključni vojvodin operativac. Tokom gotovo tri decenije Concino je obavljao najdelikatnije poslove, posebno u vanjskoj politici: poslanstvima Karlu V u razdoblju 1545/52., odbranom interesa u vezi sa Sienom, tokom više misija u Bruxellesu, Napulju i Rimu, u koje spada i uspješno lobiranje za Cosimovog kandidata, budućeg Pija IV, u konklavi 1559., zatim ugovaranje braka vojvodinog sina Francesca I s kćerkom habsburškog cara 1565., dugogodišnje pregovaranje oko papinske dodjele titule Velikog vojvode Cosimu, što je rezultiralo uspjehom 1569. g. Kao osoba od Cosimovog najvećeg povjerenja, najslušaniji glavni savjetnik i sukreator vanjske politike, Concino je bio s njim u kontinuiranom kontaktu preko svojih gotovo svakodnevnih pisama (Kunčević, 2007, 21–22; Istruzioni, 2007, 86; Domenichini, 2005–2006, 103–104).

59 Povezani s vladarom odnosom uske zavisnosti, detaljno su mu referisali sve razmatrane poslove, svoje odluke upodobljavali uputstvima i vjerno izvršavali njegove „otpise“, kojima će zakonska vrijednost biti data normativnim aktom iz 1561. g (Fasano Guarini, 1984, 14, 15).

60 Sekretari i auditori su bili instrumenti Cosimove lične vlade. Auditori su, u svojstvu „ministara“, bili odgovorni za određene sektore državnih poslova: bilo ih je tri – „*delle Riformagioni*“, fiskalni i „*della Giurisdizione*“; prisustvovali su sastancima glavnih gradskih magistratura, predstavljajući vojvodu,

vijeća *Consiglio dei Duecento* i *Senato dei Quarantotto*, koja su, barem u načelu, trebala da potvrde većinu vladarevih odluka (Kunčević, 2007, 20).⁶¹ *Pratica segreta* bio je od 1547. konsultativni organ sastavljen od ministara, koji je rješavao unutrašnja pravna i ekonomska pitanja i bio ključno tijelo nove, centralizovane strukture vlasti – mada je Cosimo I nastavio da se bavi i najmanje važnim državnim pitanjima (Kunčević, 2007, 21; Fasano Guarini, 1984, 14–15). Administrativnopravno, Cosimo I je državu podijelio na „*Stato vecchio*“ (Firenca i njene teritorije) i „*Stato nuovo*“ (Siena),⁶² dok je novinama u Pisi i Livornu dalje snažio njen regionalni karakter. Autoritarnih tendencija, učinio je djelotvornim magistratske, ojačao vojsku i policiju i obnovio pravosuđe s namjerom da firentinska *Ruota* postane vrhovni građanski apelacioni tribunal; cilj donošenja novog *Krivičnog zakonika* bio je suzbijanje javnog nasilja (Fasano Guarini, 1984, 15; Domenichini, 2005–2006, 336).

Godine 1569., nakon što je postigao sporazum s papom o stavljanju svoje flote na raspolaganje Svetoj Ligi, da bi se usprotivila otomanskom nadiranj, Pio V je izdao bulu kojom je Cosimo I uzdigao na dostojanstvo Velikog vojvode Toskane („*Reipublicae Florentinae Dux*“; „*Magnus Dux Etruriae*“), što je, uz talijanske kneževе i njemačke nadvojvode, skandalizovalo veliki dio Evrope (Domenichini, 2005–2006, 27, 338; Kunčević, 2007, 21). U martu 1570., papa ga je u Rimu i okrunio.⁶³ Takvo pravo je pripadalo caru, zbog čega su španski i austrijski car odbili da priznaju novu titulu, prijeteci da će napustiti Svetu Ligu, dok su Francuska i Engleska čin smatrale validnim; s protekom vremena sve su ga evropske zemlje priznale.⁶⁴ Približavanje Pija V i Cosima I, te susljedna dodjela naslova Velikog vojvode zbivaju se po predaji rimskoj inkviziciji jeretika Pietra Carneseccija, koji je bio pobjegao, uzdajući se u vojvodinu zaštitu, u Firencu.⁶⁵

obezbjedujući savjetodavnu i ponekad ulogu sudija. Povezani s njim vertikalno, sekretari su bili ljudi od vojvodinog povjerenja (Domenichini, 2005–2006, 83–86).

- 61 Od 1546. godine se povećavao i broj sekretara (Fasano Guarini, 1984, 14; Domenichini, 2005–2006, 35).
- 62 Cosimo I je uspio da posreduje u sticanju nezavisnosti Siene, koja je 1549. ostala pod zaštitom samo jednog španskog garnizona. Nakon pobune protiv Španaca 1552., Cosimo je Sieni priznao nezavisnost, a zatim je, napuštenu od Francuza, osvojio 1555. godine, stavivši je pod svoju vlast 1557., kada je otpisao i španske dugove (Domenichini, 2005–2006, 61–74; Grubiša, 2016, 2; Fasano Guarini, 1984, 20–22).
- 63 Nastojeći da za sebe obezbijedi kraljevsku ili nadvojvodsku titulu, za što nije dobio carevu podršku, Cosimo se 1560. g. okrenuo papi Piju IV. Privilegovan odnos s Papinskom Državom uspostavljen 1559., kada je, zauzimanjem Concina, izabran kardinal Giovanni Angelo Medici, španski i medičejski kandidat, nastojao se nastaviti i za rigidnog pape Pija V (1566.), u čemu je imala udjela i Cosimova religioznost. U znak savezništva s toskanskim vladarom, papa Pio IV je 1560. imenovao za kardinala njegovog sina Giovannija, a poslije njegove smrti i drugog sina Ferdinanda (Grubiša, 2016, 2; Fasano Guarini, 1984, 23).
- 64 Carska privilegija kojom će biti potvrđena validnost titule biće izdata tek nakon Cosimove smrti, u korist Francesca, 26. januara 1576. Filip II će tome i dalje biti protivan, da bi tek nakon još jedne pozajmice, od 400.000 škuda s kraja 1578., priznao Francescu titulu nadvojvode 1579. g (Fasano Guarini, 1984, 27; Istruzioni, 2007, LII–LIII).
- 65 Vojvoda je, poštujući učenost, kulturu i inteligenciju Carneseccija, sekretara Klementa VII i apostolskog protonotara, pripadnika stare i istaknute firentinske casate, pokušao da smiluje papu da mu spase život. Ipak, od 1567. dolazi do bliske saradnje s papom, koja kulminira odašiljanjem medičejskog kontingenta protiv hugenota u Francuskoj. Iskazujući naklonost pontifeksu, Cosimo I je takođe posredovao u situacijama suprotstavljenih gledišta pape i španskog cara, te brzo prihvatio tridentinske dekrete i bulu *In coena Domini* (Fasano Guarini, 1984, 23; Domenichini, 2005–2006, 77. Up.: Cantini, 1805, 458–459).

Sl. 4. Johann Stradanus (van der Straet) – *Mediceae familiae victoriae et triumphi*, 1583. Universitätsbibliothek Salzburg (Wikimedia Commons).

Cosimo I se, svjestan i svoje bolesti,⁶⁶ povukao u Pisu i u ville *di Castello* i *Poggio a Caiano* izvan Firence posljednjih deset godina svoje vladavine. U želji da osigura glatku sukcesiju,⁶⁷ prepustio⁶⁸ je aktivno vladanje svojem sinu i nasljedniku Francescu. Međutim, zadržao je titulu vojvode, pravo da imenuje najvažnije funkcionere, vrhovnu kontrolu i nadzor nad firentinskom vanjskom politikom i flotom reda sv. Stefana (Kunčević, 2007, 23; Kunčević, 2016b, 8; Fasano Guarini, 1984, 26–27). Između Cosima i regenta, kojem je prepustio većinu unutrašnjih državnih poslova, posrednici su bili medičejski sekretari (Kunčević, 2007, 22–23). Tako je potrajalo svojevrсно dvovlašće, tokom kojeg su se

66 Patio je od tegoba koje uzrokuju „pietra e renella“ (Fasano Guarini, 1984, 26, 28). Za njega su Firentinci govorili da boluje od bolesti zvane „male della pietra“ (Grubiša, 2016, 3. Up.: Cantini, 1805, 172, 384–385, 487–488).

67 Tokom putovanja Vojvodstvom, Cosimo I je izgubio sina Giovannija (u Livornu, 20. novembra 1562.) i Garziu (u Pisi, 12. decembra), pogođenih malaričnom groznicom, kao i suprugu Eleonoru, koja je već duže vremena bolovala od tuberkuloze – u Pisi 17. decembra 1562 (Fasano Guarini, 1984, 26; Kunčević, 2007, 23).

68 Nakon što je u vanbračnoj vezi (1565/67.) s firentinskom plemkinjom Eleonorom degli Albizzi dobio sina Giovannija, Cosimo se 1570. g. po drugi put oženio, Camillom Martelli, koja mu je u morganatskom braku rodila kćerku Virginiju, kasnije zakonski priznatu i uključenu u nasljeđivanje (Fasano Guarini, 1984, 28).

kretari obavještavali oca o sinovljevim potezima i koordinisali njihove akcije, u čemu je konačna riječ bila Cosimova (Kunčević, 2007, 23; Kunčević, 2016a, 1).

Godine 1562. Cosimo je utemeljio, s ovlaštenjem i podrškom pape Pija IV, pomorsko-religiozni red viteзова sv. Stefana sa sjedištem u Pisi, te kontinuirano unapređivao firentinsku flotu,⁶⁹ koja je u Lepantskoj bici učestvovala pod papinskom zastavom. Promovisao je privredne djelatnosti, obnavljajući stare poslove i započinjući nove. Međutim, navedene aktivnosti i druge investicije uzrokovale su stalno povećavanje poreza.⁷⁰ Iako nadoknađivano trgovinskim rastom i ukupnim procvatom, to je zasijalo je klicu nezadovoljstva, koje će rasti s njegovim nasljednicima.⁷¹ Uprkos pomenutim teškoćama, bio je vrlo rasipan kao mecena, proslavivši se kao zaštitnik umjetnika, pisaca i naučnika.⁷² Proučavao je i alhemiju i ezoterične nauke, strast prema kojima je naslijedio od babe, Caterine Sforza.

Pogoršanje zdravlja Cosima I, za kojeg se navodi da je politički bio beskrajno talentovan, sukobi sa sinom i nespoznajima s mladom Camillom Martelli, ljubiteljkom zabava, učinili su deprimirajućim njegove posljednje godine (up.: Kunčević, 2007, 23; Domenichini, 2005–2006, 337). Onesposobljen prethodnim udarima (od 1568. g.), koji su mu ograničili pokretljivost i oduzeli govor, umro je od moždane kapi 21. aprila 1574., u villi *di Castello* (Domenichini, 2005–2006, 337; Fasano Guarini, 1984, 29; Cantini, 1805, 458–459).

Najstariji sin Cosima I de' Medicija i Eleonore de Toledo,⁷³ Francesco I je od 1. maja 1564. godine bio regent Velikog Vojvodstva, kojem je otac prepustio većinu državnih poslova. Međutim, od njega se prilično razlikovao. Podizan u ambijentu Cosimovih dvorskih humanista i dobro obrazovan, „uvijek zamišljen”, već je od ranih godina pokazivao

69 Strateško-operativna baza galija reda trebao je biti Livorno, dok su za flotu, usljed manjka domaćih oficira i nižih pomorskih zvanja (piloti, bombardijeri, naukljieri i dr.), planirani stranci: Ligurci, Provansalci, Korzikanci, Dubrovčani i Grci. Krstaški red sv. Stefana će biti u neprekidnom ratu s Osmanlijama na Mediteranu (Up.: Kunčević, 2007, 23, 32; Popova Dell'Agata, 1989, 106–109).

70 Cosimova strast za gradnjom ogleda se u podizanju utvrđenja, palata i javnih zgrada. U pokušaju da oslobodi svoju državu od čestih provala stranih vojski, izgradio fortifikacije u Sieni (razrušenoj tokom opsade 1555. g.), San Miniatu, Pratu, Arezzu, Borgo San Sansepolcru, nove gradske zidine u Pisi, Volterri, Castrocaru, San Pieru, Empoliju, Cortoni i Fivizzanu, utvrđenje Portoferraio (Cosmopolis) na ostrvu Elbi, potpuno novi grad Terra del Sole (Eliopoli) i dr. Najpoznatiji je po izgradnji palate Uffizi (objedinjenih javnih službi firentinske države) po nacrtu Giorgia Vasarija. Otkupio je i završio palatu Pitti kao medičejsku rezidenciju, spojivši je galerijom s palatom Uffizi. Dizajnirao je i izgradio veličanstveni park Boboli, iza palate Pitti. Bavio se i urbanizmom i dao da se projektuju šetališta uz rijeku Arno; vodio je iskopavanje etrurskih nekropola i spomenika; promovisao je osnivanje vojvodske štamparije; osnovao je Firentinsku akademiju (Domenichini, 2005–2006, 46–53, 336. Up.: Grubiša, 2016, 3; Popova Dell'Agata, 1989, 107).

71 Bojeći se moguće pobune, Cosimo je regrutovao u vojsku samo podanike sa sela i iz drugih gradova pod firentinskom vlašću (Grubiša, 2016, 2).

72 Poput slavnih predaka, i Cosimo je bio izdašni mecena, između ostalih: Vasarija, Benvenuto Cellinija, Jacopa Pontorma, Agnola Bronzina, Baldassarrea Lancija, istoričara S. Ammirata i B. Varchija. Iz poštovanja prema Michelangelu, zauzeo se za povratak njegovog tijela i svečani pokop u crkvi Santa Croce u Firenci. Ferdinando I je na firentinskoj Piazza della Signoria dao ocu podići veliki konjanički spomenik, rad Giambologne (v.: Barocchi & Gaeta Bertela, 1993. Up.: Grubiša, 2016, 2–3).

73 Eleonora de Toledo (1522–1562.), kći Pedra, potkralja Napulja i Marie Osorio Pimentel, markize od Villafranke, udala se za vojvodu 1539. g. Osim najstarijeg Francesca, izrodili su Isabellu, Giovannija, koji će 1560. postati kardinal, Lucreziu, koja će se udati za Alfonsa II d'Estea, Garziu, Ferdinanda i Pietra (Istruzioni, 2007, 46).

Sl. 5. A. Allori? – Francesco I de' Medici, oko 1567. Galleria degli Uffizi, Firenca (it.wikipedia).

sklonost „melanholiji” (Kunčević, 2007, 23). Cosimo ga je pismom 1561. g. upozorio da vodi život „neprikladan princu”, da pokazuje malo „razboritosti” i da dolazi na glas kao nesposobnjaković, što šteti ugledu obojice.⁷⁴ Već od tog doba Francesco je uveden u političke poslove, da bi 1562/63. bio poslan na dvor kralja Filipa II (Kunčević, 2007, 23). Tamo je bio pod nadzorom toskanskog diplomatskog predstavnika, Bernardina Minerbettija, biskupa Arezza i kanonika Santa Maria del Fiore (Moralejo Ortega, 2015, 805). Iz Španije se vratio u jesen 1563. Poslije dužeg boravka u Beču, Innsbrucku i Pragu, oženio se 18. decembra 1565. Giovannom od Austrije (1547–1578.), kćerkom Ferdinanda I Habsburškog i Ane Jagelonske – sestrom cara Maksimilijana II i rođakom Filipa II, što je, smještajući je na novi horizont moći, bitno podiglo međunarodni ugled medičejske dinastije.⁷⁵

O Francescu I značajno svjedočanstvo ostavio je mletački ambasador Lorenzo Priuli, nakon audijencije početkom 1566.; oslikavajući dvadesetpetogodišnjaka kao crnomanjastog melaholika uronjenog u lična zadovoljstva, kao vladara lišenog jakog političkog nerva i odlučnosti svojstvenih njegovom ocu, ističe da je, ponajviše u donošenju odluka, spor i

⁷⁴ Francesco je oko svoje dvadesete godine čitave dane provodio zatvoren čitajući, a noći, što je posebno skandalizovalo njegovog oca – šetajući sam ulicama Firence (Kunčević, 2007, 23).

⁷⁵ Cosimo I je Aninu ruku za svojeg sina zvanično zatražio još 1563. g (Istruzioni, 2007, 277; Moralejo Ortega, 2015, 805).

neodlučan.⁷⁶ Francesco je, kao i njegov otac, često vladao poput despota, ali dok je Cosimo znao kako da očuva nezavisnost Firence, sin mu je više nastupao kao vazal svojeg tasta, cara Svetog Rimskog Carstva, odnosno Habsburga Španije. Cosimo I je nastojao da se izvuče ispod patronata Karla V upućivanjem znatne finansijske pomoći caru, čime je ishodovao da se njegova vojska povuče iz Firence i Pise (Grubiša, 2016, 2). Francesco I je, međutim, proglašavan najnesposobnijim Velikom vojvodom Toskane, „okrutnim i perversnim”, zatočenikom nevaljalih ministara i korumpiranih funkcionera, koji se, degradirajući višegodišnje napore svojeg oca, bezuslovno bacio u ruke Filipa II (Kunčević, 2007, 24; Moralejo Ortega, 2015, 812). Upлашен zavjerom Orazia Puccija, Pierina Ridolfija⁷⁷ i drugih firentinskih plemića (1575.), bio je nemilosrdan prema odgovornima i njihovim pomagačima, da bi čak bio doveden u vezu s ubistvima dvije žene iz kuće Medici koje su održavale kontakt s antimedicijevskom strankom: sestre Isabelle de’ Medici i snahe Leonore Álvarez de Toledo, koje su ubili njihovi muževi⁷⁸ u kratkom vremenskom razmaku i pod sličnim okolnostima.⁷⁹ Nekoliko mjeseci nakon smrti Giovanne od Austrije, Francesco I se oženio Biancom Capello, s kojom je već nekoliko godina bio u vezi.⁸⁰

Francesco I de’ Medici je, prepustivši sudbinu Velikog Vojvodstva brojnim funkcionerima, nastavio s teškim oporezivanjem svojih podanika. Zamjenjujući strast za vladanjem onima prema lovu, alhemiji i ženama (Kunčević, 2007, 24; Moralejo Ortega, 2015, 812), bio je, kao i njegovi preci, važan mecena. Otrovan je s drugom suprugom 20. oktobra 1587. u rezidenciji Poggio a Caiano, najvjerojatnije po nalogu brata, koji ga je, odbacivši kardinalsku čast,⁸¹ naslijedio kao nadvojvoda Ferdinand I.⁸²

76 „*Ai venticinque di Marzo... prossimo avrà 25 anni. È di statura piccolo, magro, negro di faccia, e di cera melinconica: ha atteso sempre questo principe ai piaceri, e mostra di essere molto immerso nell’amore delle donne: si è diletato poco della virtù; non dimostra troppo bell’ingegno, il che si conosce nelle proposte e risposte, e massime nelle risoluzioni, nelle quali è tardo ed irresoluto, e dal duca suo padre è conosciuto per tale. Il quale però volentieri gli ha dato il governo, acciò che con l’esercio e l’esperienza, possa fare buon giudizio delle cose, e farsi principe prudente innanzi alla morte sua*” (Kunčević, 2007, 24).

77 Uspio je da pobjegne nakon razotkrivanja, ali su ga u Njemačkoj uhvatili carevi agenti; predat je medicijemskim povjerenicima tek kad je prihvaćen uslov Caterine de’ Medici da mu bude pošteđen život. Umro je nekoliko godina kasnije, u zatvoru (Istruzioni, 2007, 396–397).

78 Pietro de’ Medici (1554–1604.), sin Cosima I, sumnjajući na nevjerstvo, ubio je 1576. suprugu Eleonoru, kći Garcie od Toleda. Preminuće je prikazano kao prirodna smrt, ali se čini da je bratov čin imao nadvojvodu saglasnost. Pietro je 1579. g. imenovan generalom talijanske pješadije koju je nadvojvoda Francesco stavio na raspolaganje Filipu II, u pripremi pohoda na Portugal. S bratom će kasnije zapasti u oštru svađu oko nasljeđa, zbog čega dugo boravi u Španiji, gdje je i umro (Istruzioni, 2007, 354, 396. Up.: Grubiša, 2016, 3).

79 Isabella (1542–1576.), kći Cosima I i Eleonore de Toledo, udala se za Paola Giordana Orsinija, vojvodu od Bracciana (Istruzioni, 2007, 14).

80 Bianca je rođena 1548. g., u porodici venecijanskog aristokrate Bartolomea Cappello i Pellegrine Morosini; njen otac se, nakon što je postao udovac, po drugi put oženio Lucreziom Grimani, sestrom akvilejskog patrijarha (Moralejo Ortega, 2015, 807–808, 810).

81 Imenovan kardinalom 1563., od 1569. godine je boravio u Rimu, gdje je sticao brojna poznanstva i jačao svoj uticaj. Prvih godina vladavine zadržao je relativnu autonomiju u odnosu na glavne evropske sile. Oženio se 1589., uprkos mišljenju Filipa II, Cristinom (1565–1636.), kćerkom vojvode od Lorene, s kojom dobija nasljednika Cosima II (Istruzioni, 2007, 266–267).

82 Prerana smrt Filippa (1577–1582.), sina Francesca I i Bianche Cappello, koji nije dobio ime po djedu, već po očevom kumu, španskom monarhu, učinila je da nadvojvoda pokuša da ozakoni Antonia, rođenog dok je bio u preljubničkoj vezi s Venecijkankom. Glasine pothranjivane iz kruga kardinala Ferdinanda da je to bio

PLAN MARKA SAMUELA ZVANOG *CALOIAN*, NASLOVLJEN TOSKANSKOM VELIKOM VOJVODI, NAPISAN U FIRENCI 12. JANUARA 1574. GODINE

Započinjući obraćanje najsvjetlijem Velikom vojvodi, Marco Samuel Caloian se 12. januara 1574. godine,⁸³ u želji da izbavi tiranske podložnosti Turcima stotinu porodica jadnih hrišćana iz grada Bara i s njegove teritorije, poziva na svoj ranije upućeni zahtjev firentinskom vladaru. Moguće da se njegova prethodna molba odnosila i na ukupne političke, društvene i vjerske prilike na južnom Jadranu, u kontekstu državnih mjera naseljavanja koje je medičejski dvor nastojao da sprovodi već godinama. Obraćanja i prijedlozi slične sadržine, odnosno rekuriranih toposa, intenzivirani su nakon Kiparskog rata, s čestim pozivanjem na Svetu ligu i pouzdanje u zaštitu hrišćanskih vladara (Popova Dell'Agata, 1989, 109). Socijalnu odgovornost i ličnu eksponiranost prate konvencionalni izrazi i uzdizanje firentinske republike, koja je predstavljala inspirativno, najpribližnije istorijsko ostvarenje političkih ideala toga vremena (Janeković-Römer, 2006, 4). Ukoliko bi se uzvišeni duh Cosima I Medicija odlučio da omogući sklanjanje navedenih sto porodica u njegovu najsretniju državu, barskom patriciju bi bilo umjesno zamoliti Njegovo Visočanstvo, odnosnim poniznim obraćanjem, da potvrdi i odobri⁸⁴ uslove izložene kako slijede (ukoliko se u ranijem zahtjevu neki od uglavaka već pominjao, sada je mogao biti obnovljen: „*et bonificare*“).

1.° Prvi uslov se tiče mjesta smještaja i dodjele zemlje Baranima koji bi došli u Toskanu. Trebalo bi im biti određeno mjesto u kojem ili na kojem bi se mogli ugodno nastaniti, te dodijeljena dobra zemlja koju bi mogli obrađivati. S tim plodnim terenima bi trebalo da mogu živjeti pod presretnom sjenkom medičejske vlasti, i to kako oni koji bi ih lično obrađivali, tako i oni koji bi ih dali da se obrađuju, s obzirom da bi u navedeni broj doseljenika mogli biti uključeni i neki koji su građani i zanatlije. Formulacija ovog uslova nagovještava da se radilo o potencijalnim doseljenicima različitog imovnog stanja. Neki od njih su, budući da su bili „*cittadini, et artesani*“, vjerovatno mogli u Toskani organizovati nadničarsku obradu zemlje koja bi im bila dodijeljena. Za pretpostaviti je da je solidnija materijalna osnovica pojedinih zanatlijskih i građanskih porodica imala udjela u izuzetku kako ga je formulisao Marko Samuel.

Prvonačeni zahtjev se nadovezuje na političku situaciju u Baru koja je nekoliko godina prethodila Markovom toskanskom istupanju, a posebno na stanje nakon zaključenja mirovnog ugovora između Osmanskog Carstva i Mletačke Republike, 7. marta 1573. Upravo je grad Bar avgusta 1571. godine postao jedno od poprišta u sukobu zapad-

sin jedne služavke, učinile su da mu se dodijeli tek titula principa „*de Capestrano*“. Odrekavši se purpura, Ferdinand je osujetio interese 11-ogodišnjeg Antonia u pogledu toskanskog trona, ishodujući pak za njega imenovanje malteškim vitezom, 1594. g (Grubiša, 2016, 3; Moralejo Ortega, 2015, 815–817).

83 Dokument Državnog Arhiva u Firenci (*Archivio di Stato di Firenze*), sastavni dio arhivske serije *Mediceo del Principato*, s navedenim datumom ima oznaku folije 758 i hartije 65 (ASF, Med., f. 758, c. 65), a takođe i broj 10 ili prije 40 (*cancell.*).

84 Izvjesne povlastice i izuzeća dodijeljeni su naseljenicima Portoferraia na Elbi 1556. godine, što je u ukupnom porastu stanovništva održavalo stabilnim udio od 3 % tamošnje grčke populacije (Popova Dell'Agata, 1989, 107).

nih sila i Osmanlija, a posljednice promijenjenih državnopravnih i religioznih prilika na njegovom području počele su se uveliko osjećati.

Cosimo I de' Medici bio je papinski i jedan od ključnih saveznika, odnosno štićenika „imperijalne federacije“ Filipa II, glavnog neprijatelja Osmanskog Carstva.⁸⁵ Ljeta 1566. poslao je kontingent firentinske vojske u Ugarsku, kao pomoć caru Maksimilijanu II, a zbog ekspedicije na Oran 1563. i pomoći Malti 1565., Turci su ukinuli stare firentinske privilegije, i, smatrajući Toskanu neprijateljskom državom, više nisu dozvoljavali da ima svojeg baila u Carigradu (Kunčević, 2007, 32, 34). S druge strane, diplomatski odnosi Toskane i Španije mogli bi se nazvati „asimetričnim“, s obzirom da, za razliku od firentinskih vladara, Filip II nije držao ambasadora u Firenci; imao je na raspolaganju poslanike u Rimu, Torinu, Genovi i Veneciji, čija je aktivnost upotpunjavana razmjenom vijesti i mrežom agenata i obavještajaca⁸⁶ u drugim italijanskim gradovima (Moralejo Ortega, 2015, 804–805). Takođe, pomenuta je španska reakcija na papinsku dodjelu titule Velikog vojvode. Dok je s papom Pijom V od početka njegovog pontifikata bio u dobrim odnosima, stojeći čvrsto na liniji katoličke reforme, s Mlecima je Cosimo I bio u hladnim odnosima (Kunčević, 2007, 32–33).

Zaštitu i razumijevanje Cosima I nisu tražili samo mnogi književnici i intelektualci, koji su, prevelikih očekivanja, u njemu vidjeli vladara koji bi mogao postati jednom od važnih evropskih figura, a Firenci vratiti sjaj i moć iz doba Lorenza Veličanstvenog, već i brojne političke izbjeglice (up.: Grubiša, 2016, 3). Reskriptom zapisanim na lijevoj margini ovoga zahtjeva izloženo se odobrava, s tim da će se uaturi – dijelom uroda – morati platiti namet (teratik) komuni ili komunama u koje dođu doseljenici.

2.° Drugi uslov se odnosi na omogućavanje kupovine tegleće stoke. Ukoliko bi se kod doseljenika iz Bara i njegovog područja pojavila potreba, trebalo bi iznaći načina da im se dozvoli da kupe životinje s kojima bi mogli obrađivati zemlju, a koje bi Njegovom Visočanstvu zatim otplatili tokom prvih pet godina, odnosno u dužem ili kraćem periodu od toga, kako bude odgovaralo blagotvornosti Velikog vojvode.

Koliko se može razlučiti iz komentara, čini se da je, usljed mogućih teškoća, iskazana sumnja u postizanje navedenog. Kao i prvi, i drugi uslov se uklapa u raširenu predstavu o Cosimu I de' Mediciju kao modernom vladaru, koji je, da bi pridobio naklonost naroda, pokrenuo mnoge privredne aktivnosti: gradio je puteve, luke i gradove, isušivao močvare da bi povećao poljoprivrednu proizvodnju, obnovio je tradicionalnu tekstilnu industriju, organizovao eksploataciju mermera u Seravezzi, podstičući i finansirajući nove preduze-

85 Španski dvor je povremenim intervencijama u firentinske poslove uglavnom išao protiv interesa Cosima I, pokušavajući spriječiti jačanje sve samostalnije Toskane. Filip II je 1564. prisilio Cosima da se odrekne Korzike, ponuđene od ostrvskih pobunjenika protiv genoveške vlasti, što će se gotovo ponoviti 1567. g. Firentinski vladar je još 1553. g. pokazao interesovanje za ovo mediteransko ostrvo (Kunčević, 2007, 32–33; Fasano Guarini, 1984, 23).

86 O boravku u Trentu i povezanosti Antuna Prokulijana, „*delli primierii nobili di Antivari*“, kao i Kotoranina Jeronima Buće, s biskupom Antoniom Perrenotom de Granvelleom (1551.), državnim sekretarom i savjetnikom Karla V – v.: Marković, 2013, 579–612. Cosimo I se biskupu Arrasa obraća 1547. i 1551. g (Istruzioni, 2007, 100–103, 159, 163).

tničke inicijative (Grubiša, 2016, 2).⁸⁷ U kontekstu naseljavanja ruralne populacije koja je mogla pristići s Balkana, prvi pokušaji su načinjeni nakon osvajanja Siene, koje je, usljed žestokog otpora, imalo za posljedicu devastaciju grada i njegovog područja (Popova Dell'Agata, 1989, 111). Posebno je, operacijama eliminacije francuskih garnizona, demografski i ekonomski bila opustošena sienska Maremma.⁸⁸

3.° Treći uslov se odnosi na obezbjeđenje osnovnih uslova decentnog življenja. S obzirom da bi prve godine doseljeni Barani imali potrebu za životnim namirnicama, trebalo bi da im se pomogne stvarima neophodnim za human život („*al viver humano*“), što bi zatim trebali otplatiti u pet susljednih godina, više ili manje, kako Njegovo Visočanstvo nađe za shodno.

Indikativno je da treći uslov, kao i drugi, navodi rok od pet godina. Ali se to razdoblje ne konstatuje u odgovoru. U reskriptu se, s obzirom na doseg čitljivosti, navodi da, ukoliko doseljenici budu htjeli da rade, neće im uzmanjkati osnovnih životnih sredstava.⁸⁹

4.° Četvrti uslov se odnosi na trogodišnja izuzeća od carinskih i poreskih dažbina. Doseljenici bi trebali za prve tri godine biti izuzeti od svake carine i opterećenja, ali, nakon isteka tog roka, trebali bi biti podvrgnuti onim davanjima koje dobrostivost Velikog vojvode pravično i razvidno utvrdi.

U ovome zahtjevu je, za razliku od prethodno navedenih, istaknut kraći, trogodišnji rok, dok se u odgovoru vjerovatno skreće pažnja da traženi izuzetak treba sagledati u opštem kontekstu, ili s obzirom na ona koja su već data.

Samuelov zahtjev je izvjesno proizlazio iz pouzdanja u uspjeh poduhvata, ali, svakako i iz obaviještenosti o mogućnostima useljenika. Kada se nisu mogli iskoristiti za ribolov i uzgajanje riže, tokom Cosimove vladavine kaparisali su se komunalni močvarni i neobrađeni tereni radi njihovog isušivanja, poljoprivrednog unapređivanja i naseljavanja. Još od 1546/51. na području Pise su donošene i promovisane mjere isušivanja, što je stajalo u vezi s pozivom Jevrejima i maranima na naseljavanje, kao i s izuzećima i imunitetima svim gradskim i ruralnim imigrantima (Fasano Guarini, 1984, 18). Cosimo I je 1560/62. posjetio Valdicchianu, sijensku Maremmu, Grosseto, Livorno i Pisu i njihova sela, planirajući isušivanja i naseljavanje (Fasano Guarini, 1984, 25; Domenichini, 2005–2006, 170–338). Melioracija i ispravljanje toka Arna su se nadovezivali na pokušaje u Maremmi, a gradnjom kanala (1560.) vodom su trebali biti povezani Pisa i Livorno (Fasano Guarini, 1984, 25).

87 Medičejska villa u Seravezzi je izgrađena 1560., kao ljetna porodična rezidencija.

88 Pokušaji naseljavanja odnosili su se na dovođenje porodica iz Moreje, a konkretne rezultate je ostvario dominikanac fra Sikst Begna, zadarski plemić i povjerenik katoličkog kralja, koji se starao o doseljavanju seljaka s područja Brescie i Verone te Zadra – preko Ancone i Masse. Iako su iz Zadra stigle samo 4 od ukupno 209 porodica, skupina je nazvana „*famiglie lombarde*“, po najbrojnijoj grupi imigranata. Godine 1581., u Maremmu senese je iz Himare od predviđenih 1500, pristiglo 8 osoba. Na mali broj doseljenika zasigurno je uticao prijem od strane lokalnih upravnih vlasti onih imigrantskih predstavnika koji su kao prethodnica došli da pogledaju terene namijenjene kolonizaciji (Popova Dell'Agata, 1989, 111–112; Fasano Guarini, 1984, 22).

89 Gdje i kako su se mogli obezbijediti uslovi za dostojanstven život? Terra del Sole je, npr., grad koji je u graditeljskom i militarističkom zamahu, zamislio i podizao Cosimo I od 1564. g. Utvrđena enklava na granici Toskane i Romanje, izgrađivana do 1579. g., zadobijala je administrativne, sudske, vojne, vjerske, obrazovne i trgovačke funkcije. Središte firentinske Romanje sticalo je tako kontrolu nad obilnom poljoprivrednom proizvodnjom, osiguravajući medičejsku državu od oskudica žitima, obezbjeđujući čak i so iz obližnje Cervie.

5.º Peti uslov se odnosi na jezik bogoslužja doseljenika. Riječ je o izvornom podatku koji donosi značajno obavještenje o jeziku stanovnika Bara, žitelja njegovog distrikta i teritorija koje su mu gravitirale. Zatraženo je, „za zdravlje njihovih duša“, kako to navodi Marko Samuel, da doseljenici mogu povesti i držati jednog sveštenika njihovog slovenskog jezika („*un prete di lor lingua schiaua*“). U nastavku je odnosno svešteno lice određeno *in personam*; to bi trebao biti *Reverendo pre Zorzi Palma*. Radi se o duhovniku koji nije nepoznat barskoj povjesnici. U testamentu patricija i sveštenika Ivana Župana iz 1570., otvorenom u Dubrovniku 1572. g., zabilježeno je da barski sveštenici Frano Krajina i *Juraj Palma* dobijaju teren, tj. polje koje je zavještalcu kupio od Dimitrija Panasola, „*qual fo di Tiechlich*“, s tim da služe mise za njegovu dušu.⁹⁰ Međutim, kasniji podaci potvrđuju da se imenovani prezviter nije naselio u Toskani. *Pre Zorzi Palma*, rođen oko 1533., kanonik i primicer *Ecclesiae Antibarensis*, odnosno Barske metropolije, od 9. septembra 1583. do smrti – 1590. godine, bio je biskup Sape i Sarde (*Georgius II*).⁹¹

Samuel *Caloian* zapisuje 12. januara 1574. u Firenci da bi velečasnom *Zorzi*-ju Palmi osim zemljišnih terena i mjesta za stanovanje trebalo dodijeliti jedan crkveni ili drugačiji beneficij vrijednosti 100 škuda godišnje, te da deset od glavnih familija doseljenika, koje među njima budu, u slučaju smrti toga duhovnika mogu uvijek obezbijediti drugog, kako im se (naj)bolje učini, s beneficijem navedene plate i sa koliko se Njegovom Visočanstvu bude činilo shodnim.

Ako je barski patricij za svoje sugrađane i distriktualce insistirao na svešteniku slovenskog jezika, koji naziva „njihovim“ („*lor*“), postavlja se pitanje koji je jezik upravo pripadnik višeg gradskog staleža smatrao svojim? Zasigurno najbolji odgovor na to pitanje pruža izvor iz 1592. godine, koji se odnosi na još jednog barskog patricija, Samuelovog mlađeg savremenika. U izvještaju mletačkom Senatu, diplomat Lorenzo Bernardo, govoreći sa mnogo hvale i simpatija o sposobnostima i uopšte osobnosti *messer Marc’ Antonia Borisia*, ističe: „*la lingua schiava e l’italiana si può dire che siano tutte due sue naturali*“ (Albèri, 1844, 416).

Reskript naglašava da je Njegovo Visočanstvo zadovoljno sveštenikom jer je on (?) hrišćanin, dok će se za njegove beneficije pobrinuti kada za to dođe vrijeme.

Slobode koje su tražene i dodjeljivane nisu se odnosile samo na jezik, već i na hrišćanski obred. Tokom diplomatskih nastojanja s ciljem utemeljenja reda sv. Stefana, Cosimo I je pristupio sistematskom regrutovanju Grka u mornaricu, što je uključivalo slobodu obreda ovih mletačkih podanika. Planovi su se odnosili i na izgradnju grčke crkve u Pisi, koja

90 Čeklići na Sozini (Marković, 2014, 575)?

91 Kako se navodi u elogiju Julija Antonija Santoriusa, kardinala *S. Severinae*, budući da je već više godina bio sveštenik upućen u svete stvari te imajući druge kvalitete koji se zahtijevaju svetim kanonima, dispenziran je zato što nije bio doktor, odnosno licencijat studija teologije, ili kanonskog prava (licencijatura je označavala prijelaz između univerzitetskih stepena bakalaureata i doktorata). „*Promovendus honestis ac Catholicis parentibus natus annum agit circiter L., literis peditus est, & a pluribus annis in sacris & Presbyteratus ordinibus constitutus, ac habet alias qualitates a sacris Canonibus &c. requisitas, nisi quod non est Doctor, neque Licentiat in sacra Theologia, vel Jure Canonico &c.*“ Prihodi, odnosno plodovi biskupije dosegali su do 50 zlatnih dukata (Farlati, Coleti, 1817, 282–283). P. B. Gams navodi da je Georgius II. Palma bio biskup Sarde i Sape od 9. septembra 1583. i da je umro oko 1590. godine (Gams, 1957, 416).

bi ponajprije služila kaluđerima kako bi nadalje dovodili grčke imigrante u Toskanu.⁹² Cosimov nasljednik Francesco oko 1577. g. obznanjuje mletačkim diplomatama da je mnoge Grke naselio u Pisi, dodijelivši im terene i dozvolivši da mogu tamo živjeti sa svojim sveštenicima.⁹³

6.° Šesti uslov se tiče pravosudnog uređenja odnosa doseljenika u Toskani. Takođe, sadrži i odredbu o njihovom predstavničkom organu. Marko Samuel je zamolio da deset od prvaka, koje će on dovesti i koji će biti predstavljeni Njegovom Visočanstvu, deset godina imaju ovlašćenje da svake godine među sobom izaberu jednoga koji će suditi svaki njihov spor i svađu koji mogu nastati - a da se na presude, ako žele, mogu žaliti nadležnom jusdicensu (*iudicente*), koji će postojati u odnosnom mjestu; ovo dok ne budu u stanju da sopstvene stvari udešavaju na način i shodno običajima ovih krajeva (Toskane). Kratko uputstvo u nastavku izloženog uslova glasi da se dozvoljava apelacija gore („*di sopra*“) navedenom organu.

Formulacija o desetorici prvih („*diece delli primarij*“), koja je nagoviještena u petom i ponavlja se u osmom Samuelovom zahtjevu, možda kroz prizmu podražavanja, u izvjesnoj mjeri asocira na odredbe firentinskog Senata *dei Quarantotto*, koji 1537. Cosima bira „*per Capo e Primario del Governo della Città di Firenze, e suo dominio*“ (Domenichini, 2005–2006, 14–15). Još jedna terminološka odrednica sugerise Samuelovu informisanost o uređenju firentinske republike. Odredbom iz 1543. Cosimo utvrđuje nadležnosti fiskalnog auditora finansijskog karaktera, da bi im se kasnije dodale i široke krivičnopravne kompetencije: odnosile su se na akte rektora i lokalnih jusdicensa, njihove proglase, presude, novčane kazne i konfiskacije.⁹⁴

Suštinski element rimskog građanskog postupka do Dioklecijanovog vremena bila je podjela jurisdikcione funkcije između magistrata kao državnog organa i sudije, kojeg su birale strane u sporu.⁹⁵ Od 512. g. *praetor peregrinus* dobija na značaju kao *ius dicens*: morao je utvrđivati formulu koja se primjenjivala u konkretnom slučaju i saopštavati je sudiji.⁹⁶ U srednjem vijeku, prema avgustinskoj tradiciji, ljudski čin suđenja se sastojao u procjenjivanju zasnovanom na normi.⁹⁷

92 Grčki obred će kasnije biti instituisan kao „servizio di bordo“ na galijama reda sv. Stefana, što će imati uticaja na njihovo doseljavanje u Livorno (Popova Dell'Agata, 1989, 108).

93 Nadvojvoda će saglasnost na gradnju nove grčke crkve u Livornu dati 1604., a *Nazione Greca* tamo biti zvanično potvrđena 1606. godine (Popova Dell'Agata, 1989, 109–110).

94 Najprije na osnovu reskripata, a zatim na osnovu konkretnog zakonodavnog akta, fiskalni auditor počinje da vrši nadzor i kontrolu nad krivičnopravnim upravljanjem. Arhiv Firenze od 1560. g. sadrži značajan opseg sudskog materijala, uključujući i imenovanja „*di giusdicenti*“. Osivanjem Kolegija za četrdeset mladića (1544.) Cosimovog dominija koji nisu mogli priuštiti studije u Pisi i Sieni, svaki je jusdicens u državi imao dužnost da tačno obavijesti o svakom licu iz svoje jurisdikcije koje će se posvetiti studijama (Domenichini, 2005–2006, 35, 42, 51).

95 Magistrat *ius dicit*: tj. ispitivao je da li tvrdnje stranke zavređuju pravnu zaštitu, utvrđivao njihov sadržaj i domašaj, indicirajući hipotetično rješenje spora, te imenovao sudiju; *iudex iudicat* (Raselli, De Rubeis, Corso, Bertola, Albertario, 1933, 1).

96 Up. i Ulpijanovu *iurisdiclio perpetua* (Raselli, De Rubeis, Corso, Bertola & Albertario, 1933, 2–3).

97 U djelu *Summa theologica* II, II 60 1, Tome Akvinskog, navodi se, međutim: „*Respondeo dicendum quod iudicium proprie nominat actum iudicis in quantum est iudex. Iudex autem dicitur quasi ius dicens*“ (Maierù, 1970, 3).

Samuelovo pominjanje organa *iudicante* nesumnjivo je u vezi s osnovnom obaviještenošću o pravosudnim prilikama u Firenci i Sieni. Cosimo I je započeo široku reformu Države Siena 1561. g., koja je značajno odražavala kriterije njegove vladavine Firencom. Deceniju kasnije, 1571., jurisdikcijski je reorganizovao njeno područje, zamjenjujući autonomne lokalne organe regularnijom mrežom građanskih *iudicencia*, podvrgnutih centralizovanoj kontroli sienskog upravitelja i kapetana Pravde (Fasano Guarini, 1984, 24–25).

S obzirom da se, kako je rečeno, desetorica „prvaka“ pominju i u osmoj tački Samuelovog plana, taj je zametak predstavničkog tijela zasigurno trebao prikazivati socijalnu strukturu imigranata (up.: Popova Dell’Agata, 1989, 111).

7.° Sedmi uslov se odnosi na način postupanja s renegatima koji bi se našli među doseljenicima, te pruža dodatno svjetlo na međukonfesionalne odnose prvih godina po osmanskom zauzimanju Bara. U Samuelovom zahtjevu se ističe da su se neki morali učiniti Turcima već u vrijeme zauzeća grada, silom i iz straha za vlastiti život, te su, zbog mnogih zala koja su im učinjena, među doseljenicima i oni koji su bili hrišćani. Postavilo se pitanje mogu li se i takvi pouzdati da dođu s navedenim brojem iseljenika, držeći se naše vjere („*tenendo la fede nostra*“)? Marko Samuel je, kako kaže, siguran da se danas, ko se god među njima odrekao hrišćanske vjere, potajno nje pridržava.

Reskript na kraju ovog uslova navodi da i oni mogu slobodno doći i prebivati. U sklopu nastojanja da se imigracioni tokovi prema Apeninima kanališu ka Toskani, ponajprije s ciljem jačanja poveznica njene trgovine s Levantom, Cosimo I se još 1551. g. obratio grčkim, turskim, jevrejskim, jermenskim, persijskim i dr. trgovcima, pozivajući ih da se nasele u njegovu državu, obećavajući im slobodu kulta, ličnu i imovinsku zaštitu, trgovinske olakšice i posebne garancije u vrijeme rata (Popova Dell’Agata, 1989, 105).

8.° Osmi uslov sadrži podatak koji je značajan za proučavanje rituala (Banić, 2015, 58). Zahtijeva se, u znak i za sjećanje da su ovi Barani došli u vazalstvo i odanost Njegovom Visočanstvu, Velikom vojvodi Toskane, kada mu tokom audijencije budu pristupili, da im se - desetorici od njihovih prvaka - uruči deset toga od crvene tkanine, kakav je stari običaj u njihovim krajevima; „*gli sia dato a diece di primarii di loro diece vesti di pano rosso si come è antico solito tra di loro parti*“ (ASF, Med., f. 758, c. 65). Citirana odredba donekle upućuje na javni istup i svečanu artikulaciju političke poruke predstavnika jedne društvene grupe. Odgovarajući obred pri priznavanju vlasti prožet je simbolikom koja se ponajprije odnosi na njene insignije.⁹⁸ Ipak, formulacija osmog uslova, osim privrženosti („*devotione*“), implicira samopoštovanje i određenu uzajamnost („*in segno, et memoria, di esser venuti vassalli*“); onaj ko prihvata dar vlasti koja mu se predaje u ruke trebao bi je prihvatiti s jemstvom dobre vladavine (up.: Lonza, 2009, 79). Varijacije u praksi određenog područja, posmatrane kontrolisanim komparativnim pristupom, moraju uzeti

98 Predaju zastave, kao dio obreda instalacije vlasti koji se pominje u dubrovačkom statutu iz 1272. g., zamijenila je, posebno nakon 1358., kada gubi karakter rijetkog, primopredaja pečata (prsten pečatnjak sa sv. Vlahom i ključevi škrinjice u kojoj su se čuvali ostali državni pečati) kao simbola administracije i apstrakne *države*. U Veneciji je predaja zastave sv. Marka uvedena u prvoj polovini XII v., uporedo sa duždevom zakletvom (Lonza, 2009, 79–80, 82).

u obzir kontekstualne i vrijednosne razlike, koje bi mogle dozvoliti opsežnije generalizacije.⁹⁹ Iako je na osnovu šturih podataka nezahvalno ponirati u ritualni leksik iskazivanja podložnosti i obrede koji su odvijali u drugačijem institucionalnom uređenju, najviše po pitanju boje, referentni elementi se nalaze u odjevnim predmetima („*vesta*“) pripadnika nekih viteških redova, ali npr. i kod dubrovačkih *knežaka*, koji su pratili kneza i bili mu na usluzi (Lonza, 2009, 49, 77–78). *Knežaci* su se po svojim zadacima izrazito ceremonijalne prirode razlikovali su se od ostalih zdura (*praecones*); bili su potpuno obučeni u crveno, boju kneževske službene odjeće, s crnim pojasom (Lonza, 2009, 49–50). Kneževsko ruho kasne Dubrovačke Republike bilo je crveno, krojeno i šiveno od skupocjene svile odnosno svilenog damasta, u obliku dugačke, bogato nabrane toge („*toga rossa ducale*“).¹⁰⁰ Od plemićke toge razlikovalo se bojom (vlastela je u pravilu bila obučena u crno), koja se u srednjem vijeku i ranom modernom dobu smatrala najsvečanijom, primjerenom vladarima i najvišim službenicima u državi (Lonza, 2009, 57, 59–60). Zadnjih vjekova Dubrovačke Republike, na koje razdoblje se uglavnom i odnosi prethodno razmatranje, članovi Malog vijeća su samo na najvažnije blagdane nosili crvenu kneževsku togu („*veste ducale*“).¹⁰¹ U izuzetnim ceremonijalnim prilikama, kada su dočekivane ličnosti od najvećeg ugleda (poput dužda ili zapovjednika mletačke mornarice) i senatori su trebali obući crveno kneževsko ruho („*toghe rosse ducali, vesti ducali*“), jer su tada nastupali u ime najviše vlasti u državi.¹⁰²

Završne riječi osmog uslova upućuju na pamćenje, svjedočanstva i iskustva onih koji su u zavičajnim javnim ritualima učestvovali: pozivanje na antikni *kod* („*antico solito*“) naglašava potrebu njegovog paradigmatičnog praćenja u novoj sredini i u drugačijim okonostima, a time i neophodnost vlastitog održanja (up.: Lonza, 2009, 38–39).

Plan se nastavlja na drugoj stranici.

9.° Deveti uslov se odnosi na finansijske izdatke patricija Marka Samuela zvanog *Caloian*. On naglašava, prosuđujući s mnogo primjerenog obzira, a nadajući se u njegov uspjeh, budući da sam rukovodi ovim poduhvatom, kako bi ga mogao dovršiti bez opasnosti, ili bez štete uopšte. Sopstveno pregnuće, izvan granica klasne solidarnosti - što je prema Anthonyju Giddensu obilježje djelovanja elita - ističe se i ovdje, u difuziji moći u društvenom, političkom i ekonomskom okruženju (up.: Stanworth, Giddens, 1974, 1–21). Najprije bi Samuel morao pronaći plovila na koja bi ukrcao migrante, kao i beškot i vino kojima bi ih izdržavao do Ancone, odakle bi im se onda kopnom od Njegovog Visočanstva iznašlo načina da dođu pred njega u Firencu („*in questa Città*“). Samuelu bi stoga, nakon što budu zbrinute odnosne familije, odgovaralo ukoliko bi Njegovo Visočanstvo

99 Up.: Brettell, 2009, 652, 666. Osvrćući se na kontrolisani uporedni metodološki pristup te komparativnu svijest kod Siegfrieda Fredericka Nadela, autorica ističe regionalne varijacije u praksi podneblja koje inače karakterišu široke podudarnosti istorijskih okolnosti, institucija, jezika i običaja.

100 Zato što je tipična kneževska odjeća bila jedan od simbola funkcije poglavara, crvena toga se oblačila za pogrebni obred onome ko je umro kao knez (Lonza, 2009, 57, 59).

101 Ceremonijalni zapisi o tome govore o prva tri mjeseca u godini i navode praznike Obrezanja, sv. Tri Kralja, sv. Šimuna, Svijećnicu, sv. Vlaha i Četrdesetorice mučenika (Lonza, 2009, 62).

102 Usljed strogog ograničenja nošenja takve odjeće, izaslanstvo novom nadbiskupu se brzo preodijevalo u „obične“ crne toge (Lonza, 2009, 62).

bilo zadovoljno da mu za troškove i vozarinu bude namireno 600 škuda. Moglo bi se, kaže Marko, procijeniti da bi morao čak i više potrošiti, te bi Njegovo Visočanstvo odmah po ukrcavanju iseljenika učinilo da se isplate brodske vozarine u Dubrovniku ili Anconi, a ostatak do spomenutog iznosa po spasonosnom pristizanju Marka Samuela u Firencu.¹⁰³ Kratkim reskriptom na kraju ovoga zahtjeva navodi se da se namjeravalo u potpunosti udovoljiti izloženim pojedinostima.

Pominjanje Dubrovnika potcrtava važnost tog grada za Toskanu.¹⁰⁴ Povezanost Firence s istočnojadranskim središtem bila je dugotrajna i višestruka.¹⁰⁵ Odatle su toskanska trgovačka društva izvozila kopnenim putem svoje tekstilne i ostale proizvode na Balkan i dalje, za Carigrad.¹⁰⁶ Takođe, kako je barbareskna korsarska aktivnost u zoni koja je gravitirala Livornu činila da se otomanski podanici opredjeljuju za sigurnije i bliže luke Dubrovnika, Ancone i Venecije, upravo je neutralnost dubrovačkih brodova, pored mletačkih i marseljeskih, osiguravala komercijalne tokove Toskane s istočnim Sredozemljem, odnosno Levantom (Popova Dell'Agata, 1989, 106). U ovom je kontekstu znakovito istaći „utopističku“ epizodu izazvanu pismima Marina Držića 1566. g., s ciljem dobijanja pomoći za organizovanje državnog udara i temeljne reforme Republike.¹⁰⁷ U istoriografiji je obrađivan i geopolitički značaj Dubrovnika kao neformalnog španskog protektorata (v. npr.: Kunčević, 2007, 32–33; Tadić, 1932).

10. Deseta tačka tiče se odnosa Marka Samuela i vladarskog autoriteta kojem se

103 Pismom od 11. januara 1600. medičeski konfident iz Trogira obavještava firentinski državni sekretarijat o 90 morlačkih porodica koje žele da se isele, a koje su već pristigle u Napuljsku Kraljevinu odnosno Apuliju, kako bi izbjegle od „prevelike tiranije“ Turaka. Tada je zatražio za njih izuzeća i dozvolu da mogu prijeći u Papinsku Državu, prema Urbinu. Nakon nekoliko mjeseci, jedan od trgovaca, pristiglih u Firencu iz Trogira, pominje vozarine za neophodne ukrcaje i ugovorenu svotu od 5.000 škuda (Popova Dell'Agata, 1989, 112–113).

104 Toskanski trgovci na Balkanu srijeću se od kraja XIII v., a intenzivnije između 1415. i 1430., te Dubrovnik s niskim izvoznim daćama postaje važan posrednički punkt na osi koja s Firencem i Anconom predstavlja most prema Orijentu (D'Atri, 2011, 850, 852–853).

105 Dubrovačko Veliko vijeće još 21. februara 1345. određuje da se komunalni službenici potraže u Italiji, posebno na područjima „*Venetis, Padue et Bononie, et ubique locorum usque Florentiam*“. Djelatnost učenih ljudi iz Firence svakako je bila od uticaja na oratorski stil i retoriku korespondencije politički vladajućeg sloja. Firentinac Ludovico da Colle boravio je u Dubrovniku 1412. g., dok je Lorenzo Guidetti, zainteresovan i za epigrafsko nasljeđe nove sredine, bio rektor tamošnje škole (Bettarini, 2013, 380, 383, 384–386). Ne mogu se zanemariti ni rani kontakti Barana s Firentincima: budući barski nabiskup *Johannes Baçani*, u susret svojim obavezama, posudio je u maju 1420. u Dubrovniku 30 zlatnih dukata od Firentinca Giorgia *Gucii*; barski građanin i kancelar srpskog despota Nikola de Archiluppis u kodicilu iz 1444. određuje 14 dukata nasljednicima Firentinca „*ser Jacobi Magistri Johannis de Sancto Miniato*“, koji je nakon 27. aprila 1434. otišao u Rašku radi preuzimanja nasljednih dobara brata „*magistri Hieronymi medic*“, koji je tamo dugo živio i umro (Pekić, 2010, 185; Makusev, 1874, 338, 405, 411–412, 531; Marković, 2016, 235, 261).

106 Intenzivan izvoz se odvijao i u suprotnom smjeru. Prema trgovačkoj svesci „*de la Čecha*“, toskanski trgovci su izvezli iz Dubrovnika makar 1/5 srebra (1.125 kg) kojim se tamo trgovalo; Firentincima su takvi poduhvati uvelike išli u prilog: „*quasi in gran parte abbiamo fatto l'acquisto della città di Pisa col detto ariento*“ (Pinelli, 2010, 59, 60, 62, 64–65).

107 Marin Držić je 1545. bio u službi austrijskog grofa i španskog špijuna Rogendorfa kao komornik, a zatim, 1546., kad je grof pošao u Carigrad, kao tumač. O višestoljetnoj suprotstavljenosti dubrovačkih vlasteoskih klanova i promjenama institucionalnih mehanizama za političko djelovanje, motivacionom pokretaču urotničkih namjera Držića kao antunina, v.: Vekarić, 2009.

obraća. On moli toskanskog Velikog vojvodu da svojem najodanijem služi - osim mjesta za stanovanje i zemljišnih posjeda koje će mu dodijeliti uzimajući u obzir njegove osobine i zvanje („*considerando la qualità et professione mia*“) – odredi i rentu koju će primati dok bude živ. Formulacija završnog uslova Markovog plana korespondira sa stanovništem Siegfrieda Fredericka Nadela, prema kojem društvene elite moraju biti svjesne vlastite ekskluzivnosti. Nadel definiše elite kao sloj društva koji, zbog određenih razloga, uživa nadređen položaj koji mu garantuje veći uticaj na sudbinu zajednice (up.: Banić, 2015, 58). Individualnost satkana na taj način, samosvjesno smatrajući prirođenim određene prerogative, izlazi s njima pred političku vlast. S navedenim bi primanjem Samuel trebao časno, na način koji je bio uobičajen („*honoratamente come è stato solito mio*“), živjeti i umrijeti pod sjenkom medičejske vlasti, a Veliki bi mu vojvoda, po prilici, božanskom naklonošću ponudio da se može pred njega pojaviti. Po Samuelovoj želji, takvim bi pojavljivanjem bio od usluge Njegovom Visočanstvu, da bi mu donijela slavu, čast i uvećanje njegove najsretnije države, koju neka Bog unaprijedi i usreći.

Posljednji izloženi zahtjev se uklapa u mehanizme klijentelističkog sistema vlasti medičejske Firence, koji je urodio mnoštvom molbi stranaca koji su tražili pomoć u svoje i u ime ugroženih, za koje su istupali (Janeković-Römer, 2006, 4). Napomena sa strane, namijenjena komunikaciji između Velikog vojvode i njegovih sekretara, odnosno ljudima od vladarevog najvišeg povjerenja, potvrđuje da je posljednji izloženi uslov trebao biti sproveden.

Iz Firence, dana 12. januara 1574.

Vašeg Najuzvišenijeg Visočanstva ponizni i najodaniji sluga

Marko Samuel zvani *Caloian* iz Bara.¹⁰⁸

Na dnu druge stranice, po sredini, nalazi se pečatni otisak od crvenog voska.

SAMUELOV PROJEKAT I MEDIČEJSKI ODGOVOR

Na osnovu bilješki na marginama dokumenta plana, kao i između pojedinih njegovih izloženih uslova, zaključuje se, kako to primjećuje još D. Popova Dell'Agata, da je firentinska državna administracija prijedlog uzela u razmatranje (Popova Dell'Agata, 1989, 112). Ukoliko se neko od vladara upoznao s odnosnim zahtjevima, pribilježene napomene ukazuju da se radilo o stvarima koje su ozbiljno razmotrene. Izvjesnu potvrdu u tom smislu nagovještava podatak o ranijem Samuelovom obraćanju Velikom vojvodi, kao i određena sigurnost u razlaganju i potankosti uslova, zapisanih u Firenci. Na to zaključno navodi otvoreno traženje ličnog imovinskog zbrinjavanja, zadovoljenje ponuđenim, kao i patronata u posljednjem, desetom iznesenom zahtjevu. Čitljivost opaski onemogućava detaljnije rasvjetljavanje pojedinih detalja, ali je razvidan realan i pozitivan odnos medičejskog dvora prema izgledima sprovodivosti Samuelovog projekta doseljenja sto barskih porodica (up.: Kunčević, 2007, 15–16, 29).

¹⁰⁸ Marco Samuel detto Caloian di Antivari (ASF, Med., f. 758, c. 65).

ZAKLJUČAK

Promjene političkih, društvenih i vjerskih okolnosti kojima su grad Bar i njegovo područje bili izloženi nakon Kiparskog rata, pritisci i teškoće kojima je izlagano lokalno stanovništvo, prouzrokovali su nemirenje s novonastalim uslovima i kontinuirana nastojanja da se oni promijene. Pokušaji izmjene stanja odnosili su se na poduhvate oslobađanja grada uz pomoć hrišćanskih sila, ali i organizovanje planova iseljavanja tlačenog žiteljstva. Neki od migracionih projekata koincidirali su s populacionim inicijativama i ekonomskom politikom medičeskog dvora i naišli na njegovo interesovanje. Vjerovatno na osnovu veza i kontakata uspostavljenih u prethodnom razdoblju, plemić Marko Samuel *Caloian* se početkom januara 1574., boraveći u Firenci, pismeno obraća toskanskom Velikom vojvodi, izlažući mu plan doseljenja sto porodica iz Bara i njegove okoline. Podsticaj za djelovanje barskog patricija svakako je bio snažan zavičajni osjećaj, ali i povjerenje koje je uživao među svojim sugrađanima, i, sasvim izvjesno, nekadašnjim kolonima, odnosno livelistima, što je predstavljalo snažan etički činilac kohezije te mikrozajednice. Sačuvan u Državnom arhivu u Firenci, transkribovani dokument se sastoji od deset pragmatičnih zahtjeva, koji su način doseljenja Barana promišljali i elaborirali kroz prizmu toskanske stvarnosti. Izlažući ih, Samuel *Caloian* se pojavljuje kao organizator i posrednik, koji uz to nastoji ishodovati status pouzdanika firentinskih vladara; upravo je to vrijeme kada se decenijsko medičejsko dvovlašće okončava. Zahtjevi i uslovi se odnose na mjesto smještaja i dodjelu zemlje, omogućavanje kupovine krupne stoke kojom bi se obrađivala zemlja, obezbjeđenje uslova za pristojan život, trogodišnja izuzeća od carinskih i poreskih dažbina, na jezik bogoslužja doseljenika, pravosudno uređenje njihovih odnosa, način postupanja s renegatima, ritual pri javnom istupu imigrantskih prvaka i svečanu artikulaciju političke poruke njihovog vazalstva. Završni zahtjevi se tiču nadoknade Samuelovih finansijskih izdataka, njegovog budućeg materijalnog zbrinjavanja i odnosa posvećenosti toskanskom vladarskom autoritetu. Da izloženi projekt nije bio nerealan, svjedoče bilješke kojima se od strane adresata, odnosno državnog sekretarijata, izložene stavke komentarišu i određuju smjernice njihovog provođenja. Hronologija zbivanja ukazuje na učestalost kontakata pripadnika južnojadranske elite, posebno protagonista *Pokreta hrišćana*, s dvorovima i višim društvenim krugovima zapadnih hrišćanskih sila. Takvi su dodiri, u zamahu oslobodilačkih inicijativa, potkrepljivani renesansnim rodoslovnim narativima koji su obuhvatali cijelo Sredozemlje. Produbljenom i uporednom analizom dodatno se rasvjetljavaju saznanja o načinima integrisanja emigranata u nove sredine, ali i o običajima i tradicijama zavičajnog sociokulturnog konteksta.

THE PLAN FOR SETTLEMENT OF THE INHABITANTS
OF BAR IN TUSCANY. MARCO SAMUEL CALOIAN
TO GRAND DUKE DE' MEDICI: *FIORENZA, 1574*

Savo MARKOVIĆ

ME-85000 Bar, M. Boškovića H-12, Montenegro

e-mail: markovics@t-com.me

SUMMARY

The conquest of Bar and the social changes which at the southern Adriatic area were caused with Cypriot war, had a far-reaching consequences. Alterations in political and religious circumstances, pressures and difficulties to which the local residents have been exposed, caused the refusal to accept the new conditions as well as sustained efforts to change them. Continuous attempts for modification of the situation referred to the endeavors to liberate the town with the help of Christian forces, but also to organization the emigration of the oppressed population. Members of the town's elite, according to their interests and responsibilities, were finding out the modalities of moving towards Istria and Italy. Some of the migration projects coincided with the settlement plans which where aimed to make up for population losses in Tuscany and with economic policy of the Medici's administration and met its interest.

Tuscan initiatives to solve the problem of its depopulation had modest results but chimed in with efforts of reputable nobleman Marco Samuel Caloian, so that in 1574 he seeks to move there 100 families from Bar. His letter, which is preserved in the State Archives of Florence (Archivio di Stato di Firenze), transcribed and analyzed, is the testimony of the relationships and endeavors of rapidly disappearing urban patriciate, as well as of that how the heirs of social capital even in new geopolitical circumstances with the extensive projects tend to preserve the centuries-old prerogatives.

Probably on the basis of connections and contacts established in the previous period, nobleman Marco Samuel Caloian at the beginning of January 1574, while staying in Florence, addresses in writing to the Tuscan Grand Duke, exposing his plan for settling one hundred families from Bar and its surroundings. The impetus for the action of Bar's patrician certainly was a strong homeland feeling, but also the confidence that he enjoyed among his fellow citizens, and, quite likely, a former dependants, which was a powerful factor of cohesion of that micro-community.

The document consists of ten pragmatic requirements, which the way of settling of immigrants considered and elaborated through the prism of the Tuscan reality. Exposing them, Samuel Caloian appears as an organizer, intermediary and guarantor, who also seeks to obtain the status of confidant of Florentine ruler. This is precisely the time when the Medici's decades dual power ends. The requirements and conditions are relating to: the place of settlement, accommodation and the allocation of the land; enabling the purchase of cattle with which the land parcels would be cultivated; the provision of conditions for a decent life; three-year exemptions from customs duties and taxes; the

language of worship of the immigrants through the process of incorporation of specific cultural and linguistic identity of that enclave; the way of dealing with the immigrated renegades; judicial regulation of their relations; the ritual during the public presentation of immigrant leaders as well as a solemn articulation of the political message of their vassalage. The final requirements are concerning the compensation of Samuel's financial expenses, his future provision and relation of commitment and loyalty to Tuscan ruler's authority. Legibility of some remarks prevents clarification of certain details, but the realistic and positive attitude of Medici's court toward the prospects and implementability of Samuel Caloian's project for settling one hundred families from Bar is evident. The notes of the addressee, or of the Medici's secretariate official, are relating to exposed items, commenting them and determining the guidelines for their execution.

Chronology of events indicates the intense frequency of contacts of members of the Southern Adriatic elite – especially of the protagonists of the Movement of Christians – with the courts and the higher social circles of the western Christian powers. Comparative and in-depth analysis shed additional light on modalities of integration, adaptation and acculturation of immigrants in the new environment, but also on the customs and traditions of the native sociocultural context.

Keywords: Florence, Grand Duke, Bar; genealogies, migrations, immigrants, 16th century

IZVORI I LITERATURA

- AA I (1913):** Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia. Ludovicus de Thallóczy, Constantinus Jireček, Emilianus de Sufflay, Vol. I. Vindobonae, typis Adolphi Holzhausen.
- Albèri, E. (1844):** Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato, raccolte annotate ed edite da Eugenio Albèri. Serie III.^a – Volume II°. Firenze, Tipografia all'insegna di Clío.
- ASF, Med.** – Archivio di Stato di Firenze (ASF), Mediceo del Principato (Med.).
- ASV** – Archivio di Stato di Venezia (ASV), Lettere rettori ai Capi, Antivari, br. 53. Miscellanea atti diplomatici et privati. Br. 54 – Inventario manoscritto sec. XX.
- Biemmi, G. (1756):** Istoria di Giorgio Castrioto detto Scander-Begh. Seconda Edizione. Brescia, Giammaria Rizzardi.
- Bizzi, M. (1985):** Iskušnja na putu po Crnogorskom primorju, Albaniji i Srbiji 1610. godine. Budva, Opštinski arhiv – Budva.
- DAD-DT** – Državni arhiv u Dubrovniku (DAD), Distributiones testamentorum (DT).
- Du Cange, C. du F. (1680):** Historia Byzantina duplici commentario illustrata. Prior familias ac stemmata imperatorum Constantinopolitanorum, cum eorundem Augustorum Nomismatibus, & aliquot Iconibus; Præterea Familias Dalmaticas & Turcicas complectitur: Alter descriptionem urbis Constantinopolitanæ, qualis extitit sub Imperatoribus Christianis. Auctore Carolo du Fresne Domino du Cange. Lutetiae Parisiorum, apud Ludovicum Billaine, MDCLXXX.
- Istruzioni (2007):** Istruzioni agli ambasciatori e inviati medicei in Spagna e nell' "Italia spagnola" (1536–1648), I 1536–1586, a cura di Contini A. e Volpini P. Firenze, Ministero per i beni e le attività culturali, Direzione generale per gli archivi, Edifir – Edizioni.
- Jorga, N. (1902):** Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XVe siècle. Troisième série. Paris, Ernest Leroux, éditeur.
- Makusev, V. (1874):** Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum e tabulariis et bibliothecis Italicis deprompta, recollecta atque illustrata a Vincentio Makusev, Tomus I. Volumen 1. (Ancona-Bononia-Florentia.). Varsaviae, typis districtu scholastice Varsaviensie, MDCCCLXXIV.
- Makušev, V. (1882):** Istorijski spomenici Južnih Slovena i okolnih naroda, iz italijanskih arhiva i biblioteka, ispisao Vićentije Makušev, V. Knjiga 2. Đenova, Mantova, Milano, Palermo, Turin. Glasnik Srpskog učenog društva, II odeljak, knjiga XIV. Beograd.
- Malipiero, D. (1843):** Annali veneti, dall'anno 1457 al 1500, del senatore Domenico Malipiero, ordinati e abbreviati da senatore Francesco Longo. Parte I.a e II.a degli Annali, Archivio storico italiano, Tomo VII, parte prima. Firenze: Gio. Pietro Vieusseux, Direttore – Editore.
- Orbini, M. (1999):** Kraljevstvo Slavena. Prev.: Husić, S.; prir. i napisao uvodnu studiju: Šanjek, F. Zagreb, Golden marketing.
- Pop Dukljanin (1999):** Ljetopis Popa Dukljanina – Sclavorum Regnum Grgura Barskog. Predgovor: Perićić, E. Bar, Conteco.

- Sansovino, F. (1568):** *Historia universale dell'origine et imperio de Tvrchi*; raccolta da M. Francesco Sansovino. Nella quale si contengono la Origine, le Leggi, l'Vsanze, i Costumi, cosi Religiosi come mondani de Turchi. In Venetia, MDLXVIII.
- Angelo Comneno, S. (2007):** *Storia e genealogia della Imperiale famiglia Angelo Comneno Ducas o Angelo Flavio Comneno Ducas*. Roma, Accademia Angelica Costantiniana, Rotostampa Group srl.
- Armanda, I. (2012):** Korčulanski biskup Augustin Kvincije u crkvenim i društveno-političkim zbivanjima svoga doba. *Povijesni prilozi*, 31, 43, 59–79.
- Banić, J. (2015):** Elitni društveni slojevi kasnosrednjovjekovne bužetske komune. *Histria*, 5, 43–79.
- Barocchi, P. & G. Gaeta Bertelà (1993):** *Collezionismo medico: Cosimo I, Francesco I, e il cardinale Ferdinando: documenti 1540–1587*. Modena: F.C. Panini.
- Bettarini, F. (2013):** Gli umanisti italiani e la politica culturale di Dubrovnik. U: Bilić-Nižić, N., Borsetto, L. & A. Jusup Magazin (ur.): *Književnost, umjetnost, kultura između dviju obala Jadrana III*. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa Zadar – Lovinac, 5. – 6. studenoga 2010. Zadar, Sveučilište u Zadru, 377–390.
- Bošković, Đ. (1962):** *Stari Bar*. Beograd, Savezni institut za zaštitu spomenika kulture.
- Božić, I. (1979):** *Nemirno pomorje XV veka*. Beograd, Srpska književna zadruga.
- Brettell, C. B. (2009):** *Anthropology, Migration, and Comparative Consciousness*. *New Literary History*, 40, 649–671.
- Bulatović, Lj. A. (1931):** *Bar*. U: *Ilustrovani zvanični Almanah-Šematizam Zetske Banovine*, godina prva. Sarajevo, izdanje Banske uprave Zetske Banovine, 297–300.
- Carrara, F. (1846):** *Znameniti Splēťjani*. Danica horvatska, slavonska i dalmatinska, XII, 7, Zagreb, 14. Veljače, 27–28 (Konac.).
- Cantini, L. (1805):** *Vita di Cosimo de' Medici primo Gran-Duca di Toscana*. Firenze, nella Stamperia Albizziniana, MDCCCXV.
- Čoralić, L. (2006a):** *Barani u Mlecima, povijest jedne hrvatske iseljeničke zajednice*. Zagreb, Dom i svijet; Hrvatsko građansko društvo Crne Gore Kotor – Podružnica Bar.
- Čoralić, L. (2006b):** *Tragom barskih patricija u Mlecima (kraj XIV. st. – XVI. st.)*. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 48, 231–261.
- Ćosić, S. (2015):** *Ideologija rodoslovlja: Korjenić-Neorićev grbovnik iz 1595*. Zagreb, Dubrovnik, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu.
- D'Atri, S. (2011):** *Alcuni aspetti della produzione di panni di lana a Ragusa (Dubrovnik) in età moderna*. U: Mattone, A. & P. Franca Simbula (a cura di): *La pastorizia mediterranea: storia e diritto (secoli XI–XX)*. Roma, Colana del Dip. Storia Univ. Sassari, 890–898; (academia.edu) 848–856.
- Domenichini, I. (2005–2006):** *Alle origini del principato cosimiano: il ruolo dei segretari attraverso l'analisi e la descrizione dei documenti dell'Archivio Mediceo del principato (1542–1559)*. Università degli studi di Pisa. <http://etd.adm.unipi.it/ETD-db/ETD-search/search> (24. 5. 2016.).

- Farlati, D. & J. Coleti (1817):** *Illyrici Sacri tomus septimus. Venetiis*, apud Sebastianum Coleti, MDCCCXVII.
- Fasano Guarini, E. (1960):** Cinzio Aldobrandini. U: *Dizionario Biografico degli Italiani* – Volume 2, 1–4. [http://www.treccani.it/enciclopedia/cinzio-aldobrandini_](http://www.treccani.it/enciclopedia/cinzio-aldobrandini_(Dizionario_Biografico)/) (Dizionario_Biografico)/ (6. 5. 2016.).
- Fasano Guarini, E. (1984):** Cosimo I de' Medici, duca di Firenze, granduca di Toscana. U: *Dizionario Biografico degli Italiani* – Volume 30, 1–29. <http://www.treccani.it/enciclopedia/cosimo-i-de-medici-duca/> (5. 5. 2016.).
- Gams, P. B. (1957):** *Series episcoporum ecclesiae Catholicae*. Graz, Akademische Druck u. Verlagsanstalt.
- Grubiša, D. (2016):** Medici, Cosimo I. U: *Leksikon Marina Držića*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Dom Marina Držića © 2016, 1–4. <http://leksikon.muzej-marindrzic.eu/medici-cosimo-i/> (4. 5. 2016.).
- HBL, 1 (1983):** Bartučević, Franjo Antun. U: *Hrvatski biografski leksikon*, 1; Redakcija; Kolumbić, N. (Gl. ur.). Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod, 490–491.
- Hrabak, B. (1984):** Pod turskom vlašću. U: Damjanović, N. (ur.): *Bar grad pod Rumijom*. Bar, Izbor, 54–82.
- ICG 3, I (1975):** *Istorija Crne Gore 3*, tom I. Titograd, Redakcija za istoriju Crne Gore (Pred. Đurović M.).
- Janeković-Römer, Z. (2006):** Autoritet ljubavi: samotnička misija Marina Držića za ljude nazbilj. Kolo, 2, Zagreb, 205–210; (academia.edu) 1–5.
- Jelić, L. (1904):** Uskoci i Urote o preotmi Klisa za druge polovine XVI. vieka. Glasnik Matice Dalmatinske, God. treća, Knjiga treća (1 Svibnja 1903 – 30 Travnja 1904), Sveska četvrta (Travanj 1904), Izdaje Matica Dalmatinska u Zadru, Zadar, 329–349.
- Jireček, K. (1962):** Romani u gradovima Dalmacije tokom srednjega veka. Zbornik Konstantina Jirečeka, II. Beograd: Posebna izdanja SANU, knj. CCCVI, Odeljenje društvenih nauka, Nova serija, knj. 42.
- Kunčević, L. (2007):** “Ipak nije na odmet sve čuti”: medičejski pogled na urotničke namjere Marina Držića. Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, 45, 9–46.
- Kunčević, L. (2016a):** Medici, Francesco. U: *Leksikon Marina Držića*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Dom Marina Držića © 2016, 1–2. <http://leksikon.muzej-marindrzic.eu/medici-francesco/> (4. 5. 2016.).
- Kunčević, L. (2016b):** Urota. U: *Leksikon Marina Držića*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Dom Marina Držića © 2016, 1–16. <http://leksikon.muzej-marindrzic.eu/urota/?highlight=Urota> (4. 5. 2016.).
- Lonza, N. (2009):** Kazalište vlasti, Ceremonijal i državni blagdani Dubrovačke Republike u 17. i 18. stoljeću. Zagreb, Dubrovnik, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku.
- Lupis, V. B. (2009):** Iz prošlosti srednjovjekovnog zlatarstva u Baru. U: Čoralić, L. (ur.): *Hrvatsko-crnogorski dodiri / crnogorsko-hrvatski dodiri: identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja*. Zagreb, Hrvatski institut za povijest, Matica hrvatska, 733–747.

- Maierù, A. (1970):** Giudizio. U: *Enciclopedia Dantesca*, 1–7. [http://www.treccani.it/enciclopedia/giudizio_\(Enciclopedia-Dantesca\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/giudizio_(Enciclopedia-Dantesca)/) (5. 5. 2016.).
- Malaj, E. (2015):** Familja fisnike shqiptare Engjëlli (Angelus) para pushtimit osman. *Malësia*, 10, Podgorica, 453–476; (academia.edu) 1–12.
- Marković, S. (2006):** *Studia Antibarensia*. Perast, Gospa od Škrpjela.
- Marković, S. (2009):** *U kriptosti suetoga posluxa* – povijest barske patricijske familije Samuelis. *Povijesni prilozi*, 28, 37, 191–215.
- Marković, S. (2013):** Interrelacije politike, kulture i medija komunikacije: prilog poznavanju biografije humaniste Antuna Prokulijana iz Bara. *Matica, Časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu*, XIV, 54, Cetinje, Podgorica, 579–612.
- Marković, S. (2014):** Stanovništvo srednjovjekovnog Bara. Perast, NIP „Gospa od Škrpjela“.
- Marković, S. (2016):** Nicolaus de Archiluppis, kotorski i barski građanin grčkog porijekla, notar i kancelar srpskih despota, izaslanik u Veneciji; kodicil, inventar i izvršenje njegove posljednje volje kao poveznice mediievalnih svjetova. *Acta Histriae*, 24, 2, 221–272.
- Marsili, M. (2016):** Graziani, Antonio Maria. *Dizionario Biografico*, 1–6. [http://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-maria-graziani_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-maria-graziani_(Dizionario-Biografico)/) (30. 5. 2016.).
- McDaniel, G. L. (1982–1983):** On Hungarian-Serbian Relations in the Thirteenth Century: John Angelus and Queen Jelena. *Ungarn-Jahrbuch*, Band 12, München, 43–50.
- Mirdita, Z. (1995):** Balkanski Vlasi u svijetlu podataka bizantskih autora. *Povijesni prilozi*, 14, 25–115.
- Moralejo Ortega, M. (2015):** Bianca Capello, Gran Duquesa de Toscana (1578–1587): Una aproximación a su figura a través de la correspondencia diplomática conservada en el Archivo General de Simancas. U: *II Encuentro de Jóvenes Investigadores en Historia Moderna. Líneas recientes de investigación en Historia Moderna*, Labrador Arroyo, F. (ed.). Madrid, Universidad Rey Juan Carlos, ediciones Cinca, 803–818.
- Naldini, P. (1700):** *Corografia ecclesiastica o' sia descrizione della città, e della diocesi di Giustinopoli, Detto volgarmente Capo D' Istria*. In Venezia. Apresso Gierolamo Albrizzi. M. DCC.
- Novaković, S. (1870):** Italijanski arhivi i naša istorija. *Glasnik Srpskog učenog društva*, knjiga XI., sveska XXVIII staroga reda, Beograd, 428–448.
- Ostrogorski, G. (1998):** *Istorija Vizantije*. Beograd, Narodna knjiga – Alfa.
- Pekić, R. (2010):** Poslovanje italijanskog trgovca Đorđa Gučija u Dubrovniku (1414–1428). *Istorijski časopis*, LIX, 177–196.
- Pinelli, P. (2010):** I traffici tra Firenze e Ragusa all'epoca di Marino Darsa. U.: Tolomeo, R. (a cura di): *Marino Darsa e il suo tempo*, Venezia, La Musa Talia, 57–65.
- Popova Dell'Agata, D. (1989):** Greci e Slavi in alcuni tentativi popolazionistici dei primi Granduchi di Toscana. *Europa Orientalis*, 8, Contributi italiani al VI Congresso internazionale di Studi Sed-Est europei. Università di Salerno, 105–115.

- Ratković, M. (2008):** O Držićevu pokušaju prevrata u Dubrovniku. U: Batušić, N. & D. Fališevac (ur.): Putovima kanonizacije. Zbornik radova o Marinu Držiću 1508.–2008. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 352–358. <http://www.europeana.eu/rights/rr-f/> (5. 5. 2016.).
- Stanworth, P. & A. Giddens (eds.) (1974):** *Elites and Power in British Society*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Šufflay, M. (1916):** Die Kirchenzustände in vortürkischen Albanien. Sonderabdruck aus dem I. Bande der „Illyrisch-Albanischen Forschungen“. Budapest, Kön. Ung. Universitätsdruckerei.
- Šufflay, M. (1991):** Srbi i Arbanasi (njihova simbioza u srednjem vijeku). Beograd 1925. – Zagreb 1991., Mala Azurova povjesnica (Azur Journal).
- Raselli, A., De Rubeis, R., Corso, G., Bertola, A. & E. Albertario (1933):** Giurisdizione. U: *Enciclopedia Italiana*, 1–28. [http://www.treccani.it/enciclopedia/giurisdizione_\(Enciclopedia-Italiana\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/giurisdizione_(Enciclopedia-Italiana)/) (5. 5. 2016.).
- Tadić, J. (1932):** Španija i Dubrovnik u XVI v. Beograd. Srpska Kraljevska Akademija, posebna izdanja, knjiga XCIII, društveni i istoriski spisi, knjiga 41.
- The Oxford Dictionary of Byzantium (1991a):** *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Editor in chief Kazhdan, P. A. Vol. 1. New York, Oxford, Oxford University Press.
- The Oxford Dictionary of Byzantium (1991b):** *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Editor in chief Kazhdan, P. A. Vol. 2. New York, Oxford, Oxford University Press.
- Vekarić, N. (2009):** Držićeva firentinska urotnička epizoda: dio plana Bobaljevićeva klana da razvlasti Gundulićev klan. *Dani hvarskoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 35, 1, 5–16.
- Vidović, D. (2007):** Prilog proučavanju odraza svetačkog imena Juraj u hrvatskoj antroponimiji. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 33, 431–447.
- Živković, D. (1992):** *Istorija crnogorskog naroda*, tom II. Cetinje, DP »Montex«.

THE POLISH COMMUNITY IN WESTERN SIBERIA: ADAPTION AND INTEGRATION FEATURES IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

Vladimir N. SHAIDUROV

Saint Petersburg Mining University, Department of History, 21 line V. O., 2, 199106,
Saint Petersburg, Russian Federation
e-mail: s-w-n@mail.ru

ABSTRACT

This article is intended to look at certain aspects of the Polish adaptation in Western Siberia in the second half of the 19th century and define the extent of their integration into the regional economy. Office records uncovered at central and regional archives made it possible to determine the attitude of regional authorities to Siberian Poles and their influence on the efficient adaptation of Poles in Siberia. An examination of archival and published statistical documents provided an answer to the question which sectors of the Western Siberian economy had Polish representation.

Keywords: Polish community, Western Siberia, Poles in Siberia, 19th century, economic activities, adaptation

LA COMUNITÀ POLACCA IN SIBERIA: PARTICOLARITÀ DELL'ADATTAMENTO E INTEGRAZIONE NELLA SECONDA PARTE DEL SECOLO XIX

SINTESI

Nel presente articolo vengono presi in esame alcuni aspetti dell'adattamento dei polacchi nella Siberia Occidentale nel periodo della seconda parte del secolo XIX per determinare il grado della loro integrazione nell'economia della regione. Lo studio dei documenti conservati negli archivi centrali e regionali ha permesso di definire l'atteggiamento delle autorità regionali nei confronti dei polacchi siberiani e il loro impatto sul proficuo adattamento dei polacchi in Siberia. L'analisi dei documenti statistici d'archivio e di quelli pubblicati ha dato la risposta alla domanda quali settori economici della Siberia Occidentale furono rappresentati dai polacchi.

Parole chiave: comunità polacca, Siberia Occidentale, polacchi in Siberia, secolo XIX, attività economiche, adattamento

INTRODUCTION

The partition of Poland in the second half of the 18th–early 19th century made Poles remain one of the many ethnic minorities in the Russian Empire until the early 20th century. The turn of the 18th–19th centuries marked the progressive formation of the Polish community in Russian provincial regions, such as the Northern Caucasus, Siberia, the Urals, the Volga region, European North of Russia. The “Polish question”, which arose in the second half of the 18th century, was addressed by society and government in opposite ways at different periods, which accordingly meant implementation of liberal or repressive measures. Poles themselves provoked the authorities to move away from liberal and democratic principles to conservatism. At the turn of the 18th–19th century, a national policy, which replaced the Russian ethnocentrism, began to take shape in Russia. Despite all the difficulties, Poles, along with Jews, Germans, Ukrainians and other ethnic groups, constituted one of the forces, which was behind the country’s historical development (Kappeler, 1992).

The Siberian Polonia¹ has a history of around 200 years. Its development was linked to the eviction of Poles to Siberia. They were members of the national liberation movement, who campaigned for the restoration of the Polish statehood, as well as common criminals.

In the first half of the 19th century, the Polish community was composed of criminals and participants of the Polish-Russian War of 1830–1831, exiled to Siberia. The 1857 amnesty gave many of them an opportunity to return to European Russia. In 1862, Siberia was inhabited by approx. 1 thousand Poles, most in Western Siberia (Tobol’sk and Tomsk governorates).

In 1864–1867, Siberia was the place of exile for approx. 20 thousand Poles. Western Siberia received approx. 8 thousand. In 1897, there were over 13 thousand Poles living in the region, with only part of the exiled supported with money from their relatives or the state. The majority of the Poles were forced to seek their livelihood.

This article is intended to look at how Poles progressed in their adaptation in Siberia in the second half of the 19th century and define the extent of their integration into the regional economy.

The study of the history of the Polish community in Siberia started with the appearance of memoirs of Poles who had returned from exile. Russia banned this issue for a long time. It was not until the revolution of 1917 that the situation changed. Before the end of the 20th century, Russian historiography focused mainly on the history of the Polish exile (Mitina, 1966). It was not until the early 21st century that historians began to look at the problems related to the adaptation of Poles in Siberia (Mulina, 2012). A new line was the study of the Polish peasant resettlement to Siberia in the late 19th–early 20th century. Another area was the study of the Polish entrepreneurship in Siberia in the 19th–early 20th century (Skubnevskii, 2008, 2009; Shaidurov, 2016a, 2016b). A closer look at these problems allows us to represent a complete picture of the life of the Siberian Polonia.

The Polish historiography has shaped its own research traditions with regard to the Polish community that existed in Siberia in the 19th–early 20th century (Librowicz, 1884;

1 Polonia (from Latin: Polonia – Poland) – a Polish diaspora outside Poland.

Janik, 1928). The scientific analysis of the Siberian Polonia was based on the recollections left by the Poles, who were sent to Siberia at that time to serve exile or penal labor sentences. Being under their strong influence, the Polish historiography throughout the 1860s – 1970s predominantly relied on the martyrological approach in its studies of the Polish diaspora in Russia (Kijas, 2000). This long-lasting and persistently dominating personification of the history with its partial mythologization can be explained by the pathos in the views Polish society held about the victims of the national liberation and revolutionary movement of the 19th – early 20th century. It was not until the last quarter of the 20th century that the Polish historical literature showed the dominant civilizing approach (Kuczynski, 1993). The new approach enabled a significant expansion of the research field. Making use of both Polish and Russian sources, Polish historians are now exploring the issues of the peasant resettlement in Siberia, and the role of Poles in labor migration in the context of entire Russia at the turn of the 19th–20th century (Leończyk, 2012). They have raised the question of the position that the Siberian Polonia occupied in the economic, social, and cultural life of Siberia in the 19th – early 20th century. This has made it possible for the Polish historical science not only to avoid further biased development, but also to obtain new perspectives in the study of Polish communities in Russian provincial regions.

A study into publications on the history of Poles in Siberia in the 19th century allowed us to arrive at the following conclusions. The central subject for research both in Poland and Russia highlights the history of political exile. Studies provide detailed information on the events that triggered repression by the tsarist government (Russo-Polish war of 1830–1831, January Uprising of 1863, anti-government activities of underground organizations) and on the mechanism of the repression. They also reconstructed the quantitative data on different categories of the repressed as well as reviewed their social composition. However, the adaptation and integration of Poles in their new place of residence received no adequate examination.

In this article, we will answer the question of the nature pertaining to the adaptation of Poles in Siberia in the second half of the 19th century. It was at that time when the Polish community was large (more than 20 thousand people). The absence or lack of funds, which Poles received from the state or relatives, placed them in the position of having to deal with the need to seek additional sources of income. Using empirical materials, we should identify those economic areas which were available for Poles, and determine their role in the regional economy.

MATERIAL AND METHODS

Study of diasporas raises the question of the degree they were integrated or isolated in the host society and the state. The most complete answer is provided by the adaptation theory which considers the ability of a group to adjust to new climatic, social and economic conditions, retaining or losing their own identities.

Adaptation can achieve varying degrees: from complete dissolution in the host society with being included in the economic, political, social and cultural life to genuine cultural pluralism.

Russia in the 19th–early 20th century in the context of feudalism and rising capitalism demonstrated a gradual transition from the state of “separate pluralism” which suggested the exclusion of certain diasporas and ethnic minorities, including at the legislative level, each of them is recognized as legitimate, to “ethnographic multiculturalism” which is characterized by the economic integration with individual ethnic elements preserved in social relations and culture.

The main sources for the article were documents from archives in Moscow, St. Petersburg, Tobol’sk, and Tomsk. Published sources were also used.

The use of different sources enables an objective solution for the research goal set above. Documents issued by central and regional authorities are also very important. Correspondence between ministers and governors helps understand the nature of the state policy towards repressed Poles (RGIA-1263; GATO-3; GUTO GAT-152). But the implementation of laws was region-specific in the Russian Empire. The correspondence between officials and exiles suggests an explanation for permissive or prohibitive regulations which Poles faced in Siberia (GATO-3; GUTO GAT-152). Various documents spotlight financial sources available to Polish exiles (GARF-109; GATO-3; GUTO GAT-152). The central and regional archives preserved documents in their funds, which describe economic activities carried on by Poles in Siberia (RGIA-574; GAAK-4; GATO-234; GUTO GAT-417). They give us an opportunity of identifying enterprises that were owned by Polish entrepreneurs by 1886–1887 (GATO-234) and delivering a description of Polish farming in Western Siberia in the late 19th century. (GUTO GAT-417). Published materials helped us more thoroughly reconstruct the adaptation and integration of Poles in Western Siberia in the second half of the 19th century (Adrianov, 1890; Filimonov, 1892; Stankevich, 1895; Orlov, 1900).

The study uses a variety of methods. The comparative method was used as a tool to find out about general regularities and distinctive features of the community’s social and economic evolvement. The chronological technique is instrumental in breaking down the subject into a number of specific issues to be dealt with in chronological order. The statistical analysis makes it possible to isolate required information and generalize data from statistical sources on the community’s economic development. Methods of historical geography help link historical, economic, and demographic phenomena to a specific area.

RESULTS

In the second half of the 19th century, the Western Siberian Polonia still consisted of two parts, namely a small number of volunteers who came to Siberia to live or do military service and those who came there by force.

Public service remained one of the most stable sources of income. For this reason, many tried their hardest to take at least a minor position in the local administrative apparatus. Already in the early 1880s, after most of amnestied participants in the January Uprising, who were willing to return to European Russia, left Siberia, Poles gained the right to access the civil and public service.

The largest number of Poles was employed in the departments which were included in the structure of the Ministry of Internal Affairs, such as the medical unit (15), post office and telegraph (10). In total, the Ministry's divisions had 38 Poles on the staff. They occupied various positions at the Office of Excise Taxes in Western Siberia and the offices of the State Treasury, which were run by the Ministry of Finance (only 13 people). Two Poles were employed in the Ministry of Education, one in the Ministry of Justice. In total, 54 Poles were registered (GUTO GAT-152, inv. 8, f. 354, 24–25). More than half of them (31), being in the service, had no civil service ranks and took full-time positions; as of the time of data collection, 9 were senior civilian officials (from collegiate assessor to state councilor); 14 had junior civil ranks (from collegiate registrar to court counselor) (GUTO GAT-152, inv. 8, f. 354, 26–28). We can confidently say that it was those employees, who had senior official ranks (no more than 20%), were in Western Siberia on duty. Others were former exiles who thanks to personal connections managed to get to a particular department.

The post-reform period witnessed the progressive growth of large agricultural entrepreneurship represented by Alfons Poklewski-Koziell who by the mid-1860s had key functions in the distilling sector and liquor trade. The 1850s became an extremely successful period of initial capital accumulation for him as his income came from various business areas, such as distilling, freight and passenger operations, beer trade, etc. The enterprise's development was clearly demonstrated by the opening in Tyumen and Tomsk of two trading houses which controlled the whole river route between the Tomsk and Tobol'sk governorates. At the same time he concluded contracts to supply provisions to the army, carrying them on his own barges. After 1863, he provided free transportation on his steamships for participants in the 1863 January Uprising, sent to Siberia. Later, many Poles were employed at the enterprises owned by A. Poklewski-Koziell, which gave them an opportunity to survive the harsh conditions of exile (Fil', 1995, 117–118).

The concentration of production and capital turned Poklewski-Koziell into the central figure in the liquor production and sale market in Siberia. In the mid-1860s, the share of the liquor distilled by the plants, he owned in the Tobol'sk governorate and Semipalatinsk region, amounted to almost 40% (RGIA-574, inv. 2, f. 146, 586).

New competitors put significant pressure on Poklewski's position on the distilling market (N. M. Davydovskaya, D. I. Smolin, Zlokazov brothers). According to the Department of Commerce and Manufactures, by the end of the 1890s, his share accounted for only 20% of distilled liquor in the Tobol'sk governorate (approx. 140 thousand pails) (Torgovo-promyshlennaia Rossiia, 1899, 110). Despite this shift in the market, Poklewski-Koziell's enterprise in terms of its annual production output continues to be among large businesses (the average distilling volume in the industry amounted to 37 thousand pails of Russian rye distillate) (Shaidurov, 2016b).

The processing industry became a way to get rich for many Poles. This is totally true both to former exiles and settlers who chose to live in Siberia, and nobles who left public service in the 1860s – 1880s.

A person standing out among Polish entrepreneurs (people originally from exiled nobles) was Kazimierz Zieleniewski who started his business in the mid-1880s. Earlier, he was exiled to the Tomsk governorate for his involvement in the January Uprising. By 1883, he was already added to the Tomsk petty-bourgeois society, which allowed him to move freely within the governorate and opened up broad opportunities for putting business plans into practice.

In September 1883, he filed a petition for permission to start a steam tallow and yeast plants. For these needs, Zieleniewski on the occasion bought to own a plot of land for 1.6 thousand rubles in the Haymarket district on the outskirts of Tomsk (GATO-3, inv. 2, f. 2275, 7). The provincial authorities did not object to the petition and Zieleniewski obtained the right to build the enterprises. However, he was not a very successful entrepreneur and both businesses went bust.

However, K. Zieleniewski left no hope to get rich. January 1, 1887 saw the launch of his own brewery in Tomsk. The first information on this industrial establishment appeared in a departmental survey of 1887, which allows us to get some idea about the enterprise and compare it with similar establishments in Tomsk.

Analysis of statements suggests a significant lag of Zieleniewski by the growth and volume of his production from that of Fuksman, Reikhszeligman, Kruger and Vakano. Over 1887, he brewed only 2 thousand pails of beer to the amount of 2.5 thousand rubles, which was 1.5 times less than the volume of Roman Vakano and 5 times less than that of Mikhail Reikhszeligman for the same period (GATO-234, inv. 1, f. 116, 40). The product cost ranged from 1.2 to 1.6 rubles per pail, which was significantly higher than that of competitors, Zieleniewski himself pointed out. Additionally, the consumption of raw materials needed to brew beer was very high – 0.6 poods of domestic barley and 64 g of Bavarian hops per 1 pail (GATO-234, inv. 1, f. 116, 40).

The brewery operations, together with the brewer who was educated in Germany, were carried out by 3 workers who lived at the plant in the working season. The working day lasted from 10 to 12 hours. All, except the master, were day laborers and received, depending on the qualifications, from 50 kopecks to 1 ruble 50 kopecks per day (GATO-234, inv. 1, f. 116, 40).

The enterprise was based on manual labor and operated only one mechanism in the production – a manual malt crusher. Undoubtedly, this was the effect of the absence of the initial capital required to purchase modern brewing equipment. It was the brewing operations that Zieleniewski made use of as a method of primary capital accumulation. Like other enterprises at this time, the plant was seasonal and operated from September 15 to May 15 (GATO-234, inv. 1, f. 116, 40).

Another example of the Siberian entrepreneurship by Polish nobility is provided by the operations of I. I. Andronovsky. In the late the 19th century, he launched his own brewery in Barnaul. Andronovsky had to face competition from Barnaul merchant A.F. Vorsin. In 1890, he opened a distillery in Tomsk, which was considerably inferior in the volume of alcohol produced compared to that of the rest manufacturers (6 thousand pails) (Orlov, 1900, 205).

It was distilling and brewing which were key business interests pursued by Polish entrepreneurs in the last third of the 19th century. In addition to Andronovsky, we should also mention the activity by Viktor Yasevich, a nobleman who resided in Ishim and owned a brewery (since 1882). In the Tarski district, active operations were run by M. M. Manusovich who opened his own distillery production in 1876.

Poles contributed to the development of brick, milling, and match production sectors in the Tobol'sk and Tomsk governorates and in the Akmola region. For example, in 1860, a flour mill of nobleman Julian Malevsky started production in the Baimskaya volost (volost – a peasant community), Mariinsky District, Tomsk governorate (Orlov, 1900, 203). Since 1865, a local tradesman, Ludvig Terlikovsky, operated a match production facility in Tobol'sk (Orlov, 1900, 209). In 1890, a local merchant, Mikhail Yuklyaevsky, opened his own soap factory in Omsk, which annually produced about 1 thousand poods of soap and 500 poods of tallow candles (Orlov, 1900, 217).

In the 1860s – 1880s, some Poles turned to the agricultural business. One of the best examples is the farming carried on by F. Yu. Matkevich. For a long time, he was an inspector in the Tomsk medical municipal council (uprava). Being a medical practitioner, he studied medicinal properties of the Altai climate and natural resources. For example, he was one of the first who discovered therapeutic properties of the Belokurikha mineral springs. This area attracted his attention due to its resort opportunities which could be beneficial for medical purposes. But his most well-known achievement in history was a dairy farm opened by him near the Cherga village in 1876. Initially, 300 dessiatines of land were rented from the Cabinet. Cattle of the Dutch and Kholmogorskaya breeds were bought for the farm. The enterprise was rather successful, and in 1888, the rented plot was doubled at the request of Matkevich. The economic activities by the Tomsk doctor won support from the Altai mining authorities, as evidenced by a review written by the Chief of the District, who pointed out that, “with the stated aim of breeding a dairy strain of cattle, Mr. Matkevich notched marked success. He bred more than 200 heads of dairy cattle by first mating Kholmogorskaya cows with local breeds, and then their crossbreeds with the Dutch breeds and again with Kholmogorskaya breeds” (GAAK-4, inv. 1, f. 2242, 2). In his farm, the report emphasized, the breeder first conducted experiments on ensilage of green fodder. His technology was quite simple: mown grass was piled into pits and salted (Pustogacheva, 2008, 101). Despite considerable waste, the new fodder helped get fairly good milk yield in winter.

By the end of the 19th century, provincial authorities received a large number of petitions from Polish peasants who could not carry on successful economic activity due to the lack of land in their homeland. Some quantitative data on migrants from the Privislinsky Krai (Vistula Land) governorates are contained in the annual Reviews of Siberian governorates. For example, in 1897, Siberia became a destination for 251 settlers, of which 235 traveled at their own expense. The total weight of this group was not high and accounted for only 0.3% of the total number of migrants (Tobol'skaia gubernia, 1899, 90). In 1898, there were 15 peasants who came to live in the Tobol'sk governorate from the Sedletskaya, Plotskaya and Kalishskaya governo-

rates (Tobol'skaia gubernia, 1899, 30). The migration level reached its peak in 1899 when the Tobol'sk governorate received 70 new families consisting of 375 people. The largest number of migrants of this party came from the Sedletskaia and Lublinskaya governorates – 13 families (56 people) and 42 families (234 people) (Tobol'skaia gubernia, 1899, 39). A specific feature of the Polish agricultural migration of this period was the prevalence of migrants who went to Siberia having passports but without resettlement certificates. For this reason, Siberian governors had to consider from time to time and satisfy the petitions of the peasants for resettlement (Hanevich, 1998, 243–244).

In 1893, a sample survey of migrant settlements in the Tobol'sk governorate covered a number of villages in which Poles lived. Comparative analysis provides an overview of their economic life (Filimonov, 1892).

Settlements located on the designated lands had a substantial land surplus at the time. This enabled peasants to exist in conditions of the land tenure based on the *zaimka* principle, i.e. on the right of first possession. However, some villages “strictly monitored that fellow villagers did not plow too much land” (Stankevich, 1895, 448). Polish peasants, who migrated from Grodno governorate and other provinces, noted that in their previous places of residence they had household land ownership. Despot-Zenovicha villagers suggested that the household division of land should be conducted in about 10 years (Stankevich, 1895, 380). Villages divided hayfields per household and forests per capita.

By the time of the survey (summer 1893), peasant settlers only lived in Siberia for a short time (approx. 5 years). Compared to migrants from Despot-Zenovicha, their level of economic well-being left much to be desired (see Tab. 1).

Table 1: Availability of livestock per 1 household, 1893 (Stankevich, 1895, 73, 381, 434, 449).

	Despot-Zenovicha village	Matveevsky village	Ivanovsky village	Voznesensky village
Horses	3.6	1.5	1.5	1.5
Cows	4.3	1.4	0.8	1.4
Young stock	3.5	0.9	0.4	0.7

The above tabulated data clearly confirm that the household's well-being depended on the period of its existence. By the time of the survey, peasants of Despot-Zenovicha lived in the Tobol'sk governorate for almost 3 decades and were engaged in agriculture over 2 decades. Over this period, they managed to set up fairly large households which were transported to a new location after the land plot was allocated to them. Poles ensured stability of their households in other villages by using funds they brought with them and through the help they received from local Poles. For example, settlers in the Voznesensky village took advantage of the support from exiled Poles who lived in the

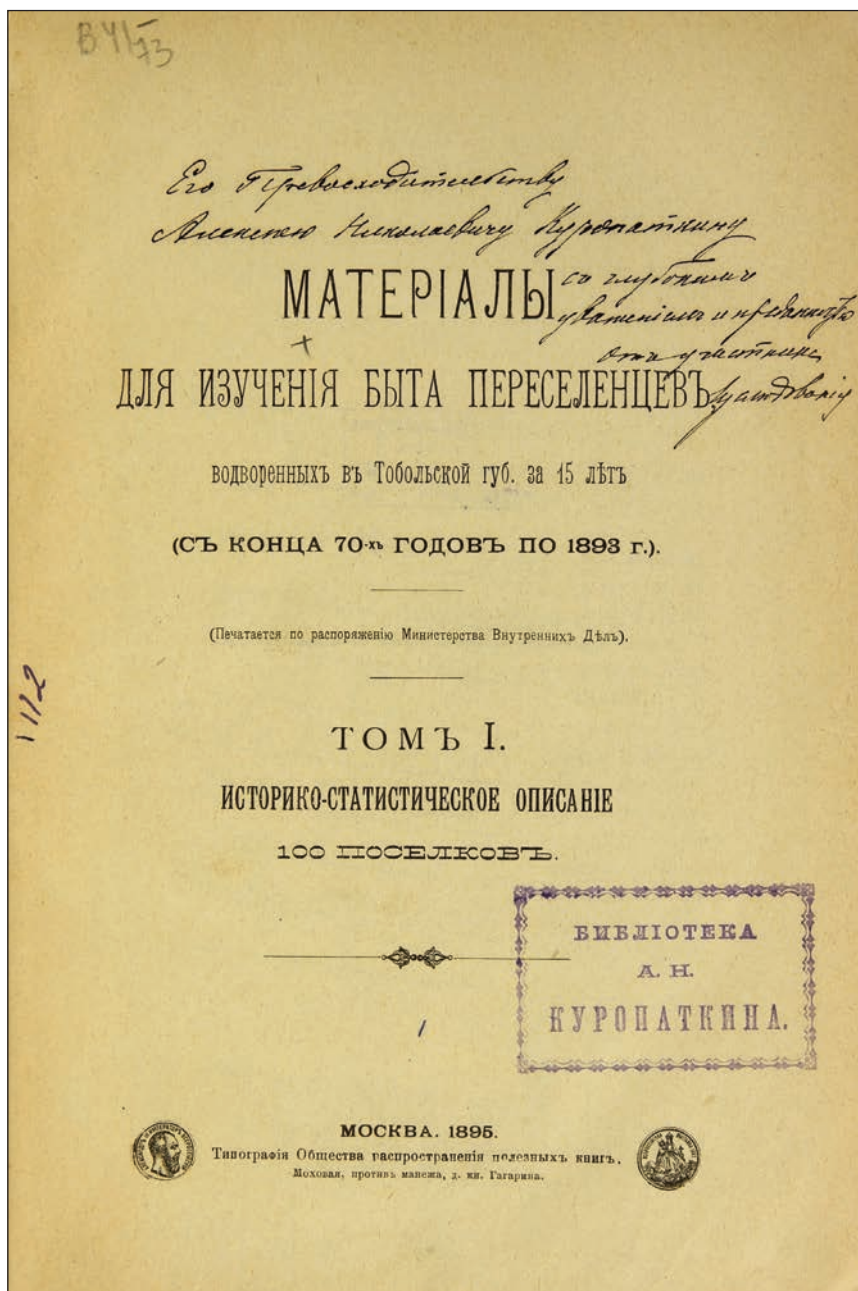

Fig. 1: The cover of the important book for the study of life of migrants installed in the Tobol'sk governorate from the end of 1870 until 1893 (Stankevich, 1895).

Sedelnikovo village. They received bread, money, and agricultural implements from them on an interest-free basis (Stankevich, 1895, 71).

Capitalist relations in villages were still in their infancy. Abundance of land excluded situations of land commodification. Hired labor in villages was not common. Despot-Zenovicha, for example, registered only few cases of annual farm work for 25 rubles for fellow villagers (Stankevich, 1895, 382). However, Poles were active users of the local employment market. As noted by contemporaries, “they work very hard in spring, summer, and autumn” (Stankevich, 1895, 71). Their annual earnings averaged 16 rubles (Stankevich, 1895, 382).

This situation continued in the subsequent years. Thus, the 1897 population census recorded 5 cases of labor recruitment in the Despot-Zenovich village (GUTO GAT-417, inv. 2, f. 2820, 1–35). The fact that as of the statistical records (January 1897) workers were accommodated by their masters, suggests that these were long-term employments when the worker not only received money for his work, but also was on full board terms in the house of his employer. In most cases, employees were men aged from 26 to 63. Their labor was primarily used in agriculture. Young women were hired mainly for domestic work. It is noteworthy, that the hired workforce included both Catholics and Orthodox Christians. The former, of course, dominated. The relations between old residents and migrants from Belarus and Polish governorates were quite strained. Contemporaries spoke of the sentiments that prevailed among the local population: “There are no worse people than Poles” (Stankevich, 1895, 71).

Unfortunately, the questionnaire provided very little information about the well-being of the families. One of such indicators was the number and quality of residential facilities. It should be noted that more than one quarter of families (28%), which lived in Despot-Zenovicha, had 2 residential buildings – a house and an izba, a peasant’s log hut, which differed in size. The izba was often rented out in such cases to lodgers among exiles or it was accommodated by parents of the master of mistress. The most common residential building was a wooden house with the turf roofing (67%) (GUTO GAT-417, inv. 2, f. 2820, 1–35). Only one case was identified, in which there was a house in a village, roofed with planks. This indicates the economic well-being of the family which lived there because woods, although abundant in the area, were state-owned and timber, therefore, was an expensive building material.

Economic surveys carried out in the 1890s allow us to depict some aspects of the Polish arable farming. For example, at the turn of the 1880s – 1890s, 64 Polish families were engaged in agriculture in the Spasskaya volost, Kainski district, Tomsk governorate. This represented 2.3% of the households in the volost. They accounted for 1.7% of the total crop (Filimonov, 1892, XIV–XV). For comparison: new settlers amounted to 6.8% of the volost’s agricultural farms which processed 3.9% of the total arable land (Filimonov, 1892, XIV–XV).

The crop structure can be inferred from the data shown in Table 2.

Table 2: The structure of field crop in the Spasskaya volost, Kainski district, Tomsk governorate, % (Filimonov, 1892, XIV–XV).

Population category	Field crops						
	rye	wheat	barley	oats	spring crops	other	total
Old residents	27.1	31.3	4.5	21.9	11.8	3.4	100.0
New settlers	26,3	17.5	11.7	31.0	6.9	6.6	100.0
Polish settlers	29.6	24.3	3.9	31.0	6.4	4.8	100.0
Exiles	31.7	33.4	3.7	17.2	8.4	5.6	100.0
Average	27.5	31.1	4.8	21.9	11.1	3.6	100.0

Polish migrants and exiles indicated a roughly equal ratio of major crops – wheat and rye. At the same time, old residents and new settlers, we can see, demonstrate the dominance of a particular crop. This situation may be explained through the fact of the available agricultural experience or its lack. For example, the latter had their own experience of growing these crops, which was made use of in Siberia. As exiles and Polish migrants had little knowledge of the local environment and climate, they seeded their fields with both types of crops. As for the vegetable crops which we referred here to the category “Other”, the most important cultures for Poles were potatoes and peas, which amounted in its group to 43.6% and 31% respectively. Old residents and new settlers predominantly grew peas (almost 40%), whereas potatoes accounted for 21.6% and 20.3% respectively.

Thus, peasants who came to Western Siberia retained the structure of their traditional economy. The core of their agricultural activity was grain farming. In addition, they had to breed cattle. But these activities were not marketable in the period under consideration. The relative paucity of Polish farming households and their subsistence nature in Siberia by the end of the 19th century limited their impact on the growth of the agricultural sector in the region.

The inclusion of Poles in trade is evidenced by the data from the Tomsk Provincial Treasury Chamber as of 1889. For example, of five traders selling Asian goods four were Tatars and one Pole (J. Bereznitsky) who had the annual turnover of at least 5 thousand rubles (Adrianov, 1890, 134). Grocery, colonial products and tobacco were sold in their stores by brothers M. V. and T. V. Yuklyaevsky who belonged to Tomsk 2nd guild merchants. The turnover of their stores amounted to 40 thousand and 35 thousand respectively (Adrianov, 1890, 136). Sausage business was carried on based on trade certificates by Dragomiretsky and Matskevich, whose turnover reached 5 thousand and 15 thousand respectively.

Liquor and beer trade was conducted by Poles of various backgrounds. For example, a public house and a beer house were owned by the 2nd guild merchant K. Y.

Zieleniewski, where he sold beer of own production. This enabled him to significantly reduce costs and improve the profitability of his enterprise. This is evidenced by the fact that the average earnings of Tomsk taverns were within 1.5 thousand rubles while Zieleniewski's public house generated at least 2 thousand rubles of annual income for its owner (Adrianov, 1890, 141, 143). He received almost the same amount from his beer house. Another representative of the Polish community in this area was some Gerello – a wife of a Polish migrant, who had 3 taverns and a wholesale warehouse, registered in her name (Adrianov, 1890, 141–142).

By the end of the 19th century, Poles succeeded in achieving a strong position in hotel and restaurant business. According to the materials from the Department of Manufactures and Commerce at the Ministry of Finance, of 21 hotels, bars and restaurants in the Tobol'sk governorate, 7 belonged to Poles and the turnovers of 6 of them were higher than 10 thousand rubles (Torgovo-promyshlennaia Rossiia, 1899, 782). Vikenty A. Poklewski-Koziell alone owned 4 inns (Torgovo-promyshlennaia Rossiia, 1899, 677).

In 1899, the proportion of Poles in this area was not so great in the Tomsk governorate. Kazimir Shilkevich's establishment alone had an average annual turnover of more than 10 thousand rubles, while the rest enterprises (2 inns) had a lower turnover (Torgovo-promyshlennaia Rossiia, 1899, 678). One reason for the situation may be the tough competition in the market.

The Omsk part of the Akmola region stood out against this background. For example, there were 5 establishments of this kind registered in the region, of which 1 hotel and 2 inns, located in Omsk, belonged to Poles. However, the earning capacity of these establishments was inferior to that of similar enterprises in the Tobol'sk and Tomsk governorates and amounted to an average annual turnover of only 4 thousand turnover (Torgovo-promyshlennaia Rossiia, 1899, 673).

Russians willingly resorted to the help of Polish engineers. Baron Johann Aminov first took part in suppressing the uprising of 1863, and later as he became the head of the construction of the canal that connected the Ob and the Yenisei, he built a team of Polish experts: Balitsky, Mitskevich, and Stratonovich (Pototskii, 2003).

The arrival of a large number of Polish engineers and railway experts in Siberia was also marked by B. Pilsudsky, who wrote at the time that the "railroad experts and engineers ... each in his field of activity showed examples of good faith and diligence, which, unfortunately, they had no chance to apply in their native land" (Pilsudskii, 1918).

As we can see, Poles who lived in Siberia, without being restricted in or deprived of their civil rights, had a variety of opportunities to launch and develop their own business. The 1860s – 1880s already witnessed a boom in the Polish entrepreneurship which played an important role in the Siberian economy. There were many state military and civil servants, natives of Polish governorates, in the region.

However, the Polish community at that time was mainly composed of exiles who were deprived of their civil rights. For example, Polish exiles were forbidden by law to hold any positions in the civil and public services. Actual breaches of these regulations

were noted in all regions that received Polish exiles. Documents issued by the Tretie Otdeleniye (Third Section of His Imperial Majesty's Own Chancellery) retained multiple mentions of the direct or indirect support that was given to Polish exiles by other senior officials in provincial administrations. For example, despite the prohibitions imposed by law, all government offices and public institutions in the Tobol'sk governorate were secretly given the right to employ exiled Poles (Mitina, 1966, 21).

This was the case in the Tomsk governorate as well. By order of Governor G.G. Lerkhe, exiled Poles might hold positions of volost and village clerks.

Polish exiles, cast adrift in matters of financial security, were compelled to seek their own earnings. Many became home teachers and taught various subjects to children of local officials and merchants. It was easier to get teaching positions in mathematics, foreign languages and music. Some of them formerly were high school teachers or students at Vilna, Warsaw, and Kiev universities (Shchukina & Egorenkova, 2017, 378). They had a higher educational and professional level than teachers at local schools, who had, at best, high-school certificates, and certainly took advantage of the fact. Already by the end of the 19th century, Poles occupied their niche in the educational sphere. According the 1897 data, their share accounted for about 2% of educational services in the Tobol'sk and Tomsk governorates (Troinitskii, 1905, 39). This figure was higher in the Irkutsk governorate (3.7% – of 764 teachers 29 were Poles: Troinitskii, 1905, 39), as the concentration of Poles was higher in Eastern Siberia and in Irkutsk in particular.

Such violations were regularly reported to St. Petersburg by Corps of Gendarmes officers. Provincial centers received official letters on behalf of the Chief of Gendarmes, General of Infantry Muraviev, which listed unacceptable exemptions. Local authorities replied to such instructions that “earning fairly own piece of bread without doing harm to others may be permitted”; additionally, according to the Governor of Orenburg G.S. Aksakov, “the enforced prohibition of contacts between the exiled and the local community is more likely to aggravate the bitterness of the latter” (GARF-109, inv. 2a, f. 777, 1).

Governor-General of Western Siberia A. P. Khrushchov and senior provincial officials kept up active correspondence already in March 1867 and the role of political exiles (primarily represented by Poles at the time) the liquor trade was a key topic of letters. This determined one important point: Poles exiled under police supervision had no right to become employees in drinking establishments (GATO-3, inv. 2, f. 1198, 1). This step, of course, was again aimed at minimizing contacts between exiles and the local population. This blocked one of the sources of livelihood for Poles.

At the same time Khrushchev in no way prohibited operating such establishments. But due to the lack of the required funds and travel restrictions (exiles were not allowed to leave their place of residence before their exile or penal settlement terms expire (GATO-3, inv. 2, f. 1198, 7), exiles from the Kingdom of Poland and Western Krai had no opportunity to start their own inns.

However, already in 1868, Governor General of Western Siberia A.P. Khrushchev granted a permission to Polish exiles to carry on wholesale liquor trade. This permis-

sion was a reaction to a case of the representative of “one of the distillery owners” (GUTO GAT-152, inv. 4, f. 33, 1). Probably, this distiller was Poklewski-Koziell who was actively engaged in liquor trade in the Urals and Siberia. Anyway, this circular letter enabled Siberian merchants to employ exiled Poles as assistants in their wholesale liquor business. For example, in the same 1868, Maltseva, a merchant’s wife from Turinsk, hired for this purpose Aleksandr Sachkovsky who subsequently received a corresponding certificate (GUTO GAT-152, inv. 4, f. 33, 3).

In their letters to relatives, some Poles cited information that they were helped with their craft and trading businesses by the Siberian authorities. For example, Severin Vidavsky, sent to the Yenisei governorate to serve the penal settlement term, wrote to A. F. Vidavskaya in 1868 that “he was reluctant to return to Russia in view of decent living conditions in Siberia” (GARF-109, inv. 2a, f. 845, 1). He noted that “many prior to this [permission to resettle in the governorates of European Russia, as determined by the Russia authorities] set up farms and do not think of going back” (GARF-109, inv. 2a, f. 845, 1). Moreover, each of them, Vidavsky wrote, “enjoys patronage on the part of the higher authorities. None of our requests are rejected, and our trade and crafts business methods are facilitate, despite the strict rules initially issued” (GARF-109, inv. 2a, f. 845, 1). The letter referred to interest-free loans in the amount of 50 rubles in silver which were given on farming, crafts and trade activities. Such a measure was, in fact, in place. But it was not good deed of the authorities towards Polish exiles, but nothing more than the implementation of the decisions by the Committee of Ministers dated 8 and 22 February 1866, which equated settlers to state migrants and made them eligible to non-repayable subsidies from a special capital formed by the Ministry of State Property (RGIA-1263, inv. 3, f. 77, 6–7).

It should be noted that the issue of allotting land to Polish migrants in Western Siberia received ambiguous solutions. For example, Minsk governor P.N. Shelgunov in his official letter to the Tomsk provincial authorities in February 1868 requested information on the allotment of land to 33 exiled nobles (GATO-3, inv. 4, f. 403, 2). All of them were resettled in the Tomsky, Kainski and Mariinsky districts of the Tomsk governorate. According to district police captains, by the early 1869, the exiled never received any land allotments and money allowances due to them to establish homes (GATO-3, inv. 4, f. 403, 8, 11, 13).

At the same time Polish exiles often had to face opposition from the authorities, when the former tried to organize various enterprises. For example, a political exile Ksaveriy Aleksandrovich, who lived in Tobol’sk, filed a request to the Tobol’sk provincial government in 1868 to issue him certificates to obtain a license from the City Duma to open a hotel. By this time the petitioner had agreed with Skirienkova, an official’s wife, to rent her house for the hotel (GUTO GAT-152, inv. 4, f. 20, 1). However, officials rejected this “venture”, and the reasoning provided by the Tobol’sk police chief was quite convincing: First, the servants will be recruited from the same title; secondly, the hotel’s clients will be mostly Polish political exiles, which will be a violation of the order of the Tobol’sk Governor dated February 2, 1867, which stipulated that exiles may gather in groups of no more than five persons (GUTO GAT-152, inv. 4, f. 20, 1).

This prohibition was extended to the photographic business as well. It was imposed by the order of Minister of the Interior Valuev dated July 14, 1865 (GUTO GAT-152, inv. 4, f. 506, 3). In 1868, the exiled were granted amnesty and began to submit petition for permission to open their photographic workshops in Siberian cities. But all their petitions were still dismissed (GUTO GAT-152, inv. 4, f. 506, 4). At the same time, the authorities did not hinder Jews, exiled to Siberia for administrative offences, from opening such establishments.

Once in Siberian exile, Poles discovered another area of activity, in which they occupied a dominant position. This was social and political journalism. For example, they were correspondents not only for Siberian newspapers, but also for a number of foreign and metropolitan editions. The education they received in the early years made it possible for them to describe local events and write analytical articles in the periodical press.

Siberian newspaper publishers, according to S. Shevtsov and political exiles who “previously had nothing to do with the printing press and especially with the print media” (Shvetsov, 1928, 90), started to show mutual interest. In the context of the scant local intelligentsia, “editions could only rely on political exile if their publishers wanted to have at least some social significance” (Shvetsov, 1928, 90). In Western Siberian newspapers, political exiles, including Poles, were members of editorial boards and worked as reporters. For example, one of the Polish journalists in Tomsk was Artur Stanislavsky who was specialized in gold and mining. He published his materials on these and related topics in the gold mining edition *Vestnik zolotopromyshlennosti*, newspaper *Sibirski vestnik*, some Polish newspapers and in the Paris daily *Le Figaro*. But this activity did not give any large income to journalists. It only allowed them to make ends meet. After death, as the Tomsk newspaper wrote, Stanislavsky left “no money, and the situation of his life, in general, was very poor” (Shvetsov, 1928, 91).

Thus, Poles in Western Siberia in the 1860s – 1870s were able to make good use of their skills and talents. Despite the existing legal restrictions, they enjoyed the right to occupy lower administrative and elected positions. Those of them, who had the opportunity to receive money from relatives, were well accommodated in the new place of residence. They joined in the liquor excise system (*vinnyi otkup* – a right to sell wine and liquor sold by the government), and resale of goods such as firewood. But most at the same time were forced to subsist on the day labor.

In the 1870s – 1880s, Siberian polonium achieved certain stability those who felt like and had the opportunity to leave Siberia left for the provinces of European Russia or to the Kingdom of Poland. Those who were able to adapt to the local conditions remained beyond the Urals.

Amnesties resulted in part of the exiles and settlers going away from Siberia. However, in the 1870s – 1880s the most entrepreneurially-inclined chose to stay in the new place of residence and continued their activities. Much of this was due to the fact that former exiled Poles were allowed to become members in merchant guilds and be engaged in gold mining and other lines of business. Those, who were not under the police supervision, were admitted into state and public service (Gerasimov, 1918, 13–14).

CONCLUSION

Hence, the Poles who turned up in Siberia in the second half of the 19th century faced the problem of adaptation and integration into the local community. Despite the existing legal prohibitions (e.g. a ban on holding positions in civil and public services, carrying on liquor production and trade, etc.), Poles managed to secure their own economic niches and became influential players in various sectors.

The administrative service was available to a narrow circle of people, but at the end of the 19th century, all legal restrictions for Poles to hold public and elected civil offices were abolished.

A high level of education helped Poles to occupy an important place in the education system where they were represented from primary school to the Tomsk University. Technical education, which was widespread among Poles, ensured their active participation in the construction and operation of railways in Siberia.

With no external sources of livelihood, many Poles sought to set up their own business. Not all of these attempts were successful. This period saw the initial growth of the Polish industrial entrepreneurship in the Tomsk and Tobol'sk governorates and Akmola region. One of the areas where Poles became important players was the production and sale of alcohol products (Poklewski-Koziell, Zieleniewski, Andronovsky). They successfully competed with Jewish and German businessmen in this area. Already at that time, the population at the household level highly appreciated the contribution by polonia to the economic development of the region (P. N., 1885, 3).

POLJSKA SKUPNOST V SIBIRIJI: ZNAČILNOSTI PRILAGAJANJA IN INTEGRACIJE V DRUGI POLOVICI 19. STOLETJA

Vladimir N. SHAIUROV

Saint Petersburg Mining University,

Oddelek za zgodovino, 21 line V. O., 2, 199106, Sankt Peterburg, Rusija

e-mail: s-w-n@mail.ru

POVZETEK

V drugi polovici 19. stoletja je v Zahodni Sibiriji, na račun izgnanih članov protidvladnih protestov in uradnikov, bila ustanovljena velika poljska skupnost. Ko so se znašli v Sibiriji, so se Poljaki morali prilagoditi novim življenjskim razmeram. Z uporabo upravnih virov so poljski uradniki lahko izkoristili gospodarske niše v trgovinski, prometni in živilski industriji pod pogoji industrijske revolucije, ki se je začela. Gospodarske pravice izgnanih Poljakov so bile omejene z zakonodajnimi akti. To je znatno zožilo obseg razpoložljivih poklicev in gospodarskih dejavnosti. Veliko poljskih izgnancev je imelo višje klasično ali tehnično izobrazbo, kar jim je omogočilo, da so delali kot učitelji, mlajši uradniki in inženirji. Proti koncu 19. stoletja je v Sibirijo prišlo do ponovne naselitve kmetov iz pokrajine evropske Rusije, vključno s poljskimi. Od leta 1890 so Poljaki začeli igrati pomembno vlogo v kmetijstvu Zahodne Sibirije. Večina Poljakov se je lahko prilagodila novim družbeno-gospodarskim razmeram in tako postala del sibirske družbe.

Ključne besede: poljska skupnost, Zahodna Sibirija, Poljaki v Sibiriji, 19. stoletje, gospodarske dejavnosti, prilagajanje

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

- GAAK-4** – Gosudarstvennyi Arkhiv Altaiskogo Kraia (GAAK), Glavnoe upravlenie Altajskogo okruga (1896–1917) [Main Department of the Altai district (1896–1917)] (GAAK-4), inv. 1, f. 2242.
- GARF-109** – Gosudarstvennyi arkhiv Rossiiskoi Federatsii (GARF), Tret'e Otdelenie Sobstvennoj Ego Imperatorskogo Velichestva Kanceljarii (1826–1880) [The Third Department of His Imperial Majesty's Chancellery (1826–1880)] (GARF-109), inv. 2a, f. 777, 845.
- GATO-3** – Gosudarstvennyi Arkhiv Tomskoi Oblasti (GATO), Tomskoe gubernskoe upravlenie [Tomsk provincial board] (GATO-3), inv. 2, f. 1198, 2275, inv. 4, f. 403.
- GATO-234** – GATO, Tomskij gubernskij statisticheskij komitet [The Tomsk provincial statistical Committee] (GATO-234), inv. 1, f. 116.
- GUTO GAT-152** – Gosudarstvennoe uchrezhdenie Tiumenskoj oblasti „Gosudarstvennyi arkhiv v g. Tobol'ske“ (GUTO GAT), Tobol'skoe gubernskoe upravlenie [Tobol'sk provincial board] (GUTO GAT-152), inv. 4, f. 20, 33, 506, inv. 8, f. 354.
- GUTO GAT-417** – GUTO GAT, Tobol'skij gubernskij statisticheskij komitet [The Tobol'sk provincial statistical Committee] (GUTO GAT-417), inv. 2, f. 2820.
- Orlov, P. (1900):** Ukazatel' fabrik i zavodov okrain Rossii: Tsarstva Pol'skogo, Kavkaza, Sibiri i Sredne-Aziatskikh vladenii [Guide to factories and plants in border regions of Russia: the Kingdom of Poland, the Caucasus, Siberia and the Central Asian lands]. Sankt-Petersburg, B. Kirshbaum Publishing.
- RGIA-574** – Rossiiskii Gosudarstvennyi Istoricheskii Arkhiv (RGIA), Departament neokladnyh sborov Ministerstva finansov [The Department of indirect taxes of the Ministry of Finance] (RGIA-574), inv. 2, f. 146.
- RGIA-1263** – RGIA, Komitet Ministrov (1802–1906) [The Committee of Ministers (1802–1906)] (RGIA-1263), inv. 3, f. 77.
- Tobol'skaia gubernia (1899):** Obzor Tobol'skoi gubernii za 1898 god [An overview of the Tobol'sk province in 1898]. Tobol'sk.
- Torgovo-promyshlennaia Rossiia (1899):** Spravochnaia kniga dlia kuptsov i fabrikantov [Commercial-industrial Russia: the Reference book for merchants and manufacturers]. Sankt-Petersburg, A.S. Suvorin Publishing.
- Troinitskii, N. A. (1905):** Kratkie obshchie svedeniia po imperii. Raspredelenie nasele-niia po glavneishim sosloviiam, veroispovedaniiam, rodnomu iazyku i po nekotorym zaniatiiam [A brief overview of Empire. The distribution of population by main classes, religions, native language and for some professions]. Sankt-Petersburg, N. L. Nyrkin Publishing.
- Adrianov, A. V. (1890):** Tomsk v proshlom i nastoiashchem [Tomsk in past and present]. Tomsk, Michailov and Makushin Publishing.
- Fil', S. A. (1995):** Poklevskii-Kozell – osnovatel' Zapadno-Sibirskogo rechnogo parokhodstva [Poklevskiy-Kozell, the founder of the West-Siberian river shipping company]. Slovtsovskie chteniia. Kurgan, Kurgan Press, 117–118.

- Filimonov, E. S. (1892):** Materialy dlia izucheniia ekonomicheskogo byta gosudarstvennykh krest'ian i inorodtsev Zapadnoi Sibiri. [Materials for the study of economic life of the state peasants and natives of Western Siberia]. Sankt-Petersburg, Schetovod Press.
- Gerasimov, B. (1918):** Ssyl'nye poliaki v Semipalatinskoi oblasti (Kratkii istoricheskii ocherk) [Polish exiles in the Semipalatinsk region (Brief historical overview)]. Zapiski Semipalatinskogo podotdela Zapadno-Sibirskogo otdela Russkogo geograficheskogo obshchestva. Vypusk XII, Semipalatinsk, 3–108.
- Hanevich, V. (1998):** Sibirskii Belostok. Iz istorii zemli Tomskoi [Siberian Bialystok. From the history of Tomsk land]. Hanevich, V. (ed.). Tomsk, Tomsk University Press.
- Janik, M. (1928):** Dzieje polakow na Syberji. Krakow, Krakowska sp. wydawn.
- Kappeler, A. (1992):** Russland als Vielvoelkerreich. Muenchen, Verlag C.H. Beck.
- Kijas, A. (2000):** Polacy w Rosji od XVII wieku do 1917 roku. Słownik biograficzny. Warszawa, Poznan, Inst. wydaw, Pax Wydaw. poznańskie.
- Kuczynski, A. (1993):** Syberia. Czterysta lat polskiej diaspory. Wroclaw, Warszawa, Krakow, Ossolineum.
- Leończyk, S. (2012):** Migracja chłopów polskich z Królestwa Polskiego na Syberię po reformie agrarnej Piotra Stołypina. *Studia Europaea Gnesnensia*, 6, 281–298.
- Librowicz, S. (1884):** Polacy w Syberji. Krakow, Wł. L. Anczyc.
- Mitina, N. P. (1966):** Vo glubine sibirskikh rud [In the depths of Siberian mines]. Moscow, Nauka Publ.
- Mulina, S. (2012):** Migranty ponevole: adaptatsiia ssyl'nykh uchastnikov Pol'skogo voss'taniia 1863 goda v Zapadnuui Sibir [Reluctant migrants: Adaptation exiled participants of the Polish uprising of 1863 in Western Siberia]. Sankt-Petersburg, Aleteia Press.
- P. N. (1885):** Ssylka kak faktor ekonomicheskoi zhizni Sibiri [Exile as a factor in the economic life of Siberia]. *Sibirskaia gazeta*. Tomsk, 39, 3.
- Pilsudskii, P. (1918):** Poliaki v Sibiri [Poles in Siberia]. <http://www.icrap.org/ru/pils5-4.html> (accessed 20. 8. 2013).
- Pototskii, M. (2003):** Pol'skie ssyl'nye v Sibiri [Polish exiles in Siberia]. *Novaia Pol'sha*, 5. <http://www.novpol.ru/index.php?id=1862> (accessed 20. 8. 2013).
- Pustogacheva, T. S. (2008):** Khoziaistvennoe razvitie Gornogo Altaia vo vtoroi polovine XIX – nachale XX v. [The economic development of the Mountainous Altai in the second half of 19th – early 20th century]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Seria „Istoriia“*, 308, 100–105.
- Shaidurov, V. (2016a):** Ethnic Entrepreneurship in the Russian Empire in the era of economic modernization in the second half of the 19th–early 20th century (as illustrated in the example of Siberia). *Bylye gody*, 41, 3, 666–674.
- Shaidurov, V. (2016b):** Poles in the Economy of Siberia and Central Asia in the Second Half of the 19th century (As Illustrated in the Poklewski-Koziell Family). *International Business Management*, 10, 3, 194–199.
- Shchukina, D. & N. Egorenkova (2017):** “Opyt ritoriki” I. S. Rizhskogo v gornom universitete: istoriya i sovremennost [“Rhetoric practice” by I. S. Rizhsky at the mining university: history and contemporaneity]. *Zapiski Gornogo instituta*, 225, 376–384.

- Shvetsov, S. P. (1928):** Kul'turnoe znachenie politicheskoi ssylki v Zapadnoi Sibiri [The cultural significance of political exile in Western Siberia]. *Katorga i ssylka*, 11, 48, 88–105.
- Skubnevskii, V. (2008):** Istochniki izucheniia khoziaistvennoi deiatel'nosti poliakov v Sibiri (vtoraia polovina XIX–nachalo XX v.) [Sources of the study of economic activity of Poles in Siberia (second half of the 19th–early 20th century)]. In: Dibrova, M. & V. Shaidurov (eds.): *Vostochnaia Evropa i Rossiia: istoriia, sovremennoe sostoianie i perspektivy vzaimootnoshenii*. Sankt-Petersburg, Nevsky institute of language and culture, 82–92.
- Skubnevskii, V. (2009):** Poliaki v administratsii i khoziaistvennoi deiatel'nosti na Altae v XVIII – nachale XX v. [Poles in the administration and economic activity of the Altai region in the 18th – the Beginning of the 20th centuries]. *Mir Evrasii*, 3, 66–71.
- Stankevich, A. (1895):** Materialy dlia izucheniia byta pereselentsev, vydvorennykh v Tobol'skoi gubernii za 15 let (s kontsa 70-kh godov po 1893 g.) [Materials for the study of life of migrants installed in the Tobol'sk governorate over 15 years (from the end of 1870 until 1893)]. Tom 1, Stankevich, A. (ed.). Moscow, The society for the propagation of useful books Press.

NAVODILA AVTORJEM

1. Revija ACTA HISTRIAE objavlja **izvirne** in **pregledne** znanstvene članke s humanistično vsebino, zlasti s področja zgodovinopisja. Temeljno geografsko območje, ki ga publikacija pokriva, je Istra in mediteranska Slovenija ter vsebine, ki se na podlagi interdisciplinarnih in primerjalnih preučevanj povezujejo s sredozemskimi deželami. Uredništvo uporablja za vse članke obojestransko anonimen recenzentski postopek.
2. Sprejemamo članke v slovenskem, italijanskem, hrvaškem in angleškem jeziku. Avtorji morajo zagotoviti jezikovno neoporečnost besedil.
3. Članki naj obsegajo do 36.000 znakov brez presledkov. Članek je mogoče oddati na e-naslov ActaHistriae@gmail.com ali na elektronskem nosilcu (CD) po pošti na naslov uredništva.
Avtor ob oddaji članka zagotavlja, da članek še ni bil objavljen in se obvezuje, da ga ne bo objavil drugje.
4. Naslovna stran članka naj vsebuje naslov in podnaslov članka, ime in priimek avtorja, avtorjeve nazive in akademske naslove, ime in naslov inštitucije, kjer je zaposlen, oz. domači naslov vključno s pošto številko in naslovom elektronske pošte. Razen velikih začetnic in kratic pisati z malimi črkami.
5. Članek mora vsebovati **povzetek** in **izvleček**. Izvleček je krajši (max. 100 besed) od povzetka (cca. 200 besed).
V *izvlečku* na kratko opišemo namen, metode dela in rezultate. Izvleček naj ne vsebuje komentarjev in priporočil.
Povzetek vsebuje opis namena in metod dela ter povzame analizo oziroma interpretacijo rezultatov. V povzetku ne sme biti ničesar, česar glavno besedilo ne vsebuje.
6. Avtorji naj pod izvleček članka pripišejo ustrezne **ključne besede** (5–7). Potrebni so tudi **angleški (ali slovenski) in italijanski prevodi** izvlečka, povzetka, ključnih besed, podnapisov k slikovnemu in tabelarnemu gradivu.
7. Zaželeno je tudi (originalno) **slikovno gradivo**, ki ga avtor posreduje v ločenih datotekah (jpeg, tiff) z najmanj 300 dpi resolucije pri željeni velikosti. Največja velikost slikovnega gradiva je 12x15 cm. Vsa potrebna dovoljenja za objavo slikovnega in arhivskega gradiva (v skladu z Zakonom o avtorski in sorodnih pravicah) priskrbi avtor sam in jih predloži uredništvu pred objavo članka. Vse slike, tabele in grafične prikaze je potrebno tudi podnasloviti in zaporedno oštevilčiti.
8. **Vsebinske opombe**, ki besedilo še podrobneje razlagajo ali pojasnjujejo, postavimo *pod črto*.
Bibliografske opombe, s čimer mislimo na citat – torej sklicevanje na točno določeni del besedila iz neke druge publikacije, sestavljajo naslednji podatki: *avtor*, *leto izida* in – če citiramo točno določeni del besedila – tudi navedba *strani*. Bibliografske opombe vključimo v glavno besedilo. Primer: (Pirjevec, 2007, 219) ali (Pirjevec, 2007).

Celotni bibliografski podatki citiranih in uporabljenih virov so navedeni v poglavju *Viri in literatura* (najprej navedemo vse vire, nato literaturo). Pri tem avtor navede izključno dela ter izdaje, ki jih je v članku citiral.

Popolni podatki o tem delu v poglavju Literatura pa se glasijo:

Pirjevec, J. (2007): "Trst je naš!" Boj Slovencev za morje (1848–1954). Ljubljana, Nova revija.

Če citiramo več del istega avtorja iz istega leta, poleg priimka in kratice imena napišemo še črke po abecednem vrstnem redu, tako da se navedbe med seboj razlikujejo. Primer: (Pirjevec, 2007a) in (Pirjevec, 2007b).

Bibliografska opomba je lahko tudi del vsebinske opombe in jo zapisujemo na enak način.

Posamezna dela v isti opombi ločimo s podpičjem. Primer:

(Pirjevec, 2007a; Verginella, 2008).

9. Pri citiranju arhivskih virov med oklepaji navajamo kratico arhiva, kratico arhivskega fonda / signaturo, številko tehnične enote in številko arhivske enote.

Primer: (ARS-1851, 67, 1808).

V primeru, da arhivska enota ni znana, se dokument citira po naslovu v opombi pod črto, in sicer z navedbo kratice arhiva, kratice arhivskega fonda / signature, številke tehnične enote in naslova dokumenta. Primer:

ARS-1589, 1562, Zapisnik seje Okrajnega komiteja ZKS Koper, 19. 12. 1955.

Kratice razložimo v poglavju o virih na koncu članka, kjer arhivske vire navajamo po abecednem vrstnem redu. Primer:

ARS-1589 – Arhiv republike Slovenije (ARS), Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (fond 1589).

10. Pri citiranju časopisnih virov med tekstom navedemo ime časopisa, datum izdaje ter strani:

(Primorske novice, 11. 5. 2009, 26).

V primeru, da je znan tudi naslov članka, celotno bibliografsko opombo navedemo pod črto:

Primorske novice, 11. 5. 2009: Ali podjetja merijo učinkovitost?, 26.

V seznam virov in literature izpišemo ime časopisa / revije. Kraj, založnika in periodo izhajanja:

Primorske novice. Koper, Primorske novice, 1963–.

11. Poglavje o virih in literaturi je obvezno. Bibliografske podatke navajamo takole:

- Opis zaključene publikacije kot celote – knjige:

Avtor (leto izida): Naslov. Kraj, Založba. Npr.:

Šelih, A., Antić, G. M., Puhar, A., Rener, T., Šuklje, R., Verginella, M. & L. Tavčar (2007): Pozabljena polovica. Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem. Ljubljana, Tuma - SAZU.

V zgornjem primeru, kjer je avtorjev več kot dva, je korekten tudi citat:

(Šelih et al., 2007)

Če navajamo določeni del iz zaključene publikacije, zgornjemu opisu dodamo še številke strani, od koder smo navedbo prevzeli.

- Opis prispevka v **zaključeni publikaciji** – npr. prispevka v zborniku:

Avtor (leto izida): Naslov prispevka. V: Avtor knjige: Naslov knjige. Kraj, Založba, strani od-do. Primer:

Darovec, D. (2011): Moderna štetja prebivalstva in slovensko-hrvaška etnična meja v Istri. V: Darovec, D. & Strčić, P. (ur.): Slovensko-hrvaško sosedsstvo / Hrvatsko-slovensko susjedstvo. Koper, Univerzitetna založba Annales, 129-142.

- Opis članka v **reviji**:

Avtor (leto izida): Naslov članka. Naslov revije, letnik, številka, strani od-do. Primer:

Čeč, D. (2007): Nasilne detomorilke ali neprištevne žrtve? Spreminjanje podobe detomora v 18. in začetku 19. stoletja. Acta Histriae, 15, 2, 415-440.

- opis ustnega vira:

Informator (leto pričevanja): Ime in priimek informatorja, leto rojstva, vloga, funkcija ali položaj. Način pričevanja. Oblika in kraj nahajanja zapisa. Primer:

Žigante, A. (2008): Alojz Žigante, r. 1930, župnik v Vižinadi. Ustno pričevanje. Zvočni zapis pri avtorju.

- opis vira iz internetnih spletnih strani:

Če je mogoče, internetni vir zabeležimo enako kot članek in dodamo spletni naslov ter v oklepaju datum zadnjega pristopa na to stran:

Young, M. A. (2008): The victims movement: a confluence of forces. In: NOVA (National Organization for Victim Assistance). [Http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf](http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf) (15. 9. 2008).

Če avtor ni znan, navedemo nosilca spletne strani, leto objave, naslov in podnaslov besedila, spletni naslov in v oklepaju datum zadnjega pristopa na to stran.

12. **Kratice** v besedilu moramo razrešiti v oklepaju, ko se prvič pojavijo. Članku lahko dodamo tudi seznam uporabljenih kratic.
13. Pri **ocenah publikacij** navedemo v naslovu prispevka avtorja publikacije, naslov, kraj, založbo, leto izida in število strani (oziroma ustrezen opis iz točke 10).
14. Prvi odtis člankov uredništvo pošlje avtorjem v **korekturo**. Avtorji so dolžni popravljeno gradivo vrniti v enem tednu. Širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno. Druge korekture opravi uredništvo.
15. Za dodatna pojasnila v zvezi z objavo člankov je uredništvo na voljo.

UREDNIŠTVO

ISTRUZIONI PER GLI AUTORI

1. La rivista ACTA HISTRIAE pubblica **articoli scientifici originali e rassegne** relativi alla sfera degli studi umanistici, in particolare la storiografia. L'area geografica di base coperta dalla pubblicazione include l'Istria e la parte mediterranea della Slovenia, nonché tutti gli altri temi che si ricollegano al Mediterraneo in base a studi interdisciplinari e comparativi. Tutti gli articoli vengono recensiti. La recensione è completamente anonima.
2. La Redazione accetta articoli in lingua slovena, italiana, croata e inglese. Gli autori devono garantire l'ineccepibilità linguistica dei testi.
3. Gli articoli devono essere di lunghezza non superiore alle 36.000 caratteri senza spazi. Possono venir recapitati all'indirizzo di posta elettronica ActaHistriae@gmail.com oppure su supporto elettronico (CD) per posta ordinaria all'indirizzo della Redazione.
L'autore garantirà l'originalità dell'articolo e si impegnerà a non pubblicarlo altrove.
4. Ogni articolo deve essere corredato da: titolo, eventuale sottotitolo, nome e cognome dell'autore, denominazione ed indirizzo dell'ente di appartenenza o, in alternativa, l'indirizzo di casa, nonché l'eventuale indirizzo di posta elettronica. Tranne sigle e acronimi scrivere in minuscolo.
5. I contributi devono essere corredati da un **riassunto** e da una **sintesi**. Quest'ultima sarà più breve (max. 100 parole) del riassunto (cca 200 parole).
Nella *sintesi* si descriveranno brevemente i metodi e i risultati delle ricerche e anche i motivi che le hanno determinate. La sintesi non conterrà commenti e segnalazioni.
Il *riassunto* riporterà in maniera sintetica i metodi delle ricerche, i motivi che le hanno determinate assieme all'analisi, cioè all'interpretazione, dei risultati raggiunti. Si eviterà di riportare conclusioni omesse nel testo del contributo.
6. Gli autori sono tenuti ad indicare le **(5–7) parole chiave** adeguate. Sono necessari anche le **traduzioni in inglese (o sloveno) e italiano** della sintesi, del riassunto, delle parole chiave, delle didascalie, delle fotografie e delle tabelle.
7. L'eventuale **materiale iconografico** (originale) va preparato in formato elettronico (jpeg. / tiff) e consegnato in file separati alla definizione di 300 dpi a grandezza desiderata, purché non ecceda i 12x15 cm. Prima della pubblicazione, l'autore provvederà a fornire alla Redazione tutte le autorizzazioni richieste per la riproduzione del materiale iconografico ed archivistico (in virtù della Legge sui diritti d'autore). Tutte le immagini, tabelle e grafici dovranno essere accompagnati da didascalie e numerati in successione.

8. Le **note a piè di pagina** sono destinate essenzialmente a fini esplicativi e di contenuto. I **riferimenti bibliografici** richiamano un'altra pubblicazione (articolo). La nota bibliografica, riportata nel testo, deve contenere i seguenti dati: *cognome dell'autore, anno di pubblicazione* e, se citiamo un determinato brano del testo, anche le *pagine*. Ad es.: (Isotton, 2006, 25) oppure (Isotton, 2006).

I riferimenti bibliografici completi delle fonti vanno quindi inseriti nel capitolo Fonti e bibliografia (saranno prima indicate le fonti e poi la bibliografia). L'autore indicherà esclusivamente i lavori e le edizioni citati nell'articolo.

I dati completi sulle pubblicazioni nel capitolo Fonti e bibliografia verranno riportati in questa maniera:

Isotton, R. (2006): Crimen in itinere. Profili della disciplina del tentativo dal diritto comune alle codificazioni moderne. Napoli, Jovene.

Se si citano *più lavori dello stesso autore* pubblicati nello stesso anno accanto al cognome va aggiunta una lettera in ordine alfabetico progressivo per distinguere i vari lavori. Ad es.:

(Isotton, 2006a) e (Isotton, 2006b).

Il riferimento bibliografico può essere parte della nota a piè di pagina e va riportato nello stesso modo come sopra.

Singole opere o vari riferimenti bibliografici in una stessa nota vanno divisi dal punto e virgola. Per es.:

(Isotton, 2006; Massetto, 2005).

9. Le **fonti d'archivio** vengono citate nel testo, *tra parentesi*. Si indicherà: sigla dell'archivio - numero (oppure) sigla del fondo, numero della busta, numero del documento (non il suo titolo). Ad es.: (ASMI-SLV, 273, 7r).

Nel caso in cui un documento non fosse contraddistinto da un numero, ma solo da un titolo, la fonte d'archivio verrà citata *a piè di pagina*. In questo caso si indicherà: sigla dell'archivio - numero (oppure) sigla del fondo, numero della busta, titolo del documento. Ad es.:

ACS-CPC, 3285, Milanovich Natale. Richiesta della Prefettura di Trieste spedita al Ministero degli Interni del 15 giugno 1940.

Le sigle utilizzate verranno svolte per intero, in ordine alfabetico, nella sezione "Fonti" a fine testo. Ad es.:

ASMI-SLV – Archivio di Stato di Milano (ASMI), f. Senato Lombardo-Veneto (SLV).

10. Nel citare **fonti di giornale** nel testo andranno indicati il nome del giornale, la data di edizione e le pagine:

(Il Corriere della Sera, 18. 5. 2009, 26)

Nel caso in cui è noto anche il titolo dell'articolo, l'intera indicazione bibliografica verrà indicata *a piè di pagina*:

Il Corriere della Sera, 18. 5. 2009: Da Mestre all'Archivio segreto del Vaticano, 26. Nell'elenco Fonti e bibliografia scriviamo il nome del giornale. Il luogo di edizione, l'editore ed il periodo di pubblicazione.

Il Corriere della Sera. Milano, RCS Editoriale Quotidiani, 1876–.

11. Il capitolo Fonti e bibliografia è obbligatorio. I dati bibliografici vanno riportati come segue:

- Descrizione di un'opera compiuta:

autore/i (anno di edizione): Titolo. Luogo di edizione, casa editrice. Per es.:

Cozzi, G., Knapton, M. & G. Scarabello (1995): La Repubblica di Venezia nell'età moderna – dal 1517 alla fine della Repubblica. Torino, Utet.

Se gli autori sono più di due, la citazione è corretta anche nel modo seguente:

(Cozzi et al., 1995).

Se indichiamo una parte della pubblicazione, alla citazione vanno aggiunte le pagine di riferimento.

- Descrizione di un articolo che compare in un volume miscelaneo:

autore/i del contributo (anno di edizione): Titolo. In: autore/curatore del libro: titolo del libro. Luogo di edizione, casa editrice, pagine (da-a). Per es.:

Clemente, P. (2001): Il punto sul folklore. In: Clemente, P., Mugnaini, F. (eds.): Oltre il folklore. Roma, Carocci, 187–219.

- Descrizione di un articolo in una **pubblicazione periodica – rivista**:

autore/i (anno di edizione): Titolo del contributo. Titolo del periodico, annata, nro. del periodico, pagine (da-a). Per es.:

Miletti, M. N. (2007): La follia nel processo. Alienisti e procedura penale nell'Italia postunitaria. Acta Histriae, 15, 1, 321–342.

- Descrizione di una fonte orale:

informatore (anno della testimonianza): nome e cognome dell'informatore, anno di nascita, ruolo, posizione o stato sociale. Tipo di testimonianza. Forma e luogo di trascrizione della fonte. Per es.:

Predonzan, G. (1998): Giuseppe Predonzan, a. 1923, contadino di Parenzo. Testimonianza orale. Appunti dattiloscritti dell'intervista presso l'archivio personale dell'autore.

- Descrizione di una fonte tratta da pagina internet:

Se è possibile registriamo la fonte internet come un articolo e aggiungiamo l'indirizzo della pagina web e tra parentesi la data dell'ultimo accesso:

Young, M. A. (2008): The victims movement: a confluence of forces. In: NOVA (National Organization for Victim Assistance). (15. 9. 2008). [Http://www. trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf](http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf)

Se l'autore non è noto, si indichi il webmaster, anno della pubblicazione, titolo ed eventuale sottotitolo del testo, indirizzo web e tra parentesi la data dell'ultimo accesso.

La bibliografia va compilata in ordine alfabetico secondo i cognomi degli autori ed anno di edizione, nel caso in cui ci siano più citazioni riferibili allo stesso autore.

12. Il significato delle **abbreviazioni** va spiegato, tra parentesi, appena queste si presentano nel testo. L'elenco delle abbreviazioni sarà riportato alla fine dell'articolo.
13. Per quanto riguarda le **recensioni**, nel titolo del contributo l'autore deve riportare i dati bibliografici come al punto 10, vale a dire autore, titolo, luogo di edizione, casa editrice, anno di edizione nonché il numero complessivo delle pagine dell'opera recensita.
14. Gli autori ricevono le **prime bozze** di stampa per la revisione. Le bozze corrette vanno quindi rispedite entro una settimana alla Redazione. In questa fase i testi corretti non possono essere più ampliati. La revisione delle bozze è svolta dalla Redazione.
15. La Redazione rimane a disposizione per eventuali chiarimenti.

LA REDAZIONE

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

1. The journal ACTA HISTRIAE publishes **original** and **review** scientific articles from the sphere of humanities, historiography in particular. The basic geographic areas covered by this publication are Istria and Mediterranean Slovenia, as well as other topics related to the Mediterranean on the basis of interdisciplinary and comparative studies. All articles are reviewed. The review process is entirely anonymous.
2. The articles submitted can be written in the Slovene, Italian, Croatian or English language. The authors should ensure that their contributions meet acceptable standards of language.
3. The articles should be no longer than 36,000 characters (without spaces). They can be submitted via e-mail (ActaHistriae@gmail.com) or regular mail, with the electronic data carrier (CD) sent to the address of the editorial board. Submission of the article implies that it reports original unpublished work and that it will not be published elsewhere.
4. The front page should include the title and subtitle of the article, the author's name and surname, academic titles, affiliation (institutional name and address) or home address, including post code, and e-mail address. Except initials and acronyms type in lower-case.
5. The article should contain the **summary** and the **abstract**, with the former (max. 100 words) being longer than the latter (c. 200 words).
The *abstract* contains a brief description of the aim of the article, methods of work and results. It should contain no comments and recommendations.
The *summary* contains the description of the aim of the article and methods of work and a brief analysis or interpretation of results. It can contain only the information that appears in the text as well.
6. Beneath the abstract, the author should supply appropriate **(5–7) keywords**, as well as the **English (or Slovene) and Italian translation** of the abstract, summary, keywords, and captions to figures and tables.
7. If possible, the author should also supply (original) **illustrative matter** submitted as separate files (in jpeg or tiff format) and saved at a minimum resolution of 300 dpi per size preferred, with the maximum possible publication size being 12x15 cm. Prior to publication, the author should obtain all necessary authorizations (as stipulated by the Copyright and Related Rights Act) for the publication of the illustrative and archival matter and submit them to the editorial board. All figures, tables and diagrams should be captioned and numbered.
8. **Footnotes** providing additional explanation to the text should be written at *the foot of the page*. **Bibliographic notes** – i.e. references to other articles or publications – sho-

uld contain the following data: *author, year of publication* and – when citing an extract from another text – *page*. Bibliographic notes appear in the text. E.g.: (Friedman, 1993, 153) or (Friedman, 1993).

The entire list of sources cited and referred to should be published in the section *Sources and Bibliography* (starting with sources and ending with bibliography).

The author should list only the works and editions cited or referred to in their article.

In the section on *bibliography*, citations or references should be listed as follows:

Friedman, L. (1993): Crime and Punishment in American History. New York, Basic Books.

If you are listing *several works published by the same author in the same year*, they should be differentiated by adding a lower case letter after the year for each item.

E.g.:

(Friedman, 1993a) and (Friedman, 1993b).

If the bibliographic note appears in the footnote, it should be written in the same way.

If listed in the same bibliographic note, individual works should be separated by a semi-colon. E.g.:

(Friedman, 1993; Frost, 1997).

9. When **citing archival records** *within the parenthesis* in the text, the archive acronym should be listed first, followed by the record group acronym (or signature), number of the folder, and number of the document. E.g.:

(ASMI-SLV, 273, 7r).

If the number of the document could not be specified, the record should be cited *in the footnote*, listing the archive acronym and the record group acronym (or signature), number of the folder, and document title. E.g.:

TNA-HS 4, 31, Note on Interview between Colonel Fišera and Captain Wilkinson on December 16th 1939.

The abbreviations should be explained in the section on sources in the end of the article, with the archival records arranged in an alphabetical order. E.g.:

TNA-HS 4 – The National Archives, London-Kew (TNA), fond Special Operations Executive, series Eastern Europe (HS 4).

10. If referring to **newspaper sources** in the text, you should cite the name of the newspaper, date of publication and page:

(The New York Times, 16. 5. 2009, 3)

If the title of the article is also known, the whole reference should be stated *in the footnote*:

The New York Times, 16. 5. 2009: Two Studies tie Disaster Risk to Urban Growth, 3. In the list of sources and bibliography the name of the newspaper. Place, publisher, years of publication.

The New York Times. New York, H.J. Raymond & Co., 1857–.

11. The list of **sources and bibliography** is a mandatory part of the article. Bibliographical data should be cited as follows:

- Description of a non-serial publication – a book:

Author (year of publication): Title. Place, Publisher. E.g.:

Barth, F., Gingrich, A., Parkins, R. & S. Silverman (2005): One Discipline, Four Ways. Chicago, University of Chicago Press.

If there are *more than two authors*, you can also use et al.:

(Barth et al., 2005).

If citing an excerpt from a non-serial publication, you should also add the number of page from which the citation is taken after the year.

- Description of an article published in a **non-serial publication** – e.g. an article from a collection of papers:

Author (year of publication): Title of article. In: Author of publication: Title of publication. Place, Publisher, pages from-to. E.g.:

Rocke, M. (1998): Gender and Sexual Culture in Renaissance Italy. In: Brown, I. C., Davis, R. C. (eds.): Gender and Society in Renaissance Italy. New York, Longman, 150–170.

- Description of an article from a **serial publication**:

Author (year of publication): Title of article. Title of serial publication, yearbook, number, pages from-to. E.g.:

Faroghi, S. (1986): The Venetian Presence in the Ottoman Empire (1600–1630). The Journal of European Economic History, 15, 2, 345–384.

- Description of an oral source:

Informant (year of transmission): Name and surname of informant, year of birth, role, function or position. Manner of transmission. Form and place of data storage. E.g.:

Baf, A. (1998): Alojzij Baf, born 1930, priest in Vižinada. Oral testimony. Audio recording held by the author.

- Description of an internet source:

If possible, the internet source should be cited in the same manner as an article. What you should add is the website address and date of last access (with the latter placed within the parenthesis):

Young, M. A. (2008): The victims movement: a confluence of forces. In: NOVA (National Organization for Victim Assistance). [Http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf](http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf) (15. 9. 2008).

If the author is unknown, you should cite the organization that set up the website, year of publication, title and subtitle of text, website address and date of last access (with the latter placed within the parenthesis).

If there are more citations by the same author(s), you should list them in the alphabetical order of the authors' surnames and year of publication.

12. The **abbreviations** should *be explained* when they first appear in the *text*. You can also add a list of their explanations at the end of the article.

13. The title of a **review article** should contain the following data: author of the publication reviewed, title of publication, address, place, publisher, year of publication and number of pages (or the appropriate description given in Item 10).
14. The authors are sent the **first page proofs**. They should be returned to the editorial board within a week. It is not allowed to lengthen the text during proof-reading. Second proof-reading is done by the editorial board.
15. For additional information regarding article publication contact the editorial board.

EDITORIAL BOARD

